

ร่างรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
โดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย

โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุติรัตน์ จันทรเชื้อ
ร่วมกับ
เครือข่ายนักวิจัยชุมชนโบราณเมืองบางขลัง

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช. สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

ร่างรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
โดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย

โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชุติรัตน์ จันทรเชื้อ
ร่วมกับ
เครือข่ายนักวิจัยชุมชนโบราณเมืองบางขลัง

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช. สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

เอกสารรายงานการวิจัยเรื่อง การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมื่อบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย เป็นการวิจัยประเภทมุ่งเป้า โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ประจำปีงบประมาณ 2556 เป้าหมายหลักของโครงการนี้คือ การแสวงหาแนวทางในการสร้างพลังความร่วมมือของคนในพื้นที่ตำบลบางขลัง เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม มุ่งสร้างงานในเชิงการวิจัยเพื่อพัฒนาโดยการเชื่อมโยงกลุ่มบุคคลต่าง ๆ มาร่วมกันดำเนินการวิจัยทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกที่เข้าร่วมในทีมวิจัยทั้งนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จากคนในพื้นที่ตำบลบางขลัง และในระหว่างดำเนินการวิจัย ทีมวิจัยได้เข้าไปเชื่อมโยงกับพื้นที่ที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม เกิดเป็นเครือข่ายของกัลยาณมิตรที่ผูกพันกันในแนวระนาบมากขึ้น

ตลอดระยะเวลาการดำเนินการ คณะผู้วิจัยได้เรียนรู้วิธีการทำงานในรูปแบบของเครือข่ายที่ต้องสร้างงานร่วมกัน ได้พบกับปราชญ์ท้องถิ่นและพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการสื่อสารคุณค่าของธรรมชาติและวัฒนธรรมได้อย่างดีเยี่ยม ผลการวิจัยในครั้งนี้สร้างการตื่นรู้ของคนในชุมชนให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและทรัพยากรอื่น ๆ ในท้องถิ่นของเขา ที่จะนำมาเป็นทุนในการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนต่อไป

ชุลีรัตน์ จันทรเชื้อ

กันยายน 2557

โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม”

- หัวหน้าโครงการ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชูลีรัตน์ จันทร์เชื้อ
ประจำสาขาวิชาการท่องเที่ยวและการโรงแรม คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
- อุดหนุนทุนวิจัย : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- รายละเอียดโครงการ : การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชน
โบราณเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อที่จะมาร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัยแก่ผู้มาเยือน ขั้นตอนประกอบด้วย การสร้างทีมวิจัยชุมชน การเก็บข้อมูลเชิงวัฒนธรรมที่มีคุณค่า สภาพทางกายภาพ และแบ่งพื้นที่เพื่อให้ผู้มาเยือนได้รับความเพลิดเพลิน ความรู้ และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ไปพร้อมกับนำไปสู่การเพิ่มค่าทางเศรษฐกิจต่อชุมชนท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนที่จะใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม โดยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมกับระบบการท่องเที่ยว และพัฒนากิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อนำไปทดสอบและทดลองเพื่อประเมินผลการใช้สรุปบทเรียนและเผยแพร่ผลงาน

ผลการวิจัยเบื้องต้นได้เครือข่ายนักวิจัยชุมชนจำนวน 32 คน ที่ผ่านกระบวนการคัดเลือกเป็นตัวแทนจาก 9 หมู่บ้านของตำบลบางขลังที่มีความหลากหลายอาชีพและหลากหลายทางสถานภาพทางสังคม ซึ่งจะเป็นผู้ทำหน้าที่ร่วมกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนที่สร้างการเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมแก่ผู้มาเยือน หลังจากนั้นได้มีการพัฒนาศักยภาพแก่เครือข่ายนักวิจัยชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการร่วมทำวิจัย รวมถึงการปรับฐานคิดและการสร้างความเข้าใจการใช้การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของชุมชนบางขลัง

ผลการศึกษาสำรวจมรดกวัฒนธรรมปรากฏว่า เมืองบางขลังมีทรัพยากรการท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ ภูมิปัญญาถิ่นที่มีคุณค่า ซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่ทราบเนื่องจากไม่ได้รับการประชาสัมพันธ์หรือพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อีกทั้งผู้วิจัยได้พบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวว่าสุโขทัยยังขาดแหล่งท่องเที่ยวและเส้นทาง

ท่องเที่ยวใหม่ ๆ ในชุมชนที่พื้นที่มีศักยภาพที่พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางเลือก (alternative tourism) ใหม่แก่นักท่องเที่ยว นอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวกระแสหลักเดิม ๆ เช่น เส้นทางท่องเที่ยวมรดกโลก สุโขทัย ศรีสัชนาลัย จึงทำให้ผู้เดินทางมาเที่ยวสุโขทัยมักไม่ค่อยพบสิ่งแปลกใหม่ ดังนั้น เพื่อแก้ปัญหาในประเด็นนี้ ควรมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น ผู้สนใจเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นบ้าน เรื่องเล่าโบราณสถาน วัด อาคารสิ่งก่อสร้างและสถานที่ที่มีคุณค่า รวมถึงภูมิปัญญา วิถีชีวิต อาหารพื้นถิ่น พืชผักสมุนไพรพื้นบ้านของเมืองบางขลัง ที่มีคุณค่าน่าสนใจดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้สนใจให้มาเยือน โดยนำสิ่งเหล่านั้นมาพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์ในรูปแบบกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ซึ่งทีมวิจัยได้ร่วมคัดสรร วางผังรูปแบบ กำหนดจุดศึกษากิจกรรมแต่ละเส้นทาง โดยใช้แนวคิดการจัดแบ่งตามลักษณะภูมิศาสตร์ โบราณคดีกับการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทำแนวคิดระบบการท่องเที่ยว และแนวคิดการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว การจัดเส้นทางที่มีความแตกต่างหลากหลายเรื่องราว แนวคิดการจัดการควบคุมเส้นทางและระยะทาง แนวคิดการจัดการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเส้นทาง ที่ตั้งที่หมายตา และนำประเภทยานพาหนะที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ สิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งแนวคิดที่มีต่อการจัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวโดยการเดินเท้า ในพื้นที่ย่านสงวนรักษา มาประกอบการพิจารณาเพื่อกำหนดรูปแบบและเลือกแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ผลการดำเนินงานของทีมวิจัยทำให้ได้รูปแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวจำนวน 9 เส้นทางดังกล่าวไปทดสอบกับนักท่องเที่ยวในกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่เข้าทดลองใช้เส้นทาง ที่สร้างขึ้นคือ นักเรียนประถมศึกษา นักเรียนมัธยมศึกษา นักศึกษา ประชาชนในพื้นที่บางขลังและนักท่องเที่ยวทั่วไป แล้วนำมาวิเคราะห์และเขียนแผนผัง มีการตรวจสอบและสังเคราะห์เส้นทางตามเงื่อนไขของหลักการและตามสภาพความเป็นจริง ผลการทดลองพบว่า กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมทดลองใช้ ประเมินการรับรู้ ความเข้าใจเนื้อหา และความพึงพอใจต่อการให้บริการของชุมชนอยู่ในเกณฑ์มาก รวมทั้งให้ความคิดเห็นว่าเส้นทางน่าสนใจ และควรส่งเสริมการเรียนรู้ในรูปแบบนี้มากขึ้น

เส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง ทั้ง 9 เส้นทางที่พัฒนาขึ้นนั้น เป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่มีการนำเดินอย่างมีขั้นตอน มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีคุณค่า ทั้งนี้เพื่อสร้างความเชื่อมโยงในการท่องเที่ยว และใช้องค์ความรู้ทางด้านต่าง ๆ เพื่อให้ความเพลิดเพลิน ให้ความรู้เรื่องราวที่คุณค่าผ่านการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวของมรดกชุมชน ที่หวังจะมีส่วนสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังทั้ง 9 ถือเป็นข้อเสนอให้เกิดการใช้พื้นที่เมืองสุโขทัยที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์ระดับเมืองมรดกโลกให้เหมาะสมกับกิจกรรมการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และบำรุงรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยประสานความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย อีกนำไปสู่การ

พัฒนาที่ยั่งยืนด้วยการสร้างระบบข้อมูลความรู้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อนักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ นักท่องเที่ยว ธุรกิจท่องเที่ยวและชุมชนท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการปรับปรุงเส้นทางที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวเรื่องป้ายข้อมูล สาธารณูปโภค การบริการสาธารณะ และปัจจัยพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว การปรับปรุงสถานที่หรือสิ่งดึงดูดใจ การจัดการเหตุการณ์ที่น่าประทับใจ เพื่อประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวของชุมชน รวมถึงทำการประชาสัมพันธ์เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างรายได้แก่ชุมชนและท้องถิ่นต่อไป สถาบันการศึกษาจังหวัดสุโขทัยควรส่งเสริมการใช้เส้นทางฯ และแหล่งเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง และควรสนับสนุนทีมวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้นและควรขยายผลไปสู่กิจกรรมนักเรียนนักศึกษาด้วย นอกจากนี้หน่วยงานที่ส่งเสริมการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ ๆ ที่เน้นการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมชุมชนให้มากขึ้น

งานวิจัยนี้เกิดขึ้นด้วยความเชื่อว่าแต่ละชุมชนท้องถิ่น มีมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ สามารถนำมาเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยวได้ เป้าหมายหลักของโครงการจึงแสวงหาแนวทางในการสร้างพลังความร่วมมือของคนในพื้นที่ตำบลบางช้าง เพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่จะสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมแก่ผู้มาเยือน เป็นการสร้างงานในเชิงการวิจัยเพื่อพัฒนาที่มีการเชื่อมโยงกลุ่มบุคคลต่าง ๆ มาร่วมดำเนินงานวิจัย ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกที่เข้าร่วมในการวิจัย ทั้งนักวิจัยจากทางมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จากคนในพื้นที่ตำบลบางช้าง ในระหว่างการดำเนินการวิจัยทีมวิจัยได้เข้าไปเชื่อมโยงกับพื้นที่ที่จะกำหนดเป็นจุดศึกษาในแต่ละเส้นทางท่องเที่ยว

เกิดเป็นเครือข่ายของกัลยาณมิตรที่ผูกพันในแนวระนาบ และที่สำคัญผู้วิจัยได้เรียนรู้วิธีการทำงานในรูปแบบของเครือข่ายที่ต้องสร้างงานร่วมกัน ได้รู้จักพื้นที่และชุมชน ได้พบปราชญ์ชุมชนและพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมได้อย่างดียิ่ง นอกจากนี้ได้เห็นการตื่นรู้ของเยาวชนและนักท่องเที่ยวผู้มาเยือนที่รับรู้ จนมองเห็นคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมและทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุดในปลายทางของการวิจัย คือทีมวิจัยชุมชนทุกคนมีความสุข และภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์งานชิ้นนี้ขึ้น ซึ่งเป็นงานที่ช่วยให้ชาวบางช้างได้เห็นคุณค่าในแผ่นดินเกิด และมีแรงบันดาลใจที่จะขับเคลื่อนงานพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนของตนต่อไป

ความสำเร็จของโครงการวิจัยนี้ เกิดขึ้นได้เพราะความร่วมมือของหลายฝ่ายที่ให้ทั้งคำปรึกษา แนะนำ ให้การสนับสนุนช่วยเหลือ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ทุกคนจากเทศบาลตำบลเมืองบางช้าง และความร่วมมืออย่างดียิ่งของชาวตำบลบางช้างที่เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยชุมชน ร่วมกระบวนการวิจัยและร่วมให้ข้อมูล รวมถึงช่วยเสนอความเห็น เป็นที่ปรึกษา เป็นวิทยากร และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้

รวมทั้งอนุญาตให้นักเรียน นักศึกษาให้เข้าร่วมกิจกรรมทดสอบ ทดลองกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยว
จึงนับได้ว่าเป็นผลงานวิจัยที่เกิดขึ้นจากน้ำมือของชาวบางช้างทุกคน ชาวบางช้างมีความหวังว่า
เอกสารรายงานวิจัยฉบับนี้จะช่วยสื่อสารแนวคิดในการสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนากิจกรรมและเส้นทาง
ท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้ในคุณค่ามรดกวัฒนธรรมชุมชนไปยังพื้นที่อื่น ๆ ให้กว้างขวางมากขึ้น

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย ขั้นตอนประกอบด้วย การสร้างทีมวิจัยชุมชน การเก็บข้อมูลมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่า สภาพทางกายภาพ และแบ่งพื้นที่สำรวจสถานที่เพื่อออกแบบเส้นทางที่สร้างความเชื่อมโยงระบบการท่องเที่ยวกับองค์ความรู้ที่สืบค้นได้ เพื่อให้ผู้มาเยือนได้รับความเพลิดเพลิน ความรู้ และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ไปพร้อมกับนำไปสู่การเพิ่มค่าทางเศรษฐกิจต่อชุมชนท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และเหมาะสมกับระบบการท่องเที่ยว ได้จัดทำรูปแบบจำลองเส้นทาง นำไปทดสอบ ทดลองเพื่อประเมินผลการใช้ และสรุปบทเรียนเผยแพร่ผลงาน

ผลการวิจัยปรากฏว่า ได้ทีมวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง จำนวน 32 คน ผลการดำเนินงานของทีมวิจัยชุมชนทำให้ได้รูปแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังจำนวน 9 เส้นทาง ได้นำเส้นทางดังกล่าวไปทดสอบกับนักท่องเที่ยวในกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมทดลองใช้เส้นทางฯ ที่สร้างขึ้นคือ นักเรียนประถมศึกษา นักเรียนมัธยมศึกษา นักศึกษา ประชาชนในพื้นที่ตำบลบางขลัง และนักท่องเที่ยวทั่วไป แล้วนำมาวิเคราะห์และเขียนแผนผัง มีการตรวจสอบและสังเคราะห์เส้นทางตามเงื่อนไขของหลักการและตามสภาพความเป็นจริง ผลการทดลองพบว่า กลุ่มเป้าหมาย ที่เข้าร่วมทดลองใช้เส้นทาง ประเมินการรับรู้ ความเข้าใจเนื้อหา และความพึงพอใจต่อการให้บริการของชุมชนอยู่ในเกณฑ์มาก รวมทั้งให้ความคิดเห็นว่าเส้นทางน่าสนใจ และควรส่งเสริมการเรียนรู้ ในรูปแบบนี้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการปรับปรุงเส้นทางที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวและทำการประชาสัมพันธ์เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างรายได้แก่ชุมชนและท้องถิ่นต่อไป สถาบันการศึกษาในจังหวัดสุโขทัยควรส่งเสริมการใช้เส้นทางฯ และแหล่งเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง และควรสนับสนุนให้มีทีมวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว ที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น และควรขยายผลไปสู่กิจกรรมนักเรียนนักศึกษาด้วย นอกจากนี้ หน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรส่งเสริมภาคธุรกิจท่องเที่ยวให้มีบทบาทร่วมในกระบวนการค้นหาองค์ความรู้และพัฒนาสื่อท่องเที่ยวชุมชนท้องถิ่นให้มากขึ้น และควรส่งเสริมการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ ๆ ที่เน้นการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมชุมชนให้มากขึ้น

ABSTRACT

This study aimed to create a network to develop the learning cultural heritage routes of the historical city of Bangkhlang, Sawankaloke district in Sukhothai province. The process of this action research is to set up local research team, gathering cultural heritage information of values, physical condition and dividing survey area to design routes which connect tourism system with the acquired knowledge so that visitors were entertained, gain knowledge and create conservation awareness as well as increase community economy. General public participated in this research to preserve and conserve cultural heritage which is suitable for the tourism system. Researchers design experimental routes, experimenting and evaluating, summarizing the learned lesson and disseminating results of the study.

Results of the study revealed the followings: local research teams which composed of 32 persons, collected physical data and cultural heritage data. The community research team arranged 9 suitable routes for testing and conducting survey in Bangkhlang ancient city. Testing of the tour route was conducted with various groups of tourist, who were target groups, such as; primary school students, secondary school students, university students, general public in Bangkhlang and tourists. The results were analyzed, a plan was drawn up and examined while the routes were synthesized based on the conditions and reality. The outcomes of the trying out and actual experiment of 9 routes on the target groups who participated in the evaluation process cover the area of awareness, comprehension and satisfaction of community services were found to be high in most evaluated topics. They also suggested that this type of route was interesting and should be expanded.

The recommendations of this study to the relevant offices are to improve routing, facilities and to publicize these cultural heritage routes to create income for the community and the local people. The education institution in Sukhothai province should promote and develop the use of these routes and learning resources continuously. The institution should support the research scholars to develop tourism routes that increase knowledge of cultural heritage and this should also be extended as student activities. Furthermore, relevant tourism department

should promote the participation of tourism sector to be involved in the process of knowledge discovery and the production of local media as well as giving support to research that would develop new tourism model which would communicate the values of community cultural heritage.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อ	ง
Abstract	จ
สารบัญ	ก
สารบัญตาราง	ค
สารบัญแผนภูมิ	ง
สารบัญภาพ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
2. คำถามในการวิจัย	5
3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
4. ขอบเขตในการวิจัย	5
5. นิยามศัพท์	6
6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย	8
2. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	16
3. แนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	22
4. แนวคิดการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น	26
5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้	27
6. แนวคิดการสื่อความหมาย	29
7. แนวคิดการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม	31
8. แนวคิดการท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์	32
9. แนวคิดการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว	33
10. แนวคิดในการจัดเส้นทางท่องเที่ยวโดยเดินเท้า	35
11. แนวคิดในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว	37
12. งานวิจัยและวรรณกรรมเกี่ยวข้อง	46

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แนวคิดตามแบบแผนดั้งเดิมในการวางแผนการท่องเที่ยว	38
2	รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของชาวเมืองบางซ่ง	107
3-6	ภาษาถิ่นเมืองบางซ่ง	191-194
7	ตารางแสดงแบบวิเคราะห์เส้นทาง	307
8	การรับรู้ความเข้าใจเนื้อหาสาระจากเส้นทางท่องเที่ยวของกลุ่มนักเรียน	312
9	อายุของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน	315
10	อาชีพของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน	316
11	ระดับการศึกษาของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน	316
12	แสดงค่าเฉลี่ยและระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการบริการที่ได้รับในด้านต่าง ๆ	318
13	แสดงค่าเฉลี่ยความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม	320

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	แสดงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชาวบ้าน	19
2	แสดงกระบวนการและขั้นตอนของกระบวนการ AIC	21
3	ทฤษฎีวงจรชีวิตแหล่งท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Butler	41

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่แสดงการแบ่งเขตเมืองบางซ่ง 6 พื้นที่	63
2	ไม้เท้าประดับเงินปลอกโลหะสลักความชอบในปี พ.ศ. 2471	93
3	แผนที่สังเขปเทศบาลเมืองบางซ่ง	95
4	พระครูจันทโรภาส อดีตเจ้าคณะตำบลเมืองบางซ่ง	100
5	พระลักษณ และพระราม องค์จำลอง	101
6	ชาวบางซ่งร่วมทำบุญวันตรุษไทย	107
7	ชะลอมทาน	108
8	การจัดเตรียมเตียงและขบวนเตียงในงานแต่งงาน	109
9	ประเพณีการรับขวัญข้าว	109
10	การละเล่นนางด้ง	110
11	การแต่งตัวของนักแสดงดนตรีมโนครุฑ	112
12	ศาลเจ้าพ่อเสือโคร่ง	114
13	มณฑปวัดโบสถ์เมืองบางซ่งเมื่อปี พ.ศ. 2509	120
14	ประตูโขงด้านหลังมณฑปในอดีต	120
15	กำแพงแก้วมณฑปในอดีต	121
16	สภาพมณฑปวัดโบสถ์เมืองโบราณบางซ่งในปัจจุบัน	121
17	เสาแปดเหลี่ยมขุดพบบริเวณสระน้ำใกล้โบสถ์เก่า	122
18	สภาพโบสถ์เก่าหลังจากศิลปากรเข้าขุดแต่ง	123
19	โบสถ์หลังใหม่ก่อสร้างโดยใช้เสาแปดเหลี่ยม	123
20	โบสถ์วัดเกาะหินตั้งปัจจุบันที่สร้างทับโบสถ์หลังเก่า	126
21	แผ่นหินทรายสกัดที่หลงเหลืออยู่	127
22	ใบเสมา	127
23	พระปูนปนศิลาแลง	127
24	พระปูนปั้นบนศาลาวัดเกาะหินตั้ง	128
25	สถานที่ตั้งวัดโพธิ์ทองในอดีต	129
26	เขาพระและเขาเนร	130
27	ฐานเจดีย์บนเขาพระ	130

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
28	เศษปูนโบราณบนเขาพระ	131
29	ฐานเจดีย์วัดวังมิด	133
30	บริเวณวัดไทรงาม	134
31	เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน	135
32	ภาพถ่ายแหล่งถลุงแร่เขาตงเข้าฝั่งทิศตะวันออก	137
33	ถ้ำทองคำ	137
34	ลานหลบภัย	138
35	หอคอยหรือจุดสังเกตการณ์เข้าศึกของนักรบสมัยโบราณ	139
36	กรุพระหรือจุดเก็บอาวุธนักรบโบราณ	139
37	ถ้ำค้างคาว	140
38	ฐานเจดีย์บนผาแดง และบริเวณผาแดง	140
39-51	การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วง	142-150
52	ร่องรอยถนนพระร่วงที่พบเห็นเป็นแนวดินและแนวต้นไม้	151
53	แผนที่ถนนพระร่วง	152
54-55	แหล่งตัดศิลาแลง	155
56	สภาพทั่วไปบริเวณเขาเตือ	155
57	บันไดทางขึ้นเขาเตือ ซากเจดีย์ เตาเผาโบราณบริเวณวัดเขาเตือ	155
58	นายจำลอง อยู่คำ สาริตการชุดหินผุที่โขกแบ่งเขาผาแดง	157
59	เตาเผาหินปูน	158
60-61	เตาเผาหินปูนให้เป็นปูนขาวที่พบบริเวณสระน้ำโบราณวัดโบสถ์	158-159
62	ข้าวตอกพระร่วง	161
63-66	พระเครื่องจากกรุเมืองโบราณบางขลัง	162-164
67	หลวงพ่อบุญรอดหรือพระพุทธรูปสุริย์มงคลพญานาค	165
68	หลวงพ่อบุญรอด	166
69	กระดูกพญานาค	167
70	สิ่งของลักษณะเหมือนกระดูกสัตว์	167
71-78	โบราณวัตถุอื่นที่ขุดพบในเมืองโบราณบางขลังและเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ของวัดโบสถ์	168-171

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
79-92	บายศรีที่ใช้ในแต่ละงานพิธีของชาวสุโขทัย	173-177
93	บายศรีในพิธีบวงสรวงและทำบุญให้แก่ดวงวิญญาณบรรพชนที่ล่วงลับ ในวันที่ 24 สิงหาคม 2556	178
94	ส่วนผสมที่ใช้ทำลูกประคบและลูกประคบสมุนไพร	180
95-97	คณะกลองยาวชาวบางช้างในงานแสดงต่าง ๆ	181-182
98-99	วงมโหรีชาวบางช้างและวงดนตรีไทยนักเรียนโรงเรียนบ้านขนอม	182-183
100	กลองยาวแสดงร่วมกับการแสดงอื่น ๆ	183
101-109	เครื่องดนตรีวงมโหรีและการแสดงมโหรี	184-188
110	การทำไม้กวาดทางมะพร้าว	189
111	ด้ายใจ	196
112	ศูนย์เรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงประจำตำบลบางช้าง	198
113	การนวดจับเส้น	201
114	สาธิตการรักษาอาการปวดเมื่อย	204
115	ขอมดำดิน	205
116	ปลาอีจกหรือปลาพระร่วง	206
117	ถนนพระร่วง	207
118	ถ้ำนาง	208
119	ฐานเจดีย์วัดพระปรารักษ์ ศรีสังขนาถ จังหวัดสุโขทัย	209
120	ยอดเจดีย์วัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลก	209
121	บ่อน้ำทิพย์และศาลเจ้าพ่อพงทอง	211
122-126	การถนอมอาหารของคนเมืองบางช้าง	212-216
127-145	อาหารคาวหวานพื้นถิ่นของชาวบางช้าง	217-234
146	การปลูกแก้วมังกร	265
147	การปลูกกล้วยไข่	265
148	การปลูกดอกอัญชัน	266
149	การเตรียมวัตถุดิบทำเตาเศรษฐกิจ	268
150	การทำเตาเศรษฐกิจ	269
151	ขั้นตอนการปั้นพระ	270

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
152	ประกาศนียบัตรที่ลุงสนิท ภูรพ ได้รับจากหน่วยงานต่าง ๆ	271
153	กระบวนการเลี้ยงจิ้งหรีด	272
154	การทำไม้กวาด	273
155	กลุ่มเย็บผ้าจักรทอง	273
156	ผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลืองสมุนไพรแผนโบราณ	274
157	ผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลก	275
158	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 1	287
159	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 2	289
160	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 3	291
161	กิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง เส้นทางที่ 4	293
162	กิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 5	295
163	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 6	297
164	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 7	299
165	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 8	301
166	เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 9	303

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ผลจากการที่ทีมวิจัยชุมชนหมู่ 5 ตำบลบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community – Based Research : CBR) ค้นหาอรรถิยะลักษณะของเมืองโบราณบางช้าง ในปี พ.ศ. 2554 โดยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเป็นผู้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานวิจัยพบว่า เมืองบางช้างซึ่งเป็นตำบลหนึ่งในการปกครองของอำเภอสรรคโลก ที่แบ่งเขตการปกครองเป็น 9 หมู่บ้าน เนื้อที่ 33,868 ไร่ มีชุมชนอาศัยอยู่ 1,568 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพหลักคือ ทำนา ทำไร่ รองลงมาคือ เลี้ยงสัตว์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีเรื่องราวความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน และวัฒนธรรมที่มีแบบฉบับ จนเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ได้แก่ การเล่นดนตรีพื้นบ้านม้งกละ การทำขนมลูกปรัง พิธีกรรมลงน้ำ การทำด้ามมีดด้วยต้นผ้าด้าม พิธีกินสีกัวย การทำขนมตาลกรวยแหลม การทำข้าวเม่าพลา ประเพณีเทโวโรหนะ และแม่โพสพแม่โพศรี เป็นต้น มีหลักฐานการเรียกชื่อเมืองและประวัติศาสตร์เหตุการณ์สำคัญของเมืองที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก หลักที่ 2 วัดศรีชุม ด้านที่ 1 เกี่ยวกับสองวีระบุรุษของชาติไทยคือ พ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง รวมพลกันที่เมืองบางช้าง เกณฑ์กรบจากเมืองบางช้างต่อสู้ขับไล่ขอมออกจากสุโขทัย แล้วสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงของกรุงสุโขทัย นอกจากนี้ ในศิลาจารึกยังได้บอกถึงที่ตั้งเมืองบางช้างอยู่ชิดถนนพระร่วงสายเหนือกึ่งกลางระหว่างเมืองศรีสัชนาลัยกับนครสุโขทัย โดยห่างจากศรีสัชนาลัย 23 กิโลเมตร และห่างจากนครสุโขทัย 27 กิโลเมตร ในอดีตเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ ซึ่งตามหลักฐานชั้นต้นในทางโบราณคดีเป็นแหล่งเสปียงที่สำคัญ เนื่องจากทิศตะวันออกมีที่ราบกว้างใหญ่และมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ เหมาะที่จะเป็นแหล่งผลิตเสปียงเป็นเมืองที่อยู่ในยุคสมัยสุโขทัยตอนต้น โดยดูจากหลักฐานของคูเมือง ซากวัด มณฑป วิหารขนาดใหญ่ของวัดใหญ่ชัยมงคล วัดหรือโบสถ์มีขนาดไม่ใหญ่นัก รวมถึงศาสนสถานอื่น ๆ ด้วย มีร่องรอยตัวเมืองขนาดย่อมหลงเหลือกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ นอกจากนี้ยังพบวัดร้าง ซากเจดีย์ที่ชำรุดเสียหายมากกว่า 40 แห่ง รอบ ๆ เมืองบางช้างในรัศมี 5 กิโลเมตร ที่ยังคงสภาพสามารถอนุรักษ์ให้คืนสภาพได้ มีแหล่งตัดศิลาแลงเพื่อใช้ในการสร้างพระอารามในอดีตทำให้สามารถอธิบายถึงที่มาของศิลาแลงบริเวณเชิงเขาเตื่อในสมัยสุโขทัย มีการค้นพบโบราณวัตถุได้แก่ พระพุทธรูปสำริดโบราณสมัยสุโขทัยปางมารวิชัยที่สวยงามมาก เรียกว่าหลวงพ่อบ้างหนึ่งและพระร่วงนำทาง พระเครื่องเมืองบางช้าง นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยรวมถึงเครื่องใช้สอยของคนโบราณ เช่น ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์

147 ใบ ที่มีการบรรจุเครื่องใช้ของผู้ตายลงไป ได้แก่ คันฉ่องสำริด เต้าปูนสำริด เป็นต้น แต่เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดองค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานภายในชุมชนท้องถิ่นของตน จึงไม่เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณสถาน และโบราณสถานดังกล่าวขาดความเอาใจใส่ดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงถูกทิ้งร้าง เสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา อีกทั้งแหล่งโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วไปนอกเหนือจากพื้นที่หมู่ 5 ของตำบลบางช้างที่ยังปรากฏร่องรอยโบราณสถาน โบราณวัตถุ กระจายอยู่ถูกปล่อยให้ทิ้งร้างในหมู่บ้านอื่น ๆ อีก 8 หมู่บ้าน บางส่วนถูกบุกรุก นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญา วิถีวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ที่น่าสนใจ และสมควรแก่การศึกษาค้นคว้ารื้อฟื้น และเผยแพร่ต่อไป ตัวอย่างเช่น ถนนพระร่วง ที่ยังไม่ได้ศึกษา สืบค้นอย่างจริงจัง รวมถึงสิ่งอื่น ๆ อีก เพื่อจะมาเป็นทุนสำหรับพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของเมืองบางช้าง นอกจากนี้บริเวณพื้นที่ที่ประชาชนทำเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา ถูกผู้ที่ครอบครองพื้นที่ไถปรับทำให้โบราณสถานถูกทำลายไปบางส่วน ประกอบกับความเชื่อเกี่ยวกับพระเครื่องเมืองบางช้างในด้านความศักดิ์สิทธิ์และศิลปะที่งดงามทำให้พระเครื่องเมืองบางช้างมีมูลค่าสูง เป็นแรงจูงใจให้เกิดการลักลอบขุดค้น เพื่อหาโบราณวัตถุ และพระเครื่องดังกล่าวตามแหล่งโบราณสถานเกือบทุกแหล่งในพื้นที่ของตำบลบางช้าง

นอกจากนี้ในการศึกษาสืบค้นเบื้องต้นดังกล่าว ยังพบว่า ในอดีตบางช้างเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและล้านนาในด้านวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา โดยพระมหาสุมนเถระภิกขุ ชาวมณฑลพายัพ ได้นำพระธาตุใต้กอดอกเข้มาจากเมืองบางช้างไปถวายพระเจ้ากือนา เมื่อ พ.ศ. 1913 พระธาตุแยกเป็น 2 ชิ้น นำไปบรรจุไว้ที่วัดสวนดอกและพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2450 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองบางช้างตามเส้นทางถนนพระร่วง ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือที่ทรงพระราชนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ที่ถือว่าเป็นวรรณกรรมของการท่องเที่ยวที่สมบูรณ์แบบเล่มแรกของไทย และในเดือนเดียวกันคือ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2540 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จฯ ส่วนพระองค์เยี่ยมเมืองโบราณบางช้าง และต่อมาในวันที่ 29 มิถุนายน 2550 ครบ 100 ปีพอดี หลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองบางช้าง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ ได้เสด็จทอดพระเนตรร่องรอยอารยธรรมชุมชนโบราณเมืองบางช้าง ทรงมีรับสั่งให้นายสุวิทย์ ทองสงค์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางช้าง ดูแลเด็ก เยาวชน และชาวบ้าน ให้เขาเข้าใจประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ให้มีความตระหนักรัก ห่วงแหนในโบราณสถานที่มี และโบราณสถานแห่งนี้ควรได้รับการบูรณะ อนุรักษ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดก วัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ เสด็จฯ เมืองบางช้าง เที่ยวนี่ รับสั่งพอฟังได้ยินทั่วกันว่า จะเสด็จฯ สุโขทัยอีก (ขรรค์ชัย บุนปาน. มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 1404 ปีที่ 27 วันที่ 13-19 กรกฎาคม พ.ศ. 2550)

โบราณสถานทั้งเมืองของบางซ่ง กรมศิลปากรเพิ่งขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสมบัติของชาติเมื่อไม่ถึง 10 ปีที่ผ่านมา ในขณะที่โบราณสถานของจังหวัดสุโขทัยขึ้นทะเบียนเป็นสถานที่สำคัญของชาติและประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อ พ.ศ. 2478 ทั้ง ๆ ที่เมืองบางซ่งคือ จุดกำเนิดประเทศไทย ปฐมบทแห่งการสร้างบ้านแปลงเมือง และความเป็นไทยบนแผ่นดินไทยครั้งแรกเริ่มที่นี่ เป็นจุดกำเนิดแห่งความเป็นอิสระ และเสรีภาพของชาวไทยที่หลุดพ้นจากอำนาจอิทธิพลขอม ความยิ่งใหญ่ของนครสุโขทัย จะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีเมืองบางซ่ง – บางฉ่ง – บางซ่ง สถานที่รวมทัพของสองวีรบุรุษไทย บางซ่งเป็นเสมือนปากทางอิสรภาพ หรือสถานที่ประกาศอิสรภาพของนครสุโขทัย เป็นที่เริ่มต้นแห่งการรวมราชวงศ์คำพงศ์กาฬ กับราชวงศ์ศรีนาวนำถุม เชื้อสายสุพรรณภูมิเข้ากับราชวงศ์พระร่วง อันเป็นพระราชวงศ์อมตะ และหลังในสำนึกของคนไทยมาตราบเท่าทุกวันนี้

สังคมเริ่มให้ความสำคัญกับเมืองบางซ่ง นับแต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรร่องรอยอารยธรรมโบราณเมืองบางซ่ง ปฐมบทแห่งการสร้างบ้านแปลงเมือง หลังจากนั้นนักวิชาการ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น กรมศิลปากร สภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย และยุทธศาสตร์จังหวัด รวมถึงสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นได้เข้ามาสานต่อ ดำเนินการพัฒนาจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การสร้างเมืองบางซ่งให้มีชีวิต รวมทั้งมีบุคคลสำคัญของประเทศหลายท่านที่มีชื่อเสียงให้ความสนใจมาเยี่ยมเยือนและให้ความช่วยเหลือทางกำลังความรู้ความคิดที่จะช่วยสนับสนุนการเปิดประวัติศาสตร์ชาติไทยหน้าใหม่ แต่ยังไม่ปรากฏหน่วยงานใดที่จะนำประวัติศาสตร์และวิถีวัฒนธรรมชุมชนของเมืองบางซ่งมาขยายผล โดยใช้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นสื่อกลางเพื่อการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อสาธารณชน ชาวบ้านเจ้าของพื้นที่เฝ้ามองเริ่มรับรู้และเข้าร่วมกิจกรรมตามแต่ละโครงการ โดยกระทำการตามกรอบที่กำหนด สำเร็จรูปจากส่วนกลางแต่ยังไม่มีโอกาสเป็นผู้คิดร่วม ทำร่วม และร่วมประเมิน ซึ่งผลจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านเริ่มรับรู้ว่าคุณสมบัติที่ตนเองอาศัยอยู่มีเรื่องราวที่ไม่ธรรมดา รู้สึกตื่นเต้น สนใจที่จะค้นหา และอยากรู้ัจฉริยลักษณ์ที่แท้จริงของพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่ รวมถึงสนใจที่จะรักษาสภาพวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเองให้คงอยู่สืบไป ประกอบกับผลจากการทำประชาคมชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง จำนวน 9 หมู่ ในวันที่ 4 ธันวาคม 2555 ประชาชนตื่นตัวให้ความสนใจ มีความตระหนัก ร่วมแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางที่จะศึกษาเรื่องราวประวัติความเป็นมา พัฒนาการของชุมชนที่แท้จริง และแนวทางการมีส่วนร่วมดูแลรักษา รวมถึงวิธีการหรือแนวทางที่จะใช้ประวัติศาสตร์ และวิถีวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนมาเป็นทุนในการพัฒนาให้ชุมชนโบราณเมืองบางซ่งเป็นแหล่งเรียนรู้แก่เยาวชนและผู้มาเยือนให้ได้รับรู้และร่วมภูมิใจในประวัติศาสตร์ของเมืองบางซ่ง รำลึกถึงคุณความดี ความกล้าหาญ และความเสียสละของเหล่าบรรพชน ซึ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นความตั้งใจจริงของชาวเมืองบางซ่งที่ต้องการจะพัฒนาเมือง

โบราณแห่งนี้ให้เป็นทั้งแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง เป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สำหรับนักเรียน นักศึกษา นักโบราณคดี นักท่องเที่ยว และประชาชนทั่วไปต้องมาเยือน

การนำทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนมาเสริมค่าเพื่อพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับภูมิสังคม นอกจากต้องใช้องค์ความรู้ในการบริหารจัดการแล้ว ในเบื้องต้นยังต้องหา กลยุทธ์ที่จะใช้ทุนดังกล่าวให้สามารถนำมาสร้างความภาคภูมิใจและถักทอความยึดเหนี่ยวทาง สังคมให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น จนเกิดพลังความร่วมมือของคนในพื้นที่ หลังจากนั้น จึงสร้างพันธมิตร เครือข่ายจากหลายฝ่าย เช่น ครู พระ นักวิชาการ ผู้นำชุมชน นักคิด นักพัฒนา ปราชญ์ท้องถิ่น รวมทั้งนักธุรกิจมาร่วมกันพัฒนาและหาแนวทางให้ชุมชนโบราณแห่งนี้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็น ที่ยอมรับ และมีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยและแกนนำชุมชนตำบลบางช้าง จึงสนใจที่จะร่วมสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนขึ้น โดยมีประสาธน์ เชื่อมโยงกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับพื้นที่ให้มาร่วมสนับสนุนกิจกรรมการสร้าง และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้ให้เป็นรูปธรรมขึ้น

สำหรับเนื้อหาที่จะสร้างการเรียนรู้ในพื้นที่ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเมืองโบราณ บางช้าง ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับเนื้อหาทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เน้นให้มีความเชื่อมโยง เนื้อหาทั้งสองด้านนี้ เพื่อหล่อหลอมจิตใจของผู้มาเยือนให้ใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่นำไปสู่การพัฒนาที่สมดุลระหว่างจิตใจ ปัญญาและสังคมให้เกิดมีขึ้น ดังนั้นหลักการที่จะนำมาใช้ในการ จัดการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้นี้ จึงใช้หลักการเรียนรู้แบบเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน เชื่อมโยง พื้นที่กับพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจความเป็นชุมชนท้องถิ่นและมองท้องถิ่นเป็นแบบองค์รวม ด้วยเหตุ ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยและชุมชนเห็นว่าเมืองโบราณบางช้าง ควรเป็นพื้นที่ดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ต่อไปเพราะ

1. ชุมชนโบราณเมืองบางช้างมีโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งได้ดำเนินการระยะเริ่มต้น โดยคนในชุมชนหมู่ 5 มาแล้ว ทำให้สามารถเชื่อมโยงบุคคล ข้อมูล และผลการวิจัยร่วมกันเพื่อต่อยอดได้
2. อัจฉริยลักษณ์ความเป็นบางช้างที่มีคุณค่า ทำทนายและสร้างแรงบันดาลใจให้คนในพื้นที่ และผู้วิจัยที่ต้องมาร่วมคิดแสวงหาวิธีปฏิบัติ เพื่อขยายผลในทางสร้างสรรค์ต่อวงการท่องเที่ยวทาง ประวัติศาสตร์และสังคมไทยต่อไป
3. เป็นการส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือในการทำวิจัยระหว่างภาคีเครือข่ายชุมชน นักวิชาการ และผู้เกี่ยวข้อง ร่วมคิด ร่วมพัฒนา ร่วมทดลองใช้สิ่งที่ร่วมสร้างขึ้น เกิดรูปแบบของแหล่ง เรียนรู้ในพื้นที่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของชุมชน โดยท้องถิ่นมีบทบาทร่วมในการจัดการให้เกิด การศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้แก่เยาวชนและผู้มาเยือน

2. คำถามวิจัย

- 1) แนวทางการสร้างพลังความร่วมมือของคนในพื้นที่ตำบลบางช้างเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเป็นอย่างไร
- 2) ชุมชนจะสามารถนำทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาเป็นปัจจัยในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างไร

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) สร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
- 2) ศึกษา สำนวณมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเครือข่ายนักวิจัยชุมชน
- 3) พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน
- 4) พัฒนาทักษะและความสามารถในการบริการสื่อความหมาย

4. ขอบเขตของการวิจัย

ด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา มุ่งศึกษาพื้นที่ชุมชนในเขตตำบลเมืองบางช้าง ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ด้านเนื้อหา

- ศึกษาคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของชุมชนโบราณเมืองบางช้าง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย
- สร้างเครือข่ายภายในตำบลบางช้าง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เพื่อให้เครือข่ายที่เกี่ยวข้องร่วมสนับสนุนกิจกรรมการสร้างเส้นทางและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้

ด้านเวลา

ตั้งแต่ วันที่ 15 สิงหาคม 2556 ถึงวันที่ 14 สิงหาคม 2557

5. นิยามศัพท์

เครือข่ายชุมชน

หมายถึง กลุ่มคนในพื้นที่ 9 หมู่บ้านของตำบลบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ประกอบด้วยประชาชนทั่วไป เจ้าหน้าที่ภาครัฐ องค์กรเอกชน ผู้ประกอบการการท่องเที่ยว พระสงฆ์ ครู นักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา และกลุ่มองค์กรชาวบ้าน ซึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง

เครือข่ายพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน

หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความสนใจร่วมกันที่จะสร้างสรรค์ หรือสนับสนุนงานพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งในโครงการนี้หมายถึง กลุ่มบุคคลที่จะเข้ามาเป็นทีมวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว และกลุ่มสนับสนุนปฏิบัติการซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสนับสนุนกิจกรรมของทีมวิจัยดังกล่าว

ทีมวิจัยชุมชน

หมายถึง กลุ่มคนในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองบางช้างที่สนใจเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัย ในโครงการนี้ ทำหน้าที่เป็นทั้งผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัย เป็นผู้ให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มและทำงานเป็นทีมในฐานะเพื่อนร่วมงานที่มีสถานภาพเท่าเทียมกัน

กลุ่มสนับสนุนปฏิบัติการ

หมายถึง กลุ่มคนที่มีบทบาทในการสนับสนุนให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยว เช่น การอนุญาต หรือเชิญชวนให้นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยวเข้าร่วมกิจกรรม และกลุ่มคนที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในโปรแกรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้น

ทีมวิจัยส่วนกลาง

หมายถึง นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ที่รับผิดชอบโครงการวิจัยนี้มีบทบาทในการคัดเลือกและสร้างทีมวิจัยชุมชน ร่วมวางแผนการวิจัย สนับสนุนและติดตามผลการทำงานของทีมวิจัยชุมชน รวมทั้งวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประมวลผลการดำเนินงานตลอดทั้งโครงการวิจัย

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism)

หมายถึง กิจกรรมการท่องเที่ยวที่มุ่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ศิลปกรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน วิถีชีวิต วิธีการผลิตของผู้คนในท้องถิ่น โดยผู้รู้ และคนในชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

คณะผู้วิจัย

หมายถึง ทีมวิจัยส่วนกลาง และทีมวิจัยชุมชน

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ วิถีวัฒนธรรมของชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ชาติไทย
2. เกิดกลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์การทำงานในลักษณะการประสานความคิดและการทำงานร่วมกันในแนวระนาบ
3. ได้ศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่ชุมชนบางขลังและเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับชุมชน พร้อมกับเครื่องมือติดตาม ตรวจสอบการให้บริการสื่อความหมายและกิจกรรมการท่องเที่ยวด้วยตนเอง
4. คนในชุมชนบางขลังได้รับการพัฒนาการสื่อความหมายจนเป็นภาคีเครือข่ายชุมชนที่มีคุณภาพที่สร้างความพึงพอใจและสร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน
5. เกิดเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมจากความร่วมมือระหว่างคนในพื้นที่ทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
2. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
3. แนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
4. แนวคิดการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น
5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้
6. แนวคิดการสื่อความหมาย
7. แนวคิดการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
8. แนวคิดการท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์
9. แนวคิดการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว
10. แนวคิดในการจัดเส้นทางท่องเที่ยวโดยเดินเท้า
11. แนวคิดในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว
12. งานวิจัยและวรรณกรรมเกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

ปัจจุบันการสร้างเครือข่าย ถือเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการทำงานที่ได้รับการยอมรับ ทั้งในภาคธุรกิจเอกชนที่แสวงหากำไร และองค์การพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไร กลุ่มอาสาสมัครของประชาชน จนถึงองค์การระหว่างประเทศ เนื่องจากไม่มีองค์การใดที่จะมีความพร้อมทั้งทางด้านทรัพยากร เงินทุน ฯลฯ หรือถ้าจะมีก็อาจจะน้อยมาก ดังนั้นการระดมเอาส่วนที่ดีของแต่ละบุคคล กลุ่ม หรือแต่ละองค์การมีเข้าไว้ด้วยกัน ทำให้สามารถลดข้อจำกัดในการทำงานลงด้วย

ความหมายของเครือข่าย

นักวิชาการได้ให้คำจำกัดความหรือความหมายของคำว่า “เครือข่าย” ไว้มากมายแตกต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมความหมายของเครือข่ายดังนี้

Catherine Alter และ Jerald Hage (1993, pp.15) ให้ความหมายของ เครือข่าย ไว้ว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์การ เพื่อแลกเปลี่ยนการ

สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการร่วมกันทำงาน เครือข่ายประกอบด้วยองค์การจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอาณาเขตแน่นอนหรือไม่ก็ได้ องค์การเหล่านี้มีฐานะเท่าเทียมกัน

Paul Starkey (1997, pp.15) ให้ความหมายไว้ว่า เครือข่าย คือกลุ่มของคนหรือองค์การ ที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์การสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์การที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และเป็นการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งสมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึงพิง

O'Toole, Laurence J. และ Kennet J. Meier (2004, pp. 682) ได้ให้ความหมายของการทำงานแบบเครือข่ายว่า หมายถึง สภาวะที่หน่วยงานภาครัฐร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของภาครัฐด้วยกัน องค์กรภาคเอกชน องค์กรภาคประชาชน สถาบันวิชาชีพ หรือ องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร เพื่อแก้ไขปัญหาหรือเพื่อดำเนินกิจกรรมสาธารณะให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นในลักษณะของการบังคับ หรือการสั่งการตามลำดับชั้นการบังคับบัญชา

Stephen Goldsmith และ William D. Eggers (2004, pp.24) ได้นิยามความหมายของเครือข่ายไว้ว่า เครือข่ายคือโครงการริเริ่มต่าง ๆ ที่หน่วยงานภาครัฐเป็นผู้ดำริให้มีขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการสาธารณะ โดยสามารถวัดเป้าหมายของผลงานได้ มีการมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบให้แต่ละหุ้นส่วนการงาน และได้กำหนดโครงสร้างการไหลของสารสนเทศไว้ เป้าหมายอันปลายของการทุ่มเทดำเนินงานคือเพื่อสร้างคุณค่าสาธารณะให้เกิดขึ้นสูงสุด เป็นคุณค่าที่ยิ่งใหญ่กว่าผลรวมจากคุณค่าของงานที่แต่ละหุ้นส่วนการงานสามารถทำได้ตามลำพังโดยปราศจากการประสานร่วมมือ

Smith Joanna และ Priscilla Wohlsatter (2006, pp.250) อธิบายว่าเครือข่าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงต่าง ๆ ภายในเครือข่ายมีลักษณะของความสมัครใจ (Voluntary) โดยที่ไม่มีองค์กรใดบังคับหรือสั่งการองค์กรอื่น ๆ ในเครือข่ายได้ ทั้งนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะอยู่ในระดับที่สามารถนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทรัพยากรในการดำเนินงานหรือการตัดสินใจร่วมกันระหว่างตัวแสดงต่าง ๆ ภายในเครือข่าย

ขณะที่นักวิชาการชาวไทย ได้นิยามคำว่า เครือข่าย ไว้ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 60-61) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายไว้ว่า เครือข่าย หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์การหลาย ๆ องค์การ ที่ต่างฝ่ายต่างมีทรัพยากร มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงานเป็นของตนเอง แม้อาจจะไม่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้ ในการเข้าร่วมเป็นองค์การ

เครือข่าย แม้ว่าองค์การเหล่านี้จะมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายการทำงานร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน องค์การเหล่านี้ก็ยังคงมีความเป็นเอกเทศอยู่ เพราะการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเพียงบางส่วนขององค์การเท่านั้น ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มหรือองค์การตรงที่บุคคลทุกคนในกลุ่มจะต้องเข้าร่วมในทุกอย่างพร้อมกันหมด อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน รับผิดชอบในทรัพยากรร่วมกันในช่วงระยะเวลายาวนานตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกอยู่ ฯลฯ แต่การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายนั้น แม้จะมีบางอย่างร่วมกัน หรือมีกฎเกณฑ์บางอย่างร่วมกัน ฯลฯ แต่การเข้าร่วมนั้นก็เพียงบางส่วนบางเลี้ยวเท่านั้น หรือเป็นการเข้าร่วมเพียงชั่วคราวเท่านั้น โดยที่แต่ละกลุ่มยังคงรักษาเอกลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้

วีระศักดิ์ เครือเทพ (2550, หน้า 32-35) ในฐานะนักวิชาการทางด้านรัฐประศาสนศาสตร์ เขียนหนังสือชื่อ “เครือข่าย : นวัตกรรมการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” ได้สรุปความหมายของเครือข่ายโดยอิงกับกรอบวิเคราะห์ในทางรัฐประศาสนศาสตร์ว่าหมายถึงการจัดรูปแบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของการทำงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ตั้งแต่สองหน่วยงานขึ้นไป ซึ่งอาจเป็นหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานเอกชนที่แสวงหากำไร หน่วยงานพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไร กลุ่มอาสาสมัครของประชาชน หรือองค์การระหว่างประเทศ เพื่อร่วมมือร่วมใจกันดำเนินการกิจของสาธารณะบางประการ โดยมีองค์การภาครัฐเป็นแกนหลักของเครือข่าย ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงเหล่านี้เป็นไปในลักษณะที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และมีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยมีเป้าหมายของความมีอยู่ก็เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาสาธารณะบางประการร่วมกัน ซึ่งเป็นปัญหาที่องค์การใดองค์การหนึ่งมีอาจดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จได้โดยลำพัง

จากนิยามทั้งจากนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการชาวไทย สามารถสรุปความหมายของ “เครือข่าย” ว่าหมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มของคนหรือองค์การที่มีความสมัครใจมาพบปะกัน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างกัน หรือลงมือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยที่สมาชิกมีความเป็นอิสระ ขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ระหว่างกันในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม ทางด้านข่าวสาร ฯลฯ โดยมีการจัดรูปแบบของการจัดการให้เป็นกลไกขับเคลื่อนเชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกัน และตระหนักถึงงานที่จะทำร่วมกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ร่วมกัน

ความสำคัญในการสร้างเครือข่าย

เมื่อพิจารณาถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายแล้ว พบว่ามีหลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ (สุทธิชัย อากโร (2547, หน้า 55-58)

1. สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาที่ซับซ้อนหลากหลาย และขยายตัว เกินความสามารถของกลุ่มหรือองค์การใดองค์การหนึ่งที่จะดำเนินการแก้ไขได้ จำเป็นต้องมีการรวมพลังหรือมีกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ไขปัญหาที่นั้น รวมถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น เกิดการรวมกลุ่ม เครือข่าย เกิดผู้นำ เกิดประสบการณ์ และมีความ

ต้องการที่จะเชื่อมโยงคน กลุ่ม และประสบการณ์นั้นให้เป็นขบวนการ เพื่อจัดการปัญหาและขยายผลการพัฒนา โดยนัยนี้ จึงจำเป็นต้องมีการเสริมสร้างเครือข่าย

2. การสร้างพื้นที่ทางสังคม เครือข่ายเป็นเครื่องมือและเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการระดมทรัพยากรและความคิดเห็นจากฝ่ายต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ต้องการขยายผลการพัฒนา เมื่อกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความต้องการคล้ายกัน มีความคิดหรืออุดมคติเหมือนกัน มารวมกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับกลุ่ม หรือบุคคล หรือองค์การอื่น ๆ ในสังคม ทำให้กลุ่มของตนเองรู้สึกว่ามีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่น และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ดังนั้นการสร้างพื้นที่ทางสังคมจึงเป็นการสร้างตัวตนของเครือข่ายให้ปรากฏขึ้น

3. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม เมื่อทุกกลุ่ม องค์การ หรือเครือข่ายมีการประสานประโยชน์ต่อกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งที่จะเกิดตามมาคือ เครือข่ายเกิดการเรียนรู้ และมีกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เกิดความรู้ใหม่ ๆ โดยการประสานผลประโยชน์อาจจะไม่ได้หมายถึงการให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนเท่านั้น แต่อาจหมายถึง การให้โอกาสในทางเลือกของฝ่ายต่าง ๆ ที่มีต่อกัน การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะช่วยกระตุ้นให้เกิดเครือข่ายใหม่ และเกิดการรักษามิตรภาพร่วมกันของเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งจะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้นการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของหน่วยย่อยภาคส่วนต่าง ๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ในสถานะที่มีการแข่งขันและต่อรองสูง

ที่มาของการเกิดเครือข่าย

เครือข่ายไม่ใช่เรื่องใหม่ในสังคมไทยและสังคมตะวันตก ในสังคมชนบทไทย การพึ่งพาอาศัยร่วมมือกันทำงานเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต คำพูดที่ว่า “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ขาตะไคร้ อยู่บ้านเพื่อน” สะท้อนให้เห็นถึง เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านซึ่งพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประเพณีทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ ตลอดจนการเกณฑ์แรงงานในท้องถิ่นเพื่อมาลงแขกเกี่ยวข้าว ล้วนเป็นตัวอย่างของการรวบรวมผู้คนมาทำงานร่วมกันโดยอาศัยความสัมพันธ์ที่มีต่อกันมาแต่เดิม

ในสังคมตะวันตก การสร้างเครือข่ายเป็นกลยุทธ์ที่นิยมใช้กันในหมู่นักปฏิรูปสังคมยุโรป ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ 19 เพียงแต่ไม่ได้ใช้ชื่อว่า “เครือข่าย” เท่านั้น เมื่อแนวคิดการทำงานแบบเครือข่ายปรากฏขึ้นอีกครั้งในแวดวงการทำงานพัฒนาในช่วง 20-30 ปีที่ผ่านมา เรื่อง “เครือข่าย” จึงเปรียบเสมือนเหล่าเก่าในชุดใหม่ ซึ่งเมื่อผนวกเข้ากับความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีด้านข่าวสารข้อมูล ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานเครือข่าย ก็ทำให้การทำงานเครือข่ายพัฒนาขึ้นไปอีก (นฤมล นิราทร, 2543, หน้า 1-2)

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543, หน้า 37-43) ได้แบ่งที่มาของการมีเครือข่ายไว้ดังนี้

1. ต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ไขปัญหา ความชำนาญเฉพาะด้านของบุคคลหรือองค์การจะช่วยให้มองเห็นปัญหาได้ชัดเจน
2. ต้องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงาน
3. ต้องการมีเพื่อนหรือกลุ่มในการทำงาน
4. ต้องการทรัพยากรในการทำงาน
5. ต้องการรับภาระความเสี่ยงในการทำกิจกรรมร่วมกัน
6. ต้องการประหยัด เนื่องจากการแบ่งปันงานกันทำ ลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน

สนธยา พลศรี (2548, หน้า 257) กล่าวว่า การเกิดขึ้นของเครือข่ายแต่ละเครือข่าย ต่างมีจุดเริ่มต้นหรือถูกสร้างมาด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน ดังนั้นการเกิดขึ้นของเครือข่ายแต่ละเครือข่าย จึงมีสาเหตุปัจจัยสนับสนุนและการก่อรูปเครือข่ายที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

1. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เครือข่ายลักษณะนี้มักจะเกิดขึ้นเองโดยไม่มีใครจัดตั้ง ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์ เช่น ความสัมพันธ์ของระบบครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ของครูอาจารย์และลูกศิษย์ เป็นต้น
2. เครือข่ายที่เกิดจากวิกฤตการณ์ของสังคมมนุษย์ เป็นการเกิดเครือข่ายที่เป็นผลจากการเกิดปัญหา หรือวิกฤตการณ์ขึ้นในสังคมที่สมาชิกตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องร่วมมือกันแก้ไขปัญหา ในลักษณะของการรวมพลังกัน เช่น เครือข่ายพิทักษ์ป่า เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำ เป็นต้น
3. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยวิวัฒนาการ เป็นการเกิดเครือข่ายเนื่องจากความสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน เป็นต้น มารวมกันโดยวัตถุประสงค์บางอย่างเป็นเวลานาน ในลักษณะของกลุ่มและองค์การ แล้วพัฒนาความสัมพันธ์เป็นเครือข่าย เช่น จากกลุ่มแบบสภากาแฟ พัฒนาเป็นเครือข่ายประชาคมหมู่บ้าน หรือประชาคมเมือง เป็นต้น
4. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เป็นการเกิดเครือข่ายที่มีผู้จัดตั้งและให้การสนับสนุน เพื่อวัตถุประสงค์บางประการ จนสมาชิกรวมกันเป็นเครือข่าย ทั้งการจัดตั้งโดยผู้นำรัฐบาล ภาคเอกชน และองค์การพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง เครือข่ายสหกรณ์ เครือข่ายกระทรวงต่าง ๆ เป็นต้น

จากที่มาและการเกิดขึ้นของเครือข่าย จะเห็นว่าเครือข่ายมีที่มาจากหลายวิธีการแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากวิกฤตการณ์ของสังคมมนุษย์ เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยวิวัฒนาการ และเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง ซึ่งการเกิดขึ้นของเครือข่าย ความร่วมมือต่าง ๆ อาจเริ่มต้นมาจากเครือข่ายทั้งสี่ลักษณะดังกล่าวก็ได้ ซึ่งในที่นี้หมายถึงการรวมกลุ่มของหน่วยงาน องค์การ และคนในพื้นที่ที่เห็นถึงความสำคัญของการรักษาประเพณี

ศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นจนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายและร่วมมือกันทำงานเพื่อความพยายามที่จะรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป

ลักษณะของเครือข่าย

หากกล่าวในภาพรวมจะเห็นได้ว่าเครือข่ายเป็นแบบฉบับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกัน โดยกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกันในสังคมมักจะเชื่อมโยงกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน คุณสมบัติที่ทำให้เครือข่ายมีลักษณะเฉพาะ คือการที่เครือข่ายแม้จะมีลักษณะร่วมกับความเป็นองค์การหรือกลุ่ม แต่ไม่ทุกกลุ่มหรือทุกองค์การที่จะเรียกว่าเป็นเครือข่ายได้

นฤมล นิราทร (2543, หน้า 7-8) กล่าวว่า ลักษณะของเครือข่ายที่สำคัญมี ดังนี้

1. มีกลุ่มบุคคลหรือองค์กร
2. กลุ่มเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์เป็นกระบวนการที่ประสานกลุ่มหรือบุคคลเอาไว้สิ่งที่ได้จากการมีปฏิสัมพันธ์ก็คือข่าวสารข้อมูลในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ (หรือบางครั้งอาจไม่เป็นประโยชน์) ต่อการทำงาน

3. มีการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

ลักษณะทั้ง 3 ประการข้างต้นเป็นลักษณะทั่วไปของกลุ่ม (Group) หรือองค์การ (Organization) แต่เครือข่ายยังมีลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ

4. มีความเป็นอิสระต่อกัน ความเป็นอิสระต่อกันนี้หมายถึง แต่ละกลุ่มก็มีเป้าหมาย มีกิจกรรมของตนเองอยู่แล้ว การเข้ามาร่วมเครือข่ายเป็นการเข้ามาร่วมเป็นบางส่วนเพื่อทำกิจกรรมหรือโครงการร่วมกัน เมื่อโครงการสำเร็จแล้วเครือข่ายก็อาจสลายตัวไปได้

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ลักษณะที่ดีของการทำงานเครือข่ายจำเป็นต้องมีองค์ประกอบหลัก ๆ ที่สำคัญ คือ เป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกัน มีเป้าหมายในการทำงานที่ชัดเจนและเป็นอิสระ รวมถึงการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงจะทำให้การทำงานแบบเครือข่ายเป็นไปด้วยดี

องค์ประกอบของเครือข่าย

สิ่งสำคัญที่จะทำให้เครือข่ายเกิดขึ้นและสามารถทำงานได้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้ก็คือองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของเครือข่าย เมื่อพิจารณาจากความเป็นมา แนวคิด ความหมายและลักษณะของเครือข่ายจะเห็นว่าเครือข่ายมีองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการดังต่อไปนี้ (สนธยา พลศรี, 2548, หน้า 216-217)

1. สมาชิกของเครือข่าย เครือข่ายจะต้องเริ่มต้นจากสมาชิก ซึ่งอาจจะเป็นบุคคล กลุ่มคน องค์กร หรือชุมชนขนาดต่าง ๆ
2. วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน สมาชิกของเครือข่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายเหมือนกัน มารวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์

3. ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย สมาชิกของเครือข่ายมารวมกันด้วยความสมัครใจ สมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินงาน มีความเท่าเทียมกันในการดำเนินกิจกรรม มีระบบในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์หรือการถักทอสายใยของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกให้เกิดความยั่งยืน

4. การบริหารจัดการ สมาชิกเครือข่ายจะเป็นผู้ร่วมกันกำหนดการบริหารจัดการเครือข่าย ทั้งโครงสร้างของเครือข่าย

5. ผู้ประสานงานเครือข่าย เครือข่ายต้องมีผู้ประสานงาน ทำหน้าที่ประสานงาน บริหาร และจัดการเครือข่ายที่คัดเลือกโดยสมาชิก

6. กิจกรรมร่วมกัน เครือข่ายต้องมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกเพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่าย

7. การรวมพลังสมาชิก เครือข่ายต้องมีการรวมพลังหรือศักยภาพของสมาชิกไว้ในการทำงานร่วมกัน

8. การสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน สมาชิกของเครือข่ายสนับสนุนส่งเสริมสมาชิกคนอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย

9. การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สมาชิกของเครือข่ายมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของเครือข่ายอย่างกว้างขวาง ทั้งการร่วมเรียนรู้ ร่วมสรุปบทเรียน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผนงาน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์

10. ผลงานของเครือข่าย เครือข่ายจำเป็นต้องมีผลการดำเนินงานเพื่อเป็นเครื่องชี้วัดความสำเร็จของเครือข่าย ซึ่งความสำเร็จดังกล่าวคือการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่ายนั่นเอง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายมักจะประกอบไปด้วยสมาชิก กรรมการ ผู้ประสานงาน เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ กิจกรรม ลักษณะของความสัมพันธ์ รวมทั้งระยะเวลา ความถี่และวิธีที่ใช้ในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การทำงานของเครือข่ายประสบความสำเร็จ กล่าวคือ ถ้าเครือข่ายขาดองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งไปก็อาจจะทำให้การทำงานของเครือข่ายไม่ประสบความสำเร็จ

การสร้างเครือข่าย

ขณะที่การสร้างเครือข่ายกำลังกลายเป็นสิ่งที่ทุกภาคส่วนให้ความสำคัญ เนื่องมาจากการมองเห็นประโยชน์ของการร่วมมือกันทำงาน การสร้างเครือข่ายจึงกลายเป็นทางออกทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหา แต่สิ่งสำคัญที่ต้องตระหนักถึงก็คือ ไม่ใช่ทุกเครือข่ายที่จัดตั้งขึ้นมาจะสามารถทำงานได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งนี้การทำงานที่ไม่ประสบความสำเร็จของเครือข่ายอาจจะไม่ใช่มาจากปัญหาทางด้านการจัดการแต่อาจจะเริ่มมาตั้งแต่ขั้นตอนของการสร้างเครือข่าย ขณะที่นักวิชาการที่กล่าวถึงการก่อรูปเครือข่ายหรือการสร้างเครือข่ายไว้ เช่น

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543, หน้า 63-74) ได้กล่าวถึงการก่อรูปของเครือข่าย (Network Forming) ไว้ดังนี้

1. การสร้างความตระหนักในปัญหาและสำนึกในการรวมตัว การดำเนินการของเครือข่ายจำเป็นต้องอาศัยฉันทานุมัติร่วมจากทุกภาคที่เกี่ยวข้องเพราะฉันทานุมัติจะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจ โดยใช้กลยุทธ์ “การประชาสัมพันธ์” การประชาสัมพันธ์นอกจากจะทำให้รับรู้เกี่ยวกับวิสัยทัศน์ของเครือข่ายแล้ว ยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกอยากเข้าร่วม

2. การสร้างจุดร่วมผลประโยชน์ ถ้าเครือข่ายไม่มีเป้าหมายที่ชัดเจน เครือข่ายจะไร้พลัง เพราะสมาชิกต่างก็ไม่ทราบว่าเครือข่ายนั้นจัดตั้งขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์อะไร ดังนั้นจึงต้องหา “ประเด็น” (Issues) ที่จะเป็นศูนย์กลาง ซึ่งจะทำให้เกิดการรวมตัวกัน ซึ่งกุญแจหลักของการสร้างจุดร่วมอยู่ที่การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ให้ประโยชน์ต่อผู้เข้าร่วม ซึ่งจะส่งผลให้ทุกภาคีอยากเข้ามามีส่วนร่วมกับเครือข่าย

3. การแสวงหาแกนนำที่ดีของเครือข่ายแกนนำ คือ “ผู้เล่นหลัก” (Key Actors) ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม และมีอิทธิพลเพียงพอในการผลักดันการปฏิรูปด้านต่าง ๆ เช่น ด้านนโยบาย ด้านการสร้างกระแส ด้านข้อมูลข่าวสาร ซึ่งผู้เล่นหลักอาจจะไม่ใช่คนที่มีความตำแหน่งหรืออำนาจ แต่หมายถึงคนที่เป็น “ผู้นำตัวจริง”

4. การสร้างแนวร่วมสมาชิกของเครือข่าย ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดว่าเครือข่ายจะดำเนินไปได้ยั่งยืนมากน้อยเพียงใด ก็คือปริมาณและคุณภาพของสมาชิกเครือข่าย ดังนั้นการสร้างแนวร่วมของสมาชิกเครือข่ายให้กว้างขวาง และการดึงปัจเจก กลุ่ม องค์กรที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเข้าเป็นสมาชิกเครือข่ายจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ขั้นตอนการสร้างเครือข่าย

กระบวนการสร้างเครือข่าย อาจจำแนกออกเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้ (บัณฑิต อ่อนคำ, 2538, หน้า 25-30)

1. ขั้นตอนการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติงานหรือฝ่ายจัดการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายเพื่อที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย รวมทั้งพิจารณาองค์กรต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมเข้าเป็นเครือข่ายในการทำงาน

2. ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นสมาชิกภาคีเครือข่าย เป็นขั้นตอนของการติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน จึงต้องสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับ รวมทั้งความไว้วางใจระหว่างกัน เป็นขั้นตอนของการปลูกจิตสำนึกโดยการให้และแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือหวานล่อมให้อยากแก้ปัญหาร่วมกัน อาจเรียกว่าเป็นขั้นตอนเตรียมกลุ่ม หรือเตรียมเครือข่าย

3. ขั้นตอนการสร้างพันธมิตรร่วมกัน เป็นขั้นตอนที่องค์กรเข้าสู่การตกลงที่จะทำงานร่วมกัน

4. ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครือข่ายปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม เป็นขั้นตอนของการทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกันมีการตกลงกันในเรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม ซึ่งเริ่มต้นด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่ม กำหนดกิจกรรม จัดทำข้อตกลงในการทำงาน กำหนดบทบาทของสมาชิกรวมทั้งสิทธิหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่ม เป็นต้น

5. หลังจากขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ จนนำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว เมื่อผลงานปรากฏชัด องค์การเครือข่ายจะแน่นแฟ้น พร้อมกับการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของฝ่ายปฏิบัติการแล้ว อาจนำไปสู่การขยายตัวในรูปการขยายกิจกรรมหรือการขยายกลุ่มตามพื้นที่ หรือตามลักษณะของกิจกรรม ระดับการสร้างเครือข่ายในขั้นตอนนี้อาจอยู่ในระดับการเข้า “ลงทุน” ในองค์การใหม่ และการจัดตั้งองค์การใหม่ร่วมกัน นอกจากนั้น ความสำเร็จของเครือข่ายยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ตั้งแต่องค์การที่จะมาเข้าร่วมเป็นเครือข่าย การบริหารจัดการเครือข่าย รวมถึงคุณภาพของบุคลากรที่ทำงานอยู่ในเครือข่ายด้วย

สรุปได้ว่า ขั้นตอนในการสร้างเครือข่ายประกอบด้วย การตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย ซึ่งจำเป็นต้องมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน การติดต่อกับองค์การที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกหรือภาคีเครือข่าย การพัฒนาความสัมพันธ์ และการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งขั้นตอนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการทำงานที่มีประสิทธิภาพ

2. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุภาค์ จันทวนิช (2545, หน้า 67) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ว่า เป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผลปฏิบัติการ ปฏิบัติการ (action) หมายถึงกิจกรรม ที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ ส่วนใหญ่แล้วปฏิบัติการมักเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง การมีส่วนร่วม (participation) หมายถึงการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่ร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และการดำเนินการจนสิ้นสุดการวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือการนำแนวคิด 2 ประการนี้ มาผสมผสานกัน

Sumayao (2542, pp. 9) ได้ให้คำจำกัดความของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการซึ่งประชาชนบางส่วนในองค์กรหรือชุมชนที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน (active) กับนักวิจัยตลอดกระบวนการวิจัยนั้น ตั้งแต่การออกแบบวิจัย จนถึงการ

นำเสนอรายงานขั้นสุดท้ายของผลการวิจัย และร่วมคิดตัดสินใจในการนำผลการวิจัยนั้นไปใช้ประโยชน์ด้วย

โดยทั่วไปแล้วการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) หมายถึงกระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี เหมาะสม ตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัยมาดำเนินการปฏิบัติเพื่อทดลองว่า ใช้ได้หรือไม่ ประเมินดูความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติการ แล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใหม่ จนกว่าจะได้ผลเป็นที่น่าพอใจนำไปใช้และเผยแพร่ได้ การวิจัยชนิดนี้เอื้อต่อการเปลี่ยนแผนการดำเนินงาน เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้น ทำให้รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอาจเป็นแบบมีส่วนร่วมหรือไม่ก็ได้ (สุภางค์ จันทวนิช 2545, หน้า 68)

Sumayao (2542, pp. 4) เห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) เป็นยุทธวิธีในการใช้ระเบียบวิธีวิทยาศาสตร์ เพื่อแก้ปัญหาในทางปฏิบัติ ตามวิถีทางซึ่งเป็นแนวทางของศาสตร์และความรู้ทางสังคม โดยเจาะลึกที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกระบวนการทางจิตวิทยาระหว่างบุคคล และผู้สังเกตที่เป็นอิสระ เก็บข้อมูลในรายละเอียดทั้งด้านกว้างและด้านลึกในกระบวนการเข้าแทรกแซงต่อชุมชนของตน มีความเชื่อว่า การเริ่มเรียนรู้วิธีคิดแบบใหม่ ๆ มีความสำคัญเหนือการลงมือปฏิบัติการตามแผนงานใหม่ โดยให้ทีมงานที่เข้าชุมชนสามารถทำการควบคุมได้ ทั้งการเข้าแทรกแซงของตนในชุมชน และกระบวนการวิจัยเอง

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิจัย

สุภางค์ จันทวนิช (2545, หน้า 69-70) เห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวทางวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากฝ่ายชาวบ้าน ในการวิจัยชนิดนี้ นักวิจัยจะต้อง

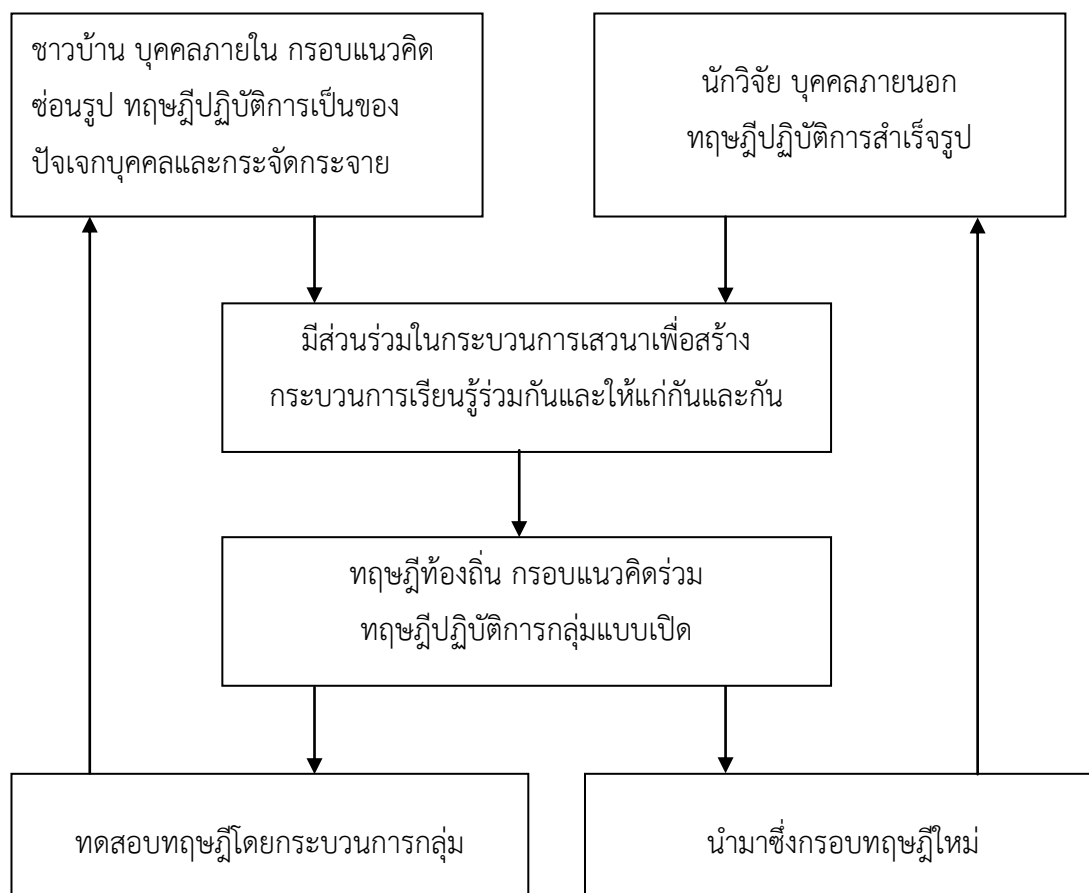
1. ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา
 2. ทบทวนวัตถุประสงค์ในการวิจัยเป็นครั้งคราวเพื่อให้สอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้าน
- อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ดังนั้น ในการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชน หรือชาวบ้านร่วมรับรู้ และใช้ประโยชน์ด้วย ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชน และลู่ทางแก้ไขปัญห ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้น กระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัยเพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสังเคราะห์ข้อสรุปมีลักษณะเชิงวิภาษวิธี (dialectic) ชาวบ้านจะค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ ข้อมูลที่ได้มาจะมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้าน

ตลอดจนนิสัยใจคอ ความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของเขา อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านี้อาจไม่ได้นำไปสู่ปฏิบัติการโดยตรงก็ได้ (สุภางค์ จันทวานิช 2545, หน้า 68)

Sumayao (2542, pp. 19) ได้เสนอแนะว่า ผู้วิจัยควรเชื่ออย่างมุ่งมั่น (value commitment) ในคุณค่าของกระบวนการประชาธิปไตย ที่ยึดถือเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นพลเมืองเท่าเทียมกัน ทุกคนไม่ว่าคนจนหรือคนรวย ดังนั้น ผู้วิจัยจะต้องมีทัศนคติแบบเป็นผู้ร่วมเรียนรู้ (co-learner) มากกว่าที่จะเป็นนายรอบรู้ และจะต้องพร้อมที่จะถอยฉากออกไปเป็นเพียงแค่ผู้มีส่วนร่วม เมื่อประชาชนผู้มีส่วนร่วมได้เข้าทำหน้าที่เป็นผู้ชำนาญการเสียเองแล้ว ผู้วิจัยจะต้องมีวิสัยทัศน์แบบ “องค์กรที่ดี” (good organization) ซึ่งอยู่บนฐานของการบริหารจัดการตนเอง การพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ การทำให้เกิดความทัดเทียมกันในเชิงอำนาจ และมีหลักการของประชาธิปไตยเสมอ นอกจากนั้นผู้วิจัยจะต้องมีระดับของทักษะและความสามารถระหว่างบุคคลสูง ในการออกแบบและบริหารจัดการโอกาสของการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

จากกรอบทัศนคติข้างต้นนี้ Sumayao (2542, pp.15) ได้เสนอกรอบกระบวนการเรียนรู้ร่วมระหว่างนักวิจัยซึ่งเป็นบุคคลภายนอก กับประชาชนผู้เป็นบุคคลภายในชุมชน ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงกระบวนการเรียนรู้ร่วม (cogenerative way) ระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน

ที่มา : Sumayao (2542, pp. 15)

ดังนั้น ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น ผู้วิจัยควรถือว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ดีเท่า ๆ กับนักวิจัย หรือนักพัฒนา ในการกำหนดปัญหา และการเลือกปฏิบัติการใด ๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาของการวิจัยจึงเริ่มจากชาวบ้านด้วย ไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัยจากภายนอก หรือนักพัฒนาแต่เพียงฝ่ายเดียว การวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัยของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้านในชุมชน

เทคนิค AIC

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ที่เน้นให้ทุกฝ่ายมาคิดร่วมกันในการพัฒนา และดำเนินการร่วมกัน จุดสำคัญที่จะทำให้ทุกฝ่ายร่วมมือกัน มีสิทธิในการเสนอความคิดเห็น การตัดสินใจ วางแผนร่วมกัน ต้องอาศัยเทคนิค AIC มาร่วมในขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อค้นหาข้อมูลที่แท้จริง และเป็นแนวทางในการวิจัยต่อไป

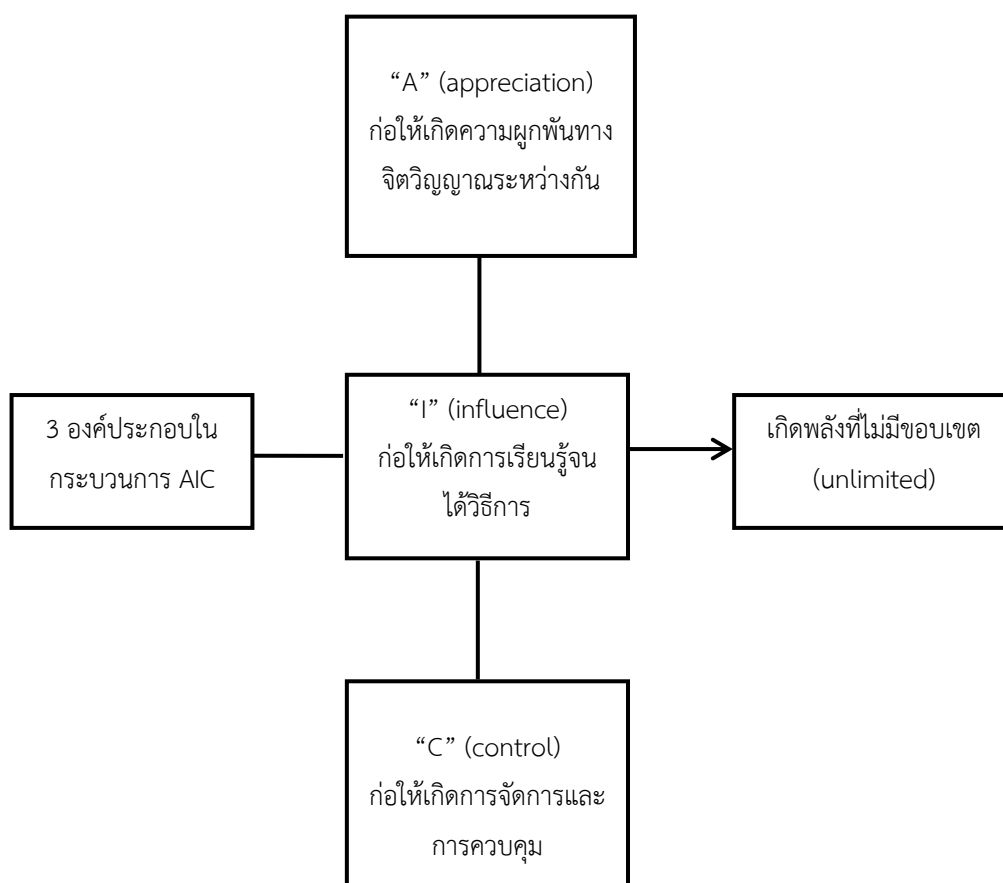
ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม (กรอ.สังคม) (ไม่ระบุ ปีพิมพ์, หน้า 5-10) ได้ระบุถึงวิธีการของ AIC ว่า ได้มีความพยายามค้นคว้าวิธีการ โดยพัฒนาและวิจัย มากกว่า 50 ปี จนกลายเป็นเครื่องมือที่เรียกว่า “AIC” ซึ่งได้ผ่านการวิจัยและทดลองใช้ และมีการพัฒนา อยู่อย่างสม่ำเสมอ AIC เป็นวิธีการและเทคนิคในการเอาคนที่ทำงานร่วมกันทั้งหมดในระบบใด ระบบหนึ่ง เข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop) ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการ 3 ขั้นตอน

ขั้นที่ 1 “A” (Appreciation) คือ การทำให้ทุกคนให้การยอมรับ และชื่นชม (appreciate) คนอื่น โดยไม่รู้สึกรังเกียจหรือแสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ในกระบวนการขั้นนี้ ทุกคนจะมีโอกาส แสดงออกอย่างทัดเทียมกัน ด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ว่า เขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสนำข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออก โดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดีมีความสุข มีความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน ในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากเห็น ความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัย และสถานการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้าง และการคิดสิ่งแปลก ใหม่ ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหา หรืออุปสรรคข้อขัดข้องในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้ “จินตนาการ” (imagination) ดังกล่าวช่วยให้เกิดวิสัยทัศน์ (vision) ได้ง่ายขึ้น และเมื่อนำวิสัยทัศน์ของแต่ละคนมา รวมกัน ก็จะมี “พลัง” มากขึ้นกลายเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (shared vision) หรืออุดมการณ์ร่วม (shared ideal) ซึ่งได้แก่ “สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาอย่างสูงสุดร่วมกัน”

ขั้นที่ 2 “I” (Influence) คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนด วิธีการสำคัญ หรือยุทธศาสตร์ (strategy) ที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” (shared vision) หรือ “อุดมการณ์ร่วม” (shared ideal) ของกลุ่ม (ที่มาประชุม) ได้อย่างดีที่สุดในขั้นนี้ ทุกคนมีโอกา สทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” หรือ “อุดมการณ์ร่วม” นั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำวิธีการ ที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้ “วิธีการสำคัญ” ที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าจะ นำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ ในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญดังกล่าว สมาชิกกลุ่มจะมี “ปฏิสัมพันธ์” (influence หรือ interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้ได้วิธีการที่กลุ่มเห็นว่าดีที่สุด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการถกเถียงโต้แย้งในระดับ “วิธีการ” โดยที่ยังมีเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ฉะนั้น กลุ่มจะยังคงมีแนวโน้มที่จะรักษาความรักความสามัคคีไว้โดยไม่ยากนัก

ขั้นที่ 3 “C” (Control) คือ การนำ “วิธีการสำคัญ” มาเป็นแผนปฏิบัติการ (action plan) อย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลัก

ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินการดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามี ประมาณว่าเท่าไร และรายละเอียดอื่น ๆ ตามที่เห็นว่าควรระบุไว้ในขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมัครงจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพัน (commitment) ให้ตนเองเพื่อควบคุม (control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมาย หรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด นอกจากนี้ การเข้ารับผิดชอบเพื่อให้ความร่วมมือตามแผนปฏิบัติการที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังอาจกำหนด “ข้อผูกพันเฉพาะตัว” (personal commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์มากที่สุด จากรายละเอียดดังกล่าวเกี่ยวกับเทคนิค AIC ได้นำมาแสดงเป็นแผนผังแสดงกระบวนการ AIC ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการและขั้นตอนของกระบวนการ AIC

ผลของกระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC จะสร้างพลังสร้างสรรค์ขึ้นเมื่อฝ่ายต่าง ๆ เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความรัก ความเข้าใจ ความเมตตา “A” (appreciation) นั่นคือ ธรรมะอย่างสูง ได้แก่ความรัก และความเมตตาคนอื่น ต้องรับฟัง อดทน และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา เพราะ “A” (appreciation) ทำให้เกิดพลังความดีเข้ามา อาจเรียกว่าเป็น “การพัฒนาทางจิตวิญญาณ” (spiritual development) เมื่อคนที่เขามาร่วมกิจกรรมมีความรักความเมตตาต่อกันแล้ว ก็จะมีการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงานด้วยกัน ที่เรียกว่า การคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ โดยการปฏิบัติจริง (interactive learning through action) จะทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ เพราะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง ซึ่งมีพลังมาก เพราะฉะนั้น การพัฒนาต้องการการเรียนรู้อย่างมากของทุกฝ่าย นั่นคือ ต้องมี “I” (influence) ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดพลัง ต้องมี “C” (control) การจัดการ ซึ่งได้แก่ การจัดการและแผนปฏิบัติที่กำหนดว่าใครจะทำอะไร อย่างไร เมื่อไร มีค่าใช้จ่ายเท่าไร จะได้มาจากไหน ถ้าไม่พอ จะทำอย่างไร ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการวิธีที่ผู้วิจัยและนักพัฒนาได้นำมาใช้เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมชุมชนไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งก็เป็นเป้าหมายที่ชาวชุมชนทั้งหมดจะต้องเห็นดีและยอมรับเป็นเป้าหมายของตน

3. แนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research: CBR) เป็นงานวิจัยที่เน้นรูปแบบให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัยโดยให้ความสำคัญกับการปฏิบัติการในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการวิจัย เพื่อสร้างการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นที่มีลักษณะเด่นคือ ส่งเสริมความมีคุณค่าความเป็นประชาธิปไตย มุ่งเน้นการกระจายอำนาจของประชาชนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา สร้างความเท่าเทียมกันของประชาชนในการตัดสินใจปัญหาและแก้ไขปัญหา รวมถึงการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชีวิตอย่างเต็มความสามารถของมนุษย์ (สินธุ์ สโรบล, 2552)

กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หมายถึง การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่างที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชน สิ่งสำคัญคือ ประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดยมีการแยกแยะประเด็นว่าข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีการ “วางแผน” การทำงาน บนฐานข้อมูลที่มีอยู่และในระหว่างลงมือทำการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอเพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบคำถามที่ตั้งไว้ แล้วอาจจะทำใหม่ให้ดีขึ้น ตลอดจนจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับ เรื่องอื่นๆ หรือพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย “ผู้ที่สงสัย” (คนในท้องถิ่น) นั่นเอง

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นงานวิจัยอีกแบบหนึ่ง ที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการมากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ในตัวคนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น มุ่งแก้ไขปัญหา ด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึก และวิเคราะห์ อย่างเป็นระเบียบ การวิจัยแบบนี้ จึงไม่ใช่เครื่องมือทางวิชาการที่จะ ขอตำแหน่ง ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ ที่ผูกขาดอยู่กับครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ชาวบ้านก็ใช้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลักดังนี้

1. การเตรียมชุมชนวิจัย คือ การที่ผู้ประสานงานหรือพี่เลี้ยงโครงการวิจัยได้เข้าไปทำงานร่วมกับคนในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมก่อนเริ่มการทำงานวิจัย
2. การออกแบบและกำหนดแผนงานวิจัย คือการออกแบบและกำหนดงานวิจัยที่สามารถตอบคำถามและวัตถุประสงค์วิจัย โดยการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนที่หลากหลายเพื่อการพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยและชุมชน
3. การปฏิบัติการวิจัย คือ การวางแผนทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชน การปฏิบัติการวิจัยเป็นการวางแผนคาดคะเนว่า จะต้องปรับเปลี่ยนความเป็นอยู่หรือสภาพของปัญหาที่เป็นอยู่ให้เป็นไปในทิศทางที่กำหนด
4. การวิเคราะห์สรุปบทเรียนเพื่อสร้างทางเลือก คือการทบทวนสรุปบทเรียนหลังการดำเนินกิจกรรมทุกกิจกรรม เพื่อประมวลความรู้ ทั้งในเชิงเนื้อหาและกระบวนการรวมถึงบทเรียนอันเกิดจากการร่วมกันตั้งข้อสังเกตจากงานวิจัยและการทดลองทำ เพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินการกิจกรรมเพื่อสร้างทางเลือกของชุมชนหรือเพื่อการเผยแพร่ขยายผลต่อไป

เทคนิคและเครื่องมือในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีดังต่อไปนี้ (สินธุ์ สโรบล, 2552, หน้า 38-49)

1. เทคนิคการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นวิธีการที่ช่วยให้ประชาชนรวมตัวกันโดยอาศัยเงื่อนไขเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูลของชุมชน เทคนิควิธีนี้มีความเชื่อมั่นว่า “ข้อมูล” จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาและความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาผ่านข้อมูล ซึ่งกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1.1 ก่อนทำวิจัย เป็นการคัดเลือกชุมชน ทำความรู้จักกับชุมชน สืบหาข้อมูลพื้นฐานร่วมกัน รวมถึงการให้คำอธิบายวิธีการของงานวิจัย

1.2 การลงมือทำงานวิจัย เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้ทีมวิจัย เริ่มวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน การออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ปัญหา การวิเคราะห์ข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลต่อประชาคม

1.3 การวางแผนวิจัยปฏิบัติการโดยมีการทำแผนงานโครงการที่ชุมชนต้องการแก้ไข ปัญหา มีการวางแผนกิจกรรม แผนงบประมาณและบุคลากรที่เข้าร่วม

1.4 การนำแผนปฏิบัติการไปปฏิบัติ โดยมีการชี้แจงถึงแผนงานที่จะลงปฏิบัติการให้กับ ทีมงาน รวมทั้งอาสาสมัครที่จะเข้าร่วมปฏิบัติการ

1.5 การติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน โดยใช้เทคนิคการติดตามที่ไม่ซับซ้อน และมีการนำเสนอผลการติดตามและประเมินต่อที่ประชุมประชาคมหมู่บ้าน

2. เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการ สนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจงโดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นเพื่อกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็นทั้งในเชิงกว้างและเชิงลึก กระบวนการสนทนากลุ่ม ใช้ในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทุกขั้นตอนตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชนอย่าง มีส่วนร่วม การค้นหาทุนเดิมของชุมชน การพัฒนาโจทย์วิจัย การพัฒนาโครงการวิจัย การออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การปฏิบัติการวิจัยในชุมชน รวมถึงการเขียนรายงานการวิจัย และการวิเคราะห์สรุปบทเรียน

3. เทคนิคการประชุมระดมแนวคิดเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference: F.S.C.) เป็นเทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการของตัวแทนกลุ่มหลายประเภท หลายระดับซึ่งมีส่วน เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัย โดยนำประสบการณ์ของแต่ละคนมาสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน เป็นกระบวนการ ที่ใช้อนาคตเป็นจุดประสงค์ในการทำงาน

F.S.C. มีจุดมุ่งหมายเพื่อร่วมกันทำความเข้าใจสถานการณ์ในอดีตและปัจจุบันที่มีความ เชื่อมโยงกัน ซึ่งจะมีผลกระทบในอนาคต รวมทั้งเสนอภาพรวมของสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อลงมติและ สร้างพันธะสัญญาในการมีวิสัยทัศน์ของอนาคตร่วมกัน ตลอดจนเป็นการรวบรวมแนวคิด ความเข้าใจ ข้อมูลพื้นฐาน แผนปฏิบัติการที่จะใช้ในอนาคตร่วมกัน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วนคือ 1) การวิเคราะห์ เหตุการณ์ในอดีต เพื่อเชื่อมโยงกับสภาพการณ์และแนวโน้มในปัจจุบัน 2) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ สภาพการณ์ปัจจุบันเพื่อความเข้าใจในทิศทางและปัจจัยที่มีอิทธิพลในประเด็นหลักของการประชุม และ 3) การสร้างจินตนาการถึงอนาคตที่พึงปรารถนาในประเด็นหลักของการประชุม เพื่อร่วมกันกำหนด ความคิดเห็นและสร้างแผนปฏิบัติการไปสู่อนาคตร่วมกัน

4. เทคนิคการระดมความคิด (Appreciation Influence Control: AIC) เป็นเทคนิคที่ใช้ กระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มระดมความคิด แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ทำให้ทราบถึง สภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการและศักยภาพจนสามารถนำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันวางแผน กำหนด แนวทางการปฏิบัติ

5. เทคนิคแผนที่ความคิด (mind map) เป็นเทคนิค/เครื่องมือที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นใช้ในการ ทำงานเกือบทุกขั้นตอนของการทำงานวิจัย เพราะเป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพ

ความคิดที่หลากหลายมุมมองที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่เราคุ้นเคยโดยไม่จัดระบบระเบียบความคิดใดๆ ทั้งสิ้น โดยเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับโครงสร้างการคิดของคนในขณะที่กำลังคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การทำให้สมองได้ทำงานตามธรรมชาตินั้น มีลักษณะเหมือนต้นไม้ที่แตกกิ่งก้านออกไปเรื่อย ๆ การทำแผนที่ความคิดเป็นวิธีหนึ่งในการจัดบันทึกความคิดผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยให้สมาชิกทุกคนเสนอความคิดที่ตั้งเอาไว้ มีกติกาให้เสนอเพียงคนละหัวข้อก่อนเพื่อให้ทุกคน มีส่วนร่วมทุกคนที่เสนอความคิดมา วิทยากรจะจัดบันทึกด้วยคำสั้นๆ เขียนตัวใดๆ ให้ทุกคนมองเห็น พร้อมทั้งโยงเส้นเข้า กับสิ่งต่าง ๆ ของผู้เสนอ วิธีนี้ทำให้เกิดความคิดอย่างหลากหลาย การเห็นความคิดของผู้อื่นที่ถูกจัดบันทึกไว้ ทำให้คนอื่น ๆ เกิดความคิดใหม่ต่อไปได้

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือวิเคราะห์ฤดูกาลในการทำกิจกรรม (seasonality diagramming) เป็นการทำแผนภูมิว่าด้วยฤดูกาลในการทำกิจกรรม มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนเข้าใจวงจรชีวิตของตน รู้ความเคลื่อนไหวในชุมชนของตนเองและในแต่ละช่วงเวลา ชุมชนต้องการอะไรเป็นพิเศษบ้าง ซึ่งอาจเริ่มจากเดือนมกราคมตามปฏิทินหรือเดือนอื่นก็ได้ ไล่ไปจนครบ 12 เดือน เครื่องมือชนิดนี้ใช้ได้กับตัวชีวิตด้านการทำมาหากิน (เศรษฐกิจ) โรคภัยไข้เจ็บ เทศกาลต่างๆและวันสำคัญทางศาสนา เครื่องมือนี้ทำให้ชุมชนรู้ว่า เดือนไหนควรจะทำการกิจกรรมอะไร ช่วยให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้และรู้จักการวางแผน

2. เครื่องมือการสัมภาษณ์ (interview) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยมีการสนทนาระหว่างผู้ที่ต้องการทราบข้อมูลและผู้ที่มีข้อมูล เป็นการถาม – ตอบกันโดยตรง หากมีข้อสงสัยหรือเข้าใจสิ่งใดไม่ชัดเจนก็สามารถทำความเข้าใจได้ทันที การสัมภาษณ์มีหลายประเภท มีความแตกต่างกันตามจุดมุ่งหมาย และขอบเขตของการสัมภาษณ์ อาทิเช่น การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (individual interview) เป็นที่นิยมมากที่สุดเพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์จะมีอิสระในการตอบคำถาม มีความเป็นส่วนตัว และสามารถซักถามกันได้จนเป็นที่พอใจ การสัมภาษณ์เป็นรายกลุ่ม (group interview) เป็นการสัมภาษณ์พร้อมกันในเวลาเดียวกัน อาจเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กก็ได้ ทุกคนจะตอบคำถามเดียวกัน ดังนั้นคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์บางคนจึงอาจถูกชักนำจากคำตอบของคนอื่นได้

3. เครื่องมือการสังเกต (observation) เป็นการค้นหาพฤติกรรมของคนในชุมชนในบทบาทต่าง ๆ ในหลายแง่มุม การสังเกตอาจสังเกตสภาพแวดล้อม พฤติกรรมของคนในชุมชน แบบแผนของพฤติกรรม ความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่างๆ การสังเกตอาจเป็นแบบทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมักใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

4. แนวคิดการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น

ในแต่ละท้องถิ่นจะประกอบด้วยผู้อยู่อาศัยหรือประชากร ซึ่งก็อาจมีคุณลักษณะทางเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรมแตกต่างกัน มีกิจกรรมของประชากร รวมทั้งมีองค์ประกอบทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่อาศัย นอกจากนี้ ยังมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ มากมาย กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ซ้อนทับกันมาจากอดีตกาลจนถึงปัจจุบัน การเรียนรู้กระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ จะเป็นบทเรียนที่สำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจอุบัติการณ์อื่น ๆ ในสังคมได้ดีขึ้น และถ้าเราสามารถเชื่อมโยงเหตุการณ์ท้องถิ่นกับเหตุการณ์โลกได้ เราก็จะเข้าใจและตระหนักรู้ถึงอันตรายของกระแสโลกาภิวัตน์ได้ชัดเจนขึ้น ขณะเดียวกันก็จะทำให้เราเรียนรู้จุดเด่น จุดด้อยของท้องถิ่นเพื่อที่จะสามารถพัฒนาท้องถิ่นของตนให้ก้าวไปในกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีดุลยภาพมากขึ้น

นอกจากการเชื่อมโยงเหตุการณ์ท้องถิ่นกับเหตุการณ์โลกแล้ว สิ่งที่เราควรจะเชื่อมโยงอีกประการหนึ่ง คือ การเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่นกับท้องถิ่น เพราะท้องถิ่นหนึ่ง ๆ มิได้ดำรงอยู่อย่างตัดขาดจากภายนอก แต่จะมีวิถีทางทางเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในหลาย ๆ รูปแบบ เช่น ชุมชน บ่อเกลือ พันปี อำเภอนครไทยในอดีตจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนในกลุ่มน้ำยม จังหวัดสุโขทัยในรูปแบบของการเดินทางค้าขาย แลกเปลี่ยนเกลือกับสินค้าอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็สัมพันธ์กับผืนป่าตอนบนที่ผลิตเนื้อไม้และของป่า ความสัมพันธ์นี้ทำให้ชุมชนเติบโตขึ้น การเรียนรู้ความสัมพันธ์เหล่านี้ จะทำให้เราพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรในขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้นได้ ดังนั้นในการที่จะจัดการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการหาองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น และจัดเตรียมวิธีการนำเสนอเรื่องราวเหล่านั้นไปสู่กลุ่มผู้ที่จะมาเรียนรู้ให้ได้ และถ้าจะให้ การเรียนรู้มีประสิทธิภาพ ควรจะจัดเตรียมให้ผู้เรียนมีโอกาสศึกษาและสัมผัสกับท้องถิ่นนั้น ด้วยตนเอง และคนในท้องถิ่นนั้นควรมีบทบาทในการสื่อสารเรื่องราวของท้องถิ่นของเขาเองด้วย

การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ท้องถิ่น จะเริ่มตั้งแต่การสำรวจองค์ความรู้ท้องถิ่น ซึ่งควรมี นักการศึกษาเข้าร่วมกับคนท้องถิ่นเพื่อที่จะเข้าถึงแหล่งความรู้และทำความเข้าใจกับตัวความรู้ในท้องถิ่นได้ง่ายขึ้น องค์ความรู้ท้องถิ่นที่สามารถนำมากำหนดเป็นประเด็นศึกษามีมากมาย เช่น

1. การศึกษาภูมิศาสตร์กายภาพและนิเวศวิทยาท้องถิ่น
2. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
3. การศึกษาโลกทัศน์ ความเชื่อ พิธีกรรมและจิตวิญญาณของคนท้องถิ่น
4. การศึกษาเทคโนโลยีและการจัดการทรัพยากร
5. การศึกษาวิถีดำเนินชีวิตและธรรมเนียมปฏิบัติในท้องถิ่น
6. การศึกษาจิตรศิลป์และสุนทรียศาสตร์ในท้องถิ่น

เมื่อสำรวจองค์ความรู้ได้แล้ว จะต้องมีการวางแผนการสื่อความหมายเนื้อหาสาระนั้นออกมาสู่กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการสื่อ การสื่อความหมายนี้ อาจสื่อผ่านวิทยากรและสื่อประกอบอื่น ๆ เช่น คู่มือ

แผ่นพับ วิดีทัศน์ วัสดุสิ่งของ หรือสัญลักษณ์ หรือสื่อผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเสวนา การสัมภาษณ์ การทดลอง การสาธิต การฝึกปฏิบัติ หรือการเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน เป็นต้น และถึงแม้ว่าท้องถิ่นจะมีองค์ความรู้ สื่อและแผนการสื่อความหมายแล้ว แต่ก่อนที่จะนำผู้เรียนหรือผู้สนใจเรียนรู้เข้าไปเรียนรู้ในพื้นที่จริง ควรจะต้องมีการเตรียมแผนการจัดการที่จะรองรับกิจกรรมทั้งหมด ทั้งในด้านสถานที่เรียนรู้ ที่พัก (ถ้าจะต้องพักแรม) วิทยากรท้องถิ่น อาหาร-เครื่องดื่ม พาหนะ การดูแลความเรียบร้อย ความปลอดภัย และสวัสดิการต่าง ๆ เพื่อให้ท้องถิ่นนั้นสามารถรองรับผู้เรียนรู้ได้อย่างแท้จริง และสามารถเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และมีประสิทธิภาพ

อนึ่ง ในการที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการอย่างจริงจัง ควรจะต้องมีการเตรียมทำความเข้าใจกับท้องถิ่นมาก่อนตั้งแต่ขั้นตอนการทำการสื่อความหมาย คือ ควรให้โอกาสชุมชนได้มีส่วนร่วมรับรู้และให้ข้อเสนอแนะต่อรูปแบบการสื่อความหมายที่พัฒนาขึ้นก่อนที่จะนำไปใช้จริง เพราะเมื่อชุมชนเข้าใจและยอมรับแผนการสื่อความหมายแล้ว การบริหารจัดการโครงการก็จะง่ายขึ้น และทำให้ท้องถิ่นสามารถรองรับกิจกรรมสื่อความหมายให้เป็นไปตามที่มุ่งหวังไว้

5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้

แหล่งเรียนรู้หมายถึงแหล่งรวมข้อมูลข่าวสาร ความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ท้องถิ่น เทคโนโลยีสารสนเทศ กิจกรรมและประสบการณ์ต่างๆ ที่ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน สามารถหาความรู้ได้อย่างมีความสุขอันเกิดจากการได้สัมผัสประสบการณ์ตรงโดยใช้รูปแบบการเรียนรู้อย่างอิสระ และบรรยากาศที่เป็นมิตร

ประเภทของแหล่งการเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(2547, หน้า 3-4) ได้จัดประเภทแหล่งเรียนรู้ไว้

2 รูปแบบ คือ

1. จัดตามลักษณะของแหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

1.1 แหล่งการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ ลำธาร กวาด หิน ทRAY ชายทะเล เป็นต้น

1.2 แหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ หอสมุดประชาชน สถาบันการศึกษา สวนสาธารณะ ตลาด บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย สถานประกอบการ เป็นต้น

1.3 บุคคล เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดความรู้ความสามารถ คุณธรรม จริยธรรม การสืบสานวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น นักคิด นักประดิษฐ์ และผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

2. จัดตามแหล่งที่ตั้งของแหล่งการเรียนรู้ ได้แก่

2.1 แหล่งการเรียนรู้ในโรงเรียน คือ ครู อาจารย์ ห้องปฏิบัติการต่าง ๆ

2.2 แหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่น ครอบคลุมทั้งด้านสถานที่และบุคคล ซึ่งอาจอยู่ในท้องถิ่นใกล้เคียงโรงเรียน ท้องถิ่นที่โรงเรียนพาผู้เรียนไปเรียนรู้

สมุน อมรวิวัฒน์ (2544, หน้า 25) จำแนกประเภทแหล่งการเรียนรู้ไว้ 4 ประเภท คือ

1. แหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล ได้แก่ บุคคลทั่วไป ที่อยู่ในท้องถิ่นซึ่งสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้เรียนได้ เช่น ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ช่างฝีมือ พ่อค้า นักธุรกิจ พนักงานบริษัท ข้าราชการ ภูมิสงฆ์ ศิลปิน นักกีฬา เป็นต้น

2. แหล่งการเรียนรู้ประเภทสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สถานที่สำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณสถาน สถาปัตยกรรม พิพิธภัณฑสถาน ที่ราชการ หอสมุด ตลาด ร้านค้า ห้างร้าน บริษัท ธนาคาร โรงมหรสพ โรงงานอุตสาหกรรม ถนน สะพาน เขื่อน ฝ่ายท่อน้ำ สวนสาธารณะ สนามกีฬา สนามบิน เป็นต้น

3. แหล่งการเรียนรู้ประเภททรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ พืช ดิน หิน แร่ ทะเล เกาะ แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง น้ำตก ทุ่งนา สัตว์ป่า สัตว์น้ำ เป็นต้น

4. แหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรมทางสังคม ประเพณี และความเชื่อ ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้าน วรรณกรรมท้องถิ่น ศิลปะพื้นบ้านดนตรีพื้นบ้าน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

การจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งการเรียนรู้

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2548, หน้า 16) กล่าวว่า ลักษณะสำคัญของการใช้แหล่งเรียนรู้ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ 6 ประการดังต่อไปนี้

1. ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง ค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง
2. ผู้เรียนได้ฝึกทำงานเป็นกลุ่มร่วมคิดร่วมแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้และทักษะกระบวนการต่างๆ
3. ผู้เรียนได้ฝึกทักษะการสังเกตการณ์ เก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความและการสรุปความคิดแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

4. ผู้เรียนได้ประเมินผลการทำงานด้วยตนเอง

5. ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้และเผยแพร่ความรู้ได้

6. ผู้สอนเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ และให้การสนับสนุน

ดังนั้น การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้จึงเป็นการสร้างการเรียนรู้ที่ใช้แหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่น เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน วิถีถิ่น และทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีตามบริบทของท้องถิ่น โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับนักท่องเที่ยวและ ผู้มาเยือน ผ่านการถ่ายทอดโดยนักสื่อความหมาย คู่มือ

ป้ายสื่อความหมาย การสาธิต และให้นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้
เกิดการเรียนรู้จากการสัมผัสประสบการณ์ตรง

6. แนวคิดการสื่อความหมาย

การสื่อความหมายเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสาร โดยมีเป้าหมายให้ผู้คนที่เข้าไปในพื้นที่
ได้เรียนรู้เรื่องราวที่เขาได้พบเห็น และเนื่องจากมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติที่แวดล้อมไม่ใช่มนุษย์
จึงพูดไม่ได้ นักสื่อความหมายพยายามหาคำอธิบายและสร้างเครื่องมือต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อช่วยในการ
อธิบาย เป็นการเปิดเผยเรื่องราวของพื้นที่ในแง่มุมต่าง ๆ แก่ผู้คนที่เข้าไปสัมผัส

งานสื่อความหมายมีความสำคัญมากสำหรับการท่องเที่ยว ดังนั้นในการออกแบบการสื่อ
ความหมายมรดกวัฒนธรรม และธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นจะต้องสอดคล้องกับรูปแบบการท่องเที่ยว
หรือรูปแบบของการเรียนรู้ กล่าวคือ

1. ถ้าเป็นการท่องเที่ยวที่มีเจ้าหน้าที่นำเที่ยวหรือวิทยากร นักสื่อความหมายก็จะหมายถึง
ผู้นำเที่ยวหรือวิทยากร ซึ่งจะต้องเตรียมแผนในการสื่อความหมายให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้มาเยือน
รูปแบบการสื่อสารสามารถเป็นการสื่อสาร 2 ทาง และสามารถใช้กิจกรรมอื่น ๆ มาประกอบเพื่อให้
เกิดการเรียนรู้ได้

2. ถ้าเป็นการท่องเที่ยวด้วยตนเอง นักสื่อความหมายจำเป็นต้องเตรียมสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่สื่อ
ไปยังนักท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวเป็นผู้ใช้เองในระหว่างการเดินทางในพื้นที่ สื่ออุปกรณ์เหล่านี้
อาจได้แก่ แผ่นพับ แผ่นป้ายสื่อความหมาย นิทรรศการ คู่มือเดินป่า หรือสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กอื่น ๆ ก็ได้

ก่อนที่จะกำหนดเนื้อหาสำหรับการสื่อความหมาย ผู้วางแผนจำเป็นต้องเข้าใจวัตถุประสงค์
ของการสื่อความหมายให้ชัดเจน เช่น

1. เพื่อให้ข่าวสารเชิงปฐมนิเทศ (Information Orientation) สารที่ให้จะเป็นข้อมูลและ
คำแนะนำเบื้องต้น เป็นการบอกกล่าวต่อผู้เข้าไปใช้พื้นที่ให้ทราบว่าควรจะต้องเตรียมตัวและ
เตรียมการอย่างไร จึงจะสามารถเข้าใช้พื้นที่ได้อย่างปลอดภัยและสนุกสนาน

2. เพื่อสร้างความเข้าใจและประทับใจ (Understanding and Appreciation) สารที่ให้
จะมีความชัดเจนถึงความหลากหลายของระดับการให้บริการ และระดับความละเอียดของข้อมูลที่
ก่อให้เกิดความประทับใจและซาบซึ้งถึงคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรที่มีต่อพื้นที่ ต่อภูมิภาค
และต่อพื้นที่อนุรักษ์ในภาพรวม ทั้งระดับภูมิภาค ประเทศ และนานาชาติด้วย

3. เพื่อคุ้มครองพื้นที่ (Protection) จะเป็นการให้รายละเอียดของข้อมูลและคำแนะนำ
เกี่ยวกับกิจกรรมและวาระต่าง ๆ ที่ผู้ใช้พื้นที่สามารถสัมผัสกับทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของพื้นที่ได้
อย่างสนุกสนานและปลอดภัย ในขณะเดียวกันก็ไม่ทำลายหรือใช้เกินความพอดี ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ

4. เพื่อการมีส่วนร่วมและพัฒนาทักษะ (Participation and Skill Development) เป็นการให้เนื้อหาเพื่อเชิญชวนและจูงใจให้ผู้ในพื้นที่มาทำกิจกรรมการนันทนาการในพื้นที่ด้านอื่น ๆ อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่ต้องการฝึกฝนตนเองหรือต้องใช้เวลามากขึ้น

5. เพื่อการโต้ตอบ (Dialogue) เป็นการเตรียมสาระเพื่อการโต้ตอบซึ่งอาจจัดโดยการเปิดเวทีสนทนาสำหรับสาธารณชน ชาวบ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความต้องการของกันและกัน

6. เพื่อการศึกษา (Education) เป็นเนื้อหาที่ให้ข้อมูลที่จำเป็นในการสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้สนใจและกลุ่ม นักเรียน นักศึกษา ให้ทราบและเข้าใจถึงคุณค่าและความโดดเด่นของทรัพยากรนั้น

หลักการสำคัญของการสื่อความหมาย (Tilden, 1987, pp. 9) คือ

1. การสื่อความหมายต้องเชื่อมโยงกับสิ่งที่ปรากฏต่อหน้าผู้ที่จะเรียนรู้หรือเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของพวกเขา

2. การสื่อความหมายไม่ใช่การให้ข้อมูลเฉย ๆ แต่การสื่อความหมายเป็นการเปิดโลกโดยมีข้อมูลเป็นพื้นฐาน

3. การสื่อความหมายเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ซึ่งรวมศิลป์หลายแขนงแม้ว่าเนื้อหาที่น่าสนใจจะเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ก็ตาม

4. จุดประสงค์หลักของการสื่อความหมายไม่ใช่การสั่งสอน แต่เป็นการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และความรักในมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติของพื้นที่

5. การสื่อความหมายควรทำให้ผู้เรียนเห็นภาพรวมและสื่อต่อประสาทสัมผัสรวมทั้งสมองทุกส่วนของผู้เรียน

6. การสื่อความหมายกับเด็กหรือนักเรียนจะต้องเป็นกิจกรรมที่จัดไว้ให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ของเด็กโดยเฉพาะ ไม่ใช่กิจกรรมเดียวกับผู้ใหญ่ที่เจอจากลงมา

การวางแผนการสื่อความหมายโดยทั่ว ๆ ไปประกอบด้วยขั้นตอนต่อไปนี้

1. เลือกแนวเรื่อง (Theme) แนวเรื่องจะเป็นพื้นฐานในการวางแผนโครงสร้างการดำเนินงานตลอดจนการนำเสนอเนื้อหาและกิจกรรมทั้งหมด

2. ค้นหาข้อมูลประกอบแนวเรื่อง ในการนี้รวมถึงการสำรวจข้อมูลในพื้นที่อย่างละเอียดด้วย

3. วิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการจะสื่อให้ชัดเจน เพราะในการสื่อความหมายจะต้องเชื่อมโยงเนื้อหาให้เข้ากับประสบการณ์ของผู้รับสารให้ได้

4. ระดมความคิดเพื่อเลือกเนื้อหาและรูปแบบกิจกรรมที่จะนำมาใช้

5. วางแนวทางการนำเสนอโดยละเอียด

6. ดำเนินการและประเมินความสำเร็จของกิจกรรม

7. แนวคิดการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นวิถีดำเนินชีวิตที่กลุ่มคนในสังคมต่าง ๆ ยึดถือและยอมรับเป็นแนวปฏิบัติ วัฒนธรรมเป็นผลจากกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดแบบแผนของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มประชากร ระหว่างกลุ่มประชากร และระหว่างประชากรกับสิ่งแวดล้อมที่เขาศักยอยู่ วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติและสามารถตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตภายใต้ข้อจำกัดของธรรมชาติได้ วัฒนธรรมเป็นผลผลิตที่มนุษย์สร้างขึ้น ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจปรากฏในรูปของความรู้ ความเชื่อ การปฏิบัติ ระบบคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนวัตถุสิ่งของ และสัญลักษณ์ อันเกิดจากการคิดและประดิษฐ์ของมนุษย์

วัฒนธรรมมีลักษณะหลอมรวมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันจะมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป แบบแผนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่จะสะท้อนถึงแบบแผนการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมของพื้นที่นั้น ๆ เพราะจะเป็นแบบแผนที่ผ่านการคัดสรรจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ถ้าฐานของทรัพยากรในพื้นที่นั้น ๆ เปลี่ยนไป แบบแผนเดิมก็อาจจะใช้ไม่ได้ สังคมนั้นจำเป็นต้องหล่อหลอมวัฒนธรรมใหม่ขึ้นเพื่อปรับสังคมและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในดุลยภาพ การเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมจะช่วยให้เรารู้จักแบบแผนการจัดการทรัพยากรภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ของแต่ละพื้นที่ อันจะเป็นแนวทางให้เรา นำ แบบแผนเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้

องค์ความรู้ที่สำคัญจากการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนอาจแยกเป็น 3 ส่วนหลัก ๆ คือ

1. องค์ความรู้ในเรื่องระบบการผลิตและเทคโนโลยีในการทำมาหากิน เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ จากการเรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำสิ่งที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง โดยไม่ขัดกับฐานความเชื่อของตน

2. องค์ความรู้ในระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัว และเครือญาติ ปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชน และการเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ระบบความสัมพันธ์นี้เป็นผลจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกันและเป็นผลจากระบบความเชื่อภายในกลุ่มชนนั้นด้วย

3. องค์ความรู้ในระบบทางความเชื่อ ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบด้วยศาสนา พิธีกรรม และการให้คุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ

องค์ความรู้เหล่านี้จะช่วยให้เรามีพรมแดนความคิดกว้างขวาง คิดอย่างบูรณาการเชื่อมโยง และไม่ละเลยคุณค่าความสัมพันธ์ทั้งมวลของมนุษย์ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกัน ต่อสรรพสิ่งและต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

8. แนวคิดการท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์

เมืองท่องเที่ยวที่มีลักษณะเด่นทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (Archeological, Historical, and cultural sites) นั้น หมายถึงเมืองที่มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ อาคารทางประวัติศาสตร์ ความเป็นเมืองหรือ ย่านอาคารสำคัญทางศาสนา เช่น โบสถ์ วัด มัสยิด สุเหร่า เป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของโลก ตัวอย่างของแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ได้แก่ Stonehenge, Western Abbey, Tower of London ในประเทศอังกฤษ, อารยธรรมอียิปต์, กรีก, โรมัน, ชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน, Alhambra ในประเทศสเปน, Versailles Palace ในประเทศฝรั่งเศส, Zimbabwe Ruins ในอเมริกาใต้, อารยธรรม Taj Mahal ในประเทศอินเดีย, แหล่งประวัติศาสตร์ในเอเชีย เช่น นครวัด, พระราชวังปักกิ่ง, เมืองนารา, เมืองเกียวโต, รวมถึงเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับการระบุถึงโดยองค์กร The United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) ว่าเป็นมรดกของโลก

การท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์ คือ รูปแบบการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่มีความนิยมสูงในปัจจุบันนอกจากเมืองประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้รับการวางแผนในด้านอนุรักษ์ทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังมีการพัฒนาให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น เช่น การจัดนิทรรศการ เทศกาล การจัดแสดงแสงสี เพื่อเพิ่มความสนใจแก่นักท่องเที่ยว สิ่งนี้นักท่องเที่ยวให้ความสนใจท่องเที่ยวเพื่อความสนใจท่องเที่ยวในเมืองทางประวัติศาสตร์ได้แก่

1. รูปแบบทางวัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ (Distinctive Cultural Patterns) รวมไปถึงธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย ระเบียบแบบแผนในการดำรงชีวิต ศาสนา การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของท้องถิ่น เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจมาก อย่างไรก็ตามจะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่ประชาชนในท้องถิ่นได้รับเป็นพิเศษด้วย

2. ความสนใจในศิลปะท้องถิ่น (Arts and Handicrafts) เช่น ดนตรี การละเล่น การฟ้อนรำ และศิลปหัตถกรรมที่ผลิตขึ้น เช่น ภาพวาด ประติมากรรม เครื่องใช้ เมืองที่ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางศิลปะมีจุดมุ่งหมายลำดับแรกคือ ตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวและผลตอบแทนทางรายได้ต่อศิลปินในท้องถิ่น นอกจากนั้นแล้วรูปแบบทางสถาปัตยกรรมก็เป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวที่สำคัญ

3. ความสนใจต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (Interesting Economic Activities) จากการสำรวจความคิดเห็นด้านการท่องเที่ยวพบว่า การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ มีผลจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น การแสดงช้างในป่าเขตร้อนชื้น เทศกาล ล่าสัตว์ งานแสดงสินค้าเกษตรกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับเทคนิคในการจัดการของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ การเที่ยวชม อุทยานธรรมชาติท้องถิ่น ตลาดชุมชน ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมาก และเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ถูกจัดอยู่ในโปรแกรมการท่องเที่ยวของบริษัทนำเที่ยวทั่วไป

4. ความสนใจต่อเมืองและชุมชน (Interesting Urban Area) ความแตกต่างของเมืองและชุมชน อาคารบ้านเรือนความเป็นอยู่ของผู้คนในเมือง ย่านศูนย์กลางเมือง ร้านค้า ร้านอาหาร สิ่งอำนวยความสะดวก สวนสาธารณะ พิพิธภัณฑ์ อาคารสาธารณะ เหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่ชอบการเรียนรู้ ศึกษา และซึมซับความรู้สึกที่มีต่อเมืองท่องเที่ยว การนั่งรถไปตามถนนสายสำคัญภายในเมือง ผ่านสถานที่สำคัญ หรือเลือกเดินชมเมืองโดยใช้ทางเดินเท้าสาธารณะที่สามารถเลือกหยุด ชมสถานที่ต่าง ๆ ได้เอง เมืองท่องเที่ยวบางแห่งยังได้จัดกิจกรรมกลางแจ้งขึ้น เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ซึ่งการแสดงเหล่านี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเสมอ

5. สถานที่จัดแสดงรูปแบบทางวัฒนธรรม (Museums and Other Cultural Facilities) ความน่าสนใจของพิพิธภัณฑ์คือ สามารถบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม ชาติพันธุ์วิทยา งานศิลปะท้องถิ่น แม้กระทั่งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วัตถุประสงค์หลักของพิพิธภัณฑ์นั้นเพื่อให้บริการความรู้แก่ประชาชนในเมือง และดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ที่ประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จักในระดับโลกได้แก่ Metropolitan Museum ในเมืองนิวยอร์ก The Smithsonian Complex of Museums ในเมืองวอชิงตันดีซี The British Museum ในกรุงลอนดอน The Louvre ในกรุงปารีส นอกจากจะจัดแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แล้ว บางแห่งยังจัดแสดงงานศิลปะร่วมสมัย นำเสนอเรื่องราวโดยวิธีการต่าง ๆ จัดกิจกรรมในวาระพิเศษ ศูนย์วัฒนธรรม หอศิลปะ ร้านขายของที่ระลึก ศูนย์แสดงศิลปะ ร้านค้าศิลปะโบราณ ก็ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวมากเช่นกัน

6. ประเพณีและเทศกาลท้องถิ่น (Cultural Festivals) ความเชื่อ ค่านิยมในท้องถิ่น หรืออิทธิพลทางศาสนา เช่น งาน Carnival in Rio de Janeiro, Mardi Gras in New Orleans, Pera Hera in Kandy, พิธีกรรมในหมู่บ้านประเทศศรีลังกา, เทศกาลดนตรีในยุโรป, The Aloha week Festival in Hawaii ประเพณีและเทศกาลเหล่านี้ทำให้เกิดฤดูกาลท่องเที่ยวจากความนิยมของนักท่องเที่ยว

7. ความเป็นมิตรของผู้คนในท้องถิ่น (Friendliness of Residents) อาจไม่ใช่สิ่งดึงดูดใจหลักของการท่องเที่ยว แต่ความเป็นมิตร น้ำใจ ความซื่อสัตย์ ของคนในท้องถิ่น ช่วยสร้างบรรยากาศและความประทับใจที่ดีแก่นักท่องเที่ยวในเมืองท่องเที่ยวนั้น

9. แนวคิดการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว

การจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว คือเส้นทางที่กำหนดขึ้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถพบเห็น หรือเข้าชมจุดที่น่าสนใจตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ได้ง่าย สะดวก ปลอดภัย ได้รับความรู้และความเพลิดเพลินจากการใช้เส้นทางที่จัดทำขึ้น เส้นทางท่องเที่ยวอาจเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ จากการที่นักท่องเที่ยวหลาย ๆ กลุ่มใช้เส้นทางเดินซ้ำอยู่เป็นประจำ เส้นทางท่องเที่ยวนี้อาจเป็นเส้นทางรถยนต์

ทางเท้า ทางเรือ หรือทางอื่น ๆ อาจใช้ร่วมกับเส้นทางสัญจรปกติของเมือง หรืออาจเป็น การกำหนดเส้นทางขึ้นมาเฉพาะเป็นพิเศษ

ข้อพิจารณาในการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว

1. การกำหนดเส้นทาง การพิจารณากำหนดเส้นทางท่องเที่ยวควรสำรวจและสังเกตการณ์จากพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่เป็นอยู่ ประกอบกับแนวโน้มที่ควรจะเป็นในการจัดเส้นทาง ควรเริ่มต้นจากการพิจารณาตำแหน่งของแหล่งท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ ภายในเมือง จัดลำดับความสำคัญและความน่าสนใจ จากนั้นจึงพิจารณาความสามารถในการเชื่อมต่อแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

2. การจัดเส้นทางในลักษณะวงจรบรรจบ ทำให้นักท่องเที่ยวได้พบเห็นสิ่งแปลกใหม่ เกิดความเพลิดเพลินไปตลอดทางโดยไม่ต้องย้อนกลับเส้นทางเดิม ซึ่งนักท่องเที่ยวอาจเกิดความรู้สึกเบื่อและเสียเวลา ข้อดีอีกประการหนึ่งคือสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวกลุ่มย่อยที่ต้องการทิ้งพาหนะของตนเองไว้ยังจุดเดิมอาจจัดให้มีการเดินทางใน 2 ลักษณะ เช่น เริ่มต้นด้วยการเดินเท้าไประยะหนึ่งแล้วจึงเปลี่ยนเป็นการสัญจรโดยทางเรือในขากลับ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะได้พักผ่อนไปในตัวระหว่างขากลับ หรืออาจจัดในลักษณะแบบทางเดียว โดยมีจุดเริ่มต้นและจุดสุดท้ายแยกกันอยู่ ตามความเหมาะสม เช่น กรณีที่แหล่งท่องเที่ยวกระจายห่างไกลกัน เช่น แหล่งท่องเที่ยวอยู่ริมน้ำ เป็นต้น เส้นทางลักษณะนี้ จะไม่มีปัญหาสำหรับการท่องเที่ยวแบบกลุ่มเพราะยานพาหนะสามารถไปรอรับอยู่ที่จุดใดก็ได้

3. การจัดเส้นทางให้มีความแตกต่างภายในเมือง การกำหนดเส้นทางอาจจัดทำขึ้นหลายเส้นทาง หรือหลายระบบก็ได้ภายในเมือง ๆ หนึ่ง เพื่อเป็นทางเลือกสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีเวลามากน้อยต่างกัน ความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากความสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น เส้นทางสำหรับผู้สนใจศิลปะและวัฒนธรรมอาจพานักท่องเที่ยวไปตามแม่น้ำลำคลองเพื่อดูชีวิตความเป็นอยู่และสภาพบ้านเมือง หรืออาจเป็นเส้นทางที่มีความหลากหลายและน่าสนใจหลายด้านร่วมกันอยู่

4. ควบคุมเส้นทางและรูปแบบของการสัญจรไม่ให้เกิดความสับสน การเข้าถึงและเดินทางจะต้องควบคุมได้ง่ายและไม่สับสน

5. การให้ข้อมูลข่าวสารในเส้นทาง จัดทำการประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยวตลอดทางอย่างสม่ำเสมอ ด้วยระบบป้ายหรือด้วยวิธีอื่น ๆ เพื่อช่วยบอกทิศทาง ตำแหน่งที่ตั้ง และระยะทางเช่น ช่วยนักท่องเที่ยวกำหนดทิศทางที่หมายตา (Landmark) การสร้างความต่อเนื่องของเส้นทางด้วยการใช้วัสดุปูพื้นทางเท้าที่เหมือนกันไปตลอดทาง หรือใช้วัสดุพืชพันธุ์ที่เหมือนกันตลอดแนว เป็นต้น

6. พิจารณาจัดประเภทของพาหนะตามสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ เส้นทางท่องเที่ยวอาจใช้พาหนะในการเดินทางต่างกัน ทำให้เกิดความน่าสนใจแตกต่างกัน ตามความเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ และลักษณะเฉพาะตัวของเมืองนั้น ๆ

7. ปรับปรุงบริเวณจุดเริ่มต้นของเส้นทาง จุดเริ่มต้นของเส้นทางท่องเที่ยวมักจะอยู่ในย่านใจกลางเมืองเข้าถึงได้ง่าย มีข้อมูลต่าง ๆ รวมอยู่ ซึ่งนักท่องเที่ยวจะใช้ในการตัดสินใจ วางแผนการเดินทาง มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไว้บริการ เช่น ที่จอดรถ ที่พักคอย ห้องน้ำในเมืองหนึ่ง ๆ อาจจัดให้มีเส้นทางนักทัศนาจรหลาย ๆ เส้นทางดังนั้นจุดเริ่มต้นนี้ไม่จำเป็นต้องมีอยู่จุดเดียว แต่อาจกระจายกันอยู่ตามบริเวณที่มีแหล่งท่องเที่ยวรวมกลุ่มกันอยู่ก็ได้

8. ความต่อเนื่องกับเส้นทางท่องเที่ยวภายนอกเมือง เส้นทางท่องเที่ยวไม่ควรจะจำกัดอยู่เพียงภายในเมืองเท่านั้น แต่ควรต่อเนื่องกับเส้นทางท่องเที่ยวโครงข่ายภายนอกเมืองด้วย ซึ่งอาจเป็นเส้นทางเดียวกันหรือต่อเนื่องกันเป็นบางส่วนก็ได้

9. จัดสิ่งอำนวยความสะดวกตามสมควร อาทิเช่น ร้านอาหาร ร้านขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ และอาจรวมถึงร้านขายของที่ระลึกต่าง ๆ ด้วย ในกรณีที่เส้นทางเริ่มต้นของเส้นทาง ที่มีอัตราการเข้าออกค่อนข้างสูง ส่วนบริการเช่น จุดพักคอย จุดนัดหมาย จะต้องให้ความสะดวกสบาย และมองเห็นได้ชัดเจน ไม่สับสน ห้องน้ำ ถึงขยะ ไฟฟ้าแสงสว่าง โทรศัพท์

10. ส่วนบริการทางด้านข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวเมือง อาจอยู่ในรูปของแผ่นประกาศ เอกสารแจก หรือเจ้าหน้าที่ให้ข้อมูล ข้อมูลดังกล่าวควรประกอบด้วย ข้อมูลเกี่ยวกับจุดสนใจต่าง ๆ ในเมือง ข้อมูลเกี่ยวกับที่พัก ร้านอาหาร การสัญจร รวมถึงกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในเมือง เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถช่วยเหลือตนเองได้

11. ลักษณะทางกายภาพของสิ่งก่อสร้างและสิ่งอำนวยความสะดวก ควรจะเป็นรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองที่นำมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับความสะดวกในการให้บริการ

12. นอกจากนี้แล้วการดูแลรักษาสถานที่และส่วนบริการต่าง ๆ ให้สะอาดเรียบร้อย และใช้งานได้อยู่ตลอดเวลาเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่ละเลยไม่ได้

10. แนวความคิดในการจัดเส้นทางท่องเที่ยวโดยเดินเท้า

พื้นที่ที่มีอัตลักษณ์ดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว มีกิจกรรมที่น่าสนใจ มีความหลากหลายของกิจกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น การค้า สังคม วัฒนธรรม เส้นทางสัญจรโดยการเดินเท้าได้กลายเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งที่ได้รับการพิจารณากำหนดเส้นทางเป็นพิเศษ ซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นการกำหนดเส้นทางที่เหมาะสมต่อการเดินในหนึ่งวัน เส้นทางเหล่านี้จะผ่านเข้าไปในย่านธุรกิจ ยุคโบราณ ยุคปัจจุบัน ผ่านอาคารหรือสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ สวนสาธารณะ ที่โล่งกลางเมือง หรือจุดชมวิวที่สำคัญ

เส้นทางท่องเที่ยวโดยการเดินเท้าเป็นวิธีการท่องเที่ยวที่ใช้ได้สำหรับเมืองเกือบทุกเมือง และเป็นวิธีที่ค่อนข้างอิสระสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่ ทั้งนี้เพราะการเดินเท้าไม่ต้องมีตารางหรือกำหนดเวลาที่แน่นอน นักท่องเที่ยวสามารถหยุดแวะตามจุดสนใจได้ ตามใจชอบและ

หยุดพักนานเท่าใดก็ได้ การเดินเท้ายังทำให้นักท่องเที่ยวเคลื่อนที่ไปในระดับความเร็วต่ำ ทำให้สามารถเห็นรายละเอียดได้ใกล้ชิดกับสภาพบ้านเมือง เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน เป็นวิธีการที่ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะใด ๆ แก่พื้นที่ อีกทั้งเป็นการออกกำลังกายไปด้วย ในขณะที่เดียวกันการจัดทำทางเดินเท้าทั้งในเมือง และบริเวณพื้นที่ที่เกี่ยวข้องทำได้ง่ายและสะดวกไม่ใช้พื้นที่มากนัก การลงทุนมีค่าใช้จ่ายไม่สูง และประชากรของเมืองได้รับประโยชน์จากการมีทางเดินเท้าที่ต่อเนื่องกันโดยตลอด

เหตุผลสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาเส้นทางเดินเท้าในแหล่งท่องเที่ยวคือ การขยายและพัฒนาพื้นที่ในบริเวณศูนย์กลางการจับจ่ายใช้สอย หรือสร้างภาพพจน์ใหม่ให้กับเมือง ก่อให้เกิดความต้องการกิจกรรมที่หลากหลายขึ้นภายในย่านไม่ว่าจะเป็นนิทรรศการ การแสดง เทศกาล และกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งจะต้องเตรียมพื้นที่เพื่ออำนวยความสะดวก ได้แก่ ทางเดินเท้า ที่นั่งพักผ่อน ประติมากรรม น้ำพุ ร้านค้า ร้านอาหาร ความน่าสนใจของวัสดุ แสง สี และกิจกรรมยามค่ำคืน ทางเดินเท้าที่ได้รับการออกแบบและวางแผนที่ดี จะช่วยปรับปรุงสภาพแวดล้อม สังคม และพื้นที่เกี่ยวข้องให้ได้รับการพัฒนาด้วยเช่นกัน

ผลดีต่อพื้นที่ในด้านต่าง ๆ ของการพัฒนาทางเดินเท้ามีดังนี้ คือ

1. สงวนรักษาย่าน (Save Downtown) พื้นที่เศรษฐกิจของย่านป้องกันไม่ให้อ่านใจกลางเมืองขยายตัวไปยัง ขานเมือง ใช้ในการวางแผนพัฒนาเมืองเพื่อปรับปรุงการเข้าถึงย่านใจกลางเมือง และรักษาสภาพแวดล้อมเมือง
2. ช่วยให้เกิดความปลอดภัยแก่ผู้เดินเท้า รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการจับจ่าย
3. ลดปัญหาการจราจรติดขัด และปัญหาการกีดขวางทางสัญจรของยานพาหนะ
4. ช่วยปรับปรุงลักษณะทางจินตภาพของชุมชนเมืองให้สวยงามและชัดเจนยิ่งขึ้น
5. ลดมลภาวะทางเสียงและมลภาวะทางอากาศที่เกิดจากการจราจรบนถนน เช่น คิว้นพิษที่เกิดจากควันรถยนต์ ฝุ่นละออง โดยอาศัยความกว้างของทางเดินเท้า และต้นไม้บนทางเท้าเป็นสิ่งป้องกัน
6. ช่วยรองรับปริมาณนักท่องเที่ยว และนำนักท่องเที่ยวเข้าสู่สถานที่ได้อย่างสะดวกและใกล้ชิดยิ่งขึ้น
7. ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมภายในเมือง ให้บริการสาธารณะและกิจกรรมต่าง ๆ ของประชาชน เช่น การพบปะสังสรรค์ การแสดงต่าง ๆ
8. ส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน อาคารทางประวัติศาสตร์ ป้องกันไม่ให้โบราณสถานทรุดโทรมลงอันเนื่องจากแรงสั่นสะเทือนของรถยนต์ เป็นต้น

11. แนวคิดในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

เป็นการนำเสนอภาพรวมของธุรกิจการท่องเที่ยว และประเด็นของการวางแผนการท่องเที่ยว รวมถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงลึกต่อการวางแผนการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ซึ่งตรงข้ามกับแบบมวลชน (mass tourism) เน้นประเด็นการวางแผนที่ชุมชนมีส่วนร่วม โดยจะกล่าวถึง คุณลักษณะหลักของแนวความคิดในการมีส่วนร่วม และเทคนิคที่จะปรับใช้ในการวางแผนการท่องเที่ยว จะนำมาวิเคราะห์ให้ชัดเจนอันจะนำมาสู่ผลของการนำมาใช้จริงของการมีส่วนร่วมในการวางแผนของ ชุมชน

พัฒนาการของแนวคิดในการวางแผนการท่องเที่ยว

ในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ความสำคัญของการท่องเที่ยวก่อให้เกิดปัจจัยบวกในทาง เศรษฐกิจหลายด้าน ทั้งภาคการผลิต อุตสาหกรรม ภาคงานบริการ การขยายตัวของการจ้างงาน รวมถึงการได้มาของเงินตราต่างประเทศ (WTO, 2001) พบว่าขณะที่หลายประเทศได้รับผลดีจากการ พัฒนาการท่องเที่ยว แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนผลประโยชน์ที่ได้ต้องแลกกับความเสื่อมโทรมของ สภาวะแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคมวัฒนธรรม ประกอบกับความไม่สม่ำเสมอ และการกระจาย ผลประโยชน์ไม่ทัดเทียมกัน หลายภูมิภาคเริ่มให้ความสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว การตลาดอย่างรอบคอบเพื่อให้ผลในทางบวกมากที่สุด และหลีกเลี่ยงผลลบให้น้อยที่สุดไปพร้อมกับ การเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว

Getz (1987) ระบุถึงแนวทาง 4 ประการที่นิยมใช้ในการวางแผนจัดการการท่องเที่ยว ได้แก่ 1) เน้นการเร่งและขยายตัว (boosterism) 2) เน้นแนวทางส่งเสริมเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม เป็นหลัก (economic) 3) เน้นแนวทางการขยายตัวและความสามารถรองรับทางกายภาพ 4) เน้น แนวทางให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดซึ่งแนวทางทั้ง 4 นี้ Getz (ibid) แนะนำให้ผู้วางแผนมีมุมมองที่ใช้ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์มาบูรณาการทั้ง 4 ด้านด้วยกลวิธีต่าง ๆ ไปสู่แผนการพัฒนาการท่องเที่ยว ส่วนมุมมองของ Jafari (1990) ได้เสนอแนวคิดการจัดการธุรกิจท่องเที่ยวเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) ใช้แนวทางส่งเสริมสนับสนุน 2) ใช้แนวทางระวังป้องกัน 3) ใช้แนวทางการปรับเปลี่ยนที่เหมาะสม 4) ใช้แนวทางที่พัฒนาจากองค์ความรู้เป็นฐาน จะเห็นได้ว่าแนวทางในการวางแผนการท่องเที่ยวของ ทั้ง Getz และ Jafari มีความคล้ายคลึงกันในแนวคิด ซึ่งนำเสนอเปรียบเทียบดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แนวคิดตามแบบแผนดั้งเดิมในการวางแผนการท่องเที่ยวที่ดำเนินตามแนวคิดของ Getz (1987) เปรียบเทียบกับของ Jafari (1990)

Getz	แนวทางการวางแผนการท่องเที่ยว	Jafari
การเร่งและขยายตัว (boosterism)	จะดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชม เข้าพักค้างคืนได้มากที่สุดเท่าใด “ใช้วิธีณรงค์ส่งเสริมการขาย”	การส่งเสริมและสนับสนุน (advocacy)
เน้นการสร้างเสริมเศรษฐกิจและ อุตสาหกรรมเป็นหลัก (economic approach)	จะใช้การขยายตัวของการท่องเที่ยวเป็นเครื่องบ่งชี้ การเติบโตของเศรษฐกิจได้หรือไม่ “การสร้างรายได้ สูงสุดและสร้างงาน” “เน้นความสำคัญของธุรกิจ ท่องเที่ยวที่มีต่อระบบเศรษฐกิจ”	การส่งเสริมและสนับสนุน (advocacy)
เน้นแนวทางการรองรับปริมาณ หรือจำนวนนักท่องเที่ยว (physical/ spatial)	ใช้แนวคิด ความสามารถในการรองรับ “การจัดการผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยว” “การประเมินผลศักยภาพของทรัพยากรพื้นฐาน”	การระวังป้องกัน (cautionary)
เน้นแนวทางการให้ชุมชนเป็นผู้ กำหนด (community-based)	กำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวทางเลือก (alternative tourism) เช่นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, กิจกรรมการ ท่องเที่ยวที่ส่งผลกระทบน้อยที่สุด “คนในชุมชน เป็นผู้กำหนดความต้องการของการท่องเที่ยว” “ส่งเสริมความเข้าใจของผลกระทบที่มีต่อชุมชน” “การจัดการท่องเที่ยวต้องสนองตอบเจ้าบ้าน”	การปรับเปลี่ยน (adaptancy)
การบูรณาการมาสู่การจัดการ ท่องเที่ยว (integrative approach)	“การเข้าใจในระบบการท่องเที่ยว” “การวิจัยเพื่อหาแนวทางในการประเมิน”	ใช้องค์ความรู้เป็นฐานคิดในการ วางแผนจัดการท่องเที่ยว (knowledge- based)

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1960 เป็นต้นมาการเจริญเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลดี และสร้างรายได้อย่างเด่นชัด จึงเลือกใช้แนวทางการส่งเสริมและสนับสนุนที่ส่งเสริม ดังนั้นการวางแผนการท่องเที่ยวที่ผ่านมาจึงเลือกแนวทางส่งเสริมและสนับสนุนเร่งรัดการขยายตัวเป็นผลให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวแบบมวลชน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเฟื่องฟู (Burn, 1999) เพราะผลตอบรับนำไปสู่การสร้างเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรมที่ผลรับปลายทางคือ รับที่เป็นเงินตราที่จำนวนมหาศาล ดังนั้นรูปแบบการวางแผนที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีฐานคิดจากมิติทางเศรษฐศาสตร์นำ จึงเป็นแนวทางหลักที่นำมาใช้สำหรับการวางแผนการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งแต่ละแนวคิดนำเสนอเป็นด้านๆ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการเร่งรัด และขยายตัว : ยิ่งมากยิ่งดี (boosterism)

แนวทางการวางแผนการท่องเที่ยวที่เน้นการขยายตัวมีปรากฏใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วง ค.ศ. 1960 และต้นทศวรรษ 1970 (Hall, Jenkins and Kearaley 1997) เป็นแนวทางที่ใช้กลยุทธ์ส่งเสริมการขายแบบต่างๆ ใช้เครื่องมือการตลาดที่เน้นการเพิ่มจำนวนการเข้าเยี่ยมชมของนักท่องเที่ยว งบประมาณขององค์กรทั้งภาครัฐ และเอกชนใช้ไปในกิจกรรมการส่งเสริมการขายเป็นหลัก (WTO 1979; Pearce 1992) ดังนั้นการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว จึงเป็นการวางแผนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวเท่านั้น โดยใช้กลยุทธ์ทางการตลาดรูปแบบต่าง ๆ ที่รุนแรงเพื่อการนี้ Getz (1987) ได้ให้ข้อสังเกตว่า การวางแผนการท่องเที่ยวในช่วงเวลาดังกล่าว (ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2) ล้วนเกิดขึ้นจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่ากิจกรรมทางการตลาดทั้งหมดมุ่งไปที่การสร้างกลยุทธ์เพื่อส่งเสริมการขายเพียงแนวทางเดียว ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นความคิดที่คับแคบไม่ซับซ้อนใดๆ โดยมีเพียงสมมติฐานว่าการท่องเที่ยว มีคุณประโยชน์เพียง การสร้างรายได้ยิ่งมากยิ่งดีเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง Getz (ibid.) ยืนยันว่ากิจกรรมการขยายตัวทางธุรกิจการท่องเที่ยวไม่เคยมีการวางแผนมาก่อนเลย

2. แนวคิดเน้นการสร้างเสริมเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเป็นหลัก (tourism as an industry : economic approach)

จากคุณประโยชน์ของการท่องเที่ยวที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง และสภาพเศรษฐกิจดีขึ้นอย่างชัดเจน หลายประเทศที่แหล่งท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ สามารถบรรลุเป้าหมายในด้านจำนวนตัวเลขของนักท่องเที่ยวที่ตั้งเป้าไว้อย่างง่ายดายตามแผนพัฒนาการท่องเที่ยวที่กำหนดไว้ ตัวเลขการจ้างงาน และเงินตราต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น และต่างยอมรับว่านโยบายทางการตลาดถือเป็นเครื่องมือสำคัญ และเป็นหลักในการเสริมสร้างเศรษฐกิจของประเทศ และแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ ซึ่งปัจจุบันเทคนิคทางการตลาดยังถือเป็นเครื่องมือหลักในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว (Tosun and Lenkins, 1998) แต่เมื่อเวลาผ่านไปเริ่มมีปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้เทคนิคการตลาดที่นำมาปรับใช้ในการวางแผนทางการตลาดซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่นมีเรื่องของพฤติกรรมนักท่องเที่ยว การแบ่งสัดส่วนการตลาด ทฤษฎีทางเลือกของผู้บริโภค เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษางานวิจัยในระยะเริ่มแรกจะพบว่า การวางแผนการตลาด ส่วนใหญ่ล้วนวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจของธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ (Mathieson and Wall 1982; Hughes 1994) เริ่มมีการนำแนวคิดเรื่องการสร้างมูลค่าเพิ่ม การสร้างแบบจำลองผลการเข้ามาท่องเที่ยวและจากไปของนักท่องเที่ยวในพื้นที่ถูกนำมาใช้และพัฒนาขึ้น กรอบแห่งความคิดดังกล่าวเป็นความพยายามมุ่งหามาตรการที่ใช้วัดผลลัพธ์ที่ถูกต้องที่สุดเพื่อดูว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลกระทบด้านใดบ้างโดยเฉพาะด้านดี การใช้รูปแบบท่องเที่ยวจำลองที่สร้างขึ้นกับแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ ส่งผลในด้านบวกแก่ท้องถิ่นนั้น คือมีการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ไปพร้อมๆ กับการเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเข้ามา แต่สิ่งแวดล้อมในชุมชนยังคงสภาพ

Jafari (ibid.) อธิบายปรากฏการณ์ของลักษณะดังกล่าวว่าเป็นแนวทางที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบของการพัฒนาโดยไม่เกี่ยวข้องกับกระแสทางด้านเศรษฐกิจ ตัวอย่างเช่นการท่องเที่ยวที่มุ่งสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้แก่วัฒนธรรมชุมชนที่เป็นผลิตของมนุษย์ในชุมชน นับเป็นแนวทางใหม่ที่แตกต่างจากแผนการจัดการท่องเที่ยวในอดีต นอกจากนี้บางพื้นที่ยังมีการกระตุ้นให้ส่งเสริมการแสดง และกิจกรรมของวัฒนธรรมชุมชนในแต่ละแห่งอีกด้วย ข้อคิดของ Jafari นำไปสู่แนวคิดให้มีการจัดการท่องเที่ยวโดย มีการจัดทำแผนพัฒนาควบคู่ไปกับการรณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวให้ชัดเจน

ผลของการจัดการท่องเที่ยวที่ไร้รูปแบบ และขาดการวางแผนที่เหมาะสม ถือเป็นบทเรียนราคาแพงที่ต้องจดจำ เพราะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในหลายภูมิภาค บางแห่งประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมและกระทบต่อวัฒนธรรมชุมชนอย่างรุนแรง (Hills and Lundgren 1977) นักวิชาการท่องเที่ยวเริ่มแสดงความห่วงใยต่อผลกระทบทางลบจากกิจกรรมการท่องเที่ยวแบบมวลชน (mass tourism) และเรียกร้องให้มีการบทวนนโยบายของการขยายตัวของธุรกิจ Jafari (1990) กล่าวถึงแนวคิดในลักษณะระวังป้องกัน (cautionary perspective) ควรต้องนำมาพิจารณา ในขณะที่ Getz (1987) เตือนให้เห็นว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวในเชิงกายภาพ และปริมาณก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนเจ้าของพื้นที่ ด้วยผลกระทบด้านต่างๆ นี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดทางด้านการใช้การเร่งและขยายตัว (boosterism) เริ่มได้รับการตำหนิและต่อต้าน บรรดาผู้ประกอบการต่าง ๆ เริ่มหันมาใช้แนวคิดด้านระวังป้องกันกันมากขึ้น เป็นผลให้ความคิดในด้านการวางแผนการท่องเที่ยว เริ่มเปลี่ยนแปลงมีความหลากหลายมากขึ้นในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งปัจจุบันยังคงมีการใช้แนวคิดต่าง ๆ ในสัดส่วนที่ต่างกันในแต่ละพื้นที่

3. แนวคิดที่เน้นด้านระวังป้องกัน (cautionary perspective)

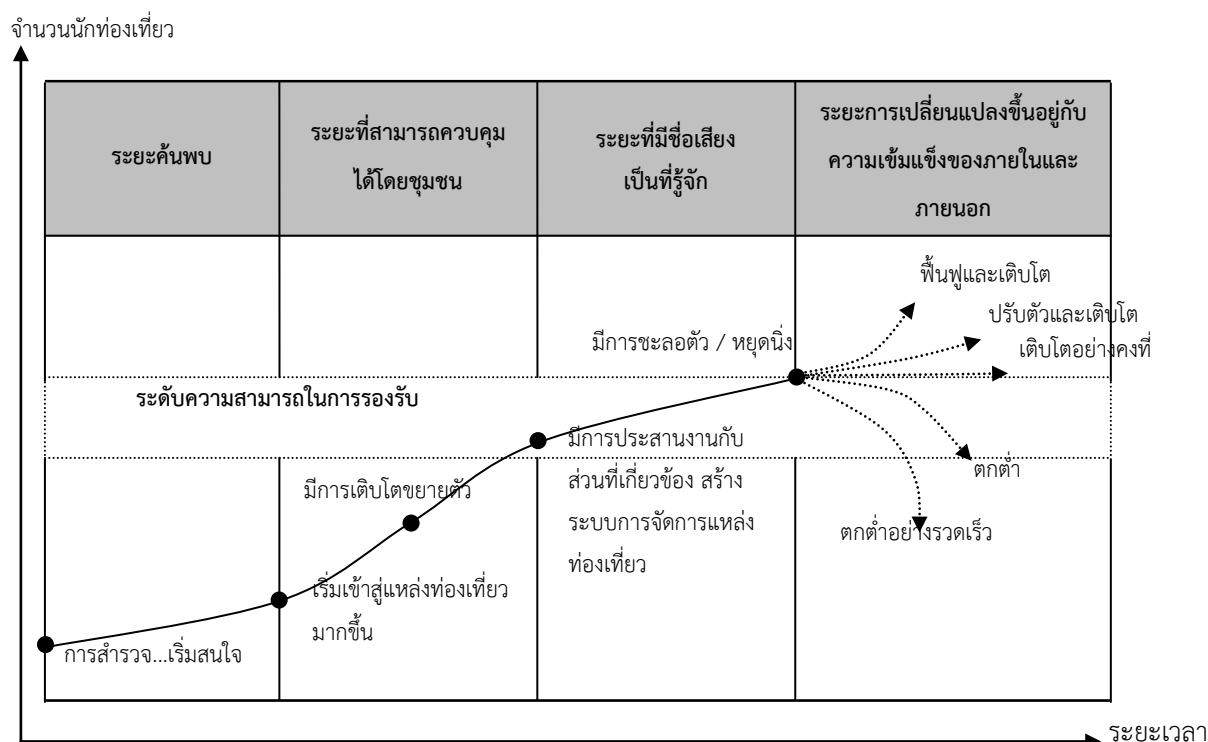
ในแนวคิดที่เน้นการระวังป้องกันนี้ มีนักวิชาการด้านการท่องเที่ยวได้ศึกษา และเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาการท่องเที่ยวกับชุมชนในท้องถิ่นไว้หลายท่านดังต่อไปนี้

Doxey (1975) นำเสนอแบบจำลองของความสัมพันธ์เป็นดัชนีบ่งชี้วัดระดับ 4 ระดับ ความไม่พึงพอใจของชุมชน โดยวัดปฏิกิริยาของชุมชนเจ้าของพื้นที่ 4 ด้าน ที่มีต่อนักท่องเที่ยวได้แก่ 1) ความรู้สึกยินดีเมื่อได้พบ 2) มีความเข้าใจนักท่องเที่ยว (ไม่รู้สึกแปลกแยก) 3) ความรู้สึกขุ่นเคือง (วิตกกังวล) เมื่อค่าครองชีพสูงขึ้น , อาชญากรรม , ความหยาบคาย , วัฒนธรรมถูกล่วงละเมิด 4) ความรู้สึกต่อต้าน (มีทัศนคติต่อต้าน และก้าวร้าวต่อผู้มาเยือน)

Smith (1978) ได้ทำการสำรวจประเภทนักท่องเที่ยว และนำเสนอแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น 7 กลุ่ม คือกลุ่มนักสำรวจ (explorer), กลุ่มชนชั้นสูง (elite), ผู้เดินทางที่ชอบผจญภัย หรือผู้ที่มักออกนอกเส้นทางหลัก (offbeat), กลุ่มพิเศษ (unusual), กลุ่มมวลชนที่ก่อความรำคาญ (incipient), กลุ่มมวลชน (mass) และกลุ่มเหมา (charter) และ Smith ยังให้ข้อสรุปต่อไปว่านักท่องเที่ยวกลุ่ม

ผจญภัยซึ่งจะอยู่สุดโต่งอีกด้านหนึ่งเป็นผู้สร้างผลกระทบให้กับสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ส่วนกลุ่มเหมาที่มากขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ รวมตัวกันมาเป็นกลุ่มในช่วงเวลาที่กำหนดไว้ และทำกิจกรรมท่องเที่ยวพร้อมกัน จำเป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิดผลกระทบมากต่อสิ่งแวดล้อม และการมีปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม

Butler (1980) เสนอแบบจำลองวิเคราะห์ห่วงจร วิวัฒนาการของแหล่งท่องเที่ยว โดยแนวคิดดังกล่าวแบ่งช่วงของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวออกเป็น 6 ระยะ ซึ่งระบุว่าแหล่งท่องเที่ยวจะประสบกับวงจรวิวัฒนาการ 6 ขั้นตอนคือ 1) ช่วงเริ่มต้นมีการสำรวจบุกเบิก (exploration) 2) ช่วงเกี่ยวพัน (involvement) มีนักท่องเที่ยวเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น 3) ช่วงพัฒนา (development) การท่องเที่ยวเริ่มเติบโต 4) ช่วงเติบโตอย่างมั่นคง (consolidation) เป็นช่วงที่มีการพัฒนาอย่างเข้มข้น มีการท่องเที่ยวเข้ามามากและหนาแน่น 5) ช่วงหยุดนิ่ง ชะงักงัน (stagnation) เป็นช่วงก่อนการเปลี่ยนผ่าน (หัวเลี้ยว-หัวต่อ) 6) ช่วงสุดท้ายขั้นเสื่อมโทรม (decline) ขึ้นอยู่กับตัวแปรหลายอย่าง ซึ่งอาจจะ มีความเป็นไปได้ทั้ง 5 แนวทางว่าสภาพของแหล่งท่องเที่ยว เรียนรู้ แข็งแรง มีคุณภาพที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง , มีการเติบโต แต่ในอัตราที่ลดลง , อยู่กับที่ มีเสถียรภาพ ไม่ขึ้น ไม่ลง , นักท่องเที่ยวค่อย ๆ ลดลง และนักท่องเที่ยวลดลงอย่างรวดเร็วดังแผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3 ทฤษฎีวงจรชีวิตแหล่งท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Butler

ที่มา : Debbage, Keith G. Oligopoly and the Resort Cycle in the Bahamas. Annals of Tourism Research. 17 (November) pp 5

Butler ได้ให้ข้อคิดเห็นต่อไปว่าแหล่งท่องเที่ยวที่เริ่มเสื่อมโทรมลงถ้าได้บริหารที่ดีในการฟื้นฟู ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ ก็สามารถกลับฟื้นคืนสภาพ (rejuvenation) ขึ้นมาได้จากการบริหารจัดการที่ดี

ในบรรดางานวิจัยต่างๆ ของนักวิชาการด้านการท่องเที่ยวที่ได้ค้นพบปรากฏการณ์ที่เป็นผลกระทบทางด้านลบจากการท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมชุมชน และผลทางเศรษฐกิจ (e.g. Cohen 1978; Pigram Lui and Var 1986, Prentice, Wittand Wydenbach 1994) ในภาพรวมทัศนะของนักวิชาการเหล่านี้ ต่างให้ความสำคัญกับแนวคิดการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในทัศนคติเชิงระวังป้องกัน (Jafari, 1990) จากการประเมินและการสังเกตการณ์ มีข้อบ่งชี้ชัดว่าผลกระทบด้านลบที่มีต่อชุมชน และท้องถิ่นนั้นมีความสัมพันธ์กับการเร่งรัดขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวเพื่อสร้างเสริมเศรษฐกิจ และถ้ายังคงใช้การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าวต่อไป ผลกระทบต่าง ๆ ในด้านลบก็จะยิ่งเด่นชัดยิ่งขึ้น จึงมีความพยายามวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวที่มาจากส่วนกลางที่เป็นแผนที่กระทบด้านลบให้น้อยที่สุด

จากทฤษฎีวิจรรย์ชีวิตแหล่งท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Butler (1980) ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางพลวัตรของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งนักการตลาดและนักวางแผนได้นำมาใช้เพื่อกำหนดขอบเขตการทำงานของแต่ละฝ่าย ฝ่ายการตลาดจะนำมาใช้ในรูปแบบที่จะเอาชนะต่ออุปสรรคของการเติบโต ส่วนฝ่ายวางแผนการท่องเที่ยวจะนำมาใช้ในการประเมินค่าความสามารถรองรับได้ของทรัพยากรการท่องเที่ยวในพื้นที่ เพื่อค้นหาอัตราส่วนซึ่งเป็นที่ต้องการ และยอมรับได้ตามความเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม รวมถึงความรู้สึกของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในแหล่งนั้น ซึ่งนำไปสู่การเรียกร้องให้มีส่วนร่วมจากชุมชนท้องถิ่นในทุกระดับ ซึ่งเกี่ยวกับความสามารถรองรับได้ของพื้นที่ (Williams and Gill, 1994) วงจรชีวิตของแหล่งท่องเที่ยว (Butler, 1980) กระบวนการจัดการพื้นที่ และจัดองค์ประกอบด้านสาธารณูปโภค (Pearce, 1987) การวิเคราะห์ลำดับขั้นตอนของการวางแผนการใช้พื้นที่เพื่อสร้างแหล่งสันทนาการกลางแจ้ง (Products Analysis Sequence for Outdoor Leisure Planning : PASOLP) (Lawson and Baud-Bovey, 1977)

ในความเห็นของผู้วิจัยหากเปรียบเทียบจากกราฟที่วิเคราะห์วงจร และวิวัฒนาการการท่องเที่ยวของ Butler การท่องเที่ยวของชุมชนไม่ได้ต้องการจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ต้องการนักท่องเที่ยวคุณภาพ และมีการจัดการที่เหมาะสมสอดคล้องกับความสามารถ และปริมาณที่เหมาะสมที่ชุมชนต้องการ และความสามารถทางธรรมชาติจะรองรับได้ ถ้าชุมชนใดที่จัดการท่องเที่ยวได้นำผลการวิเคราะห์ของ Butler ไปใช้เป็นแนวทางและประกอบการคาดการณ์ในการวางแผนร่วมกันในชุมชน เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงผลที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตตามวงจรชีวิตแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนของตน ถือเป็นแนวคิดหนึ่งของการสร้างแนวทางระวังป้องกันที่คาดการณ์ว่าจะเกิด ถ้าขาดการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวที่ดีของชุมชน

4. แนวคิดการท่องเที่ยวทางเลือก : การปรับเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนา (adaptancy)

อันเนื่องมาจากผลกระทบในด้านลบที่เกิดขึ้น เป็นความจำเป็นต้องมีการมองหาแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบจากการกระทำของรูปแบบการท่องเที่ยวแนวเดิม คือการท่องเที่ยวแบบมวลชน Harrison และ Husbands (1996) ได้กำหนดคำศัพท์ที่ใช้เรียกการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ว่า “การท่องเที่ยวแบบมีความรับผิดชอบ” นักวิชาการอื่นเรียกการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Boo, 1991) หรือ soft tourism (Krippendorff, 1982) การท่องเที่ยวสีเขียว (Bramwell, 1991) และการท่องเที่ยวแบบลงตัวเหมาะสม (Singh และคณะ, 1989) ความหมายแฝงและคำจำกัดความของแนวคิดเหล่านี้ล้วนเป็นที่ถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง แต่โดยภาพรวมจะมุ่งไปที่จุดประสงค์ และแนวปฏิบัติที่สมเหตุสมผล เหมาะสมสำหรับปรับใช้กิจกรรมของการท่องเที่ยวที่ไม่สร้างผลกระทบด้านลบต่อแหล่งท่องเที่ยว จากแนวคิดดังกล่าว Godfrey (1996) ได้พยายามจัดกลุ่มแนวคิดแบ่งออกเป็น 2 แนวทางคือ

4.1 เป็นกลุ่มที่นำเสนอสินค้าที่ผ่านการวางแผนผลิตภัณฑ์ตามแนวทางที่นำไปสู่ความยั่งยืน นักวิชาการทางการท่องเที่ยวหลายท่านมองหารูปแบบการวางแผนธุรกิจท่องเที่ยวแบบใหม่ที่จะมาทดแทนการท่องเที่ยวแบบเดิมที่เน้นมวลชน (mass tourism) ด้วยการเสนอแนวคิดสินค้าสีเขียว (เน้นความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม) ซึ่งในบางมุมมองนี้แบ่งสินค้าท่องเที่ยวเป็น 2 ขั้วใหญ่ ๆ เช่น กลุ่มหนึ่งยังคงเป็นการท่องเที่ยวแบบเดิมคือกลุ่มมวลชนกลุ่มใหญ่ ส่วนอีกกลุ่มจะเป็นการท่องเที่ยวทางเลือกดังที่ Wheeler (1991, pp. 92) กำหนดคุณลักษณะสินค้ากลุ่มทางเลือก หรือกลุ่มสีเขียวว่า มีลักษณะกลุ่มลูกค้าที่พอใจจะให้ปฏิบัติต่อพวกเขาเป็นนักเดินทางมากกว่าการเป็นนักท่องเที่ยว ชอบให้ปฏิบัติเป็นรายเดี่ยวมากกว่ารายกลุ่ม ฉะนั้นผู้ประกอบการอิสระที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จึงเป็นที่ต้องการมากกว่าผู้ประกอบการที่เป็นรูปบริษัทใหญ่ๆ พวกเขาพอใจที่จะเข้าพักในแหล่งพักแรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ โดดเด่นเฉพาะตัวมากกว่าการเข้าพักโรงแรมที่เป็นกลุ่มเครือข่ายระดับนานาชาติ สรุปแนวทางการจัดการท่องเที่ยวจะเน้นขนาดเล็ก กระชับ ความส่วนตัวภายใต้เอกลักษณ์เฉพาะตัวของแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นจึงได้ข้อสรุปว่าการท่องเที่ยวแนวใหม่มุ่งให้บริการในสถานประกอบการที่มีลักษณะการดำเนินงานขนาดเล็ก และมีการพัฒนาการที่มีการวางแผนควบคุม ดูแลอย่างชัดเจน

4.2 แนวทางการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมที่เน้นการวางแผนที่คำนึงถึงความยั่งยืนของภาคอุตสาหกรรมอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นขนาดตรงกันข้ามกับวิธีแรก Godfrey (1996, pp. 61) ยอมรับว่าปรากฏการณ์การท่องเที่ยวแบบ Mass Tourism เป็นปรากฏการณ์ที่หลีกเลี่ยงยาก เพราะเป็นความต้องการของธุรกิจเอง เมื่อหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ต้องยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการท่องเที่ยว แต่เพื่อให้ทุกภาคส่วนเกิดความยั่งยืน และไม่เกิดบทเรียนจากผลกระทบด้านลบที่เป็นมา จึงจำเป็นต้องหาแนวทางการพัฒนาในรูปแบบที่ยั่งยืน จึงเป็นความจำเป็นต้องหาสิ่งใหม่มาทดแทนรูปแบบการท่องเที่ยวเดิมที่สร้างปัญหา (Butler, 1989 และ Wheeler, 1991) ซึ่งสาระสำคัญควรเป็นรูปแบบการ

พัฒนาที่ผ่านการวางแผนที่ดีที่มีกลไกทางการท่องเที่ยวช่วยสร้างความรับผิดชอบ และก่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในระดับใหญ่ขึ้น Godfrey ได้เสนอแนะต่อไปว่าแนวทางการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงมิติทางสังคมไปพร้อมๆ กับมิติทางเศรษฐศาสตร์จะเป็นแนวทางของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยวิธีการที่ชุมชนเป็นศูนย์กลางที่คำนึงถึงความเป็นอยู่ที่ดีมีสุขของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งหากมีการยอมรับในแนวคิดดังกล่าวจำเป็นต้องมีการกำหนดกรอบความคิดการจัดการการท่องเที่ยวให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางของการทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยว

ได้มีนักวิจัยสาขาการท่องเที่ยว (Gunn 1994; Smith and Eadington 1994; Inskeep 1991) ได้ชี้ประเด็นการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวควรพิจารณาปัญหาผลกระทบต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น เพื่อเป็นแนวทางป้องกันผลที่อาจเกิดจากการพัฒนา เช่นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม (WCED, 1987) องค์การ WCED เน้นถึงรูปแบบการพัฒนาต้องมุ่งสร้างความพึงพอใจ และตอบสนองความต้องการต่อคนในยุคปัจจุบัน ในขณะเดียวกันก็สงวนไว้ให้คนรุ่นหลังด้วย นอกจากนี้มีการเชื่อมโยงประเด็นด้านสิทธิชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบ อนาคต รวมถึงการตัดสินใจเลือกกิจกรรมใดๆ มาสู่ชุมชนที่มติชุมชนคิดว่าจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของพวกเขา แนวคิดดังกล่าวเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในการประชุมขององค์การสหประชาชาติ ด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) ณ กรุงริโอ ในปี ค.ศ. 1992 เมื่อผู้นำโลกร่วมเซ็นสัญญารับแผนปฏิบัติการ Agenda 21 ยืนยันรับรองการพัฒนาที่ยั่งยืน ในหลักการว่าด้วยความจำเป็นต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว (Warburton, 1998) ผลจากการประชุม UNCED หน่วยงานด้านการพัฒนาขององค์กรต่างๆ ถูกกระตุ้นให้นำไปสู่แผนปฏิบัติการ หรือโครงการต่างๆ ที่จะผลักดันให้ประชาชนรู้จักการช่วยตัวเอง ซึ่งหมายถึงแนวที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของชุมชนในรูปแบบการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ลดบทบาทการแทรกแซงสั่งการจากส่วนกลาง หรือองค์กรอื่นๆ แต่เป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ชุมชนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเอง บทบาทคนนอกเป็นเพียงพี่เลี้ยง กระตุ้น เสริมเท่านั้น ดังนั้นผู้รู้หลายท่านในวงการวิชาการด้านธุรกิจท่องเที่ยวได้นำเสนอประเด็นการวางแผนการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Murphy 1985; Gunn 1988; Haywood 1988; Blank 1989; Simmons 1994; Jamal และ Getz 1995; Reed 1997; Timothy 1999) เป็นหลักการสำคัญเบื้องต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มุ่งค้นหาพลังชุมชนให้เป็น พลังหลักสำคัญของการนำเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการกำหนดแนวทางพัฒนาชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวในทุก ๆ ด้านตามขั้นตอนที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ Smith (1978) ยังเสริมอีกว่าให้เน้นการรวมพลังทางความคิดที่มุ่งไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างแขกผู้มาเยือน และชุมชนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ให้การต้อนรับ เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างชุมชนและนักท่องเที่ยวเฉพาะราย การรวมพลังเพื่อกระทำตามภาระกิจของชุมชนที่ได้ตกลงกันไว้ดังกล่าวเป็นปัจจัยที่สำคัญของการสร้างความสัมพันธ์กลมเกลียวของชุมชน ดังนั้นคนในชุมชนควรมีโอกาสพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยน เพื่อหา

แนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง Simmons (1994) ได้เสริมว่าคนในชุมชนต้องถูกยอมรับเป็นส่วนหนึ่งของบรรยากาศแห่งอัยาศัยไมตรี ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับความคิดของ Simmons กับ Murphy (1985) และ Kippendorf (1987) ที่เน้นให้ชุมชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมโดยตรงกับการจัดการการท่องเที่ยว ส่วน Murphy (1985, pp. 165) เสริมว่าต้องให้ความสำคัญ และเคารพความเป็นเจ้าของพื้นที่ เพราะเนื่องจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยวใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเสมือนสินค้าที่ผู้คนเข้ามาเยี่ยมชม (เสพ) วิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ของคนในชุมชนนั้น ลักษณะการเสนออาจจะกระทบกับวิถีชีวิตของชุมชน ฉะนั้นการวางแผนพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนจึงต้องให้ชุมชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมรับรู้ กำหนดรูปแบบ แนวทาง และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชน รวมถึงผลที่อาจจะเสียไปของชุมชนด้วย แนวคิดเรื่องการรับผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนที่ Meckercher (1993, pp. 3) ได้เสนอว่า เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกมองในภาพลักษณ์ว่าเป็นการท่องเที่ยวที่ใช้ทรัพยากรชุมชนอย่างสิ้นเปลือง จึงควรมีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนอย่างระมัดระวังไม่ให้เกิดภาพลักษณ์ดังกล่าว

5. แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวที่ใช้องค์ความรู้เป็นฐานในการจัดการ (knowledge - based)

ทั้ง Getz (1987) และ Jafari (1990) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวในเชิงเปรียบเทียบ โดย Jafari (ibid.) พยายามอธิบายว่าแนวคิดการใช้องค์ความรู้เป็นฐานในการวางแผนการจัดการท่องเที่ยวที่ตนเองนำเสนออยู่บนรากฐานของแนวคิดตามหลักวิทยาศาสตร์แล้วนำมาเชื่อมต่อกับแนวคิดอื่นๆ เข้าด้วยกัน ที่มีจุดประสงค์ที่จะพยายามหาแนวทางสร้างรูปแบบขององค์ความรู้ในงานการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว เช่นเดียวกับ Getz (ibid.) เน้นให้ทำความเข้าใจภาพรวมของระบบการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่ต้องใช้หลักการประเมินอย่างเข้มงวดเป็นฐาน นอกจากนี้การใช้ประโยชน์และบูรณาการแผนการท่องเที่ยวต้องมาจากแรงบันดาลใจที่เป็นความต้องการของชุมชนเป็นรากฐาน โดยนำเสนอองค์ประกอบหลัก 4 ประการคือ

5.1 เน้นการวางแผนที่มีเป้าหมายเป็นหลัก และเป้าหมายนั้นมีเงื่อนไขว่าเป็นการดำเนินการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาสังคมนั้นๆ ด้วย และเมื่อประเมินต้องได้ผลลัพธ์ตามเป้าประสงค์ที่วางไว้

5.2 ใช้หลักคิดแบบเป็นระบบมาเป็นแนวทางในการดำเนินงาน รวมถึงใช้ทฤษฎีการพัฒนาที่มีจุดประสงค์ในการประเมินคุณค่าของแผนงานทุกขั้นตอน

5.3 แนวคิดแบบประชาธิปไตยที่เน้นความมีสิทธิเท่าเทียมกันในมวลหมู่สมาชิกในชุมชนในทุกระดับชั้นของสังคม

5.4 ในการจัดทำแผนการการท่องเที่ยวชุมชนต้องแสดงแนวคิดหลักที่จะพัฒนาอย่างชัดเจน เช่นการจัดสวนสาธารณะ อุทยานประวัติศาสตร์ แนวทางการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ถือครองที่ดิน เป็นต้น

สรุป ถ้านำแนวทางการศึกษางจรชีวิตแหล่งท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Butler (1980) มาเป็นหลักคิด จะพบว่างานการท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นพลวัตร ทุกขั้นตอนของวิวัฒนาการมีผลกระทบเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้ามีการวางแผนการจัดการที่ดี มีการบริหารที่สอดคล้องเหมาะสมกับความสามารถ และในปริมาณระดับที่ชุมชนมีความสามารถรับได้ รวมถึงความสามารถทางธรรมชาติจะรับได้ ก็จะมีอายุของแหล่งท่องเที่ยวให้คงอยู่กับวัฒนธรรมชุมชน หรือการคงอยู่ของชุมชน ดังนั้นทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนต้องให้โอกาสชุมชนได้มีส่วนร่วมเสนอแนวคิด กำหนดขอบเขตการวางรูปแบบการท่องเที่ยวในชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตเป็นปกติของชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนด้วยวิถีทางแบบประชาธิปไตย ส่วนแนวคิดด้านการตลาดนำการวางแผนนับเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และเห็นผลชัดเจนที่เอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ส่งผลกระทบด้านลบต่อสิ่งแวดล้อมดังกล่าว จึงมีการเสนอแนวทางป้องกันที่จะให้ผลกระทบเกิดขึ้นในทางลบน้อยที่สุด ด้วยการวางแผนพัฒนาอย่างเป็นระบบ และควรเชื่อมโยงระหว่างงานการตลาดกับการวางแผนการท่องเที่ยวควรจะไปด้วยกัน ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวได้

11. งานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยของ วสันต์ เทพสุรียานนท์ (2548) เรื่อง “กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนวัดวัวแดง ตำบลแม่สา อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน” มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของชุมชน โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผ่านกิจกรรมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายในชุมชน และการสัมภาษณ์กลุ่มในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ

จากผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อมโยงและต่อเนื่องของแต่ละกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้ง 5 กิจกรรมหลัก ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมย่อยขึ้นมากมาย ซึ่งมีรูปแบบ ลำดับขั้นตอนและวิธีการที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ทำให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นกิจกรรมของคนในชุมชนร่วมกัน ชุดความรู้ที่เกิดขึ้นทำให้คนในชุมชนรับรู้การมีอยู่ของทรัพยากรทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน เกิดความตระหนักในคุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชนท้องถิ่น เกิดความสุขและความประทับใจจากการเข้าร่วมในกิจกรรม โดยทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้วล้วนปรากฏผลเป็นรูปธรรมให้เห็น คือ ทะเบียนพระพุทธรูปไม้ ทะเบียนวัตถุจัดแสดงภายในหอวัฒนธรรม

ตัววัตถุจัดแสดงภายในหอวัฒนธรรม รูปแบบการจัดแสดงภายในหอวัฒนธรรม รายงานผลการ
 ขุดศึกษาทางโบราณคดีที่อุโบสถ เงินกองทุนสำหรับการดำเนินงานหอวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็นประจักษ์
 พยานและคอยกระตุ้นเตือนให้คนในชุมชนภาคภูมิใจในสิ่งที่เกิดขึ้น และร่วมกันจัดโบราณสถาน
 โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นของตนเองต่อไป โดยปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชน
 วัดวัดแดงสามารถจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุได้นั้น ประกอบด้วย (1) กระบวนการ
 ศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (PAR&CD) ที่เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง
 ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการจัดการทรัพยากรทาง
 วัฒนธรรม (2) ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นวัดวัดแดง ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี ความศรัทธา
 ในพระพุทธศาสนา ความเคารพในผู้อาวุโส ที่สะท้อนออกมาในรูปแบบพิธีกรรม การเซ่นสรวง การสะเดาะ
 เเคราะห์ การบายศรีสู่ขวัญ และการรดน้ำขอพรผู้อาวุโสในเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งยังดำรงอยู่และยึดโยง
 ความสัมพันธ์คนในชุมชนไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น (3) การมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย
 ได้แก่ พระพุทธรูปไม้ คัมภีร์ใบลาน อุโบสถ หอวัฒนธรรมวัดวัดแดง (4) การมีผู้นำชุมชนที่ตระหนัก
 และมองเห็นซึ่งคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้น และมีความต้องการจัดการทรัพยากร
 วัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นของตนให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวม (5) ความหลากหลายของกลุ่มคน
 ที่เข้าร่วมในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมทั้ง พระสงฆ์และสามเณร ผู้สูงอายุ คนวัยผู้ใหญ่
 เยาวชน โครงการโบราณคดีชุมชน เจ้าหน้าที่สำนักงานศิลปากร ที่ 7 เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วน
 ตำบลแม่สา ต่างมาเข้าร่วมกิจกรรมในโอกาส และจังหวะต่าง ๆ ตามความเหมาะสม สอดคล้องกับ
 หน้าที่ความรู้ ความสามารถของตน

งานวิจัยของ กนกวรรณ ทองเถื่อน (2550) เรื่อง “การศึกษาแนวทางจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้
 ทางวัฒนธรรม จังหวัดเพชรบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของจังหวัด
 เพชรบุรี และศึกษารูปแบบในการบริหารจัดการสำหรับเป็นแนวทางในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ทาง
 วัฒนธรรม จังหวัดเพชรบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสำรวจจากแบบสอบถามความ
 ต้องการในด้านต่าง ๆ ของประชาชนทั้งในจังหวัดเพชรบุรีและต่างจังหวัด รวมทั้งการสัมภาษณ์แบบ
 เจาะลึกจากบุคคล 5 กลุ่ม ประกอบด้วย ศิลปินชั้นเยี่ยมของจังหวัดเพชรบุรี ผู้เชี่ยวชาญเรื่องจังหวัด
 เพชรบุรี ปราชญ์ท้องถิ่น บุคคลที่เกี่ยวข้องกับองค์การทางด้านวัฒนธรรมของจังหวัดเพชรบุรี และ
 ผู้เชี่ยวชาญด้านการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ จำนวน 10 ท่าน

จากผลการวิจัยพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ทางวัฒนธรรม จังหวัดเพชรบุรี มีความเป็นไปได้
 ในการจัดตั้ง หากได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนจากภาครัฐ เอกชน รวมทั้งหน่วยงานส่วน
 ท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ไปจนถึงผู้บริหารที่มีประสิทธิภาพ บุคลากรที่มีคุณภาพ ความรู้ความ
 เข้าใจในศิลปวัฒนธรรม สามารถบูรณาการองค์ความรู้ต่าง ๆ มาปรับใช้ในการดำเนินงานเพื่อให้เกิด
 ประโยชน์สูงสุดต่อสาธารณชน และประเทศชาติ

งานวิจัยของ อูรีวี เจารุ่งเรือง (2550) เรื่อง “บทบาทกรมทรัพย์สินทางปัญญาในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวความคิด ความสำคัญของการให้ความคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบทบาทของกรมทรัพย์สินทางปัญญาในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

จากผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยซึ่งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นมากมายหลากหลาย เริ่มตระหนักถึงความสำคัญในการปกป้องคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนมาก และมักถูกฉกฉวยไปใช้ประโยชน์โดยไม่ถูกต้อง ทั้งนี้กรมทรัพย์สินทางปัญญาได้แสดงบทบาทต่าง ๆ ในการปกป้องและคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การรับแจ้งข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น การปกป้องหรือแก้ไขปัญห การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้โดยไม่ถูกต้อง การเจรจาในเวทีสากล และการยกร่างกฎหมายคุ้มครอง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งประชาชนมีความคาดหวังสูงว่า กรมทรัพย์สินทางปัญญาจะดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ทั้งนี้พบว่ามีปัญหาที่มีผลต่อการดำเนินการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น รัฐบาลไม่มีนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น การไม่มีกฎหมายคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น การไม่มีการบูรณาการจัดการฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นต้น นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์พบว่า กรมทรัพย์สินทางปัญญายังไม่สามารถแสดงบทบาทเชิงรุก ทำให้การคุ้มครอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ดังนั้น รัฐบาลจึงควรให้ความสำคัญแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกำหนดนโยบายในการบริหารจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชัดเจน กรมทรัพย์สินทางปัญญาควรทบทวนบทบาทและกำหนดอำนาจหน้าที่และโครงสร้างหน่วยงานรับผิดชอบที่ชัดเจนเพื่อให้สามารถดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ควรเร่งเผยแพร่ความรู้และประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรับรู้ถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อช่วยกันเฝ้าระวังไม่ให้มีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ประโยชน์โดยไม่ถูกต้อง และเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของชาติได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อมรา พงศาพิชญ์ (2541, หน้า 1) ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ และยศ สันติสมบัติ (2544, หน้า 11) กล่าวว่า นักมนุษยวิทยาได้สรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการคือ 1) เป็นความคิดร่วม 2) เป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ที่ละเล็กละน้อย จึงเปรียบเสมือนมรดกทางสังคมที่ได้รับถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม 3) มีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ 4) เป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญาที่มีหน้าที่สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ 5) เป็นกระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม ฯลฯ และ 6) เป็นสิ่งไม่หยุดนิ่ง หากแต่เปลี่ยนแปลงและปรับตัวตลอดเวลา ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าลักษณะของวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มิใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นมรดก

ของสังคมคือการสืบทอดกันต่อ ๆ มา มีการพัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ เพื่อความมั่นคงในวิถีชีวิตของส่วนรวม บุคคลส่วนใหญ่รับมายึดถือปฏิบัติและปรับปรุงให้มีความเจริญงอกงามเป็นเรื่องของความดี ความงาม ความเป็นระเบียบ และความสามัคคีของคนในสังคมที่ยึดถือปฏิบัติอย่างมีแบบแผนของแต่ละสังคม

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548, หน้า 292) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางท่องเที่ยวชมโบราณ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน อีกทั้งได้ศึกษาเรียนรู้ ความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ และมีความเข้าใจวัฒนธรรมใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีจิตสำนึกต่อคุณค่าและการรักษาสภาพแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม โดยให้คนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว และได้แบ่งลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมออกเป็นประเภทย่อยได้ 4 ประเภทคือ 1) การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ คือการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ 2) การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประเพณี 3) การท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตชนบท และ 4) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพทางวัฒนธรรมโดยการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องอยู่ภายใต้หลัก 4 ประการคือ 1) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่าประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของทรัพยากรวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยว นั้น เพื่อเป็นข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว 2) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการปลูกฝังสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนให้เกิดความรัก ห่วงแหน รักษา และดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการ 3) เป็นการท่องเที่ยวให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวให้เข้าใจวัฒนธรรมและได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมจิตสำนึกอนุรักษ์ และ 4) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการเคารพวัฒนธรรมของเพื่อนบ้าน หรือของชุมชนอื่น รวมถึงเคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรีของผู้คนของตน เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตัวเองอย่างเข้าใจในสรรพสิ่งของโลกที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ผลจากแนวคิดริเริ่มที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวในแนวทางเลือก (alternative tourism) ในลักษณะการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ทั้งในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปวัฒนธรรมประเพณี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รวมทั้งธรรมชาติแวดล้อม (Alternative Tour Thailand, 2535, pp. 2-5) โดยมุ่งการจัดการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์และธำรงความเป็นตัวตนในวัฒนธรรมท้องถิ่น (localization) แต่ในความเป็นจริง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) ชี้ว่าการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อการแปรเปลี่ยนของวัฒนธรรมชุมชน และเป็นตัวกำหนดลักษณะการใช้ทรัพยากรในชนบทมากขึ้นตามลำดับ และผลจากการใช้อำนาจเงินตราเป็นตัวกำหนดการได้มาซึ่งรายได้ของชาวบ้านจากการท่องเที่ยว และชาวบ้านต้องตอบสนอง คนในชุมชนจึงต้องรองไต่ยาก ทำให้ชุมชนขาดความสามารถ ในการพึ่งตนเองและจะล่มสลายไปในที่สุด ซึ่งแต่เดิมวัฒนธรรมชุมชนคือ วัฒนธรรมที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ทางออกของปัญหายังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน แต่เท่าที่สามารถทำได้คือทำให้ชุมชนมีสิทธิ์ ในการกำหนดการใช้

ทรัพยากรมากขึ้นกว่าเดิม สามารถใช้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว สามารถกำหนดทิศทางและวิถีที่จะติดต่อสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวโดยไม่เสียเปรียบ

ซูริตัน จันทรเชื้อ (2551, หน้า 41-45) เสนอแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ยั่งยืน จะต้องเริ่มต้นด้วย 1) การสร้างความรู้ หาความรู้เรื่องราวของชุมชนท้องถิ่น 2) พัฒนาความรู้ในการจัดการและนำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ 3) ต้องสร้างเครือข่ายสร้างความเชื่อมโยงให้ได้ 4) เชื่อมโยงความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับการโลกาภิวัตน์สมัยใหม่ จึงต้องมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาขีดความสามารถและการเชื่อมโยง 5) ต้องรักษาสิ่งแวดล้อมและคงเอกลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นไว้ให้ได้ เพราะทุกส่วนที่อยู่ในกระบวนโลกาภิวัตน์เชื่อมกันหมด เท่ากันหมด เชื่อมต่อกันได้ เปลี่ยนถ่ายกันอย่างรวดเร็ว รวมถึงเทคโนโลยีสามารถหาซื้อได้ แต่สิ่งที่ซื้อไม่ได้คือวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ต้องใช้เวลาในการสร้างสมและอยู่ในจิตสำนึก อยู่ในจิตวิญญาณออกมาโดยอัตโนมัติตามธรรมชาติ ปรุงแต่งยาก ชุมชนต้องหาให้เจอเพราะในแง่ของการท่องเที่ยวต้องมีการตลาด การที่จะขายได้ต้องมีจุดเด่น มีเอกลักษณ์ มีการแลกเปลี่ยนในระดับหนึ่ง ฉะนั้นชุมชนต้องหาให้เจอว่าอะไรเป็นจิตวิญญาณ อะไรเป็นเอกลักษณ์ที่นำมาสู่ความภาคภูมิใจของคนในชุมชน 6) ต้องมีจรรยาบรรณ เพราะการท่องเที่ยวเป็นเรื่องของความเชื่อถือกัน สร้างความเชื่อมั่นด้วยสัญญาต่อกัน 7) ต้องมีความคิดสร้างสรรค์คือเพิ่มปัญญา เพิ่มมูลค่า และ 8) ต้องใช้เทคโนโลยีโดยเฉพาะเทคโนโลยีด้านสารสนเทศ ด้านอินเทอร์เน็ต ชุมชนต้องสร้างองค์ความรู้ขึ้นมา การเข้าถึงเทคโนโลยีจะเป็นตัวทำให้ชุมชนเอื้อมถึง รู้เท่าทันพบปะลูกค้าได้โดยผ่านไอที ผ่านอินเทอร์เน็ต ผ่านเครือข่าย ฯลฯ

นอกจากนี้การจะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ชุมชนโบราณเมืองบางขลังจะสำเร็จอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนนั้น ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่ง นำชัย ทนุผล (2542, หน้า 27-32) ให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ โดยชุมชนต้องมีการพัฒนาตนเองให้เป็น **ศูนย์กลางเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนและระหว่างชุมชนกับเอกชนที่เกี่ยวข้อง** ซึ่งในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนท้องถิ่น จะต้องเริ่มต้นด้วยการสำรวจองค์ความรู้ชุมชนท้องถิ่นที่สามารถนำมากำหนดเป็นประเด็นศึกษา และวางแผนการสื่อความหมายเนื้อหาสาระนั้น ออกมาสู่กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการสื่อ ซึ่งอาจสื่อผ่านวิทยากร คู่มือ แผ่นพับ วิดีทัศน์วัสดุสิ่งของ หรือสัญลักษณ์ หรือสื่อผ่านกิจกรรมต่าง ๆ มีการเตรียมแผนการจัดการที่รองรับกิจกรรมทั้งหมดและสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ อนึ่งในการที่จะให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังควรจะได้มีการเตรียมทำความเข้าใจกับท้องถิ่นมาก่อนตั้งแต่ขั้นตอนการทำแผนการสื่อความหมาย คือ ควรให้โอกาสชุมชนได้มีส่วนร่วมรับรู้และให้ข้อเสนอแนะต่อรูปแบบการสื่อความหมายที่พัฒนาขึ้นก่อนที่จะนำไปใช้จริง เพราะเมื่อชุมชนเข้าใจและยอมรับแผนการสื่อความหมายแล้ว การบริหารจัดการโครงการก็จะง่ายขึ้นและทำให้ท้องถิ่นสามารถรองรับกิจกรรมสื่อความหมายให้เป็นไปตามที่มุ่งหวังได้

ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ในครั้งนี้ต้องมีการออกแบบวางแผนด้วยความระมัดระวัง มิใช่ออกแบบวางแผนกิจกรรมท่องเที่ยว โดยอาศัยความต้องการหรือแรงผลักดันจากการตลาดของการท่องเที่ยว หรือนักท่องเที่ยวเพียง ประเด็นเดียว หากแต่คำนึงถึงการดำรงคงอยู่ของชุมชนอย่างสุขสงบ คงอัตลักษณ์ รวมถึงการมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ในชุมชนท้องถิ่นด้วย ดังนั้น ในการวางแผนกิจกรรมท่องเที่ยวชุมชนครั้งนี้ใช้แนวคิด แนวทางการศึกษาทางจรชีวิตแหล่งท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Butler (1980) และแนวคิดในลักษณะระวังป้องกัน (cautionary perspective) ของ Jafari (1990) ที่คำนึงถึงความสามารถในการรองรับการจัดการผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว มีการ ประเมินผลศักยภาพของทรัพยากรพื้นฐาน รวมถึงแนวคิดของ Getz (1987) ที่เน้นแนวทางของการใช้ ชุมชนเป็นผู้กำหนด (community – based) รูปแบบการท่องเที่ยว ส่งเสริมการสร้าง ความเข้าใจของ ผลกระทบที่มีต่อชุมชน และการจัดการท่องเที่ยวที่ต้องสนองตอบเจ้าบ้านมาเป็นหลักคิด เนื่องจา การท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นพลวัตร ทุกขั้นตอนของวิวัฒนาการจะมีผลกระทบเกิดขึ้นจากการ ท่องเที่ยวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้ามมีการวางแผนการจัดการที่ดี มีการบริหารที่สอดคล้องเหมาะสม กับความสามารถ และในปริมาณระดับที่ชุมชนมีความสามารถรับได้ ก็จะยืดอายุของแหล่งท่องเที่ยว ให้คงอยู่คู่กับวัฒนธรรมชุมชน หรือการคงอยู่ของชุมชน ดังนั้น ทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวใน ชุมชนต้องให้โอกาสชุมชนได้มีส่วนร่วมเสนอแนวคิด กำหนดขอบเขตการวางรูปแบบเส้นทางการ ท่องเที่ยวในชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตเป็นปกติของชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต และ ในกรณีการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนด้วยวิถีทางแบบประชาธิปไตยที่คำนึงถึงผลกระทบที่จะ เกิดขึ้นในทางลบให้น้อยที่สุด จึงต้องมีการวางแผนพัฒนาอย่างเป็นระบบ และควรเชื่อมโยงระหว่าง งานการตลาดกับการวางแผนการท่องเที่ยวที่จะต้องไปด้วยกัน ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งที่จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหา ดังกล่าวได้ และเมื่อนำรูปแบบการมีส่วนร่วมมาจับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) และกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community – Based Research : CBR) ผู้วิจัยเห็นว่า คนในชุมชนควรที่จะต้องเป็นผู้วิจัยเสียเอง พร้อม ๆ กับเป็น เป้าหมายของการวิจัยและเป็นผู้รับผลประโยชน์ของการวิจัยที่ตัวเองด้วย ในขณะที่ผู้วิจัยควรจะต้อง ถอยออกมาเป็นผู้ร่วมวิจัยกับประชาชนในบทบาท ติดตาม สังเกต เผื่อระวัง และเติมเต็มจากแนวคิดนี้ จึงได้ฐานคิดของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ดังนั้น ในการวิจัยการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกเชิงวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง โดยเครือข่ายชุมชนครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) กระบวนการวิจัย เพื่อท้องถิ่น (CBR) และเทคนิค AIC เป็นเครื่องมือในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1) องค์ความรู้ท้องถิ่น คือสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชนที่เกิดจากการสะสมเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นจึงเป็นแบบบูรณาการที่ครอบคลุมเรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความเชื่อ โลกทัศน์ พิธีกรรม จิตวิญญาณของคนท้องถิ่น เทคโนโลยี และการจัดการทรัพยากรที่เกิดจากภูมิปัญญาถิ่น ธรรมเนียมปฏิบัติในท้องถิ่น ศิลปะและสุนทรียภาพในท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงของสิ่งทั้งหลายดังกล่าว

2) การศึกษาองค์ความรู้ที่หลากหลายเพื่อความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นที่ใช้หลักการเรียนรู้แบบเชื่อมโยง จะนำไปสู่การเข้าใจอัตลักษณ์ของท้องถิ่นทำให้เห็นคุณค่าและความงามของวิถีถิ่น ทำให้เกิดปัญญาที่จะจัดการกับทรัพยากรของท้องถิ่นต่อไป

3) การเชื่อมโยงแกนนำของแต่ละชุมชน และกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่เข้าร่วม พัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ ถือเป็นแนวทางในการสร้างพลังความร่วมมือให้เกิดการสร้างงานในเชิงการวิจัยเพื่อพัฒนาโดยทีมวิจัยจากส่วนกลางร่วมกับทีมวิจัยท้องถิ่น จะทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกที่มาเข้าร่วมในทีมวิจัย เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น จนสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติและกระบวนทัศน์แก่ผู้มาเยือนให้เกิดการเรียนรู้ การรับรู้คุณค่า และการให้เกียรติศักดิ์ศรีกับบุคคลและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณ เมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยประยุกต์รูปแบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community – Based Research : CBR) ในการดำเนินงาน เป็นกระบวนการที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง มุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนด้วยกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมผ่านวิธีการวิจัย เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ยกย่องวิถีชีวิต คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ที่นำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างทีมวิจัยชุมชน เป็นขั้นการประสานแสวงหาบุคคลคัดเลือกหลาย ๆ ฝ่ายในพื้นที่ เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมประสานความคิดและดำเนินกิจกรรมพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ขั้นตอนนี้จึงเป็นการดำเนินงานโครงการวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการศึกษาสำรวจมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2

ขั้นตอนที่ 3 เป็นขั้นตอนการดำเนินการสร้างเส้นทางท่องเที่ยว และพัฒนาทักษะความสามารถในการบริการสื่อความหมาย ประกอบด้วยขั้นการออกแบบเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่มีการกำหนดรายละเอียด วิธีการและขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมตามเส้นทางท่องเที่ยว การดำเนินงานโครงการนำร่องเพื่อการทดสอบและทดลองใช้เส้นทางดังกล่าว และการประเมินผลการดำเนินงาน

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นการสร้างทีมวิจัยชุมชนเพื่อเป็นเครือข่ายร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม

สถานที่ดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้กำหนดสถานที่ดำเนินการวิจัย คือ พื้นที่ตำบลบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย จำนวน 9 หมู่บ้าน

ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการดำเนินการเพื่อหาคำตอบในวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1 คือ สร้างเครือข่ายนักวิจัยชุมชนเพื่อร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในตำบลบางช้าง ทำให้จำเป็นต้องมีกระบวนการที่เชื่อมต่อกับคนในพื้นที่เป็นเบื้องต้น ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการประสานงานเป็นรายบุคคล การจัดประชุม การสัมภาษณ์ การจัดประชุมปฏิบัติการ การปฏิบัติการเขียนแผนการทำงานวิจัยร่วมกับชุมชน รวมถึงการดำเนินการวิจัยและการนำเสนอผลการวิจัย มาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมประสานกับคนในพื้นที่ และการเชื่อมโยงคนระหว่างชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดเครือข่ายของคนในตำบลบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ที่มีความพร้อมที่จะส่งเสริมกิจกรรมสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมในหมู่เยาวชนและนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน โดยใช้พื้นที่ของชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการดังกล่าว 6 ขั้นตอน คือ

1 การสร้างทีมวิจัยชุมชน

1.1 โดยการแนะนำตัว สร้างความสัมพันธ์ และชักชวนบุคคลต่างๆ ในตำบลบางช้าง เข้าร่วมโครงการในฐานะแกนนำของตำบล ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการประสานงานกับบุคคลต่างๆ โดยวิธีการติดต่อเป็นรายบุคคลเพื่ออธิบายโครงการและชวนเข้าร่วมงาน ในการอธิบายโครงการเน้นที่วัตถุประสงค์ คือ มุ่งแสวงหากลุ่มบุคคลที่จะมาเป็นผู้ร่วมดำเนินการสร้าง และทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ในพื้นที่ตำบลบางช้าง โดยทางโครงการวิจัยจะสนับสนุนในการประสานคนเข้ามาร่วมทีมงาน จัดสัมมนาและประชุมเชิงปฏิบัติการให้เป็นระยะๆ รวมทั้งเข้ามาช่วยเสริมงานของแต่ทีมด้วย

การอธิบายโครงการวิจัยและหาเป้าหมายผู้ร่วมงานในระยะนี้ยังขยายไปยังหน่วยงานราชการ เช่น เทศบาลตำบลบางช้าง เขตการศึกษา โรงเรียนวัดโบสถ์ สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดสุโขทัย สมาคมธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย สำนักศิลปากรที่ 6 อำเภอสรรคโลก บริษัทบางกอกแอร์เวย์ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย – ศรีสัชนาลัย ชมรมฮักเมืองพระร่วง องค์การพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จังหวัดสุโขทัย รวมทั้งประสานงานกับประชาชนที่มีความรู้และมีศักยภาพที่จะร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ซึ่งผลจากขั้นตอนนี้ จะได้รายชื่อผู้สนใจและหน่วยงานที่จะเข้าร่วมโครงการ

1.2 ประชุมเปิดตัวโครงการและแบ่งงาน

เป็นการเรียนเชิญบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ตามข้อ 1 เข้าร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจรายละเอียดของโครงการ ณ ห้องประชุมเทศบาลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย กิจกรรมในการประชุมจะประกอบด้วย การแนะนำตัว แนะนำจุดประสงค์และความเป็นมาของโครงการ โดยชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม จะเป็นกระบวนการที่จะทำให้เกิดแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ชุมชน เป็นการนำนักเรียนและผู้มาเยือน ได้เรียนรู้คุณค่ามรดกวัฒนธรรมชุมชน โดยมีทีมวิจัยชุมชนที่เป็นผู้ร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าวจะต้องร่วมศึกษาสืบค้นองค์ความรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน เตรียมเส้นทาง จุดศึกษา คู่มือการศึกษา วิทยากร แผนกิจกรรม และแนวทางการประเมินผล นำไปสู่การร่วมมีส่วนจัดการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น เกิดเป็นช่องทางให้คนในท้องถิ่นได้สื่อสารกับคนภายนอกอย่างรู้คุณค่าของตนเอง และถ้าหากชุมชนสามารถนำแนวคิดการดำรงชีวิตด้วยวิถีพอเพียงที่พึ่งตนเองได้ของป่าส่วย ปรากฏที่มีชื่อเสียงของตำบลบางขลัง เข้ามาสื่อสารด้วยก็จะช่วยเหนี่ยวนำให้สังคมด้านกระแสบริโภคนิยมและโลกาภิวัตน์ได้มากขึ้น

ผลการประชุมจะมีการแบ่งทีมวิจัยเป็นทีมวิจัยย่อย จะมีการกำหนดผู้ประสานงานของแต่ละทีม โดยแต่ละทีมวิจัยจะมีประเด็นและกรอบภารกิจที่จะดำเนินการ ในช่วงเปิดตัวโครงการนี้เปิดโอกาสให้แต่ละทีมสามารถเสนอชื่อสมาชิกเพิ่มเติมตามที่เห็นสมควร อย่างไรก็ตามในช่วงนี้จะมีการปรับเปลี่ยนทีมวิจัย มีทั้งการเปลี่ยนทีมวิจัย การถอนตัวจากทีมวิจัย และการเพิ่มเติมเข้ามาในทีม

1.3 การประชุมแยกแต่ละทีมวิจัยย่อยและติดต่อผู้ร่วมงานเพิ่มเติม

เนื่องจากทีมทำงานวิจัยที่ได้ในช่วงนี้ยังมีความไม่แน่นอน เพราะสมาชิกยังไม่แน่ใจว่าจะต้องทำอะไรบ้าง จึงประเมินความเป็นไปได้ที่จะร่วมงานได้ไม่ชัดเจน ทางทีมวิจัยส่วนกลางร่วมกับผู้ประสานที่ตกลงไว้เป็นเบื้องต้น ได้ขออนุญาตจัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อทำความเข้าใจโครงการร่วมกับสมาชิกอีกครั้งหนึ่งเพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ของโครงการ และหาผู้ร่วมงานเพิ่มเติม ในการประชุมได้พิจารณาชุมชนที่มีศักยภาพในการท่องเที่ยวก่อน เช่น พื้นที่ของชุมชนหมู่ 5 บริเวณวัดโบสถ์ พร้อมกันนี้ได้เสนอรายชื่อบุคคลที่เป็นแกนนำในพื้นที่เหล่านั้นเข้ามาเป็นเครือข่ายทีมวิจัยชุมชนด้วย ซึ่งผลในขั้นตอนนี้จะได้รายชื่อบุคคลร่วมทีมวิจัยชุมชนเพิ่มขึ้น

1.4 การสัมมนาเพื่อทำความเข้าใจโครงการ (เปิดตัวโครงการครั้งที่ 2)

เป็นการจัดสัมมนารวมทีมวิจัยย่อยแต่ละประเด็น เพื่อทำความเข้าใจภารกิจของแต่ละทีมที่จะทำวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน ที่เน้นการเรียนรู้ในพื้นที่จริง เน้นการบูรณาการเนื้อหา ดังนั้น ภารกิจต่อเนื่องของแต่ละทีม คือ ศึกษาสำรวจองค์ความรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยว ในขั้นตอนนี้แต่ละทีมจะต้องตัดสินใจเลือกประเด็นที่จะศึกษาสำรวจพื้นที่ หลังจากนั้นทีมวิจัยส่วนกลางจัดสัมมนา

ทางวิชาการเพื่อพัฒนาทีมวิจัยชุมชน ให้มีความรู้ความเข้าใจเทคนิคการวิจัยแบบ PAR และ CBR รวมถึงทักษะในการจัดทำแผนการลงพื้นที่และเครื่องมือในการสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านมรดกวัฒนธรรมของชุมชน

ผลการออกแบบการดำเนินการวิจัยที่ให้สมาชิกชุมชนทุกสถานภาพ ได้มีโอกาสร่วมการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มหรือชุมชน โดยมีทีมวิจัยส่วนกลาง วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิให้คำแนะนำแนวทางการดำเนินการ มีการปรึกษาหารือทำให้เกิดเครือข่ายทีมวิจัยชุมชนที่มีความพร้อมที่จะลงพื้นที่สำรวจองค์ความรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการศึกษาสืบค้นมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยว

สถานที่ดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดสถานที่ดำเนินการวิจัย คือพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ตำบลบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนนี้เป็นการดำเนินการวิจัยเพื่อหาคำตอบในวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2 คือ ศึกษา สำรวจองค์ความรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยว ประกอบด้วยขั้นตอนดำเนินการ 2 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

1 การสำรวจและกำหนดมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญที่มีศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1.1 คณะผู้วิจัย (ทีมวิจัยส่วนกลางและทีมวิจัยชุมชน) ได้ติดต่อผู้นำหมู่บ้านเพื่อแสวงหาผู้ที่คุ้นเคยกับผืนแผ่นดินนี้รวมทั้งผู้รู้เรื่องราว ประวัติความเป็นมาทุกด้านของพื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยใช้รูปแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เพื่อขอความร่วมมือจากผู้นำหมู่บ้านแสวงหา คัดเลือก ผู้อาวุโสในหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้เป็นระยะเวลานาน รู้เรื่องราวพื้นที่

1.2 คณะผู้วิจัยและชาวบ้านผู้อาวุโสและผู้รู้ในชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพทรัพยากรธรรมชาติและวิถีวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม โดยพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

1.2.1 ชนิดของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพิจารณาภาพรวมของแหล่งท่องเที่ยวที่รองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมได้มากน้อยเพียงใด โดยพิจารณาจากสภาพทั่วไป ความเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ โอกาสการจัดเส้นทางและกิจกรรมท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น

1.2.2 ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวโดยพิจารณาจากสภาพทั่วไปในปัจจุบัน

3 ปัจจัย คือ

1) ความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ ในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เช่น มีลักษณะเฉพาะ สวยงาม น่าสนใจเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งมักสะท้อนถึงความสำคัญของการเป็นแหล่งท่องเที่ยว

2) การมีองค์ประกอบของการท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น มีลักษณะทางวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ศิลปกรรมที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ เอื้อต่อการนำมาเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวที่สร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรม

3) ระบบนิเวศภายในแหล่งท่องเที่ยว พิจารณาจากความดั้งเดิมที่เป็นความเดิมแท้ ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพที่ปรากฏอยู่ภายในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวนั้น

2 ศึกษาความต้องการภาพรวมทั่วไปและความพร้อมของชาวบ้านในพื้นที่ ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งจำเป็นต้องใช้วิธีสอบถาม สัมภาษณ์ พูดคุย และการสังเกต ร่วมกัน ดังนั้นผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ตามขั้นตอนของการสำรวจข้อมูล เพื่อให้เกิดการยืนยันความสอดคล้อง และเกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินการของประชาชนร่วมกันสืบค้นข้อมูลชุมชนทุกด้าน ซึ่งแบ่งขั้นตอนของการสำรวจภาคสนามออกเป็น 2 ขั้น โดยมีผู้ให้ข้อมูลดังนี้คือ

ขั้นที่หนึ่ง คณะผู้วิจัยและผู้นำในหมู่บ้านพูดคุย เพื่อซักถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งวิถีวัฒนธรรม ประเพณี มรดกวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา เพื่อให้เกิดการยืนยันและวิเคราะห์รูปแบบวิถีวัฒนธรรมของชุมชนร่วมกัน

ขั้นที่สอง คณะผู้วิจัยขอความร่วมมือจากผู้นำหมู่บ้าน เพื่อระบุและคัดเลือกแกนนำของประชาชนในหมู่บ้าน ซึ่งสามารถเป็นตัวแทนของคนทุกกลุ่มในชุมชนได้ประมาณ 35 คน โดยใช้หลักการสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (stratified random sampling) จากนั้นผู้วิจัยจะใช้เทคนิค AIC ในการดำเนินการกระบวนการกลุ่มให้เกิดแนวคิดร่วมกัน ในการศึกษาวิเคราะห์ภาพรวมทั่วไปของชุมชนและมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านร่วมกันสืบค้นในขั้นตอนแรก ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการยืนยันในทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านมรดกวัฒนธรรมของชุมชนดังกล่าวร่วมกัน รวมถึงการควบคุมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ เพื่อให้มรดกวัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้นเป็นเครื่องมือหรือต้นทุนในการดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน อันจะนำมาซึ่งการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างยั่งยืน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่เป็นขอบเขตในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนทั้งหมดของ 9 หมู่บ้าน ในตำบลบางช้าง จังหวัดสุโขทัย จำนวน 4,893 คน คิดเป็น 1,624 ครัวเรือน

การสุ่มตัวอย่าง

คณะผู้วิจัยศึกษาประชากรเป้าหมาย โดยการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นสองกลุ่มตามขั้นตอนการสำรวจข้อมูล ซึ่งขั้นตอนการสำรวจข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน โดยมีผู้ให้ข้อมูลดังต่อไปนี้

ขั้นที่หนึ่ง คณะผู้วิจัยเข้าพบผู้นำหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้าน เพื่อแสวงหาและคัดเลือกผู้อาวุโสของหมู่บ้านจำนวนประมาณ 9 คน เพื่อพูดคุย ซักถามเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและมรดกวัฒนธรรมประเด็นต่างๆ ในภาพรวมของชุมชน

ขั้นที่สอง คณะผู้วิจัยใช้หลักการสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (stratified random sampling) โดยใช้การสุ่มตามวิธี disproportional stratified random sampling เนื่องจากพื้นที่ตำบลบางช้างมีประชากรแต่ละกลุ่มย่อยแตกต่างกันมาก จำนวน 36 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสอบถาม สัมภาษณ์ พูดคุย และการสังเกตร่วมกัน ระหว่างผู้วิจัย นักวิชาการและชุมชนชาวตำบลบางช้าง โดยการคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ โดยการปฏิบัติอย่างจริงจัง (interactive learning through action) ซึ่งทุกฝ่ายเรียนรู้วิธีการทำงานในรูปแบบของเครือข่ายที่ต้องสร้างงานร่วมกันในแนวระนาบบนรากฐานของความรัก ความเข้าใจไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ไปพร้อม ๆ กับได้รู้จักพื้นที่ในประเด็นต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เทคนิค AIC มาใช้ในการรวบรวมข้อมูลดังนี้

ขั้นที่ 1 รวบรวมข้อมูลมรดกวัฒนธรรมชุมชน ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) ในการรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เรียบเรียงเพื่อให้ได้ประวัติชุมชน รวมทั้งวิถีวัฒนธรรมชุมชน

ขั้นที่ 2 เพื่อให้เกิดการยืนยันในทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมชุมชน สภาวะแวดล้อม รวมทั้งความพร้อมของชาวบ้านในพื้นที่ ในการมีส่วนร่วมที่จะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนนั้น ผู้วิจัยมีการรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนของเทคนิค AIC ดังต่อไปนี้

1. ขั้น A (appreciation) เป็นการทำให้ทุกคนยอมรับและชื่นชมวิถีการดังนี้

1.1 ให้ผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมดที่เป็นกลุ่มแกนนำชุมชน ประมาณ 35 คน แนะนำตนเอง เพื่อให้รู้จักกันและเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน พร้อมกับแจ้งวัตถุประสงค์ที่คณะผู้วิจัยเข้ามาจัดการประชุม

1.2 แบ่งแกนนำชุมชนดังกล่าวเป็นกลุ่มย่อย จำนวน 3 กลุ่ม แล้วแจกหัวข้อ 3 ข้อ ให้แต่ละกลุ่มรับผิดชอบกลุ่มละ 1 ข้อ ช่วยกันคิด โดยกลุ่มที่ 1 ร่วมกันคิดเรื่อง “คุณเห็นสภาพ

ปัญหาทางเศรษฐกิจการทำมาหากินของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบางช้างนี้เป็นอย่างไร” กลุ่มที่ 2 เรื่อง “คุณเห็นสภาพปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านธรรมชาติ และวิถีวัฒนธรรมในชุมชนเป็นอย่างไร” ส่วนกลุ่มที่ 3 คิดเรื่อง “ในพื้นที่บางช้างสภาพปัญหาทางสังคมเป็นอย่างไร” โดยกำหนดให้แต่ละกลุ่มร่วมคิดประมาณ 1 ชั่วโมง และให้ตัวแทนนำเสนอรายละเอียดที่ทุกคนในกลุ่มร่วมกันคิดต่อที่ประชุมกลุ่มใหญ่

1.3 แยกแยะและสรุปประเด็นที่แต่ละกลุ่มนำเสนอ ได้แก่ สภาพของชุมชน รวมถึงข้อมูลมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้อาวุโสในแต่ละหมู่บ้านร่วมกันค้นหา ว่าเป็นอย่างไร สามารถยืนยันได้หรือไม่อย่างไร

2 ขั้น I (influence) การระดมความคิดสร้างสรรค์

2.1 ให้ผู้รู้ นักวิชาการร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยใช้การท่องเที่ยวเข้ามาเป็นทางเลือกหนึ่งที่อาจช่วยแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างยั่งยืน

2.2 ทุกคนในที่ประชุมร่วมพิจารณาว่า สภาพชุมชนมีความพร้อมหรือไม่อย่างไร ในการเข้าร่วมปฏิบัติการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อให้มรดกวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นเครื่องมือในการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้

2.3 ทุกคนร่วมพิจารณา ตัดสินใจ กำหนดทางเลือก หรือแนวทางการแก้ไข ปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นแนวทางแก้ไขและร่วมกันทางวิธีการหรือแนวปฏิบัติ อย่างจริงจัง

3 ขั้น C (control) นำข้อมูลชุมชนทางเลือกที่ได้ มาวางแผนปฏิบัติการ ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้

การทดสอบเครื่องมือ

เนื่องจากข้อมูลที่ได้ในขั้นตอนนี้เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ จึงต้องมีการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล และการตีความของผู้วิจัย เกี่ยวกับความเป็นจริงระดับต่างๆ กับความคิดของผู้ให้ข้อมูลว่าสอดคล้องต้องกันหรือไม่ โดยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) คือ การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) นอกจากนี้ข้อมูลต่างๆ ที่ใช้ประกอบการวิจัย และการตีความเรื่องราวต่างๆ จะต้องผ่านการตรวจสอบเป็นระยะๆ จากผู้เกี่ยวข้องทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้นทางของการศึกษาวิจัย จนสุดท้ายของการศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ใช้เอกสารชั้นต้น ชั้นรองเพื่อวิเคราะห์สังเคราะห์ และรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

2. จากการสอบถามและสังเกตการณ์ซึ่งหมายถึง การติดตามเผ่าดูหรือศึกษาเหตุการณ์หรือเรื่องราวโดยละเอียด เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการ

3. จากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลควบคู่ไปกับการสังเกต เพื่อให้ได้ข้อมูลด้านข้อเท็จจริง ข้อมูลแสดงความคิดเห็นและเจตคติ

การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยร่วมวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากแบบสัมภาษณ์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย ระบุคุณลักษณะเฉพาะของข้อความหรือสาระอย่างมีระบบ อิงกรอบแนวคิดทฤษฎี ซึ่งมีกระบวนการดังนี้ คือ **การลดทอนข้อมูล** ด้วยการปรับข้อมูลดิบที่เก็บรวบรวมได้มารวมเป็นกลุ่ม แบ่งเป็นหมวดหมู่หรือเป็นส่วนๆ เลือกเฟ้นหาจุดที่น่าสนใจทำให้เข้าใจง่าย เขียนสรุปย่อชั่วคราวทำให้เห็นความชัดเจนเป็นประเภท และปรับลดเพิ่มหาข้อมูลใหม่ จนได้ผลสรุปบางประเด็น มีการพิสูจน์บทสรุปที่น่าพอใจ ขึ้นต่อมา คือ **การแสดงผลข้อมูล** จากการเลือกเฟ้นข้อมูลหรือสารสนเทศที่สรุปได้จากรายงานการสังเกต คำพูดจากการสัมภาษณ์หรือการกระทำของผู้ให้ข้อมูล นำมาเป็นหลักฐานของข้อสรุปชั่วคราวเสนอไว้เพื่อแสดงให้เห็นและเกิดความเข้าใจว่าในชุมชนเกิดอะไรขึ้นอย่างไร และทำไม ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปผลต่อไป **ในขั้นสุดท้ายเป็นการสร้างข้อสรุปและยืนยันผลสรุป** เป็นการนำข้อมูลสรุปย่อในช่วงแรกๆ มาวิเคราะห์เป็นบทสรุป และมีการตรวจสอบยืนยันเป็นผลสรุปการวิจัย เป็นขั้นการพัฒนาข้อสรุปย่อๆ ไปสู่ข้อสรุปใหญ่ๆ เรื่อยๆ ขึ้นไป จากสภาพเฉพาะไปสู่ข้อสรุปทั่วไป ตามวิธีการแบบอุปนัย (induction) หรือกระบวนการประมวลความคิดอันเกิดจากข้อมูลรูปธรรมสนาม ไปสู่รูปแบบที่เป็นนามธรรมที่เป็นทฤษฎีและเพื่อให้บทสรุปมีความน่าเชื่อถือ นักวิจัยจะตรวจสอบแบบสามเส้า ที่นำผลสรุปวิจัยไปตรวจสอบความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูล ได้ตรวจสอบความแตกต่างหรือความคล้อยคลึงของความคิดเห็น ของคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน คณะผู้วิจัยทำบันทึกการแสดงกระบวนการวิเคราะห์ เพื่อแสดงประสิทธิภาพการเรียนรู้และเพื่อตรวจสอบกระบวนการวิเคราะห์ว่า นักวิจัยในทีมได้ข้อมูลมาอย่างไร วิเคราะห์ข้อมูลอย่างไร ด้วยเพราะเหตุใด รวมถึงวิธีการสรุปผลการวิจัยว่าทำอย่างไรที่นักวิจัยอื่นเกิดการเรียนรู้ และสามารถนำไปทำซ้ำได้ และในขั้นการจัดทำเอกสารสรุปผลการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรมชุมชน ได้จัดเวทีสัมมนาคืนข้อมูลชุมชน เพื่อเป็นการตรวจสอบโดยนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หลังจากนั้นได้นำเสนอให้ที่ปรึกษาโครงการวิจัย รศ.ดร.มังกร ทองสุคติ ได้ตรวจสอบก่อนเขียนสรุปรายงานวิจัย วัตถุประสงค์ข้อที่ 2

ขั้นตอนที่ 3 ดำเนินการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม และพัฒนาทักษะ

ความสามารถในการบริการสื่อความหมาย

การดำเนินการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางซัง โดยเครือข่ายชุมชนนี้ เป็นขั้นตอนที่ 3 ของเทคนิค AIC เป็นขั้นตอน C (control) ที่เครือข่ายนักวิจัยชุมชนร่วมกับกลุ่มแกนนำชุมชนจำนวน 35 คน โดยนำผลการวิจัยจากขั้นตอนที่ 2 มาร่วมประชุมวางแผนร่วมกับทีมวิจัยจากส่วนกลาง ในขั้นตอนนี้จึงจำเป็นต้องใช้การประชุมฝึกอบรมหรือให้การศึกษาเฉพาะเรื่องกับเครือข่ายชุมชน เป็นเครื่องมือหลักของการวิจัยและคาดหวังว่า เครือข่ายชุมชนที่เกิดขึ้นจากขั้นตอนแรกของการวิจัย จะสามารถปรับและเพิ่มพูนศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่บางซังให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมได้จริง ในขั้นตอนนี้ ทีมวิจัยส่วนกลางจะมีบทบาทติดตาม สนับสนุน และเข้าร่วมประชุมด้วยทุกครั้ง โดยมีการเชื่อมโยงนักวิชาการภายนอกเข้ามาเป็นวิทยากร เช่น ผศ.ดร.ชูลีรัตน์ จันทรเชื้อ บรรยายเสริมความรู้และประสบการณ์ในการออกแบบและพัฒนากิจกรรม/เส้นทางท่องเที่ยว รศ.ดร.มังกร ทองสุคติ มาร่วมเป็นวิทยากรในด้านการประเมินผลตามสภาพจริง ศ.ดร.อรรถจักร สัตยานุรักษ์ เพิ่มเติมและยืนยันองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และพลวัตของชุมชนท้องถิ่น ส่วนคุณสมชาย เตือนเพ็ญ นักประวัติศาสตร์จากเทศบาลตำบลศรีสัชนาลัยให้ความรู้และประสบการณ์ด้านมรดกวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น และพระมหาบุญมี ฐริมงคลจาโร เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ให้ความรู้ด้านศรัทธา ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองบางซัง

ขั้นตอนการวิจัย

ขั้นตอนการวิจัยระยะนี้เป็นขั้นตอนของการพัฒนา กล่าวคือผลจากการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อแรกและข้อที่ 2 ของการวิจัย ส่งผลให้เกิดเครือข่ายนักวิจัยชุมชนเมืองโบราณบางซังที่ตัดสินใจร่วมกันที่จะใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกัน สืบค้นข้อมูลด้านทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ส่วนในขั้นตอนที่ 3 เป็นการดำเนินการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งจะตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 3 โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นเตรียมความพร้อมเครือข่ายชุมชนโดย

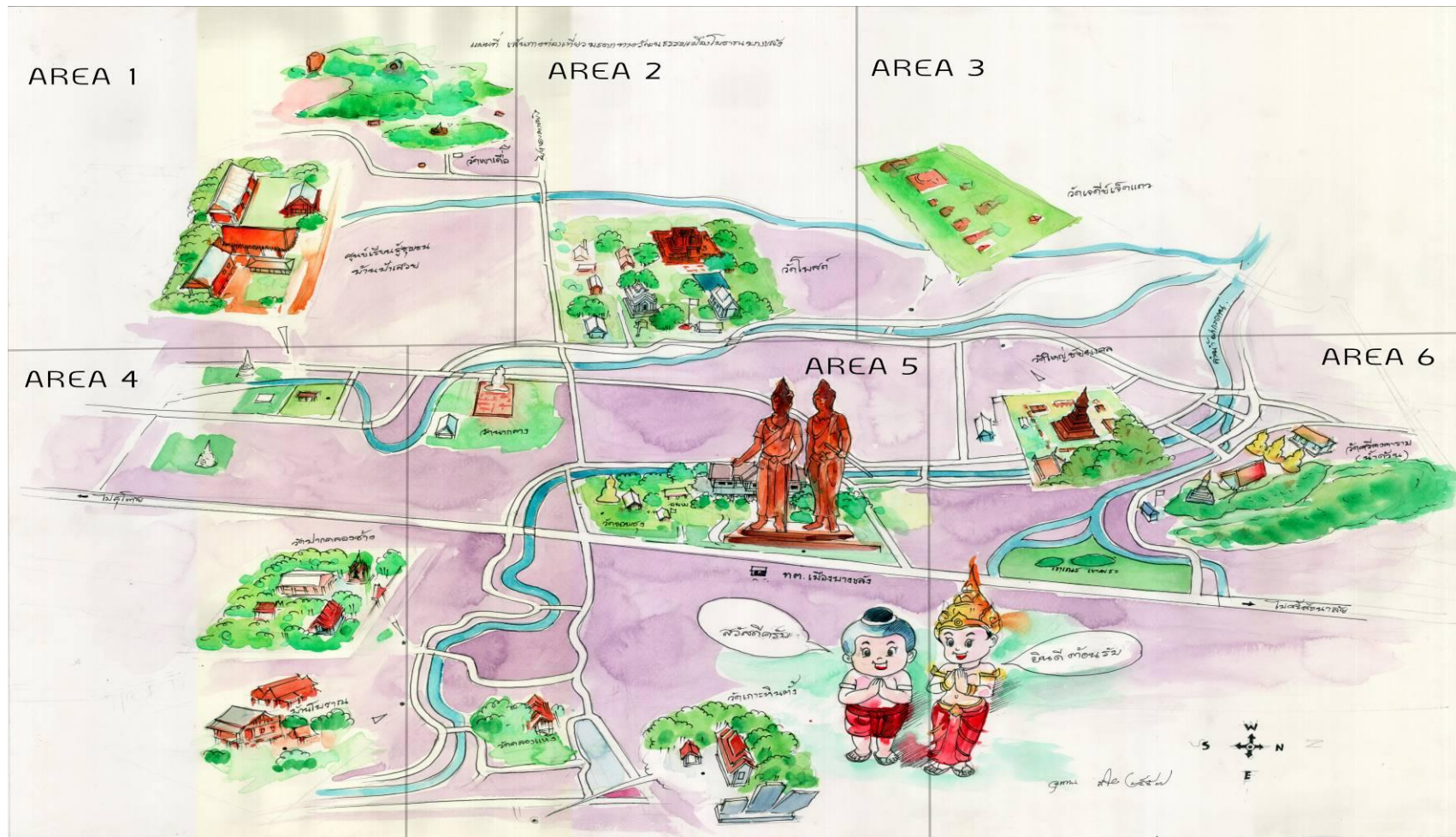
1.1 จัดประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจแก่เครือข่ายนักวิจัยชุมชน ถึงแนวทางพิจารณา คัดสรร กำหนด เลือกพื้นที่ จุดศึกษาในเส้นทางท่องเที่ยว ที่ต้องมีกรอบและเกณฑ์พิจารณาจาก ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรม รูปแบบการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ ได้แก่ วัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ธรรมเนียมปฏิบัติ กิจกรรมของชุมชน ศิลปกรรมท้องถิ่น ศาสนา การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น รวมถึงความสมบูรณ์ของระบบท่องเที่ยว ภาพรวมของ สิ่งดึงดูด สิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึงการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว จินตภาพของ

ชุมชน การเกาะกลุ่มของสถานที่ท่องเที่ยว จำนวนแหล่งท่องเที่ยวในเส้นทาง ปริมาณสถานที่ดึงดูดเพื่อการท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม เช่น วัด โบราณสถาน อาคาร พื้นที่สาธารณะ และเส้นทางสอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ค่านิยมของนักท่องเที่ยวที่จะเดินทางท่องเที่ยวกับครอบครัวหรือกับกลุ่มเพื่อน

1.2 จัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะทางวิชาการขั้นพื้นฐานต่างๆ อาทิ เช่น ความรู้ด้านการออกแบบสื่อที่จะใช้ประกอบกิจกรรมในเส้นทางท่องเที่ยว การประเมินผล การเรียนรู้ และแนวทางการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง

2. ขั้นตอนการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน มีขั้นตอนดังนี้

2.1 ทีมวิจัยศึกษาข้อมูลทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของชุมชนโดยนำผลจากการสืบค้นข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมของเครือข่ายนักวิจัยชุมชน ซึ่งได้แก่ข้อมูลเมืองโบราณบางขลังด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ มรดกวัฒนธรรมชุมชน พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในแต่ละยุค คตินิยม ความเชื่อ ศักยภาพทางกายภาพ สถานที่สำคัญที่มีคุณค่าและแบ่งพื้นที่ที่ได้จากการศึกษา เพื่อนำไปสู่การกำหนดพื้นที่ที่จะเลือกเป็นเส้นทางท่องเที่ยวดังแสดงในภาพ 1

ภาพ 1 แผนที่แสดงการแบ่งเขตเมืองบางซ่ง 6 พื้นที่

2.2 ทีมวิจัยศึกษารูปแบบเส้นทางท่องเที่ยว ระบบท่องเที่ยว นำแนวความคิดจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยวมาพิจารณาเพื่อกำหนดเส้นทาง ได้แก่ การจัดเส้นทางในลักษณะวงจรบรรจบหรือแบบเดินทางเดียว โดยมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่ชัดเจน แนวความคิดจัดเส้นทางที่มีความแตกต่างหลากหลายเรื่องราว การจัดการควบคุมเส้นทาง การควบคุมเวลาและระยะทาง การจัดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเส้นทาง ที่ตั้ง ที่หมายตา แนะนำประเภทของยานพาหนะที่เหมาะสมกับภูมิประเทศและภูมิอากาศ สิ่งอำนวยความสะดวก รวมถึงแนวความคิดต่อการจัดเส้นทางท่องเที่ยวโดยการเดินเท้าในพื้นที่ย่านสงวนรักษาที่ส่งเสริมต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งมักใช้ระยะการเดินทางเป็นระยะที่ให้ข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งหากจะมีการปรับเปลี่ยนประเภทของยานพาหนะจะนำข้อมูลนี้ไปอ้างอิงได้

2.3 จัดทำรูปแบบเส้นทางท่องเที่ยว โดยการทดสอบก่อนการทดลองใช้เส้นทาง ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

2.3.1 ศึกษารูปแบบเส้นทางท่องเที่ยวตามกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจ โดยก่อนการทดสอบมีการศึกษาปัจจัยอื่น ๆ ให้ครบตามระบบการท่องเที่ยว เช่น รูปแบบเส้นทางท่องเที่ยว ยานพาหนะ ภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ระยะทาง และระยะเวลา และดำเนินการสร้างแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง ที่นำไปสู่การทดสอบจริงตามเงื่อนไขต่าง ๆ ของกลุ่มผู้มาเยือนเมืองบางขลังที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มนักเรียน หรือกลุ่มนักท่องเที่ยวทั่วไป เป็นต้น โดยการประสานงานกับหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาที่จะเข้าร่วมทดสอบด้วย

2.3.2 การสร้างแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมของเมืองโบราณบางขลังและการทดสอบเส้นทาง

2.3.3 ศึกษารูปแบบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมตามเรื่องราวทางมรดกวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ (ราชวงศ์พระร่วง ถนนพระร่วง ศาสนสถาน วัดและเจดีย์ ที่อยู่อาศัยชุมชนโบราณ แหล่งโบราณคดี ชาติพันธุ์) พบว่ามีตำแหน่งที่ตั้งค่อนข้างกระจุกกระจาย ไม่สามารถนำมาจัดเส้นทางให้สัมพันธ์กันได้ในระยะเวลาและระยะทางตามหัวข้อที่ศึกษา ทีมวิจัยจึงกำหนดรูปแบบเส้นทางท่องเที่ยว ด้วยวิธีการ การจัดเส้นทางในลักษณะวงจรบรรจบและการจัดเส้นทางที่มีความแตกต่างหลากหลายเรื่องราว

2.4 การวางแผนรูปแบบและเลือกเส้นทางท่องเที่ยว

จากเงื่อนไขต่าง ๆ ผลของการหารือระหว่างทีมวิจัยชุมชนกับทีมวิจัยส่วนกลาง เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง จัดแบ่งเส้นทางท่องเที่ยวตามลักษณะภูมิศาสตร์ และเนื้อหาประวัติศาสตร์

2.5 ทีมวิจัยส่วนกลางและทีมวิจัยชุมชนร่วมสร้างเส้นทางท่องเที่ยว เพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนหลายเส้นทาง จัดกิจกรรมทดสอบหาประสิทธิภาพของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมต่อกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ เช่น นักเรียน นักศึกษาและนักท่องเที่ยว

2.6 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในระหว่างการสร้างแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางคลัง และการทดสอบเส้นทางดังกล่าว มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามและบันทึกกิจกรรมวิธีทางสถิติ การสังเกต ผู้วิจัยได้ทำการประเมิน โดยประยุกต์ให้เลือกตอบ 3 ระดับ กำหนดน้ำหนักคำตอบการให้คะแนน ตามวิธี Arbitrary Weighting ของ Likert กำหนดน้ำหนักคำตอบเป็นคะแนนไว้ดังนี้ มาก = 3 ปานกลาง = 2 และน้อย = 1

สำหรับเกณฑ์มาตรฐานพิจารณาเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยที่คำนวณ อาศัยหลักของ Millers (1999) กำหนดขนาดของชั้นจากค่าคะแนนเฉลี่ยช่วงชั้น (weight mean score) ดังนี้

$$\text{อัตราภาคชั้น} = \frac{\text{ค่าสูงสุด} - \text{ค่าต่ำสุด}}{\text{จำนวนชั้น}} = \frac{3 - 1}{3} = 0.67$$

ค่าเฉลี่ยระหว่าง	2.34 – 3.00	หมายถึง มาก
ค่าเฉลี่ยระหว่าง	1.68 – 2.33	หมายถึง ปานกลาง
ค่าเฉลี่ยระหว่าง	1.00 – 1.67	หมายถึง น้อย

2.7 วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อแก้ไขให้สมบูรณ์ ได้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางคลัง

2.8 สรุปผลรูปแบบเส้นทางท่องเที่ยว

3. พัฒนาทักษะและความสามารถในการสื่อความหมาย

4. การทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม และการประเมินผลเส้นทาง การจัดทำเอกสารประกอบ ตรวจสอบเอกสารโดยนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

4.1 เลือกกลุ่มตัวอย่างและวันที่ดำเนินการทดลองเพื่อประเมินผลการใช้เส้นทางของนักเรียน ได้ดำเนินการประสานกับสถานศึกษาในจังหวัดสุโขทัยและพิษณุโลก ส่วนของนักท่องเที่ยวได้ประชาสัมพันธ์ผ่านสถานีวิทยุและการชักชวนของทีมวิจัยชุมชน และทีมวิจัยส่วนกลาง

4.2 เครื่องมือในการทดลอง ได้แก่ เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางคลัง พร้อมสื่อประกอบที่ทีมวิจัยท้องถิ่นสร้างขึ้นและได้ปรับปรุงแล้ว รวมถึงแผนปฏิบัติการซึ่งเป็นรายละเอียดในการแบ่งความรับผิดชอบภายในทีมงานในช่วงของการดำเนินการทดลอง

4.3 รูปแบบการประเมินผลและเครื่องมือประเมินผล ใช้การประเมินแบบกลุ่มเดี่ยว ไม่มีกลุ่มควบคุม ใช้การวัดผลระหว่างดำเนินการและหลังดำเนินการ ส่วนวิธีการวัดผลใช้การประเมินตนเอง การสังเกตโดยวิทยากรและผู้สังเกตการณ์ โดยมีเครื่องมือประเมินผลดังนี้

4.3.1 แบบประเมินการรับรู้และความเข้าใจเนื้อหาสาระของเส้นทางท่องเที่ยวจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ เป็นแบบประเมินตนเองรายการประเมินจะเป็นองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่ค่านักเรียนผู้เข้าร่วมการทดลองจะรับรู้และเข้าใจ จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ เกณฑ์การประเมินแต่ละรายการแบ่งเป็น 5 ระดับ คือ มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และน้อยที่สุด เทียบเป็นคะแนน 5, 4, 3, 2 และ 1 ตามลำดับ

4.3.2 แบบประเมินความประทับใจของนักท่องเที่ยวต่อจุดต่าง ๆ ในเส้นทางท่องเที่ยว เกณฑ์การประเมินแบ่งเป็น 3 ระดับคือ มาก ปานกลาง และไม่ประทับใจ โดยเทียบคะแนน 2, 1 และ 0

4.3.3 แบบประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการ โดยชุมชนเป็นแบบสอบถาม แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนแรกเป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล ตอนที่สองเป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความพึงพอใจในการบริการด้านต่าง ๆ ระหว่างท่องเที่ยวตามเส้นทางท่องเที่ยวในชุมชน โดยผู้วิจัยสร้างข้อความเกี่ยวกับกิจกรรมการบริการต่าง ๆ ที่ชุมชนให้บริการ ทุกข้อความจะมีคำตอบที่ผู้ให้ข้อมูลเลือกตอบ คำตอบของผู้ให้ข้อมูลที่จะนำมาคำนวณค่าเฉลี่ย มีเกณฑ์การแปลผลดังนี้

ช่วงคะแนน	หมายถึง
1.0 – 1.75	ผู้ให้ข้อมูลไม่พึงพอใจ
1.76 – 2.50	ผู้ให้ข้อมูลมีความพึงพอใจระดับน้อย
2.51 – 3.25	ผู้ให้ข้อมูลมีความพึงพอใจระดับปานกลาง
3.26 – 4.00	ผู้ให้ข้อมูลมีความพึงพอใจระดับมาก

การทดสอบเครื่องมือ ใช้วิธีการทดสอบความตรง (validity) ของข้อความ แล้วปรับปรุง หลังจากนั้นทดสอบความเที่ยง (reliability) โดยนำแบบสอบถามไปทดลองเก็บข้อมูลกับนักท่องเที่ยวระยะแรกจำนวน 20 คน แล้วคิดคำนวณด้วยค่าสัมประสิทธิ์ความคงที่ (coefficient of stability) แบบของครอนบาค (Cronbach) (พวงรัตน์, 2540 : 115 – 128) ผลการทดสอบความเที่ยงพบว่าข้อความทุกข้อความมีค่าสัมประสิทธิ์ความคงที่ตั้งแต่ 0.70 ขึ้นไป จึงนำไปใช้เป็นเครื่องมือรวบรวมข้อมูลจริงต่อไป

4.3.4 แบบสังเกตการประเมินความพร้อมในการใช้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม เป็นการประเมินจากการสังเกตของผู้สังเกตการณ์ จำแนกการประเมิน 3 ด้าน คือ ด้านการจัดการ การมีส่วนร่วมของชุมชน และด้านวิชาการในจุดศึกษาต่าง ๆ

4.4 การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

4.4.1 ระหว่างทดลองเส้นทางกลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักเรียน วิทยากร (ทีมวิจัย) ทำการสังเกตและประเมินผล ด้านพฤติกรรมการเรียนรู้และความพร้อมของการจัดกิจกรรมตามเส้นทางท่องเที่ยว รวมถึงการจัดกิจกรรมสรุปประสบการณ์การเรียนรู้ ซึ่งผลการจัดกิจกรรมนำมาใช้ประกอบการประเมินด้วย

4.4.2 การประเมินการรับรู้และความเข้าใจ เนื้อหาสาระของเส้นทางท่องเที่ยวจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักเรียนจะทำการประเมินเมื่อสิ้นสุดกิจกรรมก่อนเดินทางกลับ

4.4.3 กลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักท่องเที่ยวทำแบบประเมินความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ในเส้นทางท่องเที่ยว การวิเคราะห์ข้อมูล จะคิดเป็นคะแนนเฉลี่ยของแต่ละรายการที่ประเมิน แล้วนำคะแนนเฉลี่ยที่ได้มาพิจารณาเทียบกับเกณฑ์มาก ปานกลาง และไม่ประทับใจ กับช่วงคะแนน 2.00 – 1.51 , 1.50 – 0.51 และ 0.50 – 0.00 ตามลำดับ

4.4.4 การประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการให้บริการ ผู้วิจัยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง พร้อมใช้วิธีสังเกตการณ์ การแสดงออกของนักท่องเที่ยวระหว่างการท่องเที่ยวตามเส้นทางที่ชุมชนพัฒนาขึ้น ส่วนการวิเคราะห์และแปลความหมายข้อมูล ใช้สถิติร้อยละสำหรับข้อมูลส่วนบุคคล ส่วนข้อมูลความพึงพอใจที่มีต่อการได้รับบริการ วัดด้วยคะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

4.5 สถานที่ทำการทดลอง / เก็บข้อมูล คือพื้นที่ซึ่งถูกกำหนดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน ในเขตตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

5. การสรุปบทเรียนและเผยแพร่ เมื่อทีมวิจัยได้ทดลองและประเมินผลเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนแล้ว ได้ดำเนินการเพื่อสรุปบทเรียน และเผยแพร่ผลงานโดยทีมวิจัยชุมชนและทีมวิจัยส่วนกลางจัดเวที โดยเรียนเชิญผู้แทนจากหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา และส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย รวมทั้งสมาชิกบางส่วนที่เข้าร่วมทดลองใช้เส้นทาง ร่วมหารือแนวทางการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว และแนวทางการสร้างเครือข่ายส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน และข้อเสนอแนะ แนวทางที่จะเผยแพร่ผลงาน และแนวทางการส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนแก่ผู้สนใจต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยประยุกต์รูปแบบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกรอบในการดำเนินงานเพื่อหาคำตอบเชิงประจักษ์ สำหรับวัตถุประสงค์การวิจัยในแต่ละข้อ เป็นการวิจัยที่ต้องการออกแบบกระบวนการสร้างเครือข่ายของชุมชน เพื่อให้เครือข่ายที่สร้างขึ้นนั้นมีบทบาทในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมแก่ผู้มาเยือนเมืองโบราณ บางคลัง การนำเสนอผลการวิจัยจะนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้

1. ผลการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
2. ผลการศึกษาสืบค้นมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญและมีศักยภาพสำหรับพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
3. ผลการศึกษาความต้องการและศักยภาพชุมชนบางคลัง
4. ผลการดำเนินการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมและพัฒนาศักยภาพในการสื่อความหมาย

1. ผลการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม

การสร้างเครือข่ายจำเป็นต้องใช้กระบวนการที่จะเชื่อมบุคคลต่าง ๆ เข้ามาเป็นกลุ่มบุคคลที่มีเป้าหมายร่วมกัน ผู้วิจัยจึงได้กำหนดเป้าหมายก่อน และใช้เป้าหมายเป็นสื่อกลางที่จะอธิบายให้บุคคลได้รู้ถึงเป้าหมาย แล้วพิจารณาว่ายินดีจะเข้าร่วมกระบวนการนี้หรือไม่ ดังนั้นในการออกแบบกระบวนการจึงต้องให้ความสำคัญกับการดึงคนเข้ามามีส่วนร่วมจนเกิดเป็นเครือข่าย ขณะเดียวกันผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้ออกแบบกระบวนการจะต้องเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับเครือข่าย และพร้อมที่จะปรับกระบวนการให้สอดคล้องกับบริบทหรือสภาพที่เป็นจริง ณ ขณะปฏิบัติงาน รวมถึงข้อจำกัดของเหล่าสมาชิกที่เข้าร่วมทีมงาน ซึ่งจากแนวคิดดังกล่าวทำให้ได้ผลของกระบวนการสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมมีดังต่อไปนี้

1.1 ผลการสร้างทีมวิจัยชุมชน

ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการประสานงานกับบุคคลต่าง ๆ โดยวิธีการติดต่อเป็นรายบุคคลบ้าง หรือบางครั้งจัดประชุมกลุ่มเล็กในบางหมู่บ้าน อธิบายโครงการเน้นที่วัตถุประสงค์ คือ มุ่งแสวงหากลุ่มบุคคลที่จะมาเป็นผู้ร่วมดำเนินการสร้างและทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยว เป็นมัคคุเทศก์ชุมชน และเนื่องจากการดำเนินการสร้างแหล่งท่องเที่ยวที่จะพัฒนาขึ้นมีมิติของการใช้นักเรียน นักศึกษาเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงต้องประสานให้คณาจารย์ที่จะเกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนาเข้าร่วมในทีมวิจัยชุมชนด้วย ผลการดำเนินการพบว่าบางหมู่บ้านมีครูในโรงเรียนขอเป็นที่ปรึกษาส่วนการประสานงานกับอาจารย์ในระดับอุดมศึกษา เริ่มต้นด้วยการขอคำแนะนำจากผู้ประสานงาน และได้รายชื่อคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ที่คาดว่าจะให้ความสำคัญกับงานลักษณะนี้ หลังจากนั้นจึงเข้าพบเป็นรายบุคคลเพื่ออธิบายโครงการและเชิญชวนเข้าร่วมงาน และขอรายชื่ออาจารย์ท่านอื่น ๆ ที่คาดว่าจะสนใจ ผลการดำเนินงานในระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จอุปสรรคคือ ภาระงานที่อาจารย์แต่ละท่านที่มีหรือกำลังจะเข้ามามีมากอยู่แล้วด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ปรับท่าทีและรูปแบบในการทำงานให้เอื้ออำนวยต่อคณาจารย์ที่จะมาเข้าร่วมได้ สำหรับสถาบันการศึกษาในพื้นที่บางหลัง อาศัยการรู้จักเป็นส่วนตัวของทีมวิจัยชุมชนหมู่ที่ 5 และการเสนอแนะชื่อบุคคล จึงทำให้ได้ทีมวิจัยชุมชนจากโรงเรียนวัดโบสถ์ โรงเรียนบ้านขอนแก่น การอธิบายโครงการและหาบาทตามผู้ร่วมงานในช่วงนี้ได้ขยายไปยังหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง สำนักศิลปากรที่ 6 อำเภอสวรรคโลก นิติสารท้องถิ่น ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย ท่องเที่ยวกีฬาจังหวัดสุโขทัย สำนักงานการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย บริษัทบางกอกแอร์เวย์ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย-สุโขทัย สมาคมธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย ผลจากขั้นตอนนี้ ทำให้ได้รายชื่อผู้สนใจและเรียนเชิญเข้าร่วมโครงการ 32 คน ที่ปรึกษาโครงการ 13 คน ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

รายชื่อทีมวิจัยชุมชนเมืองบางขลัง

1) นายสุวิทย์ ทองสงค์	นายกเทศมนตรีเมืองบางขลัง	ประธาน
2) นายพิภพ ไชแจ่ม	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านวัดโบสถ์	รองประธาน
3) นางฉันทิญา ฟ้ารักษา	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง	เหรัญญิก
4) นางไฉน หิมวันต์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	ปฎิคม
5) นางดอกเตย ยอดโยม	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	ปฎิคม
6) น.ส.สุวรรณ ทรัพย์ศิริกาญจนา	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง	เลขานุการ
7) นางธิดารัตน์ เจียรนัย	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง	เลขานุการ
8) นายแดง พุ่งเฟื่อง	กรรมการหมู่บ้าน หมู่ที่ 5	สวัสดิการ

9) นายเนียน ไชแจ้ง	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	สวัสดิการ
10) นายประจำ สุวรรณวงศ์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	สวัสดิการ
11) นายสุนทร เฉพาะตรง	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	สวัสดิการ
12) นายสมมาศ เริ่มหาสุข	กรรมการหมู่บ้าน หมู่ที่ 5	ช่างภาพ
13) นายไภพจน์ พุ่มชบา	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	ช่างภาพ
14) นายแดง ยศวิชัย	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	ช่างภาพ
15) พระมหาบุญมี ฐิริมงคลจาโร	เจ้าอาวาสวัดโบสถ์	ประชาสัมพันธ์
16) น.ส.จิตาธิปไตย	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง	ประชาสัมพันธ์
17) นางพชรพรรณ โตเรือง	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง	ประชาสัมพันธ์
18) นายประนอม แมลงภู	สมาชิกสภา ทต. หมู่ที่ 5	ประสานงาน
19) นายจะเร เริ่มหาสุข	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5	ประสานงาน
20) นายสมนึก เหล็กพรหม	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 1	ประสานงาน
21) นายนาวิน วงศ์ชมพู	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 1	ประสานงาน
22) นางกรรณิการ์ อินปฐม	อาจารย์โรงเรียนบ้านขอนแก่น	ประสานงาน
23) นายประทวน ขุมเพชร	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 2	ประสานงาน
24) นางกอน พลธีระ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 3	ประสานงาน
25) นางวรางคณา ใจเที่ยง	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 3	ประสานงาน
26) นางหทัยวรรณ ไส้โรงประสพสันติ	อาจารย์โรงเรียนบ้านขอนแก่น	ประสานงาน
27) นางนุชจรี เพชรนิล	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 6	ประสานงาน
28) นายตัน มีกิจ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6	ประสานงาน
29) นายทรงพล แปงการिया	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 7	ประสานงาน
30) นายดิเรก พลธีระ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 8	ประสานงาน
31) นายเกตุ จันทรสิงห์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 9	ประสานงาน
32) นายจำแลง ลอยเลิศ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 9	ประสานงาน

ทีมที่ปรึกษา

1) รศ.ดร.มังกร ทองสุขดี	ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยและภาคเหนือ
2) นายสุมิตร เกิดกล้า	นายอำเภอสวรรคโลก
3) นายวิทยา เกสรพรหม	ปลัดเทศบาลตำบลเมืองบางขลัง
4) นางเสวย ภูเอี่ยม	ปราชญ์ชาวบ้านเศรษฐกิจพอเพียงตำบลเมืองบางขลัง
5) นายสนธิ ชื่นชอบ	กำนันตำบลเมืองบางขลัง

6) นายงาม สุขแจ่ม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1
7) นายเฉลย ชุมเพชร	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2
8) นายสมเดช จันทรเนย	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4
9) นายกลอย มีเกิด	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5
10) นายจรัส ชื่นชอบ	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6
11) นายเทียม ชุมเพชร	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7
12) นายธวัช ไชแจ่ง	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8
13) นายสมชาย จันทรสิงห์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9

1.2 ผลการประชุมเปิดตัวโครงการและแบ่งทีมงาน

เป็นการเชิญบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าร่วมทีมวิจัยชุมชนจากข้อ 1 เข้าร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจรายละเอียดของโครงการ ในวันพฤหัสบดีที่ 29 สิงหาคม 2556 เวลา 13.00 – 15.00 น. ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซัง จังหวัดสุโขทัย มีผู้เข้าร่วมประชุม 24 คน ซึ่งกิจกรรมในการประชุมประกอบด้วย การแนะนำตัว แนะนำจุดประสงค์และความเป็นมาของโครงการ โดยชี้ให้เห็นว่าการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางซัง เป็นการสร้างให้ผู้มาเยือนเกิดการตื่นรู้ ตระหนัก เห็นคุณค่า และเกิดแรงบันดาลใจเพื่ออนุรักษ์และสืบสาน โดยทีมวิจัยชุมชนร่วมกับทีมวิจัยจากส่วนกลาง จะต้องศึกษาสืบค้นเรื่องราวของชุมชนทุกประเด็น เพื่อนำมาเป็นทุนในการวางแผนจัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวและกำหนดจุดศึกษา คู่มือการศึกษา วิทยากร แผนกิจกรรม และแนวทางการประเมินผล และชี้แจงว่าเมื่อมีการจัดการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่น จะเป็นช่องทางให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้สื่อสารกับคนภายนอกอย่างรู้คุณค่าของตนเอง ที่ประชุมได้หารือในเรื่องการแบ่งทีมวิจัยเป็นทีมย่อย 4 ทีม ทีมละ 8 คนและมีการกำหนดผู้ประสานงานของแต่ละทีม หลังจากนั้นเป็นเวทีทำความเข้าใจ แนะนำตัวกัน ส่วนใหญ่เนื่องจากอยู่กันคนละหมู่บ้านจึงยังไม่คุ้นเคยกันแต่ต้องมาร่วมทำงานในประเด็นที่จะศึกษาสืบค้นร่วมประเด็นเดียวกัน จึงต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ สร้างความเข้าใจร่วมกัน นอกจากนี้ได้ดำเนินการจัดทำรายชื่อและเบอร์โทรศัพท์ของสมาชิกทั้งหมด สมาชิกในแต่ละทีมโดยทีมวิจัยส่วนกลางดำเนินการจัดทำแจกให้แก่สมาชิก รวมทั้งมีการนัดหมายการประชุมสัมมนาอีกครั้งเพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับงานที่จะทำต่อไป ส่วนกำหนดการสัมมนาครั้งต่อไปในวันจันทร์ที่ 9 กันยายน 2556 เวลา 9.00 – 12.00 น. และก่อนถึงการประชุมได้ขอให้แต่ละทีมทำความเข้าใจโครงการและเสนอชื่อสมาชิกเพิ่มเติมตามที่เห็นสมควร

1.3 ผลการประชุมแยกแต่ละทีมวิจัยย่อยและติดต่อผู้ร่วมงานเพิ่มเติม

เนื่องจากทีมที่ได้ในช่วงนี้ยังมีความไม่แน่นอน เพราะสมาชิกในทีมยังไม่แน่ใจว่าจะต้องทำอะไรบ้าง จึงประเมินความเป็นไปได้ที่จะร่วมงานดีหรือไม่ ในช่วงนี้ทีมวิจัยส่วนกลางจึงต้องลงประสานทำความเข้าใจโครงการร่วมกับสมาชิกในทีมย่อย ในช่วงนี้จึงอาจมีการเสนอชื่อผู้ร่วมงานเพิ่มเติม และร่วมพิจารณาชุมชนที่มีศักยภาพในการท่องเที่ยวก่อน ผลการประชุมสรุปว่าน่าจะยังคงใช้พื้นที่หมู่ 5 หรือชุมชนวัดโบสถ์ พร้อมกับมีการเสนอรายชื่อบุคคลที่เป็นแกนนำในพื้นที่นั้นเข้ามาร่วมทีมวิจัยเพิ่มอีก

1.4 ผลการสัมมนาเพื่อทำความเข้าใจโครงการ (ครั้งที่ 2)

เป็นการสัมมนารวม 4 ทีมวิจัยย่อย จัดที่วัดโบสถ์ วันพุธที่ 9 ตุลาคม 2556 เวลา 9.00 – 12.00 น. มีผู้เข้าร่วมประชุม 26 คน ที่ประชุมได้ทำความเข้าใจเรื่องความสำคัญของการเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา วิถีถิ่น อาหาร สมุนไพร อัตลักษณ์เด่นของแต่ละหมู่บ้าน วิธีการเก็บข้อมูล เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล โดยแต่ละทีมทำความเข้าใจภารกิจของแต่ละประเด็นที่รับผิดชอบ แนะนำผู้ประสานงานแต่ละด้านเพื่ออำนวยความสะดวก การใช้งบประมาณ หลักฐานการเบิกจ่าย และภารกิจต่อเนื่องของแต่ละทีมคือ การสรุป วิเคราะห์ รวบรวมข้อมูลเพื่อนำเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ ในการประชุมมีการนัดหมายวันเวลาที่จะนำข้อมูลที่เก็บได้มานำเสนอ แต่ในระหว่างการเก็บข้อมูลของแต่ละทีมวิจัยย่อย ทีมวิจัยส่วนกลางลงพื้นที่ร่วมเก็บข้อมูล สังเกตการณ์ และร่วมวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อสรุปข้อมูลแต่ละประเด็นของแต่ละทีมด้วย

ข้อสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

ตัวแปรสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการสร้างเครือข่ายชุมชน พบว่าต้องให้ความสำคัญกับความชัดเจนของโครงการและรูปแบบการทำงาน ทีมวิจัยจากส่วนกลางจะต้องมีบทบาทอย่างเต็มที่ในการสนับสนุนทางวิชาการ ในด้านการหาพบหาเชิญชวนบุคคลเข้าร่วมงาน ปัจจัยความสัมพันธ์ที่มีมาก่อนเริ่มโครงการมีความสำคัญมาก และในการคัดเลือกทีมวิจัยชุมชน การให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมายที่จะเป็นผู้ใช้เส้นทาง เช่น ถ้าต้องการทำเส้นทางท่องเที่ยวสำหรับนักศึกษา ก็ควรจะมีสมาชิกในทีมวิจัยของชุมชนเป็นอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษาด้วย ส่วนในเรื่ององค์ประกอบของทีมวิจัยย่อยของเครือข่ายชุมชน ผู้วิจัยต้องการให้แต่ละทีมมีสมาชิกที่หลากหลาย และประสงค์ให้มีแกนนำพื้นที่ร่วมอยู่ในทีมวิจัยด้วย ซึ่งผลการดำเนินการคัดเลือกเพื่อสร้างทีมวิจัยชุมชนก็สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังกล่าว และเนื่องจากเครือข่ายชุมชนที่สร้างขึ้นมีลักษณะของการเป็นชุมชนใหม่ จึงจำเป็นต้องมีเป้าหมายและอุดมการณ์ร่วมกัน ดังนั้นในกระบวนการสร้างเครือข่ายจึงจำเป็นต้องมีการประสานความคิดและอุดมการณ์ที่จะทำงานให้แก่สังคมร่วมกัน และเนื่องจากในช่วงเริ่มต้นของ

การวิจัยนี้ ชุมชนยังตื่นตัวมากกับผลการวิจัยระยะที่ 1 ของเมืองบางซ่ง และเป็นช่วงเวลาที่ยังคงกำลังหวงแหนอดีต ความรู้สึกที่ร่วมกันจะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้ในคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของชาติ แก่ผู้มาเยือนบางซ่งค่อนข้างชัดเจน ทำให้มีพลังในสังคมที่อยากมีส่วนร่วมในการสร้างการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้สร้างเครือข่ายได้รับการต้อนรับจากคนในชุมชนโบราณเมืองบางซ่งทั้ง 9 หมู่เป็นอย่างดี

2. ผลการศึกษาสืบค้นมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญและมีศักยภาพของพื้นที่เพื่อพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน

2.1 ผลการศึกษาพัฒนาการประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง

ความเป็นมาชื่อ “บางซ่ง”

ชื่อบางซ่งนี้ปรากฏครั้งแรกในจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 22 ว่า...พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดเอาพลมาตบกันที่บางซ่ง ได้เวเนบางซ่งแก่พ่อขุนผาเมือง...(จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 104) ปรากฏครั้งที่ 2 ในจารึกหลักเดิมด้านที่ 2 บรรทัดที่ 8 ว่า “...นครสุโขทัยบางฉลงศรีสนาไล...(จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 113)” (บางฉลงอ่านว่าบางฉลง) ปรากฏครั้งที่ 3 ในจารึกนครชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 22 ว่า “...เมืองบางฉลงหาเป็นขุนหนึ่ง...(จารึกสุโขทัย, 2548 : 67)” (บางฉลงอ่านว่าบางฉลง) ในจารึกทั้งหมดนี้ไม่ได้ระบุชื่อเมืองบางซ่งโดยตรง แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรียกชื่อเมืองที่ตั้งใหม่บริเวณนี้ว่า “เมืองบางซ่ง” ซึ่งเชื่อได้น่าจะเป็นชื่อของเมืองเก่ามาแต่เดิมคำว่า “บางซ่ง” น่าจะมาจากการเพี้ยนของเสียงที่ใช้เรียกเมือง “บางฉลง” และเมือง “บางซ่ง” อีกทั้งในสมัยโบราณก็ไม่ได้เคร่งครัดกับการเขียนเท่าใดนัก มักใช้ภาษาพูดมากกว่า นอกจากนี้ยังมีผู้สันนิษฐานว่า “บางซ่ง” มาจากการนำเอาทั้งสองชื่อที่พบในจารึกมารวมกัน (สนธิกัน) เป็นชื่อเดียวกัน ออกมาเป็นชื่อ “เมืองบางซ่ง” คือมีการนำเอา “แม่้อง” (สระอง) ของคำว่า “ฉลง” มาเพิ่มให้ “แม่้อง” (สระอง) ของคำว่า “ซ่ง” กลายรูปมาเป็น “ซ่ง” (คือชื่อ “เมืองบางซ่ง”) ไปในที่สุด ซึ่งมีความหมายของคำแปลว่า “เมืองแห่งลุ่มน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ลุ่มน้ำ” (มนต์ชัย เทวีธรรมาโรปรณ, 2550, หน้า 41) คำว่า “ซ่ง” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 มี 2 ความหมาย ความหมายแรกถ้าเป็นคำถามหมายถึง “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” หากเป็นคำวิเศษในความหมายที่สอง “มีกำลังหรืออำนาจที่อาจบันดาลให้เป็นไปได้ หรือมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าอาจบันดาลให้สำเร็จได้ดังประสงค์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 168) ชื่อเรียกว่า “เมืองบางซ่ง” คงจะเป็นภาษาพูดที่เรียกชื่อกันดังกล่าวดลัดมาเป็นเวลาที่ช้านาน คือตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย แต่ไม่มีหลักฐานในภาษาเขียน

ชื่อเรียก “**เมืองบางขลัง**” เพิ่งจะปรากฏหลักฐานครั้งแรกในปีจุลศักราช 1193 (ตรงกับปีพ.ศ. 2374) ตรงกับตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ในจดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 24 สมุดไทยดำ จ.ศ.1193 มีใจความว่าทางกรุงเทพมหานครต้องการไม้สักไปซ่อมแซมวัดในพระนคร จึงเกณฑ์ไม้สักส่วยเมืองเหนือดังนี้ “...เมืองสวรรคโลกมีเมืองทุ่งยั้ง **เมืองบางขลัง** เป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครอง... (หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3, 2374)” ซึ่งนับแต่นั้นเป็นต้นมา ก็ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรของทางราชการ เช่นหนังสือราชการ จดหมายเหตุ หนังสือต่าง ๆ หรือแม้แต่ชื่อเรียกในภาษาพูดของชาวเมืองทั้งหลายต่างก็พากันเรียกชื่อว่า “**เมืองบางขลัง**” แต่ก็มีบางแห่งเขียนว่า “**เมืองบังขัง**” หรือ “**เมืองบางขัง**” เช่น ในแผนที่แสดงแนวถนนพระร่วงและเมืองโบราณสำคัญ ชื่อเมืองโบราณสำคัญที่ตั้งอยู่ใกล้แนวทางที่ถนนพระร่วงผ่าน มีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง “**เที่ยวเมืองพระร่วง**” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อต้นปีลายสือไท (พ.ศ.2451) เขียนชื่อในเรื่องว่า “**เมืองบางขัง**” และเขียนชื่อในแผนที่ว่า “**ม.บังขัง**” (เมืองบังขัง) ซึ่งเชื่อว่าเป็นภาษาเขียนตามภาษาพูดของชาวบ้านที่แผลงเพี้ยนสำเนียงออกไปจากคำว่า “**บางขลัง**” นั่นเอง

พลวัตของประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง

เมืองบางขลังเป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มีการบ่งบอกรายว่าเคยมีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยและพัฒนาสืบเนื่องจนถึงสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติเมืองบางขลังครั้งนี้จึงมองบริบทต่าง ๆ ทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาเพื่อให้สามารถมองเห็นความเคลื่อนไหวของคนหรือมวลชนและสังคมที่ต่อเนื่องในอดีตถึงปัจจุบัน โดยสรุปประเด็นการศึกษาได้ดังนี้

1. ชุมชนโบราณก่อนเกิดเมืองบางขลัง

ที่ตั้งเมืองโบราณบางขลังในปัจจุบัน เป็นที่ราบลุ่มลำนํ้าแม่มอกตอนกลาง มีภูเขาแวดล้อม 3 ด้านด้วยกัน ยกเว้นด้านตะวันออกเป็นที่ราบซึ่งเชื่อมกับที่ราบลุ่มแม่นํ้ายมตอนกลาง มีหลักฐานว่าในอดีตเมื่อครั้งที่มนุษย์ยังมีวิถีชีวิตแบบไล่ล่าและหาเก็บ ได้ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเล็ก ๆ อยู่ตามถ้ำและเพิงผาทั้งบนเขาและเชิงเขา พื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มนํ้าเช่นนี้จึงยังคงไม่มีความหมาย เพราะวามมนุษย์ยังไม่รู้จักวิธีการเพาะปลูก จึงพบว่ามีย่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่สืบเนื่องถึงยุคเหล็ก และยุคกึ่งประวัติศาสตร์หรือยุคเปลี่ยนผ่านจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาเป็นสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่แห่งหนึ่งในเขตจังหวัดสุโขทัย และลุ่มนํ้ายมตอนกลาง มีการพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นขวานหิน ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก โครงกระดูกมนุษย์ ลูกปัดหิน เครื่องประดับที่ทำจากทองคำและเงิน รวมทั้งเตาถลุงเหล็ก ซึ่งแหล่งดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตภูเขาต้นกำเนิดลำนํ้าแม่รำพัน และห้วยแม่กองค่าย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองบางขลัง รวมทั้ง

พื้นที่อื่น ๆ ใกล้เคียงในเขตตำบลลิ่งชัน อำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เข้ามาศึกษา ส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีดังกล่าวอยู่ในช่วงยุคหินใหม่ต่อเนื่องเข้าสู่ยุคเหล็ก กำหนดอายุประมาณ 2500 ปี และความเกี่ยวมาจนถึงสมัยทวารวดีตอนต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, หน้า 2540) แต่เป็นที่น่าเสียดายพื้นที่ดังกล่าวมีการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุมานานกว่า 20 ปี ก่อนมีการเผยแพร่ผลการศึกษาให้เป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป และเมื่อถึงยุคเปลี่ยนผ่านจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาเป็นสมัยประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่ในเขตภูเขาเริ่มที่จะอพยพลงมาสู่ที่ราบเพิ่มมากขึ้นและมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกอื่น ๆ เพิ่มขึ้น จากการที่พบลูกปัดทำจากหิน แก้ว และเปลือกหอย รวมถึงเครื่องประดับมีค่าต่าง ๆ และที่สำคัญคือพบเหรียญเงินตราศรีวิชัยหรือตราพระอาทิตย์ที่มีรูเจาะที่อาจจะใช้แขวนคอเป็นเครื่องรางของศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยที่อยู่ภายนอก ซึ่งเหรียญดังกล่าวมีลักษณะเหมือนกับเหรียญเงินสมัยทวารวดีที่พบในเขตจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาท (อเนก สีหามาตย์, 2540, หน้า 63)

เมื่อเวลาผ่านไปชุมชนที่อยู่ในหุบเขาได้เคลื่อนย้ายเข้าสู่ลุ่มน้ำยมและตามพื้นที่ต่าง ๆ ใกล้เคียงเช่น ลำน้ำแม่รำพันและห้วยแม่กองค่าย พบหลักฐานร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยทวารวดีในแถบพื้นที่ลุ่มน้ำยมบริเวณเมืองเชลียง เหตุผลการเคลื่อนย้ายลงมายังที่ราบลุ่ม คงเป็นเพราะมนุษย์เริ่มรู้จักวิธีเพาะปลูก และมีการติดต่อกับกลุ่มชุมชนทวารวดีในพื้นที่ราบลุ่ม แลกเปลี่ยนสินค้าและคงรับเอาพัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานและการเพาะปลูกมาด้วย รวมทั้งรับพุทธศาสนาแบบทวารวดีด้วย จากหลักฐานลวดลายปูนปั้นของสุโขทัยที่ประดับอยู่บนกำแพงและฐานพระเจดีย์เจ็ดยอดที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย แสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะแบบทวารวดีที่น่าจะมีอิทธิพลอยู่ในเมืองสุโขทัยก่อนจะได้รับอิทธิพลจากกัมพูชา (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2548, หน้า 50-52)

จากเอกสารนำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยกรมศิลปากร (2546) ได้ระบุว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ขอมหรือเขมรโบราณแผ่อิทธิพลเข้าถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา-ป่าสัก มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) แล้วขยายขึ้นมาตามลุ่มน้ำ่านและลุ่มน้ำยม เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยในยุคแรก ๆ น่าจะอยู่ภายใต้อิทธิพลขอมที่มีศูนย์กลางที่ละโว้หรือลพบุรีด้วยการพบศาสนสถานและสถาปัตยกรรมศิลปะขอมบริเวณลุ่มน้ำยมโดยเฉพาะในเขตเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย ได้แก่ ศาลาผาแดงโบราณสถานหลังเตี้ยแบบปราสาทเขมรลักษณะแบบบายันรุ่นแรก ๆ วัดศรีสวายที่กำแพงเมืองสุโขทัย ประกอบด้วยปรางค์ 3 องค์ ศิลปะลพบุรี วัดพระพายหลวงที่อยู่นอกกำแพงเมืองด้านเหนือ ส่วนที่ศรีสัชนาลัยบริเวณโค้งข้อศอกของแม่น้ำยมเป็นที่ตั้งของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มีปรางค์ขนาดใหญ่ วัดขมขึ้น และวัดเจ้าจันทร์ รูปแบบการก่อสร้างเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยเหนือสุด เป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนว่าอิทธิพลของละโว้ผลักดันให้สุโขทัยและศรีสัชนาลัย เริ่มมีพัฒนาการจาก “บ้าน” ไปเป็น “เมือง” มาแต่เริ่มแรก และในขณะเดียวกันชุมชน

เหล่านี้ก็รับอิทธิพลความเชื่อของขอมในการประกอบพิธีกรรมและการดำรงชีวิตด้วย เช่น ที่ถ้ำเจ้าราม ที่อยู่ห่างจากเมืองบางซ่งไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 30 กม. เป็นถ้ำที่มีความสำคัญทางด้านพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 จากการขุดค้นทางโบราณคดีดังกล่าว สนับสนุนได้ว่า สุโขทัยมีความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมกับกัมพูชาหรือเมืองพระนคร (ศรีศกดิ์ วัลลิโกดม, 2547, หน้า 150) และแสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีคนจำนวนไม่น้อยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มน้ำยมตอนกลาง ซึ่งผู้คนเหล่านี้บางส่วนได้ขยายชุมชนและอพยพไปตั้งถิ่นฐานตามลำน้ำสาขาของ แม่น้ำยมในเวลาต่อมา ก่อให้เกิดชุมชนใหญ่ริมน้ำเพิ่มขึ้นรวมทั้งเมืองบางซ่งด้วย

2. ยุคเริ่มก่อตั้งเมืองบางซ่ง

เมืองบางซ่งน่าจะเริ่มต้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 เมื่อจีนส่งคนเข้ามาทำการค้าโดยตรงกับเมืองต่าง ๆ ในเขตสุวรรณภูมิ เช่นเมืองละโว้ เมืองอุทอง เมืองศรีเทพ ชุมชนที่เคยเป็นบ้านเมืองขนาดเล็กเริ่มขยายใหญ่ขึ้นเช่น เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยในกลุ่มน้ำยม เมืองพิษณุโลกในกลุ่มแม่น้ำน่าน ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางของการขนส่งสินค้าทั้งสิ้น มีการเปิดเส้นทางคมนาคมจากฝั่งทะเลเข้าสู่บริเวณภายใน เพื่อการติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้า ก่อให้เกิดเส้นทางการค้าทางบกติดต่อไปมาระหว่างบ้านเมืองภายในกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเล (น.ณ ปากน้ำ และธิดา สารยา, 2530, หน้า 25) ในพุทธศตวรรษที่ 18 เกิดการขยายตัวของกลุ่มคนที่พากันมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เป็นชุมทางคมนาคมหรือในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากรที่ผลิตสินค้าที่จีนต้องการ ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้เมืองบางซ่งได้ก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่อยู่ริมฝั่งลำน้ำแม่มอกหรือลำน้ำฝากกระดานซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีของป่าและอยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างเมือง มีลักษณะเป็นเมืองชุมทางที่เกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวทางการค้า จึงสันนิษฐานได้ว่าบริเวณเมืองบางซ่งมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานระยะแรกในราวต้นศตวรรษที่ 18 บริเวณที่ตั้งชุมชนเริ่มแรกเมื่อดูจากหลักฐานต่าง ๆ แล้ว บริเวณวัดโบสถ์น่าจะเป็นที่ตั้งชุมชนแรกเริ่มของเมืองบางซ่ง ก่อนที่จะมีการขยายขยายไปทางเหนือริมฝั่งน้ำแม่มอกเพราะในอดีตการตั้งชุมชนต้องถือเอาแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ

3. เมืองบางซ่งภายใต้อิทธิพลขอม

อาณาจักรขอมได้แผ่อิทธิพลจากละโว้ขึ้นมาถึงบ้านเมืองในกลุ่มน้ำยมในราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ชุมชนเมืองบางซ่งซึ่งเกิดจากผู้คนที่เคยอยู่ในลุ่มน้ำยมอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อีกทั้งบริเวณที่ตั้งของเมืองบางซ่งอยู่กึ่งกลางระหว่าง 2 เมืองใหญ่ในกลุ่มน้ำยม ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลขอม คือเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย จึงทำให้เชื่อได้ว่าเมืองบางซ่งแห่งนี้ก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจและรับอารยธรรมขอม ก่อนที่จะมีความเจริญมากขึ้นในช่วงที่รับอิทธิพลสุโขทัยในฐานะที่เป็นเมืองที่อยู่ระหว่างสุโขทัย ซึ่งเป็นเมืองหลวงกับเมืองศรีสัชนาลัยที่เป็นเมืองลูกหลวง ผู้วิจัยพบว่าที่เมืองบางซ่งมีโบราณสถานแห่งหนึ่งที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบขอมปรากฏอยู่ คือโบราณสถานวัดโบสถ์ซึ่งสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นบริเวณที่ตั้งชุมชนแรกเริ่มของเมืองบางซ่ง

โบราณสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองบางซ่ง เป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองบางซ่งที่มณฑปศิลาแลงซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่ทำจากศิลาแลงขนาดใหญ่ หันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านที่ลำน้ำแม่มอกไหลผ่าน ด้านหน้ามีซากวิหาร ถัดออกมาเป็นสระสี่เหลี่ยมเป็นสระน้ำโบราณและซากโบสถ์อยู่ในแนวเดียวกัน ซึ่งรายละเอียดของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ค้นพบได้นำเสนอในแต่ละหัวข้อต่อไป และเนื่องจากยุคแรกเมืองบางซ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลขอมจึงมีความเป็นไปได้ว่าในระยะแรก ๆ นั้น ชาวเมืองบางซ่งมีการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนิกายมหายานควบคู่กัน เนื่องจากการพบก้อนศิลาแลงคล้ายกับฐานโยนีซึ่งเป็นแท่นประดิษฐานศิวลึงค์ รูปเคารพที่สำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ไศวนิกายซึ่งพบทั่วไปในศาสนสถานที่เป็นของขอมมาก่อน นอกจากนี้ภายในเมืองบางซ่งมีการพบเทวรูปและพระพุทธรูปศิลปะขอมหรือลพบุรี ที่เป็นศิลปะอิทธิพลขอมแบบบายนตอนปลายโดยฝีมือช่างท้องถิ่น แต่ต่อมาในภายหลังเมื่อมีการนำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ และรามัญวงศ์เข้ามาในอาณาจักรสุโขทัย ชาวเมืองบางซ่งเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทแทน

4. ยุครุ่งเรืองเมืองบางซ่ง

ช่วงที่เมืองบางซ่งรุ่งเรืองที่สุดประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้มีการขุดไล่กลุ่มอำนาจขอมออกไปจากพื้นที่ลุ่มน้ำยมโดยกลุ่มคนไทยและมีการสถาปนาอาณาจักรใหม่ขึ้นมาปกครองพื้นที่ตอนล่างของกลุ่มน้ำปิง กลุ่มน้ำยมและลุ่มน้ำน่าน ขณะนั้นเมืองบางซ่งเป็นชุมชนขนาดกลางที่กำลังมีพัฒนาการความเป็นเมืองขึ้นมาตามลำดับ และด้วยตำแหน่งที่ตั้งของเมืองบางซ่งอยู่ระหว่างสองเมืองใหญ่ในลุ่มน้ำยม จึงกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งในฐานะเป็นที่ชุมนุมพลก่อนที่จะมีการขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงซึ่งปกครองเมืองสุโขทัยในขณะนั้นออกไป

จากข้อความในจารึกวัดศรีชุม พบว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ.1792 พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด พระโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถม ซึ่งพ่อขุนศรีนาวนำถมนี้เคยเป็นเจ้าผู้ครองนครศรีสัชนาลัยสุโขทัยมาก่อน ต่อมาเมื่อสวรรคต ขอมสบาดโขลญลำพงได้ยึดศรีสัชนาลัยสุโขทัยไว้ พ่อขุนผาเมืองจึงให้พ่อขุนบางกลางหาวขึ้นไปรวมไพร่พลจากเมืองบางยางเพื่อทำสงครามชิงเมืองคืนจากขอมสบาดโขลญลำพง ด้วยกำลังพลจากเมืองบางยางและเมืองราดทำให้พ่อขุนบางกลางหาวยึดได้เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองบางซ่ง แล้วใช้เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองบางซ่งเป็นฐานกำลังสู้รบกับขอมสบาดโขลญลำพงที่ยังครองอยู่เมืองสุโขทัยแต่ไม่สำเร็จ ในที่สุดต้องร้องขอให้พ่อขุนผาเมืองไปช่วยตีเมืองสุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง พ่อขุนผาเมืองก็ต้องเคลื่อนพลเมืองราดไปตีเมืองสุโขทัยแล้วขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงได้สำเร็จ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548, หน้า 86) หลังจากนั้นพ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาว ให้ครองเมืองสุโขทัย ให้ทั้งพระนามของพระองค์คือ “ศรีอินทราบดีนทราทิตย์ และพระขรรค์ชัยศรีแก่พระสหายก่อนที่จะเคลื่อนไพร่พลกลับเมืองราด ซึ่งพระนามนี้เป็นพระนามเดิม

ที่กษัตริย์เมืองศรีโสธร (เมืองพระนคร กัมพูชา) ได้พระราชทานให้พร้อมยกพระธิดาชื่อนางสุชมหาเทวีกับพระขรรค์ชัยศรีแก่พ่อขุนผาเมือง” (จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 105) พ่อขุนบางกลางหาว จึงมีพระนามใหม่หลังเสวยราชย์ว่า **“พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”** แต่มีบางคำในจารึกเรียกว่า **“พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”** ด้วยเหตุนี้นักวิชาการทั้งหลายจึงเรียกพระนามว่า **“พ่อขุนศรีอินทราทิตย์”** เพราะง่ายต่อการอ่านและการจดจำ นับแต่นั้นเป็นต้นมาเราจึงถือว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยและเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติไทยในปัจจุบันด้วย (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547, หน้า 10-11) หลังจากที่มีการสถาปนาเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานีใหม่ เมืองศรีสัชนาลัยซึ่งเป็นเมืองคู่กันกับเมืองสุโขทัยก็ได้รับการพัฒนาขึ้นไม่แพ้กัน โดยมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของกรุงสุโขทัย เมืองบางขลังที่อยู่ตำแหน่งกึ่งกลางบนเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวงจึงเริ่มเจริญรุ่งเรืองตามมาด้วยในระดับหนึ่ง เส้นทางคมนาคมนี้ก็คือ **“ถนนพระร่วง”** ถนนพระร่วงเป็นชื่อแนวคันดินที่พาดผ่านตัวเมืองที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัยในแนวเหนือ-ใต้ อันได้แก่ เมืองกำแพงเพชร เมืองบางพาน เมืองศรีศรีมาศ (เมืองเพชร) เมืองสุโขทัย เมืองบางขลังและเมืองศรีสัชนาลัย ชื่อถนนพระร่วงนี้เริ่มเป็นที่รู้จักมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้จากปากคำและเรื่องเล่าของชาวบ้านที่อยู่ในละแวกนี้เอง แต่ในบรรดาชาวบ้านก็ไม่มีใครทราบว่า แนวคันดินที่เรียกว่าถนนพระร่วงนั้น ใครเป็นผู้สร้างและสร้างขึ้นในสมัยใด เชื่อกันว่าถนนพระร่วงคงสร้างในเมืองสุโขทัย คำว่า **“ถนน”** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทิวา ศุภจรรยา อธิบายว่ามาจากคำภาษาเขมรว่า **“ถนน”** (มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2537, หน้า 22) ซึ่งปรากฏคำนี้ในจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร สำหรับเส้นทางถนนพระร่วงนั้นมีอยู่ 2 สายด้วยกัน คือเส้นทางจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชนาลัยและเส้นทางจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองกำแพงเพชร ในที่นี้ขอกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมืองบางขลัง **ถนนพระร่วงสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย** เริ่มต้นจากประตูศาลหลวงไปทางทิศเหนือของเมืองสุโขทัยถึงเมืองศรีสัชนาลัย มีลักษณะเป็นคันดินขนาดกว้างประมาณ 4 - 5 เมตร พูนดินสูง 0.50 - 1.20 เมตร ระยะทาง 50 กิโลเมตร (นิธิวัช สังสิทธิ, 2550) แนวคันดินจะเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อออกจากประตูเมืองสุโขทัยด้านทิศเหนือไปเล็กน้อย มองเห็นเป็นแนวทางประมาณ 17 กิโลเมตร จากนั้นคันดินจะวนหายไปเป็นระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร เมื่อพ้นแม่น้ำฝางกระดานที่ไหลขวางแนวทางไปพอสมควร จึงเริ่มปรากฏแนวคันดินต่อไปอีกเป็นระยะทางประมาณ 11 กิโลเมตร คันดินถนนพระร่วงนี้จะมาหยุดอยู่ใต้สระมนโนราห์ โดยมีระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร เมื่อผ่านสระมนโนราห์และเขาพระศรีที่อยู่ถัดกันต่อไปแนวคันดินก็ปรากฏเป็นหลายแนวไปสู่เมืองศรีสัชนาลัยที่อยู่ห่างไปประมาณ 3 กิโลเมตร (สารานุกรมสุโขทัยศึกษา, 2539, หน้า 235)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราชทรงสนพระทัยเกี่ยวกับคำบอกเล่าเรื่องถนนพระร่วงเป็นพระองค์แรก พระองค์ทรงได้แนวคิดมาจากหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 4 วัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร ที่กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท)

ได้อารธนาพระมหาสามีสังฆราชจากนครพน (เกาะตะมะในสหภาพพม่า) ให้มายังเมืองสุโขทัยนั้น ข้อความในจารึกได้กล่าวถึงเส้นทางที่พระมหาสามีสังฆราชใช้เดินทางมายังกรุงสุโขทัย ตั้งแต่เมืองฉอด เขตจังหวัดตากถึงเมืองเชียงทองบริเวณริมฝั่งน้ำปิงเหนือเมืองกำแพงเพชร (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526) จากเนื้อหาในจารึกวัดป่ามะม่วงประกอบกับการพบถนนพระร่วงในบริเวณจังหวัดกำแพงเพชร และจังหวัดสุโขทัย ทำให้ทรงมั่นพระทัยว่าจะต้องมีเส้นทางที่มีลักษณะเป็นถนนอย่างน้อยตาม เส้นทางเดินรถของพระมหาสามีสังฆราชจากน้ำปิงติดต่อกันเป็นถนนหลวงจนถึงเมืองสุโขทัย อีกเส้นทางหนึ่งเป็นแนวพระราชดำริที่ทรงศึกษาได้จากจารึกหลักนี้และจากการแปลของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ มีเนื้อความด้านที่ 3 ว่า พระมหาธรรมราชาลิไท โปรดให้ทำถนนหลวงจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชนาลัยและข่าวการพบถนนพระร่วงในเมือง อีกเช่นกัน ทำให้ทรงมั่นพระทัยว่าต้องมีถนนที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองสองเมืองเข้าด้วยกัน และแนวคิด เรื่องถนนพระร่วงนี้ก็ตกทอดลงมาถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกันกับคุณจารึก วิไลแก้ว ได้นำเสนอ ข้อมูลการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในแนวถนนพระร่วงและเมืองโบราณในเส้นทาง ระหว่าง พ.ศ. 2539-2543 ประกอบการอ้างอิงหลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนแนวคิดของตนที่ว่า แนวคันดินที่เราเรียกกันว่าถนนพระร่วงที่เชื่อกันมานานว่าเป็นเส้นทางคมนาคมของคนในสมัยโบราณนั้น คือคันกั้นน้ำที่มีไว้ป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมภัยในฤดูฝน ซึ่งแนวคิดที่ว่านี้ มีความแตกต่างไป จากเดิมที่นักวิชาการเคยเชื่อกัน คือ ถนนพระร่วงเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองกำแพงเพชร สุโขทัย และศรีสัชนาลัย และถนนพระร่วงในบางตอนยังทำหน้าที่เป็นคันกั้นน้ำไปพร้อมกันด้วย (จารึก วิไลแก้ว, 2550)

ถนนพระร่วงนี้ไม่อาจทราบเวลาการก่อสร้างที่แน่นอนได้ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าเส้นทาง พระร่วงนั้นมีการก่อสร้างเพิ่มเติมสะสมระหว่างบ้านต่อบ้านอยู่ตลอดมา และเมื่อพิจารณาภูมิประเทศ แวดล้อมและตำแหน่งของบ้านเมืองสมัยโบราณที่อยู่ใกล้เคียงในแต่ละส่วน ๆ ไป อาจวิเคราะห์ให้เห็น ว่าถนนพระร่วงได้ทำหน้าที่อย่างอื่นด้วย เช่นเป็นพังกั้นน้ำมิให้ไหลป่าลงมาสู่เมืองศรีสัครามโดยตรง ถ้าหากมีการศึกษาในรายละเอียดกันต่อไปก็อาจทราบได้ว่า ถนนพระร่วงทำหน้าที่เพื่อการ ชลประทานสำหรับการเกษตรกรรมในท้องที่นั้น ๆ ด้วยก็ได้ (สารานุกรมสุโขทัยศึกษา, 2539, หน้า 237) แต่ที่ชัดเจนคือถนนพระร่วงมีความเป็นเส้นทาง คมนาคมระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองศรีสัชนาลัย อย่างแน่นอน เนื่องจากว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังปรากฏความเป็นถนนโบราณชัดเจน ซึ่งขบวนเสด็จ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราชได้เสด็จตาม ถนนพระร่วงนี้ และมีชุมชนโบราณบางหลังตั้งอยู่ในแนวถนนโบราณกึ่งกลางระหว่างเมืองใหญ่ทั้งสอง เมืองนี้ด้วย (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526) ลักษณะความเป็นกึ่งกลางของเส้นทางคมนาคมระหว่าง เมืองใหญ่ดังกล่าว ทำให้บริเวณนี้มีความเหมาะสมสำหรับการเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ลักษณะเช่นนี้ อาจพิจารณาได้จากเมืองอื่น ๆ ในอาณาจักรสุโขทัย อาทิ เมืองบางพานและเมืองเพชร ซึ่งเป็นเมือง

โบราณที่ตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางถนนพระร่วง ทั้งสองเมืองนี้ก็เป็นจุดแวะพักระหว่างเมืองใหญ่ คือเมืองกำแพงเพชรกับเมืองสุโขทัย เช่นเดียวกับที่เมืองบางขลังเป็นจุดแวะพักระหว่างการเดินทางจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชนาลัย (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552, หน้า 35-37)

5. ผังเมืองโบราณบางขลัง

มีนักวิชาการและผู้สนใจเกี่ยวกับเมืองบางขลังได้ทำการศึกษาข้อมูลเรื่องผังเมืองบางขลังไว้หลายท่านด้วยกัน จึงขอยกตัวอย่างรูปแบบและขนาดของผังเมืองบางขลัง จากการศึกษาของแต่ละท่านเพื่อร่วมพิจารณาให้เห็นข้อแตกต่างดังนี้

คุณอนันต์ นาคเกษม (2539, หน้า 33) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุสถาน และผังเมืองบางขลังไว้ว่า มีการพบซากวัด เจดีย์ มณฑป วิหารขนาดใหญ่และร่องรอยตัวเมืองขนาดย่อมหลงเหลืออยู่ในท้องที่ตำบลบางขลัง อำเภอสวรรคโลก และท้องที่ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม ตัวเมืองโบราณอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 239.50 เมตร ยาวประมาณ 282.20 เมตร รวมเนื้อที่ 41 ไร่ ไม่มีซากโบราณใด ๆ ภายในคูเมือง

คุณมนต์ชัย เทวัญโรปกรณ์ (2539, หน้า 44) ได้บอกว่าลักษณะและสภาพของตัวเมืองบางขลัง เป็นกำแพงเมืองชั้นเดียวที่ก่อถมสูงขึ้นเป็นกำแพงดินล้วน ๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดตรงกันกับข้อมูลของคุณอนันต์ นาคเกษม

คุณนิตยา ภูศรี (2549, หน้า 147) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของเมืองบางขลังไว้ในงานเสวนาประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง ณ วัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2549 ว่า “...กำแพงเมืองบางขลังนี้จากที่เคยไปสำรวจดูก็มีชาวบ้านแถว ๆ นี้พาไปดูเป็นกำแพงดินไม่ใช่กำแพงอิฐนะคะ ลักษณะรูปร่างของเมืองค่อนข้างจะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแต่ว่าเป็นด้านไม่เท่า ความกว้างของกำแพงเมืองประมาณ 300 เมตร ขณะที่ความยาวประมาณ 700 เมตร...รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างค้อมคองอยู่ กำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกจะอยู่ใกล้กับคลองยางมาก...”

ต่อมาในงานเสวนาประวัติศาสตร์ตักบาตรบวชพระสามัคคี ครั้งที่ 2 ณ วัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2550 คุณนิตยา ภูศรี (2550, หน้า 162) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของเมืองบางขลังอีกครั้ง แต่ไม่ใช่ข้อมูลเดิมว่า “...เมื่อเราดูจากภาพถ่ายทางอากาศแล้ว ก็ดูจากผังรูปเก่า ๆ เมื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบก็จะเห็นว่าแผนผังของเมืองบางขลังมีลักษณะค่อนข้างจะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า คือว่าความกว้างประมาณ 700 เมตร ความยาว 1,600 เมตร...”

คุณรัตติยา ไชยวงศ์ (2552, หน้า 31) ได้นำเสนอลักษณะทางกายภาพของเมืองบางขลังว่ามีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า กำแพงเมืองด้านทิศเหนือและใต้ยาวประมาณ 700 เมตร กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาวประมาณ 1,600 เมตร กำแพงเมืองด้านตะวันตก

เหลือหลักฐานเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่อยู่ใกล้แนวบ้านเรือนราษฎร ซึ่งข้อมูลที่ได้นี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของคุณนาย ภูศรี

ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง (2552)ซึ่งได้นำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง ออนไลน์ไว้ในเว็บไซต์ขององค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง ระบุข้อมูลเกี่ยวกับผังเมืองบางซ่งว่า เมื่อบางซ่งเป็นเมืองโบราณที่มีกำแพงเมืองชั้นเดียว ที่ก่อถมสูงขึ้นเป็นกำแพงดินล้วน ๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านกว้างของเมืองอยู่ด้านทิศเหนือ ยาว 625 เมตร ด้านทิศใต้มีความกว้าง 300 เมตร

จากข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะผังเมืองบางซ่งได้รวบรวมมาให้ทราบนั้นจะเห็นได้ว่า มีผลการศึกษาขนาดผังเมืองที่ค่อนข้างแตกต่างกันมาก แตกต่างกันขนาดที่เรียกว่าเป็น 2 เท่าของผลการศึกษาของอีกคนหนึ่ง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจจะเนื่องจากว่าผังเมืองบางซ่งมีสภาพไม่ชัดเจน มีคันดินขนาดเล็ก ไม่มีคูน้ำและอยู่ในสภาพไม่ต่อเนื่อง จึงทำให้ได้ผลการศึกษาที่ต่างกันขึ้นอยู่กับการอ้างอิงหลักฐานของแต่ละคน

นอกจากนี้ คุณจารึก วิไลแก้ว (อ้างในวิไลรัตน์ และรัชชัย องค์กรวิเทศ, 2551, หน้า 117) นักโบราณคดี เชื่อว่าเมืองนี้เป็นเมืองหนึ่งในหลายเมืองที่มีบทบาทเป็น “**สถานีควบคุมระดับน้ำ**” โดยกำแพงเมืองและแนวคันดินด้านทิศใต้เป็นตัวควบคุมน้ำในคลองยางและคลองท่ามก๊ะสั่งไม่ให้ท่วมชุมชนเกษตรกรรมและวัดที่ตั้งอยู่รอบ ๆ ด้วยเหตุนี้กำแพงเมืองบางซ่งโดยเฉพาะด้านทิศใต้จึงถูกออกแบบให้มีความแข็งแรง สำหรับต้านทานกระแสน้ำเป็นอย่างดี

สรุปได้ว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าที่จริงแล้วเมืองบางซ่งมีพัฒนาการมาจากชุมชนริมน้ำแล้วค่อยขยายบ้านเรือนขึ้นจนกลายเป็นเมืองในที่สุด แต่บ้านเรือนยังอยู่ติดกับลำน้ำแม่มอกตามเดิม ส่วนคันดินที่เชื่อว่าเป็นกำแพงหรือคันดินล้อมรอบเมืองบางซ่งนั้น คงมีการสร้างขึ้นในภายหลัง เพราะเหตุผลทางการสงครามมากกว่า

6. บางซ่ง : เมืองหน้าด่านสถานีการค้าระหว่างสุโขทัยกับล้านนา

ลำน้ำแม่มอกหรือลำน้ำฝากระดานมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในสมัยสุโขทัยเนื่องจากเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สามารถเดินทางติดต่อระหว่างบ้านเมืองในเขตอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนาได้ เพราะว่าลำน้ำแม่มอกไหลมาจากเขตเมืองเถินในขณะเดียวกันก็มีเส้นทางบกควบคู่ไปด้วย เห็นได้จากบริเวณหอรบทุ่งเหลี่ยมที่ช่องดอยหอรบ ซึ่งเป็นพรมแดนรอยระหว่างอาณาจักรสุโขทัย (ต่อมาเป็นอาณาจักรอยุธยา) กับอาณาจักรล้านนาก็อยู่ใกล้กับลำน้ำแม่มอก เส้นทางนี้จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีมาอย่างยาวนาน ในขณะที่เมืองเถินเป็นเมืองชุมทางสำคัญของแคว้นล้านนาอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองบางซ่ง เมืองนี้มีพัฒนาการความเป็นเมืองมาจากตำแหน่งภูมิศาสตร์ที่เป็นชุมทางการคมนาคมของผู้คนตั้งแต่สมัยโบราณที่ต่างก็สัญจรไปมาระหว่างบ้านเมืองในกลุ่มน้ำปิง วัง และยม นอกจากเมืองนี้จะตั้งอยู่บนเส้นทางระหว่างเมืองตาก ลำปาง ลำพูนและ

เชียงใหม่แล้ว เมืองนี้ยังตั้งอยู่บนเส้นทางที่สามารถติดต่อไปยังบรรดาบ้านเมืองในกลุ่มน้ำยมในเขตจังหวัดสุโขทัยและแพร่อีกด้วย เส้นทางโบราณจากเมืองเถินไปยังแม่น้ำยมในเขตจังหวัดสุโขทัย คือเส้นทางตามลำน้ำแม่มอกที่ไหลจากเขตเมืองเถินมายังแม่น้ำยม บริเวณที่ลำน้ำแม่มอกไหลผ่านช่วงตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นบริเวณที่มีถนนพระร่วงตัดผ่าน อันเป็นคันดินหรือถนนโบราณที่ตัดจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชนาลัยและเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณบางขลัง การที่ลำน้ำแม่มอกตัดผ่านเมืองบางขลังนั้น เป็นบริเวณที่ไม่เพียงแต่เป็นจุดผ่านจากศรีสัชนาลัยมายังสุโขทัย ตามที่กล่าวในศิลาจารึกสุโขทัยนั้น หากยังเป็นจุดรวมที่จะเดินทางตามลำน้ำไปยังเมืองเถินทางตะวันตกเฉียงเหนืออีกด้วย โดยเขตที่เมืองบางขลังและเมืองเถินต่างก็เป็นเมืองชุมทางคมนาคมเหมือนกัน เมืองประเพณีนี้บ่งเป็นเมืองด่านในทางยุทธศาสตร์ (ศรีศกดิ์ วัลลิโถม, 2545, หน้า 303) เมื่อเมืองบางขลังมีฐานะเป็นเมืองสถานีการค้าและควบคุมเส้นทางคมนาคมระหว่างรัฐ จึงทำให้เมืองบางขลังมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในระดับหนึ่ง หากพิจารณาตามลักษณะโบราณสถานที่ปรากฏอยู่ในเมืองบางขลังลำน้ำแม่มอกเก่าในปัจจุบันก็จะพบว่า ชุมชนแห่งนี้ต้องมีการใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญในการคมนาคมอย่างแน่นอน เพราะโบราณสถานสำคัญส่วนใหญ่ล้วนแต่มีทางเข้าหรือหันหน้าลงสู่ลำน้ำทั้งสิ้น อีกอย่างการคมนาคมจากสุโขทัยไปยังเมืองเถินก็สามารถใช้เรือไปได้ โดยล่องผ่านเมืองบางขลังไป

ความเป็นเมืองใหญ่ของเมืองบางขลังคงเริ่มขึ้นด้วยการเป็นเมืองสถานีการค้านี้เอง ทำให้พบว่า ในช่วงนี้ชุมชนเมืองบางขลังได้มีการขยายตัวตามริมลำน้ำแม่มอกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือหรือทางไปเมืองเถิน โบราณสถานที่สร้างในสมัยสุโขทัยส่วนใหญ่จึงปรากฏอยู่ริมน้ำถัดจากวัดโบสถ์มาทิศตะวันตกเฉียงเหนือแทบทั้งสิ้น หากไม่มีการติดต่อกับเมืองเถินแล้วชุมชนน่าจะขยายไปทางทิศใต้และทิศตะวันออกมากกว่าเพราะเป็นทางไปสู่เมืองสุโขทัย ทำให้เรามีภาพว่าเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ 2 แห่งคู่กัน คือที่บริเวณวัดโบสถ์ซึ่งเป็นชุมชนเดิม กับบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคลซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดจากทั้งการขยายตัวของชุมชนเดิมและการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวสุโขทัยศรีสัชนาลัย ความสำคัญ of เส้นทางการค้าและคมนาคมเส้นนี้แม้เวลาจะผ่านไปอย่างยาวนาน แต่ก่อนการตัดถนนหลวงจากอำเภอสวรรคโลก ทุ่งเสลี่ยมและเถิน ผู้คนแต่โบราณจากเถินมายังทุ่งเสลี่ยมและสวรรคโลกต่างก็เดินทางไปติดต่อกันด้วยเส้นทางตามลำน้ำแม่มอกทั้งสิ้น สิ่งที่เห็นเป็นหลักฐานคือบรรดาผู้คนในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมนั้น ส่วนใหญ่คือผู้ที่อพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานจากเมืองเถิน (ศรีศกดิ์ วัลลิโถม, 2545, หน้า 304) ยังกล่าวว่า ในสายตาของคนในเขตอำเภอเมืองสุโขทัยและอำเภอบ้านด่านลานหอยเห็นว่า คนที่อยู่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมเป็น **คนลาว** (หมายถึงผู้คนที่อยู่ในภาคเหนือ) ประเพณีการสร้างบ้านเรือนและวัดวาอารามก็มีลักษณะเป็นแบบลาวที่อยู่ทางเขตเถินและลำปาง

เมืองบางซ่งจึงมีลักษณะเป็น “**เมืองสถานีการค้า**” ซึ่งรองศาสตราจารย์ ศรีสักดิ์ วัลลิโกดม (อ้างใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548, หน้า 44 – 45) อธิบายเมืองลักษณะนี้ไว้ว่า “เมืองที่เป็นสถานีการค้าจะมีพัฒนาการขึ้นบนเส้นทางคมนาคมระหว่างภูมิภาค โดยการเกื้อกูลอุดหนุนและ/หรือ ผลักดันของบ้านเมืองแคว้นแคว้นใกล้เคียงที่เป็นศูนย์กลางการค้าและการเมือง หรือมีอำนาจและมีการติดต่อทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับภายนอก เมืองสถานีการค้าที่เกิดขึ้นนี้จะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม กับเมืองที่เป็นศูนย์กลางมากกว่าที่อื่น ๆ ดังจะเห็นได้จาก ลักษณะผังเมืองและรูปแบบทางศิลปกรรมของโบราณวัตถุสถานการสร้างเมืองสถานีการค้านี้จะดำเนินไปอย่างมีผังและมีแบบแผน (planned city or town) จึงมีลักษณะเป็นเมือง (urban area) อย่างแท้จริง”

7. เมืองบางซ่งเคยเป็นอิสระระยะเวลาหนึ่ง

ในขณะที่เมืองบางซ่งกำลังรุ่งเรืองทางการค้ากับล้านนา ระยะดังกล่าวอำนาจควบคุมของเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยก็อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย ดังปรากฏความในจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 นครชุม กล่าวไว้ว่า

“...เป็นเจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมืองขาด... หลายบ้านหลายท่อนแซว... หลายบ้านหลาย ท่อนดั่งเมือง... นกเป็นขุนหนึ่ง เมืองคนที พระบางหาเป็นขุนหนึ่ง...เมืองเชียงทองหาเป็นขุนหนึ่ง เมือง...หาเป็นขุนหนึ่ง เมืองบางพานหาเป็นขุนหนึ่ง เมือง... หาเป็นขุนหนึ่ง**เมืองบางซ่งหาเป็นขุนหนึ่ง**...ต่างทำเนื้อทำตนเขาอยู่...” (จารึกสุโขทัย, 2548, หน้า 67)

หากเรามองจากสภาพปัจจุบันก็คงอดสงสัยไม่ได้ว่า เมืองบางซ่งซึ่งดูเป็นเมืองขนาดใหญ่โตอะไรทำไมถึงกล้าที่จะปฏิเสธอำนาจจากเมืองใหญ่อย่างสุโขทัย? แต่เมื่อเราศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบางซ่งแล้วจะพบว่า เมืองบางซ่งมีบทบาทเป็นอย่างมากในการควบคุมเส้นทางการค้าให้แก่เมืองสุโขทัย ย่อมเป็นเมืองที่มีความมั่งคั่งในระดับหนึ่ง พลเมืองทั้งที่เป็นขุนนาง ทหาร ช่างบ้านและพ่อค้าคงมีอยู่ไม่ใช่น้อย เมื่อศูนย์กลางอำนาจรัฐอ่อนแอเมืองเหล่านี้ก็หาได้อ่อนแอไม่ กลับมีความรุ่งเรืองทางการค้าอยู่ตลอด จึงไม่จำเป็นที่จะอยู่ใต้การควบคุมของสุโขทัย ทำให้พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) ต้องนำกำลังทหารจากเมืองศรีสัชนาลัยมาปราบปรามศัตรูที่เมืองสุโขทัยแล้วก็ขึ้นครองราชย์ หลังจากนั้นก็ทรงปราบปรามเมืองใหญ่น้อยที่แข็งข้อกระด้างกระเดื่องแล้ว “...แต่งให้ขุนพี่ขุนน้องลูกหลาน...” (อรพินธุ์ การุณจิตต์, 2552, หน้า 55) ไปปกครองเมืองเหล่านั้น จึงเห็นได้ว่าสมัยนี้เมืองบางซ่งน่าจะมีเจ้าเมืองที่เป็นเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์พระร่วงที่ไปจากเมืองสุโขทัยหรือเมืองศรีสัชนาลัยมาปกครอง และในช่วงนี้น่าจะเป็นช่วงที่มีการสร้างพระมหาธาตุทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (ทรงดอกบัวตูม) ขึ้นที่วัดใหญ่ชัยมงคล เพื่อเป็นพระมหาธาตุประจำเมืองบางซ่งด้วย

8. พุทธศาสนาเถรวาทรุ่งเรืองที่เมืองบางขลัง

จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีตามแหล่งโบราณในเมืองโบราณบางขลังซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งโบราณสถานประเภทศาสนสถานทางพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าหลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางการค้าและพระพุทธศาสนาเถรวาทภายในเมืองบางขลังขณะนี้ทั้งหมด 22 แห่ง แบ่งออกเป็นโบราณสถานภายในคันดินจำนวน 4 แห่ง โบราณสถานที่กระจายตัวอยู่นอกคันดิน 17 แห่ง และโบราณสถานบนยอดเขาเตี้ยอีก 1 แห่ง การกระจายตัวของโบราณสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้กับลำน้ำแม่มอกสายเก่าทั้งสิ้น โบราณสถานที่สำคัญก็ได้แก่ วัดโบสถ์ วัดริมทาง วัดเจติยเจ็ดแถวและวัดใหญ่ชัยมงคลซึ่งเป็นวัดมหาธาตุประจำเมือง ส่วนโบราณสถานอื่นนั้นมีขนาดเล็กและถูกรบกวนจากการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ ทำให้การวิเคราะห์หลักฐานด้านสถาปัตยกรรมทำได้ยากเนื่องจากมีหลักฐานน้อยเกินไป พัฒนาการของเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาในสมัยโบราณ เชื่อได้ว่าพระมหาธาตุเป็นสิ่งสำคัญที่แต่ละเมืองจะต้องมี และเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าได้พัฒนาจากชุมชนขนาดเล็กเป็นเมืองแล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2526 : 103 - 108) พระมหาธาตุอาจจะอยู่กลางเมืองหรือบริเวณเนินดินหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของความเชื่อดั้งเดิมก็ได้ ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ของแต่ละเมือง ในขณะเดียวกันพระมหาธาตุก็เป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากเมือง เป็นของคู่กัน ถ้ามีเมืองก็ต้องมีวัดมหาธาตุ เหมือนกันกับการมีชุมชนหมู่บ้านที่เรียกว่าบ้านนั้นต้องมีวัดเสมอ และวัดนั้นก็มักใช้ชื่อบ้านเป็นชื่อวัด ในขณะที่วัดมหาธาตุจะถูกเรียกว่า วัดมหาธาตุหรือพระมหาธาตุเมืองนั้นเมืองนี้ก็จะเช่นกัน (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546, หน้า 90)

เจติยทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดใหญ่ชัยมงคลน่าจะเป็นพระมหาธาตุประจำเมืองบางขลัง ที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาท ลังกาวังมาจากเมืองสุโขทัยที่กำลังรุ่งเรืองในช่วงเวลารัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) การสร้างพระมหาธาตุเจติยหรือบุรณะพระมหาธาตุเจติยที่มีอยู่แล้วให้เป็นหลักหรือศูนย์กลางของเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัย โดยเห็นได้จากพระสถูปเจติยทรงดอกบัวที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546, หน้า 88) บรรดาเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัยล้วนมีการพบเจติยทรงดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น เช่น เมืองสุโขทัย เมืองตาก เมืองไตรตรึงส์ เมืองนครชุม เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสองแคว เมืองทุ่งยั้ง เป็นต้น หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวชุมชน เมืองบางขลังได้ขยายมาอยู่ทางด้านเหนือบริเวณใกล้เคียงเป็นวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งเป็นวัดมหาธาตุประจำชุมชนเมืองบางขลัง

พระมหาธาตุดังกล่าวได้หักพังมานานแล้ว อาจเนื่องมาจากการร้างของเมืองโบราณบางขลัง แต่ยังมีซากที่พบยอดเจติยทรงดอกบัวตูมที่หักพังลงมาอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์อยู่ข้างฐานเจติยประธาน เป็นอีกเสน่ห์หนึ่งของผู้ที่มาเยือนเมืองบางขลัง เคยถ่ายภาพและให้ความสนใจ แต่น่าเสียดายว่าปัจจุบันเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้ขุดศิลาแลงที่เป็นยอดดอกบัวตูมออกไปแล้ว มีนัยว่า

จะบูรณะแบบอนาสติโลซิส คือทำให้เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมให้สมบูรณ์ก่อนหน้าที่จะพังลงมา มองในแง่ดีคือ เมืองบางซ่งจะมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่โดดเด่นเหมือนเมืองอื่นในอาณาจักรสุโขทัย หากมองในแง่ร้ายคือ เป็นการทำลายความสำคัญของคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีและการท่องเที่ยวไปอย่างน่าเสียดาย

9. เมืองบางซ่ง : ยุคเสื่อม

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 เมืองบางซ่งมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านการค้าและพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกันกับอาณาจักรสุโขทัยมีความรุ่งเรือง แต่หลังจากนั้น ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 อาณาจักรสุโขทัยเกิดความไม่มั่นคงทางการเมืองอ่อนแอลง จนตกเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในฐานะหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมืองสุโขทัยเริ่มหมดบทบาทลง ทำให้บางซ่งซึ่งเป็นเมืองที่รุ่งเรืองควบคู่กับความรุ่งเรืองของสุโขทัย เริ่มร่วงโรยเช่นเดียวกัน และในที่สุดกลายเป็นเมืองร้างในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งพัฒนาการของความเสื่อมแต่ละยุค ทีมวิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าอาจจะมีมาจากสาเหตุหลายประการในแต่ละช่วงเวลาคือ

1) ผลจากการทำสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรล้านนา

ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นการทำสงครามในดินแดนที่เคยเป็นอาณาจักรสุโขทัย สงครามเริ่มขึ้นอย่างเข้มข้นเมื่อปี พ.ศ. 2000 สิ้นสุดในปี พ.ศ. 2018 โดยพระเจ้าติโลกราชยกทัพลงมายึดเมืองศรีสัชนาลัย (เชลียง) และพยายามเข้าตีเมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร และเมืองพิษณุโลก ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องรับศึกและต้องเกณฑ์ไพร่พลจากเมืองต่าง ๆ จนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องย้ายศูนย์กลางอำนาจมาอยู่ที่เมืองพิษณุโลก เพื่อบัญชาการศึกษา การศึกครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อ “ศึกยวนพ่าย” โดยมีที่มาจากรวบรวมเรื่องราวของลิขิตยวน (โยนก) พ่ายที่พรรณนาเรื่องราวเกี่ยวกับศึกระหว่างสองอาณาจักรในครั้งนี้ (ลิขิตยวนพ่าย, 2509, หน้า 18 – 64) การยกทัพเข้าตีเมืองศรีสัชนาลัยของพระเจ้าติโลกราชนั้น ทรงโปรดให้ยกทัพมาทางเมืองลำปางและเมืองเถิน เส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญระหว่างเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยกับเมืองเถินและเมืองลำปาง ผ่านช่องเขาตอยหอบแล้วเดินทางตามลุ่มน้ำแม่มอก ซึ่งต้องผ่านเมืองบางซ่งเพื่อเข้าสู่เมืองศรีสัชนาลัย เมืองบางซ่งจึงอยู่บนเส้นทางทัพของพระเจ้าติโลกราช ฉะนั้นจึงได้รับผลกระทบจากการสงครามครั้งนี้มากพอสมควร แม้การศึกครั้งนี้เมืองบางซ่งไม่ได้ถูกทำลายจนเป็นเมืองร้าง แต่ชาวเมืองคงต้องถูกเกณฑ์เป็นไพร่พลลงมารับทั้งที่เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองสุโขทัย แต่ภาวะดังกล่าวเป็นไม่นานนักเพราะต่อมาสมรภูมิการศึกย้ายไปอยู่ที่เมืองพิษณุโลก และบ้านเมืองในลุ่มน้ำน่านแทน การค้าของบรรดาพ่อค้าระหว่างสองอาณาจักรซบเซาลง ทั้งนี้เนื่องมาจากว่า ในบริเวณหัวเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยาเป็นพื้นที่สงคราม พ่อค้าทั้งจากล้านนา

โดยเฉพาะจากเมืองลำปางและเมืองเถิน และพ่อค้าจากกรุงศรีอยุธยาหันไปใช้เส้นทางแม่น้ำปิงด้านเมืองตากเป็นเส้นทางแทน เพราะไม่ต้องเสี่ยงภัยสงคราม อีกทั้งสุโขทัยเริ่มลดบทบาททางการค้าลง ตั้งแต่ตกเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา หลังสงครามยุติในปี พ.ศ. 2018 เมืองบางขลังได้รับการฟื้นฟูมาบ้างในระดับหนึ่ง การค้าคงอยู่แต่เพียงในท้องถิ่นเท่านั้น ความเป็นเส้นทางคมนาคมยังคงมีบทบาทอยู่บ้าง และเนื่องจากการพบร่องรอยการสร้างด่านตรวจหรือประตูหอรบขึ้น ที่ช่องเขาตอยหอรบ ซึ่งเป็นช่องเขาในเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองบางขลังกับเมืองเถิน สันนิษฐานจากหลักฐานประวัติศาสตร์และร่องรอยโบราณสถานว่าคงสร้างขึ้นประมาณรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หลังศึกยวนพ่าย เพื่อป้องกันศึกและแบ่งเขตแดนระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านนา (อเนก สีหามาตย์, 2538, หน้า 122) ในช่องเขามีกำแพงก่อด้วยอิฐสูงประมาณ 3.50 เมตร หนาประมาณ 2 เมตร ยาวด้านละ 15 เมตร ตรงกลางเป็นช่องทางไม่เชื่อมติดกัน เดิมคงมีช่องประตูใช้ปิด - เปิด ส่วนบนของกำแพงมีลักษณะเป็นใบเสมาและมีเชิงเทินที่ทำด้วยหินและดินมาถมช่องตรงกลางระหว่างกำแพง เป็นพื้นที่ราบซึ่งคงเป็นเส้นทางคมนาคมมาตั้งแต่ครั้งอดีต บนสันเขาทั้งสองด้านมีการนำหินมาเรียงเป็นแนวกำแพงและป้อมค่ายเตี้ย ๆ ด้วย ซึ่งต่อมากงมีการทำนุบำรุงและดูแลโดยนายด่านและทหารมาตลอด เส้นทางนี้ยังมีการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมของชาวบ้านมาจนถึงปัจจุบัน แต่ยังคงเป็นดินลูกรัง เนื่องจากการสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1048 หุ่นเสถียรม - เถิน ขึ้นมาแทน ทำให้เส้นทางโบราณดังกล่าวเริ่มหมดความสำคัญลง เพราะทางหลวงสร้างใหม่สะดวกและปลอดภัยกว่า

เมื่อพิจารณาถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในบริเวณนี้เห็นว่าคันดินกำแพงเมืองนี้คงสร้างขึ้นภายหลังสงครามยวนพ่าย ประกอบกับเป็นช่วงเวลามีศึกกับอาณาจักรล้านนาและพม่า เมืองบางขลังมีฐานะเป็นเมืองชายแดนของกรุงศรีอยุธยาที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมกับล้านนาด้วย ทำให้ภายในคันดินนี้อาจใช้เพื่อความปลอดภัยในภาวะสงครามจึงอาจจะใช้เป็นที่อยู่ของชาวเมืองเมื่อข้าศึกมาประชิดชุมชนอีกทั้งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระบัญชาให้ก่อสร้างกำแพงในหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายเมือง เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองพิษัยและเมืองนครไทย ดังนั้น คันดินรอบเมืองบางขลังอาจสร้างขึ้นในสมัยนี้ด้วย ส่วนในช่วงบ้านเมืองสุขสงบ ชาวเมืองบางขลังคงกระจายตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำน้ำ และที่ราบใกล้เคียงกับวัดและที่ทำกิน เมื่อมีข้าศึกชาวเมืองจะเข้ามาอยู่ในกำแพงเมือง ซึ่งลักษณะเช่นนี้เราจะพบมากตามเมืองโบราณในล้านนา ส่วนในแถบเหนือล่างจะพบได้ที่เมืองโบราณทุ่งยั้ง บริเวณเวียงเจ้าเงาะ จังหวัดอุดรธานี ที่มีการขุดศิลาแลงเป็นคันคูขนาดใหญ่เป็นจุดรวมผู้คนหากเกิดศึกสงคราม

2) ช่วงเวลาเมืองบางขลังเป็นเมืองร้างจากการเทครัวชาวเมืองเหนือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นกับกรุงหงสาวดี ในปี พ.ศ. 2127 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงมีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทำการอพยพผู้คนจากเมืองเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายเหนือมีไพร่พล จำนวนน้อยไม่สามารถที่จะรับศึกกับหงสาวดีได้ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, หน้า 287 - 288) ว่า “ในเดือน 9 นั้นมีพระราชกำหนดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ให้ขึ้นไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงเทพพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรบรมราชาธิราชขบพิตรเป็นเจ้า ตรัสให้ถ่ายข้าวและเทครัวอพยพทั้งปวงเมืองพระพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิษัย เมืองพิจิตร ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา”

ส่วนในพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน (ในประชุมพงษาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2, 2542, หน้า 81) ก็ปรากฏความที่สอดคล้องกันว่า “...มีพระราชกำหนดสมเด็จพระราชาธิบดีให้ขึ้นไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวงลงมายังพระนครศรีอยุธยาสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าครั้งแจ้งในพระราชกำหนด ดังนั้น ตรัสให้เทครัวอพยพในเมืองพระพิษณุโลก เมืองพิษัย เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร เมืองเล็กน้อยทั้งนั้นลงบรรทุกเรือบ้างแพบ้าง แล้วแต่งเรือคุมเป็นหมวดเป็นกอง แลแต่งกองทัพป้องกันสองฝั่งปากน้ำลงมา มิให้ครัวหนีได้จนถึงกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา”

ถึงแม้ว่าในพระราชพงศาวดารจะระบุเฉพาะหัวเมืองขนาดใหญ่ ไม่ได้ระบุชื่อเมืองขนาดเล็กอย่างเมืองบางขลังด้วยก็ตาม ทั้งนี้คงเป็นเพราะเมืองขนาดเล็กอื่น ๆ ล้วนเป็นเมืองบริวารของเมืองใหญ่เหล่านี้อยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องระบุชื่อเมืองขนาดเล็กไว้ด้วย จึงปรากฏเพียงคำว่า “เมืองเล็กน้อยทั้งนั้น” เชื่อได้ว่าบรรดาผู้คนในเมืองใหญ่น้อยทั้งหมดในหัวเมืองเหนือ รวมทั้งเมืองบางขลัง ล้วนแล้วแต่ถูกกวาดต้อนเทครัวลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ทำให้เมืองบางขลังกลายเป็นเมืองร้างจากการเทครัวในครั้งนี้ด้วย นอกจากจะถูกกวาดต้อนลงไปกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังมีชาวบ้านเมืองเหนืออีกจำนวนหนึ่งหลบหนีภัยสงครามและกวาดต้อนเข้าไปอาศัยอยู่ป่า ซึ่งต่อมาคนกลุ่มนี้จะได้มาอยู่ในเมืองอันเป็นภูมิลำเนาเดิมหลังบ้านเมืองเริ่มสงบ และจากหลักฐานทางโบราณคดี รัตติยา ไชยวงศ์ (2552, หน้า 26 - 49) ได้กล่าวถึงการกำหนดอายุโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดี ล้วนแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 เท่านั้น ทำให้เชื่อว่า เมืองบางขลังมีสภาพเป็นเมืองร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนเทครัวในครั้งนี้ดังกล่าวนี

3) ชาวเมืองเหนือทยอยกลับภูมิลำเนาเดิมหลังศึกยุทธหัตถี

หลังสงครามยุทธหัตถีในปี พ.ศ. 2135 กรุงศรีอยุธยามีชัยชนะจากการศึกครั้งสำคัญ ครั้งนั้นทำให้กองทัพพม่าไม่ยกทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานาน บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ ชาวเมืองเหนือที่เคยถูกกวาดต้อนค่อยๆ อพยพกลับคืนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านเมืองเดิมของตน ขณะเดียวกันในกรุงศรีอยุธยา การขยายตัวทางการค้าของปากกับชาวจีน ญี่ปุ่น และชาติตะวันตก เริ่มรุ่งเรืองขึ้น และแหล่งของป่าซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยานั้นอยู่ที่หัวเมืองเหนือ จึงน่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวบ้านเมืองในหัวเมืองเหนือมีผู้คนอพยพ กลับคืนถิ่น หรืออพยพมาอยู่มากขึ้นเพื่อหาของป่าไปขาย ซึ่งอาจจะไม่ใช่เฉพาะชาวเมืองเหนือเดิม เท่านั้น คงมีกลุ่มคนจากชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยาอพยพหนีการเกณฑ์แรงงานขึ้นมาอยู่ด้วย เช่นเดียวกับ ชาวเมืองบางซ่งที่ถูกกวาดต้อนเทครัวไปอยู่กรุงศรีอยุธยาก็คงเดินทางกลับมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณเมือง บางซ่งดังเดิม แต่คงมีจำนวนไม่มากดังเช่นแต่ก่อน จากที่เคยเป็นเมืองคงเป็นเพียงชุมชนขนาดเล็ก ระดับหมู่บ้านเท่านั้น และอาจมีหลายหมู่บ้านกระจายอยู่ตามริมฝั่งลำน้ำแม่มอก เนื่องจากเส้นทางการคมนาคมระหว่างรัฐบริเวณเมืองบางซ่ง ไม่ได้มีความรุ่งเรืองดังเดิม เพราะเมืองสุโขทัยลดบทบาท ไปเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา และโดยเฉพาะหลังการกวาดต้อนเทครัวยิ่งทำให้เมืองสุโขทัย แทบเป็นเมืองร้างอย่างชัดเจน ไม่มีบทบาทใด ๆ อีกต่อไป ซึ่งผิดกับเมืองสวรรคโลก (ศรีสัชานาลัยเดิม) ที่ยังคงมีบทบาทเช่นเดิม เส้นทางการค้าและคมนาคมแต่เดิมใช้ถนนพระร่วงก็เปลี่ยนไปใช้แม่น้ำยม แทน เพราะการใช้แม่น้ำยมในการเดินทางลงไปยังกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าสะดวกกว่า อีกทั้งสุโขทัยเมืองเก่าไม่ได้อยู่ติดแม่น้ำใหญ่ จึงพบว่าในยุคหลังได้มีชุมชนเกิดขึ้นใหม่บริเวณริมแม่น้ำ ยมทางทิศตะวันออกของเมืองเก่าสุโขทัยแล้วตั้งเป็นเมืองราชธานีต่อมากลายเป็นที่ตั้งของจังหวัด สุโขทัยในปัจจุบัน ในขณะที่เมืองเก่าสุโขทัยกลายเป็นเมืองร้างไปในที่สุด

สำหรับเมืองบางซ่ง หลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณวัดโบสถ์พบ ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ที่ผ่านการเผาแล้วจำนวนถึง 147 ใบ เป็นภาชนะไทเนื้อแกร่งจาก เตาเผาเมืองศรีสัชานาลัย ส่วนใหญ่ไม่เคลือบผิวมีการบรรจุเครื่องใช้ของผู้ตายลงไปด้วย รัตติยา ไชยวงศ์ (2552, หน้า 37 - 38) ได้ตั้งข้อที่น่าสังเกตคือบริเวณที่ฝังไหเหล่านี้ฝังอยู่เหนือพื้นศิลาแลง ภายในกำแพงแก้วของมณฑปประธาน แสดงว่าไหเหล่านี้ถูกฝังหลังจากที่มณฑปหลังนี้พังทลายไม่ได้ ถูกใช้งานในพิธีกรรมสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว เพราะถ้ามีการใช้งานอยู่คงไม่น่าจะมีการนำ ไหเหล่านี้มาฝังไว้ในพื้นลานทักษิณาวัตรได้ จึงสรุปได้ว่าในระยะเวลาช่วงหลังดังกล่าวบริเวณใกล้เคียง วัดโบสถ์จะมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ไม่มากหรืออาจไม่มีอยู่เลย อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวมณฑปประธาน วัดโบสถ์คงอยู่ในสภาพทรุดโทรมขาดการดูแล เมื่อกลับมาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งจึงน่าจะเป็นสถานที่ ประกอบพิธีกรรมการฝังศพของชุมชน ไม่ได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาโดยตรง

ถือเป็นพื้นที่ของบรรพบุรุษเมืองบางขลังเมื่อครั้งแรกเริ่ม ซึ่งการพบไหจำนวนดังกล่าวตรงกับช่วงเวลา
ที่ชาวเมืองบางขลังกลับมาตั้งถิ่นฐานจนถึงช่วงเวลาที่เกิดเป็นเมืองร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ 24

4) เมืองบางขลังร้างเมื่อพม่ารุกรานและเผาทำลายช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

บ้านเมืองเป็นปกติสุขอย่างยาวนาน จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 พม่ายกทัพใหญ่มาตี
บ้านเมืองภายในเขตกรุงศรีอยุธยาเป็นระยะ ล้อมกรุงเป็นเวลานานจนตีแตกเผาทำลาย เป็นการเสีย
กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2310 โดยยกมาทางด่านแม่ละเมา จังหวัดตาก มิได้มุ่งมาทางเมือง
สุโขทัยหรือเมืองสวรรคโลกโดยตรงเป็นเพียงส่งกองกำลังส่วนหนึ่งเข้ามาเท่านั้น ทัพใหญ่เดินทัพลงไป
ทางเมืองกำแพงเพชร ผลจากการศึกครั้งนี้หัวเมืองเหนือไม่ค่อยได้รับผลกระทบมากเท่าใดนัก ยกเว้น
เมืองตาก กำแพงเพชร และนครสวรรค์ หลังจากเสียกรุงแล้วจึงปรากฏว่า มีการจัดตั้งชุมชนที่หัวเมือง
ถึง 2 ชุมชนคือ ชุมชนเจ้าพิษณุโลกและชุมชนเจ้าพระฝาง (อยู่ในเขตอุดรดิตถ์) แม้จะไม่ได้รับ
ผลกระทบโดยตรงแต่ก็มีความระส่ำระสายบ้าง จากกองลาดตระเวนของทหารพม่าเข้ามาปล้นเสบียง
ตามชุมชนที่อยู่ห่างทางเดินทัพหลักอยู่บ้าง หลังพระเจ้าตากสามารถสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็น
ราชธานี ได้ยกพลขึ้นมาปราบชุมชนเจ้าพระฝางและเจ้าพิษณุโลก ผลกระทบเกิดเฉพาะบ้านเมืองใน
เขตลุ่มน้ำ่าน สงครามที่ทำให้เกิดการร้างอย่างชัดเจนของบรรดาเมืองเหนือคือ ศึกอะแซหุ่นก็
แม่ทัพของพม่ายกทัพมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในปี พ.ศ. 2318 แม้สมรภูมิลักอยู่เมืองพิษณุโลก
แต่ทัพใหญ่ของอะแซหุ่นก็ทางด่านแม่ละเมา ตีได้เมืองสวรรคโลกก่อนมุ่งสู่เมืองพิษณุโลก โดยตั้งทัพ
ที่บ้านกง จังหวัดสุโขทัย พระยาสุรสีห์ยึดเมืองพิษณุโลกเป็นที่มั่นต่อสู้คอยทัพหลวงของพระเจ้า
กรุงธนบุรีที่จะมาช่วยโดยตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลปากพิง เกิดการต่อสู้อย่างดุเดือด แต่ในที่สุดเจ้าพระยา
สุรสีห์ก็ทิ้งเมือง เมืองพิษณุโลกจึงถูกกองทัพพม่าเข้าทำลาย โดยศึกครั้งนี้บ้านเมืองน้อยใหญ่ของ
หัวเมืองได้รับผลกระทบทั้งสิ้น ชุมชนเมืองบางขลังคงได้รับผลกระทบจนเป็นเมืองร้าง
หน่วยลาดตระเวนกองทัพพม่าคงเข้าทำลายชุมชนแห่งนี้แน่นอน เพราะมีเรื่องเล่าบริเวณใกล้เคียง
เกี่ยวกับทัพพม่าในชุมชนละแวกเมืองบางขลังที่เป็นความทรงจำของชาวบ้านปัจจุบัน ที่เล่าสืบต่อกัน
มาว่าเป็นที่พักแรมของทหารพม่าก่อนยกทัพลัดสู่น้ำยมเพื่อเข้าสู่สุโขทัยและพิษณุโลก ที่ปรากฏชื่อ
“คลองพม่า” ซึ่งเป็นคลองที่แยกจากลำน้ำแม่บอกลงในเขตบ้านไร่ – บ้านชาน อำเภอสรีสำโรง

นับจากศึกครั้งนั้นเป็นต้นมาเมืองบางขลัง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยรุ่งเรืองอยู่ริมฝั่งลำน้ำยม
แม่บอกลงกลายเป็นเมืองร้างอย่างถาวร ลำน้ำแม่บอกลงที่เคยไหลหล่อเลี้ยงเมืองบางขลังและเป็นปัจจัย
เกื้อหนุนความรุ่งเรืองแก่เมืองได้เปลี่ยนทางเดินใหม่ จากที่เคยไหลผ่านเมืองบางขลัง ก็เปลี่ยนไปไหล
ขนานกับลำน้ำสายเก่าทางทิศตะวันออกของเมือง ด้วยผลของภาวะสงครามและลำน้ำเปลี่ยนทางเดิน
ทำให้ชุมชนไม่สามารถกลับมาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณเมืองเก่านี้ได้ ซึ่งสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “เมืองแถบนี้ต้องย้ายไปเพราะลำน้ำเปลี่ยนร่อง ลำน้ำเก่า
เขินแห้งไปไม่มีน้ำกินต้องอพยพไปหาลำน้ำใหม่ ...” สิ่งก่อสร้างทางศาสนาได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร กุฏิ

และ มณฑป ค่อย ๆ ทรุดโทรมเรื่อยมาตั้งแต่ครั้งผู้คนถูกกวาดต้อนไปอยู่กรุงศรีอยุธยา เมืองบางขลัง เก่านั้นได้ล่มสลายและพังทลายกลายเป็นซากอิฐ ซากปูนหลงเหลือไว้เพียงคำว่า “โบราณสถาน” ให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นร่องรอยถึงความรุ่งเรืองของเมืองโบราณแห่งนี้ ส่วนผู้ที่เข้ามาอาศัยบริเวณที่ตั้งเมืองบางขลังกลุ่มหลังแม้จะได้รับชื่อว่า **เมืองบางขลัง** มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม สมชาย เดือนเพ็ญ (2552, หน้า 86) กล่าวว่า แต่หาได้มีความสืบเนื่องกับชุมชนโบราณเมืองบางขลังไม่ เมืองบางขลังใหม่นี้ จึงเป็นเมืองบางขลังที่ไม่สืบเนื่องกับเมืองบางขลังเก่า แต่เป็นบรรพบุรุษของชาวเมืองบางขลังในปัจจุบัน คือ ชาวตำบลบางขลัง และตำบลหนองกลับ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

สรุปผลการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง

เป็นเมืองในประวัติศาสตร์ที่มีมาร่วมสมัยกับเมืองสุโขทัย เมืองเก่าสวรรคโลก หลักฐานยืนยันได้ว่าเมืองบางขลังเป็นเมืองโบราณ เพราะมีเมืองนี้ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลายหลัก ได้แก่ จารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุมในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 24 กล่าวถึง พ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาว ยกทัพมาพบกันที่เมืองบางขลัง เพื่อร่วมกันปราบกบฏขอมสบาดโขลญลำพง ในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 8 บรรยายว่าสมเด็จพระศรีศรัทธาราชจุฬามณีเสด็จออกบวชแล้วจาริกแสวงบุญไปยังปูชนียสถานต่าง ๆ โดยเริ่มต้นจากเมืองสุโขทัยไปถึงเมืองบางขลังแล้วถึงศรีสัชนาลัย นอกจากนี้ จารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุมกล่าวนามชื่อเมืองร่วมสมัยคือ เมืองเชียงทอง เมืองบางพาน เมืองบางขลัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเมืองบางขลัง เช่น เอกสารตัวเขียน ซึ่งเป็นเอกสารติดต่อราชการกระทรวงกรุงเทพมหานครกับเมืองสวรรคโลก คือ จดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 28 สมุดไทยดำ จ.ศ. 1193 พ.ศ. 2374 มีเนื้อความว่า กรุงเทพมหานครต้องการไม้สักซ่อมแซมพระนครจึงเกณฑ์ไม้สักส่งจากมณฑลเซียง คือเมืองสวรรคโลก เมืองทุ่งยั้ง เมืองบางขลัง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครอง

บางขลัง เป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งในอาณาจักรสุโขทัยตามหลักฐานชั้นต้นในทางโบราณคดี เมืองบางขลังถือเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ รวมทั้งเป็นแหล่งเสบียงที่สำคัญ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างราชธานีหรือกรุงสุโขทัยกับเมืองโบราณหลวง (ศรีสัชนาลัย – สวรรคโลก) ลักษณะทางภูมิศาสตร์และทางกายภาพที่เหมาะสม เป็นชัยภูมิที่มีแนวเขาเป็นพรมแดนธรรมชาติ มีทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันตก ด้านทิศตะวันออกมีที่ราบกว้างใหญ่เหมาะที่จะตั้งถิ่นฐานและเป็นแหล่งเสบียงที่สำคัญ มีเส้นทางที่สามารถติดต่อทั้งทางบกคือ ถนนพระร่วง และทางน้ำคือ แม่มอกไหลมาบรรจบตอถึงแม่น้ำพื้งของอาณาจักรสุโขทัย รอบ ๆ เมืองบางขลัง มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เช่น หนองกลับ หนองเรียง หนองป่าตอ ซึ่งสามารถติดต่อมาถึงเมืองบางขลังด้านทิศตะวันออกได้อย่างสะดวกสบาย มีการค้นพบหลักฐานที่บ่งบอกถึงความเจริญเติบโตของเมืองบางขลังในอดีตมากมายที่ยังสามารถยืนยันในทางโบราณคดีได้ พบวัดร้างซากเจดีย์ที่ชำรุดเสียหายมากกว่า 40 แห่ง (รอบ ๆ เมืองบางขลังในรัศมี 5 กิโลเมตร) ตั้งแต่ตำบลบ้านข่าน อำเภอศรีสำโรงมายังบ้านหนองเรียง บ้านป่าอ่อน

บ้านหนองกลับ บ้านคลองแห้ง บ้านขอนแก่น ตำบลเมืองบางขลัง และที่ยังคงสภาพสามารถอนุรักษ์ให้พื้นที่คนสภาพได้คือ วัดโบสถ์ วัดใหญ่ชัยมงคล ในเขตตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จนถึงเขตตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม นอกจากนี้เรื่องราวของเมืองบางขลังยังได้มีกล่าวถึงอีกหลายแห่ง เช่น ในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น เมืองบางขลังจะร้างไปเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดและเชื่อว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บริเวณเมืองบางขลังนี้ร้างแล้ว ประชาชนย้ายไปอยู่ในเขตหนองกลับ คลองแห้ง นาหลูก (เขตศรีสำโรง) เพราะจดหมายเหตุในสมัยรัตนโกสินทร์ที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 เป็นจดหมายเหตุที่กล่าวถึงการติดต่อระหว่างเมืองสุวรรณภูมิและกรุงเทพมหานคร เกี่ยวกับการขนย้ายไม้สัก เมืองบางขลังเป็นป่าดิบมีพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก และเมืองบางขลังเป็นเมืองที่อยู่ในความปกครองของมณฑลเสลี่ยง (สุวรรณภูมิ) และจากคำบอกกล่าวของชาวบ้านเมืองบางขลังว่า ราว 80-90 ปีที่ผ่านมา บริเวณบางขลังเป็นป่ารกชัฏ มีเขตติดต่อไปถึงป่าท่าเกวียน คนที่มาอยู่มักจะหลบหนีอาญาแผ่นดินหรือทำความผิดมาแล้วทั้งสิ้น

ในพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังกล่าวถึงวัดโบสถ์ ซึ่งเป็นวัดร้างของเมืองบางขลังว่า “ต่อไปเดินทางไปได้ประมาณ 110 เส้น ข้ามแดนสุวรรณภูมิเวลาเที่ยงถึงวัดร้าง เรียกตามคำชาวบ้านวัดโบสถ์” จากข้อความนี้แสดงว่า บริเวณเมืองบางขลังเดิมรกร้าง ประชาชนทิ้งเมืองไปอยู่ในแหล่งอื่นนับร้อยปี ความเชื่อเกี่ยวกับคำว่าบางขลัง ชาวบ้านที่สนใจได้ให้ความเห็นว่าบางข้ง คำว่าข้ง หมายถึงบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง ต่อมามีการขุดค้นโบราณสถานแล้วพบกรุพระ ได้มีการเล่าถึงอิทธิพลและความศักดิ์สิทธิ์จึงเรียกว่า “พระกรุบางขลัง” เปลี่ยนจาก “ข้ง” เป็น “ขลัง” เพราะให้มีความหมายในทางอยู่อย่างคงกระพันมากขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อแตกต่างกันไปอีก จากคำบอกกล่าวของชาวบ้าน “ขลัง” นั้นมาจากความเชื่อศรัทธาในตัวบุคคลที่ชื่อว่า หลวงพ่อป๊อก ท่านเป็นผู้มีวิชาอาคมและเมตตาตามหานิยม จึงเรียกว่า “บางขลัง” ตามความเชื่อและศรัทธาต่อหลวงพ่อป๊อก ซึ่งในปัจจุบันกระดูกของท่านยังเก็บไว้ที่วิหารหลวงพ่อป๊อกอยู่ในเขตหนองกลับ สรุปได้ว่า เมืองบางขลังเป็นเมืองเก่าในสมัยสุโขทัยที่มีโบราณสถานโบราณวัตถุ ซากปรักหักพังที่ปรากฏอย่างเด่นชัด แต่ถูกทิ้งร้างไปในสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ส่วนชาวบางขลังในปัจจุบันเป็นชาวบ้านได้อพยพเข้ามาอยู่ประมาณปี พ.ศ. 2507 หรือราว 50 ปีที่ผ่านมา

2.2 ผลการสืบค้นพัฒนาการทางการเมืองการปกครองเมืองบางขลัง

จากหนังสือบันทึก “79 ปี การปกครองกำนันผู้ใหญ่บ้าน ตำบลเมืองบางขลังกว่าจะถึงวันนี้” ของนายสมคิด คำมาอ้าย อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย ที่ได้มีการบันทึกข้อมูลประวัติการปกครอง ตำบลเมืองบางขลัง เมื่อประมาณปี พ.ศ.2471 เป็นต้นมาถึงปี พ.ศ. 2550 พบว่าข้อมูลทำเนียบการปกครองและความเป็นมาของตำบล

เมืองบางซ่งในอดีต เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2471 ในยุคนั้นเมืองบางซ่งยังไม่ได้ยกระดับเป็นตำบล ขึ้นกับฝ่ายปกครองเมืองสวรรคโลก เขตปกครองเมืองบางซ่ง มีอาณาเขตตั้งแต่ทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำยมติดต่อกับจังหวัดโรภาส และบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำฝากระดานไปจนถึงเขาเตือ มีประชากรอาศัยในอาณาบริเวณเมืองบางซ่ง จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ

หมู่ที่ 1 บ้านหนองกลับ ปกครองโดยท่านขุนอภิบาลบางซ่ง (กำนันรูป พลธีระ)

หมู่ที่ 2 บ้านหนองกลับ ปกครองโดยท่านขุนอภิบาลบางซ่ง (กำนันรูป พลธีระ)

หมู่ที่ 3 บ้านหนองเรียง ปกครองโดย ผู้ใหญ่พวง ศิลพร

หมู่ที่ 4 บ้านคลองแห้ง ปกครองโดย ท่านหมื่นเปรม ชัยชนะนิกรณ (นายดี เปรมใจ)

หมู่ที่ 5 บ้านปากคลองช้าง-ขอนแก่น ปกครองโดย ท่านหมื่นแก้วน ภัยพาล (นายแก้ว

ต่างพล้อย)

สำหรับบุคคลที่ได้กล่าวชื่อมาในเบื้องต้นนี้มีสองท่านได้รับหน้าที่เป็นฝ่ายปกครอง ตั้งแต่ยังไม่ได้ดำรงตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน คือ บุคคลที่ 1 ท่านหมื่นแก้วน ภัยพาล บุคคลที่ 2 ท่านหมื่นเปรม ชัยชนะนิกรณ บุคคลทั้งสองท่านเมื่อปี พ.ศ. 2471 ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้เป็นฝ่ายปกครอง สนองนโยบายต่อหน่วยราชการ และประกอบกับทำคุณงามความดีหลายอย่างสม่ำเสมอ จนในที่สุดความดีความชอบที่ท่านได้รับ คือ ตำแหน่งท่านหมื่น และได้รับโล่เกียรตินิยม เป็นไม้เท้าประดับเงินพลอกโลหะสลักเป็นภาษาไทยว่า ความชอบในปี 2471 โดยศักดิ์นาที่ได้รับถ้าเป็น ท่านขุน จะมีทรัพย์สินและที่ดินตั้งแต่ 500 ถึง 1000 ไร่ พอที่จะช่วยเหลือบริวารเมื่อยามยาก ถ้าเป็น ท่านหมื่น จะมีบารมีประกอบด้วยทรัพย์สินที่ดินที่อยู่ในปกครอง 250 ไร่จนถึง 500 ไร่ และ บุคคลที่ได้เอ่ยชื่อในเบื้องต้นนี้ท่านได้ทำหน้าที่ฝ่ายปกครองตลอดเรื่อยมาจนถึงประมาณปี พ.ศ.2475 และในปีเดียวกันนั้นเองทางฝ่ายปกครองก็มีการเปลี่ยนแปลงยกระดับเมืองบางซ่งให้เป็นตำบลเมืองบางซ่งเมื่อปี พ.ศ.2475 เมื่อยกระดับเป็นตำบลก็มีการเลือกตั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตามระเบียบของการปกครอง การเลือกตั้งครั้งแรกของตำบลเมืองบางซ่งในยุคนั้น บุคคลที่ได้รับเลือกเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านคือ ท่านขุนอภิบาล บางซ่ง หรือ นายรูป พลธีระ ได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนันคนแรกของตำบลเมืองบางซ่ง ท่านมีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านหนองกลับ ตำบลเมืองบางซ่ง นายพวง ศิลพร ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่บ้านหนองเรียง ตำบลเมืองบางซ่ง ท่านหมื่นเปรม ชัยชนะนิกรณ หรือ นายดี เปรมใจ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกที่บ้านคลองแห้ง ตำบลเมืองบางซ่ง มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านคลองแห้ง และท่านหมื่นแก้วน ภัยพาล หรือ นายแก้ว ต่างพล้อย ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ของบ้านปากคลองช้าง ขอนซุง ตำบลเมืองบางซ่ง ภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านปากคลองช้าง ซึ่งการไปประชุมที่อำเภอหรือไปติดต่อราชการ ต้องอาศัยม้าเป็นพาหนะ ในฤดูฝนต้องเดินทางด้วยเท้าเปล่า ถ้าอำเภอมียานเอกสารราชการมาก ทางทีมฝ่ายปกครองก็จัดทีมไปรับเอกสารจากอำเภอ เรียกว่า เดินเพื่อรับส่งเอกสาร

ภาพ 2 ไม้เท้าประดับเงินปลอกโลหะสลักความชอบในปี 2471

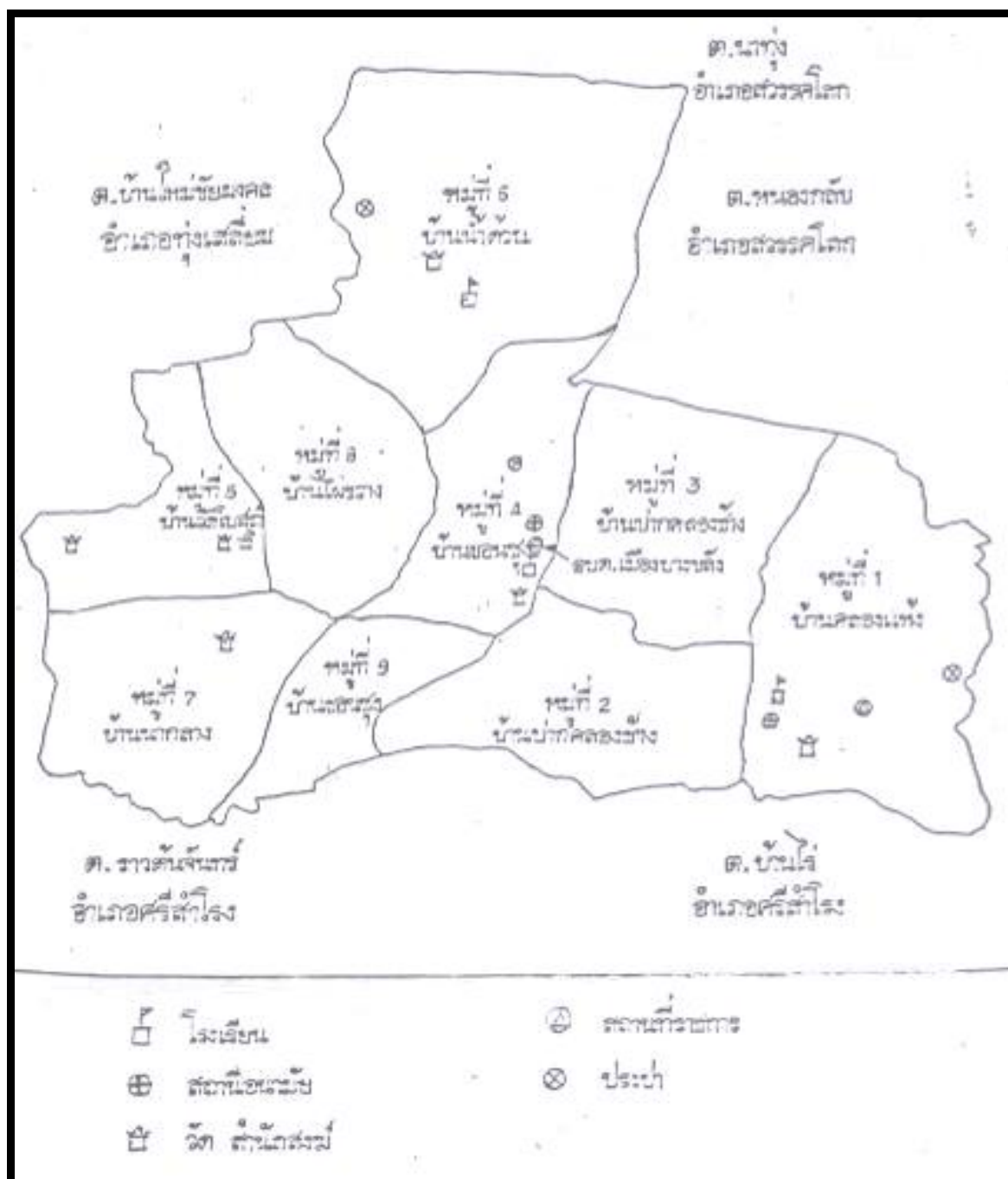
ต่อมาเมื่อ ปี พ.ศ. 2483 กำนันรูป พลธีระ หมดวาระการดำรงตำแหน่ง พร้อมกับ ท่านหมื่นแก้วน ภัยพาล บ้านปากคลองช้างและหนองกลับต้องเลือกผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาดำรงตำแหน่ง แทนตำแหน่งที่ว่างลง ผลการเลือกตั้ง นายคง ต่างพล้อย ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านปากคลอง ช้าง และได้รับเลือกเป็นกำนันคนที่ 2 ของตำบลเมืองบางซ่ง ส่วนบ้านหนองกลับนายหยา ต่อนไล่ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านหนองกลับ นายแป้ว ยอกรณ์ มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านหนองกลับ ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่ง เป็นกำนันคนที่ 3 ในปี พ.ศ. 2490 – 2498 ส่วนกำนันคนที่ 4 คือนายเกิด หิมวรรณ มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านคลองแห้ง ดำรงตำแหน่ง พ.ศ.2498 - 2525 ยุคนี้การคมนาคมเริ่มมีการใช้รถเป็นพาหนะ ทำให้การส่งสินค้าไปขายในเมืองก็เริ่มสะดวกขึ้นตามลำดับ และกำนันคนที่ 5 คือนายหยา ต่อนไล่ มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านหนองกลับ ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2526 ในยุคนี้อำเภอเมืองบางซ่งมีประชากรเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากประกอบกับมีพื้นที่กว้างขวาง ดังนั้น ทางราชการจึงมีนโยบายแยกตำบลเมืองบางซ่งออกเป็นสองตำบล โดยจัดพื้นที่อาณาเขตตั้งแต่ จันทรโรภาส ถึง บริเวณหน้าบ้านหนองเรียงเป็นตำบลหนองกลับ และต่อจากหนองเรียงไปทาง ทิศตะวันตก เรื่อยไปจนถึงเขาเตี๊ยะเป็นพื้นที่ตำบลเมืองบางซ่ง

รายชื่อผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองปกครอง หลังจากตำบลเมืองบางซ่ง แยกเป็นสอง ตำบลมีรายละเอียดดังนี้

ในปี พ.ศ. 2526 นายแฉล้ม พลทรัพย์ ได้รับเลือกตั้งเป็นกำนันคนแรกของตำบลเมือง บางซ่ง หลังจากแยกจากหนองกลับมาเป็นเมืองบางซ่ง หมู่บ้านที่อยู่ในเขตปกครองตำบลเมือง บางซ่ง ในยุคนั้นมี 7 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านคลองแห้ง	นายสมนึก เหล็กพรม	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 2 บ้านปากคลองช้าง	นายเฉลียว ชุมเพชร	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 3 บ้านปากคลองช้าง	นายวัง จันทรสิงห์	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น	นายเฉลิม พลทรัพย์	เป็นกำนัน
หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์	นายหมวก ต่างพล้อย	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 6 บ้านแม่น้ำดวน	นายจาม เกิดนุช	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง	นายทิน อ้นคง	เป็นผู้ใหญ่บ้าน

ในปัจจุบันจำนวนหมู่บ้านในเขตเทศบาลตำบลเมืองบางซังมี 9 หมู่บ้าน โดยเพิ่มหมู่ 5 บ้านไผ่ขวาง และหมู่ 9 บ้านขอนแก่น ดังแสดงในแผนที่ตำบลเมืองบางซัง

ภาพ 3 แผนที่สังเขปเทศบาลตำบลเมืองบางขลัง

ข้อมูลการปกครองและประวัติความเป็นมาของแต่ละหมู่บ้าน

หมู่ที่ 1 บ้านคลองแห้ง

หมู่บ้านคลองแห้งได้ก่อตั้งเมื่อประมาณ 200 กว่าปีที่แล้ว หมู่บ้านคลองแห้งเป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่อีกหมู่บ้านหนึ่ง ที่อยู่ในเขตปกครองตำบลเมืองบางขลัง หมู่บ้านแห่งนี้มีประชาชนอาศัยอยู่ตั้งแต่เมืองบางขลังยังไม่ยกระดับขึ้นเป็นตำบล โดยจะเป็นที่ร้อยปีนั้นข้อมูลยังไม่แน่ชัด ชุมชนแห่งนี้มีประชากรอาศัยอยู่ก่อนมีวัดคลองแห้งหรือชื่อวัดบุปผารามในอดีต จากการสัมภาษณ์ อาจารย์พิสิฐ ศรีสวัสดิ์ อายุ 94 ปี บ้านเลขที่ 125 หมู่ที่ 1 กล่าวว่าชื่อหมู่บ้านคลองแห้ง เรียกมาจากคลองฝากระดานที่ทอดผ่านบ้านคลองแห้งเมื่อไหลผ่านหลังวัดคลองแห้งพบที่เกิดคลองตันขึ้น ทำให้ไม่มีคลองน้ำทอดผ่านไป น้ำเกิดการแห้งบริเวณนี้ จึงเรียกว่า คลองแห้ง อาจารย์พิสิฐ ศรีสวัสดิ์ ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า วัดคลองแห้งหรือ วัดบุปผาราม ถูกสร้างขึ้นเป็นสำนักสงฆ์ โดยไม่ทราบผู้ก่อตั้ง ต่อมาพระอาจารย์ทุม ตั้งสติ เข้ามาจำวัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อมาหลวงพ่อเดิม ซึ่งมีภูมิลำเนาจากตำบลท่าเกษม อำเภอสุวรรณภูมิ ได้มาจำวัดคลองแห้งเมื่อประมาณปี พ.ศ.2520 เนื่องจากหลวงพ่อดีมีฝีมือด้านการช่าง จึงร่วมกันกับญาติโยมในการก่อสร้างวัดเรื่อยมาจนสร้างโบสถ์และศาลาจนเสร็จ จากนั้นในปี พ.ศ.2542 หลวงพ่อได้มรณภาพ อายุ 79 ปี ซึ่งจากบันทึกของนายสมคิด คำมาอ้าย หมู่บ้านคลองแห้งมีการดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายดี เปรมใจ ก่อนที่ท่านจะได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน ท่านได้รับความดีความชอบแต่งตั้งเป็น หมื่นเปรม ชัยชนะนิกรณ

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 คือ นายนาค ต่างพล้อย

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 คือ นายเล้ง ลองคำ

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 คือ นายเกิด หิมวัน โดยได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลเมืองบางขลัง

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 5 คือ นายสมนึก เหล็กพรม ดำรงตำแหน่งพ.ศ. 2518 ในยุคนั้นเราเริ่มใช้รถบรรทุกส่งสินค้าไปขายในเมืองแทนเกวียน เมื่อมีรถวิ่งผ่าน ฝุ่นก็ฟุ้งกระจายเพราะเป็นถนนลูกรัง ต่อมาก็เริ่มพัฒนาเป็นถนนลาดยาง ทำให้การคมนาคมทางบก สะดวกยิ่งขึ้น

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 6 คือ นายเรือง คำทอง ดำรงตำแหน่งพ.ศ. 2547

ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 7 คือ นายงาม สุขแจ่ม ดำรงตำแหน่งพ.ศ. 2551 - ปัจจุบัน

หมู่ที่ 2 บ้านปากคลองช้าง

หมู่บ้านปากคลองช้าง ก่อตั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ.2411 ในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำฝากระดานแห่งนี้ตั้งแต่เมืองบางขลังยังไม่ได้ยกระดับเป็นตำบล ชาวบ้านเรียกอาณาบริเวณพื้นที่แห่งนี้ว่า บ้านไผ่พนม คำว่าไผ่พนมนั้น เป็นชื่อที่ชาวบ้านได้ขนานนามขึ้น ให้เหมาะสมกับพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศคือ อาณาบริเวณ ทั้งสองฝั่งน้ำแห่งนี้ มีไผ่กันเป็นแนวยาวทั้งสองฝั่ง และทั้งสองฝั่งน้ำมีทางเกวียนที่ชาวบ้านช่วยกันตัดเป็นเส้นทางไว้สัญจรในยุคนั้น โดยระหว่างสองข้างทางก็มีกอไผ่เรียง

ลายเป็นระยะทางยาว บางจุดปลายไผ่ที่อยู่บริเวณริมทางปลายไผ่ก็เอนมาประสมกัน ทำให้เส้นทางสัญจรปกคลุมด้วยใบไผ่สร้างบรรยากาศร่มรื่น แต่ถ้าเป็นกลางคืนก็มีมิติตัวเอง เพราะคลุมด้วยใบไผ่ที่หนาทึบ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงขนานนามอาณาบริเวณนี้ว่า ไผ่พนม

ส่วนชื่อบ้านปากคลองช้าง เป็นชื่อที่แยกตั้งหมู่บ้านเป็นทางการ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2471 - 2475 สำหรับชื่อปากคลองช้างมีเหตุผลหนึ่งที่ทางการได้ตั้งชื่อให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ในยุคนั้น เพราะโดยรอบ ๆ พื้นที่แห่งนี้มีการสัมปทานไม้ การทำไม้ต้องอาศัยแรงงานช้างช่วยลากท่อนซุงมารวมไว้ และบรรดาเจ้าของช้างหรือควาญช้าง ได้สร้างบ้านพักหรือชาวบ้านเรียกว่าบ้านปางช้างควาญช้างหลังจากใช้แรงงานช้าง ตอนเย็นก็นำช้างเข้าปาง ก่อนนำช้างเข้าปางก็นำช้างลงกินน้ำจนที่สุดตลิ่งบริเวณนี้ก็เป็นท่าที่ช้างขึ้นลงบ่อยครั้ง และมีอีกหลายจุดที่เป็นท่าช้าง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บ้านปากคลองช้าง จวบจนปัจจุบัน

ด้านการศึกษา หมู่บ้านแห่งนี้ได้ก่อตั้งโรงเรียนวัดปากคลองช้าง ปี พ.ศ.2469 มีนายพิน พลราษฎร์ นายอำเภอสวรรคโลก เป็นผู้ทำพิธีเปิด ซึ่งนับว่าเป็นโรงเรียนแห่งแรกของตำบลเมืองบางขลัง ที่เปิดให้เด็กในตำบลได้เรียนมาจนถึงปัจจุบัน ในระยะเริ่มแรกได้ใช้ศาลาวัดปากคลองช้างเป็นอาคารเรียน ต่อมาปี พ.ศ. 2482 ได้งบประมาณก่อสร้างอาคารเรียนหลังหนึ่ง จำนวน 3 ห้องเรียน

ด้านศาสนา วัดปากคลองช้างถูกสร้างเป็นสำนักสงฆ์เมื่อประมาณปี พ.ศ.2443 เมื่อประมาณร้อยกว่าปี ถือว่าเป็นสำนักสงฆ์เก่าแก่ โดยหลวงปู่ปอก หลังสร้างสำนักสงฆ์เสร็จได้ไม่นาน หลวงปู่ปอกได้ย้ายไปอยู่ที่อื่น และเป็นเวลาเดียวกันที่หลวงพ่อบุญเรือง พ้นจากเป็นทหาร ได้มาจำพรรษาที่วัดปากคลองช้าง หลวงปู่บุญเรืองได้อุทิศเพื่อบำเพ็ญตนอยู่ในผ้ากาสาวภัตร์ จำพรรษาอยู่วัดมาตลอด ท่านได้เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ เชิญชวนชาวบ้านในตำบลเมืองบางขลังช่วยกันสร้างวัด และท่านมีภูมิรู้ทางด้านวิชาอาคมและการรักษาด้วยสมุนไพรไทยเป็นอย่างมาก โดยมีลูกศิษย์คนสำคัญ คือนายทองสุข อ่อนแสง ที่เป็นปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรที่มีชื่อเสียงในปัจจุบันหมู่บ้านปากคลองช้างมีการดำรงตำแหน่งทางการปกครองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

พ.ศ. 2482 นายแก้ว ต่างพล้อย เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก

พ.ศ. 2484 นายคง ต่างพล้อย ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน ต่อมาเมื่อเวลาไล่เลี่ยกันนั้นกำนันแป้ว ยอกรณ ได้หมดวาระลง ผู้ใหญ่คง ต่างพล้อย ได้รับเลือกเป็นกำนันคนที่ 3 ของตำบลเมืองบางขลัง

พ.ศ. 2491 นายอ้น อ่อนแสง มีการเลือกเกิดขึ้น เนื่องจากผู้ที่ดำรงตำแหน่งฝ่ายปกครองมีแต่ผู้สูงอายุเป็นส่วนมาก ทำให้วาระการปกครองหมดเร็ว ส่งผลให้นายอ้น อ่อนแสงได้รับเลือกตั้งเข้าดำรงตำแหน่งในปี 2491

พ.ศ. 2496 นายเลื่อน พลธีระ

พ.ศ. 2500 นายเทียบ อ่อนแสง ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านปากคลองช้าง ในยุคนี้มีความเจริญขึ้น ประกอบกับจำนวนประชากรของหมู่บ้านปากคลองช้างก็เพิ่มขึ้น และกลายเป็นหมู่บ้านที่มีประชากรมากที่สุดของตำบลเมืองบางซ่ง ดังนั้นในปี พ.ศ.2520-2525 หน่วยงานราชการก็มีนโยบายให้หมู่บ้านปากคลองช้างแบ่งการปกครองออกเป็นสองหมู่บ้าน เพื่อให้หน่วยงานราชการดูแลได้สะดวกขึ้น คือหมู่บ้านปากคลองช้างทางฝั่งทิศเหนือลำน้ำฝางกระดานเป็นหมู่ที่ 9 ในยุคนั้นซึ่งปัจจุบันคือ หมู่ที่ 3 ส่วนบ้านปากคลองช้างทางทิศใต้ลำน้ำฝางกระดานเป็นหมู่ที่ 2 เมื่อจัดให้มีการเลือกผู้ใหญ่บ้าน พบว่าหมู่บ้านทางทิศใต้ลำน้ำฝางกระดาน (หมู่ที่ 2) ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน คือนายเฉลียว ขุมเพชร ในปี พ.ศ. 2525 นายทิม ขุมเพชร ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 นายเฉลย ขุมเพชรได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านปากคลองช้าง หมู่ที่ 2 เรื่อยมา จนถึงปี พ.ศ. 2547 กำนันสมชาติ จันทร์สิงห์ กำนันตำบลเมืองบางซ่งได้หมดวาระลงตำบลเมืองบางซ่งก็มีการเลือกกำนันขึ้นมาใหม่ นายเฉลย ขุมเพชร ก็ได้รับเลือกเป็นกำนันตำบลเมืองบางซ่ง

หมู่ที่ 3 บ้านปากคลองช้าง

ช่วงปี พ.ศ. 2520-2525 บ้านปากคลองช้าง หมู่ที่ 9 (ปัจจุบันคือ หมู่ที่ 3) มีผู้ใหญ่วัง จันทร์สิงห์ ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองบ้านปากคลองช้างเรื่อยมาจนหมดวาระการปกครอง ต่อมา พ.ศ. 2525 นายสะอั้ง เกิดนุช ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 และในปี พ.ศ. 2542 นายสนธิ ชื่นชอบ ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน และได้รับคัดเลือกเป็นกำนันตำบลเมืองบางซ่ง จนถึงปัจจุบัน

หมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น

พ.ศ. 2453 มีผู้คนมาปักหลักในพื้นที่นี้จำนวนไม่มากนัก รุนบุกเบิก ที่มาอาศัยมีจำนวนไม่เกิน 20 หลังคาเรือน พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าดงและไม้หนานาพันธุ์ ทั้งป่าไม้สัก ประดู่แดง พันธุ์ไม้หนานาชนิด และสัตว์ป่านานาพันธุ์ คนที่ย้ายมาอยู่บ้านขอนแก่นรุ่นปี พ.ศ. 2460 มาจากหลายพื้นที่ อาทิเช่น จังหวัดตาก สามพวง พรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร อำเภอดง จังหวัดลำปาง และจังหวัดอุดรดิตถ์ หลายครอบครัวมาอยู่เรียงรายสองฝั่งลำน้ำฝางกระดาน ที่มาของชื่อหมู่บ้าน “บ้านขอนแก่น” เนื่องมาจากในปี พ.ศ. 2457 มีบริษัททำไม้ บริษัทมิคเซลหลุยส์ มาตั้งสำนักงานสัมปทานไม้ขึ้น ซึ่งใช้สถานที่ในพื้นที่บ้านขอนแก่นฝั่งตะวันตกลำน้ำฝางกระดาน ห่างจากลำน้ำฝางกระดานประมาณ 700-800 เมตร เป็นที่รวมขอนแก่น ปัจจุบันคือ หมู่ที่ 9 บ้านขอนแก่น ซึ่งพื้นที่บริเวณนี้เป็นของนายนาค พุ่มขบา ในอดีตประชาชนที่อาศัยทำมาหากินในถิ่นนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นเกษตรกร ทำไร่ ทำนาเป็นอาชีพ เมื่อมีบริษัทสัมปทานไม้มาเปิดทำการ ก็ได้ทำงานรับจ้างนำท่อนซุงมารวมในปางไม้บริษัท เมื่อถึงฤดูฝนช่วงน้ำหลากก็รับจ้างนำซุงล่องแพ คือนำท่อนซุงมาผูกเป็นแพแล้วนำแพล่องไปตามลำน้ำฝางกระดานลงสู่แม่น้ำยม แล้วรวมเป็นแพใหญ่ล่องไปตามลำน้ำแม่ยม สู่จุดหมายปลายทางที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ในด้านศาสนา ความเป็นมาของวัดขอนแก่น เกิดจากการที่บ้านขอนแก่นเป็นหมู่บ้านที่เป็นทางการ แต่ยังขาดวัดที่จะทำบุญ ชาวบ้านจึงดำริร่วมกันที่จะสร้างวัดภายในหมู่บ้าน

เพราะที่ผ่านมาเมื่อถึงเทศกาลทำบุญตักบาตรก็ต้องเดินทางไปทำบุญที่วัดปากคลองช้าง มีความยากลำบาก ต้องเดินทางด้วยเท้าเปล่าไปทำบุญ ดังนั้นการวางแผนสร้างสำนักสงฆ์บ้านขอนแก่นก็ได้เริ่มขึ้น จึงมีการจัดหาที่ดินที่เหมาะสม โดยผู้ใหญ่เจีย เรียบร้อย ได้ปรึกษากับท่านหมื่นแก้วนภัยพาล อดีตผู้ใหญ่บ้าน เพราะในยุคนั้นท่านหมื่นแก้วนภัยพาลท่านได้มาเป็นเขยคนบ้านขอนแก่น โดยแต่งงานกับนางนิว ดังพล้อย ลูกสาวนางเพื่อย พี่สาวนายวา คำมาอ้าย กล่าวคือนางนิวคือหลานสาวของ นายวา คำมาอ้าย ดังนั้นการหาที่ดินมาสร้างวัดขอนแก่นก็ไม่ยากนัก ท่านหมื่นแก้วนพลายพาลได้เอ่ยปากขอที่ดิน ซึ่งนายวา คำมาอ้าย ได้จับจองหักล้างถางป่าไว้เป็นที่ทำกิน นายวา คำมาอ้าย ก็ยอมตกลงบริจาคที่ดินแปลงนี้ประมาณ 9 ไร่เศษ ตั้งสำนักสงฆ์หรือวัดขอนแก่นขึ้น และด้วยแรงศรัทธาของชาวบ้านขอนแก่น ได้ร่วมมือกันสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นหนึ่งหลังจาก เสาไม้เต็ง ไม้รัง ส่วนสังกะสีนั้นได้รับบริจาคจากนายนาค พุ่มขบา อดีตผู้ใหญ่บ้านขอนแก่น ในช่วงนั้นสำนักงานสัมปทานยังไม่ได้ยกเลิกไป บริษัทได้ยกสำนักงานบางส่วนให้ นายนาค พุ่มขบา จึงนำสังกะสีมาบริจาคให้วัดขอนแก่นซึ่งกำลังสร้างใหม่จนสำเร็จ กุฏิหลังนี้มีความกว้าง 8 คอก ยาว 3 วา ได้มีมนต์พระสงฆ์มาจำวัดหนึ่งรูป พอได้หนึ่งพรรษา พระสงฆ์ที่จำวัดอยู่ได้ไปอยู่ที่วัดอื่นปล่อยวัดร้างไปชั่วขณะหนึ่ง ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 มีพระสงฆ์รูปหนึ่งได้เดินทางมาที่วัดขอนแก่น เมื่อชาวบ้านทราบ ก็ได้นำภัตตาหารไปถวาย ได้พูดคุยถามชื่อเสียงเรียงนามท่านบอกว่าท่านชื่อ หลวงพ่อหยวก เดินทางมาจากจังหวัดสุพรรณบุรี ชาวบ้านจึงนิมนต์ให้อยู่จำวัดที่วัดขอนแก่น ท่านก็รับปากว่าจะช่วยสร้างวัดขอนแก่น ชาวบ้านมีความศรัทธา ท่านจะให้ชาวบ้านช่วยสร้างอะไรก็ได้ได้รับความร่วมมือ โดยในลำดับแรก หลวงพ่อหยวกได้เชิญชวนชาวบ้านร่วมสร้างกุฏิขึ้นอีกหนึ่งหลัง เป็นทรงหำหลบ หรือทรงปั้นหยา เสากุฏิเป็นไม้เต็ง ไม้รัง ส่วนเครื่องบนและพื้นใช้ไม้สักทั้งหลัง เมื่อกุฏิสร้างขึ้นอย่างรวดเร็ว ท่านได้ไปบอกบุญชาวบ้านซื้อสังกะสีเพื่อมุงกุฏิจนสำเร็จในที่สุด

ในการต่อมา หลวงพ่อหยวกได้ปรึกษาชาวบ้านในการสร้างศาลาการเปรียญไว้สำหรับทำบุญตักบาตรในช่วงเทศกาล ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างศาลาขึ้น การสร้างศาลาหลังนี้ถือว่าเป็นงานสร้างที่ใหญ่ที่สุดและเป็นงานหนักมากสำหรับชาวบ้านขอนแก่น ต้องระดมกำลังสามัคคีไปช่วยกันตัดไม้ด้วยแรงกายและใช้เกวียนไปลากมา ช่วยกันแต่งตัวไม้สร้างศาลาขึ้นมาจนเป็นรูปเป็นร่าง ในสมัยนั้นเงินทองก็หายากไม่มีเงินซื้อสังกะสีมุง ชาวบ้านต้องไปช่วยกันเกี่ยวหญ้าแฝกมาทำเป็นตับ แล้วนำมามุงจนสำเร็จ ศาลาการเปรียญหลังนี้มีความกว้าง 7 วา ยาว 9 วา เสาศาลาทำด้วยไม้ประดู่ และไม้แดง เครื่องบนรวมทั้งพื้นศาลาทำด้วยไม้สักทั้งหลัง ถ้าเรามาวิเคราะห์กันแล้ว คนในสมัยนั้นมีความสามัคคีกันเป็นเยี่ยม การสร้างศาลาการเปรียญหลังนี้ไม่มีการใช้เครื่องยนต์ กลไกเข้ามาช่วยเลย ใช้เฉพาะมีด จอบ ขวาน เลื่อย เท่านั้นเป็นเครื่องมือก่อสร้างและเมื่อปี พ.ศ. 2496 หลวงพ่อหยวกเดินทางไปจังหวัดสุพรรณบุรีเพื่อจัดการหาเงินมาสร้างศาลาริมน้ำขึ้นอีกหนึ่งหลังเป็นศาลาทรงไทยทำด้วยไม้สักทั้งหลัง หลังคามุงด้วยไม้สักทาสีขาว พื้นศาลาทั้งซ้ายขวายกพื้นสูงประมาณ

1 เมตร ตรงระหว่างกลางศาลากว้างประมาณ 2 เมตร ไม่ยกพื้น เหลือไว้เป็นทางเดินไปบันไดลงทำน้ำที่หน้าวัดขอนแก่น หลวงพ่อหยวกให้ช่างจากจังหวัดสุพรรณบุรี ทำป้ายชื่อวัดขอนแก่น ที่หน้าจั่วศาลาทรงไทย ด้านตะวันตก ริมน้ำฝากระดาน ถ้าผู้สัญจร ไปมาเลียบลำคลอง มองจากฝั่งตะวันตกของลำน้ำฝากระดานจะมองเห็นป้ายชื่อวัดขอนแก่นติดอยู่หน้าจั่วอย่างสง่างาม

ในยุคนั้นชาวบ้านในลุ่มนี้นับว่าเป็นหมู่บ้านที่ก้นดาร์ ห่างไกลความเจริญ พอเสร็จจากฤดูเก็บเกี่ยว ว่างานก็เข้าป่าล่าสัตว์ บังเอิญไปพบพระพุทธรูปที่ถ้าเจ้ารามอยู่หลายองค์ ชาวบ้านจึงมาเล่าให้หลวงพ่อยกฟิง เมื่อหลวงพ่อยกฟิงรู้เรื่องจึงให้ชาวบ้านไปนำพระพุทธรูปมาไว้ที่วัดขอนแก่น เมื่อชาวบ้านไปที่ถ้าเจ้าราม ปรากฏว่า มีพระพุทธรูปมากมาย มีทั้งองค์ใหญ่และเล็ก แต่พระพุทธรูปองค์ใหญ่นำมาไม่ได้เพราะ พระพุทธรูปมีน้ำหนักมาก ชาวบ้านได้เลือกพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ นำมาสององค์ พระพุทธรูปสลักด้วยไม้แก่นจันทร์ ลักษณะปางห้ามญาติ เกตุบัวตูม ยืนบนแท่นบัวสองชั้น มีพระพักตร์สวยงาม หลวงพ่อยกฟิงและชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธามาก หลวงพ่อยกฟิงจัดการหาเงินสร้างหอสวดมนต์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ชาวบ้านกราบไหว้บูชา และเรียกว่า หลวงพ่อสองพี่น้อง หรือพระลักษณะ พระราม ตลอดมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 พระอุกโจรขโมยไป แต่ปี พ.ศ.2555 ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจกันจัดสร้างพระสองพี่น้อง ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในพื้นที่สืบต่อมา

ภาพ 4 พระครูจันทโรภาส อดีตเจ้าคณะตำบลเมืองบางขลัง

พระครูจันทโรภาส อดีตเจ้าคณะตำบลเมืองบางขลัง นั่งถ่ายรูปด้านหลังเป็นพระพุทธรูปพระราม พระลักษณะที่ชาวบ้านขอนแก่นออกมาจากถ้ำสี่ตาซึ่งอยู่ติดกันกับถ้ำเจ้าราม (ชื่อ เอกสารจดหมายเหตุ ใบบอกเมืองสุโขทัย รหัสเอกสาร ร.5 ม.2.12ก/4 แผ่นที่ 92-94 สถานที่เก็บรักษาหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร) และในปี พ.ศ.2518 พระอุกโจรขโมยไป

ภาพ 5 พระลักษณ์ และพระราม องค์ที่จำลองในปัจจุบัน

ด้านการศึกษา ในปี พ.ศ. 2502 ผู้ใหญ่เจ้าย เรียบร้อย หมดวาระลง บ้านขอนแก่นซึ่งมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านแทนตำแหน่งที่ว่าง นายจำลอง หนูแดง ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 ของหมู่บ้านขอนแก่น ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2502 ยุคนี้มีประชากรเพิ่มขึ้น ผู้ปกครองและเด็กไม่ได้รับความสะดวก เกี่ยวกับการเรียนของเด็กในหมู่บ้านขอนแก่น เพราะเด็กในหมู่บ้านขอนแก่นต้องเดินทางไปเรียนที่โรงเรียนบ้านปากคลองช้าง เป็นระยะทางที่ไกล เด็กไม่มียานพาหนะ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางมาก ดังนั้นหน่วยงานราชการประกอบกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งผู้ปกครองของเด็ก ได้ทำเรื่องไปยังหน่วยงานราชการ ทำเรื่องขอย้ายเด็กนักเรียนบ้านขอนแก่นที่ไปเรียนโรงเรียนปากคลองช้าง ให้มาเรียนที่บ้านขอนแก่นโดยใช้ศาลาวัดขอนแก่นเป็นสถานที่เรียนชั่วคราวก่อน ส่วนการเรียนการสอนของ โรงเรียนบ้านขอนแก่นที่เปิดใหม่ในยุคนั้น ทางการศึกษาได้ส่งนายประสิทธิ์ กองเกิด มารักษาการครูใหญ่ โรงเรียนบ้านขอนแก่น และเป็นครูคนแรก ที่มาทำการสอน โรงเรียนบ้านขอนแก่นเปิดเรียนเมื่อ วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2502 เป็นต้นมาส่วนรายละเอียดการดำรงตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านของบ้านขอนแก่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

พ.ศ. 2487 นายนาค พุ่มชบา

พ.ศ. 2490 นายเจ้าย เรียบร้อย

พ.ศ. 2495 นายจำลอง หนูแดง

พ.ศ. 2515 นายชิต จันเพชร ในยุคนี้นบ้านขอนแก่นถือว่าเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่

พอสมควร ความเจริญเกิดขึ้นตามลำดับ การคมนาคมสะดวกขึ้นบ้าง เกิดนิคมสหกรณ์พระร่วง

มีโครงการตัดถนนในเขตนิคม ตั้งแต่ถนนสายสวรรคโลก ห่งเสี้ยว เข้ามายังหมู่บ้านขอนแก่น ทำให้การขนส่งผลผลิตทางการเกษตรไปขายในเมืองสะดวกขึ้นตามลำดับ

พ.ศ. 2525 นายแฉล้ม พลทรัพย์ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านขอนแก่น และได้รับเลือกตั้งเป็นกำนันคนแรกของตำบลเมืองบางซ่ง หลังจากแยกออกจากตำบลหนองกลับ แต่ถ้านับตั้งแต่สมัยที่ปกครองร่วมกันกับหนองกลับ กำนันแฉล้ม พลทรัพย์ นับว่าเป็นกำนันคนที่ 8 ของตำบลเมืองบางซ่ง

พ.ศ. 2537 นายสมชาติ จันทรสิงห์ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 และได้รับเลือกตั้งเป็นกำนันคนที่ 2 ของตำบลเมืองบางซ่ง ในยุคที่แยกจากหนองกลับ แต่ถ้านับตั้งแต่สมัยที่ยังปกครองรวมกันกับหนองกลับ กำนันสมชาติ จันทรสิงห์ คือกำนันคนที่ 9 ของตำบลเมืองบางซ่ง ในยุค พ.ศ. 2537 บ้านขอนแก่น ตำบลเมืองบางซ่ง นับได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรมากอยู่ในอันดับต้น ๆ และมีอาณาบริเวณเนื้อที่มากพอสมควร ดังนั้น หน่วยงานการปกครองจึงมีนโยบายแยกบ้านขอนแก่น หมู่ที่ 4 ออกเป็น 2 หมู่บ้านคือ ในปี พ.ศ. 2538 แยกเป็นหมู่บ้านไผ่ขวาง หมู่ที่ 8 โดยนายธวัช ไชแจ้ง ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านขอนแก่นหมู่ที่ 4 หลังจากที่บ้านไผ่ขวางได้แยกหมู่บ้านแล้ว หมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น ก็ยังเป็นหมู่บ้านที่มีประชากรอยู่ในระดับต้น ๆ ของตำบลเมืองบางซ่ง เพราะสองฝั่งลำน้ำแม่มอก มีบ้านเรือนประชาชนอาศัยอยู่ตลอดแนวฝั่งน้ำ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2543 ทางหน่วยงานการปกครองก็มีนโยบายจัดให้บ้านขอนแก่น หมู่ที่ 4 แยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้าน โดยจัดให้หมู่บ้านฝั่งตะวันตก ลำน้ำแม่มอก เป็นหมู่บ้านที่ 9 บ้านขอนแก่น และในปี พ.ศ. 2550 นายสมเดช จันทรเนย ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน และดำรงตำแหน่งมาจนถึงปัจจุบัน

ในปัจจุบันบ้านขอนแก่นการคมนาคมสะดวก มีถนนหมายเลข 1113 ตัดผ่านจากเมืองเก่าสุโขทัย ไปอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และถนนสายหลัก จากสวรรคโลก ผ่านตำบลหนองกลับ เชื่อมตำบลเมืองบางซ่ง ทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น

หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์

ความเป็นมาของหมู่บ้านวัดโบสถ์เมืองบางซ่งที่ผ่านมา เป็นเมืองร้างที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย โดยรอบๆ อาณาบริเวณโบราณสถานแห่งนี้เต็มไปด้วยป่าไม้นานาพันธุ์ และชุกชุมไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ประมาณปี พ.ศ. 2515 มีชาวบ้านจากหลายพื้นที่ โดยเฉพาะจากบ้านคลองแห้ง บ้านปากคลองช้างและบ้านขอนแก่นได้จับจองบุกแผ้วถางป่าเป็นที่ทำมาหากิน ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ นานวันรอบ ๆ อาณาบริเวณโบราณสถานแห่งนี้ก็กลายเป็นไร่นา ชาวบ้านปลูกที่พักอาศัยอยู่ตามต้นไร่ปลายนา มีการสร้างบ้านเรือนอย่างถาวรเพิ่มขึ้น จนในที่สุดทางการก็จัดแยกออกเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ. 2516 มีการเลือกตั้งโดย นายหมวก ดำพล้อย ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านวัดโบสถ์ พ.ศ. 2523 นายเสี้ยว พึ่งเฟื่อง ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 พ.ศ. 2547 นายสมพร พึ่งเฟื่อง ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 พ.ศ. 2556

นายกLOY มีเกิด ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร ชาวบ้าน วัดโบสถ์รักวัฒนธรรมและอนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิมที่สืบทอดมา เหตุการณ์ที่อยู่ในความทรงจำของชาววัดโบสถ์อยู่ไม่รู้ลืมคือ...เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2550 ถือว่าเป็นอภิมหามงคลของชาวเมืองบางซ่ง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี ทรงเสด็จมาทอดพระเนตรโบราณสถานวัดโบสถ์เมืองบางซ่ง นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่เปรียบมิได้ที่พสกนิกรชาวตำบลเมืองบางซ่งและตำบลใกล้เคียงได้มีโอกาสได้รับเสด็จพระองค์ท่าน

หมู่บ้านวัดโบสถ์เมืองบางซ่งมีจุดเด่นคือ มีโบราณสถานอันเก่าแก่ เหมาะกับการท่องเที่ยวศึกษาประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรมอาณาบริเวณของบ้านวัดโบสถ์ ทิศเหนือติดต่อกับตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอกู่เหล็ก ทิศใต้ติดต่อกับหมู่บ้านนากลาง ทิศตะวันออกติดต่อกับหมู่ที่ 9 บ้านขอนแก่นและหมู่บ้านไผ่ขวาง ทิศตะวันตกติดต่อกับเขตอำเภอกู่เหล็ก มีภูเขาวงเตี้ยเป็นแนวจรดเขตอำเภอสรีสำโรง ด้านตะวันออกเขาวงเตี้ยมีบ่อศิลาแลงให้ศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์อยู่ในเขตแนวถนนพระร่วงพาดผ่าน และมีแหล่งโบราณคดีในบริเวณวัดโบสถ์

ในด้านการศึกษา หมู่บ้านวัดโบสถ์มีโรงเรียนที่ไว้ให้ลูกหลานได้เล่าเรียน โรงเรียนบ้านวัดโบสถ์แห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2523 เป็นโรงเรียนที่มีความพร้อมในการจัดการเรียนการสอน มีจำนวนนักเรียนมากอยู่ในลำดับต้นๆ ของตำบลเมืองบางซ่ง

หมู่ที่ 6 บ้านน้ำดวน

ที่มาของชื่อหมู่บ้านน้ำดวน มีลำคลองใหญ่ทอดผ่านใจกลางหมู่บ้าน มีความลึก และกว้างมาก นับว่าเป็นลำคลองที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากมีน้ำที่ไหลมาจากภูเขาต่งเข้าเข้ามาสมทบด้วย แต่ลำคลองนี้เมื่อทอดผ่านหมู่บ้านไปแล้ว ตัวลำคลองก็ค่อยๆ เล็กลง จนไปถึงระยะหนึ่งก็จะมีสภาพคลองให้เห็น ชาวบ้านจึงเรียก ชื่อหมู่บ้านตามสภาพพื้นที่นี้ว่า “บ้านน้ำดวน”

สภาพภูมิประเทศหมู่บ้านน้ำดวนมีพื้นที่ติดภูเขาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีภูเขากั้นเป็นแนว ตั้งแต่เขตหมู่บ้านน้ำดวนไปจรดตำบลนาทุ่ง ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดงขี้เหล็ก การคมนาคมมีทางสัญจรเชื่อมติดต่อกับตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล ทักษะสภาพในอาณาบริเวณหมู่บ้านน้ำดวนมีความเป็นธรรมชาติ มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านคือ วัดศรีคงคาราม ชาวบ้านให้ความศรัทธาต่อวัดเป็นอย่างดี พื้นที่อยู่อาศัยมีลำคลองแม่น้ำดวนไหลผ่านหมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ดี ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบสูงเหมาะแก่การทำไร่ และทำสวน เป็นอย่างมาก หมู่บ้านน้ำดวนแยกตั้งหมู่บ้านเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2526 นายจาม เกิดนุช ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้าน ผู้ใหญ่จาม เกิดนุช ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้าน ปกครองหมู่บ้านน้ำดวนถึงปี พ.ศ. 2529 ได้หมดวาระลง หมู่บ้านน้ำดวนมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านแทนตำแหน่งที่ว่าง นายบัวโรย อ่อนบุญ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ได้ปกครองหมู่บ้านน้ำดวนเป็นเวลาหลายปี ในยุคนั้นมีประชากรหมู่บ้านน้ำดวนเพิ่มขึ้นเป็นปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาของเด็ก เพราะเป็นหมู่บ้านห่างไกลและ

ทูลกระหม่อมราชวงศ์จรัสโยบยาบพัฒนาการศึกษาแก่เด็กที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน จึงอนุญาตให้จัดสร้างโรงเรียนในหมู่บ้านน้ำด้วนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2528 ผู้ใหญ่บัวโรย อ่อนบุญ ได้หมดวาระการปกครองลง ได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านแทนตำแหน่งที่ว่าง นายแห่ง อยู่รวม ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 และต่อมา พ.ศ.2555 นายจรัส ชื่นชอบ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 4 และดำรงตำแหน่งมาจวบจนปัจจุบัน

หมู่บ้านนากลาง หมู่ที่ 7

หมู่บ้านนากลางในอดีตเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2510-2512 ประชาชนบ้านปากคลองช้างและอีกหลายพื้นที่ได้มาจับจองเป็นพื้นที่ทำกิน และได้มาอาศัยหัวไร่ปลายนาทำมาหากิน หลังจากนั้นเป็นต้นมาประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในที่สุดบ้านนากลางก็มีประชากรหนาแน่นขึ้นจนสามารถตั้งหมู่บ้านได้ ในปี พ.ศ.2526 ได้จัดให้หมู่บ้านนากลางแยกตั้งหมู่บ้านขึ้น ที่มาของชื่อหมู่บ้านนากลาง มาจากบริเวณทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีทุ่งนาอยู่ระหว่างลำคลองวงเตื่อ มีนามเรียกกันติดปากกันว่า นาลาว หรือนากลาง ซึ่งหลังจากนั้นชื่อหมู่บ้านจึงได้รับการเรียกขานว่า “บ้านนากลาง” มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านโดย นายทิน อันคง ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2535 ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ชื่อ นายเทียม ขุมเพชร และดำรงตำแหน่งจนถึงปัจจุบัน

ในด้านคมนาคม หมู่บ้านนากลางมีเส้นทางจากตำบลราวต้นจันทน์ตัดผ่านหมู่บ้าน และวัดไทรงาม ซึ่งเป็นโบราณสถานที่เก่าแก่อีกที่หนึ่งของตำบลเมืองบางขลัง สันนิษฐานว่าถูกสร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับโบราณสถาน วัดโบสถ์และวัดใหญ่ชัยมงคล แตกต่างกันตรงที่บริเวณวัดไทรงามถูกสร้างด้วยอิฐ แต่ที่วัดโบสถ์เมืองบางขลังนั้นสร้างด้วยศิลาแลง

หมู่บ้านไผ่ขวาง หมู่ที่ 8

ความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านมาจากเมื่อประมาณ พ.ศ.2475 มีบริษัทสัมปทานไม้มาตั้งสำนักงานที่บ้านขอนแก่น ปัจจุบันคือหมู่ที่ 9 ในยุคนั้นไม่มีรถ ต้องใช้แรงงานช้างและคนจัดรวมหมอนไว้ในปางไม้ ลากท่อนซุงมารวมที่อาณาบริเวณบ้านขอนแก่น หลังจากใช้แรงงานช้างแล้ว ควาญช้างได้นำช้างมาพักที่อาณาบริเวณบ้านไผ่ขวาง อาณาบริเวณแห่งนี้เป็นป่าไผ่ มีวังน้ำที่ลึกอยู่หนึ่งจุดเรียกว่า วังบ่อ พวกควาญช้างจะนำช้างมาลงกินน้ำที่วังบ่อไม่ได้ เนื่องจากบ้านไผ่ขวางทั้งสองฝั่งลำน้ำฝากระดานมีกอไผ่ติดต่อกันเป็นแนวยาวตั้งแต่บ้านท่าวิเศษถึงท่ามะเกลือ และอีกสาเหตุหนึ่งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2490 ประชาชนตำบลเมืองบางขลังได้รวมกำลังความคิดสร้างฝาย มะโกมาลัย บริเวณระหว่างบ้านน้ำด้วนกับบ้านท่าวิเศษ การก่อสร้างฝายใช้เกวียนลากหินทิ้งให้เป็นฝาย ชาวบ้านคลองแห้ง บ้านปากคลองช้าง และบ้านขอนแก่น ได้ระดมกำลังตัดทางตั้งแต่บ้านขอนแก่นเลียบริมฝั่งน้ำฝากระดานฝั่งตะวันออก ทำทางเกวียนข้ามลำน้ำฝากระดานตรงจุดลำน้ำที่ตื้นเขิน ซึ่งมีกอไผ่ล้ม

ขวางลำน้ำอยู่ อยู่มาระยะหนึ่งทางเกวียนฝั่งตะวันตกลำน้ำฝากระดานมีกอไผ่ล้มทับทางเกวียนที่ใช้ข้ามลำน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกว่า บ้านไผ่ขวาง มาจนทุกวันนี้

แต่เดิมหมู่บ้านไผ่ขวางเป็นหมู่บ้านที่มีประชาชนอาศัยทำมาหากินริมลำน้ำฝากระดาน ไม่ได้แยกเป็นหมู่บ้านเป็นทางการเพราะยังมีประชากรไม่มากนัก ยังรวมอยู่กับหมู่บ้านขอนแก่น ประชาชนปักหลักอยู่ต้นไร่ปลายนา ทางสหกรณ์นิคมพระร่วงได้จัดให้จับจองที่ดินทำกินในพื้นที่ไผ่ขวางซึ่งเป็นป่าเสื่อมโทรม ทำให้มีประชาชนเข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรเพิ่มมากขึ้น ทำให้บ้านขอนแก่นมีพื้นที่บริเวณกว้างมากขึ้นทำให้ยากลำบากในการปกครอง ดังนั้นในปี พ.ศ.2538 ได้แยกหมู่บ้านไผ่ขวางตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้าน หมู่ที่ 8 ของตำบลเมืองบางซ่ง มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นปกครองหมู่บ้าน โดยมีนายธวัช ไชแจ่ม ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านไผ่ขวาง และดำรงตำแหน่งมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อมูลพื้นที่อาณาบริเวณของหมู่บ้านไผ่ขวาง มีพื้นที่อยู่ฝั่งตะวันตกของลำน้ำฝากระดาน ทิศใต้ติดต่อกับบ้านขอนแก่น หมู่ที่ 9 และพื้นที่หมู่บ้านนากลาง ทิศเหนือติดต่อกับพื้นที่ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม ทิศตะวันตกติดต่อกับหมู่บ้านวัดโบสถ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับลำน้ำฝากระดาน พื้นที่เป็นที่ราบเหมาะสำหรับการเกษตร ประชาชนประกอบอาชีพเป็นเกษตรกร มีทางคมนาคมทางรถยนต์เชื่อมติดต่อกับตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล จากทิศเหนือไปทางทิศใต้มีทางนิคมสหกรณ์พระร่วงเชื่อมกับหมู่บ้านนากลาง หมู่บ้านวัดโบสถ์ และหมู่บ้านขอนแก่น

หมู่ที่ 9 บ้านขอนแก่น

ในอดีตประชาชนที่อาศัยทำมาหากินในถิ่นนี้ ล้วนแล้วแต่ทำอาชีพเกษตรกร ทำไร่ ทำนา เมื่อมีบริษัทสัมปทานไม้มาเปิดดำเนินการ ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับจ้างนำท่อนซุงมารวมในบริษัทปางไม้ฤดูฝนช่วงน้ำหลากก็รับจ้างนำซุงล่องแพ คือนำท่อนซุงมาผูกเป็นแพแล้วนำแพล่องไปตามลำน้ำฝากระดานลงสู่แม่น้ำยม แล้วรวมเป็นแพใหญ่ล่องไปตามลำน้ำยม สู่จุดหมายปลายทางที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับท่อนซุงท่อนแล้วท่อนเล่าจากในอาณาเขตบริเวณบ้านขอนแก่นหรือตำบลเมืองบางซ่งในอดีตที่มารวมไว้ที่บ้านขอนแก่น ก็ถูกส่งไปจนหมดสิ้นคงเหลือไว้แต่พื้นที่ที่มีความเสื่อมโทรม ทำให้ชาวบ้านบุกรุกกลายเป็นที่ทำกินบนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ด้วยเพราะเหตุนี้เองพื้นที่แห่งนี้จึงเรียกว่า “บ้านขอนแก่นซุง” ในปี พ.ศ. 2543 เมื่อมีการแยกหมู่บ้านขอนแก่น หมู่ที่ 9 ออกจากหมู่ที่ 4 นั้น นายสมชาติ จันทรสิงห์ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และต่อมาปี พ.ศ. 2544 นายสมชาย จันทรสิงห์ ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านขอนแก่น หมู่ที่ 9 ตำบลเมืองบางซ่ง และดำรงตำแหน่งจนถึงปัจจุบัน ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร ผลิตผลทางการเกษตรที่มีชื่อเสียงของหมู่ที่ 9 บ้านขอนแก่น คือ พุทรา ที่ส่งออกไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ

2.3 ผลการศึกษาสืบค้นประเพณีวัฒนธรรมชุมชนเมืองบางซ่ง

ตลอดระยะเวลา 4 เดือนที่คณะผู้วิจัยดำเนินการวิจัยโดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาความต้องการ และศักยภาพของชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น คณะผู้วิจัยได้ทำความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกเทศบาล ครูใหญ่ ครูน้อย และพัฒนารวมทั้งผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือด้วยการพบปะสนทนาและเยี่ยมเยียนตามบ้านสม่ำเสมอ (รายชื่อผู้อาวุโสของชุมชนตำบลบางซ่งในภาคผนวก) นอกจากนั้นในบางกิจกรรมของประเพณีคณะผู้วิจัยได้เข้าร่วมงานบุญประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อสังเกตการณ์กิจกรรมงานบุญประเพณีและวิถีชีวิตของชุมชนตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อยืนยันในข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม (focus group discussion) เพื่อความถูกต้องของข้อมูลในการเขียนรายงาน ส่วนรายละเอียดของประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญสามารถนำมาเป็นจุดสนใจสำหรับจัดกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมแสดงไว้ในตารางสรุปดังนี้ คือ

ตารางที่ 2 รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของชาวเมืองบางช้างที่เป็นจุดสนใจสำหรับ
กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรม

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
1. ประเพณีวันตรุษไทย (ประเพณีสงกรานต์)	วันแรม 15 ค่ำ เดือน 4	• เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการี บรรพบุรุษและผู้ที่ต้องการให้ได้รับส่วนกุศลจากการทำบุญนั้น • ฟังเทศน์เพื่อรับอานิสงส์สิ่งดี ๆ สำหรับปีใหม่	• วันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 คือวันที่ถัดจากปีเก่าเป็นปีใหม่ โดยจะมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า ฟังเทศน์รับอานิสงส์ และในการทำบุญตักบาตรชาวบ้านจะใช้ชะลอมทาน ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่สาน ภายในบรรจุเครื่องครัว เช่น หอม กระเทียม พริกแห้ง ปลาอย่าง เกลือ น้ำปลา และขนมประจำเทศกาลตรุษหลายชนิดประกอบด้วย ข้าวเกรียบวาว นางเล็ด ข้าวแต่น ขนมปาด ข้าวเหนียวแดง ขนมกวน รวมทั้งธูปเทียน ดอกไม้ ปังจ๊วย และใบที่เขียนอุทิศส่วนกุศล • ในช่วงปลายมีการทำบุญก่อก่เจดีย์ที่แตกต่างจากที่อื่นคือ การก่อก่เจดีย์ข้าวเปลือก ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีการสืบทอดประเพณีดังกล่าวเช่นในอดีต
ภาพ 6 ประชาชนมาร่วมทำบุญวันตรุษไทย ณ วัดโบสถ์เมืองบางช้าง			

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
 ภาพ 7 ชะลอมทาน			• ในส่วนของบ้านวัดโบสถ์หมู่ 5 ลักษณะที่แตกต่างการรวบรวมข้าวเปลือกที่เรียไร โดยจะศรัทธาจากภายในหมู่บ้านและเมื่อเสร็จพิธี จะมีการนำข้าวเปลือกไปขาย นำเงินปัจจัยที่ได้ถวายวัด • ในการทำบุญวันตรุษไทยจะมีการพากันไปร่วมทำบุญทั้งครอบครัว ร่วมสงฆ์พระพุทธรูปในวัดและเล่นรดน้ำระหว่างกัน ลูกหลานจะรดน้ำดำหัวญาติผู้ใหญ่ เพื่อขอพรเป็นสิริมงคลในวันปีใหม่ไทย และเลี้ยงสังสรรค์ในตอนเย็นภายในครอบครัว
2. ประเพณีตักบาตร ข้าวต้มวันออกพรรษา	ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11	การได้ทำบุญตักบาตรกับพระในวันออกพรรษาจะได้พลาตินสงส์ความเป็นสิริมงคลความสำเร็จสมหวัง ชีวิตจะประสบแต่ความสุขความรุ่งเรือง	• ประชาชนจะร่วมทำบุญตักบาตรเข้าด้วยข้าวต้ม ซึ่งเป็นข้าวต้มที่มีการทำร่วมกัน ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงผู้สูงอายุ และหลังจากนั้นจะร่วมกันฟังเทศน์มหาชาติ ปัจจุบันชาวเมืองบางหลังยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีนี้ไว้อย่างเหนียวแน่น
3. พิธีกินสี่ถ้วย	จัดขึ้นในพิธีแต่งงานของชาวตำบลบางช้าง โดยจะถือฤกษ์ในเดือนคู่	ขนม 4 ชนิดคือ ข้าวเหนียวแดง ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว และขนมบัวลอย เป็นขนมเช่นผี 2 ตระกูลให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน	• ในพิธีแต่งงานของชาวเมืองบางหลัง จะเรียกพิธีนี้ว่าพิธีกินสี่ถ้วย เป็นพิธีกรรมการสร้างครอบครัวใหม่หรือพิธีมงคลสมรสของชาวอาณาจักรสุโขทัย ตั้งแต่อดีตคำว่า “กินสี่ถ้วย” มาจากขนม 4 ชนิดที่จัดเตรียม

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
  ภาพ 8 การจัดเตรียมเตียบ และขบวนเตียบในงานแต่งงาน			ไว้คือ ข้าวเหนียวแดง ขนมห่มแดง ขนมห่มขาวและขนมห่มบัวลอย ใช้เช่นผี 2 ตระกูล คือ ตระกูลเจ้าป่าและเจ้าสาวให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน • ขนมห่มทั้ง 4 ชนิด จะทำใส่ไว้ในเตียบของขบวนขันหมาก ร่วมกับขนมห่มมงคลอื่น ๆ เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ถ้วยฟู เป็นต้น
4. พิธีทำขวัญข้าว ตั้งท้อง	เทศกาลออกพรรษา	จะช่วยให้ต้นข้าวเจริญงอกงามแข็งแรง	• ผู้ประกอบพิธีกรรมคือเจ้าของผืนนาแต่ละราย ซึ่งปัจจุบันยังคงทำนาด้วยความเชื่อในพิธีกรรมนี้อยู่ การทำพิธีทำขวัญข้าวท้อง จะกระทำในช่วงใกล้ออกพรรษา เจ้าของผืนนาจะสังเกตต้นข้าวของตนเมื่อออกรวง การทำพิธีจะกระทำในช่วงเช้า โดยเจ้าของนาจะเตรียมของใช้ในพิธีซึ่งประกอบด้วยผลไม้รสเปรี้ยว เช่น ส้มโอ ส้มซ่า รวมทั้งของอื่น ๆ ได้แก่ กล้วย อ้อย ขนมห่มแห้ง ข้าวตอก รูปเทียนคาถา น้ำอบน้ำหอม หวี แป้ง ดอกไม้ ใส่ชะลอมเล็กผูกกับกิ่งมะขามปัก ถ้วยชงกะปิน (ชงสามเหลี่ยมเล็กทำจากกระดาดแก้ว) ด้ายแดง ด้ายขาว การประกอบพิธี

ภาพ 9 ๑ ประเพณีการรับขวัญข้าว

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
			เริ่มด้วยจุดธูปเทียน ตั้งนะโม 3 จบ แล้วกล่าวสิ่งดี ๆ อธิษฐาน เพื่อให้แม่โพสพรับรู้ดูแลรักษา ต้นข้าวให้งอกงามสมบูรณ์ดีไม่มีสิ่งใดมารบกวนและมีผลผลิตสูง นำด้ายแดง ด้ายขาว ไปผูกกับต้นข้าวเอาน้ำอบน้ำหอมประพรมต้นข้าว และสุดท้ายกุเสียง “วู่วู” เรียก 3 จบเป็นอันเสร็จพิธี
5. การละเล่นนางด้ง	หลังจากเสร็จสิ้นการทำไร่ทำนา	ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์	• เป็นการละเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิงหลังจากเหน็ดเหนื่อยจากการทำไร่ทำนา โดยเฉพาะช่วงตรุษสงกรานต์จะมีเวลาว่างได้พักผ่อน ชาวบ้านจะมารวมวงเล่นนางด้งกัน อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการเล่นคือ ครกตำข้าวใบใหญ่แบบสมัยโบราณและกระดิ่ง • วิธีเล่นจะให้ผู้ที่เล่นมานั่งบนครกแล้วถือกระดิ่งเล่นได้ครั้งละ 1-3 คน คนที่เหลือจะมานั่งล้อมวง รอบครกและปรบมือร่วมร้องเพลงอัญเชิญนางด้งให้มาเข้าคนที่ถือกระดิ่ง มีคนเคาะไม่เป็นจังหวะ ถ้าวร้องเพลงจนจบ 2-3 รอบแล้ว นางด้งยังไม่มาเข้าคนที่ถือกระดิ่ง ก็จะ

ภาพ 10 การละเล่นนางด้ง

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
			เปลี่ยนคนถือกระดังใหม่ สังเกตว่าคนที่นางดังจะเข้าได้ง่าย ส่วนมากจะเป็นคนจิตอ่อน เมื่อนางดังเข้าแล้วคนถือกระดังจะสั่นไปทั้งตัวและทั้งกระดัง และเมื่อนางดังลงเต็มตัวแล้วคนที่ล้อมวงจะเริ่มถามหรือเริ่มเล่น บ้างร้องเพลงชวนนางดังรำซึ่งคนที่นางดังลงก็จะรำได้สวยงามอ่อนช้อยมากกว่าเดิมที่เป็นคนรำไม่เป็นเลย หรือบางครั้งอาจชวนนางดังเล่นซ่อนหาของหรือชักถามนางดังเมื่อเล่นจนพอใจแล้วหรือนางดังเหนื่อยนางดังจะออกไปเองหรือถ้าบางครั้งนางดังไม่ยอมออกหรือออกยาก จะใช้น้ำมนตร์ประพรม
6. การแสดงม้งคละ	- งานม้งคละทางศาสนา งานม้งคละรื่นเริงต่าง ๆ เช่น งานบวชพระ ทอดกฐิน ตรุษ ฯลฯ ใช้เครื่องดนตรีครบทุกชิ้น เรียกว่า “วงกลองม้งคละ” - ถ้าใช้ในงานศพ ประโคมศพ หรือแห่ศพ ใช้เฉพาะปี กลอง	- ความเป็นม้งคละความเจริญก้าวหน้าที่ใช้กลองม้งคละ (ม้งคล) ในการตีหรือบรรเลงประกอบเครื่องดนตรี - การถ่ายทอดความรู้การเล่นม้งคละแก่เยาวชนและประชาชนในยามว่างถือเป็นม้งคลให้ศิลปะแขนงนี้คงอยู่คู่เมืองบางซ่ง	- ม้งคละ แปลว่าเป็นม้งคลหรือสิ่งที่เจริญก้าวหน้า กลองม้งคละจึงเป็นดนตรีที่เป็นม้งคล - ม้งคละเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวเมืองบางซ่ง จังหวัดสุโขทัย มาช้านาน สันนิษฐานว่าการเล่นม้งคละได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียและศรีลังกา ซึ่งปัจจุบันศรีลังกายังมีการเล่นดนตรีชนิดหนึ่งที่มี

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
	แสดงหน้าและซ้อง ในการ บรรเลงเพลง เท่านั้น เช่น เพลงย่ำ คำ จู๋นางเข้าห้อง เป็นต้น ซึ่งเรียกการ บรรเลงชนิดนี้ว่า “วง ปี่กลอง”		ลักษณะคล้าย ๆ ชุดกลอง ม้งคะของไทยมาก มีความเชื่อ ว่ากลองม้งคะเข้ามาพร้อมกับ พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ในสมัยสุโขทัย เพราะมี หลักฐานในหลักศิลาจารึกที่ 1 และมีภาพประติมากรรมปูนปั้น ที่เจดีย์เก่าสมัยสุโขทัย ปรากฏ เป็นรูปกลองชนิดหนึ่งคล้ายกับ กลองม้งคะ ฉะนั้นกลอง ม้งคะจึงมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และนิยมเล่นกันในงานมงคล ทางศาสนา เป็นการตีหรือ บรรเลงเครื่องดนตรีพร้อมกัน สอดประสานรับกันตามจังหวะ เพลงต่าง ๆ นับได้ว่าม้งคะเป็น สื่อพื้นบ้านที่เป็นมรดกตกทอด จากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็น ดนตรีพื้นบ้านที่กระทรวง วัฒนธรรมยกให้ม้งคะเป็น ศิลปวัฒนธรรมการละเล่นที่ควร อนุรักษ์ให้อยู่คู่สังคมไทย
			• เครื่องดนตรีม้งคะ ประกอบด้วย 1. กลองสองหน้า จำนวน 2 ใบ เป็นกลองยืน 1 ใบ และ กลองหลอน 1 ใบ 2. กลองม้งคะ (จ๊กโก๊ริด) จำนวน 1 ใบ มีลักษณะคล้าย

ภาพ 11 การแต่งตัวของนักแสดงดนตรีม้งคะ

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
			กลองยาว แต่เล็ก และสั้นกว่า ใช้ไม้ตีที่ทำด้วยหวาย 2 เส้น ยาว 30 เซนติเมตร กลอง มังกะเป็นกลองที่มีลักษณะโดดเด่น เสียงดัง แปลกกว่ากลองอื่น คือเวลาตีเสียงจะดัง จิกโกรีด จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากลองจิก โกรีด 3. ซ้องโหม่ง จำนวน 3 ใบ แขวนไว้กับคานไม้ซึ่งเรียกว่า คานซ้อง 4. ปี่ชวา จำนวน 1 เล่า 5. กรับไม้ จำนวน 1 คู่ 6. ฉาบเล็กหรือฉาบกรอ จำนวน 1 คู่ 7. ฉาบใหญ่ จำนวน 1 คู่
7. ทำบุญกลางบ้าน	17 เมษายนของทุกปี	การถวายเพลที่ศาลเจ้า พ่อเสือโคร่งด้วยขนมจีน 7 สี และบายสีคู่จะช่วย คุ้มครองดูแลทุกคนใน ทุกหมู่บ้านอยู่ดีมีสุข	• ชาวบางช้างมีความเชื่อว่า ชุมชนจะอยู่เป็นสุขสามัคคีกัน ทุกปีต้องร่วมทำบุญกลางบ้าน (ทำบุญร่วมกันระหว่างหมู่บ้าน) และนำของทำบุญไปถวายที่ ศาลเจ้าพ่อเสือโคร่งกลางชุมชน • ของที่ถวายนอกจาก ข้าว หม้อแกงหม้อและขนมหวาน ของแต่ละหมู่บ้านแล้ว ที่สำคัญ และเป็นจุดเด่นคือขนมจีนที่แต่ละ หมู่บ้านทำมาโดยใช้น้ำบ่อในแต่ ละพื้นที่ของตน และพบว่า ขนมจีนแต่ละบ้านที่นำมาถวาย

กิจกรรมประเพณี วัฒนธรรม	จัดขึ้นระหว่าง	ความเชื่อของชุมชน	ลักษณะของกิจกรรมที่สำคัญ
			พระและถวายเจ้าพ่อเสือโคร่งมี สีขนมจีนที่หลากหลายแตกต่างกัน ประมาณ 7 สีคือ เทา สีเขียว อ่อน/ฟ้า สีม่วงแบบลูกหว้าหรือ ม่วงอัญชัน สีอิฐ/ชมพู สีขาวขุ่น มัว สีซี๊ด้า และสีขาว • ในการทำบุญกลางบ้าน ชาวบ้านแต่ละหมู่จะเตรียมของ ถวายไปที่ศาลเจ้าพ่อเสือโคร่ง นิมนต์พระสงฆ์ 9 รูปมาร่วมพิธี ทำบุญตักบาตร มีการเทศน์ 1 กัณฑ์ จากนั้นตั้งขบวนแห่ด้วย ขบวนกลองยาว มีผู้ถือบายศรี พนม ผ้าป่ากองเงิน/ทอง พวงมาลัย หัวหมู ขนมจีน 7 สี ขนมต้นแดง ขนมต้มขาว แห่ วนรอบศาล 3 รอบ เลี้ยงพระ เพล สรงน้ำพระ และสุดท้าย เลี้ยงเจ้าพ่อเสือโคร่งโดยมีนายผู้ เป็นร่างทรงเป็นผู้นำคำกล่าว ถวายของและขอพร

ภาพ 12 ศาลเจ้าพ่อเสือโคร่ง

2.4 ผลการศึกษาสืบค้นโบราณสถานเมืองบางซ่ง

1. บริเวณที่ไม่มีร่องรอยหรือหลักฐานโบราณสถาน

จากการสัมภาษณ์และสำรวจพื้นที่บริเวณบ้านวัดโบสถ์เมืองบางซ่ง พบว่าบริเวณ
ที่ดินทำกิน เคยพบซากโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วไปเป็นจำนวนมากประมาณ 100 กว่าแห่งในพื้นที่
ซึ่งปัจจุบันไม่สามารถมองเห็นซากหรือหลักฐานทางโบราณสถานดังกล่าวแล้ว เนื่องจากชาวบ้าน
ใช้รถไถกลบพื้นที่ เพื่อปลูกอ้อย พุทรา และทำนา ซึ่งทีมวิจัยขอยกตัวอย่างพื้นที่ดังกล่าว อาทิเช่น

- บริเวณที่ดินของนางโม เชียงเงิน อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 83/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลังอำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบซากเจดีย์เก่าแก่ที่หักพังไม่เห็นรูปร่าง มีเศษกระเบื้องเศษอิฐ เครื่องถ้วยชามสังคโลกแตกกระจายอยู่ทั่วไป ปัจจุบันเป็นไร่อ้อย
- บริเวณที่ดินของนายประพนธ์ สุขสัมพันธ์ อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 92 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบฐานเจดีย์เก่า เศษกระเบื้อง กรูพระเครื่องหรือชาวบ้านเรียกว่าพระร่วงหน้ายักษ์ ปัจจุบันเป็นไร่อ้อย
- บริเวณที่ดินของนางเรื่อน หมั่นหาญ อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 118/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบเจดีย์เก่าแก่ และพบพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ขนาดหน้าตัก 5 ศอก สูง 7 ศอก (หลังขุดพบชาวบ้านเรียกว่าหลวงพ่อขาว) และกรูพระนางบางขลังเนื้อชิน (สีคล้ายตะกั่ว) มีลักษณะเป็นจอมปลวก ปัจจุบันเป็นนาข้าว
- บริเวณที่ดินของนายบุญช่วย คมปราด อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 86/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าบริเวณที่ดินทำกินเคยมีฐานเจดีย์และได้ฐานขุดพบกรูพระเครื่องหรือพระร่วงหน้ายักษ์ ปัจจุบันเป็นสวนพุทรา
- บริเวณที่ดินของนายเผย ผันผาย อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 121/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าในที่ดิน พบเศษอิฐ ซากเจดีย์เก่าแก่ และกรูพระเครื่อง ปัจจุบันเป็นคันสระน้ำ
- บริเวณที่ดินนายสมพร ฟุ้งเฟื่อง อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 123/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบเจดีย์และบ่อศิลาแลง ปัจจุบันเป็นไร่อ้อย
- บริเวณที่ดินนายจิรวัดน์ ผันผาย อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบเจดีย์ 3 เจดีย์ ปัจจุบันเป็นสวนสัก
- บริเวณที่ดินนายมาลัย จงอยู่เย็น อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 86/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พื้นที่นี้ในปัจจุบันเป็นสระน้ำ (นำดินจากสระที่เป็นดินแดงไปทำถนน) เคยพบเจดีย์ที่เป็นกรูพระเครื่อง เรียกว่า กรูเศรษฐี ซึ่งจากคำบอกเล่ากรูนี้เป็นกรูพระที่ใหญ่ที่สุดที่ขุดค้นพบในเขตชุมชนโบราณเมืองบางขลัง พระที่ขุดได้ เช่น พระหน้าทอง รวมถึงพระเครื่องเมืองบางขลังทุกพิมพ์ บางส่วนเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑวัตถุโบราณ โดยกรูนี้มีคนขุดพบใกล้ชิดเขี้ยวไขกาสัมัยราชวงศ์หมีง สันนิษฐานว่าทั่วโลกมีอยู่ 25 ใบ (ในตอนแรกที่ขุดค้นได้ชาวบ้านได้นำไปขายให้ข้าราชการในตัวจังหวัดเป็นเงิน 7,000 บาท จากนั้นคนที่รับซื้อก็นำไปขายต่อให้นักธุรกิจเป็นเงิน 3 ล้านบาท และขายต่ออีกทอดเป็นเงิน 35 ล้านบาท ซึ่งปัจจุบันโถใบนี้อยู่ที่ประเทศแคนาดา)
- นายสมควร พูลเลิศ อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 36 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เคยพบเจดีย์ ที่มีกรูพระเครื่องอยู่บริเวณใต้ฐานเจดีย์ พระที่ขุดพบ ได้แก่

พระนางบางขลัง พิมพ์บางขลัง เนื้อดิน เนื้อมันปู พระแผง 1,2,3,4,5 พระงบน้ำอ้อย พระแผงใบขนุน ปัจจุบันเป็นนาข้าว

2 บริเวณที่มีร่องรอยหรือหลักฐานโบราณสถานได้แก่

- บริเวณที่ดินนายทูล อันมัน อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 169 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์ ภายในเจดีย์มีพระพุทธรูปปูนปั้น โองขนาดใหญ่ ในโองมีแก้วโป่งขาม เศษกระเบื้อง จาน ชามสังคโลก และไห กระจายอยู่บนเนื้อที่ใกล้เจดีย์ ปัจจุบันยังมีซากรูปร่างเจดีย์ให้เห็น แต่พระพุทธรูป แก้วโป่งขามหายไปไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นคนเอาไป ปัจจุบันสำนักงานศิลปากรที่ 6 สุโขทัย เข้ามาขุดค้นศึกษา บำรุงเจดีย์ และสำรวจเศษโบราณวัตถุที่ยังหลงเหลือ

- บริเวณที่ดินนายสมพร ฟุ้งเฟื่อง อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 123/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์เรียงรายทั้งหมด 7 องค์ หรือเรียกว่าเจดีย์ 7 แถว และกรุพระเครื่อง เป็นพระเครื่องดินเผา มีลักษณะรูปร่างเป็นรูปห้าเหลี่ยม(พระขั้มยอ) พระร่วงเขานูน พระร่วงเขาลอย พระร่วงเขากว้าง ปัจจุบันพระเครื่องบริเวณเจดีย์ไม่หลงเหลือแล้ว โดยมีสำนักงานศิลปากรที่ 6 สุโขทัย เข้ามาบำรุงเจดีย์ 7 องค์ และใช้วัสดุโยแก้วห่อหุ้มเจดีย์ เพื่อป้องกันไม่ให้เจดีย์หักพัง

- บริเวณที่ดินนางดอกพุด ประดิษฐ์ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 8/6 หมู่ที่ 5 ตำบล เมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบซากปรักหักพังของเจดีย์ ซึ่งในเจดีย์บรรจุพระพุทธรูปสำริด ปัจจุบันสำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย เข้ามาบำรุง ซ่อมแซม รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเจดีย์เก่าแก่นำไปเก็บรวบรวมไว้

- บริเวณที่ดินนางจ้อย ลอยเลิศ อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 8/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบว่ามีเจดีย์สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ และขุดพบกรุพระเครื่อง ปัจจุบันสำนักศิลปากรที่ 6 ได้ทำการบำรุงเจดีย์โดยใช้โยแก้วหุ้มไว้กันพังทลาย

- บริเวณที่ดินนายเจริญ หลวงนุช อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 10/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์เก่าแก่สภาพสมบูรณ์ บริเวณใกล้เคียงพบกรุพระเครื่อง (พระเชตุพน) และไหกระดุก ปัจจุบันสำนักศิลปากรที่ 6 ได้ทำการบำรุงเจดีย์โดยใช้โยแก้วหุ้มไว้กันพังทลาย

- บริเวณที่ดินนายทองสุข ผอบนาค อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 58/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์โทน ซึ่งมีซากหลงเหลืออยู่ และขุดพบกรุพระเครื่อง เป็นพระเครื่ององค์ใหญ่ เช่น ขั้มระฆังสนิมแดง ชินเงิน พระใบขนุน นางบางขลัง พระร่วงใบเสมา พระร่วงเปิดโลก

- บริเวณที่ดินนายจิรวัดน์ ผันผาย อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบสระน้ำโบราณ ที่คนสมัยก่อนเชื่อกันว่าเป็นสระน้ำโบราณ ศักดิ์สิทธิ์ ที่นำน้ำจากบริเวณนี้ไปทำพิธีตักเสี้ยวลงเกลอ (สาบานว่าจะเป็นเพื่อนกัน)
- บริเวณที่ดินนายชื่น บ้านนากลาง หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย บริเวณนี้เคยมีเจดีย์ พบกรุพระ เรียกว่า กรุยายซี ภายในกรุพบพระนางบางขลังเนื้อชิน สนิมแดง เขียว พระร่วงนั่งเข้ากว้าง เช่าลอย โดยพระกรุนี้เป็นเนื้อชินทั้งหมด นอกจากนี้ยังพบบาตร และเครื่องใช้ที่ทำด้วยสำริด
- นางเหลื่อม ถึงอัมพร อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 10 หมู่ที่ 1 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์ข้างล่อม ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับเมืองเก่าสุโขทัย และยังมีหลักฐานปรากฏอยู่แต่ไม่สมบูรณ์ โดยมีกรุพระอยู่ใต้ฐาน พระที่พบเช่น พระพิมพ์บางขลัง นางบางขลังเข้ากว้าง นางบางขลังเช่าลอย พระร่วงนั่ง พระเชตุพน เนื้อชิน พระร่วงเปิดโลก พระร่วงห้ามญาติ เป็นต้น
- นายทอน เหล่ารอด อายุ 81 ปี บ้านเลขที่ 107/3 หมู่ที่ 8 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์และโบสถ์ ปัจจุบันมีสภาพปรักหักพัง (กรมศิลปากรมาบูรณะแล้ว) พบกรุพระพระนางบางขลัง และพระร่วงนั่ง
- นางหล้า หมู่ที่ 4 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์ สันนิษฐานว่ามีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ (พระพุทธรูปปูนปั้น) ที่มีขนาดใหญ่กว่าหลวงพ่อขาว เนื่องจากพบขุดหอยที่ติดบริเวณเศียรพระพุทธรูปมีขนาดใหญ่มาก นอกจากนี้ยังพบด้วยขามสังคโลก เป็นจำนวนมากและเครื่องสังคโลก ไหบรรจุกระดูกจำนวนมาก ปัจจุบันเก็บไว้ที่โรงเรียนบ้านวัดโบสถ์
- นายเชื่อม มีปิ่น อายุ 68 ปี บ้านเลขที่ 3/3 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์ ซึ่งกรมศิลปากรและสหกรณ์นิคมพระร่วงกันที่ไว้ในพื้นที่ 15 ไร่ (ทำให้ที่ผืนนี้ไม่มีโฉนด) บริเวณใต้ฐานเจดีย์มีกรุพระเรียกว่า กรุคลองทรายมูล พบพระนางบางขลัง คือพระ 1 , 2 , 3 , 4 , 5 โดยพระที่ขุดค้นที่บริเวณ หมู่ที่ 6 นี้จะเป็นเนื้อดินขาว
- บริเวณที่ดินนายสนธิ ภูรพ อายุ 66 ปี หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์ ที่พบกรุพระนางบางขลัง พระชินราชทรงเทวดา พระนางบางขลัง เชตุพน พระพิมพ์ต่างๆ ซึ่งคาดว่ากรุนี้ยังมีพระอยู่อีกจำนวนหนึ่ง
- บริเวณที่ดินก้านนประพันธ์ พูลเลิศ (ก้านนตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล) หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์คู่ขนาดเล็ก ใต้ฐานเจดีย์พบกรุพระ เช่น พระซุ้มกอ พระนางบางขลัง พระพิมพ์บางขลัง พระงบน้ำอ้อย พระใบขุน

- นายลอย ภูรพ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์คู่ ได้ฐานเจดีย์มีกรุพระ เช่น พระซุ้มกอ พระนางบางขลัง พระพิมพ์บางขลัง พระงบน้ำอ้อย พระใบขนุน

- นายเย็น พูลเลิศ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย พบเจดีย์คู่ ซึ่งบริเวณใต้เจดีย์มีกรุพระ เรียกว่า “กรุนายเย็น” พบพระบูชาสำริด (หน้าตักกว้าง 5 นิ้วครึ่ง) กรมศิลปากรเก็บไว้ นอกจากนี้ยังพบพระเครื่อง พระเชตุพน พระแผงใบขนุน

- เจดีย์โทน ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 พบฐานเจดีย์มีขนาดใหญ่ ยังมีสภาพสมบูรณ์ ได้ฐานพบกรุพระเป็นพระนางบางขลังเข้ากว้าง เข้าลอย พระร่วงอุ้มบาตรจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบเงินพดด้วง และเบี้ยจำนวนมาก

- เขาพระเขาเณร อยู่บริเวณหมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น ตัดถนนสายหลักเมืองเก่าสุโขทัย-เมืองเก่าศรีสัชนาลัย มีเจดีย์อยู่บนยอดเขา พบพระเครื่อง พระร่วงอุ้มบาตร พระร่วงเปิดโลก พระร่วงนั่งหุยานทรงลพบุรีเนื้อชิน

- วัดโพธิ์ทอง อยู่บริเวณหมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น เคยพบเจดีย์ 4 องค์ (ปัจจุบันถูกทำลายไปแล้ว) พบโบสถ์โบราณที่ยังมีหลักฐานหลงเหลืออยู่ นอกจากนี้ยังมีสระน้ำโบราณก่อด้วยศิลาแลง ในสระน้ำมีजरเข้ที่ทำด้วยปูน มีजरเข้เป็นหิน เรียกว่า จารเข้ทองคำ ปัจจุบันยังมีสระน้ำโบราณอยู่แต่जरเข้และไขมีคนเอาไปแล้ว

- วัดริมทาง อยู่บริเวณหมู่ที่ 7 บ้านนากลาง พบเจดีย์คู่ โดยเจดีย์ด้านทิศตะวันออกจะมีพระองค์ใหญ่มาก ในส่วนของท่อนแขนเก็บไว้ที่วัดใหญ่ชัยมงคล บริเวณนี้มีกรุพระ เรียกว่า กรุต้นมะขาม

- วัดขุนตาล หมู่ที่ 7 ตำบลราวต้นจันทร์ อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย พบโบสถ์และเจดีย์ลายปูนปั้นจำนวน 3 องค์ คาดว่าปัจจุบันยังมีกรุพระอยู่บางส่วน

- ที่ดินนายสอน หมู่ที่ 7 ตำบลราวต้นจันทร์ อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย พบซากฐานเจดีย์ มีกรุพระ พบพระพิมพ์บางขลัง พระนางบางขลัง พระเชตุพน เนื้อชิน เนื้อดิน

สรุปลักษณะและสภาพของตัวเมืองโบราณบางขลัง เป็นกำแพงเมืองชั้นเดียวที่ก่อถมสูงขึ้นเป็นกำแพงเนินดินล้วน ๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านกว้างของเมืองอยู่ทางด้านเหนือและด้านใต้ มีความกว้างด้านละ 239.50 เมตร ด้านยาวของเมืองตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก และด้านทิศตะวันตกมีความยาวด้านละ 282.20 เมตร คิดเป็นพื้นที่ของตัวเมืองราว 41 ไร่ มีคูเมืองที่มีความกว้างขนาด 19.30 เมตร (วัดจากคูเมืองด้านทิศตะวันตก) ขุดเป็นแนวยาวล้อมรอบกำแพงเมืองไว้ทั้งสี่ด้าน แต่สภาพปัจจุบันชำรุดทรุดโทรมลงไปทั้งกำแพงเมืองและทั้งคูเมืองจนเกือบจะทั้งหมด ยังหลงเหลือให้เห็นพอที่จะเป็นสภาพของกำแพงเมืองอยู่บ้าง ได้แก่ เทินดินกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันออก

– ด้านเหนือ และทางด้านทิศตะวันตก ส่วนสำหรับกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ นั้นพังทลายราบไปเสียทั้งหมดแล้ว สภาพของคูเมืองทั้งสี่ด้านก็เช่นเดียวกัน ได้ถูกกำแพงเมืองซึ่งเป็นคันดินก่อถมสูงพังทลายไหลลงไปกับเสียจนกลายเป็นคูเมืองที่ตื้นเขินขึ้นมาเสมอกับพื้นที่ราบทั้งหมดทั้งสามด้าน ยังคงเหลือแต่เพียงด้านตะวันตกเพียงด้านเดียวเท่านั้น ส่วนสภาพของพื้นที่ภายนอกตัวเมืองบางหลังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่พบว่าจะมีซากโบราณสถานโบราณวัตถุใด ๆ หลงเหลืออยู่เลยทั้งสิ้น เนื่องจากถูกขุดค้นรื้อถอน แสวงหาสมบัติโบราณ กันมาตั้งแต่ครั้งกาลก่อนหลายครั้งหลายหนนับเป็นเวลาที่ช้านานมาแล้วปัจจุบันได้แปรสภาพเป็นไร่อ้อย และเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ถูกต้องตามกฎหมายที่ทางราชการได้ออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน (น.ส.3) ทั้งหมดแล้ว

โบราณสถานของตัวเมืองโบราณบางคลังที่ยังเหลือร่องรอย

ตามพื้นที่อาณาบริเวณโดยรอบของที่ตั้งตัวเมืองบางคลัง มีซากโบราณสถานที่เป็นวัดร้างเจดีย์ร้าง ตั้งเป็นระยะเรียงรายอยู่รอบ ๆ ตัวเมือง ในระยะห่าง ๆ ตลอดพื้นที่ทั้ง 4 ทิศ ซึ่งก็ได้ถูกขุดค้นทำลาย จนเกือบจะสูญสิ้นสภาพไปทั้งหมดเนื่องจากชาวบ้านใช้รถไถกลบพื้นที่เพื่อปลูกอ้อย พุทรา และทำนา คงมีบางส่วนในบางพื้นที่ที่ยังเหลือร่องรอย เช่น ปัจจุบันมีแผ่นอิฐและศิลาแลงที่หักบิ่นดีบ่างกองรวมกันอยู่พูนเป็นโคกเนินดินที่มีต้นไม้ยืนต้นขนาดเล็กขนาดย่อมขึ้นแซมเป็นจุด ๆ บางพื้นที่ปรากฏสภาพและลักษณะให้มองเห็นได้อย่างแจ่มชัดก็ได้แก่แนวของซากโบราณสถานที่ตั้งเรียงลำดับแยกออกจากกันเป็นแต่ละจุดเป็นแถวเป็นแนวอยู่ทางพื้นที่บริเวณด้านหลังของตัวเมือง (ด้านทิศตะวันตก) ซึ่งแต่ละจุดจะมีระยะห่างกันราว 150 เมตร บ้าง 300 เมตรบ้างตามความยาวตลอดแนว 3-4 กิโลเมตรเลยทีเดียว โดยตั้งเป็นแถวเป็นแนวยาวเฉียงกับตัวเมืองบางคลังจากทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้มีชื่อเรียกที่ชาวบ้านเรียกกันมาแต่ครั้งโบราณซึ่งประกอบด้วย

1. โบราณสถานวัดโบสถ์

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของลำน้ำแม่มอกสายเก่า (คลองยาง) มีมณฑปตั้งอยู่ในกำแพงแก้วรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในครั้งแรกก่อสร้างด้วยศิลาแลง ต่อมาได้มีการใช้อิฐต่อเติมบูรณะ ด้านหน้ามณฑปเป็นฐานวิหารก่อศิลาแลงเป็นขอบขนาดกว้าง 11.5 เมตร ยาว 20 เมตร มีการพบร่องรอยการสร้างทับในสมัยหลังด้วย ถัดจากวิหารมาจะมีสระพังโรง (สระน้ำโบราณ) ขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสระน้ำจะเป็นโบสถ์ก่อด้วยอิฐ มีการสร้างโบสถ์ใหม่ทับราว 30 ปีที่ผ่านมา โบราณสถานแห่งนี้นักโบราณคดีกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 ส่วนการซ่อมแซมบูรณะครั้งใหญ่นั้นกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เป็นโบราณสถานที่สำคัญที่สุดของเมืองบางคลังเสมอกับกับโบราณสถานอื่นที่สำคัญ ๆ ของเมืองศรีสัชนาลัยและนครสุโขทัย จนสามารถที่จะนำอวดชาวแขกเมืองที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวได้ไม่น้อยหน้าโบราณสถานของเมืองสุโขทัย ซึ่งถ้าได้รับการขุดแต่งบูรณปฏิสังขรณ์จากกรมศิลปากรให้

ถูกต้องตามหลักวิชาการจนสมบูรณ์แบบดียิ่งขึ้นกว่านี้ ก็จะเป็นโบราณสถานที่สำคัญยิ่งอีกแห่งหนึ่งที่นักท่องเที่ยวจะพากันมาเยี่ยมชมเหมือนสมัยเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ครั้นยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมารได้เสด็จพระราชดำเนินสำรวจแนวทางถนนพระร่วงผ่านมาถึงเมื่อวันเสาร์ แรม 15 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ร.ศ.126 ตรงกับวันที่ 1 เดือนกุมภาพันธ์ ปลายสือไทศักราช (ล.ศ.) 625 (พ.ศ.2450) ยังได้ทรงหยุดทอดพระเนตรและตรวจสอบสภาพด้วยความสนพระทัยยิ่ง ถึงกับทรงกล่าวชมโบราณสถานแห่งนี้

ภาพ 13 มณฑปวัดโบสถ์เมืองบางซ่ง สำเนารูปนี้มาจากการสำรวจของหน่วยศิลปากรที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2509

ภาพ 14 ประตูโขงด้านหลังในอดีทมณฑป

ภาพ 15 กำแพงแก้วมณฑปวัดโบสถ์เมืองบางซ่งในอดีต

ภาพ 16 สถาปมณฑปวัดโบสถ์เมืองโบราณบางซ่งปัจจุบัน

นายพิภพ ไชแจ่ม อายุ 54 ปี อยู่บ้านเลข 191/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางซ่ง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าเมื่อ พ.ศ.2506 อายุ 9 ขวบ เรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดปากคลองช้างครุวันชัย สุริยะลังกา ได้พานักเรียนไปดูโบราณสถานวัดโบสถ์ และให้นักเรียนวาดรูปส่ง ตอนนั้นผมวาดรูปสระน้ำโบราณ ต้นดอกเข็มพื้นบ้านมีสีขาวกลิ่นหอม และวาดรูปมณฑป ขณะนั้นสถาปมณฑปปรกร้างไม่สามารถไปดูด้านในได้ มองเห็นแต่ด้านหลังมณฑป ภาพบริเวณหลังมณฑป มีรูปปูนปั้นนูนต่ำเป็นรูปหนุมานยืนบนก้อนเมฆ มือขวาทือแก้วหันหน้าไปทางทิศใต้ ซึ่งคือทิศทางด้านเมืองเก่าสุโขทัย นอกจากนี้บริเวณวัดโบสถ์ ยังพบโบสถ์เก่าซึ่งมีลักษณะเป็นโบสถ์จัตุรมุข และจากคำบอกเล่าของพระมหาบุญมี เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ปัจจุบัน เล่าว่าโบสถ์เก่าเดิมทีอดีตเจ้าอาวาสหลวงพ่อยก ที่ท่านมาบุกเบิกวัดนี้ ท่านเห็นเป็นเนินลักษณะเป็นโบสถ์มีเสมา มีเศษตกหล่นอยู่ท่านเข้าใจว่าเป็นโบสถ์

ภาพ 18 สภาพโบสถ์เก่าหลังจากศิลปากรเข้าชุดแต่ง

ภาพ 19 โบสถ์หลังใหม่ก่อสร้างโดยใช้เสาแปดเหลี่ยม

2. วัดนากลาง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง พบวิหารโบราณ มีกรุพระ ส่วนใหญ่พบพระเครื่อง พระนาง บางหลัง เนื้อดิน เนื้อชิน พระพิมพ์บางหลังเนื้อชินสนิมแดง พระร่วงเขาลอย พระร่วงประทานพร เนื้อดิน เนื้อชินสำหรับที่วัดโบสถ์และที่วัดนากลางนั้น ในสมัยก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จะเสด็จพระราชดำเนินไปถึงปรากฏว่าได้มีชาวบ้านชาน (ตำบลบ้านชาน อำเภอสรีสำโรง) ค้นพบพุทธรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัยโบราณ เป็นพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย จำนวน 3 องค์ (ค้นพบที่วัดโบสถ์ 2 องค์และที่วัดนากลางอีก 1 องค์) ซึ่งในสมัยนั้นบริเวณวัดโบสถ์และวัดนากลางยังเป็นบ้านป่ากร้างไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ ชาวบ้านชานได้อัญเชิญไปตั้งประดิษฐานอยู่ที่วัดบ้านชาน ทั้ง 3 องค์ เรียกชื่อว่า “หลวงพ่อสามพี่น้อง” นับถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสิริมงคล

ของชาวบ้านชาน และชาวเมืองบางซ่งเป็นอย่างมาก ยังคงประดิษฐานอยู่ที่วัดบ้านชานอยู่จนถึงปัจจุบัน การที่ภายในเมืองบางซ่งมีการพบพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ถึงสามองค์แล้ว ยังพบพระพุทธรูปยืนสำริดปางประทานพรอีกองค์หนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “พระนำทาง” 80 ที่วัดโบสถ์ (ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ร่วมกับหลวงพ่อดำสามพี่น้อง) และพบพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ พระพุทธรูปสำริดขนาดเล็ก และพระพิมพ์ที่สร้างจากโลหะและวัสดุต่าง ๆ อีกจำนวนมาก เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาภายในเมืองบางซ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้เป็นอย่างดีหลักฐานหนึ่ง

3. วัดริมทาง

ตั้งอยู่ฝั่งลำน้ำแม่มอกสายเก่า (คลองยาง) ทางทิศตะวันออก มีสิ่งก่อสร้างสำคัญคือเจดีย์ประธานทรงระฆังบนฐานแปดเหลี่ยม (ปัจจุบันเหลือเฉพาะส่วนฐาน) ก่อนหน้านี้ได้มีการพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ที่วัดนี้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการพบโบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัดริมทางนี้คงเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งของเมืองบางซ่ง จากการศึกษาในเบื้องต้นสันนิษฐานได้ว่า โบราณสถานแห่งนี้มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

4. วัดเจดีย์เจ็ดแถว

ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำแม่มอกสายเก่า (คลองยาง) ทางทิศตะวันตก โบราณสถานแห่งนี้เป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของเมืองบางซ่ง มีการพบฐานเจดีย์ขนาดเล็กกระจายอยู่จำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถว ฐานเจดีย์เหล่านี้มีทั้งที่ก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ ปัจจุบันอยู่ในสภาพทรุดโทรมอย่างมาก เนื่องจากถูกรบกวนจากบรรดานักล่าสมบัติทั้งหลาย แต่ร่องรอยที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ทำให้เชื่อได้ว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถวคงเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่งของเมืองบางซ่งอย่างแน่นอน โบราณสถานแห่งนี้น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 (สุรัตน์ แสนคำ, 2551, หน้า 30)

5. วัดใหญ่ชัยมงคล

ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำแม่มอกสายเก่า (คลองยาง) ทางทิศตะวันออกใกล้กับวัดริมทาง เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองบางซ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “วัดใหญ่หรือวัดบางซ่ง” ภายในเขตกำแพงแก้ว มีเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ปัจจุบันได้พังทลายลงปรากฏยอดทรงดอกบัวตูมตกอยู่ใกล้ ๆ เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุประจำเมือง (มนต์ชัย เทวีอุวโรภรณ์, 2550, หน้า 33) มีวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และมีเจดีย์รายกระจายอยู่อีกหลายองค์ นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า โบราณสถานในวัดนี้มีการสร้างอยู่ 2 ระยะด้วยกันคือ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 ก่อสร้างด้วยศิลาแลง และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 ก่อสร้างด้วยอิฐ นอกจากนี้ยังมีการพบตัวเลข 1 กับเลข 3 บนก้อนอิฐที่วัดนี้ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ของกรมศิลปากรได้วิเคราะห์ว่าเป็นตัวเลขในสมัยอยุธยา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ

ที่ 21-22 (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552, หน้า 45) ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือภายในเขตกำแพงแก้ว มีทางเข้าออกหลักอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ทั้งนี้อาจมีเหตุผลเนื่องจากทางด้านทิศตะวันตกเป็นด้านที่มีคลองยางไหล เชื่อกันว่าวัดใหญ่ชัยมงคลนี้น่าจะเป็นวัดมหาธาตุประจำเมืองบางขลัง ภายในวัดมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระมหาธาตุในสมัยสุโขทัย ปรากฏอยู่เป็นเจดีย์ประธาน ถึงแม้ว่าส่วนยอดจะหักพังลงมาแล้วแต่ก็ยังเห็นส่วนที่เป็นทรงดอกบัวตูมอย่างชัดเจน ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็ทรงระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “...ที่นี้ได้พบชิ้นเข้าที่ คือ เป็นรูปดอกบัวตูมมีกลีบปั้นซ้อนกันงามดี มีเป็นรูปอยู่ที่โคน เข้าใจว่าคงเป็นยอดเจดีย์... วัดนี้ดูก็เป็นวัดใหญ่จริงอยู่ ทำให้เชื่อมากขึ้นว่าต้องมีเมืองอยู่ตามแถบนี้...”

นอกจากนี้ภายในกำแพงแก้ว พบกรุพระจำนวนมากในเจดีย์ราย โดยเฉพาะพระเชตุพน พระร่วงครองเมือง พระนารายณ์ทรงปืน พระพิมพ์บางขลัง นางหลังนูน ทั้งนี้ได้เจดีย์มีห้องเก็บพระ ซึ่งมีชั้นวางพระ ลึกประมาณ 7 เมตร กว้าง 10 ศอก ใช้ศิลาแลงทำเป็นกรุ ด้านบนเป็นผนังปูน ซึ่งพระเคยเก็บไว้ที่ได้นำออกไปตั้งแต่สมัยเจ้าคุณสุวรรณครนายก ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานสุวรรณครนายก ส่วนโบสถ์จะอยู่ห่างจากกำแพงแก้วไปทิศเหนือนอกเขตวัด ปัจจุบันเป็นป่าอ้อยของนางอำนาจ นางดวน ชาวบ้าน หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล พบพระร่วงประธานพรทองคำ เฉพาะท่อนบนตั้งแต่สะดือขึ้นไป (เป็นทองคำแท้ทั้งองค์) เป็นปางห้ามญาติ ทรงสุโขทัย ขนาดเท่าแก้วน้ำ นอกจากนี้ยังพบพระนางเข้ากว้าง นางเข้าลอย นางเข้านูน ชุ่มใบเสมา

6. วัดเกาะหินตั้ง

จากการสัมภาษณ์นายเริง ทองกลืน อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 23/1 หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านชาน อำเภอสรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และนายชะลอ มุลวง อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านชาน อำเภอสรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย กล่าวว่า วัดเกาะหินตั้ง เป็นวัดในสมัยเดียวกับวัดโบสถ์เมืองบางขลัง น่าจะสร้างมาประมาณ 700 ปี ในวัดมีโบสถ์และศาลาที่มีความเก่าแก่ แต่เดิมมีประตูทางเข้าและทางออกทางเดียวกัน คือประตูทางทิศตะวันตก กำแพงโบสถ์สูงประมาณขอบหน้าตาของตัวโบสถ์ในปัจจุบัน ตัวโบสถ์ทำจากอิฐแดง พบแผ่นหินสีกัดคล้ายเป็นแผ่นหินทราย ปูพื้นตรงบริเวณด้านหน้าและภายในตัวโบสถ์ บางส่วนเรียงรายและล้มทับกันมากมายอยู่ในโบสถ์ มีต้นไม้ขึ้นรกทั้งในและนอกโบสถ์ ภายนอกรอบตัวโบสถ์มีลักษณะคล้ายคูน้ำล้อมรอบ ในอดีตเคยพบพระพุทธรูปปูนปั้น ห่มองค์พระด้วยสำริด แต่ปัจจุบันได้ถูกนักล่าสมบัติได้นำองค์พระออกไปแล้ว

ในปี พ.ศ.2518 ได้มีบูรณะโดยชาวบ้านได้ช่วยกันทำ พบว่าบริเวณโบสถ์ขุดพบใบเสมา ซึ่งจะอยู่ตำแหน่งเดียวกับในปัจจุบัน จำนวน 8 แผ่น และพบเงินกลมจำนวนมาก ในส่วนของพื้นภายในโบสถ์ที่เป็นหินสีกัดชาวบ้านได้มีการปูพื้นกระเบื้องทับพื้นเก่าทั้งหมด และมีการต่อตัวโบสถ์ให้

สูงขึ้น และทำหลังคาครอบเป็นรูปแบบโบสถ์สมัยใหม่ มีการนำดินมาถมบริเวณคูน้ำที่อยู่ล้อมรอบโบสถ์และมีการเทพื้นคอนกรีตรอบบริเวณตัวโบสถ์

ปัจจุบันในโบสถ์มีพระปูนปั้นศิลาแลง หรือที่เรียกว่า หลวงพ่อศรีรัตนศาสดาจารย์ ซึ่งพระครูจันทรจากวัดป่าข่อยเป็นผู้มอบให้ บริเวณรอบตัวโบสถ์ทางด้านทิศตะวันออกมีรูปปั้นยมบาล ซึ่งได้จัดสร้างขึ้นในปี 2518 สันนิษฐานว่าแทนของยมบาลอาจเป็นฐานเจดีย์เก่า หรือเป็นแท่นพระ โดยบริเวณนี้ก็ยังพบร่องรอยแผ่นหินทรายสกัด และศิลาแลงจำนวนหนึ่ง

นอกจากนี้พบศาลาเก่าเป็นไม้อายุราว 100 ปี ฝาเพดานและพื้นศาลาเป็นไม้สัก เสาเป็นไม้เต็งรัง สร้างโดยพระครูจันทร บณศาลามีพระเก่าแก่ ที่เป็นพระอายุรุ่นเดียวกับเมืองโบราณบางพลี ลักษณะเป็นพระปูนปั้นและมีฐานพระที่เป็นของเก่า ในอดีตมีคนเจาะท้ององค์พระ พบพระสำริดองค์เล็กอยู่ในท้อง เนื่องจากในระยะหลังพบเศษสำริดบริเวณท้องพระ จากนั้นจึงมีการหุ้มบริเวณท้ององค์พระและทาสีใหม่ให้องค์พระมีลักษณะที่สมบูรณ์ขึ้น

เหตุที่วัดนี้ชื่อวัดเกาะหินตั้งนั้น มาจากการที่คนภายนอกมองเห็นวัดเป็นเกาะอยู่กลางท้องนา มีคูเหมือนล้อมรอบ และมีหินตั้งอยู่มากมาย ที่วัดเกาะหินตั้งแห่งนี้ ญาติโยมเชื่อว่าเมื่อจะจัดงานต่าง ๆ ต้องมีการบวงสรวงก่อนทุกครั้ง จะทำให้งานมีความราบรื่น และคนในงานไม่มีอันเป็นไป ปัจจุบันวัดเกาะหินตั้งนี้ สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ยังไม่ได้เข้ามาดำเนินการขุดค้นและบูรณะ

ภาพ 20 โบสถ์วัดเกาะหินตั้งปัจจุบันที่สร้างทับโบสถ์หลังเก่า

ภาพ 21 แผ่นหินทรายศักดิ์ที่หลงเหลืออยู่

ภาพ 22 ใบเสมา

ภาพ 23 พระปูนปนศิลาแลง หรือที่เรียกว่า หลวงพ่อศรีรัตนศาสดาจารย์

ภาพ 24 พระปุนปั้น (องค์ด้านหน้า) ที่เป็นพระเก่าแก่ อยู่บนศาลาของวัดเกาะหินตั้ง

7. วัดโพธิ์ทอง

เป็นวัดโบราณร่วมสมัยกับวัดโบสถ์เมืองบางขลัง อยู่บริเวณหมู่ที่ 3 บ้านปากคลองช้าง ตำบลเมืองบางขลัง ปัจจุบันพบร่องรอยฐานก้อนอิฐและศิลาแลงรอบสระน้ำโบราณ ซึ่งหลงเหลือ จำนวน 1 สระ โดยบริเวณรอบๆ สระ พบก้อนอิฐกระจัดกระจาย ไม่พบฐานเจดีย์ ในส่วนของวัดโพธิ์ทองนี้สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ได้ค้นพื้นที่ไว้ จำนวน 14 ไร่ ปัจจุบันได้ให้ชาวบ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ซึ่งเป็นรุ่นหลานของผู้บุกเบิกดินแดนแถบนี้ ก่อนที่กรมศิลปากรจะเข้ามาดูแลได้เข้าทำไร้อ้อย และทำนา รอบบริเวณวัดในระยะแรกเมื่อมีการไถที่ได้พบพระสำริด พระเนื้อดิน จานขามสังคโลก และเบี้ยจำนวนมาก ปัจจุบันก็ยังพบจานขามสังคโลก และเบี้ยอยู่

จากคำบอกเล่าของนายสนิท ภู่อพ อายุ 75 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย กล่าวว่าคนในสมัยก่อนได้เล่าประวัติของวัดโพธิ์ทองว่า “สระ 3 สระ กระทะอยู่กลาง ตะเข้นอนขวาง เอาหัวเกยหาง เอาคางเกยไว้” ซึ่งจากคำบอกเล่าดังกล่าว ตรงกับจากคำสัมภาษณ์ของ กำนันสนิท ชื่นชอบ ว่า เมื่อสมัยตอนที่กำนันเป็นเด็ก ได้ไปเล่นบริเวณวัดโพธิ์ทองพบจระเข้และไขจระเข้ทองคำที่เป็นปูนปั้นเป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันไม่พบแล้ว

ภาพ 25 สถานที่ตั้งวัดโพธิ์ทองในอดีต

8. เขาพระเขาเณร

จากการสัมภาษณ์หลวงพ่อเนียง วัดโบสถ์เมืองบางขลัง (พ่อนายประนอม แผลงภู) กล่าวว่าบนเขาเณรเคยมีเจดีย์ แต่ปัจจุบันไม่หลงเหลือแล้ว ส่วนที่เขาพระมีเจดีย์ 1 องค์ ฐานเจดีย์เป็นอิฐ บริเวณทั้งเขาพระและเขาเณรเคยเป็นกรุพระ ปัจจุบันไม่พบโบราณวัตถุหลงเหลืออยู่

นายเนียน ไชแจ้ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 191/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลว่ามีเจดีย์ 1 องค์ มีฐานเจดีย์กว้างประมาณ 3-4 วา โดยเจดีย์ทำด้วยอิฐดินเผาแล้วเชื่อมประสานกันด้วยปูนโบราณเป็นชั้นๆ ซึ่งการผลิตปูนโบราณจะทำการทำโดยการนำก้อนอิฐไปเผาไฟ แล้วบด จากนั้นนำมาผสมกับมะขามเปียก นอกจากนี้ยังพบลักษณะคล้ายชิ้นส่วนขององค์พระ มีสีขาว บริเวณเจดีย์นี้ไม่พบซากกระดูก พระจากกรุนี้ส่วนใหญ่เป็นพระเครื่องเนื้อชินจำนวนมาก จากการที่เจดีย์เป็นอิฐดินเผาไม่ใช่ศิลาแลง จึงสันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้สร้างหลังจากที่มีการสร้างวัดโบสถ์ คือหลังจากที่ชุมชนโบราณบางขลังมีความรุ่งเรืองแล้ว คาดว่าจุดเขาพระเขาเณรนี้จะเป็จุดที่มีความสำคัญ เนื่องจากคนโบราณได้เลือกจุดภูเขาที่มีความสูง เป็นจุดที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ จุดเขาพระนี้สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ได้มาบูรณะแล้ว

ภาพ 26 เขาพระและเขาเนร

ภาพ 27 ฐานเจดีย์บนเขาพระ

ภาพ 28 เศษปูนโบราณ บนเขาพระสันนิษฐานว่าลักษณะคล้ายชิ้นส่วนขององค์พระ

9. วัดคลองทรายมูล

จากการสัมภาษณ์หลวงตาเนียง วัดโบสถ์เมืองบางขลัง ได้ให้ข้อมูลว่าวัดคลองทรายมูลเป็นวัดที่อยู่บริเวณหมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง เคยมีคนพบพระพุทธรูปที่เป็นพระนอน แต่ไม่ทราบว่าปัจจุบันสูญหายไปไหน จากคำบอกเล่าของนายตัน มีกิจ อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 138/5 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง กล่าวว่าวัดคลองทรายมูลเป็นวัดที่อยู่บริเวณท้ายหมู่บ้านน้ำด้วน หมู่ที่ 6 ติดต่อกับบ้านขอนแก่น หมู่ที่ 4 ปัจจุบันสำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ได้เข้ามาดูแลพื้นที่บริเวณนี้ และกันพื้นที่จำนวน 15 ไร่ ไว้เป็นแหล่งโบราณสถาน โดยอนุญาตให้ชาวบ้านพื้นที่ใกล้เคียงได้เข้าทำไร่ไถนา ซึ่งในวันที่ไปเก็บข้อมูลไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่วัดได้เนื่องจากวัดคลองทรายมูลอยู่ลึกเข้าไปในป่าอ้อย นายตัน มีกิจ ซึ่งเป็นผู้ร่วมทีมวิจัยชุมชนจากหมู่ที่ 6 เล่าว่า ได้เคยมาบริเวณดังกล่าวพบเจดีย์มีจำนวน 3 องค์ เนื้อที่ 2 งาน และฐานเจดีย์ขนาดกว้างประมาณ 3 วา

10. ชุ่มประตูกำแพงแก้ววัดโบสถ์

ชุ่มประตูกำแพงแก้วทำจากศิลาแลง เป็นเสากลมขนาดใหญ่ตั้งเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส บนเสากำแพงแก้วมีแท่งศิลาแลงวางทับด้านบน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานหนังสือเวียนเมืองพระร่วงว่า เป็นรูปหลังเจียดตัดยอด มีทางเข้า 2 ด้าน คือทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตรงชุ่มประตุมียักษ์ขนาดใหญ่ยกสูงจากแนวกำแพงแก้ว มีแท่งศิลาแลงขนาดใหญ่วางทับด้านบน คล้ายกับชุ่มประตูที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง ซึ่งมีลายปูนปั้นรูปพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือพรหมสี่หน้าคล้ายที่ปราสาทนครมประดับอยู่ด้านบน อันแสดงถึงศิลปะแบบบายน (ศิลปากร, 2542 : 96) ในกรณีชุ่มกำแพงแก้ววัดโบสถ์แห่งนี้แต่เดิมก็คงมีการสร้างให้เป็นลักษณะเดียวกันกับที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง แต่ยังสร้างไม่เสร็จหรือเสร็จแล้วแต่หักพังไปตามกาลเวลา นักวิชาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้สันนิษฐานว่า

ซุ้มประตูที่วัดพระศรีมหาธาตุุเขลียงเป็นร่องรอยอิทธิพลขอม จึงสามารถสรุปได้ว่าซุ้มประตูกำแพงแก้ววัดโบสถ์เมืองบางขลังแห่งนี้สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลขอมเช่นกัน

11. สระน้ำ

สระน้ำโบราณ อยู่กึ่งกลางระหว่างซากวิหารด้านหน้ามณฑปกับด้านหลังของซากโบสถ์ เป็นสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส การสร้างสระน้ำไว้ชิดกับศาสนสถานหลักหรือหลังโบสถ์ ไม่พบคติการสร้างทั้งในสมัยสุโขทัยและอยุธยา เว้นแต่จะมีการขุดล้อมรอบศาสนสถาน แต่พบคติการสร้างสระน้ำสี่เหลี่ยมเช่นนี้บริเวณศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลขอม อันเป็นผลมาจากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยใช้น้ำในสระประกอบพิธีกรรม ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้มีการสร้างอโรคยาศาลไว้ตามเส้นทางที่มุ่งสู่เมืองนครธม ในขณะเดียวกันก็ได้มีการสร้างสระน้ำไว้ตามอโรคยาศาล เพื่อใช้น้ำในการอุปโภคและใช้ในการปรุงยารักษาโรคด้วย (ธาดา สุทธิธรรม, 2543 : 251) ดังนั้นสระน้ำโบราณแห่งนี้จึงน่าจะเป็นผลมาจากความเชื่อของขอม ที่สร้างสระน้ำไว้ด้านหน้าหรือใกล้เคียงกับปราสาท โดยมีมณฑปที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันต้องเคยเป็นศาสนสถานในคติความเชื่อของขอมมาก่อนอย่างแน่นอน

12. เจดีย์ตาโหนด

จากการสัมภาษณ์นายเนียน ไชแจ้ง อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 191/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย กล่าวว่าสมัยก่อนเจดีย์ตาโหนดมีความสูงประมาณช่วงเอว ภายหลังสำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ได้เข้ามาบูรณะเพิ่มเติม โดยขุดให้เห็นถึงฐานเจดีย์พบพระพุทธรูปเป็นเนื้อสีเขียวมรกต ขนาดประมาณ 15 นิ้ว และยังพบพระนางบางขลัง เป็นจำนวนมาก ปัจจุบันเจดีย์นี้ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับบริเวณที่ดินของนายเชื่อม มีปิ่น คนในพื้นที่หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

13. กรุตาทอน

นายสนิท ภูรพ อายุ 75 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย เล่าว่ากรุนี้มีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่กว่า บริเวณกรุมีลักษณะเป็นเกาะที่อยู่ตรงกลางทุ่งนาของชาวบ้าน พบว่าฐานเจดีย์มีความกว้างมาก ฐานนอกของเจดีย์อยู่ในเขตที่นาของชาวบ้านที่อยู่รอบบริเวณกรุ โดยกรุนี้พบพระเนื้อดินเป็นส่วนใหญ่ ปัจจุบันตั้งอยู่ใกล้ที่ดินของนายทอน เหล่ารอด หมู่ที่ 8 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย กรุนี้สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย ได้เข้ามาบูรณะเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

14. กรุยายหล้า

นายสนิท ภูรพ อายุ 75 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าบริเวณกรุยายหล้าจะพบเจดีย์รูปสามเหลี่ยม มีฐานและคานรอบ สันนิษฐานว่าบริเวณเนินของกรุจะเป็นแท่นพระ มีลักษณะเป็นศิลาแลง ในอดีตเคยพบขุด

หอยที่เป็นเศียรพระขนาดใหญ่มาก (มีขนาดใหญ่กว่าหลวงพ่อบุชา) ตัวองค์พระเป็นสีขาว พบที่หน้าและท่อนแขนที่มีความไม่สมบูรณ์ สันนิษฐานว่าจะเป็นพระบูชาที่มีขนาดใหญ่มาก นอกจากนี้ยังขุดพบหม้อกระดุก ประมาณ 100 ใบ หอยเบี้ยที่ใช้เป็นเงินในสมัยโบราณ และไม่พบพระเครื่องในกรุนี้ ปัจจุบันกรุนี้อยู่ในสวนพุทรา ของนางหล้า เปรมใจ คนในเขตพื้นที่หมู่ที่ 9 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

15. กรุตาปรง

นายสนธิ ภูรพ อายุ 75 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เล่าว่า ปัจจุบันกรุนี้อยู่ใกล้กับที่ดินบ้านนายปรง สุขสัมพันธ์ หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัยได้เข้ามาบูรณะเป็นเวลากว่าหลายปีแล้ว ปัจจุบันมีต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้นรกเรียงรายเต็มพื้นที่ พบเจดีย์ที่ทรุดโทรม เป็นศิลาแลง แต่ไม่มีข้อมูลว่าขุดค้นบริเวณนี้แล้วพบสิ่งใดนอกจากนี้กรุนี้ยังมีความสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นทางผ่านของเส้นทางถนนพระร่วง

16. กรุยายซี

นายสนธิ ภูรพ อายุ 75 ปี ที่อยู่ บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย เล่าว่า กรุยายซีอยู่ใต้ฐานเจดีย์ที่อยู่ในวัดวังมิด ตำบลราวตันจันทร์ อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย มีฐานเจดีย์เก่าประมาณ 7 องค์ กว้างยาวประมาณ 1.20 เมตร พบว่ามีลานอยู่ด้านหน้าเจดีย์

ภาพ 29 ฐานเจดีย์ที่อยู่ในวัดวังมิด ตำบลราวตันจันทร์ อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย

17. วัดไทรงาม

นายองค์ เกิดทอง อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 198 หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าก่อนที่จะมีการสร้างวัดนากลาง ตนเองได้ออกเดินทางของป่า พบบริเวณที่เป็นป่าทึบ มีกอไผ่และต้นไม้ใหญ่จำนวนมาก เมื่อเข้ามาข้างในป่าดังกล่าวพบโบสถ์ที่มีฐานกว้าง และสูง มีกระเบื้องซ้อนกันอยู่มากมาย ลักษณะเป็นชั้น ๆ และยังมีเจดีย์ จำนวน 1 องค์ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกติดกับฐานโบสถ์ มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ถูกขุดไปแล้ว และยังมีบ่อน้ำก่อกด้วยอิฐอีก 1 บ่อ อยู่ห่างจากฐานโบสถ์ประมาณ 50 วา สันนิษฐานว่าวัดเก่าแห่งนี้น่าจะเป็นวัดเก่าแก่ รุนเดียวกับวัดโบสถ์ อายุมากกว่า 700 ปี ดังนั้นจึงมีการหารือกันภายในหมู่บ้านและมีการดำริร่วมกันว่าจะเป็นเจ้าของร่วมกันในการสร้างวัดไทรงาม เพื่อร่วมกันฟื้นฟูสิ่งที่ยังหลงเหลือไว้ให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้สักการบูชา โดยวัดไทรงาม ในอดีต เรียกว่าวัดป่าง่ามหรือวัดไทรงาม ต่อมาเพี้ยนเป็นไทรงาม วัดนี้เริ่มทำการบูรณะก่อสร้างเมื่อปี 2521 โดยนายบ่ม และนางละออง หมื่นเข้ม เป็นคนยกที่ดินจำนวนหนึ่งให้สร้าง ในการสร้างศาลาหลวงพ่อเดิม กุศลจิตโต มาเป็นประธาน และได้ส่งพระประจวบ อติโร มาจำพรรษาที่วัดไทรงามหรือไทรงามแห่งนี้

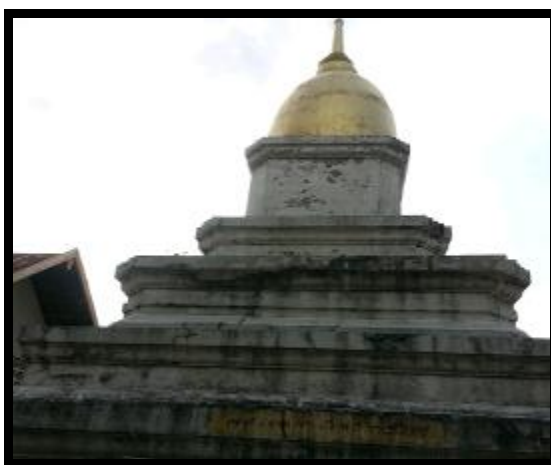
เมื่อกล่าวถึงบริเวณโบสถ์และเจดีย์ในวัดไทรงาม หลังปี 2521 เป็นเวลาไม่นาน ได้มีการขุดค้นบริเวณฐานเจดีย์ พบเงินกลม (เงินพดด้วง) เป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นมีการจัดสร้างบริเวณฐานเจดีย์เดิมให้เป็นฐานพระ จัดสร้างองค์พระประธานและพระอัครสาวกทั้งสององค์ ด้วยปูนปั้น เพื่อเป็นที่กราบไหว้บูชาของชาวบ้านบริเวณนี้ ปัจจุบันบริเวณโบสถ์ ยังคงพบร่องรอยกระเบื้องมุงหลังคา อิฐ และศิลาแลง ที่เรียงตัวเป็นชั้นในส่วนของฐานโบสถ์ และวางเป็นกอง ๆ รอบตัวโบสถ์

ภาพ 30 บริเวณวัดไทรงาม

18. เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน

เจดีย์นี้อยู่บนเขาทางทิศตะวันออกที่ติดกับวัดศรีคงคาราม มีบันไดขึ้นไปบนเจดีย์จำนวน 313 ขั้น เจดีย์นี้มีความเก่าแก่อายุรุ่นเดียวกับวัดโบสถ์เมืองบางขลัง แต่ก่อนเคยมีคนมาขุดแต่ไม่ทราบว่าได้ขุดพบได้สิ่งใดบ้าง ระยะเวลา พ.ศ.2526 มีการบูรณะองค์เจดีย์ โดยการครอบและทาสีเหลืองทอง นอกจากนี้ยังมีการสร้างสระน้ำขนาดกว้างประมาณ 7 เมตร และยาวประมาณ 10 เมตร เพื่อเป็นแหล่งน้ำให้แก่สัตว์ป่าที่อยู่บริเวณดังกล่าว ทั้งนี้มีการจัดหางบประมาณจากหลวงพ่อกุญชรโรภาส

ภาพ 31 เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน

เป็นที่น่าสังเกตสำหรับวัดร้างและเจดีย์ร้างทั้งหลายที่ตั้งปรักหักพังอยู่รอบอาณาบริเวณเขตปริมณฑลของเมืองบางขลังอยู่ประการหนึ่งก็คือ โบราณสถานเหล่านี้บางที่จะเคยเป็นวัดขนาดใหญ่ในสมัยสุโขทัยโบราณมาก่อน หากเป็นวัดขนาดเล็ก ๆ ไม่ เช่น ซากเจดีย์ร้างที่ตั้งอยู่เป็นลำดับแถวถัดจากวัดบางขลัง (วัดใหญ่ฯ) ขึ้นไปทางด้านเหนือ มีระยะห่างกันเพียง 150 เมตร (ซากเจดีย์ร้างที่ตั้งอยู่ชิดติดกับข้างถนนตัดใหม่ที่มีศาลาพักร้อนหลังเล็ก ๆ ตั้งอยู่ขณะนี้) เมื่อ 3 ปีมานี้ มีผู้ขุดพบท่อนแขนส่วนบนที่ต้นแขนข้างซ้ายและต้นแขนขวาของพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ที่หักเป็นท่อนถูกฝังลึกอยู่ใต้ดิน ขนาดของต้นแขนทั้งสองนั้นมีความยาวถึงท่อนละ 4 ศอก ซึ่งถ้าเป็นพระพุทธรูปนั่งก็จะมีหน้าตักที่กว้างถึงขนาดไม่ต่ำกว่า 4-5 วา เลยทีเดียว ปัจจุบันยังคงทิ้งให้อยู่กับซากของเจดีย์ร้างนั้น 1 ข้าง และชาวบ้านได้ช่วยกันหามาไปรวมไว้ที่โบราณสถานวัดบางขลัง (วัดใหญ่) 1 ข้าง ส่วนสำหรับพระเศียรและชิ้นส่วนอื่น ๆ ยังไม่มีผู้ใดค้นพบ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะยังคงถูกฝังลึกอยู่ใต้ดินตรงบริเวณด้านเหนือของซากเจดีย์ร้างทั้งหมด ซึ่งคาดว่าจะเป็ “ตระพัง” (สระน้ำ) โบราณที่มีคู่กันมากับวัด ในสมัยที่องค์พระเจดีย์และพระวิหารตลอดจนพระพุทธรูปได้หักพังทลายลงมานั้นได้

กลิ้งลงไปกองรวมกันอยู่ที่สระ”ตระพัง” แห่งนี้ และต่อมาก็มีดินมีทรายไหลลงไปกลบทับจนสระ “ตระพัง” ตื้นเขินเต็มขึ้นมาเสมอกับพื้นที่ราบ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล่องเลยมานหลายร้อยปีแล้ว นอกจากนี้ชิ้นส่วนของพระพุทธรูปโบราณก่ออิฐถือปูนที่มีขนาดใหญ่โตถึงเพียงนี้ ย่อมเป็น พยานหลักฐานเครื่องบ่งชี้ให้เห็นกันได้ว่าโบราณสถานแห่งนี้จะต้องเป็นโบราณสถาน ที่มีขนาดใหญ่และสำคัญอยู่ไม่น้อยเลย กล่าวคือมิใช่จะมีแต่เพียงองค์พระมหาเจดีย์องค์เดียวเท่านั้น แต่จะต้องมีพระวิหารหรือพระอุโบสถ หรือมีทั้งพระวิหารและมีทั้งพระอุโบสถตั้งอยู่ทางพื้นด้านหน้า ขององค์พระมหาเจดีย์องค์นี้ด้วย ตามลักษณะรูปแบบของการก่อสร้างวัดที่นิยมสร้างกันในสมัยสุโขทัย โบราณที่หาดูเปรียบเทียบได้ทุกแห่ง แม้แต่พระเจดีย์องค์เล็ก ๆ ที่เรียกกันว่า “พระเจดีย์ราย” ก็จะต้องมีอยู่หลายพระเจดีย์ ส่วนสำหรับกุฏิสงฆ์ หอพระไตรปิฎก และศาลาการเปรียญนั้น เห็นที่จะก่อสร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้ทั้งหมดอย่างแน่นอน จึงผูกพันสูญเสียสภาพไปตามกาลเวลา ไม่มีหลงเหลือให้เห็นอยู่เลยทั้งสิ้น

19. บ่อแร่บนเขาตองข่า

จากการสัมภาษณ์นายตัน มีกิจ อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 138/5 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบาง ช้าง เล่าว่าบ่อแร่บนเขาตองข่า ในเขตบ้านน้ำด้วน ซึ่งเรียกบริเวณจุดนี้ว่า เขาโจหนองไผ่ มีลักษณะเป็น บ่อที่มีความกว้างขนาด 5-7 เมตร และมีความลึกคาดว่าประมาณ 5-15 เมตร สมัยก่อนบางคนก็มี เรื่องเล่าว่าบ่อแร่นี้เป็นบ่อแร่ทองคำ และบางคนก็บอกว่าเป็นแร่เหล็ก นักล่าสมบัติได้เคยไปขุดบริเวณ บ่อแร่นี้ ปรากฏว่าขุดพบอุปกรณ์ในการขุดของคนสมัยโบราณ จึงมีการสันนิษฐานว่าสมัยโบราณ ในช่วงที่รบกับพม่าคนโบราณได้นำแร่จากบ่อนี้ไปถลุงเป็นเหล็ก เพื่อที่จะนำไปทำหอกดาบมีด อาวุธ และเครื่องใช้อื่น ๆ เพื่อใช้ในการสงคราม ดังนั้นที่มิจัยจึงมีการขุดตัวอย่างแร่ในบริเวณบ่อและ ปากบ่อ รวมถึงจากบริเวณแหล่งถลุงแร่ เพื่อนำส่งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องตรวจสอบชนิดของแร่ ดังกล่าว นอกจากนี้ยังพบแหล่งถลุงแร่เขาตองข่า ด้วยบริเวณเชิงเขาลักษณะที่เป็นเนินคล้ายเป็นจุดที่มี การถลุงแร่ พบขี้แร่เป็นจำนวนมาก มีการสันนิษฐานว่ามีเตาถลุงอยู่บริเวณใต้พื้นที่นี้หรือพื้นที่ ใกล้เคียง ซึ่งพบจุดที่มีลักษณะแบบนี้จำนวน 5 จุด ที่กระจายรอบๆ บริเวณเชิงเขาในฝั่งทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกของเขาดองข่าบริเวณบ้านน้ำด้วน

ภาพ 32 ภาพถ่ายแหล่งถลุงแร่เขาตงข้าฝ่งทางทิศตะวันออก

20. ถ้ำทองคำ

ลักษณะของถ้ำทองคำ เป็นถ้ำที่อยู่บนยอดเขาสูงและตรงบริเวณถ้ำมีการตัดของหินเป็นแนวถ้ำ ช่องบริเวณปากถ้ำมีความกว้างไม่มากนัก การเดินทางไปยังถ้ำทองคำ ต้องเดินทางผ่านเขาหลายลูก ซึ่งมีความลาดชันค่อนข้างมาก คนโบราณเล่าว่าถ้ำนี้เคยมีคนมาขุดหาสมบัติที่เล่าต่อกันว่าเป็นทองคำ

ภาพ 33 ถ้ำทองคำ

21. ลานหลบภัยและหอคอยโบราณ

จุดนี้เป็นภูเขาสูงที่ 2 เมื่อนับจากเขาเตื่อ โดยระยะทางจากวัดเขาเตื่อจนถึงลานหลบภัย ประมาณ 40 เมตร พื้นที่บริเวณลานหลบภัยจะเป็นทุ่งหญ้ามีเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ ลักษณะเป็นลานโล่ง ๆ ในระดับที่ต่ำลงไปกว่าบริเวณรอบๆ เล็กน้อย จุดนี้พบต้นไม้เล็กๆ ขึ้นประปราย จากทางลักษณะภูมิศาสตร์เมื่อเดินไปอีกด้านหนึ่งตรงข้ามกับทางที่เดินมาจากเขาเตื่อ ก็จะพบทางลงเขา ที่มีความสูงประมาณ 10-20 เมตร จากระดับพื้นดิน จึงสันนิษฐานว่าการที่คนโบราณจะขึ้นมาที่ลานหลบภัยนี้สามารถขึ้นได้ทั้งสองทางคือจากทางเขาเตื่อและเส้นทางลัดลงเขาที่อยู่อีกด้านหนึ่งของลานหลบภัย

ภาพ 34 ลานหลบภัย

จากการเดินสำรวจจากลานหลบภัยเดินขึ้นไปบนยอดเขาสูง อีกระดับหนึ่ง โดยระยะทางจากลานหลบภัยจนถึงยอดเขาประมาณ 90 เมตร จะพบจุดหนึ่ง บริเวณนี้สันนิษฐานว่าเป็น หอคอย หรือจุดสังเกตการณ์ข้าศึกของนักรบสมัยโบราณ เนื่องจากเป็นจุดที่สูงของเขาลักษณะเป็นโขดหินที่มีความแข็งแรงและมีบริเวณฐานของหอคอยพบลักษณะของการเรียงตัวของหินเป็นชั้นอย่างมีระเบียบ โดยลักษณะการเชื่อมหินเข้าด้วยกันเหมือนมีการใช้ปูนโบราณซึ่งน่าจะมาจากฝีมือมนุษย์ จุดนี้พบร่องรอยการขุดค้น ซึ่งตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่าบริเวณนี้มีพระอยู่ในกรุ และยังสันนิษฐานว่าจะจะเป็นจุดที่มีการเก็บอาวุธและของมีค่าในสมัยก่อน

เมื่อมองจากยอดหอคอยพบว่าสามารถเห็นทัศนียภาพชุมชนโบราณเมืองบางขลังและพื้นที่ใกล้เคียงได้กว้างมากยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับในสมัยก่อนก็สามารถมองเห็นข้าศึกได้ไกลและสามารถเตือนภัยชาวบ้านให้ทราบที่ข้าศึกเดินทัพถึงบริเวณใด สมัยก่อนนอกจากจะมองข้าศึกผ่านทางหอคอย ตามยอดเขาต่างๆ แล้ว ยังมีการฝัง “ว่านลูกเจี๊ยบ” ที่มีการฝังเป็นจุดๆ ต่อเนื่องกันมา

ตั้งแต่บริเวณหอรบทุ่งเสลี่ยมจนถึงชุมชนโบราณเมืองบางขลัง เมื่อเข้าศึกษาเส้นทางผ่านมาก็จะได้ยินเสียงเหมือนลูกเจี๊ยบดังต่อเนื่องกันมาตามจุดที่ฝังเช่นเดียวกัน

ภาพ 35 หอคอย หรือจุดสังเกตการณ์เข้าสู่ศึกษาของนักรบสมัยโบราณ

ภาพ 36 จุดที่มีการสันนิษฐานว่าเป็นกรุพระหรือจุดที่เก็บอาวุธของนักรบโบราณ

ภาพ 37 ถ้ำค้างคาว ที่มีการสังเกตจากชาวบ้านว่ามีลักษณะเหมือนพระพิมพ์

22. เจดีย์บนผาแดง

ผาแดง เป็นชื่อเรียกเขาที่มีความลาดชันและสูงที่สุดของเทือกเขาเมืองบางขลังด้านทิศตะวันตก พบฐานเจดีย์มีร่องรอยการขุดค้น ซึ่งแต่ก่อนเคยมีคนขุดพบอาวุธโบราณ เช่น หอก ดาบ ที่บริเวณจุดสูงสุดแห่งนี้สามารถมองเห็นทัศนียภาพได้รอบทิศทาง 360 องศา สันนิษฐานว่าจุดนี้จะเป็นชัยภูมิสำคัญในการที่สังเกตการณ์ข้าศึก ถือเป็นหอคอย หรือป้อมปราการที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

ภาพ 38 ฐานเจดีย์บนผาแดง และบริเวณผาแดง

23. ถนนพระร่วง

ถนนพระร่วง เป็นเส้นทางหรือถนนที่สร้างขึ้นเชื่อมระหว่างสุโขทัย กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย ระยะทางประมาณ 126 กิโลเมตร ผู้สร้างคือพระมหาธรรมราชาลิไท โดยสร้างเป็นถนนถาวร ตลอดเส้นทางจะมีโบราณสถานและโบราณวัตถุอยู่สองข้างทางจำนวนมากพร้อมกับเรื่องเล่าและตำนานพื้นถิ่น มีลักษณะเป็นคันดินพูนสูงขึ้นจากระดับพื้นดินต้องผ่านทุ่งนาและพื้นที่ราบลุ่ม จึงต้องยกให้สูงเพื่อให้พ้นน้ำในฤดูฝนช่วงทำนาและสามารถใช้ได้ทุกฤดูกาล มีลักษณะเป็นแนวยาวจากเหนือไปได้ โดยมีเมืองสุโขทัยตั้งอยู่เป็นแกนเกือบกึ่งกลางเส้นทาง จากสุโขทัยไปศรีสัชนาลัยยาว 54 กิโลเมตร และจากสุโขทัยไปกำแพงเพชรยาว 72 กิโลเมตร รวม 126 กิโลเมตร และในช่วงจากสุโขทัยไปศรีสัชนาลัยผ่านเมืองบางขลังมีขนาดความกว้าง 12-15 เมตร ซึ่งบางช่วงก็กว้างกว่านี้ เช่นบริเวณแถบเมืองบางขลัง บางช่วงมีคันคูอยู่ข้างทาง ระหว่างเส้นทางบางแห่งมีเมืองโบราณและโบราณสถานข้างทางโดยตลอด ปัจจุบันความสูงเฉลี่ยของถนนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันประมาณ 1.50 เมตร ในส่วนถนนพระร่วงที่มาจากเมืองเก่าเข้าสู่เขตตำบลบางขลัง เข้าเขตบ้านดอนโก แยกซ้ายเข้าสู่บ้านขอนแก่น เข้าบ้านนากลาง ผ่านวัดใหญ่ชัยมงคล ผ่านด้านหลังของบ้านตาแก้ว สุดทางที่กรูยายซึ้ง ก่อนมุ่งตรงไปสู่ศรีสัชนาลัย ผลการสำรวจของคณะวิจัยได้แนวถนนที่สมบูรณ์ชัดเจนประมาณ 10 กิโลเมตร สามารถจัดกิจกรรมท่องเที่ยวถนนพระร่วงโดยใช้จักรยานได้ ปัจจุบันแนวถนนพระร่วงหลายช่วงถูกใช้ประโยชน์เป็นถนนลูกรัง และลาดยางไปมาก ดังนั้นหากเป็นไปได้ควรรักษาส่วนที่เหลือให้อยู่ในสภาพเดิม ไม่ควรให้มีการก่อสร้างถนนสมัยใหม่เข้าไปปะปนอีก เนื่องจากถนนพระร่วงเป็นโบราณสถานและถือเป็นเกียรติประวัติที่ยิ่งใหญ่ของชาวบางขลัง ที่ถนนโบราณแห่งนี้อยู่ในแผ่นดินบ้านเกิดของพวกเขา ซึ่งครั้งหนึ่งในอดีตบรรพชนให้สร้างไว้สำหรับช้าง ม้า วัว ควาย กองเกวียนสินค้าส่งออกไปค้าขายกับต่างเมือง ส่วนผลจากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเส้นทางและสภาพของถนนพระร่วงในปัจจุบันจากคำบอกเล่าของคนที่อยู่ในพื้นที่ที่ถนนพระร่วงพาดผ่านนั้น มีรายละเอียดดังนี้

นายสนิท ภู่อพ เกิดวันที่ 13 พฤศจิกายน 2481 อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 166/1 บ้านใหม่ชัยมงคล ต.บ้านใหม่ชัยมงคล อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย นายสนิท ภู่อพ ย้ายเข้ามาอยู่เมื่อปี พ.ศ. 2510 สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นป่าเบญจพรรณและป่าไผ่ มีบ้านคนอาศัยอยู่แล้ว 1 หลัง ต่อมาเมื่อผู้พยายตามมาจากบ้านปากคลองช้างและจากบ้านคลองแห้ง เมื่อมาอยู่ใหม่ ๆ ก็ทราบอยู่แล้วว่ามีแนวถนนที่ชาวบ้านเรียกว่าถนนพระร่วงมีสภาพเป็นป่ากอไผ่ ติดกับถนนเป็นพงป่าไม้จำพวกไม้ตะเคียนหูหนู ไม้กอก ไม้สัก ไม้เปลือย ความกว้างของถนนเท่าขนาดปัจจุบัน ไม่มีบ้านผู้คนอาศัยอยู่สภาพเป็นพื้นที่ที่เป็น นส.3 ก (จากภาพถ่ายทางอากาศ) จะอยู่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมเชื่อมมาถึงบ้านนายสมศักดิ์ ซึ่งอยู่บ้านไผ่ขวางสภาพของถนนพระร่วงในปัจจุบัน มีแนวคันดินเห็นเป็นบางส่วนและบางช่วงก็ขาดหายไป ทางด้านทิศตะวันออกของถนนพระร่วงติดกับที่ของนางสงว สุรินทร์ ทิศตะวันตกถนนพระร่วงติดกับที่ของอดีตผู้ใหญ่หยด เปรมใจ ทิศเหนือติดกับที่ของครูแป้ว อดีตเป็น

ครูสอนอยู่โรงเรียนกมลราษฎร์และที่ของนายประมวล อิมขุนทอง แนวเขตถนนพระร่วงในปัจจุบัน ทางด้านทิศตะวันออกติดกับที่ของนางสง สุนทร นางกุหลาบ พลธีระ นางทุเรียน สอนแจ่ม (พบเจดีย์และอิฐเผาโบราณ) นางโก จินาวุฒิ นายหนึ่ง ชุมเพชร นางทา นายคะเน ต่างพล้อย นางกุหลาบ พลธีระ นางทุเรียน สอนแจ่ม นายปรีชา ศรีสวัสดิ์ นายงาม สุขแจ่ม นางเทียน นายสมศักดิ์ นางเตือน เวียนระวัง นายทอง นางแอ้ว นายรุ่ง อัครเมธาธิพย์ นางเรียนส่วนแนวเขตถนนพระร่วง ในปัจจุบันทางด้านทิศตะวันตกติดกับที่ของ นายหยด เปรมใจ นางสง สุนทร นางคณิง จินาวุฒิ นายสนธิ ภูรพ กำนันสนธิ ชื่นชอบ นางทา นายโบก สภาพของถนนพระร่วงที่เหลืออยู่จะเป็นแนวคันดิน บางส่วนและขาดหายเป็นช่วง ๆ แนวถนนพระร่วงที่ขาดหายไปเพราะเกิดจากการปรับพื้นที่เป็นที่นา และปลูกอ้อย สภาพของต้นมะขามที่ขึ้นตามแนวถนนพระร่วงจะเหลือเพียงบางส่วนเท่านั้น นอกจากนี้ในที่ดินของนางทุเรียน สอนแจ่ม ขุดพบเจดีย์เป็นอิฐเผาโบราณ สภาพถูกทำลายแล้ว ฐานเจดีย์กว้าง 3 วา ยาว 3 วา ช่วงที่บูรณะจะขุดพบพระเชตุพน พระชินราชทรงเทวดา นางบางขลัง น้อย พระยอดขุนพล และในที่ดินของนางเตือน เวียนระวัง ขุดพบเจดีย์ลักษณะคล้ายเจดีย์เจ็ดแถว ตรงกลางเจดีย์จะพบลานที่สักการบูชามีเจดีย์ตั้งอยู่รอบ และจากการสัมภาษณ์ นายสมบูรณ์ เริ่มหาสุข เกิดเมื่อพ.ศ. 2486 อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 16/2 บ้านวัดโบสถ์ หมู่ที่ 5 ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย เล่าว่าแต่เดิมที่มาอยู่ใหม่ ๆ เมื่อ 50 กว่าปีมาแล้ว บริเวณของถนนพระร่วงมีสภาพเป็นป่า ไม่มีบ้านผู้คน สภาพแนวถนนยังสมบูรณ์แต่แนวถนนจะขาดเป็นบางช่วง ซึ่งแนวถนนนี้จะติดกับคลองสีพัน และทราบอยู่แล้วว่าแนวถนนนี้คือถนนพระร่วง

ภาพ 39 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายสมบูรณ์ เริ่มหาสุข

นายทวี สำราญจิตร เกิดเมื่อพ.ศ. 2484 อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 25/2 หมู่ 6 บ้านน้ำดวน ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ได้ให้ข้อมูลสนับสนุนว่าสภาพบริเวณถนนพระร่วงในอดีตเป็น

ป่าไฟ และมีการบอกเล่าต่อกันมาว่าแนวดินที่เห็นเป็นเนินดินสูงบ้างต่ำบ้าง นั่นคือแนวถนนพระร่วง ส่วนสภาพของถนนพระร่วงที่เห็นในปัจจุบันกลายเป็นที่นาและเป็นไร่อ้อย นายทวีเล่าให้ฟังว่าตามแนวถนนพระร่วงจะขุดพบเจดีย์โบราณหม้อโบราณ และพระ

ภาพ 40 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายทวี สำราญจิตร

นอกจากนี้ นางเสวย ภูเอี่ยม เกิดวันที่ 23 เมษายน 2501 อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 74/1 หมู่ 7 บ้านนากลาง ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ได้เข้ามาอยู่ประมาณปี พ.ศ. 2510 เล่าว่า เริ่มมีการจับจองที่ดิน แนวถนนพระร่วง มีแนวดินเป็นถนนอยู่มีต้นมะขามขึ้นตลอดแนวดิน ปัจจุบันสภาพแนวคันดินไม่มีเหลือเพราะถูกบุกรุกและปรับพื้นที่เป็นที่นา แนวถนนพระร่วงจะผ่านต่อเข้าไปในบริเวณบ้านนายประจวบ หมื่นเข็ม มีต้นมะขามขึ้นมาตามแนวคันดิน แนวถนนพระร่วงจะกว้าง 40 เมตร และมีการขุดพบกรุยายซี พบโครงกระดูก พระ การขุดพบกรุนี้รถที่ไปขุดเสีย 2 ครั้ง โดยพื้นที่ที่พบกรุยายซีเป็นพื้นที่ของ นางประจวบกับนายปรุง

ภาพ 41 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนางเสวย ภู่อี่ยม

นายองค์ เกิดทอง เกิดเมื่อพ.ศ. 2482 อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 198 หมู่ 7 บ้านนากลาง ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ทราบว่ามีแนวถนนพระร่วงมาจากหมู่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ถนนพระร่วงในอดีตเดิมเป็นคันคูตามแนวคันนา มีต้นมะขามขึ้นตามแนวถนน สภาพของถนนพระร่วงในปัจจุบัน มีลักษณะเป็นเนินดินเป็นเนินดิน มีต้นมะขามขึ้นตามแนวถนน และนายองค์ได้ขุดพบกรุพระบริเวณบ้านตนเอง ในขณะที่เริ่มพื้นที่สร้างโรงเลี้ยงไก่

ภาพ 42 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายองค์ เกิดทอง

นายทิน อ้นคง เกิดเมื่อพ.ศ. 2475 อายุ 81 ปี บ้านเลขที่ 5/2 หมู่ 7 บ้านนากลาง ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย นายทินเข้ามาอยู่ในหมู่ 7 ในรุ่นแรกๆหลังจากที่ซื้อที่ต่อจากผู้อื่นเพราะช่วงนั้นเริ่มมีการจับจองที่ดินแล้ว ทราบว่ามีแนวถนนพระร่วงจากหมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์

มาถึงหมู่ 7 เมื่อเข้ามาอยู่ใหม่ ๆ สภาพของถนนพระร่วงในอดีตเป็นป่า ไม่มีบ้านผู้คนอาศัยอยู่แต่ในปัจจุบันนี้ถนนพระร่วงเหลือเป็นเพียงแนวดินบางส่วน ส่วนใหญ่ถูกปรับพื้นที่เป็นที่นาและทำไร่อ้อย ซึ่งแนวถนนพระร่วงในหมู่ที่ 7 นี้อยู่ในที่ดินของหลายคนแต่ไม่ทราบชื่อว่าเป็นที่ดินของใครบ้าง

ภาพ 43 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายทิน อ้นคง

นายบุญช่วย หมื่นเข้ม เกิดเมื่อพ.ศ. 2493 อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 1/2 หมู่ 7 บ้านนากลาง ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ทราบว่าถนนพระร่วงเป็นเนินดินบางส่วนมีต้นมะขามขึ้นตามแนวถนน สภาพถนนพระร่วงในปัจจุบันไม่เห็นแนวถนนแล้วเพราะถูกปรับดินเป็นที่นา แนวถนนพระร่วงในปัจจุบันจากแยกนากลางเป็นที่ของนางแป้น ชุมเพชร แยกออกเป็น 2 เส้น เส้นหลักเส้นตะวันออกจากวัดใหญ่ชัยมงคล เส้นตะวันตก มีคลอง เรียกว่าคลองขี้เหล็ก

ภาพ 44 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลพระร่วงของนายบุญช่วย หมื่นเข้ม

นายเทียม ชุมเพชร เกิดวันที่ 30 เมษายน 2502 อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 12/4 หมู่ 7 บ้าน
นากลาง ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย กล่าวว่าสภาพของถนนพระร่วงในอดีตจะเป็นป่าไผ่
มีบ้านไม่กี่หลังมีแนวถนนเป็นบางช่วงส่วนใหญ่เป็นที่นา แนวถนนพระร่วงจะอยู่ในที่ของ นางแป้น ชุม
เพชร นายบุญช่วย หมื่นเข็ม นางเรณู มั่นคง

ภาพ 45 สัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายเทียม ชุมเพชร

นายเพี้ยน อจรรอด เกิดเมื่อพ.ศ. 2490 อายุ 66 ปี กล่าวว่าทราบตั้งแต่แรกแล้วว่า
บริเวณนี้เรียกว่าถนนพระร่วง เมื่อเข้ามาอยู่ใหม่ๆ สภาพถนนพระร่วงเป็นป่า ป่าไผ่ มีไม้เปลือย ไม้สัก
ไม่มีบ้านคนอาศัยอยู่ เริ่มมีการจับจองที่ดินแล้ว ส่วนแนวถนนพระร่วงที่อยู่ในที่ดินของ นายไย
หลวงนุช นางไพร่ จันเพชร นายเสงี่ยม พุ่งเฟื่อง นายดิ่ง ชุมเพชร เป็นถนนพระร่วงที่มีความกว้าง
ประมาณ 10 เมตร และแนวถนนขาดหายไปจากแนวเดิมตั้งแต่ที่ของนายเพี้ยน อจรรอดถึงนายไย
ต่อไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ นายไย นางไพร่ นายเสงี่ยม และนายดิ่ง ได้บอกกับทีมวิจัยว่ามีการขุดพบ
หินแลง หม้อใส่กระดูก พบฐานเจดีย์ในแนวถนนพระร่วง และมีตำนานเรื่องเล่าว่าพระร่วงเดินทาง
จะไปจีบสาวที่ถ้ำนางคำแล้วใช้เท้ากวาดเป็นถนน เดินต่อไปแล้วล้มอวัยวะเพศไปถูกดินกลายเป็นปลัก
ควายอยู่ที่คอกควายยายหลงแล้วเดินต่อไปสะดุดตอที่บ้านแสนตอ ไปหล่มที่บ้านคุก ไปเสียสติที่บ้าน
สารจิตร ส่วนวัดโบสถ์กับวัดใหญ่ชัยมงคลเป็นที่พักของพระร่วงพระลือ คดีการสร้างบ้านให้สร้างแค่
2 ห้อง ถ้าสร้างบ้านมี 3 ห้อง พระร่วงจะไปขออยู่ด้วย

ภาพ 46 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายเพี้ยน อจรอด

นายแฉล้ม ผาคำ เกิดวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2480 อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 122/7 หมู่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย เดิมอยู่อำเภอศรีสำโรงเพี้ยมายู่เมื่อ 30 กว่าปี เล่าให้ทีมงานวิจัยชุมชน ว่าสภาพของถนนพระร่วงเป็นที่รกร้าง มีแต่ป่า ทางเดินที่สามารถเดินได้เป็นบางส่วน รับรู้แล้วว่าแนวคันดินดังกล่าวเรียกว่าแนวถนนพระร่วง และได้ผ่านจากบ้านของตนเองไปจนถึงพื้นที่บ้านของนายเจริญ โพธาราม นายเสริฐ ซึ่งในปัจจุบันเหลือเป็นเนินดินเพียงบางส่วน

ภาพ 47 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลของนายแฉล้ม ผาคำ

นายจีรวัดน์ ผันผาย เกิดวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2482 อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 6 หมู่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ได้เข้ามาอยู่เมื่อ มิถุนายน 2515 ซึ่งเริ่มมีการจับจองที่ดิน ทราบอยู่แล้วว่าเนินดินที่มีเรียกว่าถนนพระร่วง สภาพถนนพระร่วงในอดีตเป็นป่าไผ่ ป่าเบญจพรรณ ปัจจุบันเป็นที่นาและป่าอ้อยและมีแนวต้นมะขามเหลือเป็นบางส่วน แนวถนนพระร่วงกว้างยาวประมาณ 5-6 วา และนายจีรวัดน์ ผันผาย ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ตัวเองและเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตถนนพระร่วงได้พบซากเจดีย์เก่าประมาณ 30 กว่าองค์ และตามแนวที่ปรับดินจะพบของเก่าเป็นหม้อ โอ่งดินปั้น พบซากชิ้นส่วนไหโบราณ พบเศษขามสังคโลกตลอด แนวทางเดินตามคันนา และที่หลังบ้านของตนเองมีสระน้ำเก่า (เรียกว่าตะพังโลง) ขุดลอกสระน้ำเจอขามสังคโลก กาน้ำโบราณ คาดว่าน่าจะยังมีของเก่าอยู่ในสระของตนเอง สระน้ำนี้ใช้ทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พบเจดีย์ 2 องค์ในที่นาหลังบ้าน มีศิลาแลงขนาดกว้าง 6 นิ้ว ยาว 12 นิ้ว ซากชิ้นส่วนไหโบราณ ที่บริเวณบ้านขุดพบพระแผง มีตอมะขามใหญ่ประมาณ 3 คนโอบ มีคนฝันว่าให้ไปเอาพระ 3 นิ้ว, 5 นิ้ว, 9 นิ้ว ขึ้นมา จะมีมิดปักอยู่ที่ดิน พอไปคุตามฝัน เจอมิดปักอยู่จริงและพบพระร่วงซุ่มกอ

ภาพ 48 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายจีรวัดน์ ผันผาย

นายหยด เปรมใจ เกิดวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2483 อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 89 หมู่ 1 เล่าให้ทีมวิจัยฟังว่า เมื่อตอนย้ายเข้ามาอยู่ยังไม่มีบ้านคนอาศัยอยู่ใหม่ ๆ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่า ป่าไผ่ แนวถนนพระร่วงเป็นแนวดินอยู่ทางกำแพงวัดติดกับโรงเรียนบ้านกมลราษฎร์ แนวถนนพระร่วงในปัจจุบันหายไปเป็นบางส่วนเพราะมีการปรับถนนและปรับเป็นพื้นที่นา สภาพของถนนพระร่วงที่สมบูรณ์จะอยู่ตรงแนวที่ปลูกป่าสัก นายหยด เล่าต่อว่าตอนย้ายมาอยู่ใหม่ๆ มีป่าล้อมรอบ จะได้ยินเสียงกลองเสียงระฆังดังตอนเย็นข้างกำแพงวัดแต่ในวัดไม่มีพระเป็นวัดร้าง มีคนเคยฝันว่า และบอกให้เดินจากกำแพงวัด 9 ก้าว แล้วจะเจอพระให้เก็บไว้แต่ถ้าเจอองค์ใหญ่ให้ถวายพระ พอขุดลงไปเจอ

พระจริงด้วยความโลภจึงไปตามเพื่อนมาช่วยชุด แล้วอยู่ ๆ ได้ยินเสียงปึงดังรัวขึ้นทุกคนต่างวิ่งหนีกันไปพอมาดูตอนเช้าพระไม่มีแล้ว เมื่อวันลอยกระทงที่ผ่านมา (พฤศจิกายน 2556) มีการบูรณะเจดีย์ที่วัดใหญ่ชัยมงคล ช่วงที่ทำการบูรณะจะไปติดไฟที่เจดีย์เพราะจะจัดงานวันลอยกระทง พอขึ้นไปจะติดไฟเห็นแสงอะไรไม่รู้อยู่ตรงเจดีย์ด้วยความกลัวจะกระโดดลงมาแต่มีคนบอกว่า ถ้ากระโดดลงมาตายแน่ก็เลยจ้องมองแสงนั้นแล้วเห็นเลข 3 ตัว จึงนำไปซื้อลอตเตอรี่ ถูกรางวัลรัฐบาลหมุน 4 ครั้งได้เงินรางวัลไปสองแสนกว่าบาท

ภาพ 49 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายหัด เปรมใจ

นายเสียม พึ่งเฟื่อง เกิดเมื่อพ.ศ. 2487 อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 122/6 หมู่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย ได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินในปีพ.ศ. 2518 – 2520 เป็นช่วงที่จับจองที่ดินบุกรุกพื้นที่ป่า พบสภาพถนนพระร่วงในช่วงดังกล่าวเป็นป่าเบญจพรรณ ไม่มีบ้านคน ปัจจุบันถูกปรับเป็นที่นา ป่าอ้อย ป่าสัก ยังเหลือแนวดินเป็นบางส่วน แนวเขตถนนพระร่วงอยู่ในที่ของ นายเพี้ยน อารอด แนวเขตถนนพระร่วงกว้างประมาณ 40 เมตร มีลำเหมืองอยู่ตรงกลาง

ภาพ 50 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายเสีี่ยม ฟุ้งเฟื่อง

นายทองแพรว เชียงเงิน เกิดวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2489 อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 90 บ้านกมลราชบุรี ต. บ้านใหม่ชัยมงคล อ. ท่งเสี้ยว จ. สุโขทัย เข้ามาอยู่เมื่อปี พ.ศ. 2512 ไม่มีบ้านคนอาศัยอยู่ถนนพระร่วงอยู่ทางถนนดอนโก – หนองตาโชติ สมัยก่อนมีแต่ป่า มีแต่ทางเกวียน แนวถนนพระร่วงปัจจุบันยังมีอยู่เป็นช่วง ๆ ปัจจุบันเป็นที่นาและป่าอ้อย แนวถนนพระร่วงจากบ้านของตนผ่านเข้าไปในที่ของนายหยด เปรมใจและถัดจากบ้านนายหยด เป็นที่ดินของนายสอน บุญเกตุ มีการขุดพบมีฐานเจดีย์ ปัจจุบันเป็นที่ของคุณพัชรีย์ ช่วยเพ็ญ อดีตเป็นอาจารย์สอนอยู่โรงเรียนสวรรคค่อนันต์

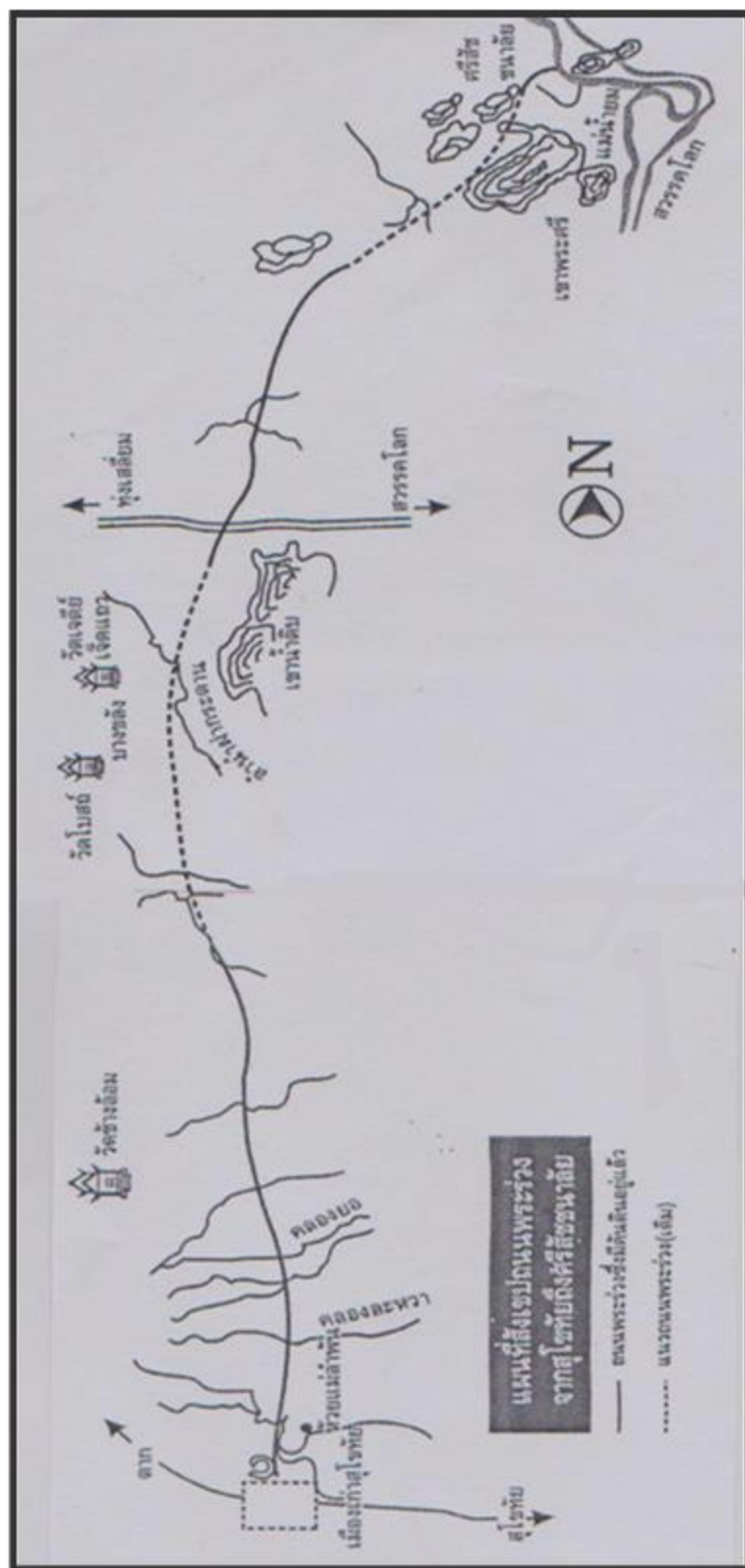

ภาพ 51 การสัมภาษณ์ให้ข้อมูลถนนพระร่วงของนายทองแพรว เชียงเงิน

จากการสัมภาษณ์ นายบึง พรหมสอน เกิดวันที่ 1 มิถุนายน 2490 อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 78 หมู่ 6 บ้านราวตันจันทร์ อ.ศรีสำโรง จ.สุโขทัย ถนนพระร่วงจะเป็นแนวดินและมีต้นมะขามตลอดแนว ถนนพระร่วงจะขาดหายเป็นช่วงๆส่วนใหญ่จะถูกปรับพื้นที่ทำการเกษตรไปมาก แนวถนนจะกว้างประมาณ 20 วา ตามแนวถนนในเขตดังกล่าวไม่ขุดค้นพบของโบราณ

ภาพ 52 ร่องรอยถนนพระร่วงที่พบเห็นในปัจจุบันเป็นแนวดินและแนวต้นมะขาม

ภาพ 53 แผนที่ถนนพระร่วง

24. แหล่งตัดศิลาแลง

แหล่งตัดศิลาแลงอยู่บริเวณเชิงเขาเตื่อ ลักษณะเป็นชั้นหินวางเรียงกันมีบริเวณกว้าง สันนิษฐานว่าน่าจะอ่อนง่ายต่อการตัด และบริเวณดังกล่าวมีร่องรอยการขุดตัดศิลาแลงจนเป็นหลุม บ่อศิลาแลงในสมัยก่อนมีการขนย้ายนำไปก่อสร้างวัดโบสถ์ บริเวณแหล่งตัดศิลาแลงนี้แต่เดิมเป็นหมู่บ้านเก่ามีชุมชนอยู่โดยรอบ ปัจจุบันอยู่ในที่ดินของนายสมชาย จันทรสิงห์ (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9) พื้นที่บางส่วนได้ปลูกมันสำปะหลัง และยูคาลิปตัส ส่วนแหล่งตัดศิลาแลงอีก 1 บ่อ อยู่ในพื้นที่ของนายสนิท จันเพ็ชร ปัจจุบันปลูกยูคาลิปตัส

ภาพ 54 แหล่งตัดศิลาแลงบริเวณที่ดินของ นายสมชาย จันทรสิงห์ (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 9)

ภาพ 55 แหล่งตัดศิลาแลงบริเวณที่ดินของนายสนิท จันเพ็ชร

ศิลาแลงโดยธรรมชาติแล้วเมื่ออยู่ใต้ผิวดินจะมีความแข็งน้อย สามารถตัดให้เป็นก้อนเป็นบล็อกได้โดยใช้เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็ก แต่เมื่อสัมผัสกับอากาศจะมีความแข็งเพิ่มขึ้น เนื่องจากการสูญเสียความชื้นในดินเหนียวซึ่งเป็นส่วนประกอบของศิลาแลง เพราะมีการเพิ่มปริมาณของเหล็กออกไซด์ที่ได้แทรกซึมเข้าไปตามช่องว่างของตะกอน ซึ่งทำให้ศิลาแลงของเมืองสุโขทัยมีความแข็งแรงกว่าที่แถบมาลายูและอินเดีย โดยมากศิลาแลงในเขตเมืองบางซ่งพบเป็นศิลาแลงสีน้ำตาลแดง ซึ่งสีของศิลาลงนั้นโดยส่วนมากจะขึ้นอยู่กับปริมาณของเหล็กและแมงกานีสตามระยะเวลาที่เกิดการผุพังทางเคมี รวมทั้งปริมาณของธาตุอื่นที่ประกอบอยู่ในศิลาแลง (เสรีวัฒน์ สมินทร์ปัญญา, 2538)

25. เขาเตื่อ : ภูเขาศักดิ์สิทธิ์และแหล่งตัดศิลาแลงของเมืองบางซ่ง

บริเวณพื้นที่ทางด้านตะวันตกของเมืองบางซ่ง เป็นบริเวณที่ราบลุ่มไม่มากนัก ถัดจากนั้นไปราว 1 กิโลเมตรก็จะเป็นแนวภูเขาทอดตัวยาวในแนวทิศเหนือ-ใต้ ภูเขาภูนี้ชาวบ้านเรียกว่า “เขาเตื่อ” บนเขายอดเขาเตื่อซึ่งสูงจากพื้นราบประมาณ 80-100 เมตร มีร่องรอยวัดโบราณอยู่บนยอดเขา โบราณสถานสำคัญที่พบประกอบด้วย ซากฐานวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออกอยู่ในสภาพทรุดโทรมมากยากแก่การสันนิษฐานรูปแบบเดิมได้ มีเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์หน้ากระดานก่อด้วยศิลาแลงจำนวน 2 ชั้น มีฐานเป็นรูป 8 เหลี่ยม ก่อเป็นชั้นบัวกลม ปัจจุบันมีส่วนฐานของเจดีย์เหลืออยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ส่วนบนเจดีย์สันนิษฐานว่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่ง เนื่องจากพบชิ้นส่วนของอิฐเป็นรูปครึ่งวงกลม ซึ่งน่าจะเป็นส่วนปลียอดของทรงระฆังสันนิษฐานกันว่าการสร้างวัดขึ้นที่ยอดเขาเตื่อ เพื่อให้เป็นที่อยู่จำพรรษาของพระภิกษุฝ่ายอรัญวาสี (พระป่า) ลักษณะการสร้างวัดบนเขาหรือเชิงเขาเช่นนี้ปรากฏได้ทั่วไปตามเมืองโบราณสมัยสุโขทัย ไม่ว่าจะเป็นเมืองขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กก็ตาม เช่น เมืองสุโขทัยมีวัดฝ่ายอรัญวาสีอยู่ที่เทือกเขาหลวงทางตะวันตกของเมืองอันเป็นที่ตั้งของวัดอรัญญิก วัดสะพานหินและวัดเขาพระบาทใหญ่ เมืองศรีสัชนาลัยก็มีวัดเขาใหญ่ วัดเขารังแร้งอยู่ทางทิศใต้ของเมือง เมืองพิษณุโลกก็มีวัดอรัญญิกอยู่นอกเมืองทางทิศตะวันออก และเมืองบางพานมีวัดเขานางทอง เป็นต้น นอกจากนี้เขาเตื่อน่าจะเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนโบราณเมืองบางซ่งมาก่อนที่จะนับถือพระพุทธศาสนา คงเป็นที่สถิตของผีประจำชุมชนซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับที่เราพบข้อความในจารึกสุโขทัยที่ระบุถึงการนับถือพระขลุ่ยที่อยูบนเขาหลวงทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย หรือคติการนับถือผีปู่และย่าที่อยูบนดอยสุเทพของชาวเมืองเชียงใหม่ หรือเมืองโบราณอื่น ๆ ในภูมิภาคอุษาคเนย์ ซึ่งเราพบว่าความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ทั่วภูมิภาคนี้มาก่อนอยู่แล้ว (เมืองโบราณ, 2542) ในภายหลังเมื่อมีการนับถือพระพุทธศาสนาจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของความเชื่อดั้งเดิม นอกจากนี้ที่เชิงเขาเตื่อยังเป็นแหล่งตัดศิลาแลงที่นำไปสร้างศาสนสถานในเมืองบางซ่งและพบว่าบริเวณเชิงเขาเตื่อมีแหล่งตัดศิลาแลงอยู่หลายแห่ง เขาเตื่อมีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมสำหรับการเกิดศิลาแลง เพราะเขาเตื่อเป็นเขาที่มีระดับความสูงไม่มาก มีความลาดชันน้อยจึงทำให้

น้ำไหลช้า ซึ่งจะทำให้มีการตกตะกอนมาก และยังมีปัจจัยที่ทำให้เกิดศิลาแลงอีกตัวหนึ่งนั่นคือ ภูมิอากาศ ซึ่งภูมิอากาศบริเวณนี้เป็นแบบร้อนชื้น มีแดดและฝนอยู่ในระดับที่เหมาะสมสำหรับการเกิดศิลาแลง ซึ่งถ้าสังเกตจะพบว่าแหล่งตัดศิลาแลงบนเขาเตื่อนั้นสภาพบนผิวดินมีพืชปกคลุมอยู่น้อยและมีรูขนไชของรากพืช ซึ่งทำให้มีน้ำที่มีสารละลายแร่เหล็กออกไซด์ แมงกานีสออกไซด์ และอื่น ๆ ไหลลงไปสะสมตัวได้ง่าย

ภาพ 56 สภาพทั่วไปบริเวณเขาเตื่อ

ภาพ 57 บันไดทางขึ้นวัดเขาเตื่อ ชากเจดีย์เก่า และเตาเผาโบราณบริเวณวัดเขาเตื่อ

26. โขกแป้ง : บริเวณเขาเตือ ภูเขาผาแดง

ในอดีตการใช้แป้งสีพองได้รับความนิยม ก่อนที่แป้งผัดหน้าทาตัวจากตลาดจะแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับอย่างทุกวันนี้ ชาวบ้านเกือบ 10 ในพื้นที่อำเภอสุวรรณโคตร อำเภอศรีสำโรง และอำเภอทุ่งเสลี่ยม ต้องไปหาบหินผามาจากโขกแป้ง บริเวณเขาเตือ ภูเขาผาแดง ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณโคตร โดยโขกแป้งที่ไปสำรวจนี้ เป็นบริเวณที่มีหินผุ เรียกว่า **แป้งสีพอง** (อ่านว่า แป้ง-สี-พอง ตามภาษาพื้นบ้านของเมืองบางขลัง) หรือ **“ดินสอพอง”** (ตามภาษากลาง) เมื่อว่างเว้นจากภารกิจการทำงาน ทำอ้อย และกรองหญ้าคา แล้วประมาณเดือนมีนาคมของทุกปี ก็จะขึ้นไปบนภูเขาหาบหินผุนี้ มาทำแป้งสีพอง นับว่าเป็นภารกิจที่ครอบคลุมในพื้นที่ส่วนใหญ่ ต้องเตรียมแป้งสีพองนี้ไว้ให้พอสำหรับใช้ทาสมาชิกในครอบครัวประมาณ 1 ปี โดยแป้งจะมีคุณสมบัติพิเศษ คือเมื่อทาแล้วทำให้รู้สึกเย็นมาก ซึ่งในปัจจุบัน เมื่อมีแป้งผงบรรจุกระป๋องเข้ามาขายในตลาดสุวรรณโคตรและตลาดศรีสำโรง ทำให้โขกแป้งเริ่มร้างราผู้ไปขุดแป้งสีพองมาใช้ จนปัจจุบันกล่าวได้ว่า โขกแป้งหมดหน้าที่อันสำคัญในการเป็นแหล่งผลิตแป้งสีพองไปแล้วสิ้นเชิง

ในส่วนของวิธีการทำแป้งสีพองโดยเริ่มตั้งแต่การนำหินผุมาดำให้ละเอียด แล้วผสมน้ำ จากนั้นกรองด้วยผ้าขาวบาง แล้วกรองเอา คือใส่ถุงผ้าแขวนให้น้ำหยดแยกเอาแป้งออก หรือใส่ขันให้แป้งตกตะกอน ประมาณ 1 คืน รินน้ำใสทิ้ง แล้วเอาแป้งที่เหลือปั่นเป็นก้อนลักษณะจุกแหลม (เหมือนยาถ่ายเด็กสมัยก่อน) ผึ่งแดดให้แห้งเก็บไว้ใช้ ในด้านการนำไปใช้จะมีการเตรียมขูดหัวขมิ้น โดยเฉพาะช่วงปลายฤดูฝนจะเป็นระยะเวลาที่ขมิ้นชันแก่จัดเนื้อจะเป็นสีเหลืองอร่าม ใช้เสียมหรือกระบองเพชรขูดแงะขมิ้นชันขึ้นมาล้างน้ำให้สะอาด แล้วนำไปต้มในหม้อน้ำร้อนใส่มะขามสดต้มด้วย ใช้ไม้แหลมแทงดูว่าขมิ้นชันสุกระอุติแล้วหรือยัง เหมือนต้มมันเทศจึงปลงหม้อลงรินน้ำดองให้แห้ง ผึ่งลมให้หัวขมิ้นเย็นสนิท แล้วใช้ไม้แหลมเสียบนำไปแขวนผึ่งแดดให้แห้งสนิทเก็บไว้ใช้ให้ครบปี เวลาจะใช้จึงต้องมีอ่างฝนขมิ้นผสมแป้งสีพองก่อนมาใช้ผัดหน้า เย็นผิวกาย และทาตัวเด็กเพื่อป้องกันผดผื่น

ภาพ 58 นายจำลอง อยู่คำ สาธิตการขุดหินผุที่โซกแป้ง เขาผาแดง เมืองบางซ่ง

จากภาพเป็นงานดินเผาสำหรับฝนมันแล้วเอาแป้งสีพองผสมที่ แม่โท เดือนเพ็ญ ชื้อมาจากหอยมโรงกระเบื้อง หมู่ที่ 9 ตำบลในเมือง อำเภอสุวรรณโคตร ราคา 1 สตางค์เมื่อลูกชาย คนหัวปีเกิด พ.ศ. 2493 และหยุดใช้เมื่อ พ.ศ.2496 เพราะเริ่มมีแป้งฝุ่นของฝรั่งจากตลาดสุวรรณโคตร มาจำหน่ายให้คนมาซื้อไปใช้แล้ว (ในภาพเป็นด้านหน้าและด้านหลังของงานดินเผาสำหรับฝนมัน)

การสืบทอด เผยแพร่ความรู้ และประสบการณ์ในพื้นที่นั้น มีการเผยแพร่ความรู้ และประสบการณ์ให้แก่หน่วยงานต่างๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง โรงเรียนบ้าน วัดโบสถ์ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอสุวรรณโคตร เพื่อใช้ในการศึกษาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในเขตพื้นที่ตำบลเมืองบางซ่ง

27. เตาเผาหินปูนโบราณ

ในเขตเมืองบางซ่งยังมีการผลิตปูนขึ้นใช้เองด้วย ไม่นานมานี้มีการขุดค้นพบเตาเผา หินปูนโบราณที่บริเวณใกล้เคียงกับสระน้ำโบราณและด้านทิศใต้ของโบสถ์วัดโบสถ์ จำนวน 4 เตา ซึ่งมีลักษณะเป็นเตาก่อด้วยดินขึ้นมาเป็นรูปทรงกระบอกกลม เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1-1.5 เมตร ตรงฐานเตามีช่องสำหรับใส่ฟืน แสดงให้เห็นว่า ในอดีตเมืองบางซ่งสามารถผลิตหรือแปรรูป ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อใช้งานเองได้ สำหรับเตาเผาหินปูนโบราณนี้ ยังมีการพบแหล่ง เตาขนาดใหญ่อยู่บริเวณริมห้วยไคร้และเชิงเขาถ้ำระฆัง ในเขตตำบลขุนไกร อำเภอศรีสำโรง จังหวัด สุโขทัย ห่างจากเมืองโบราณบางซ่งไปทางทิศใต้ราว 15 กิโลเมตร ที่นั่นถือว่าเป็นแหล่งผลิตปูน โบราณขนาดใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยก็ว่าได้ มีการพบเตาเผาปูนโบราณจำนวนมาก รวมทั้งร่องรอย เส้นทางการคมนาคมขนส่งหินปูนและปูนที่ผลิตได้ด้วย (สมชาย เดือนเพ็ญ, 2553 : 2-4) และ เนื่องจากมีที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับเมืองบางซ่งมากที่สุด จึงมีความเป็นไปได้มากกว่า เมืองบางซ่งอาจมี

บทบาทในการดูแลควบคุมการผลิตผงปูนเพื่อส่งไปยังเมืองต่าง ๆ ใกล้เคียง เช่น เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย

ภาพ 59 เตาเผาหินปูนให้เป็นปูนขาว พบอยู่ในดินด้านทิศใต้ของโบสถ์วัดโบสถ์ จำนวน 2 เตา

ภาพ 60 เตาเผาหินปูนให้เป็นปูนขาว พบอยู่ใต้ดินด้านทิศใต้ของสระน้ำโบราณวัดโบสถ์

ภาพ 61 เตาเผาหินปูนให้เป็นปูนขาวพบอยู่ด้านทิศตะวันตกสระน้ำโบราณวัดโบสถ์ จำนวน 1 เตา

2.5 ผลการศึกษาสืบค้นโบราณวัตถุเมืองโบราณบางขลัง

จากการสัมภาษณ์ นายเคียง ชำนิ ครูโรงเรียนไกรในวิทยาคม ซึ่งเป็นผู้ที่เคยเดินทางมาดูการขุดแต่งโบราณสถานวัดโบสถ์ ได้เล่าให้ทีมวิจัยชุมชนฟังว่าได้มีการขุดพบดอกบัวสำริด บนซากวิหารด้านหน้ามณฑป ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นดอกบัวของพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน รูปลักษณะของพระนางมีสี่กายขาวหรือเหลือง มีหลายแขน พระหัตถ์อยู่ในท่าธรรมจักรมูทรา ถือดอกบัวคัมภีร์ ลูกประคำหรือวัชรระ นอกจากนี้ภายในเมืองบางขลังยังมีการพบโบราณวัตถุที่เป็นชิ้นส่วนศิระรูปเคารพ ถึงแม้ว่าสภาพจะไม่สมบูรณ์ แต่ก็ก็จะพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะได้ เนื่องจากว่าส่วนพระกรรณ (หู) ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ สวมกุดทอล (ตุ้มหู) แบบเทวรูป และพระพุทธรูปศิลปะขอมหรือลพบุรี เหนือบนเศียรมีการเกล้าผมและสวมมงกุฎทรงเทริด ศิลปะอิทธิพลชอบแบบบายน ด้านหลังเศียรแกะสลักติดกับแผ่นหิน ซึ่งน่าจะเป็นส่วนของนาคปรก ดังนั้นจึงพอที่จะสันนิษฐานได้ว่าเป็นส่วนพระเศียรของ **พระพุทธรูป ศิลปางนาคปรก** ศิลปะบายนตอนปลาย ฝีมือช่างท้องถิ่น และนอกเมืองยังมีการพบก้อนศิลาแลงคล้ายกับฐานโยนี ที่มีร่องตรงกลาง 2 ก้อน ก้อนแรกมีลักษณะกลมเป็นทรงกระบอกตรงกลางสกดเป็นรูปกลมและมีร่องผ่าทะลุออกด้านนอกร่องหนึ่ง ส่วนก้อนที่ 2 มีลักษณะสี่เหลี่ยม ตรงกลางสกดเป็นร่องสี่เหลี่ยมและมีร่องผ่าทะลุออกด้านนอกร่องหนึ่ง แต่เดิมก้อนศิลาแลงนี้อยู่บนเขาวังไฟ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองบางขลัง ต่อมาได้มีการนำมาเก็บรักษาไว้ที่วัดโบสถ์ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าน่าจะเป็นฐานโยนี ซึ่งเป็นแท่นประดิษฐานศิวลึงค์ รูปเคารพที่สำคัญและเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ไศวนิกาย มีการพบทั่วไปในศาสนสถานที่เป็นของขอมมาก่อนถึงแม้ว่าจะมีการดัดแปลงเป็นพุทธสถานในสมัยหลังแล้วก็ตาม เช่น ที่วัดพระพายหลวง วัดศรีสวาย เมืองสุโขทัยและวัดเจ้าจันทร์ เมืองศรีสขналัย

เป็นต้น แสดงว่าบนเขาวังไฟคงมีศาสนสถานศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขนาดย่อม ๆ ตั้งอยู่ อาจเป็นสถานที่บูชาไฟ เช่นเดียวกับเขาพนมเพลิงในเมืองศรีสัชนาลัยที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ อีกทั้งชื่อของเขาลูกนี้ยังสอดคล้องกับเรื่องการบูชาไฟด้วย จึงมีความเป็นไปได้ว่าในระยะแรก ๆ ชาวเมืองบางขลังมีการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายานควบคู่กัน แต่ในภายหลังเมื่อมีการนำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์และรามัญวงศ์เข้ามาในอาณาจักรสุโขทัย จึงทำให้ชาวเมืองบางขลังเปลี่ยนไปนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแทน ดังนั้น โบราณวัตถุที่ค้นพบจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง และเชื่อมโยงกับโบราณสถานที่นำเสนอไปข้างแล้วในเบื้องต้นที่ได้อิทธิพลของศาสนาทั้งพราหมณ์ – ฮินดู และพุทธ ซึ่งรายละเอียดในส่วนของโบราณวัตถุที่จะนำเสนอเพิ่มเติมมีดังนี้

1. ข้าวตอกพระร่วง

พบได้ทั่วไปโดยเฉพาะที่วัดโบสถ์บริเวณหน้ามณฑปจะพบมากช่วงหน้าฝนตก ข้าวตอกพระร่วง ลักษณะเป็นหินสีเหลืองเม็ดเล็ก ๆ ชาวบางขลังมีความเชื่อว่าเป็นข้าวที่พระร่วงฉนเหลือแล้วอธิษฐานทิ้งให้เป็นตัวแทนสร้างบารมีแทนพระองค์ ข้าวตอกพระร่วง ถ้าใครมีบุญบารมีจะรู้ว่ามิคุณจริง ชาวบ้านเชื่อว่า สามารถช่วยล้างอาถรรพ์ โดยใช้ผสมน้ำดื่มกินเวลากัดให้น้ำข้าวตอกพระร่วงฝนกับน้ำมะนาวอุดปากแผล อมไว้เวลาปวดฟัน และมีคุณทางเมตตามหานิยม รวมถึงใช้เป็นเครื่องประดับ เช่น ต่างหู สร้อยข้อมือ เป็นสร้อยคอ ป้องกันสุนัขกัด ตัวอย่างผู้ที่พบปาฏิหาริย์ของข้าวตอกพระร่วง คือ คุณวุฒิ มีไชโย เคยเป็นคนขับรถของนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก แล้วอยู่ ๆ ก็ปวดกระตอก จนเดินไม่ได้เลย ไปรักษามาหลายที่ก็ไม่หาย มีคนฝันให้น้ำข้าวตอกพระร่วงพร้อมพระร่วงแช่ลงไปในน้ำ 1 แก้ว แล้วนำมารับประทานเป็นยารักษาโรคและให้อธิษฐานด้วยอาการป่วยก็จะหายไปเอง ดังนั้นก็เลยลองทำดูบ้าง ปรากฏว่าหลังจากที่ได้ต้มน้ำข้าวตอกพระร่วงเข้าไปก็หายปวดสามารถลุกเดินได้ตามปกติ

ภาพ 62 ข้าวตอกพระร่วง

2. กรพระเครื่องเมืองบางซ่ง

นายสนธิ ภูรพ อายุ 74 ปี หมู่ที่ 1 บ้านกมลราชฎร ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยะรัง จังหวัดสุโขทัย เล่าว่าเมื่อประมาณ 40 -50 ปีที่ผ่านมา มีการขุดพบพระดินในบริเวณโบราณสถาน และชาวบ้านในยุคนั้นได้พระดินมาครอบครองกันมาก หลังจากนั้นนายสนธิ ชาวบ้านจากวัดใหญ่ชัยมงคล ชาวบ้านจากวัดโบสถ์ และจากวัดไผ่ขวาง ผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งตำบลได้มารวมกัน เพื่อร่วมกันช่วยเขียนแผนที่กรพระเครื่องไว้ 36 แห่ง แล้วส่งไปให้ราชการ แต่ทางราชการได้ส่งคนมาบูรณะเพียง 23 เจดีย์ มีการขุดผิดไป 2 ครั้ง เช่น ที่กรุตาลัย ครั้นชาวบ้านจะไปบอกก็เกรงว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าของที่ก็เลยปล่อยเลยตามเลย ขุดไปก็ไม่เจออะไร ทางราชการควรจะไปถ่ายรูปแต่ละกรุไว้ก่อนที่จะไม่เหลืออะไร ปัจจุบันเจดีย์ถูกทำลายไปบ้างแล้ว ที่บูรณะเสร็จก็มีบริเวณวัดใหญ่ วัดโบสถ์ และทางเข้าคลองบงเท่านั้น 3 เจดีย์ ครั้งแรกทางการทำให้เหมือนเดิมโดยไปเอาศิลาแลงเทียมที่ลำปาง แต่พอนำมาทำมันก็ไม่เหมือนเดิม ส่วนศิลาแลงที่นำมาสร้างมณฑปวัดโบสถ์นั้นคิดว่าเอามาจากเขาเตื่อ เมืองบางซ่งในอดีตกว้างใหญ่ไปจนถึงวัดสบู่ ตำบลหนองกลับ อำเภอสวรรคโลก การสร้างเจดีย์กระจายกันออกไปคาดว่าคงจะสร้างบ้านใครบ้านมัน คนรวยก็ทำใหญ่โตหน่อย นอกจากนี้ยังพบพื้นที่กรพระ ส่วนกระดุกนั้นจะใส่ไหฝังไว้ตามวัด ถ้าเป็นผู้หญิงจะมีกระพูน ซึ่งเป็นสังคโลกอยู่ด้วย

เพื่อเป็นการอนุรักษ์รูปแบบพิมพ์พระบางซ่งไว้ให้ลูกหลานได้เห็น นายสนธิ ภูรพ ได้อธิบายวิธีการทำพระพิมพ์ไว้ว่า เริ่มจากการปั้นดินเป็นก้อนๆ เเทองค์พระที่เราจะทำแล้วเอามาติดกับแม่พิมพ์ ก่อนที่จะกดกับแม่พิมพ์ให้เอาแป้งมาโรยก่อน กะเทาะออกจากแม่พิมพ์หลาย ๆ องค์ 10 - 20 องค์ แล้วเอาทรายมาใส่จนนำพระมาเรียงเอาฝาครอบแล้วเปิดเตาแก๊สอบให้ร้อน อบจน

แห้งแล้วทิ้งไว้ ถ้าไม่อบจะแตกหมด 60 องค์อาจเหลือแค่ 2 องค์ ก่อไฟให้แดงโรแล้วเอาพระมาต้ม เหตุที่ต้มก็เพื่อให้คงทนไม่ต้องกลัวแล้วว่าโดนอะไร แสดงว่าทนทาน เอาไปฝังดิน 10 - 20 ปี ก็ไม่เป็นอะไร ดินที่นำมาจากวัดใหญ่เมื่อนำมาปั้นทำพระจะไม่ค่อยแตก นำมาละลายน้ำให้ข้นแล้วปล่อยทิ้งไว้ให้แห้งเอง จะไม่มีการตกตะกอนนอนกัน มันจะชั้นอยู่อย่างนั้น ถ้าเป็นดินจากที่อื่นจะตกตะกอน ต้องเทน้ำออก

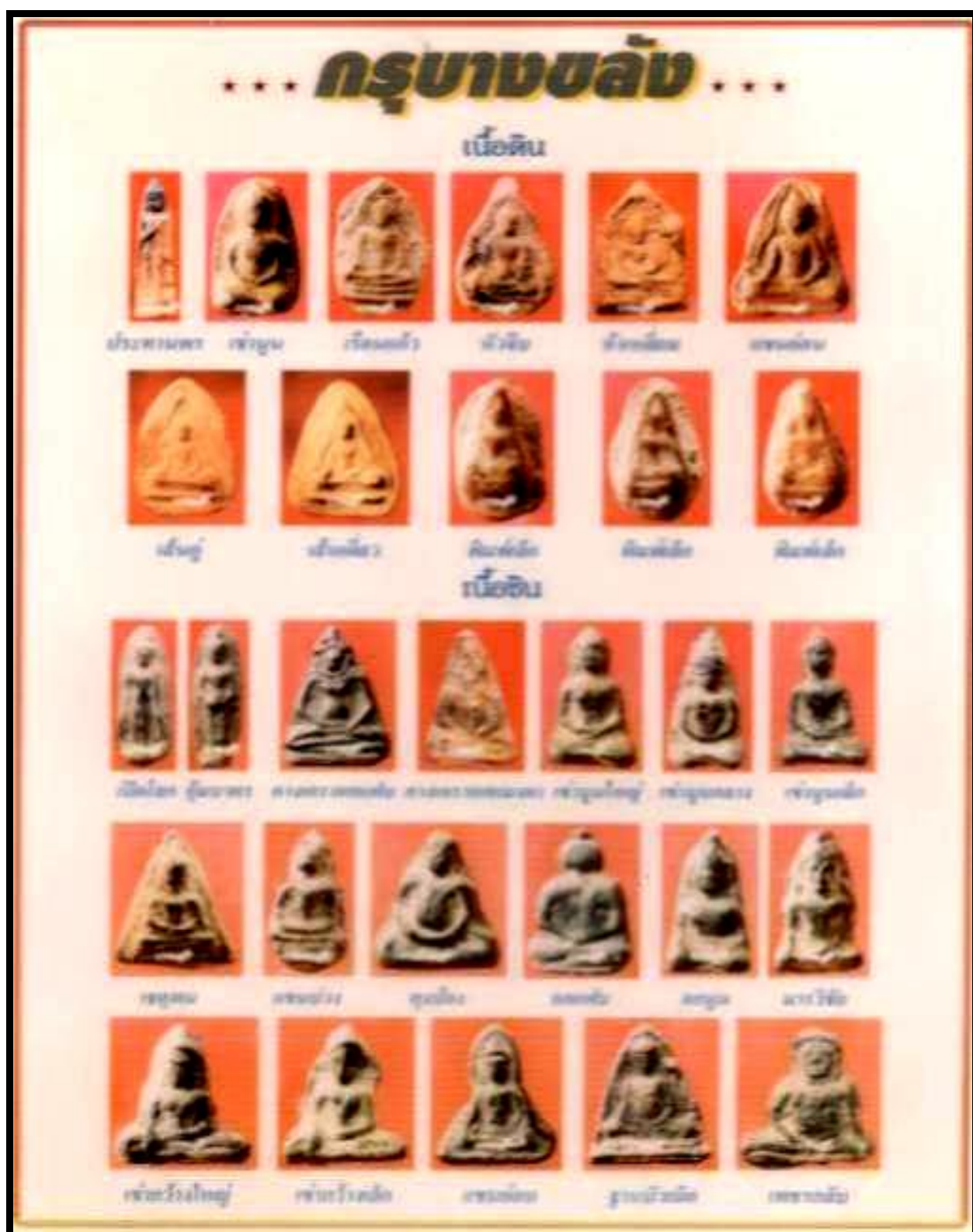
กรุพระในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังพบอีเปื้อและไอ้ง (อีเปื้อ เป็นที่คล้องคอช้าง ม้า ตัวเมีย ส่วนไอ้ง เป็นที่คล้องคอช้าง ม้า ตัวผู้) โดยทั้ง 2 อย่างนี้เป็นสำริด สำหรับใช้คล้องคอสัตว์เวลาออกรบ

ภาพ 63 พระสมัยโบราณ มีเนื้อดินผสมแร่ให้ดูเงา และเนื้อมันปู เป็นเนื้อดินธรรมดา

ภาพ 64 พระร่วงเขาลอย (พระร่วงหัวจุก) และพระร่วงคางเครา (พระร่วงหน้ายักษ์)

ภาพ 65 ตัวอย่างพระเครื่องจากกรุเมืองโบราณบางช้าง

ภาพ 66 พระยอดขุนพล (ซ้าย) และพระนางบางขลัง (เนื้อแห้ง) (ขวา)

จากการสัมภาษณ์พระมหาบุญมี กล่าวว่าพระพิมพ์บางขลังมีทั้งแบบของ กำแพงเพชร เช่น กำแพงเพชรมีพระซุ้มกอกำแพงเพชร บางขลังก็มีพระซุ้มกอบางขลังด้วย และ ก่อนหน้านี้มีเด็กชุดกรู ได้พระรอดลำพูนขึ้นที่บางขลัง พระรอดลำพูนมาขึ้นที่บางขลัง ก็หมายถึงว่า พระแม่จามเทวีก็มีอาณาเขตการปกครองมาถึงที่เมืองบางขลังด้วย เพราะแม่จามเทวีเป็นผู้สร้าง พระรอด พระรอดบางขลังมีลักษณะเหมือนฤาษี สร้างไว้บูชาฤาษี ซึ่งเป็นพ่อที่เลี้ยงดู (พ่อบุญธรรม) พระแม่จามเทวินับถือฤาษีมาก ศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก พระบางขลังต่อให้เป็นพระร่วงคาง เคราถ้ามี 10 พิมพ์ หรือพระนางบางขลังถ้ามี 10 พิมพ์ มีคนคล้องร้อยคน ก็ร้อยพิมพ์ มีทั้งพิมพ์คู่ และพิมพ์เดี่ยวพระบางขลังมีพิมพ์มากมายจะไม่ซ้ำกัน

3. หลวงพ่อขาวเนรมิตหรือพระพุทธศรีสุริยมงคลพลญาณ

พระมหาบุญมี และชาวบ้านร่วมให้ข้อมูลเล่าว่า ปี พ.ศ. 2530 คุณยม ไอยเรศ ฝันว่า มีเทวดามาทักว่าไปขุดพระหลังบ้าน มีพระองค์ใหญ่อยากขึ้นมา และยังบอกว่ามีกรุพระตรง หัวเข้า 2 กรุ และที่เกตุ 1 กรุ และบอกลักษณะตำแหน่งหลังบ้านจะเป็นเนิน แต่ก็ไม่ค่อยเชื่อตอนเช้า ก็มาเล่าให้เพื่อนบ้านฟัง ก็ไม่ได้สนใจ ไม่มั่นใจในความฝัน โดยพื้นที่บริเวณนี้เพาะปลูกอะไรไม่ขึ้น ปลูกพริกได้อย่างเดียวจะงามมากแต่ก็จะมีตัวต่อแตนมาทำรังทำให้คนเข้าไปไม่ได้ คล้ายๆกับว่า มีอะไรไม่ให้คนเข้าไปได้ ไม่ให้คนไปเหยียบย่ำ ตอนเช้าก็เลยไปทำธุระที่ ธกส. แล้วกลับมาบ้าน พบคน มากมาย มีรถราจอดกันเต็มไปหมด มีคนมาขุดพบพระนอนตะแคงอยู่ มีกรุพระตรงหัวเข้า 2 กรุ แต่ ตรงที่เกตุไม่พบ พอขุดเสร็จก็นำมาไว้ที่วัดโบสถ์ ซึ่งก็มีคนมาขอบูชาเศียรพระเป็นเงิน 5,000 บาท แต่ ก็ไม่ได้ให้บูชา

ต่อมาปี 2539 หลวงปู่จันทโรภาส ได้ให้ปัจจัยมาประมาณ 25,000 บาท มาบูรณะหลวงพ่อกวโดยการอาบน้ำปูน คือการเอาน้ำปูนมาราดตรงองค์พระหลวงพ่อกว หน้าตักกว้าง 5 ศอก สูง 7 ศอก (ขนาดเท่าหลวงพ่อบุญรอดพระพุทธรูปชินราช) ลักษณะเป็นพระโบราณ จึงเรียกลักษณะพระตามที่เห็น เรียกว่าหลวงพ่อกวเนรมิต เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2548 พระมหาบุญมี ฝันว่าเดินไปบนเขาเห็นแถววัลย์พันเป็นชื่อว่าพระพุทธรูปศรีสุริย์มงคลพลญาณ ซึ่งมารู้ความหมายว่า ผู้มีญาณมงคลส่องแสงดุจแสงพระอาทิตย์ แล้วอัญเชิญเป็นพระประธานในอุโบสถ

ภาพ 67 หลวงพ่อกวเนรมิตหรือพระพุทธรูปศรีสุริย์มงคลพลญาณ

4. หลวงพ่อกวสามพี่น้องและพระร่วงนำทาง

จากคำบอกเล่าพระมหาบุญมี ก่อน ปี พ.ศ. 2447 มีชาวบ้านจากหลายที่เล่าลือกันว่า มีพระอยู่ที่บางช้าง มีหลายองค์ มีพระพุทธรูปอยู่ 5 องค์ คือพระร่วงนำทางและ หลวงพ่อกวสามพี่น้อง ซึ่งมีหลายกลุ่มคนจะมานำไปบูชา แต่ก็ทำไม่สำเร็จจะเกิดอาเพศ ฝนตกฟ้าคะนอง เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ จึงมีคนไปดูหมิ่นว่าถ้าบวงสรวงครบ 7 วัน 7 คืน ก็จะนำพระไปได้ ชาวทุ่งเสลี่ยมผู้ที่จะนำไปบูชาในพื้นที่ตนได้ บวงสรวง 2 วัน แต่ก็ไม่สามารถนำพระไปได้ ส่วนชาวสวรรคโลกได้มาบวงสรวง 3 วัน ก็ไม่สามารถนำไปได้อีกเช่นกัน แต่เมื่อชาวบ้านชานได้มาบวงสรวงโดยการร้องเล่นลิเกไปด้วยตนเอง และมีการประโคมดนตรี จนครบ 7 วัน 7 คืน ก็สามารถเชิญพระพุทธรูปทั้ง 5 องค์ ขึ้นล้อลากเกวียนไปได้ แต่พอลากไปได้ไม่นาน มีอยู่ 1 องค์เกวียนหัก ไม่สามารถนำไปได้ เป็นพระประธานปางมารวิชัย จึงนำพระองค์นั้นใส่ไว้ในหลุมเหลา (เป็นหลุมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ น้ำไหลลงไปเท่าไรก็ไม่มีหนทางที่จะเต็มได้) ซึ่งอยู่ในบริเวณวัดโบสถ์ (ปัจจุบันยังไม่มีใครพบองค์พระดังกล่าว) และชาวบ้านชานจึงได้อธิษฐานว่าถ้าครบ 1 ปี จะแห่พระพุทธรูปกลับคืนยังถิ่นเดิม แต่พอถึงเวลาตรงกับวันแรม 15 ค่ำ เดือน 4 ซึ่งเป็นวันตรุษไทย ชาวบ้านชานก็จะแห่พระพุทธรูปสามพี่น้อง

และพระร่วงนำทางมาถึงบริเวณบ้านปากคลองแดนบริเวณรอยต่อของเมืองบางขลัง และทำอย่างนี้ทุกปี เป็นเวลา 108 ปี มาแล้ว ซึ่งเป็นที่มาของประเพณีแห่พระพุทธรูปสามพี่น้อง หลวงพ่อสามพี่น้องพุฒตามลักษณะเป็นพระสุโขทัยยุคต้น ๆ นับเรียงจากองค์ที่ 2 ที่ 3 ที่ 1 หลวงพ่ออยู่ดี องค์กลางเป็นพระสุโขทัยหน้าตระกวน ลักษณะหน้าเชียงแสน ได้รับอิทธิพลจากทางเหนือ หลวงพ่อร่มเย็น ลักษณะเป็นทวารวดี ส่วนหลวงพ่อมีสุข เป็นลักษณะสุโขทัยหน้ามะตูม ซึ่งหาพบได้ยาก อาจารย์ชัยวัฒน์ ลูกศิษย์ท่านพุทธทาส สันนิษฐานว่า พระพุทธรูป 3 องค์ เป็นพระที่เกิดก่อนเมืองสุโขทัย อาจเกิดจากช่าง 3 สกุล ซึ่งหน้าตาของพระไม่เหมือนกัน หรืออาจเป็นการสร้างจากษัตริย์ 3 พระองค์ เพราะเนื้อพระองค์หน้าสุดจะเก่ากว่าองค์อื่น กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนหลวงพ่สามพี่น้องเป็นสมบัติของชาติ และเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2530 ได้มีการจำลองขึ้นใหม่ในวันที่ 31 มีนาคม 2552 โดยมีรายการกบนอกกะลา ทางช่อง 9 มาบันทึกเทปเพื่อออกทีวีทุกชั้นตอน ในการหล่อพระร่วงนำทางมีการเปิดเนตร ใช้ผ้าขาวนำมาครอบพระ และให้พระมานั่งล้อมรอบสวด อิติปิโส 1 ค่ำ จนถึงรุ่งเช้า เพราะการเปิดพระเนตรเป็นการแสดงว่าพระของเราพร้อมที่จะได้รับการกราบไหว้แล้ว มีเหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นตอนเปิดเนตร ตาจ๋อยฝันว่า มีเทวดา 4 องค์เอาหลวงพ่อใส่ผ้าขาวไปหมด แล้วบอกว่าเอามาคืนให้พรุ่งนี้

ภาพ 68 หลวงพ่สามพี่น้อง และพระร่วงนำทางที่ทางวัดโบสถ์ได้หล่อขึ้นมาใหม่

5. กระดุกสัตว์โบราณ

จากการขุดลอกหน้าดินบริเวณที่นาหลังบ้านนายสมควร พูลเลิศ อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 36 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย พบกระดุกขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกระดุกของสัตว์โบราณจึงนำไปถวายวัด รวมทั้งยังพบหินลับมีด ตะกรุด และ ถ้วยขามสังคโลกแตกกระจาย ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์วัดโบสถ์เมืองบางขลัง

ภาพ 69 กระดุกพญานาค มีคนนำมาถวายไม่ปรากฏชื่อผู้ถวาย รู้แต่ว่าอยู่ที่บ้านประดู่งาม

ภาพ 70 นายสมควร พูลเลิศ นำสิ่งของลักษณะเหมือนกระดุกสัตว์มาถวายไว้ที่วัดโบสถ์

6. อื่น ๆ เช่น เงินพดด้วง ต่างหูโบราณ ช่อฟ้า ลูกกรง บราลี กระเบื้องขอ ที่คล้องคอช้าง ไห ชาม ถ้วยสังคโลก

ภาพ 71 เงินพดด้วงสุโขทัย

ภาพ 72 ต่างหูโบราณ

ภาพ 73 ซ่อฟ้า และบราลี

ภาพ 74 ลูกกรง

ภาพ 75 นายประเสริฐ เฟื่องจันทร์ นำถ้วยชามสังคโลกถวายเมื่อ วันที่ 2 ธันวาคม 2554

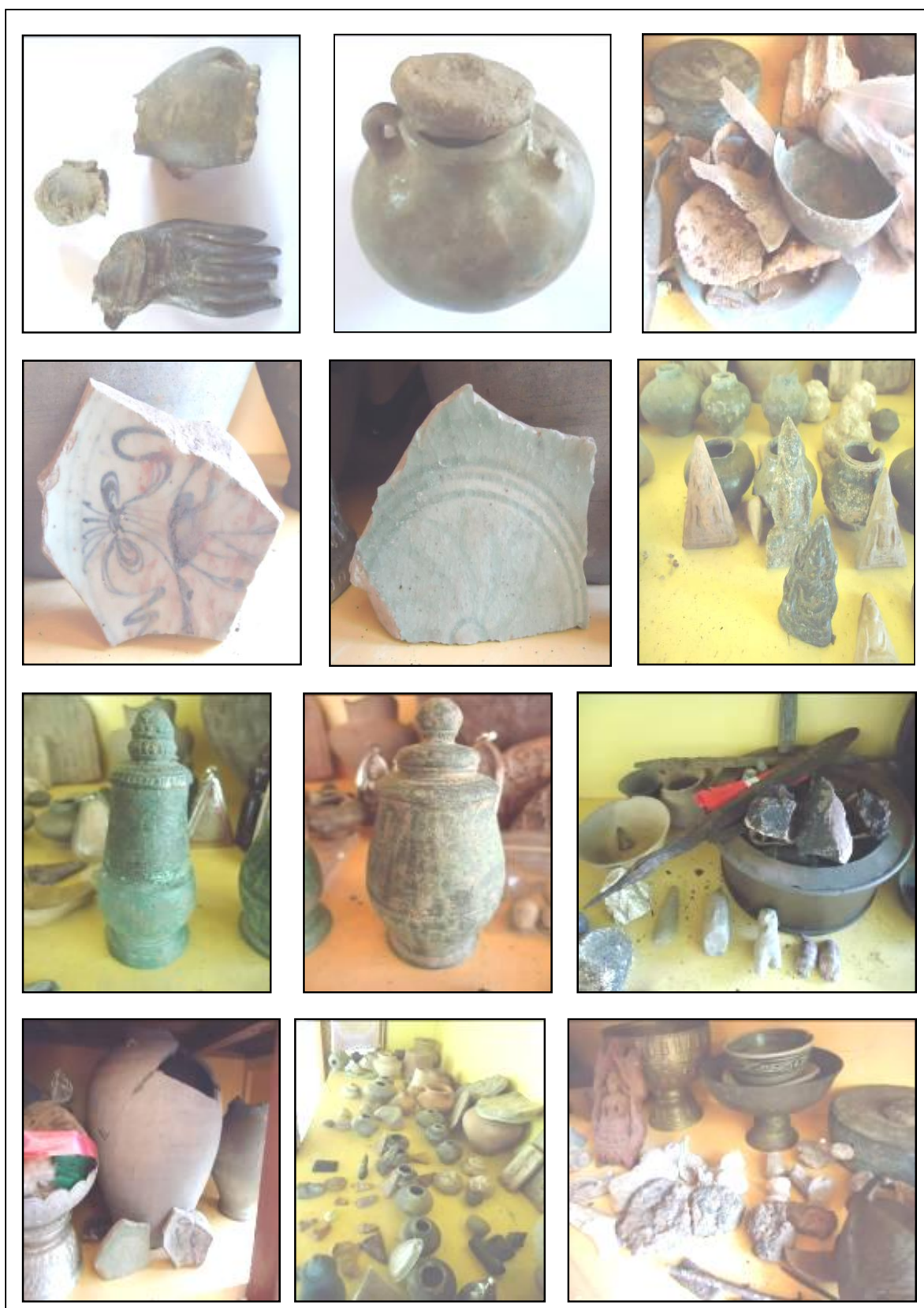
ภาพ 76 กระเบื้องขอ (ซ้าย) และที่คล้องคอช้าง (ขวา)

7. ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์

เนื่องจากความเลื่อมใสศรัทธาในบรรพบุรุษศาสนาของชาวเมืองบางขลัง จนมีการสร้างวัดเป็นจำนวนมาก และจากการขุดแต่งโบราณสถานวัดต่าง ๆ ยังพบหลักฐานสำคัญที่วัดโบสถ์ วัดใหญ่ชัยมงคล และวัดสระคู โดยพบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ที่ผ่านการเผาแล้วจำนวน 147 ใบ ส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทไห เนื้อแกร่งจากแหล่งเตาเมืองศรีสัชนาลัยไม่มีการเคลือบผิว และพบว่าการบรรจุเครื่องใช้ของผู้ตาย เช่น คันฉ่องสำริด เตาปูนสำริด แหนสำริด ลงไปในภาชนะดินเผาดังกล่าวด้วย กำหนดอายุจากชั้นดินใต้ในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 และจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าเมืองบางขลังมีวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับพิธีศพ มีการเผาศพและเก็บกระดูกบรรจุเป็นอัฐิเก็บไว้ตามวัด ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ 77 นายสมักร พลธีระ นำไห คาดว่าน่าจะใช้สำหรับใส่กระดูก (หม้อ) มาถวายไว้ที่วัด

ภาพ 78 โบราณวัตถุที่ขุดพบในเมืองโบราณบางขลังและเก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์ของวัดโบสถ์

สรุปแหล่งศิลปกรรมของเมืองบางซ่งประกอบด้วย

1. แหล่งศิลปกรรมที่สำคัญ คือแหล่งศิลปกรรมที่ยังคงมีซากโบราณสถานเหลืออยู่ มีโอกาสที่จะอนุรักษ์และพัฒนาให้คงอยู่ต่อไป ที่สำคัญมี 2 แหล่ง

1.1 วัดโบสถ์ ตั้งอยู่ที่บ้านวัดโบสถ์โบราณสถาน ประกอบด้วยกำแพงรอบมณฑป มณฑปในสมัยสุโขทัย และสระน้ำโบราณ

1.2 วัดใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านท่าวิเศษ ในบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคล โบราณสถาน ประกอบด้วย ซากของเจดีย์ วิหาร และกำแพงวัด

2. แหล่งศิลปกรรมอื่น ๆ และหลักฐานทางโบราณคดีเมืองบางซ่ง

2.1 วัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นวัดร้างมีกองศิลาแลงกระจายอยู่จำนวน 7 กอง

2.2 เจดีย์ใหญ่ อยู่ใกล้วัดเจดีย์เจ็ดแถว สภาพของโบราณสถานมีเพียงศิลาแลงกระจายโดยทั่วไป

2.3 เจดีย์เขาพระ อยู่บนยอดเขาเล็กที่มีชื่อเรียกว่าเขาเตื่อ สภาพของโบราณสถานเป็นศิลาแลงและเจดีย์ที่ปรักหักพัง

2.4 บ่อศิลาแลง อยู่บริเวณเชิงเขาเตื่อ ลักษณะเป็นบ่อที่มีการขุดตัดศิลาแลง สันนิษฐานว่าจะเป็นแหล่งศิลาแลงที่ใช้ในการสร้างวัดวาอารามในสมัยสุโขทัย

2.5 วัดนากลาง โบราณสถานที่เหลืออยู่คือ วิหารปรักหักพัง และสระน้ำโบราณ

2.6 พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย จำนวน 3 องค์ เดิมประดิษฐานที่วัดโบสถ์ ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดบ้านชาน อำเภอสรีสำโรง

2.7 พระเครื่องเมืองบางซ่ง จากการขุดค้นหาวัตถุโบราณของชาวบ้านทำให้พบพระเครื่องเมืองบางซ่ง พระพุทธรูปบูชา เงินทอง เครื่องใช้ไม้สอยของคนโบราณเป็นจำนวนมาก แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองบางซ่งในอดีต

2.6 ผลการศึกษาสืบค้นภูมิปัญญาพื้นบ้านและตัวตนคนบางซ่ง

1. การทำบายศรี

การทำบายศรี เป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รุ่นต่อรุ่นของชาวบางซ่ง โดยงานที่ใช้บายศรีจะเป็นงานมงคลต่างๆ เช่น วางศิลาฤกษ์ หล่อพระ ฝังลูกนิมิต งานแต่งงาน งานบวชพระ บวงสรวง ยกบ้านใหม่ ยกศาลพระภูมิ รวมถึงการแก้บนต่างๆ ซึ่งแต่ละงานจะมีการทำบายศรีขนาดแตกต่างกัน วางศิลาฤกษ์ หล่อพระ และฝังลูกนิมิต จะทำขนาดใหญ่ เป็นจำนวนหลายอัน และมีความสลับซับซ้อนมาก งานแต่งงาน และบวชพระจะทำขนาดใหญ่ ในขณะที่การบวงสรวง ยกบ้านใหม่ ยกศาลพระภูมิ รวมถึงการแก้บนต่างๆ ส่วนใหญ่จะใช้บายศรีนมแมวที่มีขนาด

เล็กและวิธีการทำไม่ยุ่งยาก และจากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีความชำนาญ และเป็นผู้มีชื่อเสียงของชาวบ้าน บางหลังพบว่า ในการทำบายศรีมีขั้นตอนดังนี้คือ

- 1) เตรียมใบตอง กลัวยตานีหรือกลัวยน้ำว่า ซึ่งมีคุณสมบัติเหนียวช้า (สดนาน 1-2 สัปดาห์) เหนียว ไม่ค่อยแตก สีเขียวสดใส เมื่อตัดมาสามารถใช้ได้เลย
- 2) ตัดใบตอง ฉีก และปั้นรูป
- 3) แช่น้ำสารส้ม 2-3 ชั่วโมง
- 4) เมื่อนำขึ้นจากน้ำแช่สารส้ม ต้องห่อผ้าทันที
- 5) ตอนขึ้นรูปบายศรี เริ่มแรกจากการเตรียมพาน จากนั้นตัดโพมพร้อมที่จะขึ้นบนพาน นำใบตองจุ่มน้ำมันมะกอกผสมน้ำ จากนั้นขึ้นรูป ทั้งนี้เพื่อให้ใบตองสดอยู่เสมอจะมีการฉีดน้ำสะอาดและเอาผ้าคลุมบายศรีไว้ ดอกไม้ที่จะใช้ในการทำบายศรี เช่น ดอกดาวเรือง บานไม่รู้โรย ดอกบัว ดอกพุท พวงมาลัยดอกมะลิ เป็นต้น

ภาพ 79 บายศรีที่ใช้ในงานบวชนาคสามัคคีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ วัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย

ภาพ 80 หลวงตาสายหยุด อาจารย์สอนทำบายศรีให้แก่ชาวบ้านวัดโบสถ์

ภาพ 81 บายศรีเปิดโลก

ภาพ 82 บายศรีตอ

ภาพ 83 บายศรีปากชาม

ภาพ 84 บายศรีธรรมจักร

ภาพ 85 บายศรีหลักเมือง

ภาพ 86 บายศรีเทพ

ภาพ 87 บายศรีบาร์มี

ภาพ 88 บายศรีพรหม

ภาพ 89 บายศรีหลัก

ภาพ 90 บายศรีทำขวัญนาคน

ภาพ 91 บายศรีสู่โขทัย

ภาพ 92 บายศรีนมแมว

ภาพ 93 นางสุมิตรา ศรีสมบัติ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย และคณะไ้บายศรีแบบต่าง ๆ
ในพิธีบวงสรวงและทำบุญให้แก่ดวงวิญญาณบรรพชนที่ล่วงลับ วันที่ 24 สิงหาคม 2556

การสืบทอดและเผยแพร่ความรู้ประสบการณ์ในการทำบายศรี จะช่วยกันทำในหมู่บ้าน ทั้งเด็ก เยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้าน และผู้สูงอายุ รวมถึงการให้ข้อมูลนักเรียนและครูในการรวบรวมข้อมูลเป็นเอกสารวิชาการและการฝึกปฏิบัติในโรงเรียน

2. การนวดประคบสมุนไพร

การนวดประคบสมุนไพรของชาวบ้านบางช้าง มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ หมอนวดแต่ละคนในแต่ละหมู่บ้านจะมีความแตกต่างกันในลักษณะท่าทางการนวดและสูตรลูกประคบสมุนไพร แต่สูตรที่ใช้โดยทั่วไปมีอุปกรณ์ของการทำลูกประคบ ได้แก่ ผ้าดิบสำหรับห่อลูกประคบ ขนาดกว้าง 35 x ยาว 35 เซนติเมตร อย่างน้อย 2 ผืน เชือกหรือหนังยาง ตัวยาที่ใช้ทำลูกประคบ หม้อสำหรับนึ่งลูกประคบและจานหรือชามอลูมิเนียมเจาะรู เพื่อให้ไอน้ำผ่านได้ สำหรับรองลูกประคบ ซึ่งมีตัวยาที่นิยมใช้ทำลูกประคบ ประกอบด้วย ไพล 500 กรัม แก้วบดเมื่อย ลดการอักเสบ ผิวมะกรูดถ้าไม่มีใช้ใบแทนได้ 200 กรัม มีน้ำมันหอมระเหย แก้วมวิงเวียน ตะไคร้บ้าน 100 กรัม แต่งกลิ่น ใบมะขาม 300 กรัม แก้อาการคันตามร่างกาย ช่วยบำรุงผิว ขมิ้นชัน 100 กรัม ช่วยลดการอักเสบ แก้วโรคผิวหนัง เกลือ 1 ช้อนโต๊ะ ช่วยดูดความร้อนและช่วยพาตัวยาซึมผ่าน ผิวหนังได้สะดวกขึ้น การบูร 2 ช้อนโต๊ะ แต่งกลิ่น บำรุงหัวใจและใบส้มป่อย 100 กรัม ช่วยบำรุงผิว แก้วโรคผิวหนัง ลดความดันโลหิต

การทำลูกประคบของชาวบ้านบางช้างมีกระบวนการดังนี้ คือ

1) หั่นหัวไพล ขมิ้นชัน ต้นตะไคร้ ผิวมะกรูด ตำมะกรูด ตำพอหยาบๆ (ป้องกัน การระคายเคือง)

2) นำใบมะขาม ใบส้มป่อย (เฉพาะใบ) ผสมกับสมุนไพรข้อ 1 เสร็จ แล้วให้ใส่ เกลือ การบูร คลุกเคล้าให้เป็นเนื้อเดียวกัน แต่อย่าแฉะจนเป็นน้ำ

- 3) แบ่งตัวยาที่เรียบร้อยแล้ว ใส่ผ้าดิบห่อเป็นลูกประคบประมาณลูกส้มโอ รัดด้วยเชือกให้แน่น (ลูกประคบเวลาถูกความร้อนยาสมุนไพรจะปล่อย ให้อัดใหม่ให้แน่นเหมือนเดิม)
- 4) นำลูกประคบที่ได้ไปนึ่งในหม้อนึ่ง ใช้เวลานึ่งประมาณ 15-20 นาที
- 5) นำลูกประคบที่รับความร้อนได้ที่แล้วมาประคบคนไข้ที่มีอาการต่าง ๆ โดยสับเปลี่ยนลูกประคบ

ขั้นตอนการนวดประคบสมุนไพร

- 1) ก่อนนวด หมอนวดทำการไหว้ครู จัดท่าคนไข้ให้เหมาะสม เช่น นอนหงาย นอนตะแคง ขึ้นอยู่กับท่าทางการนวดแต่ละขั้นตอน
- 2) เมื่อเสร็จสิ้นขั้นตอนการนวดแล้วนำลูกประคบที่ร้อนได้ที่ มาประคบบริเวณที่ต้องการประคบ (การทดสอบความร้อนของลูกประคบคือ แตะที่ท้อง แขนหรือหลังมือ)
- 3) ในการวางลูกประคบบนผิวหนังคนไข้โดยตรงในช่วงแรก ๆ ต้องทำด้วยความเร็ว ไม่วางแช่นานๆ เพราะคนไข้จะทนร้อนไม่ได้มาก
- 4) เมื่อลูกประคบคลายความร้อนลงก็สามารถเปลี่ยนลูกประคบอีกลูกหนึ่งแทน นำลูกเดิมไปนึ่งต่อ ทำซ้ำตามข้อ 2, 3, 4 โดยลูกประคบที่ใช้แล้วนำเก็บในตู้เย็นตลอด สามารถเก็บไว้ได้นาน 5 เดือน ถึง 1 ปี โดยใส่ตู้เย็นแยกจากอาหารที่รับประทาน
- 5) แนะนำการออกกำลังกายตามอาการ รวมทั้งยาสมุนไพรที่แก้ลม วิงเวียน เป็นยาเสริมสำหรับผู้ที่มียาอาการดังกล่าว ทั้งนี้จะมีการประเมินอาการผู้ป่วยแต่ละคน เมื่ออาการยังไม่ดีขึ้น จึงนัดมานวดประคบสมุนไพรต่อจนกว่าอาการจะดีขึ้น

ประโยชน์ของการประคบ (จากตัวยาสมุนไพรและความร้อน)

- 1) บรรเทาอาการปวดเมื่อย
- 2) ช่วยลดอาการบวม อักเสบของกล้ามเนื้อ เอ็น ข้อต่อหลัง 24-48 ชั่วโมง
- 3) ลดอาการเกร็งของกล้ามเนื้อ
- 4) ช่วยให้เนื้อเยื่อ พังผืด คลายตัว
- 5) ลดการติดขัดของข้อต่อ
- 6) ลดอาการปวด
- 7) ช่วยเพิ่มการไหลเวียนของโลหิต

ภาพ 94 ส่วนผสมที่ใช้ทำลูกประคบ และลูกประคบสมุนไพร

การประคบสมุนไพรมีให้บริการที่สถานีนานาบางซ่ง ซึ่งคำนึงถึงความสะดวกและสุขอนามัยมาก มีการแยกลูกประคบให้แก่ลูกค้าหรือผู้ป่วยแต่ละราย เพื่อลดความเสี่ยงจากการติดเชื้อโรคต่างๆ ผ่านลูกประคบอันเดียวกัน และในขณะเดียวกัน มีการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้การแพทย์แผนไทย และมีหมอนวดแผนไทยประจำการคอยให้บริการ รวมทั้งในการเป็นวิทยากรสอนให้แก่ผู้ที่สนใจจากหลายแห่ง เช่นบ้านท่าวิเศษ ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล และบ้านปากคลองแดน ตำบลบ้านไร่ เป็นต้น

3. เครื่องดนตรีไทยและดนตรีพื้นบ้าน

ตำบลเมืองบางซ่ง มีปราชญ์พื้นบ้านที่มีความสามารถด้านดนตรีไทยและดนตรีพื้นบ้านหลากหลายประเภท อาทิเช่น ซอด้วง ซออู้ ซึ่ง ระนาด ปี่ ฉิ่ง ฉาบ ขลุ่ย กลองยาว และการละเล่นดนตรีม้งกละ โดยมีการศึกษาเรียนรู้จากการสังเกตด้วยตนเองในยามว่าง ก่อนเล่นต้องมีการไหว้ครูทุกครั้ง นิยมเล่นเป็นวง ร่วมกับเพื่อนบ้าน บางครั้งก็จะมีการเล่นในช่วงเทศกาลต่างๆ นิยมบรรเลงเพลงไทยเดิม อาทิเช่น เพลงแขกมอญ

ในอดีตกลองยาวมีการตั้งเป็นขบวนร่าอย่างเดี่ยวแต่ในปัจจุบันจะมีการแสดงประยุกต์ร่วม ส่วนดนตรีม้งกละในปัจจุบันมีการแสดงคล้ายโขน ประกอบด้วยการรำและต่อสู้ฟาดฟัน

ภาพ 95 การละเล่นกลองยาวเมืองบางช้างในอดีต

กลองยาวคณะที่มีนายประเทือง อยู่ห้อยมคลองบง หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางช้างเป็นผู้ฝึกซ้อม เป็นคณะกลองยาวที่พระโคมัญเชิญพระพุทธรูปปูนปั้นขึ้นมาจากกลางไร่อ้อยแล้วแห่ไปไว้ที่วัดโบสถ์ ซึ่งปัจจุบันพระพุทธรูปนี้คือ หลวงพ่อขาวเนรมิต

ภาพ 96 กลองยาว หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ไปแสดงที่วัดเกาะมะไฟ ตำบลบ้านหอย อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์

ภาพ 97 แสดงที่วัดบ้านไร่ ตำบลบ้านไร่ อำเภอสรีสำโรง

ภาพ 98 วงมโหรี แสดง ณ ศาลาวัดแห่งหนึ่งในตำบลเมืองบางขลัง

ภาพ 99 เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านขอนแก่น เล่นดนตรีไทย จากการสนับสนุนของมูลนิธิแกรนด์เซอร์เคิล

ภาพ 100 กลองยาวปัจจุบันมีการแสดงร่วมกับ ฟันดาบ กิรรีเล่นน้ำ มโนราห์ เซิ้งสวิง เซิ้งกระต๊อบ และยูงรำแพน

4. เอกลักษณ์แห่งเมืองบางซ่งในมังคละ

คำว่า มังคละ แปลว่า เป็นมงคล หรือสิ่งที่เจริญก้าวหน้า กลองมังคละ จึงเป็นดนตรีที่เป็นมงคล มังคละเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวสุโขทัยที่สืบทอดมาเป็นเวลาช้านาน มีการสันนิษฐานว่า การเล่นมังคละได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียและศรีลังกา เพราะในปัจจุบันศรีลังกายังมีการเล่นดนตรีชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ ชุดกลองมังคละของไทยมาก เชื่อว่ากลองมังคละเข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาหลังการกวาดล้างในสมัยกรุงสุโขทัย เพราะมีหลักฐานในหลักศิลาจารึกที่ 1 ที่ว่า “เมื่อกรานกฐิน มีพนมเปี้ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้...ไปสุดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพูน..เท้าหัวลานดั่งดกลอง ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ.....”

คำว่า “ดั่งดั่งกลอง” แปลว่า เป็นการประโคม หรือตีกลอง แสดงว่ามีการละเล่น การตีกลอง ตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว อีกหลักฐานหนึ่งคือ มีภาพประติมากรรมปูนปั้น เป็นรูปพระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์ และคนธรรพ์ขับร้องบรรเลงดนตรี เพื่อเป็นพุทธบูชาในขบวน แห่งเสด็จนั้น มีรูปกลองชนิดหนึ่งคล้ายกับกลองม้งคละ ปรากฏอยู่ที่เจดีย์เก่าสมัยสุโขทัย ฉะนั้นกลอง ม้งคละมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และนิยมเล่นกันในงานมงคลทางศาสนา นับได้ว่าม้งคละมาจากความรู้ ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ และถ่ายทอดมาทำให้ความรู้เหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาสู่ สังคมปัจจุบัน ดังนั้นม้งคละจึงเป็นสื่อพื้นบ้านที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และกลับกลายมาเป็นดนตรี พื้นบ้านของสุโขทัยในเวลาต่อมา ปัจจุบันกระทรวงวัฒนธรรมยกให้ม้งคละเป็นศิลปวัฒนธรรม การละเล่นที่ควรอนุรักษ์ให้อยู่คู่สังคมไทยตลอดไป เครื่องดนตรีม้งคละประกอบด้วย

1) กลองสองหน้า จำนวน 2 ใบ เป็นกลองยืน 1 ใบ และกลองหลอน 1 ใบ มีลักษณะคล้ายกลองมลายู การขึ้นหน้ากลอง (ชิงหนัง) เหมือนกับการขึ้นหน้ากลองยาว มีผู้ตีหรือ บรรเลง 2 คน คือ ตีกลองยืน 1 คน และตีกลองหลอน 1 คน การตีกลองจะตีหน้าเล็กด้วยฝ่ามือซ้าย ตีหน้าใหญ่ด้วยไม้ที่จับด้วยมือขวา โดยใช้ไม้เนื้อแข็งเหลาให้กลม เส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เซนติเมตร ยาวประมาณ 20 เซนติเมตร ใช้ตีที่หน้ากลอง แต่บางจังหวะ บางเพลง ก็อาจเปลี่ยนตีด้วยมือได้

ภาพ 101 กลองยืน กลองหลอน และไม้สำหรับตีกลอง

2) กลองม้งคละ (จ๊กโกไรด์) จำนวน 1 ใบ มีรูปลักษณะคล้ายกลองยาว แต่เล็ก และ สั้นกว่า คือ หน้ากว้าง 12 เซนติเมตร ตัวกลองยาว 30 เซนติเมตร ใช้ไม้ตีที่ทำด้วยหวาย 2 เส้น ยาว 30 เซนติเมตร กลองม้งคละเป็นกลองที่มีลักษณะโดดเด่น เสียงดังแปลกกว่ากลองชนิดอื่น คือ เวลาตี เสียงจะดังจ๊กโกไรด์ จ๊กโกไรด์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลองจ๊กโกไรด์

ภาพ 102 กลองจ๊กโกริต

3) ฆ้องโหม่ง จำนวน 3 ใบ แขนงไว้กับคานไม้ ซึ่งเรียกว่า คานฆ้อง ซึ่งมีการตกแต่งให้มีรูปร่างคล้ายจระเข้ และมีไม้ขวางอีกอันเป็น ปีกกา ใช้แขวนฆ้องข้างละใบ กับตรงที่ปากจระเข้ อีก 1 ใบ ส่วนบนหลังคานอาจทำเป็นรูปต่างๆ เช่น เทพพนมฤาษี หรือรูปตุ๊กตาก็ได้ ใช้คนหาม และตีฆ้อง 2 คน คือ ด้านหน้า 1 คน และด้านหลัง 1 คน

ภาพ 103 ฆ้องโหม่ง

4) ปี่ชวา จำนวน 1 เล้า

ภาพ 104 ปี่ชวา

5) ฉาบเล็กหรือฉาบกรอ จำนวน 1 คู่

ภาพ 105 ฉาบเล็กหรือฉาบกรอ

6) ฉาบใหญ่ จำนวน 1 คู่

ภาพ 106 ฉาบใหญ่

7) กรับไม้ จำนวน 1 คู่ (อาจมี/ไม่มีก็ได้)

ภาพ 107 กรับไม้

โอกาสในการแสดงม้งคละ

1. ใช้ในงานม้งคลี่นึ่งต่างๆ เช่น งานบวชพระ ทอดกฐิน ตรุษสงกรานต์ ฯลฯ จะมีการเล่นม้งคละ และร่าอย่างสนุกสนาน ใช้เครื่องดนตรีครบทุกชิ้น ถ้าบรรเลงในงานม้งคลเรียกว่า “วงกลองม้งคละ”

2. ใช้ในงานศพ เช่น ประโคมศพ หรือแห่ศพ จะใช้เฉพาะปี กลองสองหน้า และ ฆ้อง จะบรรเลงบางเพลงเท่านั้น เช่น เพลงย่ำค่ำ จู๋นางเข้าห้อง เป็นต้น ซึ่งจะเรียกการบรรเลงชนิดนี้ว่า “วงปี่กลอง” การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ด้านดนตรีไทยและดนตรีพื้นบ้าน ผ่านทางการร่วมกันเล่นในยามว่าง รวมถึงการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็ก เยาวชน และประชาชนทั้งในและนอกเขตพื้นที่ ตำบล เมืองบางขลัง โดยหน่วยงาน อบต.เมืองบางขลัง ประชาชน และทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องร่วมผลักดันให้มีการอนุรักษ์และสืบสานศิลปวัฒนธรรมแขนงนี้ให้คงอยู่คู่เมืองบางขลังต่อไป

ภาพ 108 พิธีเปิดกิจกรรมโครงการเอกลักษณ์แห่งเมืองบางขลังในมังคละและมอบเครื่องดนตรีมังคละให้แก่โรงเรียนในเขตพื้นที่

ภาพ 109 การซ้อมการแสดงดนตรีมังคละตามโครงการระบำเทวารีศรีเมืองบางขลัง และมังคละดนตรีพื้นบ้านเพื่อสุขภาพะยาวชน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สสส.

5. การจักสานและไม้กวาดทางมะพร้าว

การจักสานและไม้กวาดทางมะพร้าว เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านเมืองบางขลัง มีการทำในภาคครัวเรือน ในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำงานหลักคือ การทำนา ทำไร่อ้อย และสวนพุทรา ซึ่งจุดประสงค์หลักคือการนำมาใช้ในครัวเรือน และถ้ามีมากก็จะมีการจำหน่าย โดยมีพ่อค้ามารับถึงบ้าน

ขั้นตอนการทำไม้กวาดทางมะพร้าว เริ่มตั้งแต่การเตรียมไม้รวกอายุประมาณ 2 ปี ขึ้นไป (ถ้าอายุอ่อนกว่านี้จะมีมอดกิน) ความยาว 1.20 เมตร โดยหาจากภายในหมู่บ้าน หลังจากตัดไม้มาก็สามารถนำมาทำด้ามได้เลย จากนั้นเจาะรู ใส่ลิ้ม นำลวดขนาดกลางสีดำนับรอบลิ้ม และนำเชือกมัดตรงลวดติดปลายลิ้ม ร้อยทางมะพร้าวเข้ากับลวดจนรอบด้าม นำลวดมัดด้านล่างที่ร้อยจำนวน 3 เส้น เป็นช่วงๆ ห่างระยะเท่าๆกัน การถ่ายทอดความรู้ด้านการจักสานและไม้กวาดทางมะพร้าว จะผ่านทางผู้ที่มีความสนใจ ซึ่งในพื้นที่มีคนพิการเป็นผู้ต่อยอดกิจกรรมนี้ รวมทั้งเด็กนักเรียนโรงเรียนในพื้นที่ได้ลองฝึกปฏิบัติจริงและร่วมถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในครอบครัวและชุมชน

ภาพ 110 การทำไม้กวาดทางมะพร้าว

6. เหล้าพื้นบ้านสมุนไพร

ในการต้มเหล้าพื้นบ้านสมุนไพร ส่วนผสมในการทำลูกแป้งสำหรับต้มเหล้าสมุนไพรในอดีตและปัจจุบันไม่แตกต่างกัน ประกอบด้วยสมุนไพรชนิดต่างๆ เช่น กระเทียม ข่า (สองชนิดแรกนี้เป็นหลัก ใช้ในอัตราส่วนเท่าๆ กัน) พริก ขิง พริกไทย ดีปลี ชะเอม หอม จากนั้นนำส่วนผสมทั้งหมดบดเข้ากัน ผสมกับแป้งข้าวเจ้า และแป้งข้าวเหนียว ปั้นเป็นลูก หมักระยะเวลา 2 คืน โดยเอาผ้าคลุม เมื่อขึ้นขาว (มีเชื้อรา) ก็นำไปตากให้แห้ง เมื่อแห้งแล้วนำมาบดผสมข้าวเหนียว (1 ชีด : 5 กก.) จากนั้นนำมาผสมกับน้ำปูนใส หมักไว้ 4-5 คืน เติมน้ำเปล่า ทิ้งไว้ 10 คืน นำไปกลั่น

ซึ่งต้องใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ถึงจะหมดถัง ซึ่งจะได้ประมาณ 15 ลิตร/1 ถังกลั่น ปัจจุบันมีการถ่ายทอดให้ลูกหลาน เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน

7. การเย็บแหโดยใช้ก้านลาน

การเย็บแห เป็นอีกงานอดิเรกหนึ่งของชาวบ้านเมืองบางขลัง ที่ทำเป็นอาชีพเสริม หลังจากว่างเว้นจากการทำงานหลัก ปัจจุบันยังมีการใช้ก้านลานในการเย็บแห เนื่องจากสามารถปรับแต่งขนาดแล้วแต่ความถนัดของแต่ละคน บางรายก็จะมีการใช้แบบก้านพลาสติก โดยแหจะมีทั้งตาห่าง และตาถี่ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ก็แล้วแต่ความต้องการของลูกค้าที่มาสั่ง ในส่วนการถ่ายทอดความรู้ด้านการเย็บแหจะเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของลูกหลานในครอบครัวเป็นหลัก

8. พิธีการลงน้ำ หรือตกเสียวลงเกลอ

เป็นการสาบานการเป็นเพื่อนตาย ที่ตายแทนกันได้ เป็นพิธีที่ทำกันด้วยใจรัก ถ้าวัดคิดต่อกัน ขอให้โดนคมหอก คมดาบ หรือปืน โดยผู้ที่นำสาบานกัน ต้องเป็นคนมีอาวุธในกลุ่ม เริ่มต้นจากยกถ้วยที่จะสาบานขึ้น แล้วท่องบทคาถาชุมนุมเทวดา (สัคเคกาเม จะรูเป....) จากนั้นให้ผู้เข้าร่วมสาบานเอาน้ำขี้ขามาจุ่มชนกันในถ้วยพริก /เกลือ /น้ำปลา หรือเหล้า และพูดสาบานทีละคนว่า “ตัวกูขื่อ....จะมาผูกสมักรักใคร่กับ....เป็นเพื่อนเกลอ ถ้าบุคคลในข้ออโนลัน รู้ลั่นรู้ปลอก รู้ความเป็นความตาย ความฉิบหายภูมิบอก ขอให้ดาบองค์รัช 7 หมู และ 8 หมู อย่าให้พลาดแคล้วคอกู ตัวกูขื่อ....” แล้วถามว่า มึงรักกูตรงไหน ก็จุ่มตรงนั้น เช่น ปาก นิ้วเท้า นิ้วมือ ข้อมือ แต่ห้ามเอาตรงตา (บางคนจุ่มตรงตา หลังจุ่มก็ชกกันตรงนั้นเลย) แล้วพูดต่อว่าเวลาถูกหรือโดนทำร้ายมาให้นึกถึงกูนะ ถ้าตายแล้วกระดูกมึงจะร้อง กูจะไปแก้แค้นให้ มึงจะไม่ตายฟรี จากนั้นผู้อาวุธโสจึงบอกว่า ถ้าพวกมึงรักกันขอให้พวกมึงเจริญรุ่งเรือง ถ้าพวกมึงคิดคดทรยศกันขอให้ฉิบหายตายโหง ตายด้วยคม หอกคมดาบ เมื่อเสร็จสิ้นคำพูด ก็ตม่น้ำสาบาน บางคู่หรือบางกลุ่มจะมีการกรีดเลือดสาบาน เพื่อแสดงถึงความจริงใจต่อกัน การผูกเสียวลงเกลอ สามารถผูกได้ทั้งหญิงและชาย (สังเกตว่าผู้หญิงจะมีใจเด็ดเดี่ยว ใจดำ และเป็นนักเลงมากกว่าผู้ชาย) ในปัจจุบันพบว่าพิธีนี้ไม่มีผู้นิยมและปฏิบัติเหมือนเช่นในอดีต

9. ความเป็นคนสู้คนของคนเมืองบางขลัง

เมื่อก้าวถึงชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ที่ครอบคลุมบริเวณบ้านวัดโบสถ์ บ้านนา กลาง ตำบลเมืองบางขลัง และตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม โดยคนวัดโบสถ์และบ้านใหม่ชัยมงคล ส่วนใหญ่มาจากบ้านคลองแห้ง บ้านปากคลอง และบ้านขอนแก่น ตำบลเมืองบางขลัง ประมาณ 70-80 ปีมาแล้ว ตั้งแต่รุ่นนายไกว ชุมเพ็ชร, นายแก้ว ชุมเพ็ชร, นายหมวก ต่างพล้อย ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก พ.ศ.2515 มีอิทธิพลและได้รับการเคารพจากชาวบ้าน ในระยะแรกมีการย้ายมาอยู่และทำมาหากินบนที่ดินบริเวณนี้โดยการจับจองประมาณ 18 หลังคาเรือน จึงมีการจัดสรรแบ่งกันตามสมาชิกในครัวเรือน และมีการออกโฉนดที่ดินก่อนที่กรมศิลปากรจะเข้ามาบูรณะ การประกอบ

อาชีพระยะแรก เช่น ข้าวโพด ถั่วดำ ถั่วแขก และในระยะหลังประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมาจะมีการปลูกอ้อย

ในอดีตสภาพตำบลเมืองบางซ่งอยู่ห่างไกล เป็นป่ารกมีสัตว์ที่หายาก เช่น เก้ง ละมั่ง หมูป่าและเสือ การเดินทางไม่สะดวกต้องไปทางเท้าหรือใช้วัวเทียมเกวียน การบังคับใช้กฎหมายไม่ทั่วถึง คนของรัฐมีน้อย ดังนั้นการจะควบคุมดูแลคนในสังคมให้ปกติสุขได้นั้น จึงต้องใช้กฎระเบียบของคนในชุมชนดูแลกันเอง คนสมัยก่อนจึงนับถือคำพูดกัน ถือสัจจะระหว่างกัน คนที่เป็นนักปกครองหรือผู้นำจะต้องมีลักษณะนักเลง แกร่ง ต้องสู้คน เพื่อไม่ให้เกิดการเสียเปรียบ ดังนั้นชาวบ้านจึงเชื่อผู้นำ ถ้าใครดื้อรั้นไม่เชื่อฟัง เอาไม่อยู่ก็จะถูกยิงทิ้ง ดังนั้นคนที่อยู่ได้ก็ต้องเชื่อผู้ใหญ่ เคารพระบบอาวุโส ทุกคนต้องอยู่ในระเบียบวินัย ช่วยเหลือกัน แบ่งปันกันมากกว่าในปัจจุบัน ลักษณะดังกล่าวนำไปสู่การทำให้คนบางซ่งเป็นคนสู้คน อยู่ได้ด้วยศักดิ์ศรี ฆ่าได้หยามไม่ได้ มักมีคำกล่าวว่า “เราไม่ได้บุกรุกรังแกใคร แต่ถ้าใครมารังแกก่อน จะเอาเส้นลศพ” การอยู่แบบเสือ เสี่ยงปิ่นเหมือนเสี่ยงดนตรี ถือเป็นเรื่องปกติ ถ้าได้ยินเสียงปิ่นที่ไหนก็ต้องพากันไปดู การยิงต้องมีเหตุผล ถ้ายิงโดยไม่มียุทธผล ก็ต้องเสียเหล่าเสียไก่ ในระยะแรกที่อพยพย้ายมา คนในหมู่บ้านมีความสามัคคีกันมาก ภายหลังมีคนย้ายมาจากที่อื่นมาก ทำให้มีความแตกแยกและปกครองกันยาก แต่มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในด้านการเคารพกฎหมาย และสิทธิเสรีภาพของบุคคล ที่เป็นสัมพันธภาพที่เป็นทางการมากขึ้น

10. ภาษาถิ่นเมืองบางซ่ง และวัสดุเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต

การใช้ภาษาของคนเมืองบางซ่ง มีการผันเสียงกลับกันระหว่างเสียงเอกและเสียงจัตวา ภาษาเมืองบางซ่ง เป็นเสียงและสำเนียงเดียวกันกับภาษาสุโขทัย บางส่วนได้รับอิทธิพลจากภาษาเหนือ ซึ่งพื้นที่ตำบลใกล้เคียง เช่นบางหมู่บ้านของตำบลบ้านใหม่ชัยมงคลอยู่ค่อนข้างไปทาง อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง มีภาษาพูดที่ปนภาษาเมืองเหนือ เป็นต้น ตัวอย่างภาษาเมืองบางซ่งหรือภาษาสุโขทัย ดังนี้

ตารางที่ 3 ประเภทผักผลไม้และอาหาร เช่น

ที่	ภาษาเมืองบางซ่ง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
1	มะเขือส้ม	มะเขือเทศ	
2	สระระแหน	สระระแห่	
3	มะนาว	มะนาว	
4	มะเขือ	มะเขือ	
5	มะเขือลั่น	กระเจี๊ยบเขียว	

ที่	ภาษาเมืองบางขลัง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
6	ละกอ	มะละกอ	
7	กะจี้	ตะขบ	
8	น้ำหนา	น้อยหน้า	
9	ขี้ปูน	ฝรั่ง	
10	ส้ม	มะม่วง	
11	พริกส้ม	พริกเกลือ	
12	ปลาเห็ด	ทอดมัน	
13	ปลาเกลือ	ปลาเค็ม	
14	ชะเปือ	พริกแกง	
15	ไข่	ไข่	
16	ส้มแผ่น	มะม่วงกวน หรือส้มลิ้ม	
17	ผัดหมี	ผัดหมี	

ตารางที่ 4 ประเภทสัตว์ เช่น

ที่	ภาษาเมืองบางขลัง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
1	ไก่	ไก่	
2	หมู	หมู	
3	เสื่อ	เสื่อ	
4	เปิด	เปิด	
5	เห็ด	เห็ด	
6	อีหนิด	จิ้งหรีด	
7	ปลาอีโอิน	ปลาเนื้ออ่อน	
8	จัว	วัว	
9	ลูกหนอย	ลูกสุนัข	
10	ตุ๊กแก้ม	จิ้งจก	
11	ตุ๊กกะเดี้ย	ลูกน้ำ(ยุง)	

ตารางที่ 5 ภาษาพูดและอาภักปกริยาต่าง เช่น

ที่	ภาษาเมืองบางซ่ง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
1	โผนเปล	ไกวเปล	
2	หยุด	เหี่ยว	
3	นุง	เหนียว ไม่กรอบ	
4	เกียม	เตรียม	
5	สี่	สี่	
6	เจ็ด	เจ็ด	
7	โด้หนะ/เหนาหนะ	เห็นมัย	
8	นั้มน่านะ	ว่าแล้ว	
9	จันก้าย	อย่างจันหรือจะ	
10	กินแม๊ะ	กินรีเปล่า	
11	โด้หนะ	อยู่ตรงนั้นนะเห็นไหม	
12	เอ็ง	ยืนยันว่าแน่นอน-ลงท้าย	เช่น ไปเอ็ง, มีเอ็ง, กินเอ็ง
13	กินข้าวหยัง	กินข้าวหรือยัง	
14	ตะวานนี้	เมื่อวานนี้	
15	ดั่งไฟ	ก่อไฟ	
16	งวม	ครอบไว้	
17	ผู้รถ	เข็นรถ	
18	รบกััน	ทะเลาะกัน	
19	แก๊	เธอ	
20	จังกััน	สัมผัสกัน/เจอกัน	
21	ตักเผอะ	ตกไม้ขาดสาย	
22	ปุ่น	หลุดออกไป หรือออกไป	
23	ลงท้อง	ท้องเสีย	
24	แงะ	หันไปมอง	
25	แต่็ก่อน	สมัยก่อน	
26	อยู่	อยู่	
27	แถ่ว	บริเวณ	
28	จิงจั้ง	มากมาย	

ที่	ภาษาเมืองบางซ่ง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
29	หองม	ทวด	
30	บ่อน	ที่อยู่	
31	เจิง/ตะเจิง	เผยอขึ้น	
32	กะเท็ด	ขยับ	
33	แพนดิน	ผืนดิน	
34	กะบวก	หลุม	
35	เอาไฟ	ใช้ไฟอ่อนๆ	
36	โน	ละลาย	ใช้กับเตาถ่าน/เตาแก๊ส
37	มุ่น	ถึงตลอด	
38	โบะ	ผ่า	
39	คดข้าว	ตักข้าว	
40	ลำฮึก	อาการของการออกแรงมาก	

ตารางที่ 6 ประเภทวัสดุอุปกรณ์และของใช้ต่างๆ เช่น

ที่	ภาษาเมืองบางซ่ง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
1	ไ้อ้งรถ	ล้อรถ	
2	กระจอบ	เสียม	
3	กระบัก /กระเบอ	จอบ	
4	ฝ้านูง	ผ้าถุง	
5	ผ้าห่มข้าว	ผ้าเช็ดตัว	
6	ผ้าห้อง	ผ้าเช็ดหน้า	
7	เกือก	รองเท้า	
8	อับข้าว	กล่องใส่ข้าว	
9	คัง	กระปุกออมสิน	
10	ลูกไฟ	ถ่านไฟฉาย	
10	ถุงน่อง	ถุงเท้า	
11	ไม้ข้าว	ไม้ยาวสำหรับสอยผลไม้	
12	กะต้ำ	ตระกร้า	
13	ไ้อง	ไ้อง	

ที่	ภาษาเมืองบางซ่ง	ภาษากลาง/ความหมาย	หมายเหตุ
14	ครุ	ถึงน้ำ	
15	อาน	เบาะรถ	
16	รถเบาะ	รถเมล์	
17	กะได	บันได	
18	ไฟฟ้า	ไฟฉาย	
19	เหล็กไฟ /ไฟแก๊ด	ไฟแช็ก	
20	ตะเกiectไฟ	เศษไม้สำหรับเป็นเชื้อไฟ	
21	ชามอ่าง	กะละมัง	
22	รถเครื่อง	มอเตอร์ไซด์	
23	ถุงยาง	ถุงพลาสติก	
24	บ๊อก	ส้วม	
25	ยางวง	หนังยาง	
26	ก๊ากเส้า	เสาบ้าน	
27	ถ่าน	ถ่าน	
28	แง่มยาง	หนังสัตว์	
29	ผงชูหั่ว	ยาสระผม	

11. ต้นผัด้ามคำมอกหลวง

เป็นไม้ยืนต้นสูง 7-15 เมตร มีน้ำยางเหลือง ใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามรูปวงรี รูปขอบขนานแกมไข่กลับหรือรูปไข่กว้าง 12-18 เซนติเมตร ยาว 22-30 เซนติเมตร กลิ่นหอมผลสดรูปกระสวยแกมไข่กลับ ยาพื้นบ้าน ใช้เมล็ด ต้มน้ำผสม เป็นยาสระผม ฆ่าเหา ส่วนยอดสดจะเป็นยางเหนียวสามารถนำมาเข้าด้ามมีดได้แน่นมาก ในอดีตนักรบเมืองบางซ่งใช้ยางเหนียวจากต้นผัด้ามคำมอกหลวงประกอบการทำอาวุธ

12. ขนมลูกปรง

ปรงเป็นพืชที่เกิดในป่ามีลักษณะต้นอยู่ในดิน ใบพ่นขึ้นมาจากดินจะมีลูกอยู่ตรงกลางต้น เมื่อลูกแก่แล้วจะมีสีเหลืองปนน้ำตาล พบว่าชาวบางซ่ง และบ้านด่านลานหอย จะเก็บลูกปรงมาทำอาหารและขนม ซึ่งเป็นขนมประจำตำบล เพราะต้นปรงมีเฉพาะบริเวณพื้นที่เมืองบางซ่ง ซึ่งมีวิธีทำที่เริ่มจากการเก็บลูกปรงที่สุกแล้วมีลักษณะสีเหลือง ผ่าครึ่ง เอาเปลือกออกนำเม็ดในสีขาวมาตำหรือปั่นให้ละเอียด แขน้ำทิ้งไว้ให้ตกตะกอน แล้วเทน้ำทิ้ง ทำอย่างนี้ประมาณ 10-20 ครั้ง หรือทิ้งไว้ 1 วัน นำไปทำอาหารหรือขนม หรือจะตากให้แห้งเป็นแป้ง ใช้ได้ต่อไปก็ได้ ต้องล้างแบ่งให้ดี

มิฉะนั้นจะทำให้เราใช้เวลามารับประทาน หลังจากนั้น นำแป้งที่ได้ นำไปเทลงหม้อ ผสมน้ำแล้ว กวนจนได้ที่ เมื่อแป้งสุก เทน้ำตาลลงไป กวนต่อจนน้ำตาลละลายดี เทน้ำกะทิลงไปกวนด้วยก้นจน ขนมสุกได้ที่ เทใส่ถาดทิ้งไว้ให้เย็น เวลาจะรับประทาน ราดน้ำกะทิสดหรือโรยหน้าด้วยมะพร้าวขูด

13. เทียนขี้ผึ้ง : ข้อมูลจากนางสมัย วงศ์ชมพู

เทียนขี้ผึ้ง คือการนำเอาลังผึ้งที่ไล่แล้ว (รังผึ้งที่ไม่มีตัวอยู่แล้วเคียวเหลือแต่ลัง) นำมาต้มทั้งลังจะต้มก็ลังก็ได้ตามต้องการ โดยการนำลังผึ้งมาต้มกับน้ำตั้งไฟแล้วเคียวให้นานพอที่ลัง ผึ้งละลายเสร็จแล้วก็ยกลงมาพักไว้ให้เย็น จะมีไขออกมา นำข้อนมาดักไขใส่กระทะหรือหม้อ นำมาตั้ง ไฟเคียวอีกครั้งให้แห้ง โดยไม่ต้องใส่น้ำและใช้ไฟอ่อนๆ เพื่อที่เราต้องการจะเอาไขของลังผึ้งที่แห้ง พอ เคียวจนได้ไขที่พอแห้งแล้วก็นำถ้วยมาใส่ไขแต่จะต้องนำน้ำมันมะพร้าวมาทาถ้วยที่จะใส่ไขเสียก่อน เพื่อที่เวลานำไขผึ้งมาใส่ถ้วยจะล่อนไม่ติดถ้วยจะแกะออกได้ง่าย ถ้าไม่ใช้ถ้วยก็ใช้ผ้ามุงมารองแทนโดย ไม่ต้องใช้น้ำมันมะพร้าวทาถ้วย จากนั้นก็จะได้ไขผึ้งหรือภาษาชาวบ้านเรียกว่าปึกขี้ผึ้ง เมื่อได้ปึกขี้ผึ้ง แล้วจะนำไปทำเทียนขี้ผึ้งแท้ ที่ว่าขี้ผึ้งแท้นั้นเราทำมาจากลังของผึ้งล้วนๆไม่นำสิ่งอื่นใดมาผสมขั้นตอน การทำขี้ผึ้งแท่งเราจะนำปึกขี้ผึ้งแท้ไปตากแดดที่ไม่ร้อนจัดตากแค่ให้ปึกขี้ผึ้งที่แท้ให้มันอ่อนลงก็พอ เสร็จแล้วนำด้ายใจ (คือด้ายที่ปั่นเองทำมาจากผ้าฝ้าย) มาทำไส้เทียนขี้ผึ้งแท่งขนาดที่เราจะต้องใช้ เทียนยาวเท่าไร ถ้าจะใช้ประมาณ 1 คืบ ก็ตัดด้ายใจยาว 1 คืบ นำเทียนที่อ่อนมาพันกับก้นถาด (คลึงกับก้นถาด) เพื่อให้เทียนขี้ผึ้งเนียน เรียว ให้ปลายเล็กโคนใหญ่ พันเบาๆไล่น้ำหนักจากใหญ่ไป ถึงปลายให้ปลายเล็กๆ

ภาพ 111 ด้ายใจ

นอกจากนี้การกะน้ำหนักของเทียนขี้ผึ้งแท้จะใช้ตราขี้ผึ้งเทียนขี้ผึ้งแท้กับเหรียญบาท เพื่อกะน้ำหนักของเทียนขี้ผึ้งแท้ว่าต้องการเทียนขี้ผึ้งแท้หนักเท่าไร ถ้าต้องการน้ำหนักเทียนขี้ผึ้งแท้หนัก 1 บาท ก็จะนำเหรียญ 1 บาท มาชั่งกับขี้ผึ้งแท้ ใส่ขี้ผึ้งแท้ลงไปตราขี้ผึ้งให้ได้น้ำหนักเท่ากับเหรียญบาท เราก็จะได้เทียนขี้ผึ้งแท้หนัก 1 บาท และถ้าต้องการเทียนขี้ผึ้งหนักเท่าไรก็จะใช้ตราขี้ผึ้งน้ำหนักเทียนขี้ผึ้งแท้กับเหรียญบาทตามต้องการเทียนขี้ผึ้งแท่นิยมใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ไสยศาสตร์ พิธีมงคลต่างๆ และนำเทียนขี้ผึ้งแท้ไปอบขนม จะช่วยให้ขนมที่อบนั้นหอมเพราะได้ควันจากเทียนขี้ผึ้งแท้

14. ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงประจำตำบล

หมู่บ้านกลาง หมู่ที่ 7 ต.เมืองบางขลัง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก จำนวน 142 ครัวเรือน มีประชากร 501 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา อ้อย พุทรา เกษตรกรต้องการลดระยะเวลาในการเพาะปลูก และมีผลผลิตจำนวนมากขึ้น ทำให้การทำเกษตรในเขตพื้นที่ปัจจุบันประชาชนจำเป็นต้องพึ่งสารเคมีมากขึ้น ที่หมู่บ้านแห่งนี้มีปราชญ์พื้นบ้าน คือนางเสวย ภูเอี่ยม เป็นบุคคลต้นแบบ ที่ครอบครัวนี้ได้ดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งแต่ปี 2540 รวมทั้งได้ชักชวนเพื่อนบ้านบางรายดำเนินรอยตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยการทำเกษตรอินทรีย์ ปรับปรุงคุณภาพดิน ด้วยการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพสำหรับเป็นฮอร์โมน และไล่แมลง นำมาใช้ในนาข้าว มีการผลิตข้าวกล้องไร้สารพิษจำหน่ายได้ในราคาสูง การปลูกพืชผักปลอดสาร การเพาะเห็ด โรงสีชุมชน ฯลฯ ตลอดจนการเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ และแบ่งปันให้แก่โรงเรียน รวมถึงคณะศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นๆ ซึ่งท่านได้รับรางวัลแทนคุณแผ่นดินปี 2552 หนึ่งเดียวของจังหวัดสุโขทัย (คนทั่วประเทศ) จากเครือบริษัท เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป จำกัด (มหาชน)

ดังนั้นจากการทำเกษตรปลอดสารพิษที่ประสบความสำเร็จของป้าเสวย ภูเอี่ยม ทำให้เกิดกระแสนิยมของประชาชนในเขตพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่มีการทำเกษตรโดยใช้สารเคมี ไม่ค่อยมีแนวคิดในการที่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมลดใช้สารเคมี หรือการทำเกษตรแบบปลอดสารพิษอย่างถาวร ทั้งนี้ ที่รู้ว่สารเคมีเป็นอันตรายต่อสุขภาพ เนื่องจากคิดว่าเป็นเรื่องยุ่งยาก ไม่อยากเปลี่ยนแปลงวิธีการ และกลัวผลผลิตที่ออกมาตกต่ำไม่ได้คุณภาพ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ยังอยู่ในวงเวียนของการใช้สารเคมีอยู่ เมื่อเห็นว่าครอบครัวของป้าเสวย ภูเอี่ยม และกลุ่มเพื่อนบ้านที่ทำเกษตรปลอดสารพิษมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ผลผลิตมีปริมาณ และคุณภาพสูงเทียบเท่ากับการใช้สารเคมี ทั้งยังมีต้นทุนในการผลิตที่ต่ำกว่ามาก ทำให้เป็นแรงจูงใจ ที่ประชาชนในพื้นที่บางรายอยากลองหันมาทำเกษตรปลอดสารพิษดูบ้าง

ผู้นำชุมชน ส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในและนอกตำบล และตัวแทนประชาคมในพื้นที่ ได้หารือร่วมกันในการจัดตั้งกลุ่มป้าเสวย ภูเอี่ยม และเครือข่าย เป็นศูนย์เรียนรู้

ชุมชนประจำตำบล ด้านเศรษฐกิจพอเพียง โดยได้รับการสนับสนุนข้อมูลต่างๆ จากอำเภอสุวรรณโคโลก สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ สหกรณ์จังหวัด นิคมสหกรณ์พระร่วง หมอдинอาสา กรมพัฒนาที่ดิน ศูนย์ กศน.อำเภอ วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสุโขทัย สำนักงานเกษตรอำเภอ และสำนักงานสาธารณสุขอำเภอ เป็นต้น เพื่อเป็นศูนย์การฝึกอบรม ศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ ให้เกษตรกรมีการผลิตอาหารไร้สารพิษ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการประกอบอาชีพเป็นการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อการมีสุขภาพที่ดีของทั้งตัวผู้ผลิตเอง คนที่อยู่ในชุมชน และผู้บริโภค รวมทั้งไม่มีสารพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่นี้

จากการดำเนินชีวิตที่ประสบความสำเร็จของบุคคลต้นแบบ นางเสวย ภูเอี่ยม คือ ปรากฏการณ์บ้านของชาวเมืองบางขลังที่ได้ดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ทำเกษตรปลอดสารพิษ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี ทุกกระบวนการผลิต ถือว่าเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่มีชีวิต ซึ่งมีส่วนราชการและประชาชนในเขตพื้นที่อื่นมาศึกษาดูงานกันอย่างสม่ำเสมอ

ภาพ 112 กิจกรรมศูนย์เรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงประจำตำบลบางขลัง

2.7 ความเชื่อ ตำนานพื้นบ้านของชาวเมืองบางขลัง

1. หมอจับเปี้ย

เป็นวิชาไสยศาสตร์ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษโดยจะใช้เป็นวิธีการเสี่ยงทายเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วยที่ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์ได้แต่สามารถรักษาโรคหายได้จริงเพราะที่

ชุมชนเมืองบางซ่งนั้นยังคงมีการใช้วิธีนี้รักษากันอยู่ เวลาป่วยแล้วเมื่อไปหาหมอที่โรงพยาบาลแล้ว หมอไม่สามารถวินิจฉัยโรคได้ว่าเป็นโรคอะไร หรือป่วยมานานแล้วก็รักษาไม่หาย ก็จะมาหาหมอจับ เบี้ยให้เสี่ยงทายว่าผู้ที่เกิดการป่วยนั้นได้ไปทำอะไรที่เป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าที่เจ้าทาง พระภูมิ สี่เสา หรือผีบรรพบุรุษอาจจะต้องการให้อุทิศส่วนบุญส่วนกุศล หรืออาจจะเกิดจากไปทำไม่ดี กับผีป่วนตายายหรือบรรพบุรุษ จนเกิดความโกรธเคืองทำให้เกิดความเจ็บป่วยจนไม่หาย บางรายอาจ ถึงชีวิตได้ ซึ่งวิธีการเสี่ยงทายโดยการจับเบี้ยนั้นในปัจจุบันยังมีคนเชื่อ การจับเบี้ยเสี่ยงทายด้วยวิธีไสย ศาสตร์นั้นถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตาทวด ถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่นจนมาถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันยังไม่มี ใครอยากที่จะมาร่ำเรียนวิชารับช่วงต่อ จนเกรงว่าจะทำให้การจับเบี้ยจะสูญหายไป สำหรับอุปกรณ์ใน การจับเบี้ยนั้น ประกอบด้วยเหรียญบาท 1 เหรียญ ชี้ผึ้ง ด้ายขาว (ด้ายใจ) 1 เส้น แต่หมอบางคนก็จะ ใช้หมาก 3 คำ เงินเหรียญบาทหรือเหรียญ 5 บาท ดอกไม้ ด้ายใจ 1 เส้น ชี้ผึ้ง เสื้อผ้าของผู้ที่ป่วย สำหรับมาทำเป็นเบี้ยแต่ปัจจุบันใช้เหรียญบาทแทน ซึ่งขั้นตอนการจับเบี้ยเริ่มด้วยการนำด้ายกับเงิน เหรียญบาทติดกันโดยใช้ชี้ผึ้งเป็นตัวยึด แล้วใช้มือที่ถนัดจับปลายด้ายไว้แล้วก็ร่ำบ่นร่ำว่า คือพูดหรือ ถามกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สงสัยว่าหากเป็นเจ้าที่เจ้าทางที่โกรธเคืองแล้วทำให้ป่วยก็ให้เดินกว้างๆคือแกว่ง ไปเป็นวงกลมกว้างๆ(โดยที่ผู้ถืออยู่นิ่งๆไม่ได้แกว่งด้าย) แสดงว่าถูกต้อง แต่ถ้าไม่ใช่เหรียญจะนิ่งไม่ แกว่ง พอรู้ว่าจะถูกต้องแล้วก็จะถามต่อว่าอยากจะกินหัวหมูก็ให้หนึ่ง ถ้าเหรียญหยุดแกว่งแสดงว่าใช่แต่ ถ้าไม่หยุดแสดงว่าไม่ใช่ ถ้าใช่แล้วก็จะพูดต่อว่าถ้าพอใจแล้วก็อย่าไปทำมันเลยให้มันหายป่วย ถ้ามัน หายป่วยแล้วจะเลี้ยงหัวหมูที่ว่าไว้ หลังจากเสร็จพิธีแล้วหากผู้ป่วยหายป่วยแสดงว่าใช่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ บ่นไว้แล้วจึงนำหัวหมูไปเลี้ยงเจ้าที่ตามที่รับปากไว้ แต่หากไม่ไปทำตามที่ได้รับปากไว้อาจจะเกิดการ เจ็บป่วยมากกว่าเดิมหรือถึงขั้นเสียชีวิตได้ ซึ่งเป็นวิธีการรักษาโดยใช้ไสยศาสตร์แล้วได้ผลจริงที่คน เมืองบางซ่งนับถือและศรัทธามาตลอดจนถึงปัจจุบัน

2. หมอบีบ หมอจับเส้น

หมอจับเส้น เป็นการรักษารักษาการบาดเจ็บที่เกิดจากอุบัติเหตุหรือจากการทำงานหนัก บางครั้งจะมาบิบนวดเพื่อการผ่อนคลายกล้ามเนื้อเช่น ปวดหลัง ปวดเอว ปวดคอ ปวดไหล่ แต่บาง คนก็มาบิบนวดเพื่อเป็นการรักษาโรคเช่น กระดูกทับเส้น อัมพฤกษ์ อัมพาต โดยเป็นการสอนวิชาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ช่วยรักษาให้กับผู้เจ็บป่วยที่เจ็บปวดได้หายและยังเป็นการทำบุญอีกทางหนึ่ง ด้วย แต่ถ้าเป็นการบิบนวดที่รักษาโรคต้องบิบนวดบ่อยๆ จะค่อยๆหายไป แต่บางรายบิบนวดก็ครั้งก็หายเลย ปัจจุบันยังได้รับความนิยมอย่างมาก เพราะว่าบิบนวดแล้วหายดี สบายเนื้อสบายตัว แต่ก็จะมี ข้อจำกัดคือไม่บิบนวดให้กับผู้ป่วย ผู้ที่มีไข้ ผู้ที่เป็นโรคเบาหวาน ความดันโลหิตสูง ไม่เหมาะที่จะทำการ ประคบสมุนไพร สตรีมีครรภ์ไม่ควรนวดฝ่าเท้าและบริเวณเท้าเพราะเป็นศูนย์รวมเส้นประสาท คนที่ใส่ ข้อเทียม คนที่ผ่าตัดใหญ่ ต้องรอสักระยะให้หายดีก่อน คนที่เป็นกระดูกสันหลังเคลื่อน ไหล่หลวม ต้องระวังให้มากเพราะอาจเกิดอันตรายได้ และคนที่ผ่าตัดมาแล้วยังไม่หายเจ็บแผล

วิธีการนวด จับเส้น

- 1) การบีบเส้น โดยจะเป็นการนวดโดยใช้นิ้วทั้ง 4 จับตามแนวเส้น และบีบไล่ไปตามแนวเส้น เพื่อกระตุ้นระบบไหลเวียนโลหิตและลม ช่วยลดอาการตึงปวดเมื่อย
- 2) การเชียวเส้น เป็นการจับเส้นโดยใช้นิ้วโป้งกดบนเส้นด้านหนึ่งแล้วใช้นิ้วกดรับอีกด้านหนึ่ง แล้วเชียวตัวนิ้วโป้งขึ้นไปคนละด้านตามแนวเส้น
- 3) การโกยเส้น เป็นการจับเส้นโดยใช้ปลายนิ้วมือทั้ง 10 นิ้ว กดบนเส้นแล้วควักโกยขึ้น ส่วนมากใช้ในการโกยมดลูกในสตรีที่เกิดภาวะมดลูกต่ำเนื่องจากยกของหนัก หรือโกยเส้นในผู้ชายกรณีที่เป็นไส้เลื่อน
- 4) การประคองเส้น จะเป็นวิธีการจับเส้นที่รักษาผู้ที่เป็นโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต จนทำให้เส้นเอ็นยึด บางคนปากเบี้ยว หมอจะใช้มือข้างหนึ่งกดต้นเส้นปากด้านที่มีอาการแล้วใช้มืออีกด้านหนึ่งประคองด้านตรงข้าม
- 5) การดันเส้น เป็นวิธีการจับเส้นโดยใช้สันมือด้านหนึ่งผลักหรือดันไปตามแนวเส้น แล้วใช้มืออีกด้านหนึ่งจับประคองอวัยวะนั้นทำให้เส้นคลาย
- 6) การจกเส้น เป็นการหย่อนิ้วหัวแม่มือเข้าไปใต้กระดูกหรือกล้ามเนื้อแล้วเชียวเส้นออกมา
- 7) การถกเส้น เป็นการดึงเส้นเพื่อแก้สลับเคล็ดที่ติดอยู่ข้างใน
- 8) การรืดเส้น เป็นวิธีการจับเส้นโดยใช้นิ้วหัวแม่มือหรือสันเท้ารืดไปตามเส้นทั่วร่างกาย รักษา ผู้ที่เป็นอัมพฤกษ์ อัมพาต ขามือขาเท้า
- 9) การเหยียบเส้น เป็นวิธีการจับเส้นโดยใช้เท้าเหยียบไปตามแนวเส้นขา หน้าขา ขาด้านนอก ด้านใน กล้ามเนื้อน่องขึ้นไปหาเอว

การบีบ การนวด เป็นวิธีการรักษาโรคอีกอย่างหนึ่งที่มีความนิยมอย่างมาก รักษา มาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน โดยหมอแต่ละคนมีการรักษาแตกต่างกัน วิธีการบีบนวดและความเก่ง ความถนัดก็จะแตกต่างกันไป เช่น การจับเส้นบีบนวดอาการเส้นเคล็ด ข้อเท้าแพลง กระดูกเคลื่อน การประสานกระดูกที่แตกร้าวหรือเดาะด้วยการใช้น้ำมันพร้อมกับการบริกรรมคาถาเวลาทาน้ำมันลง บริเวณที่เป็นให้เข้าที่และหายเป็นปกติได้ และต้องใช้ไม้ไผ่ ด้ายใจ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการรักษาแต่ก็มี หมอบีบบางรายใช้สมุนไพรต่างๆเป็นส่วนประกอบในการทำน้ำมันและมีการบริกรรมคาถาร่วมกับการ บีบนวด จับเส้น หมอบางคนก็จะมีวิธีการรักษาผู้ป่วยบางรายที่ไม่ได้เจ็บป่วยเพราะโรค แต่เป็นเพราะ โดนคุณไสยต้องใช้วิชาไสยศาสตร์ที่ร่ำเรียนมาและใช้ขวานผ่า (หินที่เกิดจากฟ้าผ่า) ใช้คู่กัน คนที่มา รักษาต่างบอกว่าได้ผลดีมาก ส่วนอุปกรณ์นั้นก็ไม่มีอะไรมาก ใช้เทียน 1 เล่ม เหล้า 1 แบน หมาก 3 คำ เงิน 112 บาท ก่อนบีบนวดก็จะบริกรรมคาถาเชิญครูบาอาจารย์มาแล้วก็ทำการบีบนวดตาม อาการ หากมีแผลก็จะใช้น้ำมันทานวดเพื่อช่วยในการสมานแผล แต่ถ้าหากบีบนวดแล้วยังไม่หาย

แสดงว่าโดนมนต์ดำหรือคุณไสย อาจจะทำน้ำมันต์ให้กินหรือไม่ก็ใช้ขวานฟ้าในการรักษา ถ้ามีใครสนใจก็ยินดีที่จะถ่ายทอดให้ เพราะอยากให้คนที่เจ็บป่วยได้คลายความเจ็บป่วยทุกซอกซี้ และถือว่ายังเป็นการทำบุญอีกทางหนึ่ง

ภาพ 113 การนวดจับเส้น

3. หมอไสยศาสตร์ มีหลายแขนง ได้แก่

3.1 หมออาบน้ำมนต์

การอาบน้ำมนต์นั้นเป็นความเชื่อของคนเมืองบางลุ่มมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบันเพราะเชื่อว่าช่วยในการปิดเป่าโรคภัย ไข้เจ็บ เคราะห์ร้าย โรคภัย หรือการถูกคุณไสย ทำให้ผู้ป่วยมีความหมั่นหมอง รู้สึกไม่ค่อยสบายตัวสบายใจ เหมือนไม่เป็นตัวของตัวเอง บางคนก็รู้สึกว่ามีชีวิตมีอะไรติดขัดมีอุปสรรคขัดขวาง หรือบางคนอาจจะมีความวิตกกังวลมาเกาะแล้วไม่ยอมปล่อยทำให้เกิดเรื่องไม่ดีในชีวิตการอาบน้ำมนต์จะช่วยให้วิญญาณนั้นค่อยๆ หลุดลอกออกไป รู้สึกดีขึ้น ชีวิตสดใสรุ่งโรจน์ อุปกรณ์ที่ใช้ในการอาบน้ำมนต์ ได้แก่ ขันน้ำมัน ภาชนะสำหรับใส่น้ำ ส่วนใหญ่จะใช้ถังน้ำที่สามารถจุน้ำได้พออาบทั่วตัว ใบส้มป่อย ผีวมะกรูด และน้ำเปล่า

วิธีการอาบน้ำมนต์

หมอทำน้ำมันต์จะต้องทำพิธีกรรมคาถาน้ำที่เตรียมจะอาบก่อน เสร็จแล้วให้ผู้ที่มาอาบน้ำมนต์นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก แล้วหมออาบน้ำมนต์จะบริกรรมคาถา แล้วก็ตักน้ำรดหัวของผู้ที่มาอาบน้ำมนต์ก่อนแล้วค่อยๆ ราดลงไปทั่ว อาบน้ำมนต์จนหมดถึงที่ทำได้แล้วก็คว่ำลงเป็นอันว่าเสร็จพิธี ในการทำพิธีอาบน้ำมนต์ต้องมาอาบในตอนเย็น(ตะวันตกใกล้จะตกดิน) ยกเว้นวันพระส่วนใหญ่จะอาบแค่วันเดียว แต่ถ้าคนที่เป็นมากก็จะต้องมาอาบอย่างน้อย 3 วัน

3.2 หมอรับตั้งศาลพระภูมิ สีสเา ศาลตายาย

การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ที่เชื่อกันมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ว่าจะคอยคุ้มครองปกปักรักษาป้องกันภัยต่างๆ ให้กับผู้อยู่อาศัยในที่นั้นๆ ส่วนใหญ่ทุกบ้านเวลามีการสร้างบ้านใหม่ ร้านค้าใหม่ ที่ไร่นาที่ซื้อใหม่ ก็จะตั้งศาลพระภูมิกับศาลตาศาลยาย บางบ้านก็จะตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่กับสีเสเา แล้วแต่ว่าแต่ละบ้านจะตั้งอย่างไรแล้วแต่ความนับถือ โดยมีความเชื่อว่าจะทำให้เจ้าของที่อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินเจริญก้าวหน้า คล่องตัว ร่ำรวยเงินทอง ในทุกๆ ปีผู้ที่ป็นเจ้าของที่ก็จะเลี้ยงดูด้วยเครื่องสังเวยต่างๆ แล้วแต่แต่ละบ้าน บางบ้านก็เลี้ยงหัวหมู 1 หัว หรือไก่ต้ม 1 ตัว เหล้า 1 ไห ข้าวเหนียวแดง ข้าว น้ำพริก 1 ก้อนใส่กระทงใบตอง หมากพลู 3 คำ น้ำเปล่า แต่ถ้าเลี้ยงอย่างไรแล้วก็ต้องเลี้ยงอย่างนั้นไปตลอดไม่ควรเปลี่ยน หากเปลี่ยนอาจจะเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น ศาลต่างๆ ที่คนเมืองบางซ่งนับถือกันมาก นั้นจะมีคนที่ทำหน้าที่ทำพิธีทางไสยศาสตร์ที่เรียกว่า “หมอ” เป็นคนที่มีวิชาไสยศาสตร์ สามารถทำพิธีต่างๆ ได้ การขึ้นพระภูมิสิ่งที่ต้องเตรียมได้แก่ ศาลพระภูมิแล้วแต่เจ้าของจะเลือกความสวยงามอย่างไรแล้วแต่กำลังทรัพย์ ขนมน้ต้มแดงต้มขาว แป้งสำหรับเจิม น้ำมันจันทน์ ตุ๊กตาตายาย ช้างม้า บายศรี ฉัตร ถาดสำหรับถวายอาหารพระภูมิขนาดเล็ก ผ้าแพรเจ็ดสี และด้ายขาว ด้ายแดง ส่วนขั้นตอนของการทำหมอนขึ้นพระภูมิจะดำเนินการ ดังนี้

- 1) ต้องดูฤกษ์ยามก่อนว่าจะตั้งวันไหนดีกับเจ้าของ
- 2) นำน้ำมันตริณีสารมาประพรมในที่ที่จะทำพิธี
- 3) ให้เจ้าของที่ขุดหลุมพอที่จะตั้งฐานของศาลพระภูมิลงไปพร้อมกับยันต์ที่หมอได้เขียนคาถากำกับใส่ลงไปที่ยันต์หลุม (ยันต์ดีจะตุโล)
- 4) พอถึงฤกษ์ที่ได้กำหนดไว้ก็นำเสาหลุม แล้วจัดตุ๊กตาตายาย ช้างม้า และสำหรับเครื่องสังเวย เจ้าของที่จัดรูป 3 ดอก หมอจะอ่านองค์การ (คาถา) แล้วให้เจ้าของที่พุดตามที่หมอบอก เสร็จแล้ว หมอจะเป็นคนทำพิธีต่อจนเสร็จ
- 5) เจ้าของที่ปักธูปลงบนเครื่องสังเวยทุกอย่าง แล้วก็อธิษฐานขอพรแต่สิ่งดี ๆ นั้รเวลาสักพัก ตามความเชื่อของคนเมืองบางซ่งว่ารอให้เจ้าที่เจ้าทางได้เสวยเครื่องสังเวยให้อิ่มก่อน แล้วค่อยพุดลาเครื่องสังเวย แล้วหมอจะให้เจ้าของที่จัดรูปคนละ 3 ดอก หมอจะกล่าวอัญเชิญเทพสุทิพย์พิมาน หมอจะนำแป้งหอมที่ผสมกับน้ำมันจันทน์เจิมที่ศาล แล้วเจิมหน้าให้เจ้าของที่ หมอจะนำเงินชันข้าวมาแจกให้เจ้าของที่คนละ 2 บาท เป็นอันเสร็จพิธี

3.3 หมอพ่น หมอเป่า

เมื่อครั้งเมืองบางซ่งเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลโรงพยาบาลมาก กรเดินทางแต่ละครั้งลำบาก บางครั้งกว่าจะไปถึงหมอก็สายเกินไป คนเมืองบางซ่งมีวิธีการรักษาโรคต่างๆ ได้โดยไม่ต้องไปโรงพยาบาล ทำให้คนโบราณมีวิชาไสยศาสตร์สำหรับรักษาโรคต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การรักษาโรคแต่ละชนิดจะแตกต่างกันไป เช่น ถ้าโดนสัตว์มีพิษกัด ไฟลามทุ่ง หมากัด งูสวัด เพื่อลดการอักเสบ บวมของแผล แต่ถ้าเป็นตะปูตำ แก้วบาด มีดฟันจะเป็นการฟันเพื่อป้องกันบาดทะยัก(เป็นความเชื่อของคนโบราณ) ต้องฟัน 3 เวลา โดยใช้ชันข้าวไล่หมากลู 3 คำ เหล้า 1 แบน การฟันจะถือว่าต้องฟันเวลาพลบค่ำ โดยหอมฟันจะนำหมากลู 1 คำ มาเคี้ยวให้ละเอียดจนมีน้ำหมาออกมาแล้วให้ผู้บาดเจ็บนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตกการนั่งต้องนั่งหันซ้ายคาบ้าน หอมฟันจะบริกรรมคาถาแล้วพ่นน้ำหมากลงบริเวณแผล 3 ครั้ง แล้วหอมจะพูดคำว่า “ หาย ” โดยต้องมาพ่นจนครบ 3 เวลา แผลก็จะค่อยๆ ยุบแล้วหายจนเป็นปกติ แต่ถ้าเป็นโรคชางในเด็กน้อย หอมเป่าจะให้ผู้ปกครองเด็กนำชันไปต้มน้ำมา 1 ชัน แล้วหอมจะอมน้ำในชันมาอมไว้แล้วบริกรรมคาถาเสร็จแล้วพ่นไปที่ตัว

3.4 หอมเป่างูกัด

เป็นวิชาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นต่อรุ่น และมีตำราเรียนสมุดข่อย สามารถรักษาพิษของงูได้ทุกชนิดโดยไม่ต้องไปหาหมอที่โรงพยาบาล โดยจะใช้เทียนขี้ผึ้งโบราณ รูป เทียน เงิน 100 บาท เหล้า 1 ขวด หมา 3 คำ เงิน 32 บาท เพื่อเป็นชันข้าวทำน้ำมันตะเกียบครูบาอาจารย์ชุมชุมเทวดาก่อนแล้วค่อยบริกรรมคาถาโดยจะอมเหล้าพ่นตั้งแต่หัวจนถึงเท้าของผู้ที่ถูกงูกัดจะต้องมาเป่าทุกวันจนกว่าแผลจะหาย เมื่อแผลหายแล้วจึงจะคว่ำชันข้าวแล้วนำชันข้าวไปบูชาครู ส่วนสัตว์ที่ถูกสัตว์มีพิษกัดจะเป่าแค่ 1 ครั้ง หากสัตว์ลุกขึ้นกินอาหารได้แล้วก็คว่ำชันข้าวเลยแล้วนำชันข้าวนั้นมาบูชาครูบาอาจารย์ที่บ้านทุกครั้ง

3.5 หอมเป่าหนามตำ ก้างปลาตำ

เป็นวิชาที่คนเมืองบางซ่งเชื่อกันมาตั้งแต่โบราณ บ่อยครั้งที่ก้างปลาตำคอเพราะสมัยก่อนในน้ำมีปลาในน้ำมีข้าวอุดมสมบูรณ์ไม่มีเงินซื้อหมู เห็ด เป็ด ไก่ กินปัจจุบัน พอก้างปลาตำคอไม่สามารถเอาออกได้ก็จะมาให้เป่าให้แล้วก้างปลาจะถอยออกมาทางปากเองโดยไม่ต้องไปให้หมอที่โรงพยาบาลเอาออกให้ สำหรับการพ่นก้างปลาจะไม่ใช้อะไรเลย ถือว่าเป็นวิชาวิทยาทานช่วยรักษาโรค แต่ถ้าเป็นการพ่นไฟลามทุ่ง งูสวัด จะใช้เหล้าอย่างเดียวมอมแล้วบริกรรมคาถาพ่นลงบริเวณที่เป็นใช้เวลา 1 วันก็จะยุบแห้งไปเองจนหายปกติ แต่ถ้าเป็นบาดแผลขนาดใหญ่ที่เกิดจากแก้วบาดหรือสุนัขกัดก็จะใช้หมากลู 3 คำ เงิน 1 บาท นำหมากลูมาพ่นมอมแล้วนึกถึงครูบาอาจารย์แล้วเคี้ยวจนมีน้ำหมาออกมาแล้วพ่นที่บาดแผล 3 ครั้ง การเป่ารักษาทุกชนิดต้องมาเป่าเวลาเย็น ใกล้ตะวันตกดิน แต่ถ้าเป็นวันพระจะไม่เป่า

3.6 หอมตุ้รักษาเส้น

เป็นหอมตุ้เพื่อรักษาเส้น รักษาอาการปวดเมื่อย ด้วยการท่องคาถา เรียกว่าหอมตุ้ การรักษาจะต้องมีชันข้าว คือ 5 บาท ตวย 3 ตวย ในแต่ละตวย (กรวยที่ทำด้วยใบตอง) โดยใส่ดอกไม้ 1 ดอก หมา 1 คำ รูป 1 ดอก และเขียนชื่อผู้จะรักษาว่าปวดเมื่อยที่บริเวณไหน ในกรณีที่คนป่วยไม่ต้องมาเองก็ได้โดยแค่เขียนชื่อและบริเวณที่เป็นมาให้ก็สามารถรักษาได้ แต่ถ้าผู้ป่วยมาเองหอม

ก็จะถามว่าปวดเมื่อยบริเวณไหนแล้วหมอก็จะทอุงศาถาและก็จะบืบเบาๆ บริเวณที่เป็น เสร้งแล้วก็ต้องเขียนชื่อ หมอจะทอุงบรกรรมศาถาให้ 3 ครั้ง ใน 3 วัน โดยหมอได้วิชามาจากครูอยู่บ้านด่านลานหอยซึ่งขณะนั้นหมอบวชอยู่เห็นพี่ด่านลานหอยกำลังทำอยู่ก็ไปถามว่าทำอะไร จึงลองตั้งแต่นั้นนั้นอายุประมาณ 21 ปี จนปัจจุบันอายุ 84 ปี ก็ได้ถ่ายทอดวิชาให้ลูกชายแล้ว

ภาพ 114 หมอตุ้กำลังสาธิตการรักษาอาการปวดเมื่อย

4. ตำนานเรื่องเล่าพระร่วง

นายบุญธรรม วงศ์ชมพู และนายสมคิด คำมาอ้าย เล่าย้อนกลับไปในอดีตที่เคยได้ยินผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่ามี นางหนึ่งซึ่งมีปล่องอยู่บนเขาหลวง อำเภอสรีมัท หนีพ่อหนีแม่มาเที่ยวเกิดได้เสียกับเทวดาตั้งท้องแล้วออกมาเป็นฟองไข่ ตากับยายคู่หนึ่งไปเก็บของป่าได้เจอไข่ใบดังกล่าวและเมื่อนำไข่ใส่ภาชนะใดก็ร่วง แต่เมื่อพอสานชะลอมใส่แล้วไข่ไม่ร่วง นำกลับมาที่บ้านและเมื่อเวลาผ่านไปไข่ในนั้นแตกออก พบเด็กผู้ชายหน้าตาน่ารักน่าเอ็นดูและได้ตั้งชื่อให้ว่า ร่วง และได้เลี้ยงดูนับแต่นั้นมา เมื่อร่วงโตขึ้นด้วยความที่ร่วงไม่มีเพื่อนเล่นตากับยายจึงได้หาไม้มาแกะทำตุ๊กตาไว้ให้เล่นแต่ตุ๊กตาไม่สามารถเล่นได้เพราะว่าเป็นไม้ ร่วงจึงได้พูดว่าทำไมไม่พูดด้วย ตุ๊กตาไม้นั้นก็กลายเป็นคนให้ชื่อว่า ลือ ร่วงกับลือก็เลยกลายเป็นพี่น้องกัน ร่วงจึงได้รู้ว่าตนเองมีวาจาสิทธิ์ ร่วงได้เก็บเรื่องนี้ไว้เป็นความลับ

4.1 ตำนานเรื่องขอมดำดิน

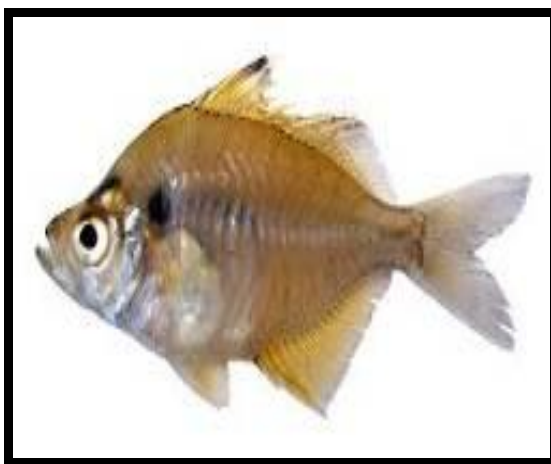

ภาพ 115 ขอมดำดิน

นอกจากนี้คุณลุงสมคิด คำมาอ้าย ยังเล่าถึงสมัยตอนเรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดปากคลองช้างว่าเคยเรียนวิชาประวัติศาสตร์เรื่องขอมดำดินที่เป็นเรื่องแปลกมากที่มีคนที่มีวาจาสิทธิ์เมื่อพูดออกไปแล้วทำให้คนกลายเป็นหินได้ ตอนนั้นด้วยความที่เป็นเด็กจึงอยากเห็นขอมที่ดำดินกลายเป็นหิน เมื่อโตขึ้นได้มีโอกาสเดินทางเที่ยวไปที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยหรือเมืองเก่าได้เลยเข้าไปในวัดตระพังทองที่ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย ได้พบศาลา “พระร่วงเจ้าขอมดำดิน” ทำให้ความทรงจำสมัยเด็กของคุณลุงสมคิดย้อนกลับมาอีกครั้งและทำให้นึกถึงเรื่องราวที่ได้ยินมาจากคนเฒ่าคนแก่ว่า ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมืองสุโขทัย ในขณะนั้นบ้านเมืองยังตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรละโว้ และจะต้องมีการตักน้ำส่งส่วยให้เจ้าเมืองละโว้ทุกปี โดยการใช้กระบวย (เหมือนกระบุงแต่มีหูหิ้ว) ซึ่งลุงบุญธรรม วงศ์ชมพู ได้เล่าเสริมอีกว่า เมื่อพระร่วงโตขึ้นมาก็อาสาช่วยตักน้ำเพื่อส่งส่วยเหมือนกับผู้ชายคนอื่น แต่ร่วงได้ใช้ชะลอมในการตักน้ำ และความที่มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ทำให้ชะลอมที่มีตาห่างสามารถใส่น้ำได้สร้างความแปลกใจให้กับเจ้าเมืองละโว้และชาวบ้านคนอื่นเป็นอย่างมาก เจ้าเมืองละโว้จึงคิดว่าร่วงต้องมีของดีและต้องเป็นคนที่มีความสามารถแกร่งกล้าและกลัวว่าจะทำให้สุโขทัยเกิดความกระด้างกระเดื่องได้ เมื่อร่วงกลับมาจากการส่งส่วยน้ำร่วงได้บวช เจ้าเมืองขอมส่งทหารมาเพื่อจะมาสวามิภักดิ์ โดยตามหาไปถึงวัดที่พระร่วงจำพรรษาอยู่โดยทหารขอมได้ใช้ฤทธิ์ดำดินลอดกำแพงวัดเข้าไป เห็นพระร่วงกำลังกวาดลานวัดอยู่ แต่เพราะทหารขอมคนนั้นไม่รู้จักพระร่วงมาก่อนจึงถามว่า “พระร่วงที่มาจากเมืองละโว้อยู่ที่ไหน” พระร่วงจึงสอบถามจนรู้ว่าเป็นนายทหารขอมที่ตามมาทำร้ายตนจึงได้บอกไปว่า “เจ้าจงอยู่ที่นี้แหละอย่าไปไหนเลย ฉันจะไปตามพระร่วงให้” ด้วยฤทธิ์วาจาสิทธิ์ของพระร่วง ร่างของขอมดำดินที่เผล่ขึ้นมาครั้งตัวนั้นแข็งกลายเป็นหินติดคา

แผ่นดินอยู่ตรงนั้นทันที นายบุญธรรมเคยไปกะเทาะเอาหินที่ตัวของขอมดำดินมาแช่น้ำให้เด็กที่มีอาการปวดท้องดื่ม แต่ก็เป็นเรื่องที่แปลกพอเด็กดื่มเข้าไปสักพักก็หายปวดท้องอย่างน่าอัศจรรย์ จากคำบอกเล่าต่อๆ กันมา พระร่วงเจ้า ขอมดำดินได้ถูกย้ายจากวัดมหาธาตุมาประดิษฐานที่วัดตระพังทอง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยเป็นสถานที่สำคัญเป็นที่เคารพสักการะของคนในท้องถิ่นเพื่อให้ประชาชนได้มากราบไหว้ สักการะ ขอพรตามความเชื่อแห่ง “วาจาสิทธิ์” ซึ่งทางวัดเปิดให้ประชาชนเข้าสักการะทุกวันไม่มีวันหยุด

4.2 ตำนานเรื่องปลาอีจกหรือปลาพระร่วง

ภาพ 116 ปลาอีจกหรือปลาพระร่วง

นายบุญธรรม วงค์ชมพู เล่าให้ฟังว่ามีชาวบ้านนำข้าวและปลาตัวหนึ่งมาให้ นายร่วงได้กินเนื้อปลาทั้งสองข้างหมดแล้วก็โยนทิ้งลงไปในสระ และสั่งว่า “เจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาเถิด” ด้วยความที่มีวาจาศักดิ์สิทธิ์เกิดความอัศจรรย์ก้างปลาดังกล่าวกลายเป็นปลาวายน้ำไปได้ เรียกว่าปลาพระร่วง จะมีลำตัวใสเห็นก้างปลาชัดเจน ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาอีจก”

4.3 ตำนานพระร่วงเล่นว่าว

สำหรับตำนานเรื่องการวิ่งว่าวของพระร่วงนั้น ลุงบุญธรรม วงค์ชมพู ได้เล่าให้ฟังว่าพระร่วงชอบการวิ่งว่าวเป็นอย่างมากได้เล่นวิ่งว่าวจากสุโขทัยเพื่อจะไปศรีสัชนาลัยขณะที่วิ่งว่าวนั้นท่านได้ไปสะดุดตอล้มที่บ้านแสนตอ แล้วล้มคุกเข่าที่บ้านคุก (โดยมีหลักฐานคือรูปหัวเข่ากระแทกพื้นและเสียดที่บันไดสารจิต จึงเป็นชื่อหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันนี้ ในอำเภอศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับตำบลเมืองบางขลังนี้เอง

4.4 ตำนานเรื่องถนนพระร่วง

ภาพ 117 ถนนพระร่วง

ลุงสมคิด คำมาอ้ายเล่าว่า ถนนพระร่วง เป็นถนนสายประวัติศาสตร์ที่เชื่อมระหว่างเมืองกำแพงเพชรผ่านสุโขทัย ไปจนถึงศรีสัชนาลัย ด้วยระยะทาง ๑๒๓ กิโลเมตร เชื่อว่าถนนสายนี้สร้างเมื่อกว่า ๗๐๐ ปีมาแล้ว เพื่อใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ถือว่าเป็นทางหลวงแผ่นดินสายแรกของประเทศไทยก็ได้ด้วยความที่มีวาจาสิทธิ์ของพระร่วงได้ทรงสร้างถนนสายนี้ว่า เพียงพระร่วงได้ใช้เท้าเกลี่ยดินเพียงสามครั้งก็ได้ถนนสายนี้ขึ้นมา ปัจจุบันเส้นทางนี้ยังคงเหลือหลักฐานร่องรอยอยู่แต่บางส่วนก็จะเป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านไปบ้างแล้ว

4.5 ตำนานเรื่องบ้านสามห้อง

ลุงบุญธรรม วงค์ชมพู เล่าว่าเมื่อครั้งพระร่วงเดินทางผ่านมาถึงบ้านชาน อำเภอสรีสำโรงในปัจจุบันเป็นเวลาพลบค่ำ พบบ้านหลังหนึ่งแล้วจะนอนพักอาศัยด้วยแต่ปรากฏว่าบ้านหลังนั้นไม่ยอมให้พักอาศัยด้วยจึงบอกกับพระร่วงว่าบ้านนี้มีแค่สองห้อง ห้องนอนกับห้องครัวไม่สามารถจะให้พักได้ พระร่วงจึงสาบว่าถ้าใครสร้างบ้านสามห้องขอให้ไฟไหม้ และก็เป็นตามนั้นชาวบ้านที่มีความเชื่อดังกล่าว จึงไม่กล้าสร้างบ้านสามห้องเลย

4.6 ตำนานเรื่องถ้ำนางคำ

ภาพ 118 ถ้ำนาง

ลุงสมคิด คำมาอ้าย เล่าถึงสิ่งที่น่าสนใจอื่นๆเกี่ยวกับพระร่วงอีกคือ ชื่อของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลสารจิตร อำเภอศรีสัชนาลัยนั้นล้วนมีที่มาจากตำนานรักในสมัยพระร่วงเจ้า คือ เรื่องราวความรักระหว่างพระร่วง และนางคำซึ่งเป็นสาวงามในสมัยนั้น พระร่วงหรือนายร่วงในขณะนั้นได้พบกับนางคำกำลังเล่นน้ำที่แก่งหลวง (อยู่ในพื้นที่ตำบลเมืองเก่า อำเภอศรีสัชนาลัย) พระร่วงติดตาต้องใจนางคำอยากได้นางคำเป็นภรรยา แต่นางคำกลับวิ่งหนีเพราะตกใจรูปร่างอันใหญ่โตของพระร่วง แต่ด้วยความเสนหาที่มีต่อนางคำอย่างมากพระร่วงจึงวิ่งตามหานางคำ ต่อมาเมื่อพระร่วงตามหานางคำจนเจอแล้ว นางคำจึงวิ่งหนีขึ้นไปแอบในถ้ำบนภูเขา แล้วนำผ้าถุงมาปิดปากถ้ำไว้เพื่อไม่ให้พระร่วงเข้าไปในถ้ำ พระร่วงพยายามอ้อนวอนให้นางคำออกมาจากถ้ำเท่าไร ๆ ก็ไม่เป็นผล จึงสาปให้นางคำอยู่ในถ้ำตลอดไป ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเรียกภูเขาลูกนั้นว่า เขานางคำ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งตำนานของพระร่วงนางคำในแต่ละพื้นถิ่นยังมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างออกไปตามการบอกเล่าที่สืบทอดกันมา อาทิเช่น บางตำนานเล่าว่าที่มาของหนองจรเข้ซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของตำบลสารจิตรนั้นก็มาจากการที่พระร่วงเสกจรเข้ให้คอยเฝ้านางคำไว้ไม่ให้ลงจากถ้ำ

4.7 ตำนานเรื่องสาบเกลื้อให้เป็นกรวด

ลุงบุญธรรม วงศ์ชมพู เล่าว่า มีเกวียนลากเกลื้อผ่านมาพระร่วงจึงขอเกลื้อจากพ่อค้าเพื่อจะมาจิ้มผลไม้แต่พ่อค้าไม่ให้ พระร่วงเลยพูดว่าขอให้เกลื้อกลายเป็นกรวด ด้วยความที่มีวาจาคักดีสิทธิ์ พอเดินทางไปได้ก็เกลื้อนั้นก็กลายเป็นกรวดตามคำพระร่วง อยู่ที่วัดพระบาท อำเภอเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย วัดนี้จะอยู่บริเวณตีนเขา

4.8 ตำนานเรื่องพระร่วงตะยอดเจดีย์ขาด

ภาพ 119 ฐานเจดีย์ที่วัดพระพรังค์
อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 120 ยอดเจดีย์ที่วัดราชบูรณะ
อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

พระร่วงกับพระลือ ปันเจดีย์ทรายแข่งกันในวัดว่าของใครจะสวยกว่ากันพอเวลาหมดแล้ว ของพระลือซึ่งเป็นน้องสวยกว่าทำให้พระร่วงผู้พี่โกรธมากเลยตะยอดเจดีย์ขาดไปตกที่วัดราชบูรณะอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก สามารถไปชมได้

5. ลึกลับลึกลับและเรื่องอัศจรรย์เกี่ยวกับเขาน้ำด้วน

5.1 ดวงไฟจากวัด

ยายเล่าให้ฟังว่าพอใกล้จะถึงวันพระใหญ่ ยิ่งในช่วงเข้าพรรษา เช่น วันตรุษไทย จะเห็นดวงไฟดวงใหญ่ส่องแสงสว่างจ้าลอยมาจากทางวัดโบสถ์แล้วมาตกที่เขาน้ำด้วน และก็จะมီးเสียงปี่พาทย์ ดังจากทางเขาน้ำด้วนด้วย

5.2 ถ้ำทองคำ

ถ้ำทองคำบนเขาน้ำด้วนเชื่อกันว่าก้อนหินในถ้ำนี้มีทองอยู่ ถ้าเอาก้อนทุบที่หินจะเห็นมีเนื้อทองอยู่ในก้อนหิน

5.3 ขุมสมบัติบนเขาน้ำด้วน

บนยอดเขาน้ำด้วนจะมีหนองน้ำแล้วมีกอไผ่ขึ้นล้อมรอบ ชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า“โอ้โง้งหนองไผ่” บริเวณนี้จะมีขุมสมบัติอยู่มากมายแต่ถ้าใครจะหาเจอ เปรียบเสมือนการเล่นปริศนา คำทายอีแร้งฟักไข่ หลายคนเล่าว่าจะมีคนโบราณมาเข้าฝันบอกว่ามีสมบัติอยู่บริเวณใดให้ไปขุดโดยที่ห้ามบอกคนอื่นถ้าเอาเรื่องไปบอกคนอื่นสมบัติจะเคลื่อน แต่คนที่ฝันนั้นได้นำเรื่องที่ฝันไปบอกคนอื่นเพราะกลัวผีหลอก ได้พากันไปขุดสมบัติและได้ยินเสียงสิ่งของบางอย่างเคลื่อนที่ได้พื้นดินแล้วดินก็ขุ่น

ขึ้นมาเหมือนมีอะไรสักอย่างเคลื่อนที่หายไปใต้ดินอย่างรวดเร็วและไม่เจอสมบัติ เพราะสมบัติเคลื่อนหนีเนื่องจากการไปบอกคนอื่น

5.4 วังตะพานน้ำ

ในอดีตบริเวณหมู่บ้านน้ำด้วนมีแม่น้ำที่ไหลผ่านเกิดมีวัง (คือบริเวณที่ลึกที่สุดของแม่น้ำ)จะเป็นแหล่งที่พบตะพานมาก ยิ่งช่วงหน้าหนาวตะพานจะขึ้นมาชาวบ้านจะยิงกันเป็นว่าเล่น แต่ถ้าหากมีชาวบ้านคนไหนบ่นว่าเบื่อไม่อยากจะยิงตะพานแล้ว ตะพานก็จะหายไปไม่ขึ้นมาให้ยิงอีกเลย แต่ปัจจุบันไม่มีแล้วเพราะว่าแม่น้ำตื้นเขิน

5.5 บ่อน้ำทิพย์ : บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

บ่อน้ำทิพย์ที่บริเวณกัวเขาน้ำด้วน มีลักษณะเป็นบ่อสี่เหลี่ยมที่มีศิลาแลงวางเป็นขอบ บ่อ กว้างและยาวประมาณ 3 เมตร ความลึกพอสมควรแต่ยังสามารถเห็นต้นไม้ที่ขึ้นในบ่อได้ต่างๆ ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของบ่อน้ำทิพย์ว่าน้ำในบ่อน้ำนี้สามารถรักษาโรคต่างๆได้จนมีคนจากกรุงเทพฯและจังหวัดอื่นๆมานำน้ำจากบ่อน้ำทิพย์นี้ไปประกอบในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ อยู่บ่อยครั้ง แต่มีข้อห้ามว่าห้ามหญิงที่มีประจำเดือนมาใกล้บริเวณบ่อน้ำ มิฉะนั้นน้ำในบ่อจะแห้งไม่มีน้ำไปหลายปี กว่าน้ำจะผุดขึ้นมาเต็มบ่ออีกครั้ง และในบ่อน้ำทิพย์นั้นจะมีต้นไม้หลากหลายชนิด เหมือนเฟิร์นบ้าง เหมือนบัวบ้าง แต่ที่มีลักษณะเหมือนบัว ทั้งต้นและดอกสีเหมือนเปลือกมังคุด จะมีฟองอากาศผุดขึ้นมาทุกๆ 15 วินาทีทั่วทั้งสระน้ำสวยงามเป็นอย่างมาก แล้วยังมีปลาตัวเล็กลักษณะเหมือนปลาหางนกยูงว่ายไปมาเต็มบ่อไปหมด และมีเรื่องเล่าจากคนที่เคยนำสมบัติของแผ่นดินเมืองบางซ่งไปเป็นของตนเองจนทำให้เกิดเรื่องไม่ดีกับครอบครัวจนต้องนำกลับไปคืนที่เดิม เรื่องมีอยู่ว่ามีคนไปหาของป่าที่บริเวณบ่อน้ำทิพย์ได้เห็นแสงสีเขียวสว่างออกมาจากก้อนหินก้อนหนึ่งที่มีรูปร่างคล้ายซากและมีรอยนิ้วมือคนฝังอยู่ในซากเหมือนว่ากำหินไว้แน่น เลยนำไปเก็บ ไว้ที่บ้านนานอยู่ประมาณ 4-5 ปีตั้งแต่เอาสมบัติแผ่นดินอันนี้กลับไปบ้านภรรยาล้มป่วย เจ็บ ออดๆ แอดๆ ตลอดมารักษาอย่างไรก็ไม่หายสักทีเลยไปหาหมอไสยศาสตร์ดูตามตำราโหราศาสตร์แล้วหมอดูทักว่าเจ้าไปนำเอาทรัพย์แผ่นดินที่ครอบครองเป็นของตนกลับไปคืนที่เดิมภรรยาที่เคยเจ็บป่วยก็หายจากอาการเจ็บป่วยจนชาวบ้านแถวนั้นเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณนั้นว่ามีเจ้าพ่อที่ดูแลรักษาบ่อน้ำทิพย์ ชื่อ **เจ้าพ่อพวงทอง** ที่คอยเฝ้าทรัพย์สมบัติโบราณที่เมืองบางซ่งนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ

หลังจากนี้ก็มีคนประมาณ 8-10 คนมาช่วยกันขุดเอาครกหินโบราณที่เป็นศิลาแลงสันนิษฐานน่าจะเป็นครกที่ใช้ตำยาในสมัยโบราณ วงนอกมีขนาด 80 x 80 ซม. วงในมีขนาด 25 x 25 ซม. มีความลึกประมาณ 30 ซม. และนำกลับบ้าน หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดอาถรรพณ์ต้องเสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ จนต้องเอาครกไปคืนที่เดิม และตอนสมัยที่ครูสมัย วงพันธ์ มาเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านน้ำด้วนนั้นมาบวสและนำเอาขอบบ่อน้ำทิพย์ไปไว้ที่โรงเรียนก็เกิดเรื่องอาถรรพณ์ขึ้นอีกคือภารโรงผูกคอตายในโรงเรียน ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเรื่องอาถรรพณ์ที่เกิดขึ้นจากการนำทรัพย์ของแผ่นดิน

ไป เมื่อประมาณ 27 ปีที่แล้วเคยมีคนเห็นเสือโคร่งตัวใหญ่บริเวณที่พักคนงานที่มาทำสัมปทานป่าไม้ สมัยนั้น ซึ่งเชื่อว่าเป็นเสือเจ้าที่เจ้าทางทำให้ลูกของคนที่เห็นเสือเจ้าที่นั้นป่วย เป็นไข้นอนซมไม่สามารถลุกนั่งหรือเดินไปไหน ต่อมาก็เสียชีวิต หลังจากนั้นก็ได้ตั้งศาลเจ้าที่เจ้าทาง สืบต่อมาจนทุกวันนี้

ภาพ 121 บ่อน้ำทิพย์และเจ้าพ่อพวงทอง

2.8 ผลการสืบค้นอาหารพื้นถิ่นของชาวบางช้าง

ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณชุมชนบ้านวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางช้าง มีวิถีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย อาหารบางชนิดมีความแตกต่างจากอาหารพื้นบ้านของภาคอื่น โดยมักจะกินได้ทุกอย่างที่มีในท้องถิ่นหรือหาได้จากป่าชุมชน ซึ่งคนส่วนใหญ่จะมีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ รู้จักแสวงหาสิ่งต่างๆ ที่หาได้ในท้องถิ่นมาดัดแปลงเป็นอาหาร โดยจากการเก็บของป่า การล่าสัตว์ การแลกเปลี่ยน การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการซื้อ ซึ่งอาหารทุกมื้อส่วนใหญ่จะต้องมีผักเป็นส่วนประกอบหลัก และมีเนื้อสัตว์ เช่น ปลา ไก่ หมู และเนื้อวัว เป็นส่วนประกอบรองลงมา สำหรับรสชาติของอาหารนั้น ส่วนใหญ่แล้วจะออกรสจัด ซึ่งหมายถึงรสชาติที่ออกไปทางเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ที่ขาดไม่ได้คือ เผ็ด เสน่ห์ของอาหารอยู่ที่วิธีการปรุงวัตถุดิบ ซึ่งคนเมืองบางช้างส่วนใหญ่แล้วจะใช้ปลาร้าเป็นเครื่องปรุงสำคัญในการทำอาหาร

พืชที่นำมาปรุงอาหารที่ล้วนเป็นผักสวนครัวและพืชสมุนไพรที่ปลูกและขึ้นเองบริเวณรอบบ้าน เช่น พริก พริกทอง ขุนุน หัวตาล มะรุม ชะอม มะละกอ ผักบุ้ง เขียว ผักกะเฉด มะเขือ หัวปลี ต้นบอน ขี้เหล็ก ใบเตย ถั่วพิกยาว ตำลึง กลัวย แดง หน่อไม้ กะเพรา โหระพา ตะไคร้ ข่า มะนาว และผักโร จากากทุ่งนา เป็นต้น ในบางฤดูจะมีของป่าที่แตกต่างกัน เช่น ดอกดิน ต้นพวยง ผักหวาน จะผลิใบในช่วงต้นฤดูฝน หน่อไม้ และดอกกระเจียว จะแตกหน่อทั้งช่วงฤดูฝน ผักสาบ เห็ดหอบ

มีในป่าชาวบ้านทำไปประกอบอาหารในเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ส่วนเห็ดโคน จะออกมาในช่วงเข้าพรรษา ลูกปรังจะมีขึ้นเองในป่าประมาณช่วงเดือนสิงหาคม ในส่วนที่ต้องซื้อ เช่น พริกไทย หอม กระเทียม ส่วนเนื้อสัตว์ เช่น หมู ไก่ ชี้อ บางส่วนไก่จะเลี้ยงเองที่บ้าน ปลา หอย กุ้ง ได้จากการทอดแหในคลอง และสัตว์ป่าที่พอจะหาได้ ก็จะมี แอ้นก และไก่ป่า เป็นต้น

ผลจากการลงพื้นที่ร่วมเก็บข้อมูลของทีมวิจัยชุมชน สามารถสรุปอาหารพื้นถิ่นของชาวเมืองบางช้างที่สำคัญและใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน มีดังนี้

การถนอมอาหารของชาวบางช้าง

1.1 ปลาเกลื่อ

ภาพ 122 ปลาเกลื่อหรือปลาแดดเดียว

ส่วนประกอบ ปลา ,เกลื่อเม็ด

วิธีทำ

- 1) นำปลามาซุดเกล็ด ล้างทำความสะอาด
- 2) ต้มเกลื่อให้ละเอียด เกลื่อต้องใช้เกลื่อเม็ด เพราะเกลื่อเม็ดไม่เค็มจัด จนเกินไป หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เค็มได้
- 3) นำปลามาคลุกกับเกลื่อพอประมาณ ไม่ให้เค็มจนเกินไป ถ้าเค็มน้อยไปจะทำให้ปลาเกลื่อมีกลิ่นเหม็นได้ ทิ้งไว้ 10-15 นาที

4) ล้างปลาที่คลุกเกลือ ด้วยน้ำเปล่า เพื่อลดความเค็ม จะได้ปลาเกลือนที่มีรสชาติไม่เค็มเกินไป

5) นำปลาที่ล้างมาตากแดด ต้องเป็นแดดจัด แดดวันจะได้ไม่ตอมปลาเกลือน ตากจนปลาเกลือนหมาดๆ หรือถ้าต้องการเก็บไว้ให้นานต้องตากจนแห้ง

6) เก็บใส่ถุงไว้ประกอบอาหาร

ปลาเกลือน เป็นอาหารที่ทำกันทุกบ้าน ในช่วงที่มีปลาเยอะจนนำมาประกอบอาหารสดไม่ทัน ลักษณะของปลาเกลือน ที่ดีจะต้องไม่เค็มและแห้งจนเกินไป หรือที่เรียกว่า ปลาเกลือนแดดเดียว จะมีรสชาติที่อร่อย มีกลิ่นหอม แต่ข้อเสียของปลาเกลือนที่ไม่เค็ม อาจทำให้ปลาเกลือน มีกลิ่นเหม็น และเก็บไว้ไม่ได้นาน ในบางครัวเรือนมีปลาเกลือนมากก็จะขาย แต่ส่วนใหญ่จะเก็บไว้รับประทานภายในครัวเรือน

1.2 ปลาอย่าง

ภาพ 123 ปลาอย่าง

ส่วนประกอบ ปลา (ส่วนใหญ่จะใช้ปลาประเภทที่มีเกล็ดเช่น ปลาสร้อย)

วิธีทำ

- 1) นำปลาซุดเกล็ด ทำความสะอาด
- 2) นำปลาที่ล้างเสียไม้ หรือใส่แผงที่สานจากไม้ไผ่ ใช้ใบตองกล้วยน้ำว้า มาปิดเวลาอย่างใช้ไฟอ่อนๆ เพื่อให้ปลาอย่างหอมกรุ่นและเหลืองแห้ง
- 3) ก่อนเก็บต้องนำปลาอย่างมาตากแดดให้แห้งอีกรอบ
- 4) เก็บให้มิดชิด พร้อมนำมาประกอบอาหาร

ปลาย่าง เป็นการถนอมอาหาร ที่ทำในช่วงหน้าน้ำที่ปลาชุกชุมเพื่อใช้ประกอบอาหารหลายชนิด เช่น แกงเลียง แกงส้ม แกงเผ็ด หรือน้ำพริกปลาย่าง มากินกับน้ำพริกปลาร้า ซึ่งในช่วงที่ปลาจำนวนมากบางครัวเรือนก็จะมีอาชีพ การทำปลาย่างขาย

1.3 ปลาร้า

ภาพ 124 ปลาร้า

ส่วนประกอบ ปลา ,เกลือเม็ด ,ข้าวสาร หรือข้าวคั่ว

วิธีทำ

- 1) นำปลาซุดเกล็ดทำความสะอาด
- 2) ต้มเกลือให้ละลายพอประมาณ
- 3) คลุกปลากับเกลือให้เข้ากัน นำไปใส่ในไห หมักทิ้งไว้ครึ่งเดือน
- 4) นำข้าวสารมาคั่วให้เหลืองแล้วนำมาตำพอละเอียด นำปลาที่หมักออกมาคลุกกับข้าวคั่ว และหมักต่ออีกครั้งเดือนหรือเวลาที่ใช้หมักอาจแตกต่างกันไปตามขนาดของตัว
- 5) นำมาประกอบอาหารตามต้องการ

ปลาร้า เป็นอาหารหมักพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ของไทยมาช้านานเป็นอาหารที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งนี้ปลาร้าสามารถนำไปใช้เป็นส่วนประกอบในการปรุงอาหารได้หลายชนิดที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนนิยม เช่น ส้มตำ น้ำพริกปลาร้า ปลาร้าทรงเครื่อง แกงอ่อม และแกงเผ็ดต่าง ๆ

1.4 หน่อไม้ดอง

ภาพ 125 หน่อไม้ดอง

ส่วนประกอบ หน่อไม้ เกลือ และน้ำซาวข้าว

วิธีทำ

1) ปอกเปลือกหน่อไม้ ล้างให้สะอาด
 2) นำหน่อไม้หั่น ส่วนโคนหั่นขวางเป็นชิ้นบางๆ ส่วนยอดจะหั่นตามยาวก็ได้ แต่ต้องบางๆ เหมือนกัน

3) แล้วใช้เกลือเคล้าให้ทั่วหน่อไม้ นำไปใส่ในขวดโหล

4) เติมน้ำซาวข้าวที่กรองสะอาดแล้ว ใส่ลงไปพอท่วม ปิดขวดให้สนิท ทิ้งไว้ 5-6 วันก็ใช้ได้

เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูฝนจะมีหน่อไม้ในชุมชนเป็นจำนวนมากเช่น หน่อไม้หวาน หน่อไม้รวก และ หน่อไม้ค้าย ชาวบ้านจึงได้นำหน่อไม้มาถนอมอาหารโดยการดอง ซึ่งสามารถเก็บไว้กินได้นานจนถึงนอกฤดู คนเมืองบางซังนิยมนำมาประกอบอาหารหลากหลายชนิด เช่น ผัด และแกง

1.5 สัมแผ่น

ภาพ 126 สัมแผ่น

ส่วนประกอบ มะม่วง , เกลือ

วิธีทำ

- 1) ตัดหัวมะม่วงสุก ล้างน้ำให้สะอาด
- 2) ใส่ครกโขลก นำมายีกับกระแตง(ตะแกรง) แล้วนำเม็ดกับเปลือกออก
- 3) นำมะม่วงมากวนใส่เกลือเล็กน้อย ทิ้งไว้ให้เย็น
- 4) นำมากระจายเนื้อมะม่วงบางๆ ให้ทั่วแผ่นพลาสติก ตากแดดจัดๆ จนแห้ง
- 5) ลอกสัมแผ่นออกจากพลาสติก ตัดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม ม้วนกลม เก็บไว้รับประทาน

ในชุมชนจะมีมะม่วงแทบทุกบ้าน เมื่อถึงฤดูมะม่วงก็จะสุกและบริโภคไม่ทัน จึงต้องถนอมอาหารโดยทำสัมแผ่นเก็บไว้รับประทานในช่วงที่มะม่วงวายไปหมดแล้ว บางบ้านมีมากจนต้องขายเป็นการเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว สัมแผ่นในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นมะม่วงกลีบล้าน มะม่วงกระล่อน มะม่วงตาล ซึ่งจะมีกลิ่นหอมและรสชาติหวานอมเปรี้ยวที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชาวบางช้าง

อาหารคาวหวาน

1.1 แกงขนุน

ภาพ 127 แกงขนุน

ส่วนประกอบ ขนุนอ่อน ปลาอย่าง ซะอม มะเขือส้ม ตะไคร้ ข่า มะขามเปียก พริกแห้ง หอม กระเทียม ปลาร้า กระชาย และเกลือ

วิธีทำ

- 1) ปอกเปลือกขนุนออกให้เหลือเนื้อใน หั่นขนุนเป็นชิ้น ๆ
- 2) โขลกพริกแกง โดยใส่เกลือกับพริกโขลกจนแหลก เกลือจะช่วยทำให้พริกแหลกเร็ว และเวลาตำพริกจะได้ไม่กระเด็นเข้าตา จากนั้นใส่ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม พอต้มให้แหลกเมื่อเข้ากันแล้ว ตามด้วยปลาร้าสับหรือน้ำปลาร้า

- 3) ตั้งน้ำให้เดือด ใส่ขนุนในหม้อ ต้มให้สุกพอดี
- 4) ละลายพริกแกง และน้ำล้างครก ลงในหม้อ
- 5) ใส่ปลาอย่าง และมะขามเปียก ปรงรสให้เหมาะพอดี
- 6) ใส่ซะอม และมะเขือส้ม คนให้เข้ากัน ปรงรสตามต้องการ

แกงขนุน ผัดขนุน หรือ อาหารที่มีขนุนเป็นส่วนประกอบ ถือว่าเป็นอาหารที่เป็นมงคล ที่คนในชุมชนเมืองบางขันนิยมทำในงานแต่งงาน เพื่อเป็นเคล็ดว่าให้คู่แต่งงานนั้นมีความเกื้อหนุน จุนเจือต่อกัน นอกจากจะแกงในงานมงคลต่างๆแล้ว ในครัวเรือนก็จะทำกินกันเป็นประจำทุกฤดู เคล็ดลับความอร่อยของแกงทุกชนิดของคนในชุมชนคือ น้ำล้างครก เมื่อโขลกเครื่องแกงได้ที่แล้ว จะไม่ตักขึ้นมาใส่ภาชนะ แต่จะทิ้งไว้ในครก จนกว่าจะเอาใส่หม้อแกง พอตักเครื่องแกงใส่หม้อเรียบร้อยแล้ว จะใส่น้ำเล็กน้อยเพื่อล้างเครื่องแกงที่ติดครกไว้ในหม้อแกง

1.2 แกงหัวตาล

ภาพ 128 แกงหัวตาล

ส่วนประกอบ หัวตาลอ่อน ชะอม ข่า ถั่วเขียว ตะไคร้ กระชาย ปลาย่าง พริกแห้ง หอม กระเทียม กะทิ มะขามเปียก ปลาร้า

วิธีทำ

1) ลูกตาลที่จะนำมาแกง ต้องเลือกลูกที่ไม่แก่มาก สังเกตจากเปลือกมีสีน้ำตาลๆ ก้นลูกสีเขียว หัวตาลต้องอ่อนๆ สามารถปาดหรือซอยได้ประมาณ 1/3 ของลูก แช่น้ำเกลือ กับน้ำมะขามเปียก ทิ้งไว้ เพื่อไม่ให้ หัวตาลดำ

2) ใส่เกลือกับพริกขี้หนูลงจนแห้ง จากนั้นใส่ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม พอเข้ากัน ตามด้วยกระชาย และปลาร้า ทั้งหมดต้องตำให้แหลก

3) ต้มน้ำให้เดือด เอาหัวตาลที่หั่นใส่หม้อแกง ต้มจนเดือด รินน้ำทิ้ง 1-2 ครั้ง เพื่อลดความขมของหัวตาล

4) ต้มถั่วเขียวจนสุกพอประมาณ

5) นำพริกแกงที่ตำละเอียด ในหม้อพร้อมกับน้ำล้างครกน้ำพริก ใส่กะทิ ใส่ถั่วเขียวที่ต้มสุก ใส่ปลาย่าง และน้ำมะขามเปียกลงในหม้อ จากนั้นใส่ชะอม และปรุงรสชาติให้พอดีตามต้องการอีกครั้ง

แกงหัวตาลไม่ค่อยพบบ่อยนัก นิยมแกงในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน ในสมัยก่อนคนในชุมชนจะปลูกตาลไว้บนคันทนา มีแถบทุกบ้าน ดังนั้น จึงมีอาชีพคนรับจ้างขึ้นตาล ในปัจจุบันต้นตาลมีจำนวนลดน้อยลงและวิธีการค่อนข้างยาก คนขึ้นตาลนับวันจึงน้อยลงทุกที แต่เมนูแกงหัวตาลก็ยังมีทานได้อยู่ โดยเฉพาะงานบุญหรืองานมงคล เช่น บวชนาค แต่งงาน

1.3 แกงส้มมะคึก

ภาพ 129 แกงส้มมะคึก

ส่วนประกอบ ยอดและใบมะคึกอ่อน ปลาอย่าง ถั่วไก่ ตะไคร้ ข่า พริก ปลาร้า น้ำปลา หอม กระเทียม มะขามเปียก

วิธีทำ

1) ใส่เกลือกับพริกขี้หนูลงจนแหลก จากนั้นใส่หอม กระเทียม ข่า ตะไคร้ตามด้วยปลาร้า และ กระชาย ทั้งหมดต้องตำให้แหลก

2) ต้มน้ำให้เดือด เอาผักมะคึกใส่หม้อแกง รอผักเกือบสุก

3) นำพริกแกงที่เตรียมไว้ละลายในหม้อ พร้อมกับน้ำล้างครกน้ำพริก

4) ใส่ปลาย่าง มะขามเปียก จากนั้นปรุงรสตามต้องการ

มะคึก เป็นไม้ยืนต้น คล้ายต้นตำบอง มีดอกสีเหลือง ตำบองจะมีดอกสีแดง แกงส้มมะคึก มีรสเปรี้ยวและเผ็ดจัด นิยมกินกับข้าวสวยและปลาเกลือ

1.4 แกงผักหวานป่า

ภาพ 130 แกงผักหวานป่า

ส่วนประกอบ ผักหวาน ปลาย่าง น้ำปลา พริกแห้ง ปลาร้า กระเทียม หอม มะขามเปียก

วิธีทำ

- 1.) นำพริกแห้งมาคั่ว กรอบ
- 2.) โขลกน้ำพริกแกง ใส่ พริกแห้งที่คั่วจนได้ที่ หอม กระเทียม ตามด้วย ปลาร้า ตำให้แหลก
- 3.) ต้มน้ำให้เดือด เอาผักหวานใส่หม้อแกง รอผักเกือบสุก
- 4.) นำพริกแกงที่เตรียมไว้ละลายในหม้อ พร้อมกับน้ำลำครกน้ำพริก
- 5.) ใส่ปลาย่าง มะขามเปียก และปลาร้า จากนั้นปรุงรสตามต้องการ

แกงผักหวานป่า เป็นอาหารตามฤดูกาลในช่วงมีนาคม – เมษายน ที่หากินได้ในชุมชน โดยที่ผักหวานจะได้มาจากป่าเขา บริเวณใกล้ชุมชน น้ำพริกที่ใช้ในการแกงผักหวาน กับน้ำพริกปลาร้า ที่ใช้กินกับผัก เป็นน้ำพริกชนิดเดียวกัน เวลาที่จะแกงผักหวาน ก็นำน้ำพริกในถ้วยไปแกงได้เลย แกงผักหวานป่า จะมีรสชาติเผ็ด หวาน กลิ่นหอม และหวานซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของผักหวานป่า ไม่ต้องใส่น้ำตาล สมกับที่เรียกว่า ผักหวาน

1.5 แกงหยวก

ภาพ 131 แกงหยวก

ส่วนประกอบ หยวกกล้วย ตะไคร้ เกลือ ถั่วเขียว กระชาย กระเทียม มะขามเปียก หอม
ปลาย่าง พริกแห้ง ปลาร้า กะทิ ชะอม

วิธีทำ

1) การเลือกต้นกล้วยที่จะทำแกงหยวกกล้วยนั้นควรเลือกต้นกล้วยที่ใบอ่อนสุด โดยที่ส่วนล่างของใบยังคงม้วนเป็นรูปกรวยแต่บริเวณส่วนปลายใบคลี่ออกประมาณครึ่งใบ ซึ่งลักษณะต้นกล้วยดังกล่าวจะมีปริมาณหยวกกล้วยมาก หั่นหยวกกล้วยเป็นท่อนยาวประมาณ 1 เซนติเมตร ลงในน้ำใส่เกลือ หรือน้ำมะขามเปียกเป็น ส่วนผสมเล็กน้อย จากนั้นใช้ตะเกียบผ่าปลายป็นเอายีออก

2) โขลกน้ำพริกแกง ใส่เกลือกับพริกโขลกจนแหลก เกลือจะช่วยทำให้พริกแหลกเร็ว และเวลาตำพริกจะได้ไม่กระเด็นเข้าตา จากนั้นใส่ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม พอเข้ากัน ตามด้วย กระชาย และ ปลาร้า ทั้งหมดต้องตำให้แหลก

3) ต้มถั่วเขียวให้ได้ที่

4) นำหัวกะทิมาตั้งไฟ ใส่เครื่องแกงคนให้เข้ากับกะทิ ตั้งไฟจนเดือด

5) ก่อนใส่หยวกกล้วยลงในหม้อควรบีบหยวกกล้วย เพื่อกำจัดน้ำที่ใช้ในการแช่และทำให้หยวกกล้วยนิ่มส่งผลให้ส่วนผสมของน้ำแกงซึมเข้าไปในเนื้อของหยวกกล้วย ต้มให้สุกจนใกล้เปลี่ยน

6) นำน้ำพริกละลายในหม้อพร้อมกับน้ำล้างครกน้ำพริก ต้มใส่ถั่วเขียวที่ต้มสุก ใส่ปลาย่าง และชะอม จากนั้นปรุงรสตามต้องการ

แกงหยวก เป็นแกงโบราณที่มีมานาน ซึ่งคนในสมัยก่อนมองเห็นความสำคัญของหยวกกล้วย เพราะคนสมัยก่อนเชื่อว่าน่าจะกินได้จึงนำหยวกกล้วยมาประกอบอาหาร นับแต่นั้นมาแกงหยวก

จึงเป็นที่นิยมและทำตามงานต่างๆ เช่นงานบุญ งานบวช เทศกาลต่าง โดยเฉพาะงานแต่งงาน เพราะจะได้มีเหยื่อเฝ้าต่อกัน เหมือนเฝ้าของหยวกกล้วย หยวกกล้วยที่นิยมนำมาแกงจะเป็นกล้วยน้ำหว้า หรือกล้วยไข่ หยวกจะอ่อน รสชาติอร่อย

1.6 แกงมัน

ภาพ 132 แกงมัน

ส่วนประกอบ มันเทศ ตะไคร้ ปลาย่าง ข่า กระชาย มะขามเปียก หอม ปลาร้า กระเทียม

วิธีทำ

1.) ปอกเปลือกมัน หั่นเป็นชิ้นๆ ล้างน้ำให้สะอาด

2.) ใส่เกลือกับพริกขี้หนูลงจนแหลก จากนั้นใส่หอม กระเทียม ข่า ตะไคร้ ตามด้วย ปลาร้า และกระชาย ทั้งหมดให้แหลก

- 3.) ต้มน้ำให้เดือด นำมันเทศใส่หม้อต้มให้สุก
- 4.) ละลายน้ำพริก และน้ำล้างครกน้ำพริกแกง ในหม้อแกง
- 5.) ใส่ปลาย่าง และน้ำมะขามเปียก จากนั้นปรุงรสตามใจชอบ

มันเทศ เป็นมันที่ปลูกง่าย เพราะสามารถเจริญเติบโตได้ดี คนในชุมชนใช้มันเทศปรุงอาหารได้ทั้งคาวหวาน ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนมิถุนายน และอีกครั้งหนึ่งหลังฤดูฝน คือ ในราวเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายน อาหารคาวได้แก่ แกงส้ม ต้มก้นกับน้ำพริกปลาร้า เป็นต้น อาหารหวานได้แก่ มันเทศต้มน้ำตาล มันเทศแกงบวด มันเทศทอด มันเทศเชื่อม มันเทศกวน มันเทศฉาบ มันเทศรังก และมันเทศเผา เป็นต้น

1.7 น้ำพริกปลาร้า

ภาพ 133 น้ำพริกปลาร้า

ส่วนประกอบ ปลาร้า พริกแห้ง กระเทียม หอม น้ำปลา มะขามเปียก

วิธีทำ

- 1) นำพริกแห้งมาคั่วในกระทะจนกรอบ เผาหอม กระเทียม
- 2) นำปลาร้ามาสับให้ละเอียด
- 3) นำพริก หอม กระเทียม มาโขลกรวมกันจนแหลก ใส่ปลาร้าสับ โขลกจนเข้ากัน
- 4) ตักใส่ถ้วย ใส่น้ำปลา น้ำมะขามเปียก ปรับรสตามชอบ

น้ำพริกปลาร้า เป็นอาหารประจำบ้านในชุมชน กินกับผักสด ผักต้ม และผักทอด และใช้เป็นเครื่องเซ่น โดยตักข้าวใส่ถ้วยตักน้ำพริกไว้บนข้าวด้วยน้ำพริกปลาร้า หรือเรียกว่า ข้าวปากหม้อ

1.8 ขนมหุ้นน้ำยา

ภาพ 134 ขนมหุ้นน้ำยา

ส่วนประกอบการทำขนมหุ้น ข้าว (พันธุ์ชัยนาท พวงทอง)

วิธีทำ

- 1) แช่ข้าวประมาณ 5 นาที แล้วนำมาใส่กระโปรง หมักไว้ 3 คืนให้ข้าวเน่า
- 2) นำข้าวที่เน่ามาใส่กะละมัง นำมากรองใส่ถุงผ้าดิบแขวนไว้ให้น้ำแห้ง 1 วัน 1 คืน
- 3) นำมาปั้นเป็นลูกแล้วนึ่ง ดูว่าสุกประมาณ 3 เซนติเมตร
- 4) นำแป้งที่นึ่งสุก มาตำจนเหนียว แล้วนำมานวดในกะละมังให้เหนียว ใส่ผ้ามุ้งกรอง
- 5) ต้มน้ำในกระทะใบบัวจนเดือด ตักแป้งใส่ที่โรยเส้นขนมหุ้น (ชาวบ้านเรียกว่า “อีโรย”)

บีบโรยในกระทะน้ำเดือด

6) นำเส้นที่ได้ไปล้างน้ำในกะละมังน้ำเย็น โดยใช้กะละมังสัก 4 ลูก ใส่น้ำวางเรียงไว้โดยไม่ต้องเอาเส้นออกจากที่ตัก จุ่มไปทั้งหมดใช้มือช่วยเขย่าขยำเบา ๆ ทำอย่างนี้เรื่อย ๆ กับกะละมังลูก 2 ลูก 3 พอถึงลูกที่ 4 ก็ให้เทเส้นลงแช่ในน้ำเลย และหากน้ำที่ใช้ล้างเริ่มจะร้อนก็ให้รีบเปลี่ยนทันทีใส่น้ำเย็น

7) ตึงเส้นออกมาจับโดยใช้วิธีพันนิ้ว เมื่อได้ขนาดแล้วเด็ดออก หากก้อนเล็กให้พันนิ้วเดียว (นิ้วชี้ซ้าย) ก้อนใหญ่ก็สองนิ้ว ได้แล้วใช้มือบีบน้ำออกเบา ๆ วางขนมหุ้นเรียงใส่กระจาก

1.9 แกงบอน

ภาพ 135 แกงบอน

ส่วนประกอบ บอนต้นอ่อน เนื้อหมู หอม กระเทียม พริกแห้ง ตะไคร้ กระชาย ข่า ใบมะกรูด ปลาร้า เกลือ เม็ดผักชี มะขามเปียก ถั่วมัน กะทิ น้ำปลา น้ำตาล

วิธีทำ

- 1) ลอกเปลือกหรือเยื่อบอนออก หั่นเป็นชิ้นหนาประมาณ 2 เซนติเมตร โดยหั่นให้มีลักษณะเฉียงเพื่อให้น้ำแกงซึมได้ดี
- 2) ต้มให้น้ำเดือดจากนั้นจึงใส่บอน จากนั้นต้มจนบอนสุกสังเกตได้โดยบอนจะนิ่ม
- 3) นำบอนใส่ตะแกรงทิ้งให้สะเด็ดน้ำ
- 4) โขลกพริกแกงโดยใส่เกลือ เม็ดผักชี ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม พริกแห้ง โขลกจนแหลก ใส่ปลาร้าและกระชาย ทั้งหมดต้องตำให้แหลก
- 5) ใส่น้ำมันเจียวหอม ใส่พริกแกง ใส่หัวกะทิ น้ำปลาลงไปเล็กน้อย ละลายจนเข้ากันดี ใส่หมูลงไปผัดพอสุก จากนั้นปรุงรสด้วยน้ำมะขามเปียก เกลือ น้ำตาล ชิมรสตามต้องการ ใส่ใบมะกรูด
- 6) ใส่ถั่วมันที่ต้มสุกลงไปพอประมาณ
- 7) นำบอนที่ต้ม และสะเด็ดน้ำแล้วใส่ลงหม้อแกง พอเดือดใส่หางกะทิ

แกงบอนเป็นแกงโบราณอีกชนิดหนึ่งของชุมชนเมืองบางซ่งที่มีการสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งนิยมทำกันในงานเลี้ยงต่างๆ เช่น งานบวช งานศพ ฯลฯ ยกเว้นงานแต่งงาน เพราะมีความเชื่อว่าชื่อแกงไม่เป็นมงคล และสมัยโบราณยังมีความเชื่อว่าถ้าพูดคำว่า “คัน” ขณะแกงจะทำให้เมื่อรับประทานแล้วเกิดอาการคัน เนื่องจากมีสารที่ทำให้บอนมีฤทธิ์คัน ก็คือ แคลเซียมออกซาเลท (calcium oxalate) ซึ่งเป็นผลึกรูปเข็ม ทำให้เกิดความระคายเคืองต่อเยื่ออ่อน เช่น เยื่อบุช่องปาก

และในลำคอ เป็นต้น การต้มเคี่ยว และใช้สารโซเดียมไบคาร์บอเนตจะช่วยให้ผลึกแตกหักทำให้มีความแหลมน้อยลงจึงลดความคันได้

เคล็ดลับการแกงบอนให้อร่อยและไม่คัน

- เคล็ดลับการแกงบอนให้อร่อยและไม่คัน ต้องใส่ถุงมือ
- เวลาปอกบอน และจะต้องต้มบอนให้สุกจริง ๆ สุกจนเปื่อย พริกแกงก็ไม่ควรตำละเอียดมาก เพราะเครื่องพริกแกงจะได้มีกลิ่นหอม ซึ่งกลิ่นหอมนี้มาจากเม็ดพริกที่ตำไม่ละเอียดนั่นเอง และพริกแกงที่ละเอียดเกินไปจะทำให้ น้ำแกงข้นไม่น่ารับประทาน เวลาแกงควรใส่ใบมะกรูดมาก ๆ หรือใส่มะขามเปียก หรือสิ่งที่มีรสเปรี้ยวลงไปเพื่อให้ผลึกแคลเซียมออกซาเลตแตกออก แกงบอนสามารถรับประทานได้ทั้งกับข้าวสวย หรือขนมจีนตามความชอบ

ส่วนประกอบการทำน้ำยา ปลาช่อนตัวใหญ่ พริก ตะไคร้ ถั่วไก่ (ถั่วเขียว) กระชาย ข่า หอม ปลาร้า กระเทียม เกลือ มะพร้าวขูด

วิธีทำ

- 1) นำมะพร้าวมาคั้นน้ำกะทิใส่หม้อ ตั้งไฟต้มพร้อมกับเครื่องปรุงทั้งหมด ปลาช่อน พริก ตะไคร้ ถั่วไก่ (ถั่วเขียว) กระชาย ข่า หอม ปลาร้า กระเทียม และเกลือเล็กน้อย ต้มจนเปื่อย
- 2) นำมากรองเอาปลามาแกะเอาแต่เนื้อ ส่วนเครื่องปรุงนำมาโขลกรวมกับเนื้อปลา แล้วนำมากรอง ประมาณ 3 ครั้ง
- 3) ต้มจนน้ำยางวด (ข้น) ได้ที่
- 4) หอยหอมแดงมาเจียวกับน้ำมันให้เหลือง นำมาใส่ในหม้อน้ำยา

ขนมจีนน้ำยา เป็นถือเป็นอาหารสำคัญในงานแต่งงานตั้งแต่สมัยก่อนของชุมชนเมืองบางซ่ง โดยเฉพาะขนมจีน มีวิธีการทำโดยต้องโรยให้เส้นต่อเนื่องกันและยาว คนโบราณถือว่าเป็นมงคลให้การครองรักยืนยาว และนิยมใช้เลี้ยงแขกในงานบุญ อื่นๆด้วย ส่วนงานศพจะห้ามทำขนมจีนเลี้ยง เชื่อว่าเส้นมันยืดยาวคนตายจะมาผูกพันเกี่ยวข้องกับคนเป็น ความอร่อยของเส้นขนมจีนอยู่ที่การหมักแป้งเองไม่ได้ใช้แป้งสำเร็จ จะมีกลิ่นหอมอร่อยของแป้งหมัก น้ำยากะทิที่ทำเอง ต้องใช้ความพิถีพิถันในการทำมาก ถ้าทำน้ำยาหม้อใหญ่ๆ อาจจะต้องใช้เวลาทำกันทั้งวันเลยทีเดียว น้ำยากะทิปลาช่อน ต้องเป็นปลาช่อนนาตัวใหญ่ ห้ามใช้ปลาเลี้ยงจะไม่อร่อย เนื้อจะยุ่ยต้มแล้วจะไม่ฟูขึ้นเป็นเส้น ๆ อย่างปลาช่อนนาในช่วงเดือน พฤศจิกายน ปลาจะมัน นำมาทำน้ำยา เส้นห่อของน้ำยากะทิปลาช่อน จะมีรสชาติที่ไม่ต้องปรุงมากมีเพียงความหวานของกะทิและความเค็มของเกลือ แต่รสชาตินี้ยากก็อร่อยลงตัว

1.10 แกงแค

ภาพ 136 แกงแค

ส่วนประกอบ พริก หอมกระเทียม ปลากระป๋อง/ปลาอย่าง/ปลาสด ปลาร้า ฟักทอง หน่อไม้ บวบ ผักบุ้ง ชะอม ดอกแค เห็ด

วิธีทำ

- 1) เด็ดหรือหั่นผักทุกชนิด ล้างให้สะอาดทิ้งไว้
- 2) คั่วหอมกระเทียม โขลกจนแหลก ใส่ปลาร้า โขลกรวมกันให้ละเอียด
- 3) ต้มน้ำให้เดือด ใส่ผักที่เตรียมไว้ลงไป
- 4) ใส่น้ำพริก คนให้เข้ากัน ต้มพอเดือดใส่ปลากระป๋อง ใส่ชะอมแล้วยกลงจากเตา

แกงแคเป็นอาหารพื้นบ้านที่นิยมกันมากชนิดหนึ่ง เป็นแกงรวมผักหลายชนิด มีคุณค่าทางโภชนาการสูง ผักที่ใช้สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามฤดูกาล การเรียกชื่อแกงแคตามชนิดของเนื้อสัตว์ที่นำมาเป็นส่วนผสมนั้น เช่น แกงแคไก่ แกงแคกบ แกงแคปลากระป๋อง แกงแคปลาแห้ง เป็นต้น

อาหารหวาน

1.1 ขนมหลากริมตาล

ภาพ 137 ขนมหลากริมตาล

ส่วนประกอบ ลูกตาลสุก แปะข้าวเจ้า น้ำตาลทราย มะพร้าวขูด เกลือ น้ำสะอาด

วิธีทำ

- 1) ปอกเปลือกตาลสุกออก
- 2) นำลอนตาลมายีกับตะกร้าหรือภาชนะตาถี่ๆ ให้เนื้อตาลออก
- 3) นำผ้ามุ้งมารองใยตาลออกอีกครั้ง
- 4) นำเนื้อตาลมาคลุกกับแปะข้าวเจ้า
- 5) นำไปยึ่งหม้อสำหรับทำขนมให้แป้งลงไปในหม้อน้ำร้อน ให้แป้งสุก
- 6) แล้วนำมาแช่ในน้ำเย็น สักครู่แล้วตักขึ้นทิ้งไว้ให้สะเด็ดน้ำ
- 7) ต้มน้ำใส่น้ำตาล กวนจนเป็นน้ำเชื่อม ยกออกจากเตาทิ้งไว้ให้เย็น นำตัวปลากริมตาลมาใส่ในน้ำเชื่อม
- 8) นำมะพร้าวขูดมาคั้นเป็นน้ำกะทิ ใส่เกลือเล็กน้อย
- 9) เมื่อจะนำมารับประทานให้ตักขนมปลากริมใส่ถ้วย แล้วตักน้ำกะทิตราด

ในลูกตาล 1 ลูก จะมีลอนตาลประมาณ 2-3 ลอน ถ้าอ่อน ๆ นิยมใช้รับประทานกันเล่น ๆ ส่วนตาลที่แก่จัด คนในชุมชนจะเก็บมาทำขนม เช่น ขนมตาล ขนมตาลจี และขนมปลากริมตาล โดยลูกตาลจะสุกประมาณเดือนสิงหาคม ถ้าตาลสุกมากเกินไป กลิ่นจะไม่หอมและเนื้อจะออกส้ม ๆ แต่ถ้าตาลสุกพอดีเนื้อจะหอมมาก สีเหลืองสวย จะทำขนมปลากริมตาลได้อร่อยมากยิ่งขึ้น

1.2 ขนมลูปรง

ภาพ 138 ลูปรง และขนมลูปรง

ส่วนประกอบ ลูปรง แป้งข้าวเจ้า เกลือ มะพร้าว น้ำตาล

วิธีทำ

- 1) นำลูปรงผ่าเอาแต่แป้งที่อยู่ข้างใน
- 2) นำมาตำให้ละเอียดผสมกับน้ำ
- 3) กรองเอาแต่เนื้อลูปรงออก จากนั้นนำน้ำที่กรองมาใส่อ่างให้แป้งของปรงนอนกัน
- 4) รินน้ำออก ถ่ายน้ำประมาณ 3-4 ครั้งให้น้ำเมาออก ให้เหลือแต่เนื้อแป้ง
- 6) นำแป้งที่นอนกันไปตากแดด
- 7) นำแป้งมากวนใส่กับแป้งข้าวเจ้า และน้ำตาล ให้สุกพอดี ตักแป้งที่กวนใส่ถาด รอจนเย็น
- 8) เมื่อจะนำมากิน ตัดเป็นชิ้นใส่จานโรยด้วยมะพร้าวอ่อนชุบฝอย

แป้งที่นำมาทำขนมลูปรง มีกระบวนการจัดเตรียมค่อนข้างยุ่งยาก และต้องเป็นคนที่ทำเป็นเท่านั้นถึงจะทำได้ เนื่องจากถ้าทำไม่ถูกต้องตามขั้นตอนแล้ว เมื่อนำแป้งที่ได้ไปทำขนมลูปรงแล้วก็อาจจะเมาหรือวิงเวียนได้ รวมถึงต้นปรงจะมีลูกแก่(ผลจะเหลืองส้ม)ปีละครั้งช่วงเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายน และปัจจุบันต้นปรงก็หลงเหลือให้เราเอามากำทำแป้งน้อยมาก ขนมลูปรงกวน จึงเป็นขนมที่มีความละเอียดอ่อนประณีตตั้งแต่การเลือกสรรวัตถุดิบ วิธีการทำ และหากินได้ยาก ถือได้ว่าเป็นของดีประจำชุมชนเมืองบางซ่งก็ได้ เมื่อรับประทานจะให้ความรู้สึกถึงความหอมหวานของลูปรงกับมะพร้าวได้อย่างลงตัว

1.3 ขนมกล้วยเคี้ยว

ภาพ 139 ขนมกล้วยเคี้ยว

ส่วนประกอบ กล้วยน้ำว้าดิบ น้ำอ้อย เกลือ

วิธีทำ

- 1) ปอกเปลือกกล้วยน้ำว้าดิบ ล้างให้สะอาด หั่นเป็นชิ้นบางๆ
- 2) เคี้ยวกล้วยให้เป็นยางมะตูมใส่เกลือเล็กน้อยพอมีสเค็ม
- 3) นำกล้วยที่หั่นเป็นชิ้นใส่ลงในภาชนะที่เคี้ยวกล้วยจนให้ได้ที่
- 4) ตักใส่ภาชนะให้น้ำอ้อยแห้ง พร้อมกิน

1.4 ขนมต้มแดง ต้มขาว

ภาพ 140 ขนมต้มแดง ต้มขาว

ส่วนประกอบ แป้งข้าวเหนียว มะพร้าว น้ำอ้อย

วิธีทำ

- 1) นวดแป้งข้าวเหนียวให้เหนียวพอปั้นเป็นก้อนได้
- 2) นำน้ำอ้อยมาทำเป็นไส้
- 3) นำแป้งข้าวเหนียวใส่น้ำอ้อยปั้นเป็นก้อน
- 4) ต้มน้ำให้เดือด เอาลูกขนมไปต้มในน้ำ
- 5) ลูกขนมลอยขึ้นแล้วตักขึ้นมาล้างน้ำเย็นแล้วนำขึ้นจากน้ำ
- 6) ขุดมะพร้าวโรยลูกขนมต้มพร้อมกิน

ขนมต้มแดงต้มขาว เป็นขนมเก่าแก่ในชุมชนเมืองบางซ่ง ใช้ในพิธีมงคล เช่น งานบวงสรวง ยกเสาเอก ตั้งศาลพระภูมิ งานแต่งงาน ทำขวัญนาค และพิธีไหว้ครู เป็นต้น

1.5 ขนมข้าวเหนียวแดง

ภาพ 141 ขนมข้าวเหนียวแดง

ส่วนประกอบ ข้าวเหนียว มะพร้าว น้ำอ้อย

วิธีทำ

- 1) นำข้าวเหนียวแช่น้ำทิ้งไว้ค้างคืน นำข้าวเหนียวนึ่งพอสุก แล้วเทออกใส่ถาดเกลี่ยให้กระจายตัว ผึ่งลมให้เย็น
- 2) นำมะพร้าวคั้นน้ำกะทิ ใส่น้ำอ้อยเคี้ยวในน้ำกะทิ
- 3) นำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วใส่ในกระทะ กวนข้าวเหนียวแดงในกระทะไปเรื่อยๆ ให้น้ำแห้ง ถ้าคิดว่าไฟแรงเกินไปให้ลดไฟ ถ้าไฟแรงมากเกินไปจะทำให้น้ำตาลรัดข้าวเกินไปจะทำให้ข้าวแข็งมาก

ยิ่งขึ้น ควรใช้ไฟพอเหมาะ จะได้ข้าวเหนียวแดงนุ่มข้างนอกและแข็งเล็กน้อยข้างใน วิธีสังเกตว่าข้าวเหนียวร้อนจากกระทะหรือยังให้จับกระทะเบาๆ ถ้าข้าวเกาะกลุ่มกันกลิ้งไปกลิ้งมาอยู่ในกระทะแสดงว่าเราได้ข้าวเหนียวแดงที่พอดีแล้ว

ขนมข้าวเหนียวแดง ชาวบ้านในชุมชน จะใช้ในงานมงคลต่างๆ เช่น พิธีบวงสรวงสังเวียดยกเสาเอก ตั้งศาลพระภูมิ แต่งงาน ชาวบ้านเชื่อว่า หากมีขนมนี้ใช้ในงานมงคลใดๆ ชีวิตก็จะมีคามเหนียวแน่น เป็นปึกแผ่นมั่นคง เอกลักษณ์ข้าวเหนียวแดงจะมีกลิ่นหอมของน้ำตาลไหม้ ทำให้ข้าวเหนียวแดงอร่อยมากยิ่งขึ้น

1.6 ขนมลอดช่องไทย

ภาพ 142 ขนมลอดช่องไทย

ส่วนประกอบ ข้าวสาร น้ำปูน น้ำอ้อย มะพร้าว น้ำตาล เกลือ เทียนขี้ผึ้ง

วิธีทำ

- 1) นำข้าวสารมาแช่น้ำทิ้งไว้ 2 ชั่วโมง
- 2) นำข้าวสารขึ้นจากน้ำทิ้งไว้ให้แห้ง 2 คืน (ใส่กระโปรงใบมะละกอบิด)
- 3) ได้เวลานำข้าวสารมาขยี้ให้เป็นแป้ง นำมากรองกับผ้ามุ้ง
- 4) นำแป้งที่ได้มากวนจนแป้งเหนียวแล้วยังไม่เหนียวให้ใส่น้ำปูนแล้วกวน สังเกตให้พอดิดหลังมือ
- 5) ตักแป้งที่กวนแล้วใส่ลงในกะละมังหรือหม้อทำลอดช่องที่พาดอยู่บนถังน้ำเย็น เคาะแป้งใส่ลงในน้ำเย็น หมั่นเปลี่ยนน้ำในถังที่ใส่ตัวลอดช่องให้เย็นอยู่เสมอ

ภาพ 143 หม้อทำเส้นลอดช่อง

- 6) แล้วตักขึ้นใส่กระโปรงทิ้งให้สะเด็ดน้ำ
- 7) ประู่งกะทิให้ไ้รสชาติ นำนํ้าตาลผสมกับนํ้ากะทิและเกลือป่น นำไปตั้งบนไฟอ่อนๆ ค่อยๆ คนจนนํ้าตาลละลายดี จึงปิดไฟ และนำไปอบครัวเทียนให้หอม
- 8) ตักเส้นลอดช่องใส่ถ้วย ราดด้วยนํ้ากะทิ ได้ตามตํ้องกา

1.7 ขนมแดกงา

ภาพ 144 ขนมแดกงา

ส่วนประกอบ ข้าวสารข้าวเหนียว งาดำ เกลือ

วิธีทำ

- 1) แช่ข้าวสารข้าวเหนียว ทิ้งไว้ 3-5 ชั่วโมง นำข้าวเหนียวหนึ่งให้สุก
- 2) นำงาดำมาคั่วไฟเบาๆ ให้หอม นำมาตำกับเกลือพอแหลก
- 3) นำข้าวเหนียวที่หนึ่งสุก มาตำกับเกลือเล็กน้อยจนเหนียว นำงาดำที่ตำไว้มาใส่ ตำให้เป็นเนื้อเดียวกันจนเข้ากันดี และสามารถปั้นเป็นตัวได้

4) นำมาปั้นเป็นรูปต่างๆ ตามต้องการ นำไปคลุกกับงาอีกครั้ง เพื่อไม่ให้ขนมติดกัน

5) นำมาทานได้เลยหรือทิ้งไว้ให้แห้งแล้วนำมาปิ้งเตาถ่าน ก็จะได้อีกรสชาติหนึ่ง

แดกกา เป็นขนมโบราณ ที่ใช้ในประเพณีรับขวัญข้าว หรือประเพณีรับแม่โพสพจากกลางนา มาประทับในยุ้งข้าว เมื่อทำนาและเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้ว เชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ชาวนา ต้องทำเพื่อจะให้ได้ผลผลิตข้าวดีในปีต่อไป เครื่องเซ่นก็จะมีขนมแดกกาด้วย ขนมแดกกาที่ทำเป็น เครื่องเซ่นต้องปั้นเป็นรูปสัตว์ เช่น นกคุ้ม จระเข้ เต่า อุปกรณ์การเกษตร เช่น คันไถ แอก และนำฟาง ข้าวเหนียว มามัดเป็นตุ๊กตาผู้ชาย ส่วนฟางข้าวจาวมัดเป็นตุ๊กตาผู้หญิง เมื่อทำพิธีตั้งเครื่องเซ่นไว้ในยุ้ง ข้าว 3 วัน จึงจะนำมาปิ้งกินได้ ถึงแม้ว่ารูปลักษณะจะไม่ชวนกินเท่าไร เพราะมีสีดำ แต่รสชาติเค็มมัน หอมงาดำคั่ว ทั้งยังมีวิตามิน ช่วยแก้โรคเหน็บชา

1.8 ขนมใส่ไส้

ภาพ 145 ขนมใส่ไส้

ส่วนประกอบ แป้งข้าวเหนียว แป้งข้าวเจ้า มะพร้าวขูด น้ำตาลปีบ ใบตอง เปลือกมะพร้าว ไม้กลัด นมแมว มะขามเปียก

วิธีทำ

- 1) การทำไส้ขนม ใช้มะพร้าว น้ำตาลปีบ นมแมว และน้ำมะขามเปียกเล็กน้อย กวนให้เข้ากัน กวนในกระทะจนเหนียวเป็นสีน้ำตาล พักไว้ให้เย็น ปั้นเป็นก้อนกลมเล็กๆ
 - 2) การทำตัวขนม นำแป้งข้าวเหนียวผสมน้ำเล็กน้อย นวดให้เข้ากันพอปั้นได้ ปั้นเป็นก้อนเท่ากับไส้ แผ่แป้งให้บางๆ หุ้มไส้ที่เตรียมไว้ให้มิด
 - 3) การทำหน้าขนม คั้นกะทิ ผสมกับแป้งข้าวเจ้า เกลือป่น คนให้เข้ากัน ยกขึ้นตั้งไฟ กวนจนสุก
 - 4) นำตัวขนมมาใส่ในหม้อหน้าขนม
 - 5) เตรียมใบตองเป็นทรงรียาว ตักตัวขนมพร้อมกับหน้าขนมพอหุ้มตัวขนม ลงตรงกลาง ห่อให้มีลักษณะทรงสูง คัดทับด้วยทางมะพร้าว กลัดด้วยไม้กลัด นำมาเรียงใส่ซึ่งนั่งขนม จัดไฟแรงให้น้ำเดือด ประมาณ 20-30 นาที จึงจะสุก
- ขนมใส่ไส้ เป็นขนมที่ใช้ในการแห่ขันหมาก ในงานแต่งงาน ขนมใส่ไส้นี้ห่อด้วยใบตองแล้ว มีเตี๋ยซึ่งเป็นทางมะพร้าวสำหรับนำมาคาค

2.9 พืชผักสมุนไพรและผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม

- 1) พืชสมุนไพรที่สำคัญในพื้นที่เมืองบางซ่ง

ดอกเข้าพรรษา

ลำต้นคล้ายต้นขิงจะออกดอกเฉพาะช่วงเช้าพระอาทิตย์ขึ้น สมัยโบราณชาวบ้านใช้หัวพระ
ช่วงเทศกาลเข้าพรรษา

อังกาบเหลือง

สรรพคุณ ใบ ต้มหรือชงน้ำร้อนดื่มแก้หวัดในเด็ก แก้ไข้ แก้ปวดตามข้อ แก้บวม แก้คัน
แก้ท้องผูก แก้อาหารไม่ย่อย แก้เลือดออกตามไรฟัน ดอก รสหวานร้อนต้มหรือชงในน้ำร้อนดื่ม บำรุง
ธาตุไฟทั้ง 4 แก้เสมหะ ราก รสขม ต้มดื่ม ชนิดดอกสีเหลือง แก้ไข้ ชนิดดอกสีฟ้าม่วง ขับปัสสาวะ
ขับระดูที่เป็นลิ่มเป็นก้อน ฟอกโลหิตระดู แก้ปวดเมื่อยบั้นเอว

เถาคัน

สรรพคุณ ขับเสมหะ แก้กษัย ทำให้เส้นหย่อน ฟอกเลือด ขับลม แก้กษัยภายใน
ขับเลือดเน่าและขับคาวปลาหลังการคลอด ใบ อังไฟพอเหี่ยว ปิดหัวฝี ให้ฝีแตกเร็ว

ขมิ้นเครือ

สรรพคุณ ตัน รสฝาดเผื่อนร้อน สรรพคุณ แก่น้ำดีพิการ ขับฟายลมทำให้เรอ ใบ รสฝาด
เผื่อน สรรพคุณ แก้กษัยมดลูก ขับโลหิตระดูสตรีเสียให้เป็นปกติ ดอก รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้กษัย
มูกเลือด ราก รสฝาดเผื่อน สรรพคุณ แก้กษัยมดลูก บำรุงน้ำเหลือง ฝนหยอดตา แก้กษัยจกตา แก้ก
ตาแดง ตาแฉะ ตามัว และตาอักเสบ

ส้มป่อย

สรรพคุณใบ รสเปรี้ยวฝาดเล็กน้อย สรรพคุณ ถ่ายเสมหะ ล้างเมือกมันในลำไส้ แก้บิด
พอกฝีโลหิตระดู ประคบให้เส้นเอ็นอ่อน ความเชื่อสั้มป่อยเป็นไม้มงคลของชาวไทย ปลูกใน
ทิศเหนือ บางท้องถิ่นเชื่อว่าการปลูกสั้มป่อยจะช่วยขับไล่ภูติผีปีศาจ และสิ่งเลวร้ายมิให้มารบกวน
ในพิธีกรรมการทำนํ้ามนต์เพื่อสะเดาะเคราะห์จะใช้ใบสั้มป่อยร่วมกับใบเงินใบทอง ใบมะกรูด
หญ้าแพรก ใบราชพฤกษ์ ใบมะตูมและใบหมากผู้หมากเมีย เมื่อนำนํ้ามนต์มาพรมศีรษะ หรืออาบ
สำหรับผู้ป่วยจะช่วยให้ เคราะห์ที่โศกบรรเทาได้

กระเทียมช้าง

เป็นไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งที่มีหัวขนาดใหญ่ใต้ดิน จะมีดอกสีขาวสวยงามส่งกลิ่นหอม โดยจะมี
การพักหัวอยู่ใต้ดินในช่วงฤดูแล้ง หัวจะมีลักษณะกลมขนาดใหญ่

ต้นกระบก

สรรพคุณ เนื้อในเมล็ด รสมันร้อนบำรุงเส้นเอ็น บำรุงไขข้อแก้ข้อขัด บำรุงไต ฆ่าพยาธิในท้อง

ไพล

สรรพคุณ ช่วยรักษาผู้หญิงไม่เป็นประจำเดือนหรือมากระปิดกระปอย

พลับพลึง

สรรพคุณ ใบ รักษาอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้ออักเสบ คลายเส้น แก้อาการฟกช้ำปวดบวมได้ และยังสามารถนำไปใช้กับคุณแม่ที่เพิ่งคลอด หรืออยู่ไฟได้ โดยเอามาประคบหน้าท้อง ทำให้มดลูกเข้าที่อยู่กับตัว น้ำคาวปลาแห้ง ขจัดไขมันส่วนเกิน และขับของเสียต่างๆ ออกจากร่างกายคุณแม่ที่เพิ่งคลอดได้ด้วย เมล็ด ขับเลือดประจำเดือนให้ออกมาให้หมดได้ ราก สามารถนำมาตำแล้วพอกแผลก็ได้

พญามือลิง

สรรพคุณ นำกิ่งไปต้มแก้โรคท้องร่วง

กล้วยน้ำหว่า

ผล - รักษาโรคกระเพาะ แก้กท้องเสียเป็นยาอายุวัฒนะ แก้โรคบิด แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก แก้วริดสีดวง เป็นอาหาร ยาระบาย สำหรับผู้ที่อุจจาระแข็ง หรือเป็นริดสีดวงทวารชั้นแรกจนกระทั่ง ถ่ายเป็นเลือด หัวป्ली ขับน้านม

มะพุด

สรรพคุณ ผลมีรสเปรี้ยวอมหวาน แก้ไอ ขับเสมหะ แก้เจ็บคอ เลือดออกตามไรฟัน รากมีรสจืด แก้ไข้ แก้ก้อนใน และถอนพิษผิดสำแดง เปลือกมีรสฝาด ใช้ชำระบาดแผล และมีความเชื่อว่าเป็น ต้นไม้ที่ควรปลูกไว้ในบริเวณบ้าน โดยปลูกไว้ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (พายัพ) เชื่อว่าคนโบราณ ปลูกเอาเคล็ดเพื่อหวังให้ลูกหลานเป็นคนช่างพูดช่างเจรจาในสิ่งที่ดั่งาม เพราะคนที่พูดจาไพเราะก็จะมีคนชื่นชอบกันมาก

เถากระพังโหมกระพังโหม

เป็นไม้เถาเลื้อยสรรพคุณใบ เถา รสกลื่นเหม็น แก้ตานซาง แก้กัวร้อน ขับลม แก้อาตุพิการ ท้องเสีย เจริญอาหาร ขับพยาธิไส้เดือน ใบใช้ตำพอก แก้พิษงู แก้ปวดฟัน แก้กามะนาด

ต้นกาสะลอง

สรรพคุณดอกปีบช่วยบำรุงกำลังช่วยบำรุงโลหิต รักษาไขข้ออักเสบริดสีดวงจมูก หอบหืด หอบเหนื่อย โดยการใช้ดอกที่ตากแห้งแล้วนำมาบดเป็นบูนหรือสูบเพื่อรักษาอาการ

ปอแสลงพัน

สรรพคุณ เถา ขับฟอกโลหิตระดูกระจายโลหิตที่เป็นลิ่มเป็นก้อน บำรุงโลหิต แก้น้ำเหลืองเสีย และแก้คันตามผิวหนัง สมัยโบราณใช้พันในการเข้าเฝือกเวลากระดูกหัก

กลอย

สรรพคุณ ใช้ หัวใต้ดิน แก้กษัตยาน (อาการแข็งเป็นลำนท้อง) หุงเป็นน้ำมันใส่แผล กัดฝ้า กัดหนอง ราก บดผสมกับน้ำมันมะพร้าว ใบยาสูบ ใบลำโพงหรือพริก ใช้ทาหรือพอกฆ่าหนองในแผล สัตว์เลี้ยง หัว ตากแห้ง ปรงเป็นยาแก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ แก้ปวดตามข้อ ฝีมะม่วง โรคซิฟิลิส ตำรายาพื้นบ้านนครราชสีมา ใช้ หัวใต้ดิน หั่นเป็นแผ่นบางๆปิดบริเวณที่มีอาการบวมอักเสบ

ต้นเปื่อยเลือด

สรรพคุณใช้ต้มในการรักษาโรคสตรี ลำต้นใช้ทำฝ้ายบ้าน

สมอดิน

สรรพคุณ ผล รักษาอาการโรคกระเพาะอาหาร

มะหาด

สรรพคุณ แก่น- ใช้เป็นยาขับพยาธิตัวดีและพยาธิไส้เดือน ละลายกับน้ำทาแก้ผื่นคัน
 แก้โรคกระษัยไตพิการ แก้กระษัยดาน แก้กระษัยเสียด แก้กระษัยกล่อน แก้กระษัยลมพานไส้
 แก้กระษัยทำให้ท้องผูก แก้วจืดชุ่มมัว ระส่ำระสาย แก่นอ่อนไม่หลับ แก้เบื่ออาหาร แก่ร้อนใน
 กระหายน้ำ แก้ปัสสาวะกะปริดกะปรอย ถ่ายพยาธิ พยาธิตัวดี แก้ท้องโรพุทโต แก้จุกผามม้ามย่อย
 แก้ฝีในท้อง แก้ปวด แก้เคือง กระจ่ายโลหิต แก่นเนื้อไม้ - แก้ชุกแน่น แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ ขับลม
 ผายลม แก้ผื่นคัน แก่ตานขโมย เป็นยาระบาย ถ่ายพยาธิไส้เดือนตัวกลม ถ่ายพยาธิเส้นด้าย

ถ่ายพยาธิตัวดีด ขับเลือด แก้มลม ถ่ายพยาธิตัวแบน แก้กกระษัย แก่เส้นเอ็นพิการ แก่ท้องผูกไม่ถ่าย
 ราก - แก้ไข้ แก้กกระษัยเส้นเอ็น ขับพยาธิ แก้ไข้เพื่อฝีภายใน แก้พิษร้อน เปลือก - แก้ไข้

นมแมวป่า

สรรพคุณ ราก ผสมรากหญ้าคา เหย้าเอื้องหมายนาและลำต้นอ้อยแดง ต้มน้ำให้สตรีพอม
 แห้งแรงน้อยดื่มบำรุงโลหิต ต้มน้ำดื่ม แก้โรคไตพิการ

มะยมหิน

สรรพคุณ ใช้ประโยชน์ด้านเครื่องจักสานและเครื่องใช้สอยภายในครัวเรือน ส่วนประกอบ
 ของงานศิลปประเพณีแกะสลักและประดับ ในชนบทอดีตนิยมนำมาทำเชื้อเพลิง

กระชายป่า

สรรพคุณหัวใช้ดองกับเหล้าขาว 40 ดีกรี ต้มวันละ 25 แก้วเป็ก ก่อนและหลังอาหารมื้อเย็นเป็นประจำ จะมีสรรพคุณช่วยชูกำลัง แก้กษัย ขับลม แก้ปวดมวนในท้อง นอกจากนี้หัวสดนำมาเคี้ยวอมแก้อาการปากเปื่อยปากแห้ง ปากเป็นแผลเพราะร้อนใน ส่วนรากสดๆ 1 กำมือ นำมาตำให้ละเอียดต้มเอาแต่น้ำนำมาผสมกับน้ำผึ้งกินก่อนอาหารเย็น มีสรรพคุณเป็นยาอายุวัฒนะ ทำให้ร่างกายแข็งแรงกระชุ่มกระชวย หัว ของกระชายป่านำไปตากแห้งแล้วบดให้ละเอียดเป็นผงตัก 1 ช้อน ชงกับน้ำร้อนดื่มเป็นยา บำรุงหัวใจให้เต้นสม่ำเสมอ ส่วนรากสด กินทั้งเปลือกวันละ 3 มื้อ ก่อนอาหาร 15 นาที กิน 3 วัน จะช่วยบำบัดโรคกระเพาะอาหาร ราก และ หัว ของกระชายป่า มีน้ำมันหอมระเหย ประกอบด้วย สารไพนินเมอร์ซินบอร์นียอล และ การบูร ซึ่งมีคุณประโยชน์มากมายมหาศาล

อ้อยดำ

สรรพคุณ ต้ม รสหวานหอมเย็น บำรุงหัวใจดับพิษไข้ ชูกำลัง ราก แก้กษัยไตพิการ
ขับปัสสาวะ แก้ไข้ที่มีพิษร้อน แก้พิษตานซาง แก้อ่อนในกระหายน้ำ

ผักสาป

สรรพคุณ ใช้ส่วนของรากเป็นสมุนไพร บำรุงเลือดหลังคลอด หมอพื้นบ้านในชุมชนได้นำเอาผักสาปไปเข้ายารักษาโรคได้หลายกลุ่มอาการ ได้แก่ ยาแก้ปัสสาวะเป็นหนอง แก้ซาง แก้ไข้
ออกตุ่ม แก้ไอ เป็นต้น

เข็มนา

สรรพคุณ ส่วนดอก ใช้รักษาโรคตาเปื่อย ตาแดง ตาแฉะ ส่วนใบ ต้มดื่มน้ำใช้เป็นยาฆ่าพยาธิ ขณะที่ผลใช้เป็นยารักษาโรคจิตสติดวงจมุก เปลือก ตำคั้นเอาน้ำหยอดหูใช้ฆ่าแมงคาเรืองเข้าหู และส่วนราก ใช้รักษาเสมหะในท้อง หรือในทรวงอก

ต้นคราม

ใบเอามาตำพอกแผลและใช้ย้อมผ้าได้ พบมากในป่าชุมชนบางซ่ง

ต้นเปลา

สรรพคุณใช้ ใบ เข้ายากับใบหนาด เครือส้มลม และตะไคร้หอม ต้มน้ำดื่มและอาบ แก้วเวียน ช่วยให้เลือดไหลเวียนดี เม้าเอียน เป็นยาบำรุงธาตุ แก้ก้นตามตัว แก้มจุกเสียด เป็นยาบำรุงกำลัง แก้กะหาย แก่เสมหะ และลม ดอก รสร้อน เป็นยาขับพยาธิ ผล รสร้อน เม้าเอียน

ดองสุราดื่มขับเลือดหลังคลอด ขับน้ำคาวปลา เปลือกต้นและกระพี้ รสร้อน เมาเย็น เป็นยาช่วยย่อยอาหาร แก้เลือดร้อน เปลือกต้น และใบ แก้ท้องเสีย บำรุงโลหิต น้ำต้มเปลือกต้น กินแก้ไข้ แก้ตับอักเสบ แก้ปวดข้อและปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อ แก่น รสร้อนเมาเย็น ขับพยาธิไส้เดือน ขับเลือด ขับหนองให้ตก ราก รสร้อนเมาเย็น ขับลมและแก้โรคผิวหนังผื่นคัน น้ำเหลืองเสีย แก้โรคเรื้อน มะเร็ง คุดทะราด กระจายลม ทำน้ำเหลืองให้แห้ง รากต้มน้ำกินแก้โรคเหน็บชา โรคทางเดินปัสสาวะ แก้ปวดเมื่อย เจริญอาหาร และแก้ร้อนใน เนื้อไม้ รสร้อน แก้ริดสีดวงลำไส้และริดสีดวงทวารหนัก แก่น แก้มอันผูกเป็นก้อนให้กระจาย เป็นยาขับพยาธิไส้เดือน เมล็ด กินเป็นยาถ่าย พบมากในป่าเขาเตือ

ผักหวานป่า

มีรสหวานมัน ประุงอาหารต้ม ลวก เป็นผักจิ้มน้ำพริก แกง แกงเลียง หรือต้มจืดได้สรรพคุณ ส่วนรากมาทำยา รากมีรสเย็นสรรพคุณ แก้ไข้ แก้ตีพิการ แก้เชื่อมมัว แก้วร้อนในกระหายน้ำ แก้กระสับกระส่าย พบว่าผักหวานในป่าชุมชนบางหลังจัดเป็นทั้งอาหารและยาประจำฤดูร้อนแก้อาการของธาตุไฟได้ตามแพทย์แผนไทย ส่วนยอดก็นิยมนำมาปรุงอาหารมีรสหวานกรอบช่วยแก้ร้อนในกระหายน้ำและระบายความร้อนหรือใช้ปรุงเป็นยาเขียวเพื่อลดไข้ ลดความร้อน

ตับเต่า

สรรพคุณ ราก รสเย็น แก้ตัวร้อน ดับพิษไข้ทั้งปวง ดับพิษตานซาง แก้วณโรค ต้มดื่ม
แก้ปวดท้อง

ต้นรัก

สรรพคุณ ใช้ยางในการเคลือบสิ่งของเครื่องใช้ เช่น กระบุง ตะกร้า ป้องกันการรั่วซึมและ
เพื่อความทนทาน

ต้มแมงเมา

สรรพคุณ ใบเป็นสมุนไพรช่วยขับถ่าย ผลใช้รับประทาน

สาบเสือ

สรรพคุณ ช่วยชูกำลัง แก้อาการอ่อนเพลีย ดอกช่วยบำรุงหัวใจ แก้กตาฟาง ตาแฉะ แก้อาการสาบเสือใช้ผสมกับรากมะนาวและรากย่านาง นำมาต้มเป็นน้ำดื่ม ช่วยรักษาไข้ป่าได้ รากช่วยดูดหนอง ส่วนต้นใช้เป็นยาแก้ร้อนใน ยาแก้ปวดท้อง อาการท้องขึ้น ท้องเฟ้อ นำมาต้มเป็นน้ำดื่มช่วยแก้โรคกระเพาะ แก้อาการเสียดท้อง ใบนำมาใช้ตำอาบช่วยแก้ตัวบวมได้ สรรพคุณ สาบเสือ ช่วยแก้บวม ดูดหนอง ถอนพิษแก้พิษไข้ ใช้ในการห้ามเลือด โดยนำใบมาโขลกและขี้แล้ว นำมาพอกบริเวณบาดแผล ก็จะช่วยให้เลือดหยุดได้เป็นอย่างดี เพราะสาบเสือ มีสารสำคัญหลายอย่างที่มีฤทธิ์ทำให้เส้นเลือดหดตัว และไปช่วยกระตุ้นสารที่ทำให้เลือดแข็งตัวได้เร็วยิ่งขึ้น แต่อาจจะแสบ

มากๆ แต่เมื่อแผลหายแล้ว จะช่วยป้องกันแผลเป็นได้ นอกจากนี้ใบสาบเสือ ช่วยแก้ผมหงอก ทำให้ผมดกดำ ด้วยการใช้ใบสาบเสือนำมาตำแล้วใช้หมักผมเป็นประจำ ไม่นานจะทำให้เส้นผมดกดำขึ้น และมีฤทธิ์ในการกำจัดปลวก ไส้แมลง ฆ่าแมลงได้ สามารถนำมาใช้ในการบำบัดน้ำเน่าเสียได้ ด้วยการเอาทั้งต้นและใบใส่ลงไปแช่ในบ่อน้ำเน่า เมื่อผ่าน 2-3 สัปดาห์น้ำจะค่อย ๆ ใสขึ้นเอง นอกจากนี้ต้นสาบเสียยังเป็นตัวชี้วัดอุณหภูมิความแห้งแล้งของอากาศ ถ้าหากอากาศไม่แล้งต้นสาบเสียก็จะไม่ออกดอก

ฟ้าทะลายโจร

สรรพคุณ แก้อ่อนในได้ผลเท่านั้น หากยังมีสรรพคุณเด่น ที่แก้ไข้หวัด ตัวร้อน ระบายการอักเสบ เจ็บคอ แก่ติดเชื้อและเป็นยาขมเจริญอาหาร รักษาโรคบิด ท้องร่วงและโรคท้องเสียชนิดเฉียบพลัน จึงนับได้ว่าฟ้าทะลายโจรเป็นยาครอบคลุมนได้กว้างขวาง

ตุ้มกา

สรรพคุณ เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่สูงได้ถึง 25 เมตร ผลขนาดเท่ามะตูมลูกสุกกินได้ กินแต่เนื้อห้ามกินเมล็ดเพราะเมล็ดมีพิษกินแล้วเมาถึงตาย ชาวบางซ่งใช้ไม้ต้นตูมกาเป็นฟืนและถ่าน เพราะให้พลังงานสูงมาก

หนอนตายอยาก

สรรพคุณ ราก - ใช้ทุบหมักน้ำ ใช้ส่วนน้ำเป็นยาฆ่าหิดเหาฆ่าหนอน

มะขามป้อม

ผลรับประทานเป็นผลไม้ แก้วไอ ขับเสมหะ ทำให้ชุ่มคอ น้ำคั้นจากผลแก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ

ไม้เหี้ยแย้

สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อย

กว้าว

สรรพคุณ เนื้อไม้ สีเหลืองอ่อน ใช้ทำพื้นฝา กรอบประตูหน้าต่าง ทำเครื่องเรือนและไม้บุผนัง ทำเรือขุด แฉว พาย เครื่องมือทางการเกษตร ครก สาก กระต๋อง กระสวยและหูกทอผ้า ทำหวี เครื่องกลึง และแกะสลัก ถังไม้ พานท้ายปิ่น หีบใส่ของ ไม้บรรทัดและไม้ฉาก ทำของเล่นสำหรับเด็ก ทางด้านสมุนไพร ใบ คั้นเอาน้ำใส่แผลเพื่อฆ่าแบคทีเรียที่ทำให้เกิดหนองในแผล ราก ใช้ปรุงยา

สำหล้า

หมอพื้นบ้านเมืองบางซ่งจะใช้ดอกสกัดทำน้ำมันหอมระเหย บำรุงหัวใจ ส่วนต้นและราก ใช้รักษาอาการติดยาเสพติด รากใช้แก้อาการท้องเสีย

ยอป่า

สรรพคุณ แก้ รสขมร้อน ต้มหรือดองสุราดื่ม ขับเลือดและขับน้ำคาวปลาให้แห้ง ป้องกัน สันนิบาตหน้าเพลิง ขับและฟอกโลหิตระดู แก้กูกเสียดแน่นเฟ้อ ขับผายลม

ปอปิด

สรรพคุณ ช่วยลดระดับน้ำตาลในเลือด ช่วยรักษาโรคเบาหวาน ช่วยลดความโลหิต ช่วยลดไขมันในเส้นเลือด มีส่วนในการช่วยลดน้ำหนัก ช่วยรักษาอาการไมเกรน ช่วยรักษาโรคภูมิแพ้ ช่วยรักษาโรคไทรอยด์ ช่วยบำรุงตับและไต ช่วยบรรเทาอาการของโรคไต ช่วยป้องกันการเกิดและช่วยแก้ไขโรคเหน็บชาตามปลายมือปลายเท้า ช่วยแก้อาการนิ้วล็อค ช่วยรักษาโรคเก๊าท์ อาการปวดข้อ ปวดหลัง ปวดเข่า ช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับระบบภายในมดลูกของสตรี วิธีกินปอกะปิดเกลียวทอง **นำฝักปอกะปิด** ไปต้มใน น้ำร้อน 25 ฝัก ต่อน้ำ 1.5 ลิตร ใช้เวลาต้มประมาณ 20 นาที แล้วเอาน้ำมาดื่มเป็นชา โดยดื่มได้ทั้งร้อนและเย็น (ฝักปอกะปิดที่นำไปต้ม สามารถต้มได้ถึง 4 ครั้งหรือจนกว่าสีจะจางแล้วค่อยเปลี่ยน)

ถั่วฮามาต้า

ประโยชน์ สมัยก่อน ใช้เลี้ยงสัตว์ ควรตัดครั้งแรก 60-75 วันหลังปลูก โดยตัดสูงจากพื้นดิน 10-15 เซนติเมตร หรือปล่อยให้สัตว์เข้าแทะเล็มครั้งแรกเมื่อถั่วอายุ 70-80 วัน หลังจากนั้นจึงทำการตัด ชาวบางซ่งจะปล่อยสัตว์เข้าแทะเล็มเป็นช่วง ๆ ทุก 30-45 วัน ถั่วฮามาต้าเหมาะสำหรับใช้เลี้ยงโค กระบือ ในรูปถั่วสดหรือแห้ง

ต้นตะค้อป่า

สรรพคุณ ใช้ทำบ้าน ผลบำรุงธาตุ รักษาโรคกระเพาะอาหาร

ต้นมะขำโมง

สรรพคุณ เม็ดมะขำคนโบราณใช้กินกับหมาก ลำต้นใช้ทำบ้านได้

เถาว์วัลย์ที่มีน้ำให้กินขณะเดินป่า

ต้นใบตองตึง (ใบตองควง)

ใบใช้ทำหลังคาบ้าน ฝ้ายบ้าน ห่ออาหาร หมวกบังแดด ยังพบเห็นในป่าชุมชนบางขลัง

ปลาไหลเผือก

สรรพคุณ แก้โรคน้ำเหลืองไม่ดี ประจำเดือนดำ แก้เคล็ดคุดยอก ขับสารพิษในร่างกาย เพิ่ม
ฮอร์โมนในเพศชาย รักษาโรคอัมพฤกษ์ในระยะเริ่มต้น โรคมะเร็ง

ต้นมะเกลือ

สรรพคุณผล รับประทานแก้พยาธิ ราก ใช้ฝนกับน้ำซาวข้าว แก้อาเจียน

ต้นมะเดื่อ

สรรพคุณ ผลใช้รับประทานเป็นอาหารได้ เปลือกต้นแก้ท้องร่วง และช่วยในการสมานบาดแผล

ต้นกะดอหมา

เป็นต้นไม้ป่าชนิดหนึ่งที่มีผลไว้ให้สัตว์ป่าได้กินในป่าชุมชนบางซ่ง

3. ผลการสำรวจศักยภาพเมืองบางซ่งในปัจจุบัน

ผลการวิจัยที่ได้จากการจัดประชุมสนทนาเชิงสังเคราะห์ และสำรวจสภาพทางกายภาพในพื้นที่ตำบลบางซ่ง ด้วยการมีส่วนร่วมของทีมนักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสมีรายละเอียดดังนี้

3.1 สภาพแวดล้อมทั่วไป

ตำบลบางช้างมีเนื้อที่ทั้งหมด 54.12 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 33,868 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตสหกรณ์นิคมพระร่วง และสำนักงานปฏิรูปที่ดิน 3,750 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม มีภูเขาเตี้ย ๆ 2 แห่ง คือเขาวงพระจันทร์ อยู่ทางทิศตะวันออก และเขาเตี้ยอยู่ทางทิศตะวันตก ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอสวรรคโลกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 23 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดสุโขทัย 38 กิโลเมตร ลักษณะดินเป็นดินร่วนและระบายน้ำได้ดี มีความลาดชัน 0 – 1 % มีจำนวนครัวเรือน 1,624 ครัวเรือน แยกเป็นเพศชาย 2,438 คน หญิง 2,455 คน รวมประชากรทั้งสิ้น 4,896 คน ขนาดเฉลี่ยของครอบครัว 4 คนต่อครอบครัว โดยมีประชากรในช่วงอายุ 18 – 53 ปี มากที่สุด และจากการที่ชุมชนเมืองบางช้างเป็นชุมชนที่ชาวบ้านพึ่งอพยพเข้ามาอยู่เมื่อประมาณ 50 กว่าปี จึงทำให้ลักษณะของครอบครัวมีขนาดเล็ก ประชากรส่วนใหญ่เป็นวัยแรงงานและวัยเด็ก แบ่งเขตปกครองเป็นหมู่บ้านได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองแห้ว หมู่ที่ 2 บ้านปากคลองช้าง หมู่ที่ 3 บ้านปากคลองช้าง หมู่ที่ 4 บ้านขอนแก่น หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ หมู่ที่ 6 บ้านน้ำค้วน หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง หมู่ที่ 8 บ้านไผ่ขวาง และหมู่ที่ 9 บ้านขอนแก่น โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลนาทุ่ง
ทิศใต้	ติดกับอำเภอศรีสำโรง
ทิศตะวันออก	ติดกับตำบลหนองกลับ
ทิศตะวันตก	ติดกับอำเภอทุ่งเสลี่ยม

สภาพภูมิอากาศโดยทั่วไปของเมืองบางช้างจะเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาลต่าง ๆ คือ ฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และฤดูหนาวจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ สภาพอาคารและสิ่งปลูกสร้างโดยทั่วไปก่อสร้างด้วยวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น เป็นอาคารชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง บริเวณที่เป็นใต้ถุนมักใช้เป็นที่พักผ่อนและเก็บอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งพืชผลทางการเกษตร ภูมิทัศน์ของเมืองบางช้างมีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนในชนบทโดยทั่วไป โดยมีรูปแบบอาคารสิ่งปลูกสร้างคล้ายคลึงกันกระจายตัวอยู่ริมถนนเส้นทางคมนาคมเป็นส่วนใหญ่ สภาพโดยรอบแหล่งโบราณสถานที่สำคัญของเมืองบางช้างเป็นโรงเรียน วัด และพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดอยู่เกือบทุกหมู่บ้าน วัดยังเป็นศูนย์รวมในการประกอบกิจกรรมของหมู่บ้าน ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณี

มีแหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นอาทิเช่น บ่อน้ำตื้น บ่อน้ำบาดาล ฝาย ถังน้ำ ขนาดกลาง มีประปาหมู่บ้าน มีลำน้ำแม่มอกหรือลำน้ำฝากกระดาน ลำน้ำมักกะสัง และลำน้ำวังเตือ ซึ่งลำน้ำเหล่านี้แยกเป็นคลองเหมืองเล็ก ๆ กระจายอยู่ทั่วตำบล 12 สาย ลำน้ำสายหลักสำคัญที่ก่อให้เกิดชุมชนเมืองบางช้างคือ ลำน้ำแม่มอก ลำน้ำสายนี้มีต้นกำเนิดจากดอยขุนแม่มอก ในเขต

ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ไหลผ่านหลายพื้นที่ จนไหลเข้าสู่ที่ราบลุ่มตอนกลางของอำเภอสุวรรณคโลก คือพื้นที่ตำบลบางช้าง และด้วยความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกของที่ราบลุ่มดังกล่าว จึงมีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน ลำน้ำมอกจึงเป็นแหล่งน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคที่สำคัญของชาวบางช้าง

3.2 บริการสาธารณะในพื้นที่

1) การคมนาคม

การคมนาคมในตำบลบางช้าง สามารถติดต่อถึงกันได้ทุกหมู่บ้าน ถนนส่วนใหญ่เป็นถนนลูกรัง ในฤดูฝนถนนจะเป็นหลุมเป็นบ่อและโคลน มีถนนลาดยางผ่านภายในตำบล 4 สาย คือ สายวัดโบสถ์ เป็นทาง รพช. สายท่าทาง-ขอนแก่นเป็นทางหลวงชนบท ส่วนสายริมคลองแม่มอกและสายเมืองเก่าเป็นเส้นทางของกรมทางหลวง ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองสุโขทัย 38 กิโลเมตร ตามถนนสายเมืองเก่าสุโขทัย-ศรีสัชกาลัย ถึงแยกวงกระจายจะมีป้ายบอกทางตรงไปเมืองบางช้าง เลี้ยวซ้ายแยกวัดโบสถ์ประมาณ 4 กิโลเมตรถึงวัดโบสถ์โบราณสถาน กำแพงแก้ว มณฑปวัดโบสถ์ ถนนเข้าโบราณสถานเป็นถนนลาดยางมีความสะดวกต่อการเดินทางเข้าหมู่บ้านและแหล่งโบราณสถานได้ตลอดปี ภายในหมู่บ้านไม่มีรถประจำทางผ่าน แต่ผู้ที่จะมาเมืองบางช้างสามารถขึ้นรถรับจ้างได้ที่จังหวัดสุโขทัย หรือที่เมืองเก่าหรือที่ตัวอำเภอสุวรรณคโลกได้ การเดินทางจากหมู่บ้านไปยังตลาดร้านค้า ที่ว่าการอำเภอสุวรรณคโลก องค์การบริหารส่วนตำบลบางช้าง ฯลฯ มีถนนติดต่อถึงกันสามารถเดินทางไปได้สะดวก คนส่วนใหญ่ในตำบลบางช้างมียานพาหนะประเภทรถจักรยานยนต์ใช้รองลงมาก็เป็นจักรยานและรถยนต์ การเดินทางด้วยรถยนต์จากตัวเมืองสุโขทัยถึงชุมชนบางช้างใช้เวลาประมาณ 50 นาที ปัญหาการบริการโครงสร้างพื้นฐานระหว่างหมู่บ้านคือ การคมนาคมขนส่งที่เป็นถนนลาดยางมีเป็นช่วงสั้น ๆ นอกนั้นเป็นถนนพื้นอ่อนหรือถนนลูกรัง ถนนดินค่อนข้างเล็กและแคบ ในช่วงฤดูฝนถนนจะเป็นหลุมเป็นบ่อ ในช่วงฤดูน้ำหลากถนนจะขาดและในช่วงฤดูแล้งจะมีฝุ่นเป็นจำนวนมาก ยานพาหนะในการติดต่อระหว่างหมู่บ้าน ใช้จักรยานยนต์เป็นหลักประมาณ 65.8 คันต่อ 100 ครัวเรือน ถ้าบางช้างเปิดหมู่บ้านรับการท่องเที่ยว ต้องพัฒนาถนนหนทางที่จะเข้าสู่ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวชุมชน

2) ไฟฟ้า

ในพื้นที่ตำบลบางช้างมีไฟฟ้าของรัฐใช้ และครัวเรือนส่วนใหญ่มีไฟฟ้าใช้เพื่อให้แสงสว่าง และมีเครื่องใช้ไฟฟ้าเกือบทุกบ้านโดยเฉพาะ โทรทัศน์ วิทยุ หม้อหุงข้าว ตู้เย็นและอื่น ๆ มีบางหลังคาเรือนเท่านั้นที่ไม่มีไฟฟ้าใช้

3) โทรศัพท์

ในแต่ละหมู่บ้านมีโทรศัพท์สาธารณะ และสัญญาณโทรศัพท์มือถือ สามารถใช้โทรศัพท์มือถือติดต่อถึงกันได้สะดวกทุกหมู่บ้าน

4) บริการสาธารณสุขในหมู่บ้าน

มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 2 แห่ง มีเจ้าหน้าที่ประจำ มีการรักษาผู้ป่วยขั้นต้น ทั้งแพทย์แผนปัจจุบันและแพทย์แผนไทย มีการให้ข้อมูลข่าวสาร ในรูปแบบของการเผยแพร่อบรม ให้ความรู้ บริการส่งเสริมสุขภาพและให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพและการใช้ชีวิต อย่างถูกสุขลักษณะ ในพื้นที่ตำบลบางช้างมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน 5 แห่ง โรงเรียน ระดับประถมศึกษาจำนวน 5 แห่ง มีศาสนสถานคือวัด 7 แห่ง มีสถานวิทยุหรือหอกระจายข่าว 9 แห่ง สนามกีฬา 5 แห่ง และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจำนวน 1 แห่ง ด้านการโทรคมนาคมมีที่ทำการไปรษณีย์ ขนาดเล็กจำนวน 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 4

5) ที่อยู่อาศัยและร้านค้า

บ้านส่วนใหญ่มีความคงทนถาวร มุงด้วยกระเบื้องมีทั้งที่ปลูกสร้างด้วยไม้และคอนกรีต แต่ส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ มีอายุเก่าแก่และยังสภาพดีในลักษณะการปลูกสร้างแบบสมัยก่อน ส่วนบ้าน ที่สร้างใหม่ส่วนใหญ่ก่อสร้างด้วยคอนกรีตในรูปแบบทันสมัย ความหนาแน่นของบ้านจะปลูกใกล้กับ ถนนสายหลักของหมู่บ้าน มีกระจายออกไปบ้างตามริมลำคลอง บ้านส่วนใหญ่มีการจัดบ้านและ บริเวณสะอาด ไม่มีปัญหาเรื่องขยะโดยทุกบ้านจะเก็บขยะของตนเองแล้วทำลายโดยการเผาไฟหรือฝัง และบางส่วนเทศบาลดำเนินการเก็บ ทุกบ้านมีส้วมราดน้ำใช้ทุกครัวเรือน ในแต่ละหมู่บ้านมีร้านค้า บางหมู่เช่นหมู่ที่ 5 หมู่ที่ 4 มีบริการ internet ร้านค้าในแต่ละหมู่บ้านให้บริการขายอาหารประเภท ข้าวราดแกง อาหารตามสั่ง ก๋วยเตี๋ยว อาหารพื้นเมือง ร้านขายของชำเป็นร้านที่ขายของใช้จำเป็น ขายพืชผัก ผลไม้นานาชนิดแต่ปริมาณร้านมีไม่มากนัก เนื่องจากชาวบ้านปลุกพืชผักไว้บริโภค จะซื้อหาเที่ยวเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ ร้านตัดผม ร้านเสริมสวย ปั่นน้ำมันขนาดเล็กและร้านซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้า รวมทั้งเครื่องจักร อะไหล่เครื่องมือ การเกษตรเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าการซ่อมที่ซับซ้อนชาวบ้านมักเข้าเมืองเก่าสุโขทัยหรืออำเภอสวรรคโลก

6) เชื้อเพลิงในการหุงต้ม

คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ใช้แก๊สหุงต้มมีบางส่วนใช้ฟืนควบคู่กันไป ซึ่งชาวบ้านมักจะหา กิ่งไม้หรือต้นไม้แห้งตามธรรมชาติจากป่าที่ใกล้หมู่บ้านมาใช้ทำเป็นฟืนสำหรับการหุงต้มและทำอาหาร ส่วนแก๊สสั่งซื้อตามร้านค้าในหมู่บ้านซึ่งมีบริการส่งให้ถึงบ้านผู้สั่งซื้อ ส่วนถ่านไม่นิยมเพราะมีราคาแพง

3.3 การดำเนินอาชีพทางการเกษตร

ประชากรส่วนมากประกอบอาชีพด้านการเกษตร การปลูกพืชไร่ เลี้ยงวัวฝูง และทำนา มีรายได้ค่อนข้างต่ำ ขนาดการถือครองที่ดินครัวเรือนละประมาณ 10 ถึง 20 ไร่ โดยใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตรมากที่สุด ซึ่งการทำนาของชุมชนโบราณเมืองบางช้างในอดีต อาศัยธรรมชาติ คือรอน้ำฝนและใช้แรงงานควายและคนเป็นหลัก จะทำนาดำปีละครั้ง เน้นทำเพื่อ บริโภคในครอบครัว แต่ปัจจุบันการทำนามีการเปลี่ยนแปลง บางครัวเรือนทำนากัน 3-4 ครั้งต่อปี

เป็นการทำนาปีและนาปรัง ส่วนใหญ่จะทำการหว่านจึงเป็นนาหว่าน เน้นการขายเป็นส่วนใหญ่ มีการนำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้ทุนแรงในการทำนา เช่นรถไถนา รถดำนา รถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว เพื่อความสะดวกรวดเร็ว เป็นเหตุให้วัฒนธรรมการลงแขก(เอาแรงกัน)หายไปจากชุมชน มีการใช้ปุ๋ย กับยาฆ่าแมลง ทำให้ต้นทุนการทำนาสูงขึ้น แม้ชาวบางช้างมีรายได้ค่อนข้างต่ำ แต่ไม่ยากจนและอดอยาก เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพืชผัก ผลไม้และสัตว์น้ำในลำคลองที่ยังคงใช้ยังชีพได้

การทำสวนผลไม้ เนื่องจากผืนดินของเมืองบางช้างมีความอุดมสมบูรณ์ จึงสามารถปลูกไม้ผลได้หลากหลายชนิด และบางชนิดมีรสชาติดีจนเป็นเอกลักษณ์ของตำบล สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนในแต่ละปี ได้แก่ พุทรา ซึ่งมีทั้งพันธุ์กันแหลม พุทราสามรส และพุทราหนาม ซึ่งชาวบางช้างจะเก็บผลผลิตออกขายในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม นอกจากนี้ยังมีผลไม้อื่น ๆ ที่นิยมปลูกในพื้นที่ ได้แก่ มะม่วง มะปรางพื้นบ้าน ขนุน ส้มโอ ส้มซ่า ส้มเกลี้ยง น้อยหน่า มะพร้าว มะละกอ มะขวิด กระท้อน มะไฟ ฝรั่ง มะยม และน้ำโหนด ซึ่งปัจจุบันเกือบสูญพันธุ์แล้ว ปัจจุบันการปลูกไม้ผลของชาวเมืองบางช้าง เริ่มเน้นการปลูกผลไม้ที่เป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ เช่นกล้วยไข่โดยนำหน่อจากกำแพงเพชรมาปลูก ได้ผลผลิตกล้วยไข่ที่มีความอร่อยเป็นแบบเฉพาะตัว กลายเป็นสินค้าประจำตำบลอีกชนิดหนึ่ง ขณะนี้อยู่ในช่วงเริ่มนำลำไย ชมพู่ และมะยงชิดเข้ามาทดลองปลูกในพื้นที่เมืองบางช้าง ชาวเมืองบางช้างใช้แหล่งสินเชื่อจาก ธกส. จากกองทุนหมู่บ้าน จากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และพ่อค้าในชุมชน ฐานะของชาวบ้านในชุมชนมีความเป็นอยู่ระดับปานกลางคือพอกินพอใช้ อาศัยการเก็บผักที่ปลูกเองตามบริเวณบ้านและของป่าตามธรรมชาติ ปัจจุบันมีการนำผลไม้ที่ปลูกเพื่อเพิ่มรายได้ของคนในชุมชนเมืองบางช้าง ได้แก่ ต้นแก้วมังกร ลักษณะผลแก้วมังกรมีรูปทรงเป็นทรงกลมรี สีของเปลือกแก้วมังกรมีลักษณะสีแดงม่วงหรือสีบานเย็น มีกลีบเลี้ยงสีเขียวติดอยู่รอบผล ลำต้นมีสีเขียวเป็นพืชอบน้ำ ไม่มีใบเนื่องจากลดรูปใบเป็นหนาม การปลูกแก้วมังกรนั้นจะต้องทำค้างหรือที่เกาะให้ยึดเกาะ ชอบปุ๋ยชีวภาพ ขี้วัว ประมาณเดือนกรกฎาคม ถึงตุลาคม ก็จะออกผลให้เก็บขายได้ ราคาขายก็ไม่แพงมากขายเป็นกิโลกรัมละ 20 บาท อย่างต่ำ ถ้าผลใหญ่ราคาก็จะแพงขึ้นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของผลแก้วมังกร

ภาพ 146 การปลูกแก้วมังกร

การปลูกกล้วยไข่ เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับคนในชุมชนเมืองบางขลัง การปลูกกล้วยไข่ในช่วงเดือน พฤษภาคม เริ่มที่การเตรียมแปลงที่จะปลูก เตรียมพันธุ์หรือหน่อ เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว ก็ดำเนินการขุดหลุมให้มีระยะห่างพอประมาณ พอปลูกเสร็จก็ไถน้ำ เข้าในแปลงที่ปลูกกล้วยไข่ คอยดูแลวัชพืช ตกแต่งใบ ใส่ปุ๋ย ถ้ากล้วยออกเครือแล้วก็ให้ห่อเพื่อผลออกมาจะได้สวย ช่วงเดือนพฤศจิกายนก็สามารถตัดกล้วยไข่ขายได้ รวมแล้วก็ใช้ระยะเวลา 6 เดือนในการปลูกกล้วยไข่

ภาพ 147 การปลูกกล้วยไข่

นอกนี้มีการปลูกดอกอัญชัน ของชาวบ้านหมู่ 2 บ้านปากคลองช้าง เป็นอาชีพเสริม การปลูกดอกอัญชันมีทั้งที่ปลูกไว้ที่ริมรั้ว หรือการทำแปลงโดยนำไม้ไผ่ขนาด 1 เมตร มาทำหลัก เพื่อให้ต้นดอกอัญชันพันๆ เถาวัลเลื้อยขึ้นไป การปลูกขุดหลุมลึกประมาณ 4 ซม. ด้วยกล้าที่เพาะไว้ เวลาในการปลูกประมาณ 30 วัน ก็สามารถเก็บดอกได้ ดอกอัญชันจะออกดอกให้เก็บทุกวัน หลังจาก

เก็บดอกอัญชันแล้ว จะนำมาตากแดดให้แห้งประมาณ 2 วัน และเก็บรวบรวมไว้ จะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่ในราคากิโลกรัมละ 200 บาท ซึ่งก็เป็นรายได้เสริมสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ดี

ภาพ 148 การปลูกดอกอัญชัน

3.4 ผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมในครัวเรือน

นอกเหนือจากการทำการทำนาและทำการเกษตรอื่นแล้ว ชาวเมืองบางซึ้งยังมีผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมซึ่งเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมที่ก่อให้เกิดรายได้แก่คนในชุมชนอีกหลายอาชีพ เช่น เปิดอู่ซ่อมรถ โดยรับซ่อมรถ เช่น รับปะยาง เติมน้ำมัน คัดราคาตามสภาพที่มาซ่อม มีการรับเชื่อม เช่น ทำบานประตู กลึงลูกกรงต่างๆ นำเศษไม้มาขึ้นแท่นกลึงให้เป็นรูปต่างๆ เช่น ลูกกรงบ้าน ลูกกรงบันได และแจกัน นอกจากนี้ยังมีการทำไม้กวาดดอกหญ้า โดยการซื้อดอกหญ้าจากที่อื่นมาถักให้เป็นไม้กวาด การทำไม้กวาดทางมะพร้าว (แส้มะพร้าว) โดยการนำทางมะพร้าวมาถักกับไม้ไผ่ที่ทำเป็นด้ามไม้กวาด การจักสานโดยการนำไม้ไผ่มาเหลาแล้วจักเป็นดอก จากนั้นสาน

ให้เกิดผลหลาย ทำให้เป็นของใช้ต่างๆ เช่น ช้อง สุ่ม กระจาด การเย็บเสื้อผ้าโดยกลุ่มที่มีชื่อเสียง คือ กลุ่มเย็บผ้าจักรทอง การทำตุ้ บานประตู่ หน้าต่าง โดยการนำเศษไม้มาทำเป็นตุ้โบราณ และการรับเหมารสร้างบ้าน และรับจ้างก่อสร้างบ้านตามราคาที่ตกลงกัน การซ่อมอุปกรณ์ไฟฟ้า เช่น การซ่อมเครื่องซักผ้า ตู้เย็น ซีดี ทีวี หม้อหุงข้าว ฯลฯ การเปิดร้านขายอาหารตามสั่ง การขายของชำ และขายของสด การเปิดปั้มน้ำมันในชุมชน เป็นต้น

3.4.1 การแกะสลักไม้

ในอดีตคนในชุมชนเมืองบางขลัง นอกจากทำการเกษตร จะออกหาของป่า และหาปลา มาทำตากแห้งเพื่อการดำรงชีพ เก็บไว้รับประทาน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ นายอดุลย์ เพชรรัตน์ เกิดวันที่ 20 มกราคม 2514 อายุ 42 ปี อยู่บ้านเลขที่ 16 หมู่ 8 บ้านไผ่ขวาง ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้เล่าให้ทีมวิจัยว่า นอกเหนือจากการทำการเกษตร และปัจจุบันได้ แกะสลักรูปปลาจากไม้สักขายเป็นอาชีพเสริม การแกะสลักจะไม่ใช้อุปกรณ์ไฟฟ้า ใช้มือกับอุปกรณ์การแกะสลัก ซึ่งการแกะสลักถ้าเป็นปลาตัวเล็กก็จะใช้เวลา 1 วันจำหน่ายในราคาตัวละ 100 บาท ส่วนตัวใหญ่ราคา 150 บาท ทั้งนี้ราคาก็ขึ้นอยู่กับขนาดของตัวปลา

3.4.2 การทำเตาเศรษฐกิจ

มีการทำเตาเศรษฐกิจเป็นอาชีพเสริม แต่ปัจจุบันในชุมชนเมืองบางขลัง ที่บ้านนางละมัย บุตรหล่อ อายุ 61 ปี อยู่บ้านเลขที่ 21 หมู่ 4 บ้านขอนแก่น ตำบลเมืองบางขลัง

อุปกรณ์การทำเตาเศรษฐกิจมีดังนี้

- 1.) ดินเหนียว (นำมาจากกอเตย)
- 2.) แกลบดำ
- 3.) แกลบแดง
- 4.) แม่พิมพ์หรือแบบการทำเตาเศรษฐกิจ

5) แบบกระถางสังกะสี

ภาพ 149 การเตรียมวัตถุดิบทำเตาเศรษฐกิจ

วิธีการทำเตาเศรษฐกิจ นำดินมาแช่น้ำและนำดินกับแกลบดำมาผสมให้เข้ากันให้พอดี หลังจากนั้นก็นำดินที่ผสมได้มากับแม่พิมพ์หนาพอประมาณ แล้วกลิ้งให้เข้ารูปตามแบบแม่พิมพ์ พอได้รูปแล้วจึงถอดออกจากแท่นหมุนทิ้งไว้ให้พอหมาด ๆ แทะออกจากแม่พิมพ์ แล้วนำมาตากแดดให้แห้ง หลังจากนั้นก็นำไปเผากับแกลบแดง เผาประมาณ 3 – 4 คืน หลังจากนั้นนำเตาที่ได้มาใส่ในกระถางสังกะสี ฉาบด้วยปูนและตกแต่งทาสีให้สวยงามพร้อมขายได้ ราคาขายลูกละ 200 บาท มีพ่อค้าคนกลางจะมารับซื้อครั้งละประมาณ 10 ลูก

ภาพ 150 การทำเตาเศรษฐกิจ

3.4.3 การปั้นพระ

การปั้นพระ เป็นอาชีพเสริมของลุงสนิท ภู่พ เกิดวันที่ 13 พฤศจิกายน 2481 อยู่บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ 8 บ้านไผ่ขวาง เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ทำอาชีพที่น่าสนใจ และหาได้ยากวิธีการปั้นพระก็มีดังนี้

ภาพ 151 ขั้นตอนการปั้นพระ

1) การเตรียมดินเหนียว แต่ถ้าจะเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ต้อง นำดินมาจาก 9 วัด นำมาปั้นพระ หรือดินที่ปั้นสังคโลก (ดินเปียก)

2) การทำแบบพิมพ์ นำพระที่จะทำแบบพิมพ์ นำด้านหน้าตัวพระกดลงดินเหนียวที่ปั้น เป็นรูปกลม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของแบบพระที่จะทำพิมพ์ จะรูปองค์พระ หรือการทำพระจากแบบ พิมพ์ที่ทำขึ้น ก็เช่นเดียวโดยนำดินเหนียวกดลงไปในตัวแบบพิมพ์ที่ได้ทำไว้ ก็จะได้รูปองค์พระตามที่ต้องการหลังจากนั้นก็นำมาตัดขอบและตกแต่งให้สวยงาม

3) นำองค์พระที่ได้มานำไปอบที่เตาจนตัวองค์พระแห้งมีสีเหลือง และต้องใช้ไฟอ่อน ๆ จะได้พระตามที่ต้องการ ส่วนการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระก็ต้องนำไปทำพิธีที่วัด

ส่วนการจัดจำหน่ายราคา แคล่งละ 1 บาท หรือแล้วแต่พระแต่ละรุ่นที่ทำขึ้น การปั้นองค์พระของลุงสนธิ ได้รับรางวัลหลากหลายจากการเข้าประกวด

ภาพ 152 ประกาศนียบัตรที่ลุงสนธิได้รับจากหน่วยงานต่าง ๆ

3.4.4 การเลี้ยงจิ้งหรีด

การเลี้ยงจิ้งหรีดของชุมชนเมืองบางขลัง มีกันหลายราย เป็นอาชีพใหม่ที่เพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน ซึ่งก็เป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดเล็ก วิธีการก็มีดังนี้

- 1) การเตรียมกล่อง โดยใช้แผ่นยิปซัม 3 แผ่น ขนาด 1 เมตร 20 เซนติเมตร ยาว 2 เมตร 40 เซนติเมตร มาประกอบเป็นรูปเป็นที่อยู่ของตัวจิ้งหรีด
- 2) นำแผงไขมาวางเรียงกันเพื่อให้ตัวจิ้งหรีดได้เข้าไปอาศัยอยู่
- 3) นำขี้เถ้าใส่ดินผสมกับแกลบดำ มาวางไว้เพื่อให้ตัวจิ้งหรีดได้วางไข่ วางชั้นไว้ หลาย ๆ ใบ
- 4) การให้อาหาร ก็มี ฟักทองหั่นบาง ๆ กุ้งฝอย และอาหารตามธรรมชาติ หรือ อาหารไก่ตามท้องตลาด

- 5) การเลี้ยงจิ้งหรีดจะต้องฉีดพ่นน้ำวันละประมาณ 3 ครั้ง

การเลี้ยงจิ้งหรีดจะใช้เวลาประมาณ 45 วัน ก็สามารถจับขายได้ การจับจิ้งหรีดขายนั้นต้องจับมาล้างน้ำเย็นให้สะอาดก่อน แล้วจึงต้มด้วยน้ำร้อนและนำขึ้นมาให้จิ้งหรีดสะเด็ดน้ำรอให้เย็น จึงจับใส่ถุงพร้อมจำหน่ายได้ การจำหน่ายจะมีพ่อค้ามารับซื้อ กิโลกรัมละ 100 บาท ส่วนการขายปลีกจะราคากิโลกรัมละ 120 บาท ตัวเลี้ยงจิ้งหรีด 1 ตัว สามารถเก็บจิ้งหรีดได้ประมาณ 30 กก. แต่ถ้าขายตัวพร้อมไข่จิ้งหรีดก็จะอยู่ที่ราคา 4,000 บาท ทำให้การเลี้ยงจิ้งหรีดเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย

ภาพ 153 กระบวนการเลี้ยงจิ้งหรีด

3.4.5 การทำไม้กวาด

การทำไม้กวาดมีการทำอยู่หลายหลังคาเรือนในชุมชนเมืองบางขลัง เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนในการทำไม้กวาด จะมีพ่อค้านำปลอกมาให้เพื่อให้เราประกอบเป็นไม้กวาด ซึ่งอุปกรณ์การทำประกอบด้วย ดอกไม้กวาด บล็อก เชือก และลวด มีกรรมวิธีในการทำดังนี้คือ ดึงดอกไม้กวาดออกจากข้อชั่งกิโล ไม้กวาด 1 ด้าม ใช้ดอกไม้กวาด 2 ชิด 2 มิล จับเข้าให้เป็นรูปดอก แล้วนำไปใส่บล็อก และใช้เชือกเย็บเพื่อทำให้ไม้กวาดติดแน่นกับบล็อก นำด้ามมาเสียบก็จะออกมาเป็นไม้กวาดไว้จำหน่ายต่อไป ส่วนการขายส่งพ่อค้าที่นำวัสดุมาให้ จะมารับผลิตภัณฑ์ไปขาย จะซื้อในราคา อันละ 19 บาท

ภาพ 154 การทำไม้กวาด

3.4.6 กลุ่มเย็บผ้า จักรทอง

กลุ่มเย็บผ้า จักรทองเป็นการรวมตัวคนคนในหมู่บ้านเพื่อหารายได้จะได้มีงานทำกันไม่ต้องเข้าไปทำงานที่ต่างจังหวัด และเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาทำไร่ และเอาเวลามาหมั่นเวียนเพื่อให้เกิดประโยชน์ได้อีกด้านหนึ่ง สมาชิกของกลุ่มจักรทองมีอยู่ 32 คน ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2547 ส่วนจักรก็จะได้งบประมาณของ องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง และของการศึกษานอกระบบ (กศน.) ส่วนจำนวนการสั่งให้ตัดเย็บเสื้อผ้าก็จะมีหน่วยงานราชการ ทางโรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบลคนในชุมชน มาสั่งแล้วแต่ละรูปแบบที่ให้ตัดเสื้อผ้าออกมา การสั่งผ้าจะสั่งมาจากที่บริษัท กรุงเทพฯ ขนาดของราคาที่ตัดก็จะอยู่ที่ตัวละ 100 บาท ขึ้นไปทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับชนิดของผ้าที่ให้ตัดเย็บและแบบของที่ให้ตัด

ภาพ 155 กลุ่มเย็บผ้า จักรทอง

3.4.7 ผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลืองสมุนไพรแผนโบราณ

เป็นผลิตภัณฑ์ OTOP ในชุมชนเมืองบางซ่ง บ้านปากคลองซ่าง ของลุงทองสุข อ่อนแสง บ้านเลขที่ 46 หมู่ที่ 2 เป็นผลิตภัณฑ์ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ จังหวัดสุโขทัย ผลิตภัณฑ์ผ่านการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย

ลุงทองสุข มีความรู้ด้าน ยาสมุนไพรแบบ ยาขอ หมอวาน ทั้งนี้ เนื่องจากมีความศรัทธา โดยช่วงเยาว์วัย ลุงทองสุขเป็นศิษย์ หลวงปู่บุญเรืองมหันโก วัดปากคลองซ่าง ตำบลเมืองบางซ่ง และเมื่อญาติโยมเจ็บป่วย ไปขอให้ท่านรักษาหรือท่านทราบว่าญาติโยมท่านใดเจ็บป่วยก็จะให้ ลุงทองสุข ไปเก็บตัวยาสสมุนไพรให้ผู้ป่วยไปต้มกิน ก็เห็นหายทุกราย ลุงทองสุข ยังได้รับความรู้เรื่องสมุนไพรจาก ญาติผู้ใหญ่ ทำให้ลุงทองสุข ศรัทธาและมีโอกาสได้รับการถ่ายทอดและนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน ส่วนการขายผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลือง จะมีคนมารับทุกวัน ขายส่ง และขายปลีก ส่วนราคาการจำหน่าย น้ำมันเหลืองสมุนไพรแผนโบราณ มีดังนี้

ขนาดสินค้า	สี	ราคาขายส่ง	ราคาขายปลีก
บรรจุขวด 80 ม.ล.	เหลือง	339	399
บรรจุขวด 24 ม.ล.	เหลือง	120	129
บรรจุขวด 8 ม.ล.	เหลือง	60	69
บรรจุขวด 5 ม.ล.	เหลือง	30	39
บรรจุขวด 3 ม.ล.	เหลือง	20	30

ภาพ 156 ผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลืองสมุนไพรแผนโบราณ

การทำเครื่องสังคโลก

การทำเครื่องสังคโลกของชุมชนเมืองบางซ่งมีทำเครื่องสังคโลกอยู่ที่บ้านนางรีวิว ไชยวงศ์ อายุ 41 ปี อยู่บ้านเลขที่ 39/4 หมู่ 4 บ้านขอนแก่น ได้ทำเครื่องสังคโลกเพื่อจำหน่าย โดยจะส่งไปขายที่กรุงเทพฯ วิธีการทำเครื่องสังคโลก วัสดุที่ใช้ ก็จะมีดินเหนียว น้ำเคลือบ วิธีทำก็คือ การเตรียมดิน คัดแยกสิ่งสกปรกที่เจือปนต่าง ๆ ออก แล้วนำมาขึ้นรูป การขึ้นรูปจะใช้แป้นหมุนการขึ้นรูปขึ้นงาน เช่น ถ้วย ชาม ไห แจกัน เป็นต้น และนำชิ้นงานมาตากแห้งเก็บรายละเอียด เสร็จแล้วนำมาตากให้แห้ง ก่อนจะนำมาเผา เรียกว่าเผาดิบ เมื่อได้ชิ้นงานที่ผ่านการเผาดิบจะนำมาชุบน้ำเคลือบที่เตรียมไว้แล้วจึงนำไปเผา

ภาพ 157 ผลิตภัณฑ์เครื่องสังคโลก

สรุป หัวข้อที่ 8 ด้านการผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม

ที่ผ่านมาคนเมืองบางซ่งมีอาชีพทำนา และเมื่อเวลาผ่านไปมีการปรับเปลี่ยนจากการทำนา มาทำไร่อ้อย การปลูกกล้วยไข่ การทำสวนผลไม้ เช่น แก้วมังกร มีการปลูกดอกอัญชัน และพุทรา ซึ่งการปลูกมีให้เห็นและวางจำหน่ายช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ริมทางถนนใหญ่จะมีร่มสี แดงวางผลไม้ขาย ส่วนอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ทำงานในชุมชนเมืองบางซ่ง มีหลากหลาย สร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน ได้แก่ การแกะสลักรูปสัตว์ต่างๆจากไม้ การปั้นพระเมืองบางซ่ง การทำขนมจีน การทำน้ำพริกแกงต่าง ๆ การเลี้ยงจิ้งหรีด เลี้ยงกบ การทำสุรา ไม้กวาด การเก็บของเก่า การเลี้ยงหมู โรงสีข้าวในชุมชน กลุ่มเย็บผ้าจักรทอง ผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลืองลุงทองสุข การจำหน่าย

วัสดุก่อสร้าง การทำเครื่องสังคโลก การทำเตาเผาเครื่องปั้นดินเผา

จากข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนบางซ่ง รวมถึงความสมบูรณ์ของระบบนิเวศทางธรรมชาติที่แวดล้อมชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนและผู้นำอาวุโสของแต่ละหมู่บ้านร่วมสำรวจค้นหานั้น ได้นำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์ถึงศักยภาพของพื้นที่ในการพัฒนาเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรม การวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ คณะผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540, หน้า 3/12 – 3/14) ซึ่งพิจารณาทรัพยากรที่มีความเหมาะสม มีลักษณะเฉพาะตัวและคงลักษณะเฉพาะพื้นที่โดยให้ความสำคัญของวัฒนธรรมและระบบนิเวศของพื้นที่ ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของถิ่นกล่าวได้ว่าพื้นที่ของแต่ละชุมชนในตำบลบางซ่งสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรม อีกทั้งระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมค่อนข้างสมบูรณ์ ที่จะสนับสนุนการสร้างเส้นทางและจัดกิจกรรมศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางซ่งได้ นอกจากนี้ พื้นที่ยังมีบรรยากาศของความสุขสงบ บนความงดงามของพื้นที่สีเขียวที่พบเห็นทั่วไปพร้อมกับโบราณสถานและตำนานเรื่องเล่าที่ยังสืบเนื่องจากคนในพื้นที่ถิ่นและความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน เมืองบางซ่งจึงสามารถปลูกไม้ผลได้หลากหลายชนิด เช่น มะม่วง กล้วยไข่ มะปรางพื้นบ้าน ขนุน ส้มโอ ส้มเกลี้ยง น้อยหน่า ฯลฯ จนบางชนิดมีรสชาติดีหวานกรอบอร่อยกว่าที่อื่นจนเป็นเอกลักษณ์ของตำบลและทำรายได้ในแต่ละปีคือพุทรา นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น การศึกษาประวัติความเป็นมาของจุดกำเนิดชาติไทย ตำนานข้าวตอกพระร่วง ความศักดิ์สิทธิ์ของ “หลวงพ่อบุญรอด” พระพุทธรูปโบราณที่ถูกฝังดินมานาน 700 ปี ประวัติการค้นพบพระธาตุใต้กอดอกเข้เมืองบางซ่ง การสืบค้นเส้นทางถนนพระร่วงที่พาดผ่านพื้นที่ของตำบลบางซ่งที่เกี่ยวข้องกับบทพระราชนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ความศักดิ์สิทธิ์ของกรุพระเครื่องเมืองบางซ่งหลวงพ่อบุญรอดสามพี่น้องที่เลื่องชื่อ การศึกษาพรรณไม้ โดยเฉพาะ “ต้นฝั้วด้าม” หรือเรียกอีกอย่างว่า “อีเหนียง” พืชสมุนไพรที่หลากหลาย ซึ่งชาวบ้านยังคงใช้อยู่ สัตว์ป่าและวิถีการล่าสัตว์ป่าในอดีต รวมถึงวิถีการอนุรักษ์สัตว์ป่าในชุมชน เช่น แอ้ง กระต่ายป่า ตะกวด อีเห็น ไก่ป่า เป็นต้น การประกอบอาชีพแบบผสมผสาน การรักษาพยาบาลด้วยวิถีพื้นบ้านเช่นหมอยา หมอจับเส้น การอาบน้ำมนต์ การใช้ยากลางบ้าน การดำรงชีวิตภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การศึกษาถ้ำและความเชื่อบ่อน้ำทิพย์ที่บริเวณกัวเขาน้ำดวนที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านและมีความหลากหลายของระบบชีวภาพพื้นที่ชุ่มน้ำ ความเชื่อเรื่องโชคลางของชาวเมืองบางซ่ง และอาหารคาวหวานที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน เช่นแกงขนุน แกงหัวตาล แกงผักหวานป่า แกงหยวก กรรมวิธีการโรยเส้นขนมจีนหลากสีที่มีเส้นต่อเนื่องไม่ขาดและใช้เส้นแกงในจานมงคลเช่นงานแต่งงานเพื่อให้ครองรักยืนยาว ความสามารถในการทำบายศรี การทำขนมลูกปรง นอกจากนี้ชาวเมืองบางซ่งยังมีพิธีที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ที่สำคัญในบุญคุณของธรรมชาติ

และการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติในลักษณะเคารพซึ่งกันและกันเช่น พิธีการทำขวัญข้าวท้อง พิธีทำขวัญข้าวยุ่ง การทำลานตากข้าวด้วยซี่ควาย เป็นต้น และชุมชนบางซ่งยังมีผลผลิตทางด้าน อุตสาหกรรมในครัวเรือนเมื่อว่างเว้นจากการทำการเกษตร เช่น การทำไม้กวาด การทำข้อง สุ่ม กระจาด การเย็บเสื้อผ้า การนำเศษไม้มาทำตุ๊กตา เป็นต้น และสิ่งที่สะท้อนถึงระดับจิตใจของ คนเมืองบางซ่งที่ยังมีศีลธรรม มีคุณธรรม และจิตที่เป็นกุศล ภายใต้การดำรงอยู่อย่างพอเพียงและ อยู่กันอย่างแบ่งปัน คือภาพของรั้วนกระเจาที่ห้อยระย้าอยู่ทั่วไปทั้งบนยอดต้นตาล หรือเกาะเกี่ยว ต้นไมยราบยักษ์ที่ขึ้นตามลำเหมืองเล็ก ๆ ที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ทั้งรั้วเก่ารั้วใหม่พร้อมกับภาพนก กระเจาที่บินหาอาหารมาป้อนลูกอ่อน สร้างความพิศวงแปลกใหม่กับผู้มาเยี่ยมชมแหล่งท่องเที่ยว ในพื้นที่และชื่นชมเมื่อมีคฤหบดีชุมชนเล่าให้ฟังว่าสามารถพบเห็นทั่วไป ไม่มีใครขโมยเก็บไปขาย เป็นภาพปกติที่พบเห็นทั่วไปในชุมชนนี้ และเมื่อนำศักยภาพของการจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมตามหลักการที่สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยกำหนดขึ้นนั้น คณะผู้วิจัยและชาวบ้านร่วมวิเคราะห์แล้วพบว่ามีความเหมาะสมที่จะสามารถพัฒนาได้ โดยเฉพาะประเด็น การมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ ในการบริหารจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เนื่องจาก สภาพความเป็นจริงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันอีกทั้งเทศบาลเมืองบางซ่งและชาวเมืองบางซ่งมีการ รวมตัวกันในการพัฒนาพื้นที่กันอย่างเหนียวแน่นและเข้มแข็ง เป็นการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการในหลายกิจกรรมที่ผ่านมา

3. ผลการสืบค้นความต้องการและศักยภาพของชุมชน

ขั้นตอนต่อไปนี้ของกระบวนการวิจัย คือ การศึกษาความต้องการและความพร้อมของ ชุมชนสำหรับการพัฒนาเมืองบางซ่ง เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน มาร่วมประชุมกลุ่ม การคัดเลือกผู้แทนชาวบ้านใช้หลักการของการสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (stratified random sampling) โดยคัดเลือกผู้ที่เป็นผู้นำกลุ่มอาชีพและองค์กรท้องถิ่นในชุมชน เช่น เทศบาล ตำบลบางซ่ง อาจารย์โรงเรียนวัดโบสถ์และพัฒนารวม ทั้งให้เกิดการกระจายตัวในทุกช่วงชั้น อายุ เพศ และพื้นที่ นอกจากนี้ได้เชิญชวนชาวบ้านอื่นที่สนใจเข้าร่วมประชุม รวมเป็นผู้เข้าร่วมประชุมใน ครั้งแรกจำนวน 36 คน สำหรับสถานที่ประชุมดำเนินกิจกรรมงานวิจัยกำหนดใช้ห้องประชุมเทศบาล ตำบลบางซ่ง บางครั้งใช้ศาลาการเปรียญวัดโบสถ์ ซึ่งทั้ง 2 แห่งได้รับความร่วมมืออย่างดีจากนายก เทศบาลเมืองบางซ่ง นายสุวิทย์ ทองสงค์ และพระมหาบุญมี ฐิตมณฑลจโร เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ดังที่ได้ระบุไว้ในระเบียบวิธีวิจัยแล้วว่าการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนาโดยใช้วิธีการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและกรอบแนวทางของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนั้นเทคนิคที่ใช้ใน กระบวนการวิจัยคือ เทคนิค AIC (appreciation, influence and control) ในการประชุมกลุ่ม เพื่อศึกษาความต้องการและสภาพความพร้อมของชุมชน ในการร่วมพัฒนาเมืองบางซ่งเป็นแหล่ง

ห้องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2556 ถึงวันที่ 31 ธันวาคม 2556 จำนวน 3 ครั้ง โดยใช้กระบวนการกลุ่มเทคนิค AIC ซึ่งสรุปผลการดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนของการรับรู้ชื่นชม (appreciation)

การประชุมกลุ่มครั้งแรกเป็นกิจกรรมทำความรู้จักเพื่อสร้างบรรยากาศสบายๆ ผ่อนคลาย สร้างความเป็นกันเอง คณะผู้วิจัยมีการแนะนำตนเอง บอกจุดประสงค์ของโครงการวิจัยต่อที่ประชุมกลุ่ม และให้สมาชิกกลุ่มแนะนำตัวโดยใช้เกมส์จับคู่เพื่อให้แต่ละคู่ออกมาแนะนำคู่ของตนให้สมาชิกกลุ่มได้รู้จักมากขึ้น ส่งผลให้บรรยากาศการประชุมเริ่มผ่อนคลาย สมาชิกมีความคุ้นเคยกันมากขึ้น จากนั้นมีการแบ่งกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมเป็นกลุ่มย่อย 3 กลุ่ม ซึ่งจัดให้แต่ละกลุ่มมีสมาชิกที่หลากหลาย วัย เพศ อาชีพ และสถานที่ตั้งบ้านเรือน และให้แต่ละกลุ่มย่อยได้พูดคุยกันถึงการพัฒนาการของชุมชนบางหลัง อภิปรายเกี่ยวกับสภาพปัญหาของหมู่บ้านที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและเขียนสรุปเพื่อนำมาเสนอต่อสมาชิกกลุ่มใหญ่ โดยกลุ่มที่ 1 รับผิดชอบเรื่องสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจ กลุ่มที่ 2 รับผิดชอบเรื่องปัญหาด้านนิเวศวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน กลุ่มที่ 3 รับผิดชอบเรื่องสภาพปัญหาสังคมในชุมชน หลังจากนั้นทุกกลุ่มแยกย้ายไปประชุมกลุ่มกัน ให้ภายในกลุ่มเลือกประธานกลุ่ม และเลขานุการกลุ่ม สมาชิกทุกคนช่วยกันเสนอความคิดเรื่องที่ได้รับมอบหมายใช้เวลาหนึ่งชั่วโมงครึ่งสำหรับอภิปรายกลุ่มย่อย พบบรรยากาศการอภิปรายดีมาก มีการเสนอความคิดเห็นที่หลากหลาย ทุกคนช่วยกันพูดตามความคิดเห็นของตน มีการถกเถียงสิ่งที่นำเสนอทุกคนในกลุ่มลงมติจนถูกต้องแล้วเลขาของกลุ่มจดบันทึก เมื่อครบหนึ่งชั่วโมงแล้วให้ตัวแทนกลุ่มย่อยนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมกลุ่มใหญ่ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 รับผิดชอบเรื่อง สภาพปัญหาทางเศรษฐกิจของพื้นที่ตำบลบางช้าง

ข้อมูลที่น่าสนใจ พบว่าชาวเมืองบางช้างส่วนใหญ่ทำการเกษตรประมาณร้อยละ 70 นอกนั้นรับจ้างร้อยละ 30 หรือทำการเกษตรร่วมกับการรับจ้างซึ่งมีรายได้ไม่แน่นอน อาชีพการเกษตรประกอบด้วยการทำนา ทำสวนพุทรา สวนมะม่วง ไร่อ้อย มีการหาหน่อไม้และพืชผักพื้นบ้านจากป่าชุมชนไปขายเสริมรายได้ ชาวบ้านบางคนนอกจากทำการเกษตรแล้วยังหาเวลาไปรับจ้างทั่วไป เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว รับจ้างตัดอ้อย บางคนเป็นหมอนวดแผนไทย และทำงานก่อสร้าง ปัญหาที่พบในด้านเศรษฐกิจคือ

- ขาดการแนะนำส่งเสริมจากรัฐบาลเรื่องอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้
- หน่วยงานที่มาช่วยเหลือ ส่งเสริมอาชีพต่าง ๆ มาช่วยไม่ต่อเนื่อง บางครั้งแนะนำให้ปลูก แต่เมื่อผลผลิตออกมาหาตลาดรับซื้อไม่ได้ หรือบางครั้งได้ราคาไม่ดี
- เป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กู้จากเงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อนำไปประกอบอาชีพ

- บางพื้นที่น้ำไม่เพียงพอสำหรับการเกษตรภายในพื้นที่ได้ตลอดทั้งปี เช่นการทำนาต้องทำได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น
- ชาวบ้านบางคนไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง ต้องเช่าจึงเป็นสาเหตุทำให้เสียรายจ่ายเพิ่มขึ้น จนบางคนต้องออกไปทำงานรับจ้างทั้งในและนอกหมู่บ้าน ก่อให้เกิดปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกหมู่บ้าน
- ปัญหาด้านการตลาด ผลผลิตขายไม่ได้ราคา บางครั้งขาดทุนไม่มีเงินไปใช้หนี้ ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้าน ต้องขอผ่อนผันไปเรื่อย ๆ หรือบางครั้งก็มีปัญหาเกิดจากคุณภาพของผลผลิตที่แตกต่างกัน ผลผลิตที่มีคุณภาพดีก็จะได้ราคาดีกว่าผลผลิตที่ด้อยคุณภาพ

กลุ่มที่ 2 รับผิดชอบเรื่อง สภาพปัญหาทางด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งข้อมูลที่ได้คือ

- แหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุถูกบุกรุกทำลายจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนในและนอกชุมชน เพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร
- ประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่สนใจและขาดความตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าในมรดกวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจากเน้นการหาเลี้ยงชีพ
- ภาครัฐที่เกี่ยวข้องและชุมชน ขาดการเชื่อมโยงกิจกรรมทางด้านประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่อง
- ส่วนราชการภายนอกพื้นที่ไม่ให้ความสนใจ อาจเป็นเพราะจังหวัดสุโขทัยมีเมืองเก่าเป็นมรดกโลก ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลัก
- ไม่มีงบประมาณทั้งจากภายในและภายนอกที่จะพัฒนาสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่จะเอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
- มีภัยธรรมชาติ เช่นน้ำท่วมขังมณฑป และโบราณสถานอื่น ๆ ในพื้นที่
- พระเครื่องเมืองบางซ่งมีราคาสูง ก่อให้เกิดการลักลอบขุดกรุพระในพื้นที่ตำบลบางซ่ง
- วัฒนธรรมด้านการทำมาหากิน อาชีพหลักคือทำนา ทำไร่อ้อย บางคนเปลี่ยนจากการทำนาไปทำสวนผลไม้ เพราะบางพื้นที่น้ำไม่เพียงพอที่จะทำนาได้ตลอดปี แต่จะทำได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น การช่วยกันทำ การร่วมมือเอาแรงกันเหมือนในอดีตนั้นไม่มีแล้ว แต่เปลี่ยนไปในรูปแบบของการจ้าง ให้ค่าแรง เช่น ค่าไถนา ค่าข้าว เกี่ยวข้าว จึงทำให้การลงทุนเกิดขึ้น นอกจากนี้พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาชีพเกษตรกรรมบางพิธีก็ลดน้อยลง ส่วนคนรุ่นใหม่จะไม่ค่อยรู้จักและไม่เห็นความสำคัญ เช่น พิธีรับขวัญข้าวตั้งท้อง เป็นต้น
- วัฒนธรรมด้านการกินอยู่ ลักษณะอาหารยังเป็นอาหารพื้นบ้านตามท้องถิ่น แต่เริ่มมีการเปลี่ยนลักษณะการกินอยู่แบบตะวันตก การหุงหาอาหารแต่ละบ้านมักใช้เตาแก๊สเพราะสะดวก มีบางบ้านยังใช้ควนคู่กันไประหว่างเตาแก๊สกับเตาฟืน เนื่องจากชาวบ้านบอกว่าเตาฟืนหุงข้าวอย่างปลาและทำอาหารได้อร่อยกว่าเตาแก๊ส ฟืนที่ใช้ได้จากการเก็บกิ่งไม้ต้นไม้มที่แห้งแล้วตามป่า

ละเมาะหรือที่ปลูกเองตามบ้าน ลักษณะบ้านที่อยู่อาศัยเป็นแบบดั้งเดิม เป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงทำให้อยู่สบาย แต่ปัจจุบันบ้านที่ปลูกใหม่จะสร้างด้วยปูนผสมไม้เป็นรูปทรงเดิมบ้าง รูปทรงสมัยใหม่บ้าง เพราะค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างถูกกว่าก่อสร้างด้วยไม้ทั้งหมด การแต่งกายส่วนมากเป็นไปตามสมัยนิยม ส่วนการแต่งกายพื้นเมืองชาวบ้านจะแต่งเฉพาะงานประเพณีที่สำคัญ หรือในโอกาสสำคัญต่าง ๆ

กลุ่มที่ 3 รับผิดชอบเรื่อง สภาพปัญหาทางสังคม ข้อมูลที่ได้คือ

- การลักขโมยภายในพื้นที่ไม่ค่อยมี แต่ชาวบ้านจะช่วยคอยระมัดระวังและต้องมีการเฝ้าสวนช่วงผลผลิตออกบ้างเป็นบางหมู่บ้าน
- ยาเสพติดประเภทยาบ้ามีบ้างแต่ไม่รุนแรง ชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูแล จะมีแต่การดื่มสุราและสูบบุหรี่
- การไม่เคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสของเด็กมีบ้าง เนื่องจากการได้รับรู้จากโทรทัศน์และสังคมภายนอกที่มีส่วนทำให้พฤติกรรมของเด็กเปลี่ยนไปบ้าง แต่ส่วนใหญ่ยังคงให้ความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส
- การศึกษาของชาวบ้านจบแค่การศึกษาภาคบังคับเป็นส่วนใหญ่ ยังคงมีความรู้ไม่เพียงพอที่จะนำความรู้ที่มีอยู่ไปปรับปรุงอาชีพของตนเองให้ดีขึ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังต้องการความรู้เพิ่มเติม เด็กในพื้นที่บางหลังเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับจากโรงเรียนในพื้นที่แล้ว บางส่วนได้เรียนต่อ แต่บางส่วนไม่มีโอกาสเรียนต่อ เนื่องจากความยากจนจึงทำให้พลาดโอกาสที่จะเรียนรู้ศึกษาต่อในระดับสูงต่อไป
- สุขภาพอนามัย ส่วนใหญ่ชาวบ้านร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ เนื่องจากสภาพแวดล้อมยังคงเป็นทุ่งนาเขียวขจี ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรม การกินการอยู่ยังคงเน้นอาหารพื้นบ้านที่ประกอบด้วยผักที่ปลูกเองหรือขึ้นเองตามบ้าน
- ความขัดแย้งของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยมี ที่พบเป็นเพียงส่วนน้อยที่มีความคิดแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ การทะเลาะวิวาทใหญ่มีบ้างเป็นบางครั้งแต่ไม่ยาวนานและสามารถปรับความเข้าใจกันได้

ขณะที่แต่ละกลุ่มส่งตัวแทนออกมานำเสนอ ชาวบ้านที่นั่งฟังจะช่วยกันเสริมเติมเต็มข้อมูลให้มีความชัดเจนถูกต้องมากขึ้น ภาพรวมแล้วชาวบ้านมีความกล้าที่จะแสดงออกโดยการเสนอความคิดเห็นของตนโต้ตอบกับคนอื่น ระหว่างการนำเสนอมีการถกเถียงในหัวข้อต่าง ๆ อาจจะเป็นเพราะข้อมูลต่าง ๆ เป็นเรื่องใกล้ตัวที่ประสบกับตนเอง ดังนั้นข้อมูลที่ได้จึงเกิดจากสภาพความเป็นจริงที่เป็นอยู่ในหมู่บ้านของแต่ละคน ได้แก่ ปัญหาหนี้สินจากการกู้ยืม ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้าน ปัญหาต่อมาคือ ปัญหาการใช้น้ำ ซึ่งมีไม่เพียงพอกับการทำการเกษตร และปัญหาสุดท้ายคือ ปัญหาการตลาด ผลผลิตออกมามีราคาถูก บางครั้งพ่อค้าภายนอกมารับซื้อแล้วชาวบ้านมักถูกโกง

ไม่จ่ายเงิน หรือจ่ายไม่ครบ ส่วนชาวบ้านที่ประกอบอาชีพรับจ้าง ส่วนใหญ่รับจ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งแต่ในไร่ สวน นา จนถึงรับจ้างทั่วไป ซึ่งปัญหาที่พบในอาชีพรับจ้างคือ มีรายได้ไม่แน่นอน บางเวลาเกิดการตกงาน หรือเมื่อมีเวลาว่างทำให้อาจไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด และนำไปสู่การลักขโมย บางคนทำทั้งการเกษตรควบคู่การรับจ้าง บางคนทำพืชผักสวนครัวมาเสริม และบางเวลาเมื่อเวลาว่างก็จะออกไปเก็บหาของป่าที่เขาเดือด ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านตำบลบางช้างยังคงมีความผูกพันกับป่าซึ่งถือเป็นจุดดี แต่จุดเสียคือการเข้าไปแย่งกันหาของป่าซึ่งมีอยู่อย่างจำกัด ส่วนปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่เรื่องของป่า น้ำ ดิน สัตว์ และวัฒนธรรม พบว่าป่าที่เขาเดือดยังมีความสมบูรณ์มาก ในอดีตเคยมีการตัดไม้ทำลายป่า แต่ปัจจุบันหยุดตัด ชาวบ้านช่วยดูแลสอดส่อง ทำให้คนในชุมชนหยุดตัดไม้ทำลายป่า ส่วนน้ำมีไม่เพียงพอ สำหรับดินพบว่าค่อนข้างสมบูรณ์ ไม่มีปัญหาเรื่องอากาศเสียในบริเวณพื้นที่ ส่วนในประเด็นวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุภายในชุมชนท้องถิ่นของตน จึงไม่เห็นคุณค่ารวมถึงขาดความเอาใจใส่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงถูกทิ้งร้าง เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา อีกทั้งโบราณสถานเหล่านั้นมีมากมายกระจัดกระจายทั่วไป ไม่มีงบประมาณที่จะดูแลรักษา ส่วนประเด็นการศึกษา อนามัย การกินอยู่ และความสัมพันธ์ในชุมชน พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ และไม่ค่อยมีโอกาสได้เรียนต่อ ด้านอนามัยมีสถานอนามัยของหมู่บ้าน แต่ถ้าชาวบ้านจะเข้ารับการรักษาพยาบาลต้องเดินทางไปนอกพื้นที่ เพราะไม่มีโรงพยาบาลประจำตำบล รวมถึงการเดินทางไม่มีรถประจำทาง มีเพียงรถรับจ้าง ส่วนเรื่องยาสมุนไพรโดยเทียบกับยาสมัยใหม่นั้น มีบางส่วนที่ชาวบ้านที่ยังคงใช้สมุนไพรพื้นบ้านรักษา แต่ค่อย ๆ จางหายไป ทั้ง ๆ ที่ในพื้นที่มีสมุนไพรมากมายหลายชนิด เรื่องความสัมพันธ์ในพื้นที่อาจมีความไม่เข้าใจกันบ้าง บางครั้งมีการทะเลาะกันบ้าง แต่ไม่รุนแรง มีความสัมพันธ์รักใคร่เป็นหนึ่งเดียวกัน เรื่องการกินการอยู่ส่วนใหญ่ยังคงบริโภคอาหารพื้นถิ่น มีบางส่วนคล้อยตามไปกับอิทธิพลในเมืองและจากสื่อต่าง ๆ จึงทำให้การบริโภคและการกินอยู่เป็นเหมือนคนในเมือง และจากการสรุปปัญหาชุมชน 3 หัวข้อใหญ่ ๆ ดังกล่าว ที่ประชุมร่วมสรุปผลและแยกแยะเป็นประเด็นปัญหาสำคัญได้ 6 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ปัญหาการถือครองที่ดินที่มีขนาดเล็กลง เกษตรกรไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินและไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และปัญหาเกี่ยวกับเส้นทางคมนาคมในหมู่บ้านไม่สะดวก เมื่อถึงฤดูฝนจะเป็นหลุมบ่อ เมื่อถึงฤดูแล้งจะเต็มไปด้วยฝุ่นละออง และเมื่อถึงฤดูน้ำหลากถนนจะถูกน้ำกัดเซาะขาดเป็นช่วง ๆ

2. กลุ่มปัญหาผลผลิตและการมีงานทำ เนื่องจากตำบลเมืองบางช้างมักจะประสบกับปัญหาภัยแล้งจึงทำให้ผลผลิตทางด้านเกษตรลดลง ส่งผลให้มีการอพยพเพื่อหางานทำเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2538 มีผู้อพยพเป็นจำนวนถึง 592 คน

3. กลุ่มปัญหาแหล่งสาธารณสุขและการอนามัย การบริการด้านสาธารณสุขยังไม่ทั่วถึง มีสถานอนามัยเพียง 1 แห่ง ประชาชนยังขาดความรู้ในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต

4. กลุ่มปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร และการอุปโภค ซึ่งเป็นปัญหาอันดับแรกของตำบลเมืองบางซ่ง การพัฒนาแหล่งน้ำ การขุดคูคลองมีเพียงบางส่วนจึงไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

5. กลุ่มความรู้การศึกษาและวัฒนธรรม ประชาชนส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา เนื่องจากมีฐานะยากจน ต้องประกอบอาชีพหาเลี้ยงครอบครัว การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาวัฒนธรรมและกีฬามีค่อนข้างน้อย เนื่องจากภาระในการประกอบอาชีพ

6. กลุ่มปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ปัญหาการตัดไม้เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง ทั้งใช้ในครัวเรือน และจำหน่ายเพื่อการยังชีพ รวมทั้งขาดการปรับปรุงบำรุง ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง

ขั้นการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (influence)

คณะผู้วิจัยร่วมกับชุมชนที่เป็นกลุ่มย่อยทั้ง 3 กลุ่ม ระดมสมองสรุปสภาพปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการใช้แหล่งศิลปกรรมและวิถีชีวิตของชาวบางซ่งเป็นต้นทุนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน ซึ่งผลการดำเนินการในขั้นตอนนี้สามารถสรุปได้ว่า

สภาพปัญหาของแหล่งศิลปกรรมเมืองบางซ่งคือ

1. ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานภายในท้องถิ่นของตน ยังไม่เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณสถาน ขาดความเอาใจใส่ดูแลรักษาและเสื่อมไปตามธรรมชาติ
2. แหล่งโบราณสถานที่กระจัดกระจายอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่ประชาชนทำการเกษตรกรรมทำไร่ ทำนา จะถูกผู้ที่ครอบครองพื้นที่ไถปรับพื้นที่ ทำให้โบราณสถานถูกทำลายไปด้วย
3. แหล่งโบราณสถานที่ยังคงปรากฏหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างชัดเจน เช่น วัดโบสถ์ และวัดใหญ่ ยังขาดการบูรณะซ่อมแซม ขุดแต่ง ไม่มีการพัฒนาสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์รอบบริเวณโบราณสถานที่วิเศษขึ้นโดยทั่วไป ที่วัดใหญ่มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุมทั่วแหล่งโบราณสถาน รากต้นไม้ซ้อนไขตามรากของฐานเจดีย์โดยทั่วไป
4. จากความเชื่อเกี่ยวกับพระเครื่องเมืองบางซ่งในด้านความศักดิ์สิทธิ์และศิลปะที่งดงาม ทำให้พระเครื่องเมืองบางซ่ง มีมูลค่าสูง เป็นแรงจูงใจให้เกิดการลักลอบขุดค้นเพื่อหาโบราณวัตถุพระเครื่อง ตามแหล่งโบราณสถานเกือบทุกแห่ง

ข้อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งศิลปกรรมจากชุมชนคือ

1. ควรมีการจัดอบรมประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เห็นถึงความสำคัญของแหล่งศิลปกรรมและโบราณสถาน ให้ความร่วมมือกันที่จะต้องช่วยดูแลรักษาส่วนที่ยังคงเหลืออยู่ไม่ให้เสื่อมสลายหรือถูกทำลายลงมากกว่าที่เป็นอยู่

2. ควรส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมให้มากที่สุด นอกจากจะทำให้แหล่งศิลปกรรมได้รับการดูแลรักษาพัฒนาแล้ว ยังเป็นการปลูกจิตสำนึกที่ดี เกิดความรักความภาคภูมิใจอันจะก่อให้เกิดความร่วมมือในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไปในอนาคต

3. กรมศิลปากรควรขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานอันได้แก่ วัดโบสถ์ และวัดใหญ่ ควรขุดแต่งบูรณะ ซ่อมแซม และจัดภูมิทัศน์ให้ดูร่มรื่น สวยงาม สามารถให้เยาวชนและประชาชนในท้องถิ่นใช้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้

4. จัดสร้างพิพิธภัณฑ์ ให้มีขึ้นภายในวัด เพื่ออนุรักษ์โบราณวัตถุที่สำคัญที่มีค่า ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้เพื่อที่จะได้ให้เยาวชนได้มีโอกาสศึกษาและชื่นชม อันเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป โดยจัดให้มีการประชุมตกลง หรือจัดตั้งคณะกรรมการภายในท้องถิ่น และร่วมมือกับทางราชการสรรหางบประมาณเพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ ขณะเดียวกันจะต้องวางมาตรการในการดูแลรักษาและสร้างให้มั่นคงแข็งแรง เพื่อให้มีความปลอดภัยให้มากที่สุด ถ้าหากประชาชนในท้องถิ่นไม่สามารถดำเนินการได้ ควรเสนอให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้รับรู้แล้วขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญไว้เป็นหลักฐานเพื่อหาแนวทางในการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

4. ผลการดำเนินการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม

4.1 ผลการเตรียมความพร้อมเครือข่ายนักวิจัยชุมชน

การดำเนินการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนบางช้าง โดยเครือข่ายชุมชนนี้ ถือเป็นขั้นตอนที่ 3 ของเทคนิค AIC คือ เป็นขั้นตอนวางแผนดำเนินการ เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว ที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ที่ต้องการจะสร้างเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน และอาจจะเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชนเจ้าของพื้นที่ โดยใช้ทุนมรดกวัฒนธรรมที่เครือข่ายชุมชนร่วมศึกษาสืบค้นและนำมาพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยว ดังนั้นเพื่อให้เกิดการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่บูรณาการทุนทุก ๆ ด้านที่เป็นมรดกวัฒนธรรมของชุมชนเกิดมรรคผล เครือข่ายนักวิจัยชุมชนได้ร้องขอให้ทีมวิจัยส่วนกลางผู้มีหน้าที่ติดตามและหนุนเสริมการดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวดำเนินการจัดฝึกอบรมเสริมความรู้โดยเชื่อมโยงนักวิชาการ และผู้รู้ภายนอกเข้ามาเป็นวิทยากรในการเตรียมความพร้อมทีมวิจัยชุมชน ทีมวิจัยส่วนกลางจึงได้ประสานงานกับคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรสุพรรณบุรี ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดสุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย สร้างวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยมาเป็นวิทยากรบรรยายเสริมความรู้ในการออกแบบเส้นทางศึกษามรดกวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะความรู้และทักษะการกำหนดกรอบเนื้อหา จุดศึกษา สื่อ และวิทยากรประจำเส้นทาง ด้วยหลักสูตรฝึกอบรม “การค้นหาค้นหาและพัฒนาจุดสนใจบนเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการ

เรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน”ขึ้น ระหว่างวันที่ 5 – 7 มกราคม 2557 ณ ห้องประชุมเทศบาลเมืองบางช้าง อำเภอสรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ผลการฝึกอบรมทำให้ผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบที่จะพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวและส่งเสริมการให้บริการงานท่องเที่ยวของชุมชนจำนวน 30 คน มีความรู้ความเข้าใจในหลักการกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมชุมชน และ ทักษะในการกำหนดกรอบเนื้อหา จุดสนใจของแต่ละเส้นทางที่จะศึกษา รวมทั้งการสร้างกิจกรรม และ กำหนดวิทยากรประจำที่จะสื่อความหมายในแต่ละเส้นทาง เนื่องจากในกระบวนการฝึกอบรมดังกล่าวได้จัดให้มีการปฏิบัติการร่วมกันระหว่างผู้เข้ารับการฝึกอบรมและคณะวิทยากร โดยใช้พื้นที่จริงของชุมชนเป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้การค้นหาและพัฒนาจุดสนใจบนเส้นทางท่องเที่ยว โดยร่วมเรียนรู้ตัวอย่างในการสำรวจเพื่อกำหนดจุดและทดลองจัดทำเส้นทางเดินศึกษาโบราณสถานวัดโบสถ์เขตหมู่ 5 และเส้นทางศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเขาเตือ จำนวน 2 เส้นทาง พร้อมทั้งสาธิตการกำหนดหลักหมุดบนจุดสนใจของเส้นทางตัวอย่าง และทดลองร่วมจัดทำแผ่นพับตัวอย่างของ 2 เส้นทางดังกล่าว มีการร่วมแสดงความคิดเห็นอภิปรายในรายละเอียดที่จะนำลงในแผ่นพับเส้นทางตัวอย่างทั้ง 2 เส้นทาง เพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยี่ยมชมได้ศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน พร้อมทั้งในระหว่างการฝึกอบรม 3 วัน ได้มีการลงพื้นที่สาธิตตัวอย่างการกำหนดจุดที่จะติดตั้งเพื่อจัดทำป้ายสื่อความหมาย และป้ายแสดงรายละเอียดของเส้นทางศึกษาจำนวน 10 จุดของเส้นทาง “วัดโบสถ์ ต้นทางโบราณคดีเมืองบางช้าง” และเส้นทางที่สอง คือ “เขาเตือ ประวัติศาสตร์และธรรมชาติมอบให้” โดยที่เขาเตือมีจุดสนใจทางประวัติศาสตร์และธรรมชาติ 13 จุด เป็นต้น อนึ่งในระหว่างการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการโดยใช้ตัวอย่าง 2 เส้นทาง เป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเส้นทางอื่น ๆ ของชุมชนนั้น ทีมวิทยากรได้ร่วมกับผู้เข้าอบรมและทีมวิจัยสำรวจ และกำหนดเพื่อกำหนดจุดสนใจอื่นในขณะลงพื้นที่ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนมูลค่า และ คุณค่าของเส้นทางแต่ละเส้นทาง เช่น การเตรียมเส้นทาง ระหว่างทางของการเดินทางไปตามจุดศึกษาต่าง ๆ เช่น ในด้านความปลอดภัย ความสะดวกสบายของเส้นทาง ความเป็นระเบียบ ความสวยงาม และที่สำคัญที่สุด การรับรู้ของชาวบ้านในขณะที่มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมชุมชนเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชนตนเองเป็นประเด็นที่ต้องคำนึงถึงด้วย ดังนั้นหลังฝึกอบรมทีมวิจัยได้บทเรียนที่ได้จากการฝึกอบรมมาสู่ขั้นตอนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยว และขั้นตอนการทดลองใช้เส้นทางดังกล่าว

4.2 ผลการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อศึกษามรดกวัฒนธรรมชุมชน

ขั้นตอนนี้ทีมวิจัยชุมชนร่วมกับทีมวิจัยส่วนกลาง ลงพื้นที่สัมผัสกับพื้นที่ที่ผ่านการศึกษาสืบค้นอย่างจริงจัง และขณะสำรวจเพื่อกำหนดจุดศึกษาแต่ละเส้นทางให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ที่ถูกเลือกให้เป็นจุดศึกษาเรียนรู้ของเส้นทางแต่ละเส้นทางในทุกกระบวนการของการดำเนินงาน ซึ่งในขั้นนี้แกนนำชุมชนแต่ละพื้นที่ของทั้ง 9 หมู่บ้าน มีบทบาทมากในการประสาน

เพื่อสร้างแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนเมืองบางซ่ง ในการวางแผนรูปแบบและกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวได้คำนึงถึงแนวคิดที่ต้องนำมาประกอบในการจัดทำเส้นทางในขั้นต้นนี้ด้วย คือการจัดแบ่งตามลักษณะภูมิศาสตร์ การจัดแบ่งตามเนื้อหาประวัติศาสตร์ โบราณคดีกับการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีการนำแนวคิดระบบท่องเที่ยว แนวคิดการจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยวมาพิจารณาเพื่อกำหนดเส้นทาง แนวคิดการจัดเส้นทางที่มีความแตกต่างหลากหลายเรื่องราว แนวคิดการจัดการควบคุมเส้นทางและระยะทาง แนวคิดการจัดการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเส้นทาง ที่ตั้ง ที่หมายตา แนะนำประเพณียานพาหนะที่เหมาะสมกับภูมิประเทศและภูมิอากาศ สิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งแนวคิดที่มีต่อการจัดเส้นทางท่องเที่ยวโดยการเดินเท้าในพื้นที่ย่านสงวนรักษา อนุรักษ์โบราณสถานที่มีใช้ระยะการเดินทางเป็นระยะที่ให้ข้อมูลพื้นฐานซึ่งหากมีการปรับเปลี่ยน ประเภทของยานพาหนะจะได้นำข้อมูลนี้ไปอ้างอิงได้ ดังนั้น ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวที่ทีมวิจัยได้นำมาประกอบการพิจารณา กำหนดรูปแบบ และทางเลือกแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนโบราณเมืองบางซ่งแล้วสรุปได้ 9 เส้นทางดังนี้

- เส้นทางที่ 1 โบราณสถานทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณบางซ่ง : ย้อนรอยจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทย
- เส้นทางที่ 2 เรื่องเล่าขานตำนานพระร่วง
- เส้นทางที่ 3 ภายในเมืองเก่า เรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่
- เส้นทางที่ 4 แหล่งสมุนไพรพื้นถิ่น อาหาร และพืชผักทำกินของชาวบางซ่ง
- เส้นทางที่ 5 แหล่งโบราณสถาน ขอโชคขุขโบราณ ตำนานบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สาธิตผลิตพระเครื่อง ลือเลื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง
- เส้นทางที่ 6 สักการะพระศักดิ์สิทธิ์ เลียบคลองแห้งลบ้านโบราณ เรียนงานพืชสมุนไพรพื้นบ้าน ตำนานเขาพระเขาเณร อลังการเตาสังคโลกและเตาเผาหินปูนโบราณ
- เส้นทางที่ 7 ย้อนรอยอดีตสองฝั่งลำน้ำแม่มีอก ลำน้ำฝากระดาน ลานหลบภัย หอคอยดูข้าศึก ชมวิวหว่างเขา เรียนรู้บ่อแร่โบราณและโซกแป้ง แหล่งดินสอพองมองเขาสูงผาแดง
- เส้นทางที่ 8 วัดศรีคงคาราม เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน บ่อขุดแร่โบราณ แร่ฟักไข่หินครกฤๅษี บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

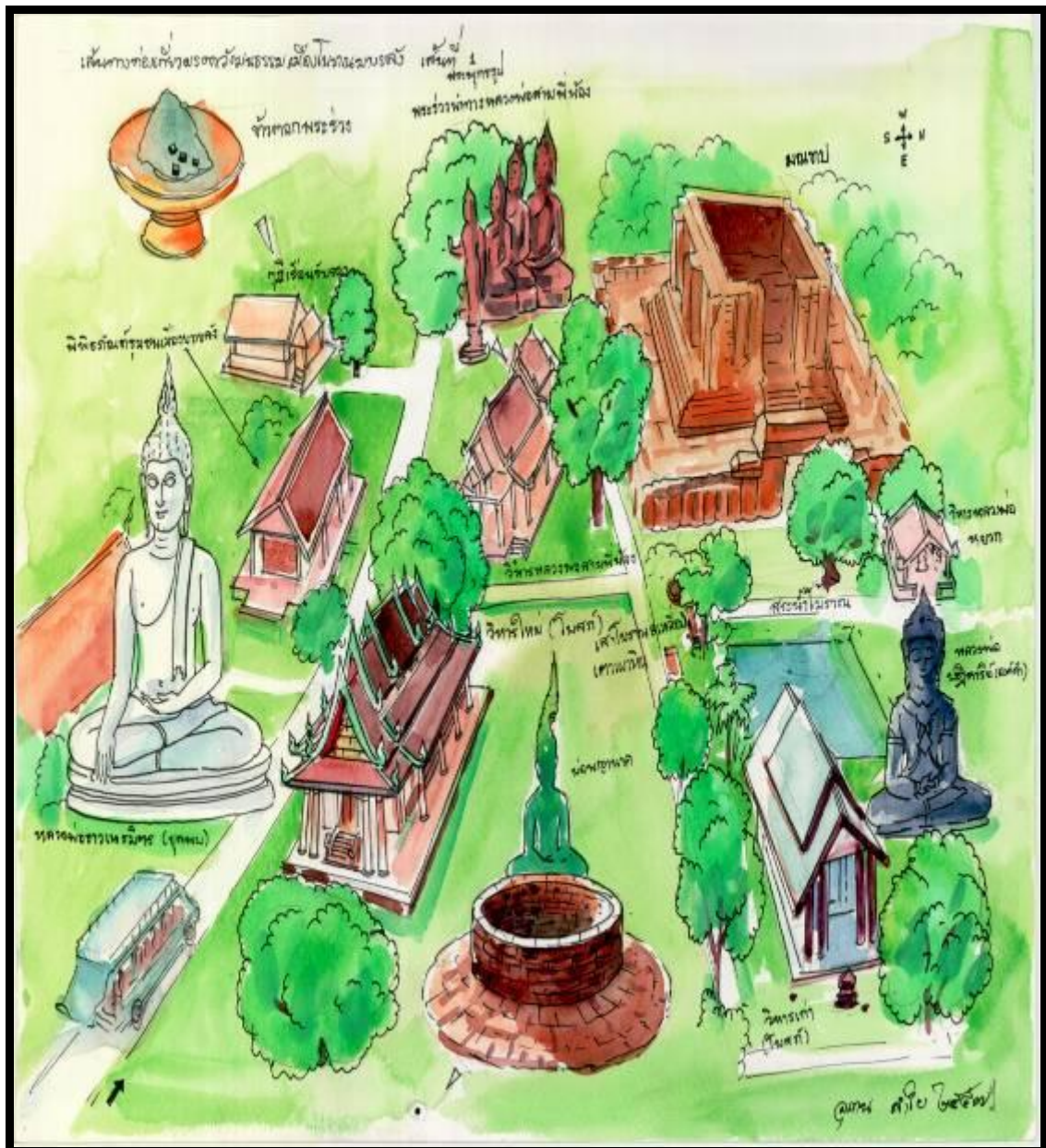
กิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวที่ 9 เรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านงานบายศรี

เส้นทางที่ 1 โบราณสถานทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองโบราณบางขลัง: ย้อนรอยจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทย

เส้นทางนี้เป็นแหล่งโบราณสถานที่ยังคงสภาพเหลืออยู่อย่างชัดเจน มีเรื่องราวของการสร้างเมืองบางขลังในแต่ละยุค โบราณสถานบนเส้นทางนี้ ถือเป็นโบราณสถานสำคัญที่สุดของเมืองบางขลัง เสมอหน้าโบราณสถานอื่น ๆ ที่สำคัญของเมืองศรีสัชนาลัยและนครสุโขทัย ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์จากกรมศิลปากรอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการจนเกือบสมบูรณ์แบบ พบหลักฐานที่ทำให้เชื่อว่าเมืองบางขลังแห่งนี้เคยอยู่ภายใต้อำนาจและอารยธรรมขอมมาก่อน ก่อนที่จะมีความเจริญมากขึ้นในช่วงที่รับอิทธิพลสุโขทัยในฐานะเป็นเมืองสำคัญที่อยู่ระหว่างสุโขทัยเมืองหลวงกับเมืองศรีสัชนาลัยเมืองลูกหลวง แหล่งท่องเที่ยวบนเส้นทางนี้คือ โบราณสถานวัดโบสถ์ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมของขอมปรากฏ สันนิษฐานเป็นบริเวณที่ตั้งชุมชนช่วงแรกของเมืองบางขลัง มีมณฑปศิลาแลงที่ล้อมรอบด้วยซุ้มประตูกำแพงแก้วที่ทำจากศิลาแลง โดยมีลักษณะเป็นเสากลมขนาดใหญ่ตั้งเรียงกันเป็นรูปเหลี่ยมจัตุรัส บนเสากำแพงแก้ว มีแท่งศิลาแลงวางทับด้านบนหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นด้านที่ลำน้ำแม่มอกไหลผ่าน ด้านหน้ามีซากวิหาร ถัดออกมาเป็นสระน้ำโบราณอยู่กึ่งกลางระหว่างซากวิหาร ด้านหน้ามณฑปกับด้านหลังของซากโบสถ์ ลักษณะสระน้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่สร้างไว้ชิดกับศาสนสถานหลักหรือหลังโบสถ์ เป็นคติการสร้างสระบริเวณศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลขอมที่มาจากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยใช้สระน้ำประกอบพิธีกรรม ภายในบริเวณมีพิพิธภัณฑที่เก็บโบราณวัตถุที่ขุดพบจากบริเวณวิหารด้านหน้ามณฑป เป็นเส้นทางที่มีเรื่องราวของการสร้างบ้านแปลงเมือง และการบูรณะพระพุทธรูปศิลาปางนาครคิลปะบายนตอนปลาย พบก้อนศิลาแลงคล้ายฐานดัดแปลงมณฑปมาอย่างน้อย 3 ครั้ง ถือว่าเป็นเส้นทางท่องเที่ยวในเขตชุมชนเก่าแก่ที่พัฒนามาจากชุมชนริมน้ำแม่มอก มากกว่า 700 ปี มีจุดศึกษา 30 จุด

สถานที่ในเส้นทางที่ 1	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. พิพิธภัณฑ์ชุมชนเมืองบางขลัง	✓		3 จุด	30 นาที
2. หลวงพ่อขาวเนรมิตร (ขุดพบ) หลวงพ่อปาฏิหาริย์(องค์ดำ) พระพุทธรูปสามพี่น้องจำลอง สระน้ำโบราณ บ่อพญานาควิหารเก่า ใบเสมา มณฑปประธานซุ้มประตูกำแพงแก้ว	✓		9 จุด	90 นาที
3. เส้นทางสร้างบ้านแปลงเมืองตามลำน้ำแม่มอก และลำน้ำฝากระดาน	✓		10 จุด	120 นาที
4. กิจกรรมค้นหาข้าวตอกพระร่วง		✓	3 จุด	30 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 1			4 ชั่วโมง 30 นาที	

ผู้มาเยี่ยมชมควรจอดรถไว้ที่บริเวณศาลาการเปรียญวัดโบสถ์ และเข้าฟังการบรรยายสรุปเรื่องราวความเป็นมา ชมโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ และเริ่มการเดินทางจากจุดเริ่มต้นที่นี่ โดยใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมง 30 นาที ไปพร้อม ๆ กับกิจกรรมตามหาข้าวตอกพระร่วงบริเวณหน้ามณฑปประธาน

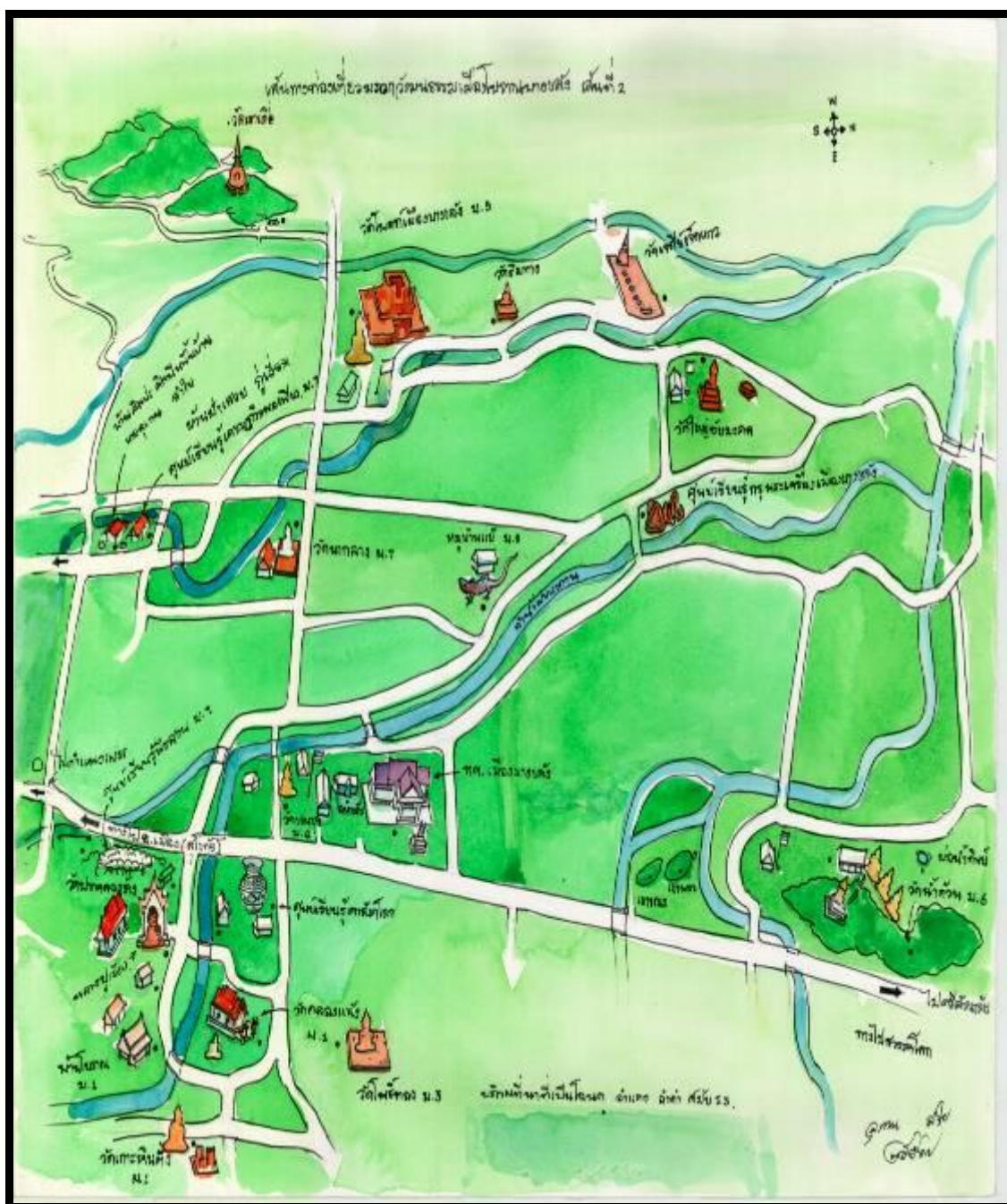
ภาพ 158 เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นทางที่ 1

เส้นทางที่ 2 เรื่องเล่าขานตำนานถนนพระร่วง

เส้นทางนี้เป็นเรื่องราวถนนพระร่วงช่วงที่ผ่านเมืองบางขลัง ถนนพระร่วงเป็นเส้นทางที่สร้างขึ้นเชื่อมระหว่างสุโขทัย กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย ระยะทางประมาณ 126 กิโลเมตร ผู้สร้างคือพระมหาธรรมราชาลิไท สร้างเป็นถนนถาวรโดยมีเมืองสุโขทัยตั้งอยู่เป็นแกนเกือบกึ่งกลางเส้นทาง ช่วงสุโขทัยไปศรีสัชนาลัยผ่านเมืองบางขลังมีขนาดความกว้าง 12-15 เมตร บางช่วงมีคันคูอยู่ข้างทาง ระหว่างเส้นทางที่ผ่านเมืองบางขลังจะมีโบราณสถาน โบราณวัตถุ พร้อมกับเรื่องเล่าและตำนานพื้นถิ่น รวมทั้งได้เรียนรู้วิถีชุมชนของคนตลอดลำน้ำฝากระดาน เส้นทางนี้เริ่มต้นที่บ้านขอนแก่น เข้าบ้านนากลาง ผ่านวัดใหญ่ชัยมงคล ผ่านด้านหลังของบ้านตาแก้ว สุดทางที่กรวยยั้งก่อนมุ่งสู่ศรีสัชนาลัย

สถานที่ในเส้นทางที่ 2	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. จุดแวะชมหลัก (แนวถนนผ่านบ้านชาวบ้าน 10 จุด)	✓		10 จุด	70 นาที
2. จุดแวะชมย่อย			14 จุด	140 นาที
3. การเดินเท้า/บริการรถจากชุมชน ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร				
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 2			3 ชั่วโมง 30 นาที	

นักท่องเที่ยวควรจอดรถไว้ที่เทศบาลตำบลบางขลังจากจุดเริ่มต้นนี้ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง 30 นาที โดยเดินเท้าและใช้บริการรถจากชุมชน เส้นทางนี้ค่อนข้างยาวและน่าตื่นเต้นจากสภาพแวดล้อม นักท่องเที่ยวอาจใช้เวลาเพื่อความเพลิดเพลินจากความหลากหลายในเส้นทาง เส้นทางนี้สามารถเลือกใช้เส้นทางได้ตลอดทั้งวันและทุกฤดูกาล

ภาพ 159 เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นที่ 2

เส้นทางที่ 3 ภายในเมืองเก่า เรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่

เส้นทางนี้เป็นเรื่องราวของการตั้งถิ่นฐานในสมัยกรุงเรืองเมืองบางหลังจากแนวคิดการสร้างเมือง เป็นที่ตั้งของวัดโบสถ์ นักท่องเที่ยวเรียนรู้พัฒนาการของเมือง จุดเริ่มต้นของการสร้างบ้านแปลงเมือง บริเวณนี้เดิมเป็นชุมชนโบราณ จึงมีโบราณสถานของชาวเมืองบางหลังและเรื่องราวความหลังความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง รวมถึงร่องรอยกำแพงเมืองโบราณและหลักฐานทางโบราณคดี ตัววัดโบสถ์หลักฐานการขุดค้นโบราณคดี รวมทั้งพิพิธภัณฑ์และสถานที่สำคัญอื่น ๆ ที่ควรค่าต่อการเยี่ยมชมมาก

สถานที่ในเส้นทางที่ 3	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. พิพิธภัณฑ์ และบรรยายสรุปย่อ	✓	-	1 จุด	20 นาที
2. พระพุทธรูปสามพี่น้อง	✓	-	1 จุด	10 นาที
3. จุดแวะชม (มณฑป วิหารเก่า / ใหม่)	✓	-	2 จุด	30 นาที
4. จุดแวะชมย่อยพร้อมตำนานเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง (ประติมากรรมงานปั้นของสกุลช่างสุโขทัย)	✓	-	5 จุด	40 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 3			1 ชั่วโมง 40 นาที	

ที่จอดรถสำหรับนักท่องเที่ยวบริเวณวิหารและเข้าชม ฟังบรรยายสรุปที่พิพิธภัณฑ์ และวิทยากรนำชมจุดสำคัญ ๆ พร้อมเรื่องเล่าความหลังความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ โดยใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง 40 นาที

เส้นทางที่ 4 อาหารพื้นถิ่น แหล่งสมุนไพรพืชผักทำกินของชาวบางช้าง

ด้วยวิถีการดำเนินชีวิตบนความเรียบง่าย ซึ่งเป็นลักษณะดั้งเดิมสืบมาของคนไทย ชาวบางช้างจึงมีวิถีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติรู้จักแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ที่หาได้ในท้องถิ่น หรือจากป่าชุมชนมาดัดแปลงเป็นอาหาร ที่ได้มาโดยการเก็บของป่า การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และนำมา แลกเปลี่ยน หรือการซื้อ ซึ่งอาหารทุกมื้อส่วนใหญ่จะต้องมีผักเป็นส่วนประกอบหลัก มีเนื้อสัตว์ เช่น ปลา ไก่ หมู และเนื้อวัว ซึ่งเลี้ยงในพื้นที่เป็นส่วนประกอบรองในการประกอบอาหาร รสชาติของ อาหารส่วนใหญ่จะออกรสจัด และครบรสคือ เปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ที่ขาดไม่ได้คือเผ็ด เสน่ห์อาหาร ของชาวบางช้างอยู่ที่วิธีการปรุงวัตถุดิบ ซึ่งชาวบางช้างส่วนใหญ่จะใช้ปลาร้าเป็นเครื่องปรุงสำคัญใน การทำอาหาร พืชที่นำมาปรุงอาหารเป็นพืชผักสวนครัวและพืชสมุนไพรทั้งที่ปลูกและขึ้นเองบริเวณ รอบบ้าน เช่น พริก พริกทอง ขนุน หัวตาล มะรุม ชะอม มะละกอ ผักบุ้งเขียว ผักกะเฉด มะเขือ หัวปลี ต้นบอน ขี้เหล็ก ใบเตย ถั่วพิกยาว ตำลึง ถั่วฝักยาว แตง หน่อไม้ กะเพรา โหระพา ตะไคร้ ข่า มะนาว ผัก ไร่ ซึ่งมักจะหาได้จากทุ่งนา ในบางฤดูจะมีของป่าที่แตกต่างกัน ในต้นฝนจะพบดอกดิน ต้นพวยง ผักหวาน ส่วนหน่อไม้ ดอกกระเจียวจะแตกหน่อทั้งช่วงฤดูฝน แต่ที่มีในป่าชุมชนจะมีให้กินในเดือน พฤษภาคม-มิถุนายนคือ ผักสาบ เห็ดหอบ ในช่วงเข้าพรรษาจะมีเห็ดโคน ต้นลูกปรงที่ขึ้นเองตาม ธรรมชาติประมาณเดือนสิงหาคม ส่วนที่ชุมชนจะต้องซื้อหาคือ พริกไทย หอม กระเทียม เนื้อสัตว์ใหญ่ จะเลี้ยงเองที่บ้าน ส่วนกุ้ง หอย ปู ปลาได้จากการทอดแหในคลอง สัตว์ป่าที่พอจะหาได้คือ แอ่นก ไก่ ป่า ทั้งหมดทั้งปวงนำมาประกอบเป็นเมนูอาหารพื้นถิ่นใช้บริโภคในชีวิตประจำวันที่ดีต่อสุขภาพของ ชาวบางช้างและผู้มาเยือนมากมายหลากหลาย ตัวอย่างที่ขึ้นชื่อเช่น ปลาย่าง น้ำพริกปลาร้า แกงขนุน แกงหัวตาล แกงส้มมะคึก แกงผักหวานป่า แกงหยวก แกงมัน แกงบอน (ซึ่งมีเคล็ดลับเฉพาะ) แกงแค ขนมน้ำยา ขนมหลางรี ขนมหลาง ขนมหลางเปรี้ยว ต้มแดงต้มขาว ข้าวเหนียวแดง ขนมหลาง เป็นต้น

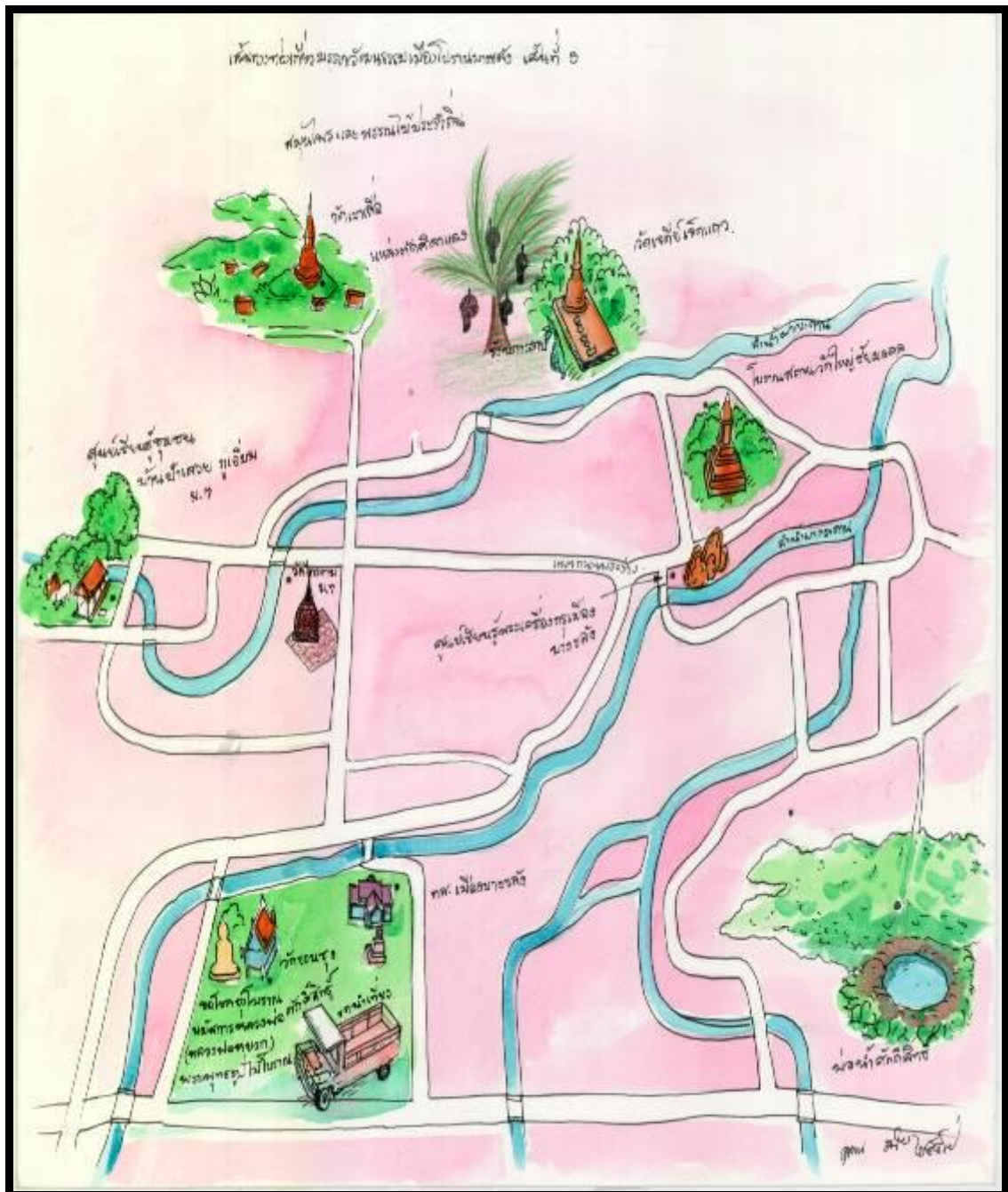
สถานที่ในเส้นทางที่ 4	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. ศูนย์เรียนรู้ป่าสวยและลงพื้นที่ เรียนรู้วิถีชุมชน	✓	-	10 จุด	60 นาที
2. นำชมพื้นที่ที่แสดงความอุดมความ สมบูรณ์พืชผักสมุนไพรพื้นบ้านของ ชาวบางช้าง / ต้นมะขามใหญ่โบราณ	✓		8 จุด	20 นาที
ห้องครัววัดโบสถ์	- บรรยาย	✓	1 จุด	120 นาที
3. สาธิต และทดลองทำอาหารคาว หวานพื้นถิ่น (เลือกได้ตามรายการดัดแปลง)	- ชมการสาธิต - ทดลองทำ /ชิม			
4. รับประทานอาหารกลางวัน			-	60 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 4			4 ชั่วโมง 20 นาที	

**เส้นทางที่ 5 แหล่งโบราณสถาน ขอโชคขุมโบราณ ดำนันทบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สาธิตผลิต
พระเครื่อง ลือเลื่องศูนย์เรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง**

ความเป็นเมืองโบราณมีอายุร่วมสมัยอาณาจักรสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย ซึ่งมีพัฒนาการมากกว่า 700 ปี จึงพบว่าบริเวณพื้นที่โดยรอบที่ตั้งของเมืองโบราณบางขลัง มีซากโบราณสถานที่เป็นทั้งวัดร้าง เจดีย์ร้างที่แสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีต ตั้งเป็นระยะเรียงรายอยู่รอบ ๆ ตัวเมือง ในระยะห่างตลอด พื้นที่ทั้ง 4 ทิศ ที่ยังเหลือร่องรอยเช่น แผ่นอิฐและศิลาแลงที่หักบ้างดีบ้างกองรวมกันอยู่เป็นจุด ๆ บางพื้นที่ปรากฏสภาพและลักษณะให้มองเห็นได้อย่างชัดเจนได้แก่ ซากโบราณสถาน โบราณวัตถุ ตามแนวด้านหลังของตัวเมือง (ด้านทิศตะวันออก) แต่ละจุดห่างกันราว 150 เมตรบ้าง 300 เมตร บ้าง ตลอดแนวยาว 3-4 กิโลเมตร รวมเป็นจำนวน 20 จุดศึกษา เป็นแนวยาวเฉลี่ยกับตัวเมือง บางหลังจากทิศตะวันออก-เฉียงเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยแต่ละแหล่งมีชื่อเรียกที่ชาวบ้าน เรียกกันมาแต่ครั้งโบราณรวมถึงความมีชื่อเสียงความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องเมืองบางขลัง

สถานที่ในเส้นทางที่ 5	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. ห้องประชุมเทศบาลตำบลเมือง บางขลัง	นำเสนอเมือง โบราณบางขลัง ผ่านวีดิทัศน์	-	1 จุด	30 นาที
2. ขอโชคขุมโบราณ นมัสการหลวงพ่ ศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธรูปไม้โบราณ	✓		3 จุด	30 นาที
3. ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านป่าเสวย	✓	✓	4 จุด	40 นาที
4. แหล่งตัดศิลาแลง/สมุนไพรรและพรรณ ไม้ประจำถิ่น	✓		2 จุด	30 นาที
5. โบราณสถานเขาเตื่อ	✓		2 จุด	40 นาที
6. วัดเจดีย์เจ็ดแถว รังนกกระจา	✓		2 จุด	20 นาที
7. โบราณสถานวัดใหญ่ชัยมงคล / แนวถนนพระร่วง และคูเมือง	✓		4 จุด	40 นาที
8. ศูนย์เรียนรู้พระเครื่อง กรุเมือง บางขลัง/สาธิตการผสมดินปั้นพระ	✓	✓	1 จุด	40 นาที
9. บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ บ้านน้ำดวน	✓		1 จุด	50 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 5			6 ชั่วโมง	

หมายเหตุ เวลา 12.00 น. รับประทานอาหารพื้นถิ่นมื้อกลางวัน ที่วัดโบสถ์ พร้อมชมระบำ
เทวาวรีศรีเมืองบางขลัง

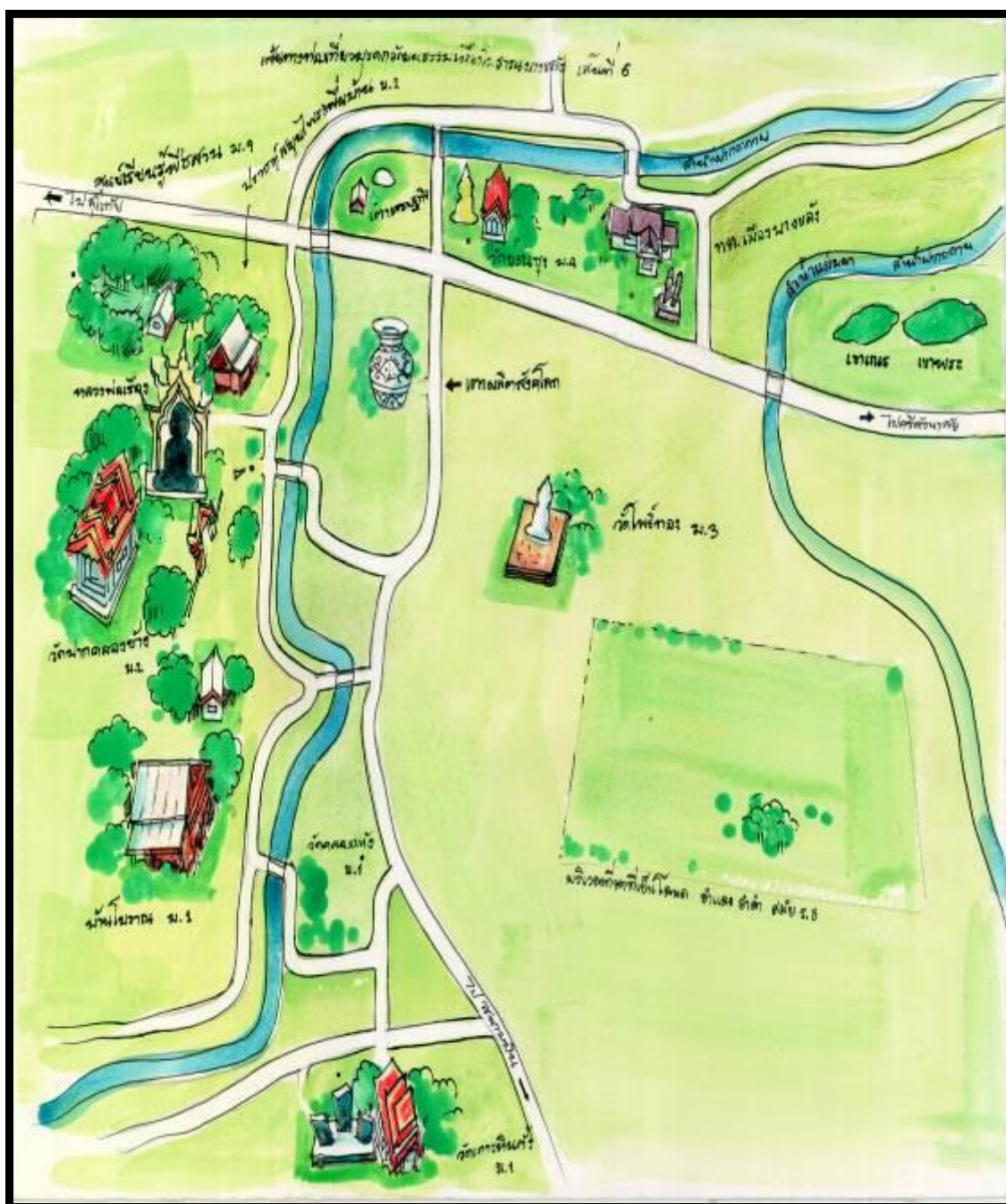

ภาพ 162 กิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นที่ 5

**เส้นทางที่ 6 สักการะพระศักดิ์สิทธิ์ เลียบคลองแห้งยลบ้านโบราณ เรียนงานพืชสวนสมุนไพร
พื้นบ้าน ตำนานเขาพระเขาเณร อลังการเตาสังคโลกและเตาเผาหินปูนโบราณ**

ตลอดแนวริมฝั่งลำน้ำแม่หมอก (คลองยาว) และคลองแห้ง เป็นบริเวณที่มีกลุ่มโบราณสถานของเมืองบางขลัง และพบโบราณวัตถุกระจายตามบ้านเรือนของชาวบ้าน นอกจากนี้นักท่องเที่ยวยังสามารถเรียนรู้พืชผักสมุนไพรได้จากศูนย์เรียนรู้พืชสวน หมู่ที่ 9 โดยปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้าน พร้อมกับสักการะพระศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านขลังที่วัดปากคลองช้าง วัดคลองแห้ง ฟังเรื่องเล่าจุดข้อมรบบของบรรพบุรุษไทยที่วัดเกาะหินตั้ง รวมจำนวน จุดศึกษา 18 จุด

สถานที่ในเส้นทางที่ 6	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. ห้องประชุมเทศบาลตำบลเมืองบางขลัง	นำเสนอวีดิทัศน์ เมืองโบราณบางขลัง		1 จุด	30 นาที
2. แหล่งเรียนรู้พืชสวน	✓	✓	9 จุด	50 นาที
3. ปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้าน	✓	✓	1 จุด	30 นาที
4. สักการะหลวงปู่เรื่อง วัดปากคลองช้าง	✓		1 จุด	20 นาที
5. ชมบ้านโบราณบ้านคลองแห้ง	✓		1 จุด	10 นาที
6. วัดเกาะหินตั้ง	✓		1 จุด	20 นาที
7. วัดโพธิ์ทอง	✓		1 จุด	20 นาที
8. เตาผลิตสังคโลก	✓	✓	1 จุด	30 นาที
9. เตาเผาเครื่องปั้นดินเผา	✓	✓	1 จุด	30 นาที
10. ชมวิวเขาพระเขาเณร	✓		1 จุด	10 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 6			4 ชั่วโมง 10 นาที	

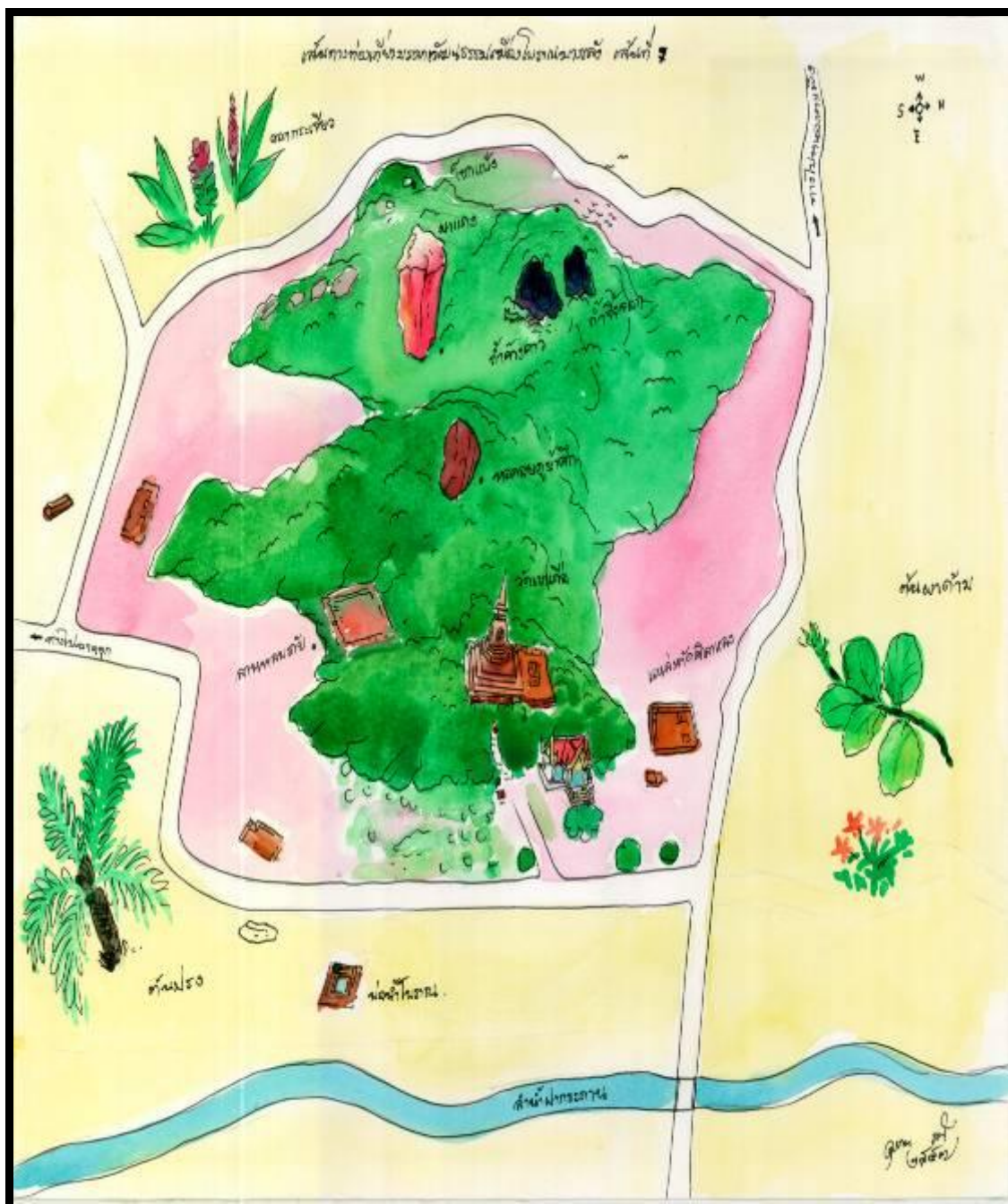
ภาพ 163 เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นที่ 6

**เส้นทางที่ 7 ย้อนรอยอดีตสองฝั่งลำน้ำฝากระดาน (ลำน้ำแม่มอก) ลานหลบภัย หอคอยดูข้าศึก
วิระหว่างเขา เรียนรู้บ่อแร่โบราณและโขกแป้ง แหล่งดินสอพอง มองเขาสุผาแดง**

นำชมร่องรอยอารยธรรมการตั้งรกรากของคนบางซ่งในแต่ละยุค โดยมีลำน้ำแม่มอก ลำน้ำฝากระดานเป็นจุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษเมืองบางซ่งที่เริ่มในพุทธศตวรรษที่ 16-18 เมื่อครั้งที่สุโขทัยยังอยู่ภายใต้อิทธิพลขอมจนเมืองบางซ่งมีความเจริญมากขึ้นและถือเป็นยุครุ่งเรือง เมืองบางซ่งซึ่งอยู่ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัย ในฐานะเป็นเมืองที่อยู่ระหว่างเมืองหลวงกับเมืองลูกหลวง มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน และในแต่ละยุคที่พลวัตได้ทิ้งร่องรอยในบริบทต่างๆ ของสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา เป็นหลักฐานให้สามารถมองเห็นความเคลื่อนไหวของคนหรือมวลชน และสังคมที่ต่อเนื่อง รวมถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและพัฒนาการของเมืองบางซ่ง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น ลานหลบภัย หอคอยดูข้าศึก ผาแดง บ่อแร่ โบราณ โขกแป้ง เป็นต้นจำนวนจุดศึกษา 14 จุด บางจุดเป็นพื้นที่ลาดชันและทางขึ้นเขา ควรเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับการเดินทางไต่เขา

สถานที่ในเส้นทางที่ 7	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. ลำน้ำฝากระดาน (ลำน้ำแม่มอก)	✓		1 จุด	30 นาที
2. เชิงเขาเตื่อ/บนเขาเตื่อ ลานดอก เข้าพรรษา	✓		2 จุด	40 นาที
3. ลานหลบภัย	✓		1 จุด	40 นาที
4. หอคอยดูข้าศึก/จุดชมวิระหว่างเขา	✓		2 จุด	40 นาที
5. ถ้ำค้างคาว/ถ้ำสุนัขจิ้งจอก	✓		2 จุด	60 นาที
6. วิวผาแดง (จุดสูงสุดด้านทิศตะวันตก)	✓		2 จุด	40 นาที
7. โขกแป้ง : แหล่งดินสอพอง (จุดซ่อมรถ) ความงามดอกเข็มป่า พุงกะเจียว และ พืชผักสมุนไพร	✓		4 จุด	50 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 7			5 ชั่วโมง	

หมายเหตุ อาหารกลางวัน ระหว่างทาง

ภาพ 164 เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลังเส้นที่ 7

เส้นทางที่ 8 วัดศรีคงคาราม เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน บ่อขุดแร่โบราณ แร่ฟักไข่หิน/ครกฤๅษี บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

วัดร้างและเจดีย์ร้างทั้งหลายที่ตั้งปรักหักพังอยู่รอบบริเวณเขตปริมณฑลของเมืองบางขลัง ล้วนเป็นโบราณสถานที่เคยเป็นวัดขนาดใหญ่ในยุคสมัยสุโขทัยโบราณมาก่อน หาใช้วัดขนาดเล็ก ๆ ดังเช่นเจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วนซึ่งอยู่บนเขาทางทิศตะวันออกติดกับวัดศรีคงคาราม มีบันไดขึ้นไปบนเจดีย์จำนวนถึง 313 ขั้นเป็นเจดีย์ที่มีความเก่าแก่อายุรุ่นเดียวกับวัดโบสถ์เมืองบางขลัง อีกทั้งบริเวณใกล้เคียงยังพบบ่อขุดแร่โบราณแร่ฟักไข่หิน/ครกฤๅษี และบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ จำนวนจุดท่องเที่ยว 8 จุด

สถานที่ในเส้นทางที่ 8	นำชม /บรรยาย	สาธิต /ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. วัดศรีคงคาราม / พระสามสมัย	✓		2 จุด	20 นาที
2. เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน	✓		1 จุด	60 นาที
3. บ่อขุดแร่โบราณ	✓		1 จุด	50 นาที
4. โฉ่นงไผ่ (จุดชมวิว)	✓		1 จุด	50 นาที
5. แร่ฟักไข่หิน/ครกฤๅษี	✓		2 จุด	50 นาที
6. บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ (ต้นไม้หายใจได้)	✓		1 จุด	30 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 8			4 ชั่วโมง 20 นาที	

หมายเหตุ อาหารกลางวัน ระหว่างทาง

เส้นทางที่ 9 เรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน งานบายศรี / อาหารพื้นบ้าน

การทำบายศรีเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รุ่นต่อรุ่นของชาวบางช้าง โดยงานพิธีที่ใช้บายศรีจะเป็นงานมงคลต่าง ๆ เช่น วางศิลาฤกษ์ หล่อพระ ฝังลูกนิมิต งานแต่งงาน งานบวชพระ บวงสรวง ยกบ้านใหม่ ยกศาลพระภูมิ รวมถึงการแก้บนต่าง ๆ ซึ่งแต่ละงานจะมีการทำบายศรีขนาดแตกต่างกัน เช่น ถ้าเป็นงานวางศิลาฤกษ์ หล่อพระ และฝังลูกนิมิต จะทำขนาดใหญ่จำนวนหลายอัน และมีความสลับซับซ้อนมาก งานแต่งงาน งานบวชพระจะทำขนาดใหญ่ ในขณะที่การบวงสรวง ยกบ้านใหม่ ยกศาลพระภูมิ รวมถึงงานแก้บนต่าง ๆ จะใช้บายศรีนมแมวที่มีขนาดเล็กและวิธีการทำไม่ยุ่งยาก การสืบทอดและเผยแพร่ความรู้ประสบการณ์ในการทำบายศรี ชาวบางช้างถือเป็นภารกิจที่ทุกฝ่ายในหมู่บ้านทั้งเด็ก เยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้าน ผู้สูงอายุ ครู และสถาบันการศึกษาในชุมชน ร่วมสืบสานและสร้างการเรียนรู้แก่กุลบุตร กุลธิดา และผู้สนใจทั่วไป

สถานที่ในเส้นทางที่ 9	นำชม / บรรยาย	สาธิต / ลงมือทำ	จำนวนจุด	รวมเวลา
1. โรงเรียนวัดโบสถ์ / ชมบายศรีต้นแบบ	✓		1 จุด	30 นาที
2. เรียนรู้ขั้นตอนการทำบายศรีขนาดเล็ก 2 รูปแบบ ณ ศาลาการเปรียญวัดโบสถ์	✓	✓	1 จุด	90 นาที
3. ทดลองทำบายศรีขนาดเล็ก 2 รูปแบบ	✓	✓	1 จุด	120 นาที
รวมเวลากิจกรรมในเส้นทางที่ 9			4 ชั่วโมง	

4.3 ผลการจัดทดสอบเพื่อหาประสิทธิภาพแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง

จากการทดสอบเพื่อหาประสิทธิภาพเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจำนวน 9 เส้นทาง ได้ผลสรุปดังนี้

4.3.1 หน่วยงานและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องที่ร่วมโครงการทดสอบหาประสิทธิภาพเส้นทางท่องเที่ยว

- สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย
- สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามพิษณุโลก มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร และมหาวิทยาลัยนเรศวร
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- เทศบาลตำบลบางขลัง
- อพท.
- สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดสุโขทัย
- โรงเรียนวัดโบสถ์ โรงเรียนบ้านขอนแก่น
- ชมรมฮักเมืองพระร่วง
- กลุ่มสนับสนุนการท่องเที่ยว เช่น กลุ่มทำไม้กวาด กลุ่มนวดแผนไทย ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง

4.3.2 ช่วงเวลาที่จัดทำโครงการทดสอบแบบจำลองเส้นทาง

- ช่วงเช้า	3	โครงการ
- ช่วงบ่าย	2	โครงการ
- ช่วงเช้า – บ่าย	4	โครงการ

ช่วงเวลาที่จัดทำโครงการในแต่ละเส้นทางในระยะแรกจัดแบบเต็มวัน แต่เมื่อมีการสำรวจความคิดเห็นแล้วพบว่า ช่วงเวลาแบบครึ่งวันจะเหมาะสมกับผู้มาเยือนที่สุดโดยเฉพาะช่วงเช้า เพราะอากาศที่ไม่ร้อน นักท่องเที่ยวมีความสนใจและตื่นตัว จึงเห็นดีเห็นงามน้อยกว่าในช่วงบ่าย

4.3.3 วันในสัปดาห์ที่จัดทำโครงการทดสอบแบบจำลองเส้นทางจัดในเวลาว่างที่วิทยากรสามารถจัดได้ และนักท่องเที่ยวมีความพร้อม บางแห่งต้องมีการนัดหมายสถานที่ล่วงหน้าในการเข้าชม ดังนั้นเส้นทางมรดกวัฒนธรรมจึงต้องมีการประสานงานที่ดี สามารถจัดได้ทั้งวันหยุดเสาร์อาทิตย์ และวันทำงานปกติ ส่วนในวันหยุดนักขัตฤกษ์พบว่าไม่มีความสะดวกหลายประการ เช่น วันพระใหญ่ ชุมชนติดภารกิจงานบุญ

4.3.4 ฤดูกาลที่จัดทำโครงการทดสอบแบบจำลองเส้นทาง

เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม สามารถจัดได้ตลอดทั้งปี จะมีบางเส้นทางและบางกิจกรรมที่มีเวลาและฤดูกาลเป็นตัวกำหนด ส่วนในช่วงฤดูหนาว ซึ่งเป็นฤดูท่องเที่ยวอากาศเย็นสบายจึงเป็นระยะเดือนและฤดูกาลที่เหมาะสมที่สุด ส่วนเส้นทางท่องเที่ยวพืชผักผลไม้ประจำถิ่น บางเส้นทางขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่ผลผลิตออกสู่ตลาด ซึ่งรวมถึงการร่วมกิจกรรมประเพณี ทำบุญกลางบ้าน พิธีทำขวัญข้าวตั้งท้อง พิธีรับขวัญข้าว พิธีกินสีกั่วย การละเล่นนางด้ง มังคละ ล้วนเป็นกิจกรรมที่กระทำตามวิถีถิ่นของพื้นที่ และในบางกิจกรรม เช่น การเรียนรู้ ทักษะและประสบการณ์ การทำอาหารพื้นถิ่น การทำถ้วยขามสังคโลก การทำพระเครื่อง การฝึกทำบายศรีที่ขึ้นชื่อของชาวบางช้างแบบต่าง ๆ สามารถจัดได้ตลอดปี ขึ้นอยู่กับการประสานความพร้อมของวิทยากร

4.3.5 ผู้จัดการบริการนำเที่ยว

เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการบริหารจัดการที่ดี ในด้านสถานที่ติดต่อเข้าชม พาหนะ ผู้สื่อความหมาย อาหารเครื่องดื่ม ผู้วิจัยเห็นว่าถ้าชุมชนสร้างระบบที่เหมาะสมของตนจะสามารถทดแทนบริษัทนำเที่ยวได้

4.3.6 วิทยากรประจำเส้นทาง

- บุคลากรเครือข่ายชุมชน 20 คน
- นักเรียน 2 คน จากโรงเรียนวัดโบสถ์ และวัดดอนซุง
- บุคลากรจากชมรมฮักเมืองพระร่วง

เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ในระยะเริ่มต้นต้องมีวิทยากรทางมรดกวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เพราะข้อมูลมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการจัดทำเส้นทาง ต้องมีการวางแผน จัดลำดับประสบการณ์ ขั้นตอนให้ชุมชนมีประสบการณ์ในการใช้ข้อมูลที่ชุมชนสืบค้นมาได้ ตามด้วยวิทยากรผู้รู้ นักวิชาการเข้าร่วมกระบวนการวิจัยในบทบาทสะท้อน เติมเต็ม แก่ชุมชน เพื่อจะทำให้เส้นทางมรดกวัฒนธรรม เป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพที่เกิดจากการร่วมกันพัฒนา และเมื่อชุมชนเปิดตัวใช้เส้นทางจริงจึงไม่จำเป็นต้องมีวิทยากรที่เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่มีความเชี่ยวชาญพิเศษ เพราะถ้าชุมชนเปิดให้บริการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ วิทยากรเหล่านั้นไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ เพราะท่านมีภาระงานประจำ ฉะนั้นชุมชนจึงใช้การให้ข้อมูลที่ถูกต้องทางวิชาการ และให้ความสำคัญกับการฝึกฝนการเป็นผู้สื่อความหมายเรื่องราวของชุมชนด้วยจิตวิญญาณของความเป็นชาวบางช้าง และการจัดทำคู่มือเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่เหมาะสมทดแทน

4.3.7 รายการสิ่งดึงดูดใจเพื่อการท่องเที่ยวเมืองบางช้างสามารถจัดเรียงลำดับได้ดังนี้

- 1) ย้อนรอยจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทย การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ แหล่งศิลาแลง ตำนานเรื่องเล่าเมืองพระร่วง เป็นเส้นทางที่นักท่องเที่ยวสนใจมากที่สุด

2) แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ เช่น พระเครื่อง ข้าวตอก พระร่วง เครื่องสังคโลก และความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ทุกประเด็น

3) ศิลปกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในพื้นที่ (ทั้งอดีต-ปัจจุบัน) และศิลปกรรมที่สร้างสรรค์จากทรัพยากรในพื้นที่เช่นโขกแบ่ง แหล่งตัดศิลาแลง

4) อาหารพื้นถิ่นที่หลากหลายตามชาติพันธุ์ ซึ่งมีกระบวนการผลิตที่น่าสนใจโดยสัมพันธ์เหมาะสมกับเวลา ฤดูกาล และมีคุณค่าต่อผู้เสพ

5) ภาษาถิ่นไท

6) เส้นทางตามรอยเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์

7) อัยยาศัยไมตรีของคนในชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีถิ่น

8) กิจกรรมศาสนา

รายการสิ่งดึงดูดใจเพื่อการท่องเที่ยวที่ได้รับความสนใจสูงสุดตามลำดับดังกล่าวเกิดจากผลสรุปการศึกษาวิจัยทุนพื้นที่นำมาประมวลผลและสรุปเนื้อหา ตามข้อมูลมรดกวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ตามเรื่องราวเรื่องเล่าที่เป็นมา ตามเส้นทางสัญจรในอดีต-ปัจจุบัน ล้วนเป็นข้อมูล ที่สรุปได้ก่อนการจัดรายการสิ่งดึงดูดใจเพื่อการท่องเที่ยวในเส้นทางมรดกวัฒนธรรม

4.3.8 ผลการวิเคราะห์เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง

เส้นทางทั้งหมด 9 เส้นทาง ได้ทำการประเมินประสิทธิภาพของเส้นทางจากเกณฑ์ภายใน 10 ประการ ซึ่งให้น้ำหนักตัวชี้วัดเท่ากันของ Likert และให้ค่าสามระดับ (มาก ปานกลาง และน้อย) ใช้เกณฑ์มาตรฐานพิจารณาเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยตามหลักของ Miller (1999) เพื่อกำหนดอันดับความสำคัญเส้นทางดังนี้

1. ระบบการท่องเที่ยวที่สมบูรณ์ ภาพรวมของสิ่งดึงดูด สิ่งอำนวยความสะดวก และการเข้าถึง การอำนวยความสะดวก การให้ข้อมูลและการนำเที่ยว

2. รูปแบบการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ วิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ธรรมเนียมประเพณี กิจกรรมของชุมชน ศิลปกรรม การแต่งกาย ระเบียบแบบแผนในการดำรงชีวิต ศาสนา การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น

3. การจัดเส้นทางสัญจรเพื่อการท่องเที่ยว เส้นทางที่กำหนดให้นักท่องเที่ยวสามารถพบเห็น ลักษณะวงจรบรรจบ ความต่อเนื่องของเส้นทาง หรือเข้าชมจุดที่น่าสนใจได้ง่าย

4. ความปลอดภัยในการเดินเท้า จิตภาพของชุมชน การเกาะกลุ่มของสถานที่ท่องเที่ยว

5. จำนวนจุดท่องเที่ยวในเส้นทาง ปริมาณของสถานที่ดึงดูดเพื่อการท่องเที่ยว มรดกวัฒนธรรมชุมชน

6. ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี

7. เส้นทางท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในช่วงเทศกาล และประเพณีที่สำคัญ รวมถึงโครงข่ายแหล่งท่องเที่ยวกระแสหลัก
8. สภาพเส้นทางเอื้ออำนวยต่อการเดินทาง
9. องค์ประกอบในส่วนรายละเอียดในเส้นทาง เช่น ป้ายบอกเส้นทางหรือแผนที่
10. เส้นทางท่องเที่ยวสอดคล้องกับพฤติกรรมกรการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว

ตาราง 7 ตารางแสดงแบบวิเคราะห์เส้นทาง

รายการประเมินเส้นทางมรดกวัฒนธรรม																							คะแนน รวม	ค่าเฉลี่ย คะแนน								
เส้นทาง มรดก วัฒนธรรม	1			2			3			4			5			6			7			8			9			10				
	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3			2	1	3	2	1			
R1	/			/			/			/			/			/			/			/			/			29	2.9			
R2	/			/			/			/			/			/			/			/			/			29	2.9			
R3	/				/		/			/			/			/			/			/				/		26	2.6			
R4	/			/			/			/			/				/		/			/				/		27	2.7			
R5	/			/				/		/			/			/			/			/			/			28	2.8			
R6	/			/				/		/			/			/			/			/			/			27	2.7			
R7		/			/			/		/			/				/			/	/				/			22	2.2			
R8			/			/			/			/			/			/		/			/		/			/	12	1.2		
R9		/			/			/		/			/			/			/			/		/		/		26	2.6			
ความถี่	6	2	1	5	3	1	4	3	2	7	1	1	6	2	1	6	2	1	6	3	0	0	7	2	8	1	0	5	3	1		

ผลการวิเคราะห์เส้นทาง แสดงค่าคะแนน และผลค่าต่างๆ

เส้นทาง / กิจกรรม	ระยะทาง (กิโลเมตร)	ระยะเวลา (ชั่วโมง.นาที)	สถานที่ (แห่ง)	ค่าเฉลี่ย (คะแนน)	ผลประเมิน
R1	5.6	4.30	25	2.9	มาก
R2	3	3.30	24	2.9	มาก
R3	1.20	1.40	9	2.6	มาก
R4	1.5	4.20	19	2.7	มาก
R5	4	6	20	2.8	มาก
R6	3.5	4.10	18	2.7	มาก
R7	3.4	5	14	2.2	ปานกลาง
R8	2.0	4.20	8	1.2	น้อย
R9	0.5	4	3	2.6	มาก
ค่าเฉลี่ย	2.7	4	15.5		

ผู้วิจัยได้ทำรายงานประเมิน โดยประยุกต์ให้เลือกตอบ 3 ระดับ กำหนดน้ำหนักคำตอบการให้คะแนน ตามวิธี Arbitrary Weighting ของ Likert กำหนดน้ำหนักคำตอบเป็นคะแนนไว้ดังนี้ มาก = 3 ปานกลาง = 2 และน้อย = 1

สำหรับเกณฑ์มาตรฐานพิจารณาเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยที่คำนวณ อาศัยหลักของ Millers (1999) กำหนดขนาดของชั้นจากค่าคะแนนเฉลี่ยช่วงชั้น (weight mean score) ดังนี้

$$\text{อัตราภาคชั้น} = \frac{\text{ค่าสูงสุด} - \text{ค่าต่ำสุด}}{\text{จำนวนชั้น}} = \frac{3 - 1}{3} = 0.67$$

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.34 – 3.00 หมายถึง มาก

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.68 – 2.33 หมายถึง ปานกลาง

ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.00 – 1.67 หมายถึง น้อย

ผลการประเมินเส้นทางโดยใช้เกณฑ์ข้างต้น เปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยพบว่าเส้นทางที่มีความเหมาะสมและนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเส้นทางท่องเที่ยวเมืองบางซังมากคือเส้นทาง การตั้งถิ่นฐานตามเนื้อหาประวัติศาสตร์ เส้นทางศิลปกรรมโบราณคดีโบราณสถาน เส้นทางความเชื่อ คตินิยม ความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองบางซัง และเส้นทางอาหารพื้นถิ่นผลิตภัณฑ์พื้นบ้านด้วยภูมิปัญญาถิ่น เส้นทางที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจระดับปานกลางมี 1 เส้นทาง คือ เส้นทางภายนอกเมืองทางทิศเหนือ คือ เส้นทางสองฝั่งลำน้ำฝางกระดาน เจดีย์เก่า ส่วนเส้นทางท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจระดับน้อยมี 1 เส้นทาง คือ เส้นทางปากคลองช้าง วัดขอนแก่น วัดศรีคงคาราม เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน ซึ่งเป็นเขตนอกเมืองเก่า ส่วนกิจกรรมเรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน งานบายศรีได้รับความสนใจในระดับมากเช่นกัน

4.3.9 ผลสรุปส่วนประกอบของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมโบราณบางซัง ข้อมูลทั่วไป

- 1) การเตรียมตัวก่อนการเดินทาง
- 2) ทางเลือกสำหรับเดินทางโดยพาหนะ
- 3) เทศกาลสำคัญประจำปี
- 4) ประวัติศาสตร์ โบราณสถาน อัตลักษณ์ของพื้นที่
- 5) วัน และช่วงเวลาการท่องเที่ยว
- 6) การบริการอาหารและเครื่องดื่ม
- 7) แผนที่รวมและภาพประกอบ

ส่วนประกอบของแต่ละเส้นทาง

- 1) ชื่อข้อมูลเส้นทาง การแนะนำเฉพาะเส้นทาง
- 2) แผนที่เส้นทาง แสดงสถานที่และจุดหมาย
- 3) รูปภาพสถานที่ในเส้นทาง
- 4) ระยะเวลาการเดินทาง ระบุเป็นนาที่ แสดงสถานที่และจุดหมาย
- 5) ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวตามเส้นทางและรายละเอียด

4.4 ผลการพัฒนาความสามารถชุมชนในการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยว

ผลการประเมินพบว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความสนใจ กระตือรือร้น และเข้ารับการฝึกอบรมด้วยความสมัครใจ ทำให้ระหว่างการฝึกอบรมมีความตั้งใจฟังบรรยายจากวิทยากรและมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลาย ประกอบกับผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่เป็นแกนนำที่เคยผ่านการทดลองให้บริการนักท่องเที่ยวมาบ้างแล้วจึงพอจะมีประสบการณ์ในการทำงาน สามารถแสดงความคิดเห็นร่วมอภิปรายกับวิทยากรและเพื่อนในกลุ่มย่อยได้เป็นอย่างดี ประกอบกับในระหว่างการฝึกอบรมมีกิจกรรมหลากหลาย เช่น การบรรยาย การระดมสมอง การอภิปรายกลุ่ม กรณีศึกษา กำหนดสถานการณ์ การนำเสนอรายการกลุ่มรายบุคคลและใบงาน อีกทั้งผู้เข้าอบรมรับรู้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงาน มีการนำประสบการณ์จากการทำงานมาวิเคราะห์ร่วมกัน ทำให้เกิดแนวคิดที่หลากหลายสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้และได้รับความรู้เพิ่มขึ้น รวมถึงการประเมินผลงานจากการปฏิบัติงานตามใบงาน และการประเมินพฤติกรรมผู้เข้ารับการฝึกอบรม ผลการประเมินพบว่าผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถผ่านทุกหัวข้อร้อยละ 80 ส่วนผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการของมัคคุเทศก์ชุมชนนั้น นักท่องเที่ยวพึงพอใจมาก โดยเฉพาะความมีอัธยาศัยไมตรีมีน้ำใจ ความสุภาพอ่อนน้อมของมัคคุเทศก์อยู่ในระดับมาก (ค่อนข้างสูง) ซึ่งรายละเอียดของการนำเสนอในรูปตาราง บรรจุไว้ในรายงานวิจัยฉบับแผนงาน

4.5 ผลการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมกับกลุ่มนักเรียน

4.5.1 พื้นที่ศึกษาและกำหนดการ

เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังสำหรับนักเรียนเป็นเส้นทางที่ใช้ทดลอง 1 วัน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- 08.00 น. พร้อมกันที่พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านชุมชนบางขลังวัดโบสถ์ ฟังบรรยายสรุปเรื่องราวจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทย การตั้งถิ่นฐานในสมัยยุครุ่งเรืองเมืองบางขลัง
- 09.00 น. ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีวัดโบสถ์ มณฑป วิหารเก่า เสาโบราณแปดเหลี่ยม เตาเผาหิน นมัสการพระพุทธรูปสามพี่น้องซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวบางขลัง พร้อมรับฟังตำนานเรื่องเล่าความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองและพระเครื่อง ร่วมกิจกรรมค้นหาข้าวตอกพระร่วง
- 10.00 น. แหล่งตัดศิลาแลง/สมุนไพรและพรรณไม้ประจำถิ่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว และศูนย์เรียนรู้พระเครื่องเมืองบางขลัง
- 12.30 น. อาหารกลางวันพร้อมสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น

- 14.30 น. นักเรียนพร้อมกันเพื่อเดินทางต่อไปยังบ้านป่าเสวย ภูเอี่ยม ศูนย์เรียนรู้วิถีพอเพียง ศึกษาวิถีการดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาตนเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
- 15.30 น. ร่วมกันสรุปเรื่องราวความประทับใจ และแสดงความขอบคุณ
- 16.00 น. กิจกรรมสรุปประสบการณ์การเรียนรู้

4.5.2 วิทยากรชุมชน

การที่จะให้เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้อบรมพัฒนาวัดธรรมดำเนินไปตามแผน จำเป็นที่ทีมวิจัยชุมชนต้องเตรียมกำหนดวิทยากรของชุมชนประจำในแต่ละจุดศึกษา ซึ่งมีดังนี้

- 1) วิทยากร ณ พิพิธภัณฑ์ชุมชนและพระพุทธรูปสามพี่น้อง คือ นายพิภพ ไชแจ่ม
- 2) วิทยากร ณ วิหาร มณฑป ชุมประตู่กำแพงแก้ว เทวรูป ข้าวตอกพระร่วง คือ พระมหาบุญมี
- 3) วิทยากร ณ สระน้ำโบราณ ใบเสมา กระทะและเตาหุงข้าวโบราณใช้เลี้ยงไพร่พล เตาทูเรียม คือ นายประนอม แผลงภู นายเนียน ไชแจ่ม
- 4) วิทยากรนำเสนอตำนานเรื่องเล่าความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองและพระเครื่อง คือ คุณแดง ยศวิชัย และนายพิภพ ไชแจ่ม
- 5) วิทยากรสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น คือ คุณไฉน หิมวันต์ คุณดอกเตย ยอดโยม คุณสมควร อาตุร
- 6) วิทยากรแหล่งตัดศิลาแลง / สมุนไพรและพรรณไม้ประจำถิ่น คือ ผู้ใหญ่กลอย มีเกิด นางนุชจรี เพชรนิล นายสมมาศ เริ่มหาสุข และนายตัน มีกิจ
- 7) วิทยากรศูนย์เรียนรู้พระเครื่องเมืองบางขลัง คือ คุณลุงสนิท ภูรพ และนายสุนทร เฉพาะตรง
- 8) วิทยากรศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเศรษฐกิจพอเพียง คือ ป้าเสวย ภูเอี่ยม และลุงสุชาติ ภูเอี่ยม

4.5.3 ผลการประเมินการรับรู้และความเข้าใจเนื้อหาสาระจากเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังของกลุ่มนักเรียน

เป็นผลการประเมินตนเองของนักเรียนก่อนเดินทางกลับ คະแนนเต็มแต่ละรายการ คือ 5 คະแนน ปรากฏว่าเนื้อหาสาระที่นักเรียนได้รับรู้และเข้าใจจากเส้นทางท่องเที่ยวอยู่ในเกณฑ์มากเกือบทุกรายการ โดยรายการที่มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุดและอยู่ในเกณฑ์มากที่สุด คือ เรื่องราวประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในบริเวณเมืองบางขลังเมื่อ 700 ปีที่แล้ว และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และอากาศที่บริสุทธิ์ ดังแสดงในตาราง

ตาราง 8 การรับรู้ความเข้าใจเนื้อหาสาระจากเส้นทางท่องเที่ยวของกลุ่มนักเรียน

ลำดับ	เนื้อหาที่รับรู้	$\bar{X}$	ความหมาย
1	คุณค่าของความเชื่อและความศรัทธาต่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา ในฐานะมรดกที่บรรพบุรุษได้ทำนุบำรุงสืบทอดมา	4.04	มาก
2	คุณค่าของประวัติศาสตร์โบราณสถาน โบราณวัตถุของเมือง บางขลัง	4.04	มาก
3	ความเชื่อและพิธีกรรมที่ชุมชนให้ความสำคัญ	3.95	มาก
4	เรื่องราวประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เมื่อ 700 ปีที่แล้ว	4.87	มากที่สุด
5	วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตที่อยู่ในท้องถิ่น	4.08	มาก
6	ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ใช้ในการประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้ในการ ดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น	4.32	มาก
7	ภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้ประโยชน์พืชพรรณในป่า	4.08	มาก
8	พืชผักสมุนไพร อาหารพื้นบ้าน ขนมพื้นบ้านและวิธีการทำ	4.25	มาก
9	คำสอน / คำพังเพย / ภาษิต / ภาษาถิ่นของคนบางขลัง	2.75	ปานกลาง
10	ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และอากาศที่บริสุทธิ์	4.80	มากที่สุด

4.5.4 ความคิดเห็นอื่น ๆ ของนักเรียน

ผลการจัดกิจกรรมสรุปประสบการณ์การเรียนรู้หลังสิ้นสุดเส้นทางการศึกษา
มรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง นักเรียนนำเสนอความคิดเห็นที่สะท้อนความรู้สึกรู้สึกที่แสดงถึงความเข้าใจ
คุณค่าของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาถิ่น ซึ่งความคิดเห็นในภาพรวมของการเดินทาง
ครั้งนี้ นักเรียนส่วนใหญ่ระบุว่าน่าสนใจและประทับใจมาก ได้รับความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ มาก
ได้รู้จักบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองมากขึ้นจากการได้สัมผัสกับบรรยากาศและสถานที่จริงของการเริ่มต้น
สร้างบ้านแปลงเมืองของบรรพบุรุษไทย ควรให้นักเรียนรุ่นต่อ ๆ ไปได้มีโอกาสมาศึกษาสัมผัสด้วย
และเสนอแนะว่าควรเพิ่มเวลาของกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรมการหาข้าวตอกพระร่วงบริเวณหน้า
มณฑปที่วัดโบสถ์ บางคนระบุว่าภูมิใจที่ได้มาพบธรรมชาติและสัมผัสสิ่งที่มีอยู่ในป่าบริเวณเขาเตื่อ
อยากให้มีการเดินป่านาน ๆ แม้จะไม่สนุกสนานแต่มีความสุขที่ได้ใกล้ชิดกับการเล่าเรื่องราวการสู้รบ
ของนักรบโบราณจากวิทยากรประจำกลุ่ม ใกล้ชิดกับพืชพรรณไม้ สมุนไพร และผักพื้นถิ่นในป่าเขา
เตื่อที่ชาวบางขลังใช้ในการดำรงชีวิต บางคนระบุว่าทำให้เขาเห็นโลกกว้างขึ้นและเข้าใจคำว่า
ทุกสรรพสิ่งล้วนพึ่งพาซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังสนุกสนานไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้วิถีการ
ทำอาหารคาวหวานที่ใช้วัสดุในท้องถิ่นมาประกอบ

4.5.5 ผลการประเมินความพร้อมในการใช้เส้นทางของกลุ่มนักเรียน

การประเมินใช้การสังเกตตามแบบประเมิน โดยทีมวิจัยส่วนกลางร่วมกับหัวหน้าทีมวิจัยชุมชน 4 ท่านเป็นผู้สังเกตการณ์ เนื้อหาในการประเมิน 3 ด้านคือ ด้านการจัดการเส้นทางการมีส่วนร่วมของชุมชน และด้านวิชาการในแต่ละจุดศึกษา ผลการประเมินด้านการจัดการพบว่าความพร้อมในการปฐมนิเทศซึ่งได้แก่ การชี้แจงรายละเอียดชัดเจน การแนะนำตัววิทยากร ความสนใจในการติดตามกิจกรรมงาน มีความพร้อมในเกณฑ์มาก ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งได้แก่ ชุมชนให้ความช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ ชุมชนมีสัมพันธ์ภาพที่ดี และชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดโปรแกรม อยู่ในเกณฑ์มากที่สุด ส่วนในด้านวิชาการพบว่า ความชัดเจนในการอธิบายของวิทยากร กิจกรรมและความเข้าใจของนักเรียนอยู่ในเกณฑ์มากที่สุดเช่นกัน

4.6 ผลการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมของกลุ่มนักท่องเที่ยว

4.6.1 พื้นที่ท่องเที่ยวและกำหนดการ

เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังสำหรับนักท่องเที่ยว กำหนดพื้นที่ 4 หมู่บ้านของตำบลบางขลัง ส่วนกำหนดการมีการปรับจากเส้นทางท่องเที่ยว 3 เส้นทาง ซึ่งถ้าเป็นไปตามรายละเอียดของ 3 เส้นทาง จะต้องใช้เวลาถึง 2 วัน แต่เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องสถานที่พักและค่าใช้จ่ายที่จะเกิดขึ้นจากการพักรม โดยปรับกำหนดการในแต่ละจุดให้ใช้เวลาอันน้อยลงซึ่งปรากฏผลดังนี้

เส้นทางท่องเที่ยววันเดียว

07.00 น.	รับประทานอาหารเช้าที่ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเศรษฐกิจพอเพียง ลงพื้นที่เรียนรู้การดำรงชีวิตด้วยวิถีพอเพียง ฟังบรรยายสรุปจากปราชญ์ชาวบ้าน
08.30 น.	ศึกษาวิถีชีวิตความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เมืองบางขลัง แหล่งตัดศิลาแลง โบราณสถานเขาเตือ (จุดซ่อมรถ) ลานหลบภัย หอคอยดูช้างศึกในสมัยโบราณ โขกแป๋ง (แหล่งดินสอพอง) และต้นฝาด้ามหรืออีเหนียง
10.30 น.	เรียนรู้แหล่งพืชสวนและพรรณไม้พื้นถิ่นจากปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้านและชมการสาธิตทำเครื่องสังคโลก
11.30 น.	ชม/ฟังสาธิตการทำอาหารคาวหวานพื้นถิ่นของชาวบางขลัง และรับประทานอาหารกลางวันที่วัดโบสถ์
13.00 น.	ฟังบรรยายสรุปประวัติความเป็นมาเมืองบางขลัง จุดกำเนิดประเทศไทยที่พิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดโบสถ์ ความสำคัญของ

แหล่งโบราณคดีวัดโบสถ์ มณฑป วิหารเก่า เตาเผาหิน
กระทะหุงข้าวโบราณ นมัสการหลวงพ่อดำศักดิ์สิทธิ์
(พระพุทธรูปสามพี่น้อง) พร้อมรับรู้ตำนานความขลังความ
ศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่องและเมืองบางขลัง กิจกรรมค้นหา
ข้าวตอกพระร่วง

- 14.00 น. นำชมและเรียนรู้เรื่องราวถนนพระร่วง วัดเจดีย์เจ็ดแถว
วงจรรชีวิตของนगरะจาบและการสร้างรังเรียกหาคู่
โบราณสถานวัดใหญ่ชัยมงคล ศูนย์พระเครื่องกรุเมือง
บางขลัง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ และขอนแก่นโบราณ
- 16.30 น. พักผ่อนและรับประทานอาหารว่างที่วัดขอนแก่น
- 17.00 น. รับฟังข้อคิดเห็น สรุป และประเมินผล
- 18.00 น. เดินทางกลับ

4.6.2 วิทยากรชุมชน

ในการที่จะให้เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนบางขลัง
ดำเนินไปตามแผน จำเป็นต้องมีการเตรียมวิทยากรชุมชนในแต่ละจุดศึกษา ซึ่งปรากฏผลดังนี้

- 1) วิทยากร ณ ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้านเศรษฐกิจพอเพียง คือ คุณป้าเสวย ภูเอี่ยม
คุณลุงสุชาติ ภูเอี่ยม และนางพชรพรรณ โตเรือง
- 2) วิทยากรบรรยายนำเสนอวิถีสุขสงบของชาวบางขลัง คือ นายเนียน ไชแจ่ม
นายนาวัน วงศ์ชมพู อาจารย์กรรณิกา อินปฐม และนางสาวสุวรรณ ทรัพย์ศิริกาญจนา
- 3) วิทยากรนำชมแหล่งตัดศิลาแลง โบราณสถานเขาเตือ และแหล่งดินสอพอง
คือ ผู้ใหญ่กลอย มีเกิด นางนุชจรี เพชรนิล นายสมมาศ เริ่มหาสุข และนายตัน มีกิจ
- 4) วิทยากรแหล่งพืชสวน สมุนไพร การทำเครื่องสังคโลก คือ ลุงทองสุข
อ่อนแสง นายอดุลย์ เพชรรัตน์ และนางริ้ว ไชยวงศ์
- 5) วิทยากรสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่น คือ นางไฉน หิมวันต์ นางดอกเตย ยอดโยม
นางบุญนำ แผลงภู และนางสมควร อาตุร
- 6) วิทยากรพิพิธภัณฑ์ชุมชน คือ นายพิภพ ไชแจ่ม
- 7) วิทยากรบรรยายประวัติศาสตร์ความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองบางขลังและแหล่ง
โบราณคดีเมืองบางขลังในเขตวัดโบสถ์ คือ พระมหาบุญมี
- 8) สรรน้ำโบราณ ใบเสมา กระทะหุงข้าวโบราณ เตาทุเรียง คือ นายประนอม
แผลงภู นายแดง ยศวิชัย

9) วิทยากรนำชมถนนพระร่วง คือ นายเนียน ไชแจ่ม นายตัน มีกิจ และนายประทวน
ชุมแพไชร

10) วิทยากรนำชมวัดใหญ่ชัยมงคล คือ นายพิภพ ไชแจ่ม นายนาวิน วงศ์ชมพู

11) วิทยากรนำชมบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ คือ นายตัน มีกิจ และนายไภพจน์ พุ่มชะบา

12) วิทยากรประจำศูนย์เรียนรู้พระเครื่องกรุเมืองบางขลัง คือ คุณลุงสนธิ ภู่อพ
และนางณัฏฐา พิรักษา

13) วิทยากรนำชมวัดขอนแก่น คือ นายสมคิด คำมาอ้าย นายจะเร เริ่มหาสุข
และนายประทวน ชุมแพไชร

4.6.3 สื่อประกอบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม

1) คู่มือศึกษาประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังสำหรับ
นักท่องเที่ยว

2) แผนที่ท่องเที่ยวเมืองบางขลังสำหรับนักท่องเที่ยว

4.6.4 ผลการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว

1) ลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง

ในการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวเกี่ยวกับกลุ่มนักท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยว
เข้าร่วมกิจกรรม 28 คน เป็นชาย 12 คน เป็นหญิง 16 คน นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ได้ประเมินความ
ประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยว และความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการด้านต่าง ๆ
ของชุมชน ในจำนวน 28 คน ส่วนใหญ่คือร้อยละ 46.43 มีอายุ 55 ปีขึ้นไป จำนวนร้อยละ 53.58
มีการศึกษาสูงกว่าระดับปริญญาตรี และมีจำนวนร้อยละ 57.14 รับราชการ ดังแสดงในตาราง 9
ตาราง 10 และตาราง 11

ตาราง 9 อายุของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการ
ท่องเที่ยวโดยชุมชน

อายุ	จำนวน	ร้อยละ
1. ต่ำกว่า 15 ปี	2	7.14
2. 15 - 25 ปี	2	7.14
3. 26 - 35 ปี	1	3.57
4. 36 - 45 ปี	3	10.72
5. 46 - 55 ปี	7	2.5
6. 55 ปีขึ้นไป	13	46.43
รวม	28	100

ตาราง 10 อาชีพของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

อาชีพ	จำนวน	ร้อยละ
1. นักเรียน	2	7.14
2. นักศึกษา	2	7.14
3. รับราชการ	16	57.14
4. ค้าขาย	3	10.72
5. เกษตรกร	1	3.57
6. รับจ้าง / พนักงาน	4	14.29
รวม	28	100

ตาราง 11 ระดับการศึกษาของนักท่องเที่ยวที่ตอบแบบประเมินความพึงพอใจที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ระดับการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
1. ประถมศึกษา	3	10.71
2. มัธยมศึกษา	5	17.85
3. ปวช. , ปวส.	3	10.72
4. กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี / ปริญญาตรี	2	7.14
5. สูงกว่าปริญญาตรี	15	53.58
รวม	28	100

2) ผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการที่ได้รับในด้านต่าง ๆ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นค่าเฉลี่ยและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการบริการด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ความสะอาด/ปลอดภัยของชุมชน ผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับความสะอาด ปลอดภัยในชุมชนนั้น นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในความสะอาดของชุมชนในระดับมาก

2. การให้บริการสิ่งอำนวยความสะดวกเรื่องถังขยะ ร้านขายผลิตภัณฑ์ของชุมชน ราคาสินค้า และที่จอดรถ ผลการประเมินอยู่ในปานกลาง คะแนนเฉลี่ยของความพึงพอใจห้องสุชาต่ำที่สุดคือ 2.66

3. การให้บริการของมัคคุเทศก์ชุมชน ทุกข้อความผู้ให้ข้อมูลมีความพึงพอใจในระดับมาก โดยทุกข้อความมีค่าเฉลี่ยระหว่าง 3.70 - 3.86 โดยเฉพาะความสุภาพ ความมีมนุษยสัมพันธ์ของมัคคุเทศก์กับนักท่องเที่ยว โดยที่ความตรงต่อเวลาของมัคคุเทศก์มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ซึ่งหมายถึงนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจต่อความมีมนุษยสัมพันธ์รวมถึงความสุภาพนุ่มนวลเป็นมิตรของมัคคุเทศก์ชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยและวิถีชีวิตของคนชนบทดั้งเดิม

4. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามของชุมชน ผลการประเมินพบว่านักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามของชุมชนในระดับมาก

5. ลักษณะของประชาชนในชุมชนการให้บริการด้านต่าง ๆ ผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อการมีอัยาศัยไมตรี ความมีน้ำใจ ความสุภาพอ่อนน้อม และความเต็มใจให้ข้อมูล รวมถึงการมีโอกาสดูแลเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมถิ่น รวมถึงความรู้สึกลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอยู่ในระดับมากทุกประเด็น โดยเฉพาะความมีน้ำใจ ส่วนประเด็นเรื่องห้องสุชา และความพร้อมเกี่ยวกับการปฐมพยาบาลที่อยู่ในระดับปานกลาง ชุมชนต้องนำไปหารือในกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อร่วมพิจารณาแก้ไขปรับปรุงต่อไป จากผลการประเมินความสามารถกล่าวได้ว่าทีมท่องเที่ยวชุมชนบางหลังเป็นผู้มีจิตใจของความเป็นผู้ให้บริการ ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของผู้ที่ทำหน้าที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว

6. ผลการประเมินคุณภาพของป้ายบอกทาง แผ่นพับ ใบปลิว แผนที่เส้นทางท่องเที่ยวชุมชนอยู่ในระดับมาก ส่วนการจัดการศูนย์ข้อมูลชุมชนพึงพอใจระดับปานกลาง

นอกจากนี้นักท่องเที่ยวได้ให้ข้อเสนอแนะในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ป้ายบอกทางควรละเอียดชัดเจนกว่าที่เป็นอยู่ ให้เพิ่มเวลากิจกรรมสาธิตอาหารพื้นถิ่น ให้ช่วยดูแลรักษารังนกกระจาบที่ผู้มาเยือนจะพบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่ของเมืองบางหลังถือเป็นเสน่ห์ดึงดูด และสะท้อนระดับจิตใจของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และมีข้อเสนอให้จัดทำเส้นทางจักรยานท่องเที่ยวตามเส้นทางถนนพระร่วง หลายคนชื่นชมกับความคิดของทีมวิจัยชุมชนที่ใช้มรดกวัฒนธรรมชุมชนสร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน และได้ให้กำลังใจทีมวิจัยชุมชนที่เป็นแกนนำในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนให้พยายามรักษาความเป็นชุมชนเช่นนี้ตลอดไป พร้อมทั้งชื่นชมและดีใจที่เมืองไทยมีคนรักถิ่น ดูแลบ้านเกิดเมืองนอนของตนเฉกเช่นชาวบางช้าง

ตาราง 12 แสดงค่าเฉลี่ยและระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการบริการที่ได้รับในด้านต่าง ๆ

ประเด็นความสามารถในการบริการ	$\bar{X}$	SD.	ระดับความพึงพอใจ ของนักท่องเที่ยว
1. ความสามารถในการจัดการและให้บริการในแหล่งท่องเที่ยวชุมชน			
- ห้องสุขา	2.66	1.02	พึงพอใจระดับปานกลาง
- ถังขยะ	3.14	0.76	พึงพอใจระดับปานกลาง
- ลานจอดรถ	3.22	0.76	พึงพอใจระดับปานกลาง
- ร้านอาหาร – เครื่องดื่ม	2.74	0.83	พึงพอใจระดับปานกลาง
- ร้านขายผลิตภัณฑ์ของชุมชน	2.80	0.81	พึงพอใจระดับปานกลาง
- ราคาสินค้า	3.02	0.65	พึงพอใจระดับปานกลาง
2. ด้านความปลอดภัย / การป้องกันอันตรายที่เกิดแก่นักท่องเที่ยว			
- มีระบบและมาตรการในการดูแลความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว	3.42	0.78	พึงพอใจระดับมาก
- ความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย	3.64	0.53	พึงพอใจระดับมาก
- ความพร้อมเกี่ยวกับการปฐมพยาบาลเบื้องต้นใน กรณีที่นักท่องเที่ยวประสบเหตุ หรือ เจ็บป่วย	3.24	0.82	พึงพอใจระดับปานกลาง
3. คุณภาพของสื่อให้ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่			
- ป้ายบอกทางข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน	3.28	0.70	พึงพอใจระดับมาก
- แผ่นพับ ใบปลิว เส้นทางท่องเที่ยวชุมชน	3.28	0.64	พึงพอใจระดับมาก
- ศูนย์ข้อมูลชุมชน	3.14	0.76	พึงพอใจระดับปานกลาง
4. มัคคุเทศก์ชุมชน			
- ความมีมนุษยสัมพันธ์ของมัคคุเทศก์	3.86	0.40	พึงพอใจระดับมาก
- บุคลิกของมัคคุเทศก์	3.78	0.46	พึงพอใจระดับมาก
- ความสามารถของมัคคุเทศก์ในการสื่อความหมายให้ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ วิถีวัฒนธรรมชุมชน ความเชื่อ ตำนานพื้นบ้าน	3.74	0.46	พึงพอใจระดับมาก
- ความสุภาพของมัคคุเทศก์	3.82	0.56	พึงพอใจระดับมาก
- ความตรงต่อเวลาของมัคคุเทศก์	3.88	0.52	พึงพอใจระดับมาก
- ความเป็นมิตร ความเป็นกันเองของมัคคุเทศก์กับนักท่องเที่ยว	3.70	0.74	พึงพอใจระดับมาก

ประเด็นความสามารถในการบริการ	$\bar{X}$	SD.	ระดับความพึงพอใจ ของนักท่องเที่ยว
5. เส้นทางท่องเที่ยว			
- จำนวนเส้นทางเพียงพอ	3.40	0.70	พึงพอใจระดับมาก
- ระยะทางเหมาะสม	3.54	0.58	พึงพอใจระดับมาก
- ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมชุมชนได้ดี	3.62	0.53	พึงพอใจระดับมาก
- ความสะอาดของเส้นทาง	3.62	0.57	พึงพอใจระดับมาก
- ความหลากหลายทางชีวภาพ พืชพรรณในเส้นทางท่องเที่ยว	3.50	0.68	พึงพอใจระดับมาก
- ความปลอดภัยของเส้นทางท่องเที่ยว	3.62	0.68	พึงพอใจระดับมาก
- ความสวยงามของสภาพภูมิทัศน์ในเส้นทางท่องเที่ยว	3.62	0.64	พึงพอใจระดับมาก
- ความโดดเด่นของทรัพยากรการท่องเที่ยวชุมชน	3.54	0.68	พึงพอใจระดับมาก
6. การจัดกิจกรรมหลากหลายให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วม	3.40	0.61	พึงพอใจระดับปานกลาง
7. การสร้างประสบการณ์ที่มีคุณค่าแก่นักท่องเที่ยว	3.54	0.58	พึงพอใจระดับมาก
8. ความสะอาด / ปลอดภัยของชุมชน	3.46	0.73	พึงพอใจระดับมาก
9. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามของชุมชน/บ้านเรือน	3.52	0.65	พึงพอใจระดับมาก
10. ลักษณะของประชาชนในชุมชน			
- มีอัธยาศัยไมตรีจิต	3.87	0.33	พึงพอใจระดับมาก
- ความมีน้ำใจ	3.90	0.30	พึงพอใจระดับมาก
- ความสุภาพอ่อนน้อม	3.82	0.39	พึงพอใจระดับมาก
- ยินดีให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับชุมชน	3.88	0.33	พึงพอใจระดับมาก

3) ผลการประเมินความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยว
มรดกวัฒนธรรม

มีนักท่องเที่ยวประเมินตามแบบประเมินจำนวน 28 คน ปรากฏว่าทุกรายการได้รับการประเมินอยู่ในเกณฑ์ประทับใจ โดยที่วัดโบสถ์นักท่องเที่ยวประทับใจกับความเก่าแก่ของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ความเชื่อและเรื่องราวของประวัติศาสตร์ที่เป็นต้นกำเนิดชาติไทยมากที่สุด เส้นทางไปแหล่งตัดศิลาแลง โบราณสถานเขาเตื้อ นักท่องเที่ยวประทับใจในคุณค่าและการดูแลรักษาของชุมชนท้องถิ่น ที่บ้านป่าสวอย ภู่อี่ยม นักท่องเที่ยวประทับใจกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและชีวิตที่เรียบง่ายมากที่สุด และที่บ้านลุงสนธิ ภู่อัพ และบ้านลุงทองสุข อ่อนแสง นักท่องเที่ยวประทับใจกับผลงานของการการปั้นเครื่องสังคโลก พระเครื่องเมืองบางช้าง และอัธยาศัยของเจ้าของผลงานมากที่สุด ที่เส้นทางถนนพระร่วง

นักท่องเที่ยวตื่นตื่นและประทับใจกับความรู้ที่ได้จากวิทยากรมากที่สุด ที่ศาลาการเปรียญวัดโบสถ์ นักท่องเที่ยวประทับใจกับการจัดบริการสาธิตการทำอาหารพื้นถิ่นมากที่สุด และเมื่อคิดเป็นคะแนนรวมเฉลี่ยของแต่ละจุดศึกษาพบว่า จุดที่มีคะแนนรวมเฉลี่ยสูงสุดคือ โบราณสถานวัดโบสถ์และเรื่องราวประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง รองลงมาคือจุดศึกษาเส้นทางถนนพระร่วง ดังแสดงในตาราง 13

ตาราง 13 แสดงค่าเฉลี่ยความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม

ลำดับ	รายการประเมิน	คะแนนเฉลี่ย	ความหมาย
1	โบราณสถาน โบราณวัตถุที่วัดโบสถ์ และเรื่องราวจุดกำเนิดชาติไทย	1.98	ประทับใจ
2	เส้นทางถนนพระร่วง	1.89	ประทับใจ
3	ที่บ้านป่าเสวย ภูเอี่ยม	1.88	ประทับใจ
4	ที่บ้านคุณลุงสนิท ภูลพ และบ้านคุณลุงทองสุข อ่อนแสง	1.85	ประทับใจ
5	สาธิตการทำอาหารพื้นถิ่นที่ศาลาการเปรียญวัดโบสถ์	1.84	ประทับใจ
6	แหล่งตัดศิลาแลง โบราณสถานเขาเตื่อ	1.81	ประทับใจ
7	พิพิธภัณฑ์ชุมชนเมืองบางขลัง	1.79	ประทับใจ
8	แหล่งพืชสวนสมุนไพร	1.76	ประทับใจ

ความคิดเห็นอื่น ๆ ของนักท่องเที่ยว

มีนักท่องเที่ยวระบุว่าได้หลักธรรมจากการเดินทางครั้งนี้ เขาได้ข้อคิดว่าคนต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเคารพ ในด้านการรักษาสืบต่อวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวเห็นว่ามีความประโยชน์เพราะการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องสืบต่อมาจากอดีตทำให้รู้ประวัติความเป็นมาของชุมชน ซึ่งเป็นมรดกของท้องถิ่น เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน การที่ผู้ใหญ่ในชุมชนร่วมศึกษาสืบค้นทำให้พวกเขามีโอกาสเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมของตนเอง มีหลักฐานให้รู้หลังได้ศึกษา ทำให้ลูกหลานมีความผูกพันกับญาติผู้ใหญ่มากขึ้น ลูกหลานจะได้เห็นความงดงามของแผ่นดินและสติปัญญาของบรรพบุรุษ เกิดการสืบต่อองค์ความรู้ในรูปของสิ่งของ ฝีมือ และผลิตภัณฑ์ที่มีรากมาจากภูมิปัญญาของพ่อแม่ปู่ย่าตายายซึ่งนำมาใช้เป็นการสร้างอาชีพและสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนได้

ในด้านการอนุรักษ์พืชพรรณเช่นต้นลูกปรงที่เป็นไม้เอกลักษณ์ประจำถิ่นและไม่สมุนไพรรักษาโรคชุมชนเขาเตื่อ รวมถึงการอนุรักษ์ข้าวตอกพระร่วง บ่อตัดศิลาแลง นักท่องเที่ยวเห็นว่าผู้นำชุมชนต้องเข้มแข็ง และคนในพื้นที่ 9 หมู่บ้านของตำบลบางขลังต้องร่วมกันสวดสวดดูแล และชุมชนต้องสามัคคีกัน และต้องไม่เป็นผู้ทำลายเสียเอง เพราะสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าต่อชุมชนมาก โดยเฉพาะ

ป่าชุมชนที่เขาเตือถือเป็นอู่น้ำของตำบล เพราะถ้าป่าอยู่ดีจะมีน้ำเพิ่มขึ้นพร้อมกับความอุดมสมบูรณ์ ัญญาหารจากป่าแห่งนี้สำหรับเลี้ยงคนในชุมชนโดยช่วยเลี้ยงการพึ่งพาการซื้อจากภายนอก

ส่วนความคิดเห็นต่อการจัดเส้นทางท่องเที่ยวครั้งนี้ หลายท่านระบุว่าน่าสนใจมาก ได้ความรู้ โดยเฉพาะเรื่องราวของเมืองบางหลังจุดกำเนิดประเทศไทย ได้สัมผัสธรรมชาติ ให้ความสนใจกับการใช้ภาษาถิ่นสุโขทัย ในการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวและเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม นอกจากนี้มีทั้งผู้ให้ข้อคิดเห็นว่าควรเพิ่มจุดศึกษาให้มากขึ้น บางคนก็ระบุว่าโปรแกรมในเส้นทางแน่นเกินไป ใช้เวลาแต่ละจุดศึกษาน้อยเกินไป พร้อมกับให้ข้อคิดเห็นอื่น ๆ เช่น ข้อเสนอให้ปรับปรุงเรื่องแผนที่ เรื่องพาหนะเดินทาง และเสนอว่าผู้จัดควรให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของแต่ละสถานที่แก่นักท่องเที่ยวให้ชัดเจนขึ้นเพื่อให้เขาได้ประเมินสมรรถภาพของตนเองในการเข้าร่วมกิจกรรม เพราะในช่วงการเดินป่าขึ้นเขาเตืออาจจะไม่เหมาะกับนักท่องเที่ยวสูงอายุ นอกจากนี้มีข้อเสนอว่าควรประชาสัมพันธ์ให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั้งประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา ถ้าเป็นไปได้น่าจะนำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และมีนักท่องเที่ยวบางท่านได้เสนอแนะเวลาที่จะมาท่องเที่ยวคือช่วงปลายฝนต้นหนาวเป็นช่วงที่เหมาะสมที่สุด

4.7 ความต่อเนื่องของเครือข่ายนักวิจัยชุมชนบางหลัง

4.7.1 การได้มาซึ่งองค์ประกอบเครือข่าย

จากการดำเนินโครงการวิจัยมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ 15 สิงหาคม 2556 จนมาถึงเดือนสิงหาคม 2557 เกิดทีมวิจัยท้องถิ่นตำบลบางหลังที่ดำเนินการมาจนสิ้นสุดโครงการ 35 คน แต่ละคนเป็นแกนนำจาก 9 หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในจังหวัดสุโขทัยที่เข้าร่วมประชุมสัมมนา เป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้ให้การสนับสนุนในโอกาสต่าง ๆ อีกจำนวนหนึ่ง ส่วนหน่วยงานหลักที่ร่วมทำงานวิจัยและเป็นธุระให้การสนับสนุนชาวบ้านเป็นอย่างดีในการดำเนินการจนทำให้งานวิจัยของเครือข่ายชุมชนบางหลังครั้งนี้สำเร็จลุล่วง คือเทศบาลตำบลบางหลัง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเป้าหมายในจังหวัดสุโขทัยที่เข้ามาใช้เส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมที่พัฒนาขึ้น ซึ่งประกอบด้วยนักเรียนประถมศึกษา มัธยมศึกษา นักศึกษา และนักท่องเที่ยวทั่วไป ดังที่ได้พยายามรวบรวมรายชื่อไว้ในภาคผนวก โดยกลุ่มคนทั้งหมดที่กล่าวถึงกลายเป็นเครือข่ายเรียนรู้ของชาวบางหลังไปโดยปริยาย เป็นผลพวงที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาของการทำโครงการวิจัย ที่มีการประสานงานอย่างต่อเนื่องระหว่างทีมวิจัยส่วนกลาง ทีมวิจัยชุมชนท้องถิ่น และกับภาคีที่เกี่ยวข้องทั้งในพื้นที่และระดับจังหวัด เกิดเป็นภาพการประสานงานของเครือข่ายที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ส่งผลให้งานที่เกิดขึ้นจากการร่วมแรงของเครือข่ายมีพลังขับเคลื่อน

4.7.2 การขยายผลการวิจัย

ในด้านการเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมแก่ผู้มาเยือนเมืองโบราณบางซ่ง ได้มีโรงเรียนในเขตตำบลบางซ่ง ซึ่งได้แก่ โรงเรียนบ้านวัดโบสถ์ โรงเรียนบ้านดอนซ่ง โรงเรียนนงพระจันทร์ และโรงเรียนชัยมงคลพิทยา อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย ได้นำสื่อที่ใช้ในเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองบางซ่ง ไปเป็นตัวอย่างให้ครูจัดแหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่นตนเองและเป็นแนวทางในการสร้างสื่อเพื่อการเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้ทั้งระดับประถมและมัธยมศึกษา

สำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม และมหาวิทยาลัยนเรศวร มีการนำนักศึกษาเข้าไปเรียนรู้และทำกิจกรรมในพื้นที่มรดกวัฒนธรรมเมืองบางซ่ง โดยจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเรียนการสอนในรูปแบบห้องปฏิบัติการทางสังคม (social lab) ด้วยเช่นกัน

เทศบาล ททท. ได้นำสื่อเพื่อการท่องเที่ยวเมืองบางซ่งที่พัฒนาขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่น ส่วนกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนบางซ่งได้ดำเนินการเพื่อขอทุนสนับสนุนการพิมพ์เอกสารคู่มือการท่องเที่ยวเมืองบางซ่ง จากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยด้วย

4.8. บทสรุป

การสรุปผลการศึกษาแบ่งออกเป็นสี่ส่วนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือ ผลการสร้างเครือข่ายของคนในตำบลบางซ่ง ซึ่งมีความพร้อมที่จะร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ผลการศึกษาสำรวจศักยภาพมรดกวัฒนธรรมและความพร้อมของชุมชน ผลการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม และผลการพัฒนาทักษะความสามารถชุมชนในการสื่อความหมาย ซึ่งผลการศึกษาได้ตอบคำถามที่ตั้งไว้ รวมทั้งองค์ความรู้อื่น ๆ ที่พบเพิ่มเติมจากการศึกษา

ผลการดำเนินวิจัยขั้นตอนแรกคือ ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายชุมชนนั้นทีมวิจัยได้ดำเนินการเพื่อหาคำตอบเชิงประจักษ์ในวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1 คือสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม การศึกษาวิจัยในขั้นตอนนี้ทีมวิจัยร่วมกับผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านผู้อาวุโสจำนวน 15 คน ดำเนินการระหว่างเดือนสิงหาคม 2556 – กันยายน 2556 โดยการลงพื้นที่ 9 หมู่บ้านเพื่อเชื่อมต่อกับบุคคลต่าง ๆ ในพื้นที่ตำบลบางซ่ง และเชิญชวนทาบทามคนในแต่ละหมู่บ้านมาร่วมเป็นทีมวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่ส่งเสริมให้คนท้องถิ่นมีบทบาทในการบริหารจัดการเส้นทาง ผลการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ได้เครือข่ายนักวิจัยชุมชน 32 คน ประกอบด้วยแกนนำชุมชน 11 คน จาก 9 หมู่บ้าน ครูอาจารย์จากโรงเรียนในพื้นที่ตำบลบางซ่ง 4 โรงเรียนจำนวน 4 คน เจ้าหน้าที่จากเทศบาลตำบลเมืองบางซ่ง 5 คน ทีมวิจัย

ชุมชนหลัก 12 คน และที่ปรึกษาโครงการ 13 คน โดยทั้งสิ้น 45 คน ต่างมีความรู้สึกร่วมที่จะพัฒนาพื้นที่บางซ่งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนให้เห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมจนเกิดเป็นพลังทางสังคมที่จะร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

ผลการดำเนินงานวิจัยเพื่อหาคำตอบในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 เพื่อศึกษาสำรวจมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเครือข่ายนักวิจัยชุมชน ดำเนินการสำรวจระหว่างเดือนตุลาคม 2556 ถึงมกราคม 2557 พบว่าพื้นที่แห่งนี้มีคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรม ซึ่งข้อมูลทางมรดกวัฒนธรรมได้จากการสนทนาเชิงสังเคราะห์กับผู้นำหมู่บ้านและผู้อาวุโส พร้อมทั้งสำรวจหลักฐานต่าง ๆ พบว่าเมืองโบราณบางซ่งเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโบราณที่กระจายกระจายอยู่ในประวัติศาสตร์และตำนานต่าง ๆ ซึ่งมีอายุมากกว่า 700 ปี ผลการวิจัยทำให้ผู้วิจัยและคนในชุมชนได้รับรู้เรื่องราวความสามารถของบรรพบุรุษไทยในอดีต เป็นดินแดนก่อกำเนิดความเป็น “ประเทศไทย” ในระยะต่อมาจนถึงปัจจุบัน หลักฐานที่เหลือปรากฏคือมณฑป ซึ่งอายุในพุทธศตวรรษที่ 19-20 วัดโบสถ์ วัดใหม่ชัยมงคล ห่อมเจดีย์เรียงรายระกระกระจายในเขตเมืองบางซ่ง 22 แห่ง แบ่งเป็น โบราณสถานภายในคันดิน 4 แห่ง กระจายอยู่นอกคันดิน 17 แห่ง และโบราณสถานยอดเขาเตี้ย 1 แห่ง ซึ่งล้วนก่อสร้างด้วยแท่งศิลาขนาดใหญ่ตั้งเรียงรายติดกัน มีการขุดค้นทางโบราณคดี เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ติดแนวถนนพระร่วง ซึ่งถือเป็นถนนสายแรกของประเทศ มีแหล่งศิลปกรรมที่มีคุณค่าหลากหลาย ผู้คนชุมชนท้องถิ่นมีอัธยาศัย ใจดี และน่ารัก รัก ดำรงชีวิตด้วยความสุขสงบบนความเรียบง่าย พึ่งตนเองด้วยวิถีพอเพียง ชาวบางซ่งยังคงสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของบรรพบุรุษอย่างเข้มแข็ง ผลการวิจัยพบว่าประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญควรแก่การศึกษาเรียนรู้ ได้แก่ ประเพณีกินสั้วข้าว ประเพณีรับขวัญข้าว ตั้งท้อง การละเล่นทางดั่ง การทำบุญกลางบ้าน เป็นต้น รวมทั้งชาวบางซ่งยังมีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานที่น่าสนใจ และมีป่าชุมชนซึ่งเป็นป่าเต็งรังซึ่งมีสภาพเป็นป่าโปร่ง ประกอบด้วยพันธุ์ไม้ป่าชนิดต่าง ๆ สลับกับป่าเบญจพรรณที่พบพันธุ์ไม้โบราณและพืชสมุนไพรต่าง ๆ มีการพบห้วยปง (แหล่งทางน้ำผุด) ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชุ่มน้ำสูงมาก พบนกที่สำคัญ เช่น นกตีทอง แสงแขว นกขมิ้นดง นกปรอด นกเขาเขียว และนกกระจาบ สำหรับสัตว์ป่ามักเป็นสัตว์เลื้อยคลานและสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดเล็ก เช่น ตุ่น ตะกวด กระรอก กระแต ไก่ป่า และ งู ส่วนแมลงที่พบได้แก่ ผีเสื้อนานาชนิด จักจั่น (ชาวบ้านเก็บตัวอ่อน ไข่ มาเป็นอาหาร)

จากข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนที่สำรวจได้ ทีมวิจัยได้นำมาวิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวร่วมกับกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้อาวุโส มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม เนื่องจากผืนป่าชุมชนแห่งนี้ยังคงความสมบูรณ์ของระบบนิเวศทางธรรมชาติ สภาพป่ามีลักษณะดั้งเดิม (pristine) มีความโดดเด่น เช่น จุดทางน้ำผุด (ห้วยปง) และมีองค์ประกอบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย รวมทั้งมีประวัติศาสตร์และ

วิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่มีคุณค่า โดยเฉพาะเรื่องราวของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในอดีตที่น่าสนใจ ดึงดูดนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือนได้ การวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ ทีมวิจัยใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540 : 3/12 - 3/14) ซึ่งพิจารณาทรัพยากรที่มีความเหมาะสม มีลักษณะเฉพาะตัวและคงลักษณะเฉพาะพื้นที่โดยให้ความสำคัญของระบบนิเวศและวัฒนธรรมของพื้นที่ ผลการวิเคราะห์ศักยภาพของถิ่นสามารถกล่าวได้ว่าพื้นที่บางซ่งสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมได้ เพราะวิถีวัฒนธรรมชุมชนมีความเกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศที่ค่อนข้างสมบูรณ์ป่าชุมชนเขาเตี้ยมีสภาพเป็นป่าอนุรักษ์ที่มีลักษณะเป็นป่าดั้งเดิม (pristine) ทั้งป่าเบญจพรรณและป่าดิบแล้ง ที่สามารถสร้างโอกาสจัดกิจกรรมการศึกษาระบบนิเวศได้หลายระบบ และที่สำคัญมีองค์ประกอบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ความเก่าแก่และการพัฒนาการของความเป็นเมืองโบราณที่เคยรุ่งเรืองในอดีต ความโดดเด่นของเนื้อหาประวัติศาสตร์ เช่น ถนนพระร่วง จุดกำเนิดประเทศไทยที่เกี่ยวข้องเรื่องราววิกรรมของ 2 กษัตริย์กับเหล่าทหารกล้าที่เมืองบางซ่งเมื่อ 700 ปี บางซ่งยังเป็นแหล่งศิลปกรรมที่หลากหลายโดยเฉพาะพระเครื่องที่มีความขลังความศักดิ์สิทธิ์และศิลปะทั้งงดงาม แหล่งดินสอพองและแหล่งตัดศิลาแลงในสมัยโบราณ การศึกษาพรรณไม้โดยเฉพาะพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านยังคงใช้อยู่ การประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบผสมผสาน การปลูกไม้ผลเพื่อการค้าเช่นพุทราเมืองบางซ่ง การศึกษาถ้ำชีวิตค้างคาว และวงจรการสร้างรังของนกกระจาบ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่มีความหลากหลายของระบบชีวภาพพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมทั้งการศึกษาประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อของชาวบางซ่ง เช่น ประเพณีกินกล้วย ประเพณีรับขวัญข้าวตั้งท้อง การละเล่นนางด้ง การแสดงมโนละคร และการทำบุญกลางบ้าน เป็นต้น สำหรับศักยภาพที่สามารถจัดการเป็นแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมตามหลักการที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยกำหนดขึ้นนั้น คณะผู้วิจัยและชาวบ้านร่วมกันวิเคราะห์พบว่ามีความเหมาะสมที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะประเด็นการมีส่วนร่วมของชุมชน (local participation) ในการบริหารจัดการทรัพยากร เนื่องจากชาวบ้านบางซ่งมีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการอยู่แล้ว รวมถึงผลการสร้างเครือข่ายนักวิจัยชุมชนและได้แรงสนับสนุนจากเทศบาลตำบลเมืองบางซ่ง ในการปกป้องดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และจัดการแบ่งเขต (zoning) การใช้พื้นที่ป่าชุมชน และด้วยศักยภาพของทรัพยากรท่องเที่ยวที่ชาวบางซ่งมีอยู่มากมาย สามารถนำมาพัฒนาเป็นรูปแบบรายการนำเที่ยวเพื่อนำรายได้มาสู่ชุมชนท้องถิ่นได้โดยพัฒนาเป็นกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม

ขั้นตอนที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการวิจัยในขั้นที่สองของกรอบการวิจัยคือศึกษาความต้องการและความพร้อมของชุมชนในการเปิดพื้นที่รับการท่องเที่ยว โดยผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ได้มีรูปแบบร่วมกับทีมวิจัยชุมชนกับผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน เทศบาลตำบลบางซ่ง ครูโรงเรียนวัดโบสถ์ ครูโรงเรียนบ้าน

ขอนแก่น พัฒนากร และชาวบ้านที่สมัครใจ โดยใช้ศาลาการเปรียญวัดโบสถ์และห้องประชุมเทศบาลตำบลบางช้างมาร่วมประชุมตามขั้นตอนของเทคนิค AIC (appreciation influence and control) จำนวน 3 ครั้ง โดยทุกขั้นตอนเปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นและกำหนดภาพของชุมชนในอนาคต ผลการประชุมด้วยเทคนิค AIC เพื่อศึกษาความต้องการและความพร้อมของชุมชนตำบลบางช้าง สำหรับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม พบสภาพปัญหาของชุมชนมี 3 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม และสมาชิกทุกคนในที่ประชุมยอมรับว่าปัญหาเศรษฐกิจเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด และเป็นตัวการสำคัญที่นำไปสู่การเกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ซึ่งเมื่อมีการพบว่าปัญหาดังกล่าวของชุมชนเกิดจากภาวะการจ้างงานมีน้อย ผลผลิตทางการเกษตรไม่ค่อยได้ผลและมีปัญหาด้านการตลาดตามมา ชาวบ้านจำเป็นต้องหาทางแก้ไขเพื่อลดปัญหาด้านเศรษฐกิจต่อไป ซึ่งผลการอภิปรายความต้องการของชุมชนในการแก้ปัญหาและนำมาเสนอต่อที่ประชุมกลุ่มใหญ่เพื่อหาความต้องการของชุมชนร่วมกัน ซึ่งทีมวิจัยขออนุมัติจากที่ประชุมโดยให้ นายสุวิทย์ ทองสงค์ นายกเทศบาลตำบลบางช้าง นายกลอย มีเกิด ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 และนายพิภพ ไชแจ้ง อาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดโบสถ์ เป็นพยาน ผลการลงมติพบว่าทุกคนยอมรับ และยืนยันในการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจชุมชนด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนั้นผลการวิจัยในขั้นตอนนี้สามารถสรุปได้ว่าชุมชนบางช้าง มีศักยภาพในการที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม เนื่องจากมีทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่ดั้งเดิมและค่อนข้างสมบูรณ์ที่จะสามารถจัดกิจกรรมการศึกษามรดกวัฒนธรรมชุมชนได้หลายด้าน มีองค์ประกอบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย รวมทั้งมีศักยภาพของการจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมที่แท้จริง นั่นคือชาวบ้านในชุมชนมีความพร้อมใจกัน (ตกลงร่วมใจกัน) ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนด้วยการหารายได้เสริมจากกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับสร้างจิตสำนึกภาคภูมิใจในคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของตนด้วย

เพื่อให้เกิดทักษะและความมั่นใจในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวรวมถึงการให้บริการนำเที่ยวในเส้นทางท่องเที่ยวที่ชุมชนร่วมพัฒนาขึ้น ทีมวิจัยส่วนกลางได้ประสานงานกับวิทยาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม และสถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT - I) จากจังหวัดเชียงใหม่ ทำการฝึกอบรมเพื่อเสริมความรู้แก่ชุมชนเรื่องการพัฒนาจุดสนใจในเส้นทางท่องเที่ยวและการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยว ผลการฝึกอบรมได้สร้างมัคคุเทศก์ประจำพื้นที่ซึ่งเป็นเจ้าของสถานที่ รวมถึงพระสงฆ์ในวัดที่เป็นจุดศึกษาที่สามารถเล่าเรื่องราว เกร็ดความรู้ถูกต้องตามหลักวิชาการ และเป็นมัคคุเทศก์ชุมชนที่สามารถสื่อความหมายให้กับผู้มาเยือนได้รับรู้คุณค่าของประวัติศาสตร์การสร้างชาติไทย นอกจากนี้ผลการจัดทำแผนพื้นที่ใช้ประกอบการสื่อความหมายเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยวมีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนให้เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมชุมชนบางช้างมีคุณค่า และหลังต่อผู้มาเยือนเพิ่มขึ้น

ผลการดำเนินการวิจัยเพื่อหาคำตอบในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่สามคือการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองบางซ่ง ซึ่งดำเนินการพัฒนาจุดสนใจโดยทีมวิจัยร่วมสำรวจและกำหนดเส้นทางร่วมกับชุมชนที่คำนึงถึงสภาพทางกายภาพ หลักการจัดทำเส้นทาง การกำหนดจุดศึกษาและแผ่นพับสื่อความหมาย รายละเอียดหรือประเด็นที่จะสื่อความหมายในช่วงระหว่างเดือนมกราคม 2557 ถึงเดือนมีนาคม 2557 ผลการดำเนินงานในขั้นต้นได้แบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยว 11 เส้นทาง และจากเงื่อนไขต่าง ๆ ของผลการวัดทดสอบแบบจำลอง โดยนำเส้นทางดังกล่าวมาประสานข้อดีและข้อเสียตามเงื่อนไข แล้วสรุปได้เส้นทางที่มีความเหมาะสมและนักท่องเที่ยวให้ความสนใจได้ 9 เส้นทาง และเมื่อนำเส้นทางดังกล่าวไปทำรายการประเมินเส้นทางจากเกณฑ์ภายใน 10 ประการเพื่อประเมินประสิทธิภาพของเส้นทางโดยการให้น้ำหนักตัวชี้วัดเท่ากันตามวิธี Arbitrary Weighting ของ Likert และให้ค่าสามระดับ (มาก ปานกลาง น้อย) โดยใช้เกณฑ์มาตรฐานพิจารณาเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยตามหลักของ Millers เพื่อกำหนดอันดับการประเมินเส้นทางโดยใช้เกณฑ์ดังกล่าว พบว่าเส้นทางที่มีความเหมาะสมและนักท่องเที่ยวผู้ร่วมทดสอบให้ความสนใจท่องเที่ยวมากคือ เส้นทางย้อนรอยจุดเริ่มต้นประวัติศาสตร์ชาติไทย และการตั้งถิ่นฐาน เรื่องราวเส้นทางถนนพระร่วงและตำนานเรื่องเล่าเมืองพระร่วง เส้นทางโบราณสถาน ศาสนสถาน แหล่งโบราณคดี ความหลังความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่และพระเครื่อง เส้นทางเรียนรู้วิถีถิ่น ความหลากหลายของพืชผักทำกินและความหลากหลายของสมุนไพรที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต รวมถึงเส้นทางร่วมศึกษาการสาธิตงานศิลปกรรม เช่น การทำเครื่องสังคโลก และเมื่อทีมวิจัยได้นำเส้นทางที่พัฒนาไปทดลองใช้ปรากฏว่า ผลการเรียนรู้ของนักเรียนอยู่ในเกณฑ์ดีและดีมาก ส่วนนักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจต่อการให้บริการในเส้นทางที่นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในชุมชน โดยเฉพาะพึงพอใจมากในตัวมัคคุเทศก์ที่เป็นผู้สื่อความหมายที่สร้างการรับรู้และความเข้าใจในเนื้อหาที่สื่อแก่นักท่องเที่ยวอยู่ในเกณฑ์มาก นอกจากนี้ผลการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทำให้พื้นที่ตำบลบางซ่งได้แหล่งการเรียนรู้ที่มีแกนนำพื้นที่อยู่ด้วย 5 แหล่งคือ พิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดโบสถ์ ศูนย์เรียนรู้วิถีพอเพียงบ้านป่าเสวย ภูเอี่ยม ศูนย์เรียนรู้การทำเครื่องสังคโลก บ้านป่ารีวิว ไชยวงศ์ ศูนย์เรียนรู้การผลิตน้ำมันเหลืองสมุนไพรแผนโบราณ บ้านลุงทองสุข อ่อนแสง ศูนย์เรียนรู้การทำพระเครื่องเมืองบางซ่ง ที่บ้านลุงสนิท ภูรพ ซึ่งทั้ง 5 แหล่งจะมีมัคคุเทศก์ชุมชนประจำเป็นผู้สื่อความหมายเผยแพร่ภูมิปัญญาของความเป็นปราชญ์ของชุมชนด้วย

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

โครงการวิจัยการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นโครงการที่มีศักยภาพและสามารถสนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ เกิดเครือข่ายชุมชนจาก 9 หมู่บ้านของตำบลบางซ่ง เข้าร่วมเป็นทีมนักวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจำนวน 32 คน และสร้างการตื่นรู้ให้กับภาคีทั้งในและนอกพื้นที่ได้เห็นความสำคัญของการเริ่มต้นการวิจัย และเต็มใจเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาด้วย ทำให้ขนาดของเครือข่ายร่วมพัฒนาขยายวงเพิ่มขึ้น จนทำให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยวที่สมบูรณ์ โดยมีหน่วยงานระดับต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ ช่วยส่งเสริมให้โครงการมีบทบาทมากขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต อีกทั้งในระหว่างทางของการวิจัยสร้างการตื่นรู้ในคุณค่าของพื้นที่ถือเป็นแนวทางอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว และยังได้ระบบข้อมูลความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว ธุรกิจการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชนที่มีชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมดูแลรักษา เฝ้าระวัง และสื่อสารแก่ผู้มาเยือน ผลการวิจัยสร้างข้อเสนอที่เป็นผลสรุปของการสร้างเส้นทาง 8 ข้อ ได้ผล การประเมินประสิทธิภาพของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจำนวน 9 เส้นทางที่เหมาะสมตามเงื่อนไขของระบบการท่องเที่ยวและเรื่องราวทางมรดกวัฒนธรรมของชุมชน

เมื่อนำเส้นทางที่ผ่านการประเมิน ที่มีองค์ประกอบของแต่ละเส้นทางได้แก่ ชื่อข้อมูลเส้นทาง แผนที่เส้นทางแสดงสถานที่และจุดหมาย รูปภาพสถานที่ในเส้นทาง ระยะเวลาการเดินทางที่ระบุเป็นนาที แสดงสถานที่และจุดหมาย ซึ่งผลเฉลี่ยระยะเวลา 4 ชั่วโมง (ใช้เวลาสูงสุด 6 ชั่วโมง ใช้เวลาต่ำสุด 1 ชั่วโมง 40 นาที) ผลเฉลี่ยจำนวนสถานที่ในเส้นทาง 15.5 สถานที่ (มากที่สุด 25 สถานที่ น้อยที่สุด 3 สถานที่) นำไปทดลองใช้กับกลุ่มนักเรียนโดยประเมินการรับรู้และความเข้าใจเนื้อหาสาระจากเส้นทางท่องเที่ยว ปรากฏว่าเนื้อหาสาระที่นักเรียนได้รับรู้และเข้าใจอยู่ในเกณฑ์มากเกือบทุกรายการ โดยรายการที่มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุดและอยู่ในเกณฑ์มากที่สุด คือสาระเรื่องราวในเส้นทางประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานเมืองบางซ่งเมื่อ 700 ปีที่แล้ว และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และอากาศที่บริสุทธิ์ ส่วนผลการประเมินความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ปรากฏว่าทุกรายการได้รับการประเมินอยู่ในเกณฑ์ประทับใจ แต่จุดที่มีคะแนนรวมเฉลี่ยสูงสุดคือ โบราณสถานวัดโบสถ์และเรื่องราวประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง รองลงมาคือ จุดศึกษาเส้นทางถนนพระร่วง สำหรับผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการในเส้นทาง

ท่องเที่ยว 10 ด้าน ผลการประเมินในขั้นตอนนี้พบว่ามีความพึงพอใจมากในตัวมัคคุเทศก์ที่เป็นผู้สื่อความหมายประจำเส้นทางที่สร้างการรับรู้และความเข้าใจในเนื้อหาที่สื่อแก่นักท่องเที่ยว มีบางประเด็นที่นักท่องเที่ยวแสดงความพึงพอใจในระดับปานกลางและบางประเด็นให้ความพึงพอใจระดับมาก ซึ่งประเด็นความพึงพอใจระดับปานกลางได้ถูกนำมาพิจารณาโดยกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนและทีมวิจัยชุมชน เพื่อปรับปรุงและหาแนวทางแก้ไขพัฒนาต่อไป โดยภาพรวมนักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากที่สุดเกี่ยวกับความสำคัญเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองบางซ่ง และองค์ประกอบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม เช่น โบราณสถาน ศาสนสถาน อาคาร และพื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะถนนพระร่วง รองลงมาคือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ดำเนินความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ ธรรมเนียมปฏิบัติ และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ชุมชนจัดไว้ในเส้นทางท่องเที่ยวได้แก่ สาธิตการทำบายศรี กระบวนการทำพระเครื่องเมืองบางซ่ง การทำเครื่องสังคโลก และน้ำมันสมุนไพรเป็นต้น ส่วนเส้นทางที่สร้างขึ้นเหมาะสำหรับการท่องเที่ยวในลักษณะของการท่องเที่ยวที่ต้องให้ชุมชนเป็นผู้ให้บริการจะเหมาะสมที่สุด เนื่องจากชุมชนเพิ่งเริ่มเปิดหมู่บ้านรับการท่องเที่ยว ยังมีอีกหลายด้านที่ชุมชนและเทศบาลตำบลบางซ่งต้องร่วมพัฒนา และสร้างสรรค์ขึ้น สำหรับการท่องเที่ยวในลักษณะการท่องเที่ยวด้วยตนเอง (self guide) ดังนั้นในระยะแรก เส้นทางทั้ง 9 เส้นทาง จึงไม่เหมาะกับการท่องเที่ยวด้วยตนเองทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในอนาคตจำเป็นต้องมีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงร่วมกับชาวบ้านในชุมชนให้มีการจัดการ และบริหารจัดการเตรียมมัคคุเทศก์ประจำพื้นที่ (tour host) รวมถึงการปรับปรุงคู่มือการท่องเที่ยว (guide book) ให้สมบูรณ์เหมาะสมกว่าที่ชุมชนกับทีมวิจัยได้จัดทำขึ้นในเบื้องต้น และในบางเส้นทางชุมชนเห็นว่าจำเป็นต้องมีการจัดลำดับความสำคัญให้กับนักท่องเที่ยว เช่นในเบื้องต้นชุมชนให้มัคคุเทศก์ประจำจุดศึกษาบรรยายและจัดชมนิทรรศการ ณ พิพิธภัณฑ์ชุมชนก่อน ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งของการเริ่มต้นเส้นทางท่องเที่ยวที่จะส่งผลดีต่อการให้บริการเส้นทางแก่นักท่องเที่ยว เส้นทางส่วนใหญ่ที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเหมาะสำหรับทุกช่วงวันเวลาและฤดูกาล ไม่มีข้อจำกัดสำคัญเพราะวันเวลาและฤดูกาล นักท่องเที่ยวสามารถกำหนดและเปลี่ยนแปลงเส้นทางตามความพึงพอใจโดยปรึกษาและวางแผนร่วมกับชุมชนผู้ทำหน้าที่ให้บริการตามเหตุการณ์และเวลาที่มี โดยปกติแล้วลักษณะดินฟ้าอากาศในช่วงเช้าจะเอื้ออำนวยแก่การเดินทางกว่าในช่วงบ่าย ฤดูหนาวซึ่งเป็นฤดูกาลท่องเที่ยวอากาศในฤดูนี้จะเหมาะแก่การเดินทางได้ดีที่สุด แต่ละเส้นทางที่พัฒนาขึ้นมีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละเส้นทาง ในอนาคตถ้าจะพัฒนาการท่องเที่ยวตำบลบางซ่งด้วยเส้นทางท่องเที่ยวทั้ง 9 เส้นทาง ยังต้องมีการพัฒนาการประสานงานที่ดีและการจัดระบบที่เหมาะสม โดยอาศัยหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐระดับท้องถิ่นกับการรวมตัวของชุมชนหรือกลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยวต้องเข้ามาร่วมเป็นบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและการประสานงานต่อไป

อภิปรายผล

1. ปัจจัยสำคัญในการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อเป็นทีมงานวิจัยร่วมกับทีมวิจัยส่วนกลางพบว่า ในเบื้องต้นต้องให้ความสำคัญกับการปรับฐานคิดและการสร้างความเข้าใจกับทีมงาน ให้มีความชัดเจนของโครงการวิจัยและรูปแบบการทำงาน ซึ่งแต่ละทีมจะต้องมีความเป็นอิสระในการทำงาน รวมถึงการเลือกทีมงานของตนในแต่ละหมู่บ้าน ในขณะที่ทีมวิจัยส่วนกลางต้องมีบทบาทอย่างเต็มที่ในการส่งเสริมทางวิชาการ พร้อมกับติดตาม ประเมินหนุนเสริมทุกรูปแบบ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ในการทาบตาม ประสานเพื่อเชิญชวนบุคคลเข้าร่วมงาน ปัจจัยความสัมพันธ์ที่มีมาก่อนเริ่มโครงการวิจัยมีความสำคัญมาก เพราะความผูกพันที่มีอยู่จะทำให้คนกลุ่มนี้แม้จะยังไม่เข้าใจโครงการดีพอก็ยังยินดีที่จะเข้าร่วมงานและยังสามารถเชื่อมโยงต่อไปยังคนอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงในการคัดเลือกทีมวิจัยชุมชนคือ ความสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมายที่จะเป็นผู้ร่วมทดสอบ และร่วมทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยว เช่นถ้าต้องการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่นักเรียนก็ควรมีสมาชิกในทีมวิจัยเป็นอาจารย์ในโรงเรียนด้วย และการที่แต่ละหมู่บ้านมีสมาชิกที่หลากหลายโดยมีพระสงฆ์ และแกนนำพื้นที่ร่วมอยู่ในทีมวิจัย สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะเอื้ออำนวยให้งานโครงการบรรลุผลสำเร็จ และเนื่องจากลักษณะการวิจัยซึ่งมีนักวิจัยหลายคนต่อหนึ่งทีม ที่ต้องปฏิบัติการต่อเนื่องนับถึงหนึ่งปี ภารกิจที่ต้องปฏิบัติในงานวิจัยหลายขั้นตอน บางครั้งมีปัญหาอุปสรรคในการรวมทีมบ้าง เช่น หาเวลาพร้อมกันยากยิ่ง ถ้าต้องการนัดรวมทีมวิจัยทั้ง 9 หมู่บ้าน การนัดหมายจะยิ่งยากมากขึ้น เวลาที่ได้มักจะเป็นช่วงสั้น ๆ อย่างไรก็ตามทีมวิจัยชุมชนจากทั้ง 9 หมู่บ้านก็สามารถทำให้โครงการวิจัยดำเนินไปได้ตามเป้าหมาย

2. แนวทางการประสานความคิดภายในเครือข่ายนักวิจัยชุมชน แม้ผู้เข้ามาเป็นเครือข่ายนักวิจัยชุมชนจะเป็นบุคคลที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันในตำบลบางช้าง และเคยรู้จักคุ้นเคยกันมาบ้าง แต่ในด้านพันธกิจของโครงการถือเป็นของใหม่สำหรับชุมชน ดังนั้น เครือข่ายที่สร้างขึ้นจึงมีลักษณะของการเป็นชุมชนใหม่ จำเป็นต้องมีเป้าหมาย วิธิตัด และอุดมการณ์ร่วมกัน ดังนั้นในกระบวนการสร้างเครือข่ายจึงจำเป็นต้องมีการประสานความคิดและอุดมการณ์ที่จะทำงานให้แก่ชุมชนสังคมร่วมกัน ประกอบกับในช่วงเริ่มต้นของการวิจัยนี้สังคมให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน และจังหวัดสุโขทัยถูกประกาศเป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน และใช้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นตัวช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชน และสร้างจิตสำนึกรัก และอนุรักษ์ถิ่นของตน ทำให้ทีมวิจัยชุมชนเกิดความรู้สึกร่วม กลายเป็นพลังในสังคมตำบลบางช้างที่อยากมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลง การกล่าวถึงและนำเสนออุดมการณ์

ทางสังคม และวิธีการทำงานใหม่ ๆ จึงทำให้เกิดการยอมรับได้จากชุมชน ส่งผลให้โครงการวิจัยได้รับการตอบรับ และต้อนรับอย่างดี

ในการวางแผนการวิจัยร่วมกัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยให้ความสำคัญอย่างมากกับการประสานความคิดและสร้างอุดมการณ์ร่วมบนฐานของแนวคิด หลักการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งหวังให้มีการสื่อสารในเชิงปรัชญาแนวคิดหลักการ CBT ให้มาก และต้องการให้ชุมชนได้มีโอกาสศึกษาภาคสนามจากต้นแบบให้มากที่สุดครั้งด้วย แต่เมื่อปฏิบัติจริงแนวคิดดังกล่าวต้องเปลี่ยนไป เพราะระยะเวลาที่ทีมวิจัยชุมชนทั้งหมดที่จะเข้าร่วมมีจำกัด รวมถึงงบประมาณที่ได้รับก็จำกัด รูปแบบของการพัฒนาฐานคิดจึงเป็นเพียงการจัดประชุมอบรมให้ความรู้ประสบการณ์จากวิทยากร ชมวิดีโอทัศน์ กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบ CBT ในพื้นที่ใกล้เคียงสุโขทัย 1 ครั้ง ซึ่งผลการจัดกิจกรรมด้วยรูปแบบการประชุมที่จัดขึ้นดังกล่าวได้ผลตามจุดประสงค์ และน่าจะเป็นแนวทางที่สามารถนำไปใช้ในการเริ่มต้นงานลักษณะนี้ได้ อย่างไรก็ตาม หากสามารถจัดประชุมที่เข้มข้นในเชิงปรัชญามากกว่านี้ ก็น่าจะสามารถปรับฐานคิดของทีมวิจัยชุมชนให้ลุ่มลึกในงานที่จะทำจนสามารถพัฒนาพื้นที่ของตนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่สามารถสื่อสารกับผู้มาเยือนให้เกิด human touch ระหว่างกันมากขึ้นได้

3. เครือข่ายร่วมปฏิบัติการโครงการวิจัย ในระหว่างการดำเนินโครงการวิจัยได้ผู้ร่วมสนับสนุนกิจกรรมโครงการวิจัยที่หลากหลาย มีทั้งนักเรียนจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในเขตอำเภอสวรรคโลก อำเภอเมือง ของจังหวัดสุโขทัย และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยในจังหวัดพิษณุโลก ชมรมผู้สูงอายุจังหวัดพิษณุโลก นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ปราชญ์ชุมชน ชมรมคนรักเมืองพระร่วง การชักชวนของแกนนำระดับชุมชน และระดับอำเภอเข้าร่วมกระบวนการทดสอบหาประสิทธิภาพแบบจำลองเส้นทางและร่วมทดลองเส้นทางเพื่อสร้างการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีผู้เข้าร่วมในกิจกรรมประชุมและสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ที่โครงการวิจัยจัดขึ้นเป็นระยะ รวมทั้งมีกลุ่มอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเห็นคุณค่าของพื้นที่ได้นำนักศึกษาเข้ามาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนในรูปแบบ Social Lab และยังมีกลุ่มผู้บริหารสถานศึกษาได้สนับสนุนให้ครู อาจารย์ และนักเรียนในโรงเรียนมาร่วมกิจกรรมโครงการวิจัยอีกจำนวนหนึ่ง จะเห็นได้ว่าเครือข่ายที่สร้างขึ้นมีทั้งกลุ่มที่มีความรู้ ประสบการณ์ในการวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางฯ และกลุ่มที่สนับสนุนให้มีการใช้เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยผู้ที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมก็ถือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับชุมชนในตำบลบางช้างและวิทยากรผู้สื่อความหมายในพื้นที่ ซึ่งเมื่อใดที่พวกเขาสามารถกลับไปเยี่ยมเยือนพื้นที่หรือนำเพื่อนร่วมโรงเรียนร่วมมหาวิทยาลัย หรือร่วมหน่วยงาน ลงไปในพื้นที่ที่จะมีส่วนช่วยสนับสนุนพลังของเครือข่ายชุมชนในการสื่อสารประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรมชุมชนต่อไป แต่อย่างไรก็ตามการส่งเสริมการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น นโยบายที่จะ

สนับสนุนให้มีการใช้แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ต่อไป รวมถึงงบประมาณที่จะทำให้เกิดแหล่งการเรียนรู้ใหม่ ๆ ในชุมชน ซึ่งถ้าหากผู้บริหารการศึกษาให้ความสำคัญกับกิจกรรมสร้างการเรียนรู้ดังกล่าว จะมีส่วนช่วยให้งานพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าวเป็นไปได้และมีคุณภาพมากขึ้น

4. ผู้วิจัยพบว่าในขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมของ ทิมวิชัยชุมชน ยังจำเป็นต้องมีการสนับสนุนทางวิชาการเป็นระยะ ๆ นอกจากนี้ระหว่างทางของการวิจัย ยังต้องเน้นให้เกิดการจัดเวทีเสวนาระหว่างชุมชนกับทิมวิชัยท้องถิ่น และกับนักประวัติศาสตร์เพื่อประโยชน์ของความถูกต้อง การยอมรับในองค์ความรู้ที่สืบค้น จึงต้องมีการมองหาวิทยากรทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นมาร่วมกระบวนการด้วยเป็นครั้งคราว อีกทั้งเป็นการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการเข้าร่วมกิจกรรมที่จะสื่อสารเรื่องราวของชุมชนของเขาเอง รวมทั้งเป็นเวทีที่จะตรวจสอบสื่อและเนื้อหาสาระของเส้นทางที่จัดขึ้นด้วย นอกจากนี้ก่อนนำเส้นทางไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมายคือนักเรียนและนักท่องเที่ยว ควรมีการทดสอบเบื้องต้นกับกลุ่มเป้าหมายจำนวนน้อย ๆ ก่อน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ได้เสนอแนะขนาดของกลุ่มทดสอบเส้นทางเบื้องต้นไว้ประมาณครั้งละ 5 - 8 คน อย่างไรก็ตาม จำนวนดังกล่าวสามารถยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม ส่วนในขั้นตอนการสร้างเส้นทาง ผู้วิจัยได้จัดให้มีการสัมมนาร่วมทิมวิชัยชุมชนทุกหมู่บ้าน เพื่อเสริมวิชาการและเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างทิมวิชัย ซึ่งจากการจัดกิจกรรมดังกล่าว แม้ว่าจะได้ผลเป็นที่น่าพอใจ แต่พบว่าหากมีการปรับปรุงแบบการสัมมนา ให้เป็นการประชุมปฏิบัติการ และเพิ่มเวลาฝึกปฏิบัติให้มากขึ้น น่าจะส่งผลให้การผลิตอุปกรณ์และเครื่องมือประเมินผลประกอบการใช้เส้นทางท่องเที่ยวมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้ทิมวิชัยจากหมู่ 5 ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ในขั้นตอนการพัฒนาเส้นทางนี้ ทิมวิชัยชุมชนควรได้รับการฝึกการวิเคราะห์การเชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ตำบลบางช้างที่สอดคล้องกับธรรมชาติของการดำรงชีวิตชาวบางช้าง เพื่อการถ่ายทอดให้กับผู้มาเรียนรู้และผู้มาเยี่ยมเยือนได้เข้าใจ รู้คุณค่า ถึงความเรียบง่าย สุขสงบ สวยงามบนความอุดมสมบูรณ์ของท้องไร่ ท้องนา และพืชผักสมุนไพรพื้นถิ่น และเสนอเพิ่มเติมว่าชุมชนควรได้รับประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่อง ธรณีสัณฐานตามเส้นทางเดินป่าชุมชน และเส้นทางเขาสูงผาแดงและเขาเตือ ซึ่งจำเป็นต้องใช้นักธรณีวิทยาที่มีความรู้และประสบการณ์จริงมาช่วยแนะนำ และให้องค์ความรู้เฉพาะทาง นอกจากนี้สมาชิกทิมวิชัยควรได้พบปะแกนนำปราชญ์ชุมชนในพื้นที่ที่รู้จักจริงหลาย ๆ คน หรือได้มีโอกาสเสวนากับชุมชนท่องเที่ยวอื่นเพื่อสร้างความเข้าใจมากขึ้น

5. ลักษณะของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมชุมชนบางช้างที่สร้างขึ้น จะมีความเป็นไปได้ที่จะนำไปใช้อย่างต่อเนื่องนั้น ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขเรื่องเวลา ฤดูกาล ความพร้อมวิทยากรชุมชนที่จะสื่อความหมาย และค่าใช้จ่าย ทำให้ทิมวิชัยชุมชนกำหนดระยะเวลาของเส้นทางเพียง 1 วัน เพราะการขออนุมัตินักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมจะทำให้ยากถ้าจะใช้มากกว่า 1 วัน นอกจากนี้จำนวนวันที่เพิ่มขึ้นจะทำให้มีภาระค่าที่พักเพิ่มขึ้น ซึ่งจะมีปัญหาในเรื่องทุนสนับสนุนกิจกรรมวิจัย ส่วนกรณี

นักท่องเที่ยวที่จะเข้าร่วมโปรแกรมแม้ระยะเวลาที่เหมาะสมที่ต้องการจะเรียนรู้ชุมชน 2 วันเช่นกัน แต่บางหลังมีข้อจำกัดด้านสถานที่พัก ซึ่งชุมชนยังไม่มีความพร้อมและประสบการณ์ในการจัดที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว และหากจะต้องลงทุนก็จะเป็นภาระค่าใช้จ่ายขณะที่โอกาสในการเข้าพักของนักท่องเที่ยวมีน้อย และในช่วงของการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวถ้านักท่องเที่ยวไม่ได้พักค้างคืน โอกาสที่นักท่องเที่ยวจะกลับมาอีกในวันรุ่งขึ้นจะเป็นไปได้ยาก ทางทีมวิจัยจึงจำเป็นต้องปรับระยะเวลาของเส้นทางให้เหลือเพียงวันเดียว ในด้านสาระความรู้ในแต่ละเส้นทาง ล้วนเป็นองค์ความรู้ที่อิงกับฐานทรัพยากรมรดกวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น ที่ทีมวิจัยชุมชนทำหน้าที่ร่วมสืบค้นถักทอโยงใยระหว่างนิเวศทางธรรมชาติ ปรากฏการณ์ของสังคม และมรดกวัฒนธรรมนำมาเชื่อมโยงเพื่อหารูปแบบที่จะนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนผ่านกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยว โดยอาศัยสื่อและวิทยากรชุมชนเป็นตัวกลางในการสื่อสาร ส่วนการออกแบบกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวสำหรับนักเรียนจะใช้กิจกรรมที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์และใช้ทักษะที่จะสร้างการเรียนรู้มาก เช่น การทำขนมลูกปรง การทำบายศรี การทำขนมจีนหลากสี การปั้นเครื่องสังคโลก และการเสนาากับผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน ในกรณีของนักท่องเที่ยวกิจกรรมจะมีลักษณะของการศึกษาดูงาน เยี่ยมชมโดยมีเอกสารที่แนะนำจุดศึกษาต่าง ๆ และแผนการเดินทางสำหรับนักท่องเที่ยวด้วย ไม่ได้ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวมีกิจกรรมพิเศษมาก มีเพียงกิจกรรมสาธิตการแกงโบราณพื้นถิ่นเช่น แกงหยวก แกงบอน และสาธิตการทำบายศรี แต่ในช่วงท้ายของเส้นทางนักท่องเที่ยวยังมีโอกาสแลกเปลี่ยนและสรุปการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งก็นับเป็นรูปแบบของการเสริมการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวได้

6. ความพร้อมของแหล่งเรียนรู้ในเส้นทางท่องเที่ยว ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวคือ การประสานความคิดกับพื้นที่ที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้ในเส้นทางท่องเที่ยว เพราะองค์ความรู้ในเส้นทางจะอิงอยู่กับพื้นที่ จึงมีความจำเป็นต้องมีแกนนำพื้นที่เข้ามาร่วมกำหนดกิจกรรมเส้นทาง หอองค์ความรู้ที่จะนำไปสื่อความหมายและประสานกับวิทยากรอื่น ๆ ในพื้นที่ นอกจากการประสานความคิดแล้วการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวจะทำให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้มากขึ้น กล่าวคือถ้าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการฐานการเรียนรู้ การจัดสถานที่ การเชิญคนเข้าร่วมเสนา การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในแต่ละฐานการเรียนรู้ จะทำให้การนำเส้นทางท่องเที่ยวไปใช้มีความสะดวก อนึ่งในการเตรียมวิทยากรผู้ให้ข้อมูล วิทยากรส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นผู้สูงอายุ มีภูมิปัญญาและประสบการณ์มากมาย แต่หากเมื่อท่านเหล่านี้สิ้นไป จะหาผู้สืบทอดเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ได้ยาก อีกทั้งวิทยากรส่วนใหญ่มีกิจกรรมต้องทำในชีวิตประจำวันเพื่อเลี้ยงชีพ ฉะนั้นเพื่อประโยชน์ทั้งสองฝ่ายการดำเนินกิจกรรมจะต้องคำนึงถึงข้อจำกัดนี้ด้วย และจำเป็นต้องมีการประสานงานล่วงหน้า อย่างไรก็ตามในการเตรียมชุมชนข้อสำคัญคือจะต้องทำให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่เขามีอยู่ เพราะคนในชุมชนจะต้องเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้จาก

ผู้อาวุโสในชุมชนท้องถิ่นของเขา เมื่อชุมชนเห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของตน การสืบค้นองค์ความรู้จะเกิดขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ทีมวิจัยมีข้อสรุปว่า จำเป็นต้องมีการสร้างความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความสอดคล้องในการพัฒนาท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม และเพื่อการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ในรายละเอียดครบทุกด้านที่จะเป็นการลดอุปสรรคที่จะส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวของชุมชนบางช่วงซึ่งประกอบด้วย

ข้อเสนอแนะด้านสิ่งดึงดูด สถานที่ในชุมชน (attraction – site)

1. เจ้าของสถานที่ บ้าน วัด ชุมชน ควรร่วมกันจัดเตรียมการให้ข้อมูลเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าความสำคัญในการรักษาสถานที่ที่มีคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรม ระบบการจัดการบริการ สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน

2. ชุมชนและหน่วยงานในท้องถิ่น ร่วมกันจัดเหตุการณ์ (event) ที่น่าประทับใจเพื่ออำนวยความสะดวกการใช้เส้นทางมรดกวัฒนธรรมชุมชน เช่น การจัดท่องเที่ยวร่วมกับเทศกาลประจำฤดูกาลต่าง ๆ ในชุมชน

ข้อเสนอแนะทางด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (amenities – infrastructure)

3. สำนักงานโบราณคดีที่ 6 สุโขทัย จัดทำแผ่นป้ายโบราณสถาน วัด วัดร้าง เจดีย์ร้าง แหล่งโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และแหล่งศิลปกรรมอื่น ๆ เช่น บ่อศิลาแลง เป็นต้น เพื่อเป็นข้อมูลอย่างละเอียดติดตั้งตามสถานที่ต่าง ๆ ถือเป็นแนวทางอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวของชุมชน

4. เทศบาลตำบลบางช้าง จังหวัดสุโขทัย ควรดำเนินการจัดทำสาธารณูปโภค สาธารณูปการ บริการสาธารณะ และการจัดการปัจจัยพื้นฐาน ตามเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม เพื่ออำนวยความสะดวกต่อนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ควบคู่กับการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชน

5. องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัยควรนำผลการวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางช้างไปใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับชุมชนท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สถานที่ บุคคล เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตำนานความเชื่อ ศิลปกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาถิ่น เพื่อพิจารณาถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมืองและมรดกวัฒนธรรมชุมชน ให้สัมพันธ์กับรูปแบบการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะทางการเข้าถึง (accessibilities)

7. กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา นำผลการวิจัยเส้นทางกิจกรรมการท่องเที่ยววัฒนธรรม ไปต่อยอดสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมในเมืองประวัติศาสตร์ที่มีกระจายทั่วประเทศ

8. เทศบาลตำบลบางช้างจัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง (หน่วยเส้นทางท่องเที่ยว เทศบาลตำบลบางช้าง) ร่วมกับชุมชนเพื่อรับผิดชอบ ทั้งในระยะเริ่มต้น และในระยะยาวพร้อมทำหน้าที่ช่วยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแทนชุมชน

9. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเอาผลงานวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

10. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุโขทัย นำเอาผลงานวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยการพิมพ์เผยแพร่แผ่นพับ (brochure) แจกให้แก่กลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวจังหวัดสุโขทัย

11. ในด้านการเข้าถึงข้อมูลและอัตลักษณ์ที่เป็นตัวตนอย่างแท้จริงของพื้นที่ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัยต้องพัฒนาทักษะ ความสามารถชุมชนในการสื่อความหมายที่ใช้ภาษาถิ่นสุโขทัย ด้วยจิตวิญญาณที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนถึงขั้นสำนึกคุณค่า ตระหนักรักหวงแหน และอนุรักษ์

ข้อเสนอแนะด้านอื่น ๆ (other considerations)

12. สถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดสุโขทัยนำเอาผลงานวิจัยไปเผยแพร่ความรู้ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ในรูปแบบของการอบรมหรือเผยแพร่เอกสารแก่มัคคุเทศก์และผู้ประกอบการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการพัฒนางานวิจัยต่อเนื่อง และปรับปรุงเส้นทางต่อไป โดยเฉพาะควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติมมรดกทางภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าอีกนอกเหนือที่ได้ศึกษา เช่น ภูมินาม คติชน ความเชื่อ เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาลึกซึ้งซึ่งจะมีคุณูปการต่อการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวของชุมชน ที่สร้างสีสันและสนองความต้องการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่มีความสนใจเฉพาะ

13. สถาบันการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาควรนำผลการวิจัยไปสร้างองค์ความรู้ให้แก่นักเรียน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น

14. สาขาวิชาการท่องเที่ยวมหาวิทยาลัยนเรศวรและมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามสามารถใช้พื้นที่ชุมชนบางช้างเป็นแหล่งสร้างการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักศึกษา ครูอาจารย์ กับชุมชน ประเด็นการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนใช้มรดกวัฒนธรรมของชุมชนโดยไม่กระทบหรือสร้างความเสียหายต่อทรัพยากรทางการท่องเที่ยวในรูปแบบห้องปฏิบัติการทางสังคม

15. สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียงควรส่งเสริมให้มีการใช้เส้นทางท่องเที่ยวที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนการศึกษาเชิงสังคมประกิต และการศึกษาตามอัธยาศัยมากขึ้น การส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่นจะทำให้ชุมชนสนใจอัตลักษณ์ของตนเองมากขึ้น และทำให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะเสนอคุณค่าของตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการเตรียมเยาวชนให้มีความรักท้องถิ่น เคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีทักษะการคิดเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ รวมทั้งแนวคิดเชิงหลักธรรมหลักปฏิบัติและการให้คุณค่ากับมรดกวัฒนธรรมมากขึ้น

16. ในด้านการส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวในกลุ่มนักท่องเที่ยวยังมีข้อจำกัดอยู่มาก แม้โครงการวิจัยได้รับการสนับสนุนการสร้างเส้นทางท่องเที่ยว และพัฒนาศักยภาพชุมชนให้มีทักษะพื้นฐานในการนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนผ่านทางสังคมออนไลน์ แต่ยังไม่สามารถนำนักท่องเที่ยวเข้ารับบริการกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชน โดยผ่านระบบการท่องเที่ยวที่มีอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการพัฒนากิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวของงานวิจัยนี้ ยังไม่สามารถเชื่อมโยงกลุ่มธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเข้าร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวได้อย่างจริงจัง และเพราะธุรกิจการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีบทบาทเป็นเพียงสื่อกลางระหว่างนักท่องเที่ยวกับพื้นที่เท่านั้น ไม่ได้มีบทบาทเข้าร่วมในการศึกษาพื้นที่ระดับลึก และไม่ได้มีส่วนส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างจริงจัง ดังนั้น หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวควรส่งเสริมให้ภาคธุรกิจการท่องเที่ยวปรับปรุงแบบการทำงานโดยเน้นการเชื่อมโยงกับพื้นที่มากยิ่งขึ้น เช่น เข้าร่วมในกระบวนการศึกษาองค์ความรู้ท้องถิ่น และช่วยสนับสนุนการทำสื่อที่เสนอคุณค่าของท้องถิ่นต่อนักท่องเที่ยวมากขึ้น และที่สำคัญควรให้ความสำคัญกับงานเชิงวิจัยเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและรูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ ๆ บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ธรรมะในการดำรงชีพของคนในท้องถิ่นและการรักษาอัตลักษณ์ของมรดกวัฒนธรรมชุมชนอย่างจริงจัง

17. หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวควรส่งเสริมให้ภาคธุรกิจการท่องเที่ยวปรับปรุงแบบการทำงานโดยเน้นการเชื่อมโยงกับพื้นที่ (ชุมชนท้องถิ่น) ให้มากขึ้น

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ ทองเลื่อน. 2550. การศึกษาแนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ทางวัฒนธรรมจังหวัด
เพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยนวัตกรรมการอุดมศึกษา,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : มายด์พับริสซิง.
เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2543. การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการ
ปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : ส. เอเชียเพรส.
- ขรรค์ชัย บุนปาน, มติชนรายสัปดาห์ ฉบับที่ 1404 ปีที่ 27 วันที่ 13-19 กรกฎาคม 2550.
คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักงาน. 2547. การใช้แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนและชุมชน.
กรุงเทพฯ: สำนักงานฯ.
- โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **หนังสือรวม
บทความทางวิชาการศูนย์สุโขทัยศึกษา.** นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
2537.
- โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สารานุกรม
สุโขทัยศึกษา (เล่ม 1 ก-ป).** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539.
- จารึก วิลเลี้ยว. “โบราณคดีภาคเหนือตอนล่าง” ใน ปราณี วงศ์เทศ (บรรณาธิการ). **สังคมและ
วัฒนธรรมในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน),
2542.
- จารึก วิลเลี้ยว. “หลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับแนวถนนพระร่วง”. สืบค้นจากเว็บไซต์
โบราณคดีไทย, 12 สิงหาคม 2550.
- ชมรมเรารักเมืองพระร่วง. **บางหลง บางฉลง บางคลัง.** กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เศ
พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2539.
- ชลธีรัตน์ จันทรเชื้อ. 2554. รายงานวิจัยการพัฒนาขีดความสามารถในการวางแผนเพื่อพัฒนา
การท่องเที่ยวชุมชนบ่อเกลือพันปี อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. มหาวิทยาลัยราช
ภัฏพิบูลสงคราม
- น. ณ ปากน้ำ และธิดา สาระยา. “เมืองสุโขทัยนี้ดี”. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2530.
- นฤมล นิราทร. 2543. การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นำชัย ทนุผล. 2542. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับบทบาทของชุมชนท้องถิ่น ในสารพิธีเปิดอาคาร
25 ปี คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ : เชียงใหม่.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2539. **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เดอะเบสท์ กราฟฟิค ดีไซน์ จำกัด.
- นิธิช สังสิทธิ. “ถนนพระร่วง”. สืบค้นจากเว็บไซต์สยามโบราณ, 12 สิงหาคม 2550.
- บัณฑิต อ่อนคำ. 2538. **60 ปีบัณฑิต อ่อนคำ ยิ่งนานยิ่งมั่นคง**. กรุงเทพฯ : สามเสนการพิมพ์
พิมพ์ครั้งที่ 5 . กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548. **การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : เพรสแอนด์ดีไซน์.
- ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548.
- “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” ใน **ประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
2542.
- “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับ
กาญจนาภิเษก เล่ม 3**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
2542.
- “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน” ใน **ประชุม
พงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2542.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของ
คุรุสภา, 2526.
- ลิลิตยวนพ่ายกับลิลิตเพชรมงกุฎ**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพฯ :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546.
- วสันต์ เทพสุริยานนท์. 2548. **กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณ
โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ : ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนวัดวัวแดง ตำบลแม่สา อำเภอยางสี
จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิไลรัตน์ ย้งรอด และ ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์. **สุโขทัย ศรีสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : มิวเซียม เพรส,
2541.
- วีระศักดิ์ เครือเทพ. 2550. **เครือข่าย : นวัตกรรมการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใน
แนวระนาบเพื่อการเพิ่มขีดความสามารถในการปฏิบัติงานและความรับผิดชอบต่อ
สาธารณะ**. กรุงเทพฯ : ซีโน ดีไซน์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. **ประวัติศาสตร์ชาติไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิกตเวทินในพระบรมราชูปถัมภ์,
2547.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2546.

ศรีศักร วัลลิโภดม. สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัย
กรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547. พิมพ์ครั้งที่ 4.

ศรีศักร วัลลิโภดม. เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2552.
พิมพ์ครั้งที่ 2.

ศิลปากร, กรม. นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร. สุโขทัย :
โรงพิมพ์วิทยาคอมพิวเตอร์ออฟเซต, 2546. พิมพ์ครั้งที่ 2.

สนธยา พลศรี. 2548. เครือข่ายการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สมชาย เดือนเพ็ญ. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองบางขลัง สุโขทัย” ใน วารสารสมาคม
ประวัติศาสตร์ฯ ฉบับที่ 31 : พุทธศักราช 2542. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด,
2552.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540.

สุทธิชัย อากาศโร (อบอู่) พระมหา. 2547. เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ.
กรุงเทพฯ : เดือนตุลา.

สุภางค์ จันทวานิช. 2545. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2545. การวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนน อมรวิวัฒน์. (2544). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 ร่างสารตราเจ้าจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือเกณฑ์ไม้สัก

ปฏิสังขรณ์วัด และซ่อมแซมพระนคร จ.ศ.1193 สมุดไทยดำ เลขที่ 24, พ.ศ.2374.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. สัมมนาประวัติศาสตร์ใสบาตรบวชพระสามัคคี
ครั้งที่ 1 ประจำปี 2549. สุโขทัย : พนมการพิมพ์, 2549.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. ที่นี้...เมืองบางขลัง (ปฐมบทแห่งการสร้างบ้าน
แปลงเมือง). มปท. 2550.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. ที่นี้...เมืองบางขลัง (ปฐมบทแห่งการสร้างบ้าน
แปลงเมือง). พิษณุโลก : รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3, 2551. พิมพ์ครั้งที่ 2.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. ที่นี้...เมืองบางขลัง 2 (ปาฏิหาริย์แห่งกาลเวลา). สุโขทัย
: บ้านช้างโฆษณการพิมพ์, 2552.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. “ประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง” สืบค้นจากเว็บไซต์

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง, 14 พฤศจิกายน 2552.

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. 2540. ประชาสังคม: คำ ความคิด และความหมาย.

กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เอนก สีหามาตย์. “หอรบ : จุดแบ่งเขตระหว่างเมืองเงินและเมืองสวรรค์โลกในสมัยอยุธยา”

ใน ศิลปวัฒนธรรม (ปีที่ 16 ฉบับที่ 11 กันยายน 2538).

อมรา พงศาพิชญ์. 2541. วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. **ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน : ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์.**

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.

Alter, Catherine, & Hage, Jerald. 1993. **Organizations Working Together.** California : Sage.

Blank, U. 1989. **The Community Tourism Imperative; The Necessity, the Opportunities, its Potential.** State College TX: Venture Publishing.

Boo, E. 1990. **Ecotourism : Potential or Pitfalls.** Washington, D.C.: World Wildlife Fund.

Bramwell, B. 1991. “Sustainability and rural tourism policy in Britain”. **Tourism Recreation Research** 16, 2: 49-51.

Butler, R.W. 1980. “The concept of a tourism area cycle of evolution : implications For management of resources”. **Canadian Geographer** 24: 5-12.

_____. 1999. Alternative tourism: pious hope or Trojan Horse?. **World Leisure and Recreation** Winter. 9-17.

Cohen, J.M. and N. T. Uphoff. 1997. **Rural Development Participation : Concept and Measures for Project Design Implementation and Evaluation.** New York: The Rural Development Committee Center for International Studies.

Doxey, G.V. 1975. “A causation theory of visitor-resident irritants, methodology and research inferences : The impact of tourism”. pp. 195-198. **In Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association.** San Diego: n.p.

- Getz, D. 1987. "Tourism planning and research : traditions, models and futures"
Paper Presented Australian Travel Research Workshop, Bunbury, Western
Australia.
- Godfrey, K.B. 1998. "Attitudes towards 'Sustainable Tourism' in The UK: A View
from Local Government". **Tourism Management** 19, 3: 213-224.
- Godfrey K. B. and J. Clarke. 2000. **The Tourism Development Handbook: A
Practical Approach to Planning and Marketing**. London: Cassell.
- _____. 1996. "Towards sustainability? Tourism in The Republic of Cyprus"
pp. 61 In **Practicing Responsible Tourism International Case Studies in
Tourism Planning**.
- Goldsmith, Stephen & William D. Eggers. 2004. **Governing by Networks : The New
Shape of the Public Sector**. Washington, D.C. : Brookings Institution Press.
- Gunn, C. 1994a. **Tourism Planning**. 3rd ed. London: Taylor and Francis.
- _____. 1988b. **Tourism Planning**. 2nd ed. London: Taylor and Francis.
- Hall, C.M. 1997. **Introduction to Tourism in Australia : Impacts, Planning and
Development**. 2nd ed. South Melbourne: Longman Australia.
- Haywood K.M. 1988. "Revising and Implementing the marketing concept as it
applies to tourism". **Tourism Management** (September): 195-205.
- Hassan, S. 2000. "Determinants of market competitiveness in environmentally
sustainable tourism industry". **Journal of Travel Research** 38(February):
239-245.
- Hills, T. and T. Lundgren. 1977. "The impact of tourism in The Caribbean". **Annals
of Tourism Research** 4: 248-257.
- Hughes, H.L. 1994. "Tourism multiplier studies : a more judicious approach".
Tourism Management 15, 6: 403-406.
- Jafari, J. 1990. "Research and scholarship : the basis of tourism education". **Journal
of Tourism Studies** 1, 1: 33-41.
- _____. 1997. **Tourism in the Pacific Rim Developments, Impacts and
Markets**. 2nd ed. Longman.
- Jamal, T. B. and D. Getz. 1995. "Collaboration theory and community tourism
planning". **Annals of Tourism Research** 22: 186-204.

- Krippendorff, J. 1987. **The Holiday Markers: Understanding the Impact of Leisure and Travel**. London: William Heinemann.
- _____. 1992. "Towards New Tourism Policies: The Importance of Environmental and Socio-Cultural Factors". **Tourism Management** 3, 3: 135-148.
- McKercher, B. 1993. "Some fundamental truths about tourism: understanding tourism's social and environmental impacts". **Journal of Sustainable Tourism** 1, 1: 6-16.
- Murphy, P. 1985. **Tourism: A Community Approach**. New York: Methuen.
- Pearce, D. 1992. **Tourism Organisations**. Longman Scientific & Technical.
- Pigram, J. J. 1986. "Environmental implications of tourism development". **Annals of Tourism Research** 7: 554-583.
- Reed, M.G. 1997. "Power Relations and Community-Based Tourism Planning". **Annals of Tourism Research** 24, 3: 566-591.
- Smith, Joanna & Priscilla Wohlstetter. 2006. **Understanding the Different Faces of Partnering : A Typology of Public-Private Partnerships School Leadership and Management**. 26.(3), pp. 249-298.
- Smith, V.L. 1978. **Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism**. Oxford: Blackwell.
- Sumayao, B.R. 2542. Participatory action research. เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษ วันที่ 8 เมษายน 2542. สาขาวิชาการวางแผนและพัฒนาชุมชน คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่.
- Tilden, F. (1987). **Interpreting our Heritage**. Chapel Hill : The University of North Carolina Press.
- Tosun, C. and C. L. Jenkins. 1998. "The Evolution of Tourism Planning in Third-World Countries: A Critique".
- Wheeller, B. 1991. "Tourism's troubled times: responsible tourism is not the answer" **Tourism Management** 12(June): 91-96.
- Williams, P.W. and A. Gill. 1994. "Tourism carrying capacity management issues". pp. 174-187. In Theobald (ed.). **Global Tourism: The Next Decade**. Oxford: Butterworth-Heinemann.

World Commission on Environment and Development. 1987. **Our Common Future.**

Oxford: Oxford University Press.

World Tourism Organisation. 2001. **Sustainable Tourism Development for Thailand.** Madrid, Spain.

_____. 2003. **Recommendations on Tourism Statistics.** N.P.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อเครือข่ายนักวิจัยชุมชน และผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมสร้างเครือข่าย
เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว

1. รายชื่อเครือข่ายนักวิจัยชุมชนและที่ปรึกษา

ลำดับที่	ชื่อ	นามสกุล	หน่วยงานสังกัด
ทีมนักวิจัยชุมชน			
1	นายสุวิทย์	ทองสงค์	นายก ทต.เมืองบางขลัง
2	นายพิภพ	ไชแจ้	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านวัดโบสถ์
3	นางณัฏฐิญา	พิภักษา	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง
4	นางไฉน	หิมวันต์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
5	นางดอกเตย	ยอดโยม	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
6	น.ส.สุวรรณ	ทรัพย์ศิริกาญจนา	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง
7	นางธิดารัตน์	เจียรนัย	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง
8	นายแดง	ฟุ้งเฟื่อง	กรรมการหมู่บ้าน หมู่ที่ 5
9	นายเนียน	ไชแจ้	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
10	นายประจำ	สุวรรณวงศ์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
11	นายสุนทร	เฉพะะตรง	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
12	นายสมมาศ	เริ่มหาสุข	กรรมการหมู่บ้าน หมู่ที่ 5
13	นายไภพจน์	พุ่มชบา	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
14	นายแดง	ยศวิชัย	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
15	พระมหาบุญมี	ภูริมงคลจาโร	เจ้าอาวาสวัดโบสถ์
16	น.ส.ฐิตารีย์	ดีดีบ	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง
17	นางพชรพรรณ	โตเรือง	เจ้าหน้าที่ ทต.เมืองบางขลัง
18	นายประนอม	แมลงภู	สมาชิกสภา ทต. หมู่ที่ 5
19	นายจะเร	เริ่มหาสุข	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 5
20	นายสมนึก	เหล็กพรหม	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 1
21	นายนาวัน	วงศ์ชมพู	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 1
22	นางกรรณิการ์	อินปฐม	อาจารย์โรงเรียนบ้านขอนแก่น
23	นายประทวน	ชุมเพชร	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 2
24	นางกอน	พลธีระ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 3
25	นางวรางคณา	ใจเที่ยง	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 3
26	นางหทัยวรรณ	โสรัจประสพสันติ	อาจารย์โรงเรียนบ้านขอนแก่น

ลำดับที่	ชื่อ	นามสกุล	หน่วยงานสังกัด
27	นางนุชจรี	เพชรนิล	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 6
28	นายตัน	มีกิจ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6
29	นายทรงพล	แปงการिया	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 7
30	นายติเรก	พลธีระ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 8
31	นายเกตุ	จันทร์สิงห์	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 9
32	นายจำแลง	ลอยเลิศ	ตัวแทนประชาคม หมู่ที่ 9
ทีมที่ปรึกษา			
1	รศ.ดร.มังกร	ทองสุขดี	ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยและภาคเหนือ
2	นายสุมิตร	เกิดกล้า	นายอำเภอสวรรคโลก
3	นายวิทยา	เกสรพรม	ปลัดเทศบาลตำบลเมืองบางขลัง
4	นางเสวย	ภูเอี่ยม	ปราชญ์ชาวบ้านเศรษฐกิจพอเพียงตำบลเมืองบางขลัง
5	นายสนิท	ชื่นชอบ	กำนันตำบลเมืองบางขลัง
6	นายงาม	สุขแจ่ม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1
7	นายเฉลย	ชุมเพชร	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2
8	นายสมเดช	จันทร์เนย	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4
9	นายกลอย	มีเกิด	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5
10	นายจรัส	ชื่นชอบ	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6
11	นายเทียม	ชุมเพชร	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7
12	นายธวัช	ไขแจ่ม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8
13	นายสมชาย	จันทร์สิงห์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 9
วิทยากรผู้ให้ความรู้เพื่อประสานความคิดทางวิชาการแก่ชุมชน			
1	ศาสตราจารย์ ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์		ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2	รองศาสตราจารย์ ดร. มังกร ทองสุขดี		ประธานสภาวัฒนธรรมภาคเหนือ
3	นายสมชาย	เดือนเพ็ญ	รองปลัดอำเภอสวรรคโลก (นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น)

2. รายชื่อผู้ให้การสนับสนุนและร่วมกระบวนการพัฒนากิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยว

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	หน่วยงานสังกัด
ผู้ให้การสนับสนุนและร่วมกระบวนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว		
1	นายพิภพ ไชแจ้ง	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านวัดโบสถ์
2	นายนเรศ ศรีม่วง	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านขอนแก่น
3	ครูหทัยวรรณ โสรัจประสพสันติ	โรงเรียนบ้านขอนแก่น
4	ครูกรรณิกา อินปฐม	โรงเรียนบ้านขอนแก่น
5	พ.ต.ท.สุภาพ ประธาน	หัวหน้า สภ.เมืองบางช้าง
6	นางพินพาพร มะโนน้อม	พยาบาลวิชาชีพ รพ.สต.บ้านขอนแก่น
7	นายสรายุทธ เกสรพรหม	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านธารชะอม
8	นายเฉลย ขุมเพชร	ผู้ใหญ่หมู่ 2
9	นายสนิท ชื่นชอบ	กำนันตำบลเมืองบางช้าง
10	นายจรัส ชื่นชอบ	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6
11	นายกอย มีเกิด	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5
12	นายธวัช ไชแจ้ง	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
13	นายงาม สุขแจ่ม	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1
14	นายวนัส คุ่มสา	รองนายกเทศมนตรีตำบลเมืองบางช้าง
15	นายประสิทธิ์ จันทรเนย	รองนายกเทศมนตรีตำบลเมืองบางช้าง
16	นายสุวิทย์ ทองสงค์	นายกเทศมนตรีเมืองบางช้าง
17	นายคเน ผอบนาค	เลขานายกเทศมนตรีเมืองบางช้าง
18	นายทองสุข ผอบนาค	ที่ปรึกษานายกเทศมนตรีเมืองบางช้าง
19	นายมาเือน โพธิ์ทอง	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
20	นายเกตุ จันทรสิงห์	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
21	นายสนม พลธีระ	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
22	นายนง ผอบนาค	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
23	นายสมนึก เหล็กพรม	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
24	นางกาญจนา ประดิษฐ์	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 1
25	นางเสวย ภูเอี่ยม	ปราชญ์ชาวบ้าน(ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง)
26	นายสุธน บุญมาก	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 2

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	หน่วยงานสังกัด
27	นายจำแลง ลอยเลิศ	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 2
28	นายบุญ จันทรสิงห์	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 2
29	นายประนอม แมลงภู	รองประธานสภาตำบลบางช้าง
30	นายสมเด็จ หลวงนุช	ประธานสภาตำบลบางช้าง
31	นายเล็ก แอบอูน	สมาชิกสภาเทศบาลเขต 2
32	นายวันเพ็ญ พลธีระ	ที่ปรึกษานายกเทศมนตรี
พันธมิตร / เครือข่ายเมืองบางช้าง		
33	- ประธานกรรมการบริษัทติชน	
34	- สภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัยและภาคเหนือ	
35	- สโมสรยูวกี๋ ชมรมเทพศรีกีฬาศิลป์	
36	- สายการบินบางกอกแอร์เวย์	
37	- กรมศิลปากร	
38	- สำนักงานศิลปากรที่ 6	
39	- ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร	
40	- โรงเรียนบ้านวัดโบสถ์	
41	- วัดโบสถ์	
42	- องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัย	
43	- สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม	
44	- และผู้มีคุณูปการต่อเมืองบางช้างทั้งในและนอกพื้นที่อีกหลายท่าน ฯลฯ	
45	- ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย	

3. รายชื่อบุคคลอื่น ๆ ที่ได้มีโอกาสมาเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประชุมสัมมนา

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
1	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐริรา ทับทิม	สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น
2	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทนต์พร บัณฑิตย์ นาคสวัสดิ์	สาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส
3	อาจารย์ฉัตรแก้ว บุศย์น้ำเพชร	สาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส
4	อาจารย์พัชรา บุญยะรัตน์	สาขาวิชาภาษาไทย

ลำดับที่	ชื่อ นามสกุล	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
5	อาจารย์อริษฐาน งามกิจวัตร	สาขาวิชาภาษาไทย
6	อาจารย์ณัฐกานต์ เสี่ยงขึ้น	สาขาวิชาการเมืองการปกครอง
7	อาจารย์ปฐมพงษ์ สุขเล็ก	สาขาวิชาการเมืองการปกครอง
8	อาจารย์กฤษณา ชาญณรงค์	สาขาวิชาพัฒนาชุมชน
9	อาจารย์เมศิณี ภัทรมูธา	สาขาวิชาพัฒนาชุมชน
10	อาจารย์รัตนาวดี ปาแปง	สาขาวิชาพัฒนาชุมชน

4. รายชื่อนักเรียนที่ร่วมทดสอบเส้นทางเพื่อประเมินผล

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	ระดับชั้น	โรงเรียน
1	เด็กชายจิณณวัตร	ยศวิชัย	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
2	เด็กหญิงธนัญญา	โตมาก	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
3	เด็กหญิงปิยนุช	หลวงรอด	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
4	เด็กหญิงรัตติกาล	สนิทชัย	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
5	เด็กชายลัทธพล	พุลลาภ	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
6	เด็กชายศรันย์พร	หมื่นเข็ม	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
7	เด็กชายวงษ์สวรรค์	ฟักเถื่อน	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
8	เด็กชายจิรภาส	ประจำวงศ์	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
9	เด็กชายอโนทัย	พุลเลิศ	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
10	เด็กหญิงเนตรนรัตน์	นีกอนันต์	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
11	เด็กหญิงศิริวรรณ	รุ่งไพรวัน	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
12	เด็กหญิงกัญญารัตน์	พิมพ์พันธ์	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
13	เด็กหญิงอารียา	เทียวแสวง	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
14	เด็กหญิงปาริฉัตร	ชัยประสิทธิ์	ป.6	บ้านวัดโบสถ์
15	เด็กชายณัฐพล	จินาวุฒิ	ป.5	บ้านขอนแก่น
16	เด็กชายธนวรรธน์	อัครเมธาทิพย์	ป.5	บ้านขอนแก่น
17	เด็กชายปัญญทัต	ศรีวรรณแก้ว	ป.5	บ้านขอนแก่น
18	เด็กชายระพีพัฒน์	บัณฑิตย์	ป.5	บ้านขอนแก่น

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	ระดับชั้น	โรงเรียน
19	เด็กชายอนุพงศ์	นาคน้อย	ป.5	บ้านขอนแก่น
20	เด็กหญิงฐิติวรรณ	แนมขุนทด	ป.5	บ้านขอนแก่น
21	เด็กหญิงรุ่งลาวัลย์	สิงหา	ป.5	บ้านขอนแก่น
22	เด็กหญิงเกศศิณี	อินจันทร์	ป.5	บ้านขอนแก่น
23	เด็กชายพรวุฒิ	อ้นมั่น	ป.6	บ้านขอนแก่น
24	เด็กชายพีรวัฒน์	จันทร์	ป.6	บ้านขอนแก่น
25	เด็กชายพงศกร	ลานสกุล	ป.6	บ้านขอนแก่น
26	เด็กชายภากร	สนั่นเสียง	ป.6	บ้านขอนแก่น
27	เด็กชายรพีพงศ์	บุญลาภ	ป.6	บ้านขอนแก่น
28	เด็กชายรัฐธิพงษ์	ยอดโยม	ป.6	บ้านขอนแก่น
29	เด็กชายธนพนธ์	จงอยู่เย็น	ป.6	บ้านขอนแก่น
30	เด็กหญิงณัฐวราภรณ์	ศรีสี	ป.6	บ้านขอนแก่น
31	เด็กหญิงสุภาพร	อินทะมาลัย	ป.6	บ้านขอนแก่น
32	เด็กหญิงสุพัสชา	กล้าเมือง	ป.6	บ้านขอนแก่น
33	เด็กหญิงพิมพ์สุภา	นาคแย้ม	ป.4	วัดปากคลองช้าง
34	เด็กหญิงวนิดา	นันทโชติ	ป.4	วัดปากคลองช้าง
35	เด็กชายสิริวิษณุ	เปรมใจ	ป.4	วัดปากคลองช้าง
36	เด็กหญิงจันทร์รา	จงอยู่เย็น	ป.4	วัดปากคลองช้าง
37	เด็กชายภาธร	พึงมีสุข	ป.5	วัดปากคลองช้าง
38	เด็กชายจตุรวิทย์	นักสิทธิ์	ป.5	วัดปากคลองช้าง
39	เด็กชายรณชิต	ต่างพล้อย	ป.6	วัดปากคลองช้าง
40	เด็กหญิงชลธิชา	ชื่นตา	ป.6	วัดปากคลองช้าง
41	เด็กชายเจนณรงค์	มากดี	ป.6	วัดปากคลองช้าง
42	เด็กชายบุญญาฤทธิ	เครือวงศ์	ป.4	บ้านวังพระจันทร์
43	เด็กหญิงเบญจพร	เกตศรีเจริญ	ป.4	บ้านวังพระจันทร์
44	เด็กหญิงมัทวัน	เกตศรีเจริญ	ป.4	บ้านวังพระจันทร์
45	เด็กหญิงกัญญารัตน์	มีปิ่น	ป.4	บ้านวังพระจันทร์
46	เด็กชายคงคา	คงหลาย	ป.5	บ้านวังพระจันทร์
47	เด็กชายอดิสร	หอมเย็น	ป.5	บ้านวังพระจันทร์

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	ระดับชั้น	โรงเรียน
48	เด็กชายมหาราช	สวัสดิ์รักษา	ป.5	บ้านวงพระจันทร์
49	เด็กหญิงสุกัญญา	มีปิ่น	ป.5	บ้านวงพระจันทร์
50	เด็กชายอนันต์	บุญสว่าง	ป.6	บ้านวงพระจันทร์
51	เด็กชายธนาวัน	นกแก้ว	ป.6	บ้านวงพระจันทร์
52	เด็กชายสัญญาชัย	สรวนิตย	ป.6	บ้านวงพระจันทร์
53	เด็กหญิงสุนิศา	อ่อนฤทธิ์	ป.6	บ้านวงพระจันทร์
54	เด็กชายสุรดิษ	จันทร์สิงห์	ป.4	บ้านคลองแห้ง
55	เด็กหญิงอัจฉราพร	ปิดตาแสง	ป.4	บ้านคลองแห้ง
56	เด็กหญิงชฎาพร	ประมุขชาติรี	ป.4	บ้านคลองแห้ง
57	เด็กชายภัทรพล	ผิวพรรณ	ป.5	บ้านคลองแห้ง
58	เด็กหญิงอาทิตย์ยา	เตจะ	ป.5	บ้านคลองแห้ง
59	เด็กหญิงพาณิภัค	เวียนระวัง	ป.6	บ้านคลองแห้ง
60	เด็กชายธนพนธ์	พุ่มกุหลาบ	ป.6	บ้านคลองแห้ง
61	เด็กชายเจษฎาภรณ์	จันทร์พัก	ป.6	บ้านคลองแห้ง
62	เด็กหญิงวันนิสา	บุญมีสิริ	ป.6	บ้านคลองแห้ง
63	เด็กชายวัชรพล	ต่างพล้อย	ป.6	บ้านคลองแห้ง
64	เด็กชายพัชรพล	ต่างพล้อย	ป.6	บ้านคลองแห้ง
65	เด็กหญิงสุพิชชา	วงศ์ชมพู	ป.6	บ้านคลองแห้ง
66	เด็กหญิงศิริพร	พรมเกิด	ป.6	บ้านคลองแห้ง
67	เด็กหญิงนัฐพร	ภูเี่ยม	ป.6	บ้านคลองแห้ง
68	เด็กชายศุภชัย	มันคง	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
69	เด็กชายจิติสรร์	กำวงศ์	ป.5	บ้านวัดโบสถ์
70	เด็กชายพีรภัทร์	พูลเลิศ	ป.5	บ้านวัดโบสถ์

5. รายชื่อนักศึกษาที่ร่วมทดสอบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
1	นางสาวกนกกร	ดีสอน	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
2	นางสาวกนิษฐา	สุขะตา	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
3	นางสาวกฤติยาภรณ์	เกาะน้อย	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
4	นางสาวกิตติมา	กงกวย	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
5	นางสาวแคทรียา	เริ่มรัตน์	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
6	นางสาวจุฑารัตน์	ภุมรินทร์	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
7	นางสาวเจนจิรา	มันขาวนา	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
8	นางสาวชนาภา	แดงจ็อก	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
9	นางญานิกา	เขี้ยวาม	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
10	นางสาวฐานิดา	โพธิ์ศรี	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
11	นางสาวณัฐนิชา	เปลี่ยนสาย	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
12	นางสาวธนภรณ์	ดีตุม	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
13	นางสาวธวัชรรัตน์	ตรีอินทอง	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
14	นางสาวนฤมล	เนื่องกันทส	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
15	นางสาวนันทิกานต์	รอดเป้า	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
16	นางสาวพัชรिता	สุภรัตน์	สาขาวิชาอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
17	นางสาวเพชรรัตน์	อินน้อย	สาขาอังกฤษธุรกิจ
18	นางสาวเพชรวิภา	ฟองพุ่ม	สาขาอังกฤษธุรกิจ
19	นางสาวภัทรภร	อินมัน	สาขาอังกฤษธุรกิจ
20	นางสาวจุฬาลภา	สุมใหญ่	สาขาอังกฤษธุรกิจ
21	นางสาววชิรา	วิทยาสิงห์	สาขาอังกฤษธุรกิจ
22	นางสาววรัญญา	คุ้มแสง	สาขาอังกฤษธุรกิจ
23	นางสาววารุณี	ศิริกีน	สาขาอังกฤษธุรกิจ
24	นางสาววิชุดา	จิตรพินิจ	สาขาอังกฤษธุรกิจ
25	นางสาววิภาพรรณ	ใจแก้วทิ	สาขาอังกฤษธุรกิจ
26	นางสาวศศิพร	แสนเขี้ยววงศ์	สาขาอังกฤษธุรกิจ
27	นางสาวสกาเตือน	แร่พรม	สาขาวิชาภาษาไทย
28	นางสาวสาวิตรี	คำจำปา	สาขาวิชาภาษาไทย
29	นางสาวสุดารัตน์	แสงงาม	สาขาวิชาภาษาไทย
30	นางสาวสุดารัตน์	อิมใจ	สาขาวิชาภาษาไทย
31	นางสาวสุธาสินี	หมุนลี	สาขาวิชาภาษาไทย

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
32	นางสาวสุธิดา	ธรรมนาม	สาขาวิชาภาษาไทย
33	นางสาวสุปรีญา	โสมสา	สาขาวิชาภาษาไทย
34	นางสาวสุภาพร	ล่อ	สาขาวิชาภาษาไทย
35	นางสาวหทัยภัทร	ปั่นทอง	สาขาวิชาภาษาไทย

6. รายชื่อนักท่องเที่ยวที่ร่วมกิจกรรมและร่วมตอบแบบประเมินผล

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	เพศ	อาชีพ	ระดับการศึกษา
1	ด.ญ.ปรายฟ้า	รอดกุล	ญ	นักเรียน	ประถมศึกษา
2	ด.ญ.รุ่งนภา	พลเลิศ	ญ	นักเรียน	ประถมศึกษา
3	นายวิโรจน์	วัฒโน	ช	เกษตรกร	ประถมศึกษา
4	น.ส.ศิริวรรณ	อินทะมาลัย	ญ	ค้าขาย	มัธยมศึกษา
5	น.ส.สไบทิพย์	มันคง	ญ	ค้าขาย	มัธยมศึกษา
6	นางอโนมา	ภูวทวี	ญ	ค้าขาย	มัธยมศึกษา
7	นายพลวัต	แป้นจาก	ช	รับจ้าง	มัธยมศึกษา
8	นายภาคภูมิ	บัวทอง	ช	รับราชการ	มัธยมศึกษา
9	นายจักริน	มีศักดิ์	ช	นักศึกษา	ปริญญาตรี
10	น.ส.ชนิกา	พุ่มชบา	ญ	นักศึกษา	ปริญญาตรี
11	นางวรรณภา	สังสุวรรณ	ญ	รับจ้าง	ปวช. ปวส.
12	นายตันติกร	การสะอาด	ช	รับจ้าง	ปวช. ปวส.
13	นายกิตติพงษ์	บุญเมือง	ช	รับจ้าง	ปวช. ปวส.
14	ผศ.พวงทอง	ไสยวรรณ	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
15	รศ.วิราพร	พงศ์อาจารย์	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
16	อาจารย์จินตนา	ปิยารานนท์	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
17	อาจารย์มูญ	ปิยารานนท์	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
18	ผศ.จิตรภัทร	อุปราวิทยานันท์	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
19	ผศ.วนิดา	ประทุมศิริ	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
20	ผ.ดวงคำ	ชนกสิกรรม	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
21	ผศ.อรุณี	คล้ายแท้	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี

ลำดับที่	ชื่อ	สกุล	เพศ	อาชีพ	ระดับการศึกษา
22	ผศ.ปราณี	พันธุ์สว่าง	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
23	ผศ.ดร.ไพศาล	ธีวธชัย	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
24	ผศ.ดร.ผ่องลักษณ์	จิตต์การณ	ญ	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
25	อาจารย์พงษ์พันธุ์	พุทธิวิศิษฐ์	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
26	อาจารย์พีรภัทร	สงวนศิลป์	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
27	อาจารย์ศุภศิวิ	สุวรรณเกสร	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี
28	อาจารย์เอกรงค์	ปั้นพงษ์	ช	รับราชการ	สูงกว่าปริญญาตรี

ภาคผนวก ข

รายชื่อผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมเมืองบางช้าง

รายชื่อผู้อาวุโสหรือที่ชาวบ้านนับถือ และผู้เกี่ยวเนื่องกับพื้นที่ในประเด็นที่ทีมวิจัย
สืบค้น ซึ่งเป็นบุคคลผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังในประเด็นต่าง ๆ

ด้านโบราณสถาน

- 1) นางโม เชียงเงิน อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 83/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 2) นายประพันธ์ สุขสัมพันธ์ อายุ 38 ปี บ้านเลขที่ 92 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 3) นางเรื่อน หมื่นหาญ อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 118/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 4) นายบุญช่วย คมปราด อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 86/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 5) นายเผย ผันผาย อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 121/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 6) นางอัมพา อินเฟื่อง อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 37/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 7) นายแดง พุ่งเฟื่อง อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 123/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 8) นางดอกพุด ประดิษฐ์ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 8/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอ
สุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 9) นางจ้อย ลอยเลิศ อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 8/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 10) นายจรัญ หลวงนุช อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 10/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 11) นายพิภพ ไชแจ้ง อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 191/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง
อำเภอสุวรรณโคตรโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

ด้านโบราณวัตถุ

- 1) พระมหาบุญมี มงคลจาโร เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณโคตรโลก
จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 14 ธันวาคม 2556)

2) นายสมควร พูลเลิศ อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 36 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 14 ธันวาคม 2556)

3) นายสนิท ภู่อพ อายุ 74 ปี หมู่ที่ 1 บ้านกมลราษฎร์ ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 14 ธันวาคม 2556)

4) นายสมชาย เตือนเพ็ญ รองปลัดเทศบาลตำบลในเมือง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 14 ธันวาคม 2556)

ด้านประวัติศาสตร์

1) พระมหาบุญมี มงคลจาโร เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

2) นายหมวก ต่างพล้อย (อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกบ้านวัดโบสถ์ หลานปลัดเลื่อน บัวมั่ว) อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 77 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

3) นายเสงี่ยม ฟุ้งเฟื่อง อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 122/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

4) นายชิต เชื้อนเขต อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 124/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

5) นางหวล ขุมเพชร อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 124/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

6) นายทองสุข ผอบนาค อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 167 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

7) นายเกตุ จันทรสิงห์ อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 167 หมู่ที่ 9 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

8) นายสนิท ภู่อพ อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 1 บ้านกมลราษฎร์ ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

9) นางยุพา ประจาวง อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 42 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

10) เด็กชายฐานทัพ คงศิริ อายุ 11 ปี หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 22 ธันวาคม 2556)

ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะการแสดง และภูมิปัญญาพื้นบ้าน

1) นางกำจัต เกิดทอง อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 10 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำดินสอพองจากโซกแบ่ง (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

2) นางสุนทร สุขสัมพันธ์ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 74 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดักบาตรข้าวเฒ่า วันสารทไทย (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

3) นายวิจิต เชื้อนเขตต์ อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 124/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดักบาตรข้าวต้ม วันออกพรรษา ประเพณีวันตรุษไทย (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

4) นางประดับ วรรณบุตร อายุ 68 ปี บ้านเลขที่ 192/2 หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีการในงานแต่งงาน (พิธีกินสี่ถ้วย) (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

5) นางอัมพร เริ่มหาสุข อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำบายศรี (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

6) นายจรัส เชียงเงิน อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำบายศรี (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

7) นางสาวผิวดา เฉพาะตรง อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 124/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำบายศรี (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

8) นางเฉลา ชุมเพชร อายุ 57 ปี บ้านเลขที่ 124/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการนวดประคบสมุนไพร (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

9) นายอัคร บ้านไถล อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 66/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำซอด้างและซ้าง (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

10) นายเผย ผันผาย อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 121/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเล่นดนตรีไทย เช่น ระนาด ปี่ ฉิ่ง ฉาบ ซอด้วง ซออู้ เป็นต้น (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

11) นายบุญทิ้ง จันทรี อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการละเล่นกลองยาวและม้งคละ (สัมภาษณ์ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2556)

12) นายวรรณ หลวงเอี่ยม อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 37 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำซอด้วงและซึง (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

12) นางลำดวน (ชุมเพชร) เปลือกแค อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 66/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการละเล่นกลองยาว (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

13) นายมา พระสิงห์ อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำไม้กวาดทางมะพร้าว และการจักสาน (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

14) นางประจบ มั่นคง อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำเหล้าสมุนไพร (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

15) นายบุญช่วย คมปราด อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 86/4 หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเย็บแหโดยใช้ก้านลาน (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

16) นายเสงี่ยม ฟุ้งเฟื่อง อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 122/6 หมู่ที่ 5 บ้านวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีการลงน้ำหรือตักเสี้ยวลงเกลือ และความเป็นคนสู้คนของคนเมืองบางขลัง (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

17) นางเกตุ พูลเลิศ อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 184 หมู่ที่ 1 บ้านคลองบง ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำขนมจีนหลากสี (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

18) นางเสวย ภูเอี่ยม อายุ ปี บ้านเลขที่ 74/1 หมู่ที่ 7 บ้านนากลาง ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

ด้านความคิด ความเชื่อไสยศาสตร์

1) พระมหาบุญมี มงคลจาโร เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)

- 2) นายลับ ไชแจ้ อายุ 84 ปี บ้านเลขที่ 105/2 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 3) นางทับทิม ปันทะทา อายุ 49 ปี บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 4) นายกิ้ง เขียวสี อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 52 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 5) นางดาวเรือง ไชแจ้ อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 162 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 6) นางพวง ยอดโยม อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 120 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 7) นายทอง ไชแจ้ อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 8 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2556)
- 8) นายโฉม ไชแจ้ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 1/1 หมู่ที่ 8 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 9) นายวิจิต เชื้อนเขต อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 124/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 10) นางสาวด เมฆพุด อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 54/1 หมู่ที่ 1 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 11) นายกอบ พูลลาภ อายุ 88 ปี บ้านเลขที่ 174 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 12) นายสมใจ เพชรนิล อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 173/1 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 13) นายบุญเลิศ ประกวาด อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 14) นายช้อน ครุฑจันทร์ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 116/1 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)
- 15) นายประเทือง สุขมัน อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 32/2 หมู่ที่ 4 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

ด้านสมุนไพรรักษาโรคในท้องถิ่น

- 1) นายวิจิต เชื้อนเขตต์ อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 124/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 2) นางอำภา กาญจนา อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 83 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 3) นางฉลวย พูลเลิศ อายุ 53 ปี บ้านเลขที่ 71/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 4) นายเผื่อน อจรรอด อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 72/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 5) นายบุญทิ้ง จันทรี อายุ 74 ปี บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 6) นายทองดี ยศวิชัย อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 121/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 7) นางประจบ มั่นคง อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 11/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 8) นายจะเร ปานประยูร อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 103/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 9) นายเผย ผันผาย อายุ 77 ปี บ้านเลขที่ 121/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)
- 10) นายเสมียน ฟุ้งเฟื่อง อายุ 68 ปี บ้านเลขที่ 122/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 3 ธันวาคม 2556)

ด้านอาหารพื้นถิ่น

- 1) นางเฉลา ชุมเพชร อายุ 57 ปี บ้านเลขที่ 124/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)
- 2) นางสมาน สุวรรณวงษ์ อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 2/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)
- 3) นางปลิว ฟุ้งเฟื่อง อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 123/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)
- 4) นางจำเริญ สังข์สุวรรณ อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 190 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

5) นายหรั่ง ศิริประโชติ อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 57/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

6) นางชั้น ประหลาดเนตร อายุ 80 ปี บ้านเลขที่ 7 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

7) นายปราย ชูทอง อายุ 55 ปี หมู่ที่ 56 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

8) นางบุญช่วย เชื้อนเขตต์ อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 124/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

9) นางน้ำฝน บัวทอง อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 7/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

10) นางสาวสายหยุด จันเพชร อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

11) นางยุพา หิมวันต์ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

12) นางเตือน พูลเลิศ อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 123 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

13) นางลอน สุขสัมพันธ์ อายุ 44 ปี หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 6 ธันวาคม 2556)

ด้านการผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรม

1) นายสุทธิพร คำมาอ้าย อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 104/5 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 7 ธันวาคม 2556)

2) นายเดชา จันเพชร อายุ 51 ปี บ้านเลขที่ 4/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 7 ธันวาคม 2556)

3) นายภานุ หมื่นหาญ อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 104/3 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 7 ธันวาคม 2556)

4) นายเผียน อจรอด อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 72/1 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 7 ธันวาคม 2556)

5) นายเสมียน ฟุ้งเฟื่อง อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 122/6 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 7 ธันวาคม 2556)

6) นายเผย ผันผาย อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 121/4 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

7) นางประจบ มั่นคง อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 11/2 หมู่ที่ 5 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

8) นางประทวน คุ่มสา อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 86 หมู่ที่ 4 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

9) นายประโคน บุตรหล่อ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 1/2 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

10) นางประเทือง เพชรนิล อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 88/2 ตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย (สัมภาษณ์ วันที่ 9 ธันวาคม 2556)

ภาคผนวก ค

มัคคุเทศก์ในพื้นที่ตามจุดศึกษาต่าง ๆ ในเส้นทางที่สร้างขึ้น

รายชื่อมัคคุเทศก์ชุมชนในพื้นที่ในเส้นทางท่องเที่ยว

จุดศึกษา	ชื่อมัคคุเทศก์	เนื้อหาสาระ
วัดโบสถ์ ที่ตั้งเมืองโบราณ บางขลัง	- พระมหาบุญมี - นายพิภพ ไชแจ้ - นายแดง ยศวิชัย	ต้นทางประวัติศาสตร์ชาติไทย ตำนาน เรื่องเล่าความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง/แหล่ง โบราณคดี
พิพิธภัณฑสถานชุมชนเมือง บางขลัง	- นายพิภพ ไชแจ้	แหล่งเก็บรักษาโบราณวัตถุ ศิลปกรรมของ เมืองบางขลัง จัดตั้งขึ้นเพื่ออนุรักษ์ โบราณวัตถุที่สำคัญและมีค่าที่เป็นมรดก ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับให้ผู้มา เยือนและเยาวชนได้มีโอกาสศึกษาและ ชื่นชม
ศูนย์เรียนรู้ชุมชนด้าน เศรษฐกิจพอเพียง	- นางเสวย ภู่อี่ยม - นายสุชาติ ภู่อี่ยม - นางพรพรรณ โตเรือง	คุณค่าของการมีวิถีแบบพอเพียง การรู้จักตนเอง แนวทางการดำรงชีวิต เรียบง่าย ชยัน ประหยัด ด้วยวิถีพอเพียง เลี่ยงการพึ่งพาจากภายนอกน้อยที่สุด ทำการเกษตรปลอดสารพิษ พึ่งตนเองได้ ไม่มีหนี้สิน เป็นต้นแบบกับผู้มาดูงานทั่วไป จนได้รับรางวัลมากมายหลายด้าน
ศูนย์เรียนรู้การทำพระ เครื่องเมืองบางขลัง	- นายสนธิ ภู่อิม	เรื่องราว กระบวนการ เทคนิค วิธีการทำ พระเครื่องเมืองบางขลัง พิมพ์ต่าง ๆ
สภาพแวดล้อม กายภาพ และวิถีชีวิตชาวบางขลัง เลียบลำน้ำแม่หมอก	- นายเนียน ไชแจ้ - นายนาวิน วงศ์ชมพู - อาจารย์ กรรณิกา อินปฐม	ที่มาของตำบลบางขลัง สภาพแวดล้อม ทางธรรมชาติในอดีตจนถึงปัจจุบัน ความเป็นมา การย้ายถิ่น วัฒนธรรมการ ดำรงชีวิต ความสำคัญของศาสนสถานกับ ชุมชนประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญและเป็น เอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น การกินสั้ว การละเล่นทางดั่ง เครื่องดนตรีม้งกละ

จุดศึกษา	ชื่อมัคคุเทศก์	เนื้อหาสาระ
สาธิตการทำเครื่องควหาวน อาหารพื้นถิ่นและอาหาร โบราณของชาวบางช้าง สาธิตการทำบายศรี	- นายดอกเตย ยอดโยม - นางไฉน หิมวันต์ - นางสมควร อาตุร	- อาหารพื้นถิ่น ลักษณะที่มาของวัตถุดิบที่ จะนำมาทำขนมลูกปรัง - เรื่องราวของบายศรีที่ใช้ในงานแบบต่าง ๆ และนำเสนอกระบวนการ ขั้นตอนการทำ
ถนนพระร่วง วัดใหญ่ชัย มงคล วัดเจดีย์ราย	- นายเนียน ไชแจ่ม - นายตัน มีกิจ - นายประทวน ชุมเพชร	ความเป็นมา ความสำคัญ ประวัติการสร้าง ความเป็นอัญมณียลักษณ์ของถนนพระร่วง แผนที่เส้นทางถนนพระร่วง
เขาเตือ ชากเจดีย์เก่า เตาเผา โบราณเขาเตือ แหล่งตัด ศิลาแลง ต้นผ้าด้าม	- นายกลอย มีเกิด - นายแดง พุ่งเรือง - นายแดง ยศวิชัย	ความเป็นมา ความสำคัญ คุณค่าแหล่งตัด ศิลาแลง ในอดีตและปัจจุบัน ความ มหัศจรรย์ของต้นผ้าด้าม การใช้ประโยชน์ จากยางต้นผ้าด้ามทำอาวุธในสมัยโบราณ
ป่าชุมชนเชิงเขาเตือ ผาแดง	- นายตัน มีกิจ - นางนุชจรี เพชรนิล - นายสมมาศ เริ่มหาสุข	ลักษณะของป่า พืชพันธุ์ไม้ สมุนไพร ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะของหิน ดิน การกักเก็บของน้ำ การใช้ประโยชน์จากป่า
วัดโบสถ์ สระน้ำโบราณ ใบ เสมา เตาโบราณ เตาทุเรียง	- นายประนอม แมลงภู - นายแดง ยศวิชัย	ความเป็นมา ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของวัดโบสถ์ ศาสนสถาน โบราณสถาน โบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ในพื้นที่ และความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป
วัดxonซุง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์	- นายสมคิด คำมาอ้าย - นายจะเร เริ่มหาสุข - นายประทวน ชุมเพชร - นายตัน มีกิจ	ประวัติการสร้าง ความขลังความศักดิ์สิทธิ์ ของวัดxonซุง ความมหัศจรรย์ของบ่อน้ำ ศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อองค์ พระประธาน
กลุ่มทำเครื่องสังคโลก	- นางรีวิว ไชยวงศ์ - นายณัณทิมา พิภักษา	เป็นผู้เชี่ยวชาญการทำเครื่องสังคโลก
ศูนย์ทำน้ำมันเหลืองสมุนไพร แผนโบราณ	- นายทองสุข อ่อนเสียง	ผู้เชี่ยวชาญ และมีความรู้เรื่องการใช้ สมุนไพร และทำผลิตภัณฑ์น้ำมันเหลือง ไพรแผนโบราณ

ภาคผนวก ง

- แบบสอบถาม
- เอกสารประกอบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางช้าง

ตอนที่ 2 ประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ประเด็นความสามารถการบริการ	ระดับความพึงพอใจ			
	มาก	ปานกลาง	น้อย	ไม่พึงพอใจ
1. ความสามารถในการจัดการและให้บริการในแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน				
- ห้องสุขา				
- ถังขยะ				
- ลานจอดรถ				
- ร้านอาหาร – เครื่องดื่ม				
- ร้านขายผลิตภัณฑ์ของชุมชน				
- ราคาสินค้า				
2. ด้านความปลอดภัย / การป้องกันอันตรายที่เกิดแก่นักท่องเที่ยว				
- มีระบบและมาตรการในการดูแลความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน				
- ความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย				
- ความพร้อมเกี่ยวกับการปฐมพยาบาลเบื้องต้นในกรณี ที่นักท่องเที่ยวประสบเหตุ หรือ เจ็บป่วย				
3. คุณภาพของสื่อให้ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่				
- ป้ายบอกทางข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน				
- แผ่นพับ ใบปลิว แผนที่เส้นทางท่องเที่ยวชุมชน				
- ศูนย์ข้อมูลชุมชน				
4. มัคคุเทศก์ชุมชน				
- ความมีมนุษยสัมพันธ์ของมัคคุเทศก์				
- บุคลิกของมัคคุเทศก์				
- ความสามารถของมัคคุเทศก์ในการให้ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ วิถีวัฒนธรรมชุมชน ความเชื่อ ตำนาน พื้นบ้าน				
- ความสุภาพของมัคคุเทศก์				
- ความตรงต่อเวลาของมัคคุเทศก์				
- ความชัดเจนการอธิบายสื่อความหมายให้ความรู้ของมัคคุเทศก์				
- ความเป็นมิตร ความเป็นกันเองของมัคคุเทศก์กับนักท่องเที่ยว				

ประเด็นความสามารถการบริการ	ระดับความพึงพอใจ			
	มาก	ปานกลาง	น้อย	ไม่พึงพอใจ
5. เส้นทางท่องเที่ยว				
- จำนวนเส้นทางเพียงพอ				
- ระยะทางเหมาะสม				
- ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมชุมชนได้ดี				
- ความสะอาดของเส้นทาง				
- ความหลากหลายทางชีวภาพ พืชพรรณในเส้นทางท่องเที่ยว				
- ความปลอดภัยของเส้นทางท่องเที่ยว				
- ความสวยงามของสภาพภูมิทัศน์ในเส้นทางท่องเที่ยว				
- ความโดดเด่นของทรัพยากรการท่องเที่ยวชุมชน				
6. การจัดกิจกรรมที่หลากหลายและให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วม				
7. การสร้างประสบการณ์ที่มีคุณค่าแก่นักท่องเที่ยว				
8. ความสะอาด / ปลอดภัยของชุมชน				
9. ความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามของชุมชน / บ้านเรือน				
10. ลักษณะของประชาชนในชุมชน				
- มีอัธยาศัยไมตรีจิต				
- ความมีน้ำใจ				
- ความสุภาพอ่อนน้อม				
- ยินดีให้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน				

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ

คำชี้แจง กรุณาเสนอแนะความคิดเห็นเพื่อพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน

1. ด้านพื้นที่ (แหล่งท่องเที่ยว)

1.1 ความมีเอกลักษณ์

.....

1.2 ความเป็นธรรมชาติ

.....

2. ด้านการจัดการ

2.1 การจัดการด้านสิ่งแวดล้อม

.....

2.2 การจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวก

.....

2.3 การจัดการด้านสวัสดิการและความปลอดภัย

.....

2.4 การจัดการพื้นที่

.....

3. ด้านกิจกรรมเพื่อการศึกษาท่องเที่ยว

3.1 ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว

.....

3.2 เส้นทางศึกษาธรรมชาติ

.....

3.3 ป้ายสื่อความหมาย

.....

3.4 มัคคุเทศก์ชุมชน

.....

4. ด้านการมีส่วนร่วม (องค์กร)

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถามนี้

แบบสอบถามการท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง

- รายการที่ 1 “โบราณสถานในเมืองเก่า เรื่องเล่าตำนานความศักดิ์สิทธิ์”
แหล่งผลิตศิลาแลง โขกแบ่งดินสอพอง
- รายการที่ 2 “เรื่องเล่าขานตำนานถนนพระร่วง”
- รายการที่ 3 “เรียนรู้ภูมิปัญญาอาหารพื้นบ้าน และงานบายศรี”

โปรดทำเครื่องหมาย ☒ และเขียนข้อเสนอแนะในแต่ละรายการ

1. การจัดเนื้อหาและสถานที่นำชม

☐ มาก ☐ ริมเร่ง ☐ พอเหมาะ ☐ น้อย ☐ ไม่ต่อเนื่อง

คำแนะนำเรื่องเนื้อหา

2. สารความรู้ทางวิชาการ

☐ มาก ☐ เข้มข้น ☐ พอเหมาะ ☐ น้อย

คำแนะนำเรื่องวิชาการ

3. ระยะเวลาที่เหมาะสม (1-2 วัน)

☐ ยาวนาน ☐ พอเหมาะ ☐ สั้นไป

คำแนะนำเรื่องเวลา

4. ยานพาหนะและการเดินทาง

☐ ดีมาก ☐ พอเหมาะ ☐ ไม่สะดวก

คำแนะนำเรื่องยานพาหนะ

5. บันเทิง การพักเหนื่อย เครื่องดื่มของว่าง

☐ ไม่จำเป็น ☐ พอเหมาะ ☐ น้อยไป แต่ร้อนเหนื่อยง่าย

คำแนะนำเรื่องการพัก

6. ความคุ้มค่าเงินและเวลา

☐ คุ้มค่ามาก ☐ พอเหมาะ ☐ ไม่คุ้มค่า ไม่น่าสนใจอย่างที่คาดหวัง

คำแนะนำเรื่องคุ้มค่า

7. จำนวนคนร่วมรายการ (30 คน)

☐ มากไป ☐ พอเหมาะ ☐ น้อย

คำแนะนำเรื่องจำนวนคน

8. ท่านมีความสนใจเรื่องใด / สถานที่ใดมากที่สุดในการนี้

.....
.....

9. เส้นทางกิจกรรมท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่น่าสนใจในอนาคต (เลือกได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ☐ อาหารพื้นถิ่น แหล่งสมุนไพรพืชผักทำกินของชาวบางช้าง
- ☐ แหล่งโบราณสถาน ขอโชคชุมโบราณ ตำนานบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สาธิตผลิตพระเครื่อง
ลือเลื่องศูนย์เรียนรู้ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง
- ☐ สักการะพระศักดิ์สิทธิ์ เลียบคลองแห้งยลบ้านโบราณ เรียนงานพืชสมุนไพรพื้นบ้าน
รับรู้ตำนานเขาพระเขาเณร อลังการเตาสังคโลก และเตาเผาหินปูนโบราณ
- ☐ ย้อนอดีตสองฝั่งน้ำแม่มีอก / ฝากระดาน ลานหลบภัย หอคอยดูข้อศึก ชมวิวห้วงเขา
เรียนรู้บ่อแร่โบราณ ลานโขกแป้งแหล่งดินสอ มองเขาสูงผาแดง
- ☐ วัดศรีคงคาราม เจดีย์ครอบบนเขาน้ำด้วน บ่อขุดแร่โบราณ แร่ฟักไข่หิน / ครกฤๅษี
บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

10. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

.....

.....

11. ข้อมูลส่วนตัว อายุ ปี อาชีพ

เอกสารประกอบ

เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

การเตรียมตัวก่อนการเดินทาง

นักท่องเที่ยวควรเตรียมหมวก ร่ม และแว่นกันแดด การแต่งกายควรให้อยู่ในสภาพคล่องตัว (สุภาพ) บางเวลาต้องเดินทางทั้งพื้นราบและพื้นลาดชัน ที่ประกอบด้วยศาสนสถาน โบราณสถาน แต่ละเส้นทางใช้พาหนะที่แตกต่างกันใน 9 เส้นทาง และนอกเหนือจากการเดินทางเท้า บางเส้นทางใช้จักรยาน รถจักรยานยนต์ รถอีแต๊กหรืออีแต่น หรือรถตุ้ ใช้เวลาประมาณ 3-4 ชั่วโมงต่อเส้นทาง ควรจัดเตรียมเครื่องดื่มของว่าง และอาหารว่าง การเดินทางท่องเที่ยวในเขตตำบลบางขลังค่อนข้างปลอดภัย ถ้าจะให้ดีควรมีชุมชนเป็นผู้ให้บริการ เพราะชาวบางขลังไม่คุ้นเคยกับคนแปลกถิ่น ไม่ควรใส่เครื่องประดับหรือสิ่งของมีค่าที่ไม่จำเป็น นักท่องเที่ยวควรเดินทางไปเป็นกลุ่มขนาดเล็ก ถ้าขั้บรถยนต์ส่วนบุคคล มีข้อแนะนำในการขับขี่เข้าชุมชน ควรจำกัดความเร็ว และควรติดต่อชุมชนหรือศึกษาเส้นทาง การจราจรก่อนเดินทาง

เทศกาลประจำปี

งาน	วัน	เดือน	สถานที่
1. วันตรุษไทย	แรม 15 ค่ำ เดือน 4	13 – 15 เมษายน	วัดโบสถ์
2. ตักบาตรข้าวต้มวันออกพรรษา	แรม 15 ค่ำ เดือน 11	พฤษภาคม	วัดโบสถ์
3. พิธีกินสื่ถ้วย	จัดขึ้นในพิธีแต่งงานของชาวตำบลบางขลัง	คู่	ตำบลบางขลัง
4. พิธีทำขวัญตั้งท้อง	เทศกาลออกพรรษา	พฤษภาคม	เจ้าของผีนนาแต่ละราย
5. การละเล่นนางด้ง	เดือน 11 – 12	พฤษภาคม – ธันวาคม	พื้นที่ตำบลบางขลัง
6. การแสดงมโนละคร	งานมโนละคร	ทั้งปี	พื้นที่ตำบลบางขลัง
7. ทำบุญกลางบ้าน	เดือน 4	17 เมษายน	พื้นที่ตำบลบางขลัง

ประวัติศาสตร์เมืองโบราณบางขลัง

เป็นเมืองในประวัติศาสตร์ที่มีมาร่วมสมัยกับเมืองสุโขทัย เมืองเก่าสวรรคโลก หลักฐานยืนยันได้ว่าเมืองบางขลังเป็นเมืองโบราณ เพราะมีเมืองนี้ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลายหลัก ได้แก่ จารึกหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุมในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 24 กล่าวถึง พ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนบางกลางหาว ยกทัพมาพบกันที่เมืองบางขลัง เพื่อร่วมกันปราบกบฏขอมสบาดโขลญลำพง ในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 8 บรรยายว่า สมเด็จพระศรีศรัทธาราชจุฬามณีเสด็จออกบวชแล้วจาริกแสวงบุญไปยังปูชนียสถานต่าง ๆ โดยเริ่มต้นจากเมืองสุโขทัยไปถึงเมืองบางขลังแล้วถึงศรีสัชนาลัย นอกจากนี้ จารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุมกล่าว นามชื่อเมืองร่วมสมัยคือ เมืองเชียงทอง เมืองบางพาน เมืองบางขลัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเมืองบางขลัง เช่น เอกสารตัวเขียน ซึ่งเป็นเอกสารติดต่อราชการกระทรวง กรุงเทพมหานครกับเมืองสวรรคโลก คือ จดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 28 สมุดไทยดำ จ.ศ. 1193 พ.ศ. 2374 มีเนื้อความว่า กรุงเทพมหานครต้องการไม้สักซ่อมแซมพระนครจึงเกณฑ์ไม้สักส่วยจากมณฑลเสลียง คือเมืองสวรรคโลก เมืองทุ่งยั้ง เมืองบางขลัง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครอง

บางขลัง เป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งในอาณาจักรสุโขทัยตามหลักฐานชั้นต้นในทางโบราณคดี เมืองบางขลังถือเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ รวมทั้งเป็นแหล่งเสบียงที่สำคัญ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างราชธานีหรือกรุงสุโขทัยกับเมืองโบราณหลวง (ศรีสัชนาลัย – สวรรคโลก) ลักษณะทางภูมิศาสตร์และทางกายภาพที่เหมาะสม เพราะเป็นชัยภูมิที่แนวเขาเป็นพรมแดนธรรมชาติ ทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันตก ด้านทิศตะวันออกมีที่ราบกว้างใหญ่เหมาะที่จะเป็นถิ่นฐานและเป็นแหล่งเสบียงที่สำคัญ มีเส้นทางที่สามารถติดต่อทั้งทางบกคือ ถนนพระร่วง และทางน้ำคือ แม่มอกไหลมาบรรจบต่อถึงแม่น้ำพันของอาณาจักรสุโขทัย รอบ ๆ เมืองบางขลัง มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เช่น หนองกลับ หนองเรียง หนองป่าตอ ซึ่งสามารถติดต่อมาถึงเมืองบางยวมด้านทิศตะวันออกได้อย่างสะดวกสบาย มีการค้นพบหลักฐานที่บ่งบอกถึงความเจริญเติบโตของเมืองบางขลังในอดีตมากมายที่ยังสามารถยืนยันในทางโบราณคดีได้ พบวัดร้างซากเจดีย์ที่ชำรุดเสียหายมากกว่า 40 แห่ง (รอบ ๆ เมืองบางขลังในรัศมี 5 กิโลเมตร) ตั้งแต่ตำบลบ้านชาน อำเภอสรีสำโรงมายังบ้านหนองเรียง บ้านป่าถ่อน บ้านหนองกลับ บ้านคลองแห้ง บ้านขอนแก่น ตำบลเมืองบางขลัง และที่ยังคงสภาพสามารถอนุรักษ์ให้พื้นดินสภาพได้คือ วัดโบสถ์ วัดใหญ่ชัยมงคล ในเขตตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จนถึงเขตตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอบึงสามพัน นอกจากนี้เรื่องราวของเมืองบางขลังยังได้มีกล่าวถึงอีกหลายแห่ง เช่น ในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น เมืองบางขลังจะร้างไปเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดและเชื่อว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บริเวณเมืองบางขลังนี้ร้างแล้วประชาชนย้ายไปอยู่ในเขตหนองกลับ คลองแห้ง นาหลูก (เขตศรีสำโรง) เพราะจดหมายเหตุในสมัยรัตนโกสินทร์ที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 เป็นจดหมายเหตุที่กล่าวถึงการติดต่อระหว่างเมืองสวรรคโลกและกรุงเทพมหานครเกี่ยวกับการขนย้ายไม้สัก เมืองบางขลังเป็นป่าดิบมีพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก

และเมืองบางซ่งเป็นเมืองที่อยู่ในความปกครองของมณฑลเฉิง (สวรรคโลก) และจากคำบอกกล่าวของชาวบ้านเมืองบางซ่งเล่าว่า ราว 80 – 90 ปีที่ผ่านมา บริเวณบางซ่งเป็นป่ารกชัฏ มีเขตติดต่อไปถึงป่าท่าเกวียน คนที่มาอยู่มักจะหลบหนีอาญาแผ่นดินหรือทำความผิดมาแล้วทั้งสิ้น ส่วนชาวบางซ่งในปัจจุบันเป็นชาวบ้านที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่เมื่อประมาณ พ.ศ. 2508 หรือเมื่อราว 50 ปีที่ผ่านมาเอง

ในพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังกล่าวถึงวัดโบสถ์ ซึ่งเป็นวัดร้างเมืองบางซ่งว่า “ต่อไปเดินทางไปได้ประมาณ 110 เส้น ข้ามแดนสวรรคโลก เวลาเที่ยวถึงวัดร้าง เรียกตามคำชาวบ้านวัดโบสถ์” จากข้อความนี้แสดงว่า บริเวณเมืองบางซ่งเดิมรกร้าง ประชาชนทั้งเมืองไปอยู่ในแหล่งอื่นนับร้อยปี ความเชื่อเกี่ยวกับคำว่าบางซ่ง ชาวบ้านที่สนใจได้ให้ความเห็นว่าบางซ่ง คำว่าซ่ง หมายถึงบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมซ่ง ต่อมามีการขุดค้นโบราณสถานแล้วพบกรุพระ ได้มีการเล่าถึงอุณิหารและความศักดิ์สิทธิ์จึงเรียกว่า “พระกรุบางซ่ง” เปลี่ยนจาก “ซ่ง” เป็น “ซ่ง” เพราะให้มีความหมายในทางอยู่ยงคงกระพันมากขึ้น

วันและช่วงเวลาการท่องเที่ยว

โบราณสถาน โบราณวัตถุ วิถีถิ่นของเมืองบางซ่ง สามารถเที่ยวได้ตลอดปี แต่ถ้าจะดูความเขียวขจีและความงามของความอุดมสมบูรณ์ของท้องนา ฤดูฝนเหมาะที่สุดหรือหน้าหนาวควรใช้เวลาในช่วงเช้า จะเหมาะสมต่อการท่องเที่ยวเพราะอากาศไม่ร้อนมากนัก นักท่องเที่ยวจะได้รับความสดชื่น และตื่นตัวต่อบรรยากาศโดยรอบ มีความเหน็ดเหนื่อยน้อยกว่าในช่วงบ่าย การเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ชุมชน และสถานที่ท่องเที่ยวบางแห่งอาจต้องแจ้งล่วงหน้าเพื่อขอวิทยากรนำชม และเป็นผู้เปิดอาคารโปรดตรวจสอบข้อมูลจากชุมชนหรือภาคีที่เกี่ยวข้อง เช่น เทศบาลตำบลบางซ่งในรายละเอียดของแต่ละเส้นทางท่องเที่ยว

“บางซ่ง” เมืองสบาย ๆ

ภาคผนวก ฉ
ภาพประกอบกิจกรรมการดำเนินการวิจัย

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางซ่ง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางซ่ง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2557

การจัดทดสอบแบบจำลองการเก็บข้อมูล
เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางซลัง
ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2557

การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่าย
ชุมชนโบราณเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย
Development of Tourism Attraction for Cultural Heritage
Learning by Bangkhlang Ancient City Community Network
Sawankhalok Sukhothai.

ชุลีรัตน์ จันทรเชื้อ
Chuleerat Jancha

มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
Piboonsangkrum Rajaphat University

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ขั้นตอนประกอบด้วย การสร้างทีมวิจัยชุมชน การเก็บข้อมูลมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่า สภาพทางกายภาพ และแบ่งพื้นที่สำรวจสถานที่เพื่อออกแบบเส้นทางที่สร้างความเชื่อมโยงระบบการท่องเที่ยวกับองค์ความรู้ที่สืบค้นได้ เพื่อให้ผู้มาเยือนได้รับความเพลิดเพลิน ความรู้ และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ไปพร้อมกับการเพิ่มค่าทางเศรษฐกิจต่อชุมชนท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และเหมาะสมกับระบบการท่องเที่ยว ได้จัดทำรูปแบบจำลองเส้นทาง นำไปทดสอบ ทดลองเพื่อประเมินผลการใช้ และสรุปบทเรียนเผยแพร่ผลงาน

ผลการวิจัยปรากฏว่า ได้ทีมวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเมืองโบราณบางขลัง จำนวน 32 คน ผลการดำเนินงานของทีมวิจัยชุมชนทำให้ได้รูปแบบจำลองเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมเมืองบางขลังจำนวน 9 เส้นทาง ได้นำเส้นทางดังกล่าวไปทดสอบกับนักท่องเที่ยวในกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมทดลองใช้เส้นทางฯ ที่สร้างขึ้นคือนักเรียนประถมศึกษา นักเรียนมัธยมศึกษา นักศึกษา ประชาชนในพื้นที่ตำบลบางขลัง และนักท่องเที่ยวทั่วไป แล้วนำมาวิเคราะห์และเขียนแผนผัง มีการตรวจสอบและสังเคราะห์เส้นทางตามเงื่อนไขของหลักการและตามสภาพความเป็นจริง ผลการทดลองพบว่า กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมทดลองใช้เส้นทาง ประเมินการรับรู้ ความเข้าใจเนื้อหา และความพึงพอใจต่อการให้บริการของชุมชน

อยู่ในเกณฑ์มาก รวมทั้งให้ความคิดเห็นว่าเส้นทางน่าสนใจ และควรส่งเสริมการเรียนรู้ในรูปแบบนี้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการปรับปรุงเส้นทางที่เข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวและทำการประชาสัมพันธ์เส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างรายได้แก่ชุมชนและท้องถิ่นต่อไป สถาบันการศึกษาในจังหวัดสุโขทัยควรส่งเสริมการใช้เส้นทางฯ และแหล่งเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง และควรสนับสนุนให้มหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว ที่สร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น และควรขยายผลไปสู่กิจกรรมนักเรียนนักศึกษาด้วย นอกจากนี้ หน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรส่งเสริมภาคธุรกิจท่องเที่ยวให้มีบทบาทร่วมในกระบวนการค้นหาคำถามและความรู้และพัฒนาสื่อท่องเที่ยว ชุมชนท้องถิ่นให้มากขึ้น และควรส่งเสริมการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ ๆ ที่เน้นการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมชุมชนให้มากขึ้น

คำหลัก : การพัฒนาเครือข่าย

Abstract

This study was aimed to set up a network for development of learning routes on cultural heritage tour of the historical city of Bangkhlang in Sukhothai Province. This action research follows the process of setting up the local research teams, writing research plans, designing the learning route, experimenting and evaluating of the learning routes, summarizing the learned lesson and disseminating results of the study.

Results of the study revealed the following : local research teams which composed of 32 persons, physical data and cultural heritage data was collected. Area were divided to conduct a survey and to arrange suitable 9 routes for Bangkhlang ancient city. Testing of the tour route was conducted with various groups of tourist and the results were analyzed. After that a plan was drawn up and examined while the routes were synthesized based on the conditions and reality. Outcomes of the process of trying-out and actual experiment of the 9 routes. Self evaluation on the groups were found to be high in most evaluated topics. They also suggested that this type of route was interesting and should be expanded.

The recommendations of this study were also made to the relevant offices to improve the routes and facilities and to publicize these cultural heritage routes to create income for the community and the local people. For the education institution in Sukhothai Province should continue using these routes and support the teachers to set up a team for developing of the studying routes in others areas. The institution should promote and extension of this learning activities to the student organization. The tourism Authority of Thailand should advise tourist business group to participate in the process of local understanding and producing local medias and also give more support to the research on development of tourism presenting the value of community cultural heritage.

Keywords : Networking Development

คำนำ

เมืองบางขลังเป็นชุมชนโบราณอยู่ในพื้นที่อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ถือกำเนิดร่วมสมัยกับเมืองเก่าสุโขทัยและศรีสัชนาลัย หลักฐานบ่งบอกว่าเป็นจุดกำเนิดประเทศไทย ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ 2 วัดศรีชุม ด้านที่ 1 สรุปได้ว่า พ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองยกทัพรวมพลกันที่เมืองบางขลัง ใช้เป็นที่ฝึกกำลังพลและกะเกณฑ์ไพร่พล นักรบจากเมืองบางขลังเข้าตีเมืองสุโขทัย คืบจากขอมสบาดโขลญลำพง และสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย นอกจากนี้เมืองบางขลังยังเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรมและพุทธศาสนา มีหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. 1913 มีพระภิกษุจากเมืองเชลียงนำพระธาตุที่ฝังใต้กอดอกเข้มนที่เมืองบางขลังไปถวายพระเจ้ากือนา พระองค์ได้นำพระธาตุไปประดิษฐานไว้ที่วัดสวนดอกและวัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ อีกทั้งยังมีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดี มีโบราณสถาน ปูนียสถานต่างๆ บนเส้นทางโบราณที่เรียกกันว่า “ถนนพระร่วง” หรือ “ท่อปุพพาร่วง”

สังคมเริ่มให้ความสำคัญกับเมืองบางขลัง นับแต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ เสด็จดำเนินทอดพระเนตรร่องรอยอารยธรรมโบราณเมืองบางขลัง ปฐมบทแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง หลังจากนั้นนักวิชาการ หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น กรมศิลปากร สภาวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย และยุทธศาสตร์จังหวัด รวมถึงสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ได้เข้ามาสานต่อ ดำเนินการพัฒนาจัดกิจกรรมต่างๆ ที่จะนำไปสู่การสร้างเมืองบางขลังให้มีชีวิต

ชาวบ้านเจ้าของพื้นที่เฝ้ามองเริ่มรับรู้และเข้าร่วมกิจกรรมตามแต่ละโครงการ ผลจากการเข้าร่วมทำให้ชาวบ้านเริ่มรับรู้ว่ามีชุมชนโบราณที่ตนเองอาศัยอยู่มีเรื่องราวที่ไม่ธรรมดา รู้สึกตื่นเต้น สนใจที่จะค้นหา และอยากรู้จักสัญลักษณ์ที่แท้จริงของชุมชน รวมถึงสนใจที่จะรักษาสภาพวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเองให้คงอยู่สืบไป ประกอบกับผลจากการทำประชาคมชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ประชาชนตื่นตัวให้ความสนใจ มีความตระหนัก ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางที่จะศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนโดยแท้จริง พัฒนาการของวิถีถิ่นชุมชนตั้งแต่โบราณ รวมถึงแนวทางที่จะใช้ประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชนสร้างเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวในรูปแบบเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่บริหารจัดการดำเนินโดยชุมชนคนบางขลัง

การนำทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนมาเสริมค่าเพื่อพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับภูมิสังคม นอกจากต้องใช้องค์ความรู้ในการบริหารจัดการแล้ว ในเบื้องต้นยังต้องหากุศโลบายที่จะใช้ทุนดังกล่าวให้สามารถนำมาสร้างความภาคภูมิใจและถักทอความยึดเหนี่ยวทางสังคมให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น จนเกิดพลังความร่วมมือของคนในพื้นที่ หลังจากนั้น จึงสร้างพันธมิตรเครือข่ายจากหลายฝ่าย เช่น ครู พระนักวิชาการ ผู้นำชุมชน นักคิด นักพัฒนา ประชาชนท้องถิ่น รวมทั้งนักธุรกิจมาร่วมกันพัฒนาและหาแนวทางให้ชุมชนโบราณแห่งนี้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็นที่ยอมรับและมีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยและแกนนำชุมชนตำบลบางขลังจึงสนใจที่จะร่วมสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนขึ้น โดยมีมุงประสานเชื่อมโยงกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับพื้นที่ให้มาร่วมสนับสนุนกิจกรรมการสร้างและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้ให้เป็นรูปธรรมขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) สร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม
- 2) ศึกษา สำนวณมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพสำหรับพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเครือข่ายนักวิจัยชุมชน
- 3) พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชน
- 4) พัฒนาทักษะและความสามารถในการบริการสื่อความหมาย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

- 1) องค์ความรู้ท้องถิ่น คือสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชนที่เกิดจากการสะสมเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นจึงเป็นแบบบูรณาการที่ครอบคลุมเรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ความเชื่อ โลกทัศน์ พิธีกรรม จิตวิญญาณของคนท้องถิ่น เทคโนโลยี และการจัดการทรัพยากรที่เกิดจากภูมิปัญญาถิ่น ธรรมเนียมปฏิบัติในท้องถิ่น ศิลปะและสุนทรียภาพในท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงของสิ่งทั้งหลายดังกล่าว

2) การศึกษาองค์ความรู้ที่หลากหลายเพื่อความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นที่ใช้หลักการเรียนรู้แบบเชื่อมโยง จะนำไปสู่การเข้าใจอัตลักษณ์ของท้องถิ่นทำให้เห็นคุณค่าและความงามของวิถีถิ่น ทำให้เกิดปัญหาที่จะจัดการกับทรัพยากรของท้องถิ่นต่อไป

3) การเชื่อมโยงแกนนำของแต่ละชุมชน และกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่เข้าร่วมพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ ถือเป็นแนวทางในการสร้างพลังความร่วมมือให้เกิดการสร้างงานในเชิงการวิจัยเพื่อพัฒนาโดยทีมวิจัยจากส่วนกลางร่วมกับทีมวิจัยท้องถิ่น จะทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกที่มาเข้าร่วมในทีมวิจัย เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น จนสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติและกระบวนทัศน์แก่ผู้มาเยือนให้เกิดการเรียนรู้ การรับรู้คุณค่า และการให้เกียรติศักดิ์ศรีกับบุคคลและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

คุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย

1. ผลการวิจัย สร้างการตื่นรู้ขยายวงคนทั้งตำบลนครชุม และ ตำบลบางช้าง กลายเป็นพลังที่จะร่วมขับเคลื่อนงานพัฒนาท่องเที่ยวของชุมชน

2. การใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้โอกาสคนในตำบลบางช้างซึ่งเป็นตำบลเล็กๆ ได้รับการพัฒนาจนสามารถสืบค้น แสวงหาความรู้ด้วยการทำงานเป็นทีม รู้จักวิเคราะห์ และเชื่อมโยงเรื่องราวอย่างเป็นระบบมีขั้นตอน รู้จักจัดบันทึกและนำเสนอเรื่องราวที่ค้นพบต่อสาธารณชนในรูปแบบผู้สื่อความหมายจนได้รับคำชมจากผู้มาเยือน ที่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดในตัวชาวบ้านเมืองบางช้างคือ **ความสามารถในการประสานกับบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่จะเอื้อประโยชน์ให้กับชุมชน** ซึ่งแต่เดิมชุมชนไม่มีความกล้าพอที่จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์ด้วย

3. เกิดการฟื้นฟูประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมชุมชนผ่านโครงการต่าง ๆ ที่ เป็นความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในพื้นที่คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบางช้าง และยุทธศาสตร์จังหวัดสุโขทัย เช่น ระเบียบเทววารีศรีเมืองบางช้าง ละครื่องประวัติศาสตร์ การแสดงแสง สี เสียงทุก ๆ ปี ในวันที่ 2 ของเดือนเมษายน การประกวดเล่าเรื่อง การประกวดเรียงความ ประกวดร้องเพลงประจำตำบลบางช้าง ซึ่งโครงการเหล่านี้มีลักษณะผ่อนคลายเป็นวิชาการ เพราะมุ่งเข้าถึง ดึงเด็ก เยาวชน ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ชื่นชมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างได้ผล นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่ม

ชาวบ้านและเยาวชนฟื้นฟูการเล่นม้งละครดนตรีพื้นบ้านของจังหวัดสุโขทัยที่นับวันกำลังจะสูญหายไป ประกอบกิจกรรมบันเทิงสนุกรสนานของชุมชนได้ดี จนได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สสส. สปสช. เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เยาวชนและประชาชน

4. เป็นความภาคภูมิใจของกลุ่มคนในตำบลเล็ก ๆ ที่น้อยคนนักจะรู้จัก เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับความยิ่งใหญ่ของสุโขทัย แต่เมื่อผลวิจัยที่เกิดจากการกระบวนการทำวิจัยของชาวบ้านปรากฏ ทำให้หน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงผู้ใหญ่ใจดีที่มีความรู้และมีชื่อเสียงของประเทศให้ความสนใจเดินทางมาเยี่ยมเยือนขณะชาวบ้านทำงานวิจัย ให้กำลังใจ กำลังความคิด ฯลฯ แก่ชุมชน และร่วมสรุปยืนยันว่า “เมืองบางขลังในอดีตนั้นมียุคจริง มีความสำคัญ และอยู่ที่นี้...” ชาวบ้านซึ่งครั้งหนึ่งถูกมองว่าเป็นผู้บุกรุกโบราณสถาน และลักลอบขุดโบราณวัตถุ เช่น พระเครื่องเมืองบางขลัง รวมทั้งถูกมองว่าเป็นผู้ต่อต้านผู้มีรู้ด้านประวัติศาสตร์ แต่ปัจจุบันสามารถทำงานร่วมกับกรมศิลปากรเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยดูแล ปกป้อง รักษาสมบัติของแผ่นดิน โดยไม่มีเงินเดือนเพราะใช้การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการเฝ้าระวังโบราณสถานและโบราณวัตถุของพื้นที่ ที่ผ่านการพัฒนาด้วยกระบวนการกระบวนการ CBR

5. ผลการใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพัฒนา CBT สืบค้นประวัติศาสตร์ชาติไทยจนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน เกิดปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงหน้าประวัติศาสตร์ชาติไทยที่นำไปสู่ความสามัคคีผูกพัน และความหวังร่วมกันที่ต้องการเห็นสิ่งที่ตั้งถามเกิดขึ้นต่อไปในชุมชน จึงเกิดประโยค “เราจะสร้างพรุ่งนี้ด้วยกัน” ตามมา ผู้มาเยือนบางขลัง จึงมักเห็นป้ายประโยคดังกล่าวติดตั้งอยู่ทั่วไปในสถานที่สำคัญ ๆ ของตำบล

6. กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่าง ๆ บุคคลหลายสถานะ หลายอาชีพ ร่วมทำงานอย่างเข้มแข็งปลุกเมืองบางขลัง และ นครชุมให้ฟื้นคืนมาจากอดีตที่ถูกกลืนมานานแสนนาน ได้กลับสู่หน้าประวัติศาสตร์ ทำให้คนไทยได้รู้จักเรื่องราว และพบเห็นอดีตของชุมชนในปัจจุบัน

7. เทศบาลตำบลเมืองบางขลังและนครชุม เห็นคุณค่าของผลงานวิจัยเครือข่ายชุมชนร่วมดำเนินการ ได้ผนวกแผนการพัฒนากการท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมเข้ากับแผนการดำเนินงานของเทศบาลตำบลทุกปี

8. องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัยและองค์การบริหารส่วนจังหวัดกำแพงเพชรได้บรรจุทั้ง 2 ชุมชนเข้าไปในโครงการพัฒนาเมืองวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว(ต้นแบบสุโขทัย – ศรีสัชนาลัย – กำแพงเพชร) แบบบูรณาการทุกภาคส่วนในมิติชุมชนท้องถิ่น

เครื่องมือและระเบียบวิธีการศึกษา

การวิจัยการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณ เมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) โดยประยุกต์รูปแบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community – Based Research : CBR) ในการดำเนินงาน เป็นกระบวนการที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง มุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนด้วยกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมผ่านวิธีการวิจัย เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ยกย่องวิถีชีวิต คุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ที่นำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างทีมวิจัยชุมชน เป็นขั้นการประสานแสวงหาบุคคลคัดเลือกหลาย ๆ ฝ่ายในพื้นที่ เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมประสานความคิดและดำเนินกิจกรรมพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ขั้นตอนนี้จึงเป็นการดำเนินงานโครงการวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบในวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการศึกษาสำรวจมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2

ขั้นตอนที่ 3 เป็นขั้นตอนการดำเนินการสร้างเส้นทางท่องเที่ยว และพัฒนาทักษะความสามารถในการบริการสื่อความหมาย ประกอบด้วยขั้นการออกแบบเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่มีการกำหนดรายละเอียด วิธีการและขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมตามเส้นทางท่องเที่ยว การดำเนินงานโครงการนำร่องเพื่อการทดสอบและทดลองใช้เส้นทางดังกล่าว และการประเมินผลการดำเนินงาน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสอบถาม สัมภาษณ์ พูดคุย และการสังเกตร่วมกัน ระหว่างผู้วิจัย นักวิชาการและชุมชนชาวตำบลบางขลัง โดยการคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ โดยการปฏิบัติอย่างจริงจัง (interactive learning through action) ซึ่งทุกฝ่ายเรียนรู้วิธีการทำงานในรูปแบบของเครือข่ายที่ต้องสร้างงานร่วมกันในแนวระนาบบนรากฐานของความรัก ความเข้าใจไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ไปพร้อม ๆ กับได้รู้จักพื้นที่ในประเด็นต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เทคนิค AIC มาใช้ในการรวบรวมข้อมูลดังนี้

ขั้นที่ 1 รวบรวมข้อมูลมรดกวัฒนธรรมชุมชน ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi – structured interview) ในการรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เรียบเรียงเพื่อให้ได้ประวัติชุมชน รวมทั้งวิถีวัฒนธรรมชุมชน

ขั้นที่ 2 เพื่อให้เกิดการยืนยันในทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมชุมชน สภาวะแวดล้อม รวมทั้งความพร้อมของชาวบ้านในพื้นที่ ในการมีส่วนร่วมที่จะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนนั้น ผู้วิจัยมีการรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนของเทคนิค AIC ดังต่อไปนี้

1. ขั้น A (appreciation) เป็นการทำให้ทุกคนยอมรับและชื่นชมมีวิธีการดังนี้

1.1 ให้ผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมดที่เป็นกลุ่มแกนนำชุมชน ประมาณ 35 คน แนะนำตนเอง เพื่อให้รู้จักกันและเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน พร้อมกับแจ้งวัตถุประสงค์ที่คณะวิจัยเข้ามาจัดการประชุม

1.2 แบ่งแกนนำชุมชนดังกล่าวเป็นกลุ่มย่อย จำนวน 3 กลุ่ม แล้วแจกหัวข้อ 3 ข้อ ให้แต่ละกลุ่มรับผิดชอบกลุ่มละ 1 ข้อ ช่วยกันคิด โดยกลุ่มที่ 1 ร่วมกันคิดเรื่อง “คุณเห็นสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจการทำมาหากินของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลบางช้างนี้เป็นอย่างไร” กลุ่มที่ 2 เรื่อง “คุณเห็นสภาพปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านธรรมชาติ และวิถีวัฒนธรรมในชุมชนเป็นอย่างไร” ส่วนกลุ่มที่ 3 คิดเรื่อง “ในพื้นที่บางช้างสภาพปัญหาทางสังคมเป็นอย่างไร” โดยกำหนดให้แต่ละกลุ่มร่วมคิดประมาณ 1 ชั่วโมง และให้ตัวแทนนำเสนอรายละเอียดที่ทุกคนในกลุ่มร่วมกันคิดต่อที่ประชุม กลุ่มใหญ่

1.3 แยกแยะและสรุปประเด็นที่แต่ละกลุ่มนำเสนอ ได้แก่ สภาพของชุมชน รวมถึงข้อมูลมรดกวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้อาวุโสในแต่ละหมู่บ้านร่วมกันค้นหา ว่าเป็นอย่างไร สามารถยืนยันได้หรือไม่อย่างไร

2. ขั้น I (influence) การระดมความคิดสร้างสรรค์

2.1 ให้ผู้รู้ นักวิชาการร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยใช้การท่องเที่ยวเข้ามาเป็นทางเลือกหนึ่งที่อาจช่วยแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างยั่งยืน

2.2 ทุกคนในที่ประชุมร่วมพิจารณาว่า สภาพชุมชนมีความพร้อมหรือไม่อย่างไร ในการเข้าร่วมปฏิบัติการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อให้มรดกวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นเครื่องมือในการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้

2.3 ทุกคนร่วมพิจารณา ตัดสินใจ กำหนดทางเลือก หรือแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นแนวทางแก้ไขและร่วมกันหาวิธีการหรือแนวปฏิบัติอย่างจริงจัง

3. ขั้น C (control) นำข้อมูลชุมชนทางเลือกที่ได้ มาวางแผนปฏิบัติการ ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้

ผลการศึกษา

โครงการวิจัยการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางช้าง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นโครงการที่มีศักยภาพและสามารถสนองวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ เกิดเครือข่ายชุมชนจาก 9 หมู่บ้านของตำบลบางช้าง เข้าร่วมเป็น

ทีมนักวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจำนวน 32 คน และสร้างการตื่นรู้ให้กับภาคีทั้งในและนอกพื้นที่ได้เห็นความสำคัญของการวิจัย และเต็มใจเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาด้วย ทำให้ขนาดของเครือข่ายร่วมพัฒนาขยายวงเพิ่มขึ้น จนทำให้เกิดเส้นทางท่องเที่ยวที่สมบูรณ์ โดยมีหน่วยงานระดับต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ ช่วยส่งเสริมให้โครงการมีบทบาทมากขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต อีกทั้งในระหว่างทางของการวิจัยสร้างการตื่นรู้ในคุณค่าของพื้นที่ถือเป็นแนวทางอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว และยังได้ระบบข้อมูลความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยว ธุรกิจการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชนที่มีชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมดูแลรักษา ใฝ่ระวัง และสื่อสารแก่ผู้มาเยือน ผลการวิจัยสร้างข้อเสนอที่เป็นผลสรุปของการสร้างเส้นทาง 8 ข้อ ได้ผล การประเมินประสิทธิภาพของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจำนวน 9 เส้นทางที่เหมาะสมตามเงื่อนไขของระบบการท่องเที่ยวและเรื่องราวทางมรดกวัฒนธรรมของชุมชน

เมื่อนำเส้นทางที่ผ่านการประเมิน ที่มีองค์ประกอบของแต่ละเส้นทางได้แก่ ชื่อข้อมูลเส้นทาง แผนที่เส้นทางแสดงสถานที่และจุดหมาย รูปภาพสถานที่ในเส้นทาง ระยะเวลาการเดินทางที่ระบุเป็นนาที แสดงสถานที่และจุดหมาย ซึ่งผลเฉลี่ยระยะเวลา 4 ชั่วโมง (ใช้เวลาสูงสุด 6 ชั่วโมง ใช้เวลาต่ำสุด 1 ชั่วโมง 40 นาที) ผลเฉลี่ยจำนวนสถานที่ในเส้นทาง 15.5 สถานที่ (มากที่สุด 25 สถานที่ น้อยที่สุด 3 สถานที่) นำไปทดลองใช้กับกลุ่มนักเรียนโดยประเมินการรับรู้และความเข้าใจเนื้อหาสาระจากเส้นทางท่องเที่ยว ปรากฏว่าเนื้อหาสาระที่นักเรียนได้รับรู้และเข้าใจอยู่ในเกณฑ์มากเกือบทุกรายการ โดยรายการที่มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุดและอยู่ในเกณฑ์มากที่สุด คือสาระเรื่องราวในเส้นทางประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานเมืองบางขลังเมื่อ 700 ปีที่แล้ว และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และอากาศที่บริสุทธิ์ ส่วนผลการประเมินความประทับใจต่อจุดศึกษาต่าง ๆ ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ปรากฏว่าทุกรายการได้รับการประเมินอยู่ในเกณฑ์ประทับใจ แต่จุดที่มีคะแนนรวมเฉลี่ยสูงสุด คือ โบราณสถานวัดโบสถ์และเรื่องราวประวัติศาสตร์เมืองบางขลัง รองลงมาคือ จุดศึกษาเส้นทางถนนพระร่วง สำหรับผลการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการให้บริการในเส้นทางท่องเที่ยว 10 ด้าน ผลการประเมินในขั้นตอนนี้พบว่ามีความพึงพอใจมากในตัวมัคคุเทศก์ที่เป็นผู้สื่อความหมายประจำเส้นทางที่สร้างการรับรู้และความเข้าใจในเนื้อหาที่สื่อแก่นักท่องเที่ยว มีบางประเด็นที่นักท่องเที่ยวแสดงความพึงพอใจในระดับปานกลางและบางประเด็นให้ความพึงพอใจระดับมาก ซึ่งประเด็นความพึงพอใจระดับปานกลางได้ถูกนำมาพิจารณาโดยกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนและทีมวิจัยชุมชน เพื่อปรับปรุงและหาแนวทางแก้ไขพัฒนาต่อไป โดยภาพรวมนักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากที่สุดเกี่ยวกับความสำคัญเรื่องราวประวัติศาสตร์ของเมืองบางขลัง และองค์ประกอบเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม เช่น โบราณสถาน ศาสนสถาน อาคาร และพื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะถนนพระร่วง รองลงมาคือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ดำเนินความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ ธรรมเนียม

ปฏิบัติ และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ชุมชนจัดไว้ในเส้นทางท่องเที่ยวได้แก่ สาธิตการทำบายศรี กระบวนกรทำพระเครื่องเมืองบางขลัง การทำเครื่องสังคโลก และน้ำมันสมุนไพรเป็นต้น ส่วนเส้นทางที่สร้างขึ้นเหมาะสำหรับการท่องเที่ยวในลักษณะของการท่องเที่ยวที่ต้องให้ชุมชนเป็นผู้ให้บริการจะเหมาะสมที่สุด เนื่องจากชุมชนเพิ่งเริ่มเปิดหมู่บ้านรับการท่องเที่ยว ยังมีอีกหลายด้านที่ชุมชนและเทศบาลตำบลบางขลังต้องร่วมพัฒนา และสร้างสรรค์ขึ้น สำหรับการท่องเที่ยวในลักษณะการท่องเที่ยวด้วยตนเอง (self guide) ดังนั้นในระยะแรก เส้นทางทั้ง 9 เส้นทาง จึงไม่เหมาะกับการท่องเที่ยวด้วยตนเองทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในอนาคตจำเป็นต้องมีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงร่วมกับชาวบ้านในชุมชนให้มีการจัดการ และบริหารจัดการเตรียมมัคคุเทศก์ประจำพื้นที่ (tour host) รวมถึงการปรับปรุงคู่มือการท่องเที่ยว (guide book) ให้สมบูรณ์เหมาะสมกว่าที่ชุมชนกับทีมวิจัยได้จัดทำขึ้นในเบื้องต้น และในบางเส้นทางชุมชนเห็นว่าจำเป็นต้องมีการจัดลำดับความสำคัญให้กับนักท่องเที่ยว เช่นในเบื้องต้นชุมชนให้มัคคุเทศก์ประจำจุดศึกษาบรรยายและจัดขมนิทรรศการ ณ พิพิธภัณฑ์ชุมชนก่อน ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งของการเริ่มต้นเส้นทางท่องเที่ยวที่จะส่งผลดีต่อการให้บริการเส้นทางแก่นักท่องเที่ยว เส้นทางส่วนใหญ่ที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเหมาะสำหรับทุกช่วงวันเวลาและฤดูกาล ไม่มีข้อจำกัดสำคัญเพราะวันเวลาและฤดูกาล นักท่องเที่ยวสามารถกำหนดและเปลี่ยนแปลงเส้นทางตามความพึงพอใจโดยปรึกษาและวางแผนร่วมกับชุมชนผู้ทำหน้าที่ให้บริการตามเหตุการณ์และเวลาที่มี โดยปกติแล้วลักษณะดินฟ้าอากาศในช่วงเช้าจะเอื้ออำนวยแก่การเดินทางกว่าในช่วงบ่าย ฤดูหนาวซึ่งเป็นฤดูกาลท่องเที่ยวอากาศในฤดูนี้จะเหมาะแก่การเดินทางได้ดีที่สุด แต่ละเส้นทางที่พัฒนาขึ้นมีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละเส้นทาง ในอนาคตถ้าจะพัฒนาการท่องเที่ยวตำบลบางขลังด้วยเส้นทางท่องเที่ยวทั้ง 9 เส้นทาง ยังต้องมีการพัฒนาการประสานงานที่ดีและการจัดระบบที่เหมาะสม โดยอาศัยหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐระดับท้องถิ่นกับการรวมตัวของชุมชนหรือกลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยวต้องเข้ามาร่วมเป็นบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและการประสานงานต่อไป

การอภิปรายผล

จากผลสรุปงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า

1. ปัจจัยสำคัญในการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อเป็นทีมงานวิจัยร่วมกับทีมวิจัยส่วนกลางพบว่า ในเบื้องต้นต้องให้ความสำคัญกับการปรับฐานคิดและการสร้างความเข้าใจกับทีมงานให้มีความชัดเจนของโครงการวิจัยและรูปแบบการทำงาน ซึ่งแต่ละทีมจะต้องมีความเป็นอิสระในการทำงาน รวมถึงการเลือกทีมงานของตนในแต่ละหมู่บ้าน ในขณะที่ทีมวิจัยส่วนกลางต้องมีบทบาทอย่างเต็มที่ในการส่งเสริมทางวิชาการ พร้อมกับติดตาม ประเมินหนุนเสริมทุกรูปแบบ นอกจากนี้ผู้วิจัย

ยังพบว่า ในการทาบตาม ประสานเพื่อเชิญชวนบุคคลเข้าร่วมงาน ปัจจัยความสัมพันธ์ที่มีมาก่อนเริ่มโครงการวิจัยมีความสำคัญมาก เพราะความผูกพันที่มีอยู่จะทำให้คนกลุ่มนี้แม้จะยังไม่เข้าใจโครงการดีพอก็ยังยินดีที่จะเข้าร่วมงานและยังสามารถเชื่อมต่อไปยังคนอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงในการคัดเลือกทีมวิจัยชุมชนคือ ความสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมายที่จะเป็นผู้ร่วมทดสอบและร่วมทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยว เช่นถ้าต้องการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวที่สร้างการเรียนรู้แก่นักเรียนก็ควรมีสมาชิกในทีมวิจัยเป็นอาจารย์ในโรงเรียนด้วย และการที่แต่ละหมู่บ้านมีสมาชิกที่หลากหลายโดยมีพระสงฆ์ และแกนนำพื้นที่ร่วมอยู่ในทีมวิจัย สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะเอื้ออำนวยให้งานโครงการบรรลุผลสำเร็จ และเนื่องจากลักษณะการวิจัยซึ่งมีนักวิจัยหลายคนต่อหนึ่งทีม ที่ต้องปฏิบัติการต่อเนื่องนับถึงหนึ่งปี ภารกิจที่ต้องปฏิบัติในงานวิจัยหลายขั้นตอน บางครั้งมีอุปสรรคในการรวมทีมบ้าง เช่น หาเวลาพร้อมกันยากยิ่งถ้าต้องการนัดรวมทีมวิจัยทั้ง 9 หมู่บ้าน การนัดหมายจะยิ่งยากมากขึ้น เวลาที่ได้มักจะเป็นช่วงสั้น ๆ อย่างไรก็ตามทีมวิจัยชุมชนจากทั้ง 9 หมู่บ้านก็สามารถทำให้โครงการวิจัยดำเนินไปได้ตามเป้าหมาย

2. แนวทางการประสานความคิดภายในเครือข่ายนักวิจัยชุมชน แม้ผู้เข้ามาเป็นเครือข่ายนักวิจัยชุมชนจะเป็นบุคคลที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันในตำบลบางช้าง และเคยรู้จักคุ้นเคยกันมาบ้าง แต่ในด้านพันธกิจของโครงการถือเป็นของใหม่สำหรับชุมชน ดังนั้น เครือข่ายที่สร้างขึ้นจึงมีลักษณะของการเป็นชุมชนใหม่ จำเป็นต้องมีเป้าหมาย วิสัยทัศน์ และอุดมการณ์ร่วมกัน ดังนั้นในกระบวนการสร้างเครือข่ายจึงจำเป็นต้องมีการประสานความคิดและอุดมการณ์ที่จะทำงานให้แก่ชุมชนสังคมร่วมกัน ประกอบกับในช่วงเริ่มต้นของการวิจัยนี้สังคมให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน และจังหวัดสุโขทัยถูกประกาศเป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน และใช้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นตัวช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชน และสร้างจิตสำนึกรัก และอนุรักษ์ถิ่นของตน ทำให้ทีมวิจัยชุมชนเกิดความรู้สึกร่วม กลายเป็นพลังในสังคมตำบลบางช้างที่อยากมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลง การกล่าวถึงและนำเสนออุดมการณ์ทางสังคม และวิธีการทำงานใหม่ ๆ จึงทำให้เกิดการยอมรับได้จากชุมชน ส่งผลให้โครงการวิจัยได้รับการตอบรับและต้อนรับอย่างดี

ในการวางแผนการวิจัยร่วมกัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยให้ความสำคัญอย่างมากกับการประสานความคิดและสร้างอุดมการณ์ร่วมบนฐานของแนวคิด หลักการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งหวังให้มีการสื่อสารในเชิงปรัชญาแนวคิดหลักการ CBT ให้มาก และต้องการให้ชุมชนได้มีโอกาสศึกษาภาคสนามจากต้นแบบให้มากที่สุดครั้งด้วย แต่เมื่อปฏิบัติจริงแนวคิดดังกล่าวต้องเปลี่ยนไป เพราะระยะเวลาที่ทีมวิจัยชุมชนทั้งหมดที่จะเข้าร่วมมีจำกัด รวมถึงงบประมาณที่ได้รับก็จำกัด รูปแบบของการพัฒนาฐานคิดจึงเป็นเพียงการจัดประชุมอบรมให้ความรู้ประสบการณ์จากวิทยากร ชมวิดีโอทัศน์ กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบ CBT ในพื้นที่ใกล้เคียงสุโขทัย 1 ครั้ง

ซึ่งผลการจัดกิจกรรมด้วยรูปแบบการประชุมที่จัดขึ้นดังกล่าวได้ผลตามจุดประสงค์ และน่าจะเป็นแนวทางที่สามารถนำไปใช้ในการเริ่มต้นงานลักษณะนี้ได้ อย่างไรก็ตาม หากสามารถจัดประชุมที่เข้มข้นในเชิงปรัชญามากกว่านี้ ก็น่าจะสามารถปรับฐานคิดของทีมวิจัยชุมชนให้ลุ่มลึกในงานที่จะทำงานสามารถพัฒนาพื้นที่ของตนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่สามารถสื่อสารกับผู้มาเยือนให้เกิด human touch ระหว่างกันมากขึ้นได้

3. เครือข่ายร่วมปฏิบัติการโครงการวิจัย ในระหว่างการทำโครงการวิจัยได้ผู้ร่วมสนับสนุนกิจกรรมโครงการวิจัยที่หลากหลาย มีทั้งนักเรียนจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในเขตอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอมือง ของจังหวัดสุโขทัย และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยในจังหวัดพิษณุโลก ชมรมผู้สูงอายุจังหวัดพิษณุโลก นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประชาชนชุมชน ชมรมคนรักเมืองพระร่วง การชักชวนของแกนนำระดับชุมชน และระดับอำเภอเข้าร่วมกระบวนการทดสอบหาประสิทธิภาพแบบจำลองเส้นทางและร่วมทดลองเส้นทางเพื่อสร้างการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีผู้เข้าร่วมในกิจกรรมประชุมและสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ที่โครงการวิจัยจัดขึ้นเป็นระยะ รวมทั้งมีกลุ่มอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเห็นคุณค่าของพื้นที่ได้นำนักศึกษาเข้ามาเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมชุมชนในรูปแบบ Social Lab และยังมีกลุ่มผู้บริหารสถานศึกษาได้สนับสนุนให้ครู อาจารย์ และนักเรียนในโรงเรียนมาร่วมกิจกรรมโครงการวิจัยอีกจำนวนหนึ่ง จะเห็นได้ว่าเครือข่ายที่สร้างขึ้นมีทั้งกลุ่มที่มีความรู้ ประสบการณ์ในการวิจัยเพื่อพัฒนาเส้นทางฯ และกลุ่มที่สนับสนุนให้มีการใช้เส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยผู้ที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมก็ถือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับชุมชนในตำบลบางช้างและวิทยาการผู้สื่อความหมายในพื้นที่ ซึ่งเมื่อใดที่พวกเขาสามารถกลับไปเยี่ยมเยือนพื้นที่หรือนำเพื่อนร่วมโรงเรียน ร่วมมหาวิทยาลัย หรือร่วมหน่วยงาน ลงไปในพื้นที่ที่จะมีส่วนช่วยสนับสนุนพลังของเครือข่ายชุมชนในการสื่อสารประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรมชุมชนต่อไป แต่อย่างไรก็ตามการส่งเสริมการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น นโยบายที่จะสนับสนุนให้มีการใช้แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ต่อไป รวมถึงงบประมาณที่จะทำให้เกิดแหล่งการเรียนรู้ใหม่ ๆ ในชุมชน ซึ่งถ้าหากผู้บริหารการศึกษาให้ความสำคัญกับกิจกรรมสร้างการเรียนรู้ดังกล่าว จะมีส่วนช่วยให้งานพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าวเป็นไปได้และมีคุณภาพมากขึ้น

4. ผู้วิจัยพบว่าในขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมของทีมวิจัยชุมชน ยังจำเป็นต้องมีการสนับสนุนทางวิชาการเป็นระยะ ๆ นอกจากนี้ระหว่างทางของการวิจัย ยังต้องเน้นให้เกิดการจัดเวทีเสวนาระหว่างชุมชนกับทีมวิจัยท้องถิ่น และกับนักประวัติศาสตร์เพื่อประโยชน์ของความถูกต้อง การยอมรับในองค์ความรู้ที่สืบค้น จึงต้องมีการมองหาวิทยากรทั้งในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นมาร่วมกระบวนการด้วยเป็นครั้งคราว อีกทั้งเป็นการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการเข้าร่วมกิจกรรมที่จะสื่อสารเรื่องราวของชุมชนของเขาเอง รวมทั้งเป็นเวทีที่จะ

ตรวจสอบสื่อและเนื้อหาสาระของเส้นทางที่จัดขึ้นด้วย นอกจากนี้ก็นำเส้นทางไปทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมายคือนักเรียนและนักท่องเที่ยว ควรมีการทดสอบเบื้องต้นกับกลุ่มเป้าหมายจำนวนน้อย ๆ ก่อน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ได้เสนอแนะขนาดของกลุ่มทดสอบเส้นทางเบื้องต้นไว้ประมาณครั้งละ 5 - 8 คน อย่างไรก็ตาม จำนวนดังกล่าวสามารถยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม ส่วนในขั้นตอนการสร้างเส้นทาง ผู้วิจัยได้จัดให้มีการสัมมนาร่วมที่มววิจัยชุมชนทุกหมู่บ้าน เพื่อเสริมวิชาการและเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างที่มววิจัย ซึ่งจากการจัดกิจกรรมดังกล่าวแม้ว่าจะได้ผลเป็นที่น่าพอใจ แต่พบว่าหากมีการปรับรูปแบบการสัมมนา ให้เป็นการประชุมปฏิบัติการ และเพิ่มเวลาฝึกปฏิบัติให้มากขึ้น น่าจะส่งผลให้การผลิตอุปกรณ์และเครื่องมือประเมินผลประกอบการใช้เส้นทางท่องเที่ยวมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้ที่มววิจัยจากหมู่ 5 ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ในขั้นตอนการพัฒนาเส้นทางนี้ ที่มววิจัยชุมชนควรได้รับการฝึกการวิเคราะห์ การเชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ตำบลบางช้างที่สอดคล้องกับธรรมชาติของการดำรงชีวิต ชาวบางช้าง เพื่อการถ่ายทอดให้กับผู้มาเรียนรู้และผู้มาเยี่ยมชมได้เข้าใจ รู้คุณค่า ถึงความเรียบง่าย สุขสงบ สวยงามบนความอุดมสมบูรณ์ของท้องไร่ ท้องนา และพืชผักสมุนไพรพื้นถิ่น และเสนอเพิ่มเติมว่าชุมชนควรได้รับประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่อง ธรณีสัณฐานตามเส้นทางเดินป่า ชุมชน และเส้นทางเขาสูงผาแดง และเขาเตือ ซึ่งจำเป็นต้องใช้นักธรณีวิทยาที่มีความรู้และประสบการณ์จริงมาช่วยแนะนำ และให้องค์ความรู้เฉพาะทาง นอกจากนี้สมาชิกที่มววิจัยควรได้พบปะ แลกนำปราชญ์ชุมชนในพื้นที่ที่รู้จักจริงหลาย ๆ คน หรือได้มีโอกาสเสวนากับชุมชนท่องเที่ยวอื่น เพื่อสร้างความเข้าใจมากขึ้น

5. ลักษณะของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมชุมชนบางช้างที่สร้างขึ้น จะมีความเป็นไปได้ที่จะนำไปใช้อย่างต่อเนื่องนั้น ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขเรื่องเวลา ฤดูกาล ความพร้อมวิทยากร ชุมชนที่จะสื่อความหมาย และค่าใช้จ่าย ทำให้ที่มววิจัยชุมชนกำหนดระยะเวลาของเส้นทางเพียง 1 วัน เพราะการขออนุมัตินักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมจะทำให้ยากถ้าจะใช้มากกว่า 1 วัน นอกจากนี้จำนวนวันที่เพิ่มขึ้นจะทำให้มีภาระค่าที่พักเพิ่มขึ้น ซึ่งจะมีปัญหาในเรื่องทุนสนับสนุนกิจกรรมวิจัย ส่วนกรณีนักท่องเที่ยวที่จะเข้าร่วมโปรแกรมแม้ระยะเวลาที่เหมาะสมที่ต้องการจะเรียนรู้ชุมชน 2 วันเช่นกัน แต่บางช่วงมีข้อจำกัดด้านสถานที่พัก ซึ่งชุมชนยังไม่มีความพร้อมและประสบการณ์ในการจัดที่พัก สำหรับนักท่องเที่ยว และหากจะต้องลงทุนก็จะเป็นภาระค่าใช้จ่ายขณะที่โอกาสในการเข้าพักของนักท่องเที่ยวมีน้อย และในช่วงของการทดลองใช้เส้นทางท่องเที่ยวถ้านักท่องเที่ยวไม่ได้พักค้างคืน โอกาสที่นักท่องเที่ยวจะกลับมาอีกในวันรุ่งขึ้นจะเป็นไปได้น้อย ทางที่มววิจัยจึงจำเป็นต้องปรับระยะเวลาของเส้นทางให้เหลือเพียงวันเดียว ในด้านสาระความรู้ในแต่ละเส้นทาง ล้วนเป็นองค์ความรู้ที่อิงกับฐานทรัพยากรมรดกวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น ที่ที่มววิจัยชุมชนทำหน้าที่ร่วมสืบค้นถ่ายทอดโยงใยระหว่างนิเวศทางธรรมชาติ ปรากฏการณ์ของสังคม และมรดกวัฒนธรรมนำมา

เชื่อมโยงเพื่อหารูปแบบที่จะนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนผ่านกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยว โดยอาศัยสื่อและวิทยากรชุมชนเป็นตัวกลางในการสื่อสาร ส่วนการออกแบบกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวสำหรับนักเรียนจะใช้กิจกรรมที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์และใช้ทักษะที่จะสร้างการเรียนรู้มาก เช่น การทำขนมลูกปรง การทำบายศรี การทำขนมจีนหลากสี การปั้นเครื่องสังคโลก และการเสวนากับผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน ในกรณีของนักท่องเที่ยวกิจกรรมจะมีลักษณะของการศึกษาดูงาน เยี่ยมชม โดยมีเอกสารที่แนะนำจุดศึกษาต่าง ๆ และแผนการเดินทางสำหรับนักท่องเที่ยวด้วย ไม่ได้ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวมีกิจกรรมพิเศษมาก มีเพียงกิจกรรมสาธิตการแกงโบราณพื้นถิ่นเช่น แกงหยวก แกงบอน และสาธิตการทำบายศรี แต่ในช่วงท้ายของเส้นทางนักท่องเที่ยวมีโอกาสแลกเปลี่ยนและสรุปการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งก็นับเป็นรูปแบบของการเสริมการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้

ทีมวิจัยมีข้อสรุปว่า จำเป็นต้องมีการสร้างความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความสอดคล้องในการพัฒนาท่องเที่ยวโดยชุมชน ตามเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม และเพื่อการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ในรายละเอียดครบทุกด้านที่จะเป็นการลดอุปสรรคที่จะส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวของชุมชนบางช่วงซึ่งประกอบด้วย

ข้อเสนอแนะด้านสิ่งดึงดูด สถานที่ในชุมชน (attraction – site)

1. เจ้าของสถานที่ บ้าน วัด ชุมชน ควรร่วมกันจัดเตรียมการให้ข้อมูลเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าความสำคัญในการรักษาสถานที่มีคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรม ระบบการจัดการบริการ สิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน
2. ชุมชนและหน่วยงานในท้องถิ่น ร่วมกันจัดเหตุการณ์ (event) ที่น่าประทับใจเพื่ออำนวยความสะดวกการใช้เส้นทางมรดกวัฒนธรรมชุมชน เช่น การจัดท่องเที่ยวร่วมกับเทศกาลประจำฤดูกาลต่าง ๆ ในชุมชน

ข้อเสนอแนะทางด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (amenities – infrastructure)

3. สำนักงานโบราณคดีที่ 6 สุโขทัย จัดทำแผ่นป้ายโบราณสถาน วัด วัดร้าง เจดีย์ร้าง แหล่งโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และแหล่งศิลปกรรมอื่น ๆ เช่น บ่อศิลาแลง เป็นต้น เพื่อเป็นข้อมูลอย่างละเอียดติดตั้งตามสถานที่ต่าง ๆ ถือเป็นแนวทางอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวของชุมชน
4. เทศบาลตำบลบางช้าง จังหวัดสุโขทัย ควรดำเนินการจัดทำสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การบริการสาธารณะ และการจัดการปัจจัยพื้นฐาน ตามเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม

เพื่ออำนวยความสะดวกต่อนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่ควบคู่กับการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมชุมชน

5. องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัยควรนำผลการวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมโดยเครือข่ายชุมชนโบราณเมืองบางขลังไปใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับชุมชนท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สถานที่ บุคคล เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตำนานความเชื่อ ศิลปกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาถิ่น เพื่อพิจารณาถึงนโยบายที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการอนุรักษ์เมืองและมรดกวัฒนธรรมชุมชน ให้สัมพันธ์กับรูปแบบการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะทางด้านการเข้าถึง (accessibilities)

7. กระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา นำผลการวิจัยเส้นทางกิจกรรมการท่องเที่ยววัฒนธรรมไปต่อยอดสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมในเมืองประวัติศาสตร์ที่มีกระจายทั่วประเทศ

8. เทศบาลตำบลบางขลังจัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง (หน่วยเส้นทางท่องเที่ยวเทศบาลตำบลบางขลัง) ร่วมกับชุมชนเพื่อรับผิดชอบ ทั้งในระยะเริ่มต้น และในระยะยาวพร้อมทำหน้าที่ช่วย ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแทนชุมชน

9. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นำเอาผลงานวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวเพื่อสร้างการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

10. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานสุโขทัย นำเอาผลงานวิจัยเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ไปใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยการพิมพ์เผยแพร่แผ่นพับ (brochure) แจกให้แก่กลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวจังหวัดสุโขทัย

11. ในด้านการเข้าถึงข้อมูลและอัตลักษณ์ที่เป็นตัวตนอย่างแท้จริงของพื้นที่ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสุโขทัยต้องพัฒนาทักษะ ความสามารถชุมชนในการสื่อความหมายที่ใช้ภาษาถิ่นสุโขทัย ด้วยจิตวิญญาณที่สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนถึงขั้นสำนึกคุณค่า ตระหนักถึงหวงแหน และอนุรักษ์

ข้อเสนอแนะทางด้านอื่น ๆ (other considerations)

12. สถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดสุโขทัยนำเอาผลงานวิจัยไปเผยแพร่ความรู้ของเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ในรูปแบบของการอบรมหรือเผยแพร่เอกสารแก่มัคคุเทศก์และผู้ประกอบการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการพัฒนางานวิจัยต่อเนื่อง และปรับปรุงเส้นทางต่อไป โดยเฉพาะควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติมมรดกทางภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าอีกนอกเหนือที่ยังมีได้ศึกษา เช่น ภูมินาม คติชน ความเชื่อ เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาอย่างลึกซึ้งจะมีคุณูปการต่อการสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวของชุมชน ที่สร้างสีสันและสนองความต้องการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่มีความสนใจเฉพาะ

13. สถาบันการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาควรนำผลการวิจัยไปสร้างองค์ความรู้ให้แก่นักเรียน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น

14. สาขาวิชาการท่องเที่ยวมหาวิทยาลัยนเรศวรและมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามสามารถใช้พื้นที่ชุมชนบางหลังเป็นแหล่งสร้างการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักศึกษา ครูอาจารย์ กับชุมชน ประเด็นการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนใช้มรดกวัฒนธรรมของชุมชนโดยไม่กระทบหรือสร้างความเสียหายต่อทรัพยากรทางการท่องเที่ยวในรูปแบบห้องปฏิบัติการทางสังคม

15. สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในจังหวัดสุโขทัยและจังหวัดใกล้เคียงควรส่งเสริมให้มีการใช้เส้นทางท่องเที่ยวที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทในการสนับสนุนการศึกษาเชิงสังคมประภิต และการศึกษาตามอัธยาศัยมากขึ้น การส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่นจะทำให้ชุมชนสนใจอัตลักษณ์ของตนเองมากขึ้น และทำให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะเสนอคุณค่าของตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการเตรียมเยาวชนให้มีความรักท้องถิ่น เคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีทักษะการคิดเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ รวมทั้งแนวคิดเชิงหลักธรรมหลักปฏิบัติและการให้คุณค่ากับมรดกวัฒนธรรมมากขึ้น

16. ในด้านการส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวในกลุ่มนักท่องเที่ยวยังมีข้อจำกัดอยู่มาก แม้โครงการวิจัยได้รับการสนับสนุนการสร้างเส้นทางท่องเที่ยว และพัฒนาศักยภาพชุมชนให้มีทักษะพื้นฐานในการนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนผ่านทางสังคมออนไลน์ แต่ยังไม่สามารถนำนักท่องเที่ยวเข้ารับบริการกิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวของชุมชน โดยผ่านระบบการท่องเที่ยวที่มีอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการพัฒนากิจกรรมเส้นทางท่องเที่ยวของงานวิจัยนี้ ยังไม่สามารถเชื่อมโยงกลุ่มธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเข้าร่วมพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวได้อย่างจริงจัง และเพราะธุรกิจการท่องเที่ยวในปัจจุบันมีบทบาทเป็นเพียงสื่อกลางระหว่างนักท่องเที่ยวกับพื้นที่เท่านั้น ไม่ได้มีบทบาทเข้าร่วมในการศึกษาพื้นที่ระดับลึก และไม่ได้มีส่วนส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนอย่างจริงจัง ดังนั้น หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวควรส่งเสริมให้ภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ปรับรูปแบบการทำงานโดยเน้นการเชื่อมโยงกับพื้นที่มากยิ่งขึ้น เช่น เข้าร่วมในกระบวนการศึกษาองค์ความรู้ท้องถิ่น และช่วยสนับสนุนการทำสื่อที่เสนอคุณค่าของท้องถิ่นต่อนักท่องเที่ยวมากขึ้น และที่สำคัญควรให้ความสำคัญกับงานเชิงวิจัยเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและรูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ ๆ บนฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ธรรมะในการดำรงชีพของคนในท้องถิ่น และการรักษาอัตลักษณ์ของมรดกวัฒนธรรมชุมชนอย่างจริงจัง

17. หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวควรส่งเสริมให้ภาคธุรกิจการท่องเที่ยวปรับรูปแบบการทำงานโดยเน้นการเชื่อมโยงกับพื้นที่ (ชุมชนท้องถิ่น) ให้มากขึ้น

ประวัตินักวิจัย

ชื่อ	นางชุลีรัตน์ จันทร์เชื้อ
วันเดือนปีเกิด	21 ตุลาคม 2497
สถานที่เกิด	เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	18/15 ถนนเอกาทศรถ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก 65000
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ผู้ช่วยศาสตราจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
ประวัติการศึกษา	ค.บ. (โสตทัศนศึกษา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศ.ศ.บ. (หลักสูตรและการสอน) มหาวิทยาลัยขอนแก่น Dip. (Tourism Management) the Travel Training center, Sydney , Australia Certificate in Tourism Business Course, New Zealand Qualification Authority (NZQA) ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาการจัดการอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้